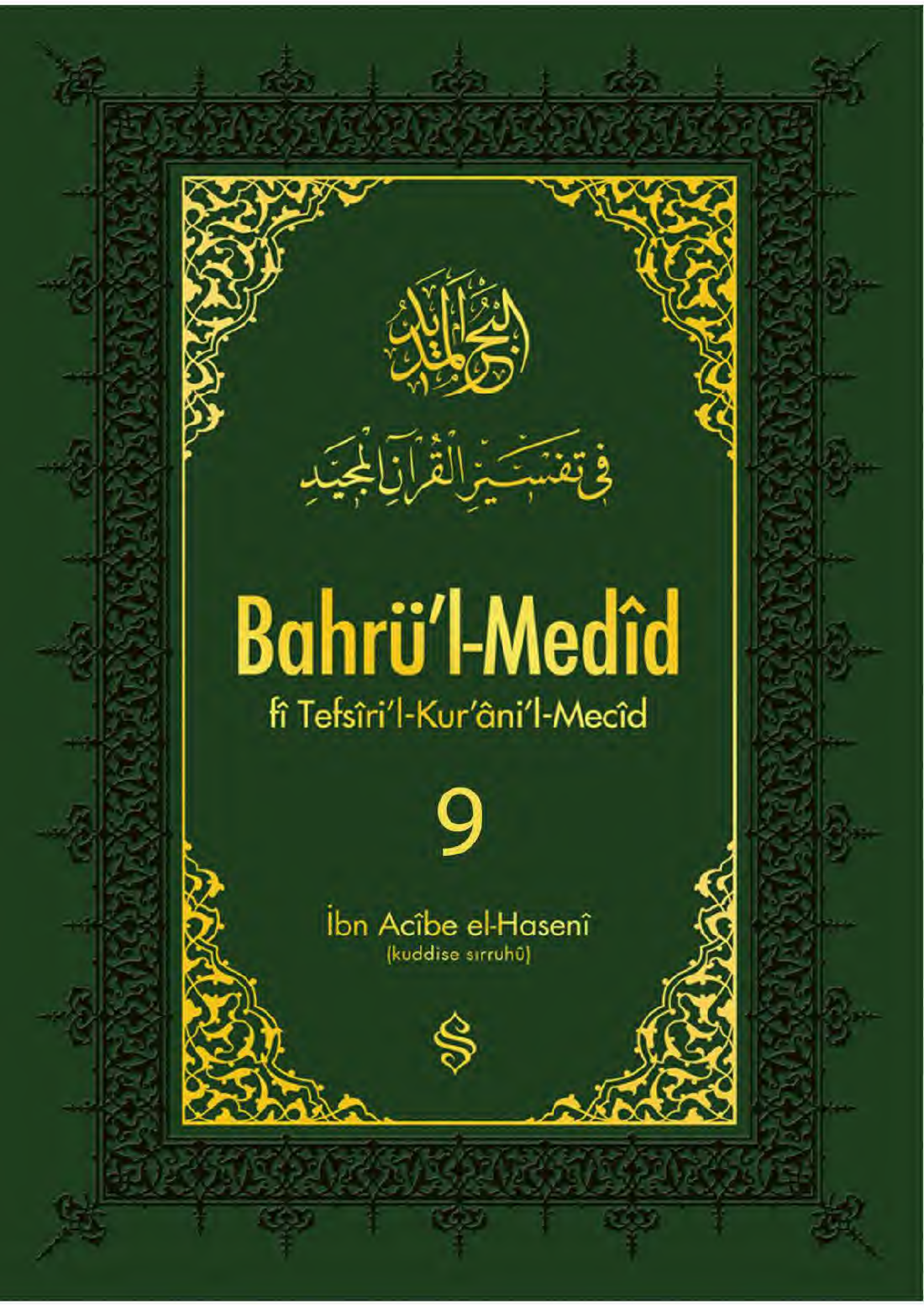

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
9
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND : 251
Kur'an Kitaplığı: 34
yayin@semerkand.com
978-605-4565-53-5 (tk.)
ISBN: 978-605-159-059-2

Editör
Ali Sözer

Yazar : İbn Acîbe el-Hasenî
Tercüme : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Doç. Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Adem Ünün
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Haziran 2014, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 Faks: 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 Fax: 02203/3694910 www.semerkandonline.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

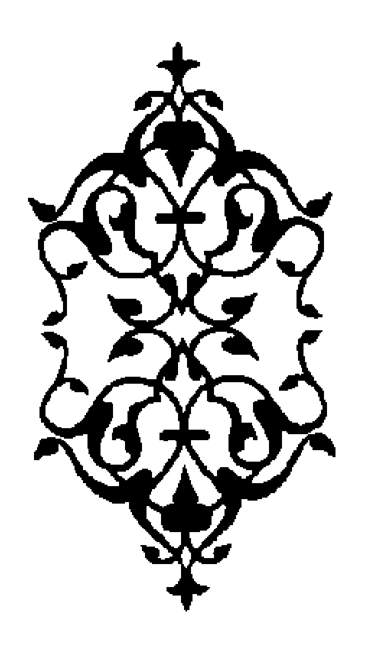
KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

9

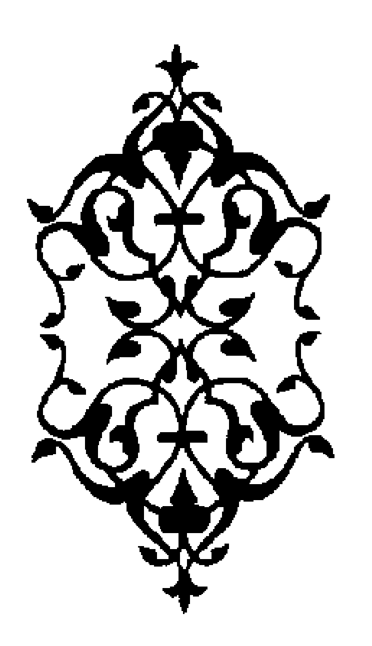
İbn Acîbe el-Hasenî [k.s]

TERCÜME
DOÇ. DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

İÇİNDEKİLER

(44) DUHÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Duhân sûresi, Mekke döneminde inmiştir. Elli dokuz âyettir. Sûre, adını onuncu âyette geçen "duhân" kelimesinden almıştır. **Duhân**, "duman" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Yakında (başlarına gelecekleri veya senin peygamberliğinin hakikatini) bilecekler"* (Zuhruf 43/89) buyruldu. İkinci ihtimale göre âyetin manası şudur: Onlar, Muhammed'e indirdiğimiz şeyin hakikatini yakında bilecekler. Cenâb-ı Hak, bu sûrenin başında da ona indirilen kitabı (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdiğine yemin etti.

Yahut iki sûre arasındaki bağlantı şudur: Önceki sûrede şöyle buyruldu: *"Peygamber dedi ki: Rabbim, şüphesiz, bunlar iman etmeyen bir kavimdir"* (Zuhruf 43/88). Yani peygamber, "Rabbim, onlar senin bana indirdiğin kitabı inkâr ettiler" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu sûrenin başında onu kendi katından indirdiğine yemin etti.

Bir diğer bağlantı yönü şudur: Önceki sûrede, *"Şüphesiz o Kur'an, senin ve kavmin için bir zikirdir (öğüt ve şereftir)"* (Zuhruf 43/44) buyruldu. Bu sûrenin başında da o kitabın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğuna yemin edildi. Kısaca sözün izah yönü çoktur, her biri diğerini çekmektedir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِۙ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا
مُنْذِر۪ينَ ﴿٣﴾ ف۪يهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَك۪يمٍۙ ﴿٤﴾ اَمْراً مِنْ عِنْدِنَاۜ اِنَّا
كُنَّا مُرْسِل۪ينَۚ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُۙ ﴿٦﴾ رَبِّ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَاۢ اِنْ كُنْتُمْ مُوقِن۪ينَ ﴿٧﴾ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ي
وَيُم۪يتُۜ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ ف۪ي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2-3. ***Apaçık olan kitaba** (Kur'an'a)* ***yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz insanları uyarmaktayız.***

4-6. ***O gecede her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle ayırt edilir** (hükme bağlanır).* ***Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz. O, her şeyi işiten ve bilendir.***

7. ***O göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabb'idir. Eğer yakînen inanıyorsanız gerçek budur.***

8. ***O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, yaşatır ve öldürür. O, sizin de Rabb'iniz, önceki atalarınızın da Rabb'idir.***

9. ***Onlar ise şüphe içinde eğlenip duruyorlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Muhammed, *apaçık kitaba,* Kur'an'a *yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik.*" Bu gece, Kadir gecesi veya şaban ayının on beşinci (Berat) gecesidir. Âlimlerin çoğunluğu, birinci görüşte olup buna şu âyetleri delil göstermişlerdir:

"Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik" (Kadr 97/1).

"Ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği aydır" (Bakara 2/185).

Meşhur olduğu üzere Kadir gecesi, ramazan ayı içindedir. İki görüşün arasını birleştiren açıklama gelecek.

Sonra, bu konuda şöyle de söylenmiştir: Allah Teâlâ, Kur'an'ı levh-i mahfûzdan dünya semasına toptan indirdi, sonra Cebrâil [aleyhisselâm], olayların akışına göre yirmi üç senede parça parça Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdi.

Şöyle diyen de olmuştur: Kur'an'ın bahsedilen gecede indirilmesinin manası, o gecede indirilmeye başlanmasıdır.[1]

Mübarek, "hayrı çok" demektir. O gecede çokça hayır ve bereket indiği, dinî ve dünyevî faydalar bulunduğu için ona "mübarek gece" denilmiştir. Eğer o gecede Kur'an'ın indirilmesinden başka bir şey olmasaydı, bereket olarak bu bile yeterdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü biz insanları uyarmaktayız."* Bununla sanki şöyle denilmiş oluyor: O Kur'an'ı biz indirdik, zira bizim şanımız, uyarmak ve azaptan sakındırmaktır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O gecede her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle ayırt edilir,* hükme bağlanır." Yani biz onu ancak bu mübarek gecede indirdik; çünkü o gecede her hikmetli iş diğerlerinden ayrılır. Bunun manası, bu geceden gelecek Kadir gecesine kadar kulların rızıkları, ecelleri ve bütün işleri ayrılıp yazılır.

Ebü'ş-Şeyh, sahih bir senetle, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anhumâ], *"Allah dilediğini siler, dilediğini sabit tutar"* (Ra'd 13/39) âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir:

"Allah Teâlâ, şaban ayının on beşinci gecesinde, gelecek senenin işlerini tedbir eder (belirleyip düzenler); dilediğini siler, dilediğini sabit tutar. Bunlar şekavet, saadet, ölüm ve hayat halleridir."

---

w Açıklamalar için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/117 (Beyrut 1998); Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/186 (Beyrut 1996).

Süyûtî hadis hakkında demiştir ki: "Senedi sahihtir, üzerinde bir kapalılık ve tenkit yoktur."

Yine Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şüphesiz, Allah Teâlâ, senelik olarak icra edeceği bütün işleri şaban ayının on beşinci gecesinde hükme bağlar, onları Kadir gecesinde sahiplerine yani bu işleri icra edecek görevli meleklere teslim eder." Diğer bir rivayette, bu teslimatın ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde olduğu söylenmiştir..

Şöyle denilmiştir: Bu açıklamayla ihtilaf ortadan kalkar. Şöyle ki: Bu iş, şaban ayının on beşinci gecesinde başlamakta, ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde tamamlanmaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyette geçen "hakîm" kelimesinin manası, "hikmetli, hikmete sahip" demektir. Bu şu demektir: Allah Teâlâ'nın bu gecede herkes için rızık, ecel, saadet ve şekavet hallerinden birini tahsis etmesi, bu işlerin sonsuz bir hikmetle olduğunu göstermektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz."* Yani Kur'an'ı biz indirdik; çünkü kullarımıza rahmetimizi akıtmak için bizim âdetimiz, peygamberlerle kitaplar göndermektir. Bu, bizim tarafımızdan bir rahmettir. Bununla şu bildiriliyor: Bu, bizim rab olmamızın hükümlerinden ve gereklerindendir.

Âyette, *"Senin Rabb'in tarafından"* denmesi, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şeref bahşetmek ve onun hak katındaki yüceliğini göstermek içindir.[2]

Şerefeddin-i Tîbî[3] demiştir ki: "Bütün bu âyetler, iç içe sebep bildiren âyetlerdir. Sanki, *'Biz onu Kadir gecesinde indirdik'* dendiği zaman, 'Niçin indirildi?' diye soruldu; cevap olarak, 'Bizim işimiz, kötü işlerden sakın-

---

2 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/47-48 (Beyrut 1999).

3 Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah et-Tîbî (v. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhiyle tanınmaktadır. Onun birçok eseri vardır. Tefsir alanında *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşf an Kınâi'l-Gayb* adlı *Keşşâf* şerhi ile ayrıca bir tefsiri mevcuttur (bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, 2/68-69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4/53; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 8/239-240 [Beyrut 1992]).

dırmak ve sakınmayana azap etmektir' dendi. Sonra, 'O niçin özellikle Kadir gecesinde indirildi?' diye soruldu, cevap olarak, 'O, muhkem, hikmetli ve önemli işlerdendir; bu gecenin özelliği de onda her hikmetli işin ayrılıp hakkında hüküm verilmesidir' dendi. Ayrıca, 'O niçin muhkem işlerdendir?' diye soruldu, cevap olarak şöyle dendi: 'Çünkü celâl ve ikram sahibi Allah rahmetini (rahmet peygamberi Hz. Muhammed'i) âlemlere göndermek istedi. O, bütün âlemler için bir uyarıcı veya Allah'ın izniyle O'na davet eden biri olsun diye, kendisine indirilecek kitabın hakkı, baştan sona hikmetli olmasıdır.' Peşinden, 'Yüce Rab, onlara niçin merhamet etti?' diye soruldu, cevap olarak şöyle dendi:

'Çünkü O, tekdir, her şeyi işiten ve bilendir. O, kullarının hallerinin cereyan şeklini, onların dünya ve ahirette neye muhtaç olduklarını çok iyi bilir.'" Bu, şu âyetin manasıdır:

"O, tek olarak onların bütün sözlerini *işiten ve* hallerini *bilendir.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O *göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabb'idir.*" Yani O, ulvî ve süflî âlemlerin ve bunların arasındakilerin Rabb'idir. "*Eğer yakînen inanıyorsanız,* yani yakîn ehlinden iseniz *gerçek budur.*"

Âyetin sonundaki şartın manası şudur: Onlar, göklerin ve yerin bir sahibi ve yaratıcısı olduğunu ikrar ettiler. Eğer onların ikrarı bir ilimden ve yakînden kaynaklanıyorsa, bilirler ki kitabı indiren ve tarafından bir rahmet olarak peygamberleri gönderen O'dur. Şayet onlar, şek ve şüphe içindeyseler, hakikatin bu olduğunu bilsinler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O'ndan başka ilâh yoktur.*" O, zatı itibarıyla tek olup O'ndan başka ibadete layık hiçbir varlık yoktur. Çünkü müşrikler, Allah Teâlâ'nın ilâhlığını kabul ediyorlar fakat O'na başkasını ortak koşuyorlardı. Cenâb-ı Hak, kendisinden başkasının ibadete layık olmadığını belirterek onları reddetti.

Âyet şöyle bitiyor: "*O, yaşatır ve öldürür.*" Sonra, herkese amellerinin karşılığını vermek için onları tekrar diriltir. "*O, sizin de Rabb'iniz, önceki atalarınızın da Rabb'idir.*" Yani O, bütün varlıkların Rabb'idir.

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin yakîn ehli olmalarını reddederek şöyle buyurdu: *"Onlar ise şüphe içinde eğlenip duruyorlar."* Onların Allah Teâlâ'nın ilâhlığını ikrarları bir ilim ve yakînden ileri gelmiyor, o sadece, alay ve oyunla karışık bir sözdür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), "Hâ Mîm" hakkında demiştir ki: "Hâ, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] has vahiydir. Mîm, Hz. Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Bu özel vahiy, vasıtasız olup sırdan sırra bir haberdir. Sevenle sevilen arasındaki bu sırra, Allah'ın yarattığı varlıklardan hiçbiri vâkıf değildir. Bakın yüce Allah ne buyurdu:

"Böylece Allah, kuluna vahyedeceğini vahyetti" (Necm 53/10). Bu âyet, gizlice vahyedilen sırra işaret etmektedir. Bu âyetler bir yemin olup manası şudur: Gizli vahye, sevene, sevilene ve sırlardan bahseden zâhir Kur'an'a yemin olsun ki biz onu mübarek bir gecede indirdik."[4]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "'Hâ', Allah'ın hakkına, 'Mîm' ise, muhabbetine işaret ediyor. Âyetin manası şudur: Benim hakkıma, kullarıma olan sevgime ve onlara indirdiğim kitabıma yemin ederim ki beni sevenlere firkat (ayrılık) ateşiyle azap etmem."[5]

Sûfîlere göre mübarek gece, varlıkları fâni olup fenâ fillâh halini elde ettiklerinde geçekleşen vuslat ve dosta ulaşma gecesidir. İçinde kalplerini yani Allah ile huzur halini buldukları ve varlıklarını kaybettikleri her vakit onlar için mübarektir.

Rûzbihân-ı Baklî, *"Onu mübarek bir gecede indirdik"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cenâb-ı Hak o gecede hükümleriyle tecelli ettiği ve onda rahmet galip olduğu için, kendisine 'mübarek' denmiştir. O gecede Kur'an'ın indirilmesi de bu rahmete dahildir; çünkü o, kurbiyet ehli için vuslat kapısının açıldığı gecedir."[6]

---

4 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/285-286 (Beyrut 2008).

5 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/378 (Kahire 1999).

6 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/286. Baklî, burada "Üstat demiştir ki ..." diyerek Kuşeyrî'den nakilde bulunmuştur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, ona 'mübarek gece' ismini verdi; çünkü o, vuslat kapsının açıldığı gecedir ve geceler içinde bereketi en bol olandır. O öyle bir gecedir ki kul onda kalbiyle hazır olur, Rabb'ini müşahede eder, vuslat nurlarını teneffüs eder, onda ilâhî yakınlığın huzurunu bulur. Sûfilerin gecelerindeki halleri farklıdır. Onlar bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Geceyi karanlıkta geçirmem, gecenin yıldızlarının yok olmadığını da iddia etmem. Gecem, sevenlerin istediği gibidir. Eğer sevgilim beni ziyaret etmezse gecem uzar; beni ziyaret ettiğinde ise kısalır.'"[7]

Kısaca, güzellik ve genişlik içinde geçen bütün vakitler kısadır; sıkıntı ve zorluk içinde geçen bütün vakitler ise uzundur.

Allah Teâlâ'nın, *"O gecede her hikmetli iş ayrılır"* âyetinin işaret yollu bir manası da şudur: Hakk'a vuslat gecesinde, hikmetler ve kudsî ihsanlar vasıtasız olarak ayrılıp ikram edilir. Bu, bizzat Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir iştir. Bu hal genelde, hayret ve manevi uyanışın şiddeti anında gerçekleşir veya başka durumlarda olur. Şeyhlerimizden bazı ârifler, o hal içinde ihsan edilen manevi halleri yazmak için hazırlık yaparlardı ve ona "Kadir gecesi" derlerdi.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz biz, Rabb'inden bir rahmet olarak peygamberler göndermekteyiz"* âyetinde kastedilen rahmet Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) olup o şöyle buyurmuştur:

"Ben, hidayete ulaştırılmış rahmetim."[8]

"Şüphesiz, Allah, her şeyi işiten ve bilendir."

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, cemaline müştakların iniltilerini işitir, sevenlerin özlemini bilir."[9]

"O'ndan başka ilâh yoktur." Yani sevilmeyi ve kendisine âşık olunmasını hak eden ancak O'dur.

---

7 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/379.

8 Dârimî, Mukaddime, nr. 15; Hâkim, *Müstedrek*, 1/35.

9 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/379.

"O, öldürür ve diriltir." Allah, bir topluluğun kalbini marifeti ve sevgisiyle diriltir; bazılarının kalplerini ise cehalet ve kendisinden uzaklaştırarak öldürür. O, dilediğini yapar, istediğine hükmeder.

Cenâb-ı Hak sonra, cahilleri ve haktan uzak kalanları şöyle tanıttı: *"Onlar ise şüphe içinde oynamaktadırlar."* Marifet ehline ve Allah'a yakın olanlara gelince onlar, sevdiklerinin huzurunda nimetlerle keyif sürmekte, O'na vuslatın hoşluğu ile rahat etmektedirler.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kâfirin inancındaki tereddüt, şüphe ve şaşkınlığından dolayı hali, dengesiz ve düzensiz işlerden oluşan oyuna benzetilmiştir."[10]

Kâfirlere Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّى لَهُمُ
الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ
مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ
الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

10. ***Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle.***

11. ***O duman insanları bürür. Bu, acı bir azaptır.***

12. ***İnsanlar, "Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, artık biz inanıyoruz" derler.***

13. ***Onların öğüt alması nerede! Halbuki kendilerine gerçeği açıklayan bir peygamber gelmişti.***

10 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/380.

14. ***Sonra ondan yüz çevirdiler ve, "Bu, başkaları tarafından öğretilmiş biridir, o bir delidir!" dediler.***

15. ***Biz azabı kısa bir süre kaldırırız ama siz yine eski halinize dönersiniz.***

16. ***O gün onları şiddetli bir şekilde yakalarız. Şüphesiz biz intikamımızı alırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle."* Allah kendilerinden razı olsun, Hz. Ali, Hz. İbn Abbas, Hz. Ömer ve Hasan-ı Basrî demişledir ki: "O, kıyametten önce gelecek bir dumandır. Onunla mümin, nezleye benzer bir şey olur. Münafık ve kâfirlerin ise başları pişer; öyle ki başları kızarmış kelle gibi olur. Bütün yeryüzü, her şeyi yanmış bir ev gibi olur, içinde bir kulübe dahi kalmaz. Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadis bu görüşü desteklemektedir:

"Kıyametin ilk büyük alametleri şunlardır: Bir dumanın çıkması, Hz. İsa'nın gökten inmesi. Aden bölgesinden bir ateşin çıkıp insanları mahşer yerine sevketmesi. Ateş onları takip eder, onlar dinlenmek için bir yerde durdukları zaman o da durur ..." Hadis için Sa'lebî'ye bakınız.[11]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], bu görüşe katılmayarak demiştir ki: "Bu duman, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Kureyş için, *'Allahım, onlara Yusuf'un zamanında yaşanan kıtlık gibi bir kıtlık yaşat'* şeklinde beddua etmesiyle Kureyş'in gördüğü dumandır."[12] O günlerde kıtlığa mâruz kalan bir adam, açlığın şiddetinden kendisiyle gök arasında bir duman görüyordu. Dumanın, "apaçık" şeklinde tanımlanması da bunu desteklemektedir. Yani onun duman olduğu konusunda hiç kimse şüphe etmez.

---

11 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/430; ayrıca bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/1-20; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/230 (Riyad 1993).

12 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/122.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O duman insanları bürür."* Onları çepeçevre sarar. Duman onları öyle sarmıştı ki bir adam diğeriyle konuşurken, sesini işitiyor fakat kendisini göremiyordu.

Âyetin manası şudur: Şiddet ve açlık gününü bekle. O gün insan öyle acıkır ki açlığın şiddetinden kendisiyle gök arasında bulut şeklinde bir şey görür. Bu, ya görüşünün zayıflamasından ya kıtlık senesinde yağmurun azlığından dolayı havanın kararmasından ya da gökteki tozların çokluğundandır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, acı bir azaptır."* Yani insanlar, "Bu, acı bir azaptır" derler.

Kureyş'i saran kıtlık iyice şiddetlenince, Ebû Süfyân bir grup insanla birlikte Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek Allah'ın adı ve akrabalık hakkıyla yemin vererek kıtlığın kalkması için dua etmesini rica etti ve eğer kendilerinden bu sıkıntı giderse iman edeceklerini söyledi. Bu durum âyette şöyle belirtiliyor:

"İnsanlar, 'Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, artık biz inanıyoruz' derler." Yani, "Eğer bizden azap kaldırılsa iman edeceğiz" derler. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Onların öğüt alması nerede!" Yani onlar, nasıl uyarılıp öğüt alacaklar ve azabın kalkması anında iman edeceklerine dair vaatlerini yerine getirecekler! *"Halbuki kendilerine gerçeği açıklayan bir peygamber gelmişti."* Yani onlar, uyarılmanın sebeplerini ve öğüt almayı gerektiren şeyleri görüyorlar. Bu, başlarına gelen durumdan daha büyük bir uyarı ve öğüt alma vesilesidir. Şöyle ki onlara şanı büyük ve delili açık bir peygamber geldi. O peygamber, apaçık âyetleri ve güneş gibi parlak mucizeleri ortaya koyarak kendilerine hakkın usul ve yöntemlerini açıklamaktadır. Onun getirdikleri öyle açık hakikatlerdir ki onlar karşısında sağır dağlar bile secdeye kapanır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra ondan yüz çevirdiler."* Yani onlar, kendisine yönelmeyi gerektiren büyük mucizeleri gördükten sonra, Allah Resûlü'nden yüz çevirdiler. Ondan yüz çevirmekle

yetinmediler, bir de kalkıp en çirkin suçu işlediler ve onun hakkında, *"Bu, başkaları tarafından öğretilmiş biridir, o bir delidir!"* dediler. Yani onlar bazan, "Ona bu Kur'an'ı yabancı dil konuşan Sakîfli bir genç öğretiyor" dediler; bazan da, "O bir delidir" dediler.

Yahut bazıları böyle, bazıları öyle dediler. Vasfı bu olan bir kavmin, öğüt ve uyarıdan etkilenmesi nasıl beklenir?

Allah Teâlâ, devamındaki âyette şöyle buyurdu: *"Biz azabı kısa bir süre,* az bir zaman veya birazcık *kaldırırız ama siz yine* içinde bulunduğunuz küfre *dönersiniz."*

Yahut siz, dumanı giderdikten sonra tekrar azaba dönersiniz. Bu, birinci görüşe göre verilmiş bir manadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün,* Bedir günü veya kıyamet günü *onları şiddetli bir şekilde yakalarız.* O gün kendilerinden intikam alırız. *Şüphesiz biz intikamımızı alırız."*

10-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, gökten apaçık bir dumanın geleceği günü gözetle. Yani gayb semasından his dumanının ve sebepler karanlığının ortaya çıkıp insanların kalplerini saracağı ve onları irfan güneşinden perdeleyeceği günü gözetle. Bu, kalplere acı veren can yakıcı bir azaptır; çünkü o, kalpleri gaybı bilen Allah'ın huzurundan perdeler. Ârife gelince, onun marifet güneşi parlaktır ve gündüzü sürekli aydınlıktır. Nitekim bu konuda ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Ey dost, gecem senin yüzünle aydınlıktır; onun karanlığı insanları sarmıştır. İnsanlar karanlıklar içindedir; biz ise gündüzün aydınlığındayız."

Bir diğeri ise şöyle demiştir: "Sevdiğimin (marifet) güneşi gece doğdu ve her yana ışık verdi. Artık onun batışı yoktur. Gündüz gökte doğan güneş, akşam olunca batar; kalplerde doğan irfan güneşi ise hiç batmaz."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu topluluğun yani sûfilerin kıyameti, dünyada iken gerçekleşir. Onların, gökten duman gelen günü, dostlarından uzak kaldıkları ve dostların bereketiyle açılan ünsiyet kapısının kapandığı gündür."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun kastettiği durumu şu söz güzel ifade eder: Sûfîler için gökten apaçık bir dumanın geldiği gün, ilâhî nurlardan uzak kaldıkları ve sırların kaynağının yani marifet kapısının kapandığı gündür.

Kuşeyrî devamla der ki: Bu manada şöyle demişlerdir:

"Asıl güneş, zâhirde aydınlandığın güneş değildir. Asıl kuşluk vakti, güneşin yükselmesiyle ortalığın aydınlandığı zaman değildir. Asıl hayat suyu da içtiğin soğuk su değildir (Asıl güneş, kalpte parlayan marifet güneşidir. Asıl kuşluk vakti, marifet güneşinin, kulun bütün iç dünyasında parlamasıdır. Asıl su, kalplere ebedî hayat veren ilâhî aşktır)."[13]

İmam Kuşeyrî, *"Rabbimiz bizden azabı kaldır; artık inanıyoruz"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Bu sûfîler topluluğu, bazan, insanların genel olarak yaptığının aksine, içine düştükleri azabın artmasını isterler. Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

'Kalbimin, azapla elde edilen sevgiye sahip olması hariç, bütün arzu ve isteklerime ulaştım.'

İnsanlar, başlarına gelen belanın gitmesi için dua ederken, onlar belayı isterler. Bu konuda da şu manadaki beyit okunur:

'Sen benim belamsın; artık onun gitmesini nasıl beklerim. Benim için gerçek bela, belamı (aşk derdimi) kaybettiğim andır.'"[14]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Belayı nimet bilme konusunda bundan daha açık olan, şairin şu sözüdür:

"Ey azabı, sevgisinde tatlı bir su gibi olan sevgili! Senden şikâyet etmem; ne baş ağrısından şikâyet ederim ne de usançtan!"

---

13 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/380-381.

14 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/381. Fuzûlî'nin şu sözü de bu manadadır: "*Hoşem aşk elinden, el çek ilacımdan tabip; kılma derman kim helâkim zehr-i dermanındadır.*" Bir diğer hak ehli de şöyle der: "Derman arardım derdime, derdim bana derman imiş."

Allah kendisinden razı olsun, Abdülkadir-i Geylânî'nin şu sözü de böyledir:

"Ey Rabbim, beni hasta eden sen olduğun için, bütün elemler bana lezzet verdi. Eğer halimi sorarsan, senin verdiğin elemler benim katımda en güzel iyiliklerdir. Bende istediğin gibi hükmet; gerçekten ben sevgi sultanına itaat eden bir fakirim."

"Onların öğüt alması nerede!" âyetinin işaretiyle deriz ki: Allah dostlarının sohbetinden yüz çeviren, kalbi boş düşünce ve meşgalelerle dolu olan kimse nasıl öğüt alır? Halbuki onlara kendilerini yüce Allah'a davet eden kâmil mürşidler geldi fakat onu inkâr edip, "O, birileri tarafından kendisine bazı şeyler öğretilmiş bir delidir" dediler.

Onlar bize yöneldiklerinde, kapımıza koştuklarında veya velilerimizin birinden bazı hakikatleri dinlediklerinde kalplerinden şüphe ve havâtır azabını biraz kaldırdık. Sonra velilerimizin kalplerinden akıp gelen vâridat yağmurlarını taşıyan maneviyat bulutları çekilince, onların üzerinde vesveseleri çoğaldı. Böylece siz, daha önce içinde bulunduğunuz hale geri göndünüz.

Onları şiddetli bir şekilde yakaladığımız gün ki o, âniden ölümle yüz yüze geldikleri andır; o anda hiçbir pişmanlık ve dönüş fayda vermez, tam aksine o, kendilerine uzun sürecek bir hüzün getirir. Onlar bizim intikamımızdan kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar. Biz, gönlüyle her daim bizi görmekten yüz çeviren kimseden intikam alırız.

Kâfirlerin Peşinden Gidenlerin Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin yolundan gidenlerin günahından ve azabından bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ
اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ

مُبِينٍ ﴿١٩﴾ وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا ل۪ي
فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَاَسْرِ بِعِبَاد۪ي
لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًاۜ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

17. ***Onlardan önce Firavun'un kavmini de denemiştik. Onlara çok şerefli bir peygamber*** (Musa) ***gelmişti.***

18. ***O şöyle demişti: "Allah'ın kullarını*** (esaretiniz altındaki İsrâiloğulları'nı) ***bana teslim edin; çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."***

19. ***"Allah'a karşı üstünlük taslamayın. Şüphesiz, ben size apaçık bir delil*** (mucize) ***getiriyorum."***

20. ***"Gerçekten ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığındım."***

21. ***"Eğer bana inanmadınızsa benden uzak durun."***

22. ***Sonra Musa, "Bunlar günahkâr bir toplumdur" diyerek kendisine yardım etmesi için Rabb'ine yalvardı.***

23. ***Allah buyurdu ki: "Öyleyse kullarımı geceleyin yola çıkar; çünkü siz takip edileceksiniz."***

24. ***"Karşıya geçince denizi olduğu gibi açık bırak; şüphesiz onlar suda boğulacak bir ordudur."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Mekke müşriklerinden *önce Firavun'un kavmini de denemiştik."* Yani onlara Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] peygamber olarak göndererek kendilerini imtihan ettik.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlara mühlet vererek ve rızıklarını bollaştırarak kendilerini fitneye düşürdük.

Bir diğer mana: Bir kimsenin, durumunu bilmediği birinin, sahip olduğu bilgi ve beceriyi ortaya çıkarmak için onu imtihan ettiği gibi, onları, içlerinde sakladıkları hallerini dışa çıkaracak şeylerle denedik.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlara çok şerefli bir peygamber* Hz. Musa *geldi."* Yani onlara Allah katında çok şerefli ve kıymetli olan bir peygamber geldi.

Yahut onlara, müminlerin gözünde çok kıymetli olan bir peygamber geldi.

Yahut onlara, bizzat kendisi şerefli ve asil bir peygamber geldi. Çünkü Allah Teâlâ, bir topluluktan ancak onların ileri gelen ulularından birini peygamber göndermiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Musa,* Firavun ve kavmine *şöyle dedi: Allah'ın kullarını bana teslim edin."* Yani esaretiniz altındaki İsrâiloğulları'nı benimle göndererek onları bana teslim edin. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm], Firavun'a yaptığı davet, Allah'ın birliğini kabulden sonra, İsrâiloğulları'nı serbest bırakıp kendisiyle birlikte göndermesi içindi.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Allah'ın kulları! Size düşeni yaparak bana tâbi ve teslim olun. Size düşen iş, iman etmek ve hak daveti tasdiktir. Bu manaya göre kullarla kastedilen herkestir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim."* Yani ben, peygamberliğinde şüphe bulunmayan biriyim. Allah Teâlâ, beni vahyini alıp tebliğ etme konusunda güvenilir yaptı, beni insanları aciz bırakan mucizelerle destekledi.

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Firavun ve kavmine yaptığı uyarısı şöyle devam ediyor: *"Allah'a karşı üstünlük taslamayın."* Yani Allah Teâlâ'nın indirdiği vahyini ve gönderdiği peygamberini hafife alarak O'na karşı büyüklenmeyin. Yahut Allah'ın peygamberine karşı kibirlenip ona karşı büyüklük taslamayın. *"Şüphesiz, ben size* yüce Allah tarafından *apaçık bir delil,* inkârına imkân olmayan ve benim peygamberliğimi gösteren apaçık bir hüccet ve mucize *getiriyorum."*

"Gerçekten ben, beni taşlamanızdan, dövme veya sövme ile bana eziyet vermenizden yahut beni taşlayarak öldürmenizden *benim ve sizin hepimizin Rabb'i olan Allah'a sığındım;* O'na güvenip dayandım."

Şöyle denilmiştir: Hz. Musa [aleyhisselâm] Firavun ve kavmine, *"Allah'a karşı üstünlük taslamayın"* dediği zaman onlar, kendisini taşlamakla tehdit ettiler; o da Allah Teâlâ'ya güvendi, O'na sarıldı ve onların tehdidine hiç aldırış etmedi.

Hz. Musa [aleyhisselâm] ayrıca dedi ki: *"Eğer bana inanmadınızsa benden uzak durun."* Yani eğer kibirlenip bana boyun eğmezseniz, benimle iman etmeyenler arasında bir dostluk yoktur; artık benden uzaklaşın.

Bir diğer mana: Beni tamamen serbest bırakın, lehime ve aleyhime bir şey yapmayın, kötülük ve eziyetinizle bana saldırmayın. Sizi kurtuluşunuz olan bir şeye çağıran kimsenin göreceği karşılık bu değildir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyeti, Hz. Musa'nın, kavmi ile arasındaki bağlantısını kesmesi ve aralarındaki dostluğu tamamen ortadan kaldırması şeklinde yorumlamak makama uygun değildir."[15]

Hz. Musa, kavminin kendisini yalanlamasından sonra, onları Rabb'ine şikâyet etti ve, *"Bunlar günahkâr bir toplumdur, diyerek Rabb'ine yalvardı."* Bu, onların azabı hak edecek özelliklerinden bahsederek üstü kapalı bir şekilde onlara beddua etmektir.

Bir rivayete göre, Hz. Musa [aleyhisselâm] şöyle dua etmiştir: "Allahım, onlara, işledikleri günahları sebebiyle hak ettikleri azabı hemen ver!"

Hz. Musa'nın duasının, *"Rabbim, şüphesiz ben mağlup düştüm, bana yardım et"* (Kamer 54/10) âyetindeki dua olduğu da söylenmiştir.[16]

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] duasının şu olduğu da söylenmiştir: *"Rabbimiz, bizi zalim kavmin fitnesine düşürme! (onların azap ve şiddetine mâruz bırakma)"* (Yunus 10/85).

---

15 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/51 (Beyrut 1999).

16 Bu dua, kavminin inkâr ve yalanlaması karşısında Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] yaptığı duadır.

"Allah Teâlâ, sonra Hz. Musa'ya *şöyle buyurdu: Öyleyse kullarımı* yani İsrâiloğulları'nı *geceleyin yola çıkar; çünkü siz takip edileceksiniz."* Yani Allah Teâlâ yapılacak işi şöyle tedbir etti: Siz önce yola çıkacaksınız, Firavun ve ordusu sizi takip edecek. Önde giden müminleri kurtaracağız, geriden gelen kâfirleri ise suda boğacağız.

"Karşıya geçince denizi olduğu gibi açık bırak." Yani sen denizi geçmeden önceki hali üzere sakin bırak, kapanması için asânla denize vurma, onun halini değiştirme ki Kıptî'ler (Mısır'ın yerli insanları Firavun ve kavmi) içine girsinler. Hz. Musa [aleyhisselâm] İsrâiloğulları ile denizi geçince, yol şeklinde açılan suların kapanması için asâsıyla denize vurmak istedi; bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine, denizi olduğu gibi bırakmasını emretti. O zaman deniz, suların büyük dağlar gibi yükselmesi sebebiyle bomboştu ve bu arada açılan yol kupkuruydu. Kıptîler'in içine girmesi için denizde hiçbir şey değiştirilmemişti. Kıptîler (Firavun ve kavmi) denizdeki yolun içine girince, Cenâb-ı Hak suları üzerlerine kapattı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz onlar,* siz denizden çıktıktan sonra *suda boğulacak bir ordudur."*

Âyete, bir okuyuşa göre şu mana da verilmiştir: *"Çünkü onlar, suda boğulacak bir ordudur."*

17-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her devirde, insanları Allah yolundan ve O'nun hizmetinden alıkoyan firavunlar vardır. Bunun için Allah Teâlâ, onları uyaracak ve kendilerine insanların hakka giden yolundan çekilmelerini veya üzerlerine farz olan hakları yerine getirmelerini emredecek kimseler gönderir. Davetçi, insanlar tarafından yalanlandığı zamana onlara, "Eğer bana inanmıyorsanız benden uzaklaşın!" der. Onların hakka yönelmesinden ümidini kesince, aleyhlerine dua edebilir. Bundan sonra onlar hevâ denizine dalarlar, havâtır vadilerinde (kötü fikir ve düşünceler içinde) helâk olurlar. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Firavun ve Kavminin İbretlik Halleri

Cenâb-ı Hak sonra, suda helâk edilen Firavun ve kavminin hallerinden ibret almaya teşvik ederek şöyle buyurdu:

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍۙ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا
فَاكِهِينَۙ ﴿٢٧﴾ كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْماً اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَٓاءُ
وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ مِنَ الْعَذَابِ
الْمُهٖينِۙ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَۜ اِنَّهُ كَانَ عَالِياً مِنَ الْمُسْرِفٖينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ
عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمٖينَۚ ﴿٣٢﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ مَا فٖيهِ بَلٰٓؤٌا مُبٖينٌ ﴿٣٣﴾

25. *Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.*

26. *Ayrıca nice ekinleri ve kıymetli konakları terkettiler.*

27. *İçinde keyfettikleri pek çok nimeti bırakıp gittiler.*

28. *İşte böyle! Biz onları başka bir kavme miras bıraktık.*

29. *Onlar için ne gök ağladı ne de yer! Kendilerine mühlet de verilmedi.*

30-31. *İsrâiloğulları'nı o alçaltıcı azaptan, Firavun'dan kurtardık. Gerçekten o, haddi aşan bir zorba idi.*

32. *Biz onların halini bilerek kendilerini o zamanki milletlere üstün kıldık.*

33. *Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mucizeler verdik.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.*" Yani Firavun ve ordusu, Mısır'da pek çok bağ bahçe bıraktı.

Rivayet edildiğine göre bütün bağ ve bahçeler Raşid denen yerden Üsvan'a kadar Nil'in iki yanında birbirine bitişik halde sıralanmıştı.

Pınarlar manası verdiğimiz "uyûn" ile iki körfez kastedilmiş de olabilir. Onlar, su fışkırtan pınarlara benzetildi. Yahut orada gerçekten pınarlar vardı, sonra hepsi dağılıp gitti.

"Ayrıca nice ekinleri yani ekili arazileri *ve kıymetli konakları*, süslü yerleri, güzel evleri *terkettiler."* Bunlar genelde sultanların oturduğu yerler olduğu için oralara âyette "kerim" (şerefli ve kıymetli) dendi.

Bazıları, âyetteki "şerefli, kıymetli makamla" minberlerin kastedildiğini söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Ayrıca, içinde keyfettikleri nice nimetleri geride bıraktılar."* Yani sevinç ve keyifle eğlendikleri güzel ve hoş nimetleri terkettiler.

"İşte durum *böyle!* Onların elindeki nimetleri bu şekilde çekip aldık ve *onları başka bir kavme miras bıraktık."* Bütün bu nimetleri onlardan alıp kendileriyle hiçbir yakınlık, din ve dostluk bağı bulunmayan İsrâiloğulları'na verdik ki onlara sahip olup tasarrufta bulunsunlar.

Hasan-ı Basri demiştir ki: "İsrâiloğulları, Firavun helâk olduktan sonra Mısır'a geri döndüler."

Şu âyet de aynı durumu haber vermektedir: *"Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrâiloğulları'nı) toprağına bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına (Mısır ve Şam'a) vâris yaptık"* (A'râf 7/137). Kurtubî ve Beyzâvî'de de benzer açıklamalar vardır. Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde de aynı açıklamalar yer almaktadır. Şuarâ sûresinin 59. âyetinin tefsirinde bu konuda açıklamalar geçti.

Bu âyette, ciddi bir uyarı ve ibret vardır. Onda ayrıca akıllı kimsenin dünya malına aldanmaması tembih edilmektedir. Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde, bu konuda nesir ve nazım halinde yeterli açıklama gelecektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için ne gök ağladı ne de yer!"* Bu mecazi bir ifade olup onunla gökle yerin kâfirlerin helâk olu-

şuna üzülmedikleri ve varlıklarına önem vermedikleri anlatılmaktadır. Onda ayrıca kâfirlerle ve onların kötü haliyle alay edilmektedir. Kaybı büyük yankı uyandıran kimsenin hali ise böyle değildir; onlar için gök ve yer ağlar. Araplar, bir adamın ölümünün halk içindeki büyük etkisini anlatmak için, "Ona rüzgâr, şimşek ve gök ağladı" derler. Bu durum şiirlerde de konu edilmiştir.

Şöyle denilmiştir: Göğün ve yerin ağlaması gerçektir; mümin vefat edince yeryüzünde namaz kıldığı yerler ve ibadet mahalleri ağlar; gökte ise amelinin yükseldiği yerler ağlar. Bu durum bir hadiste dile getirilmiştir.[17]

Bir âlim vefat edince, ona denizdeki balıklar ve diğer deniz hayvanları, karadaki sürüngenler, ayaklı hayvanlar ve havadaki kuşlar ağlar. Kâfirler ölünce ise kâinat onu kaybetmesine hiç aldırış etmez, tam aksine onların helâk olduğuna sevinir.

Âyet şöyle bitiyor: "Kâfirlerin helâk vakti gelince *kendilerine mühlet de verilmedi.*" Yani onlara diğer bir vakte kadar veya ahirete kadar mühlet verilmedi, bilakis dünyada cezaları hemen verildi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Firavun ve kavmimi suda boğarak *İsrâiloğulları'nı o alçaltıcı azaptan, Firavun'dan kurtardık.*" Alçaltıcı azap, Firavun'un onları köle olarak kullanması, erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını (kendilerine hizmet etmeleri için) geride bırakmasıdır.

Firavun'un azaptan bedel yapılması, onun kendisinin alçaltıcı bir azap olmasındandır. Çünkü Firavun, onlara çok ileri derecede azap edip kendilerini hor hakir bırakıyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Gerçekten o, haddi aşan bir zorba idi."* Yani Firavun kibirli, büyüklük taslayan, inkâr ve isyanda haddi aşmış biriydi. Yahut o, harcamalarında son derece müsrif biriydi.

---

17 Hadisin meali şöyledir: *"Her mümin için gökte açılmış iki kapı vardır. Kapıların birinden müminin ameli yükselir, diğerinden ise rızkı iner. Mümin vefat ettiği zaman bu iki kapı onun için ağlar. Yüce Allah'ın, 'Onlar için ne gök ağladı ne de yer!' âyeti buna işaret etmektedir"* (hadis için bk. Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân,* 45 [nr. 3255]; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/232; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* nr. 4133; Heysemî, *ez-Zevâid,* 7/105).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların halini bilerek kendilerini o zamanki milletlere üstün kıldık."* Yani biz, İsrâiloğulları'nın seçilmeyi hak ettiklerini bilerek, onları kendi zamanlarındaki diğer insanlara üstün yaptık. Yahut biz onların bazı zamanlarda haktan sapacaklarını ve pek çok azgınlık yapacakların bilerek, onları zamanlarındaki insanlara üstün yaptık. Çünkü onların içinde pek çok peygamber geldi. Onların bu hali, haklarında daha önce verdiğimiz hükme tesir etmedi. Bununla şunun bilinmesini istedik: Kulun işlediği kusurlar, kendisi için önceden takdir edilen ilâhî gözetim ve korumaya tesir etmez (Allah, eşkıyanın evliya olmasını takdir etmişse, önceki hali buna engel olmaz).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara, içinde açık bir imtihan,* apaçık bir nimet *bulunan pek çok mucize verdik."* Bu nimetler, denizin yarılıp yol olması, Tîh çölünde bulutun kendilerini gölgelemesi, gökten helva ve bıldırcın eti indirilmesi ve bunların dışındaki büyük mucizelerdir.

Yahut ne yapacaklarına bakmak için kendilerine içinde apaçık bir imtihan bulunan pek çok mucize verdik.

Şöyle denilmiştir: Onların imtihan edildiği apaçık bela, kendilerinden rıza anında şükür; sıkıntı ve zorluk anında sabır istenmesidir.

25-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ölümden gafil olanlar ve dünyaya aldananlar, geride nice bağ-bostan, su kaynakları, ekili arazi, kıymetli köşk ve evler bırakıp gittiler. Onlardan ayrıldılar, içinde bulundukları nimet ve rahatlıktan çıkmaya mecbur edildiler ve bunlara daha fazla muhtaç oldukları yere intikal ettiler. Geniş ve rahat köşkleri terkedip lahdin ve kabrin darlığına gittiler. Güzel elbiseler ve taçlar yerine kefen giydiler. Ey dünyaya güvenip dayanan kimse, dünyanın, kendisini sevenlere ne yaptığına iyi bak! Bu dünyadan kendisine yeterli mal ve mülkü alan, onda iffetle yaşayan, ahiret yolculuğu için azık edinen ve ona hazırlanan kimseye Allah rahmet etsin.

Muhammed et-Turtûşî,[18] *Sirâcü'l-Mülûk* kitabında şu hadiseyi anlatmıştır: Ebû Abdullah b. Hamdûn demiştir ki: Halife Mütevekkil Dımaşk'a çıktığında kendisiyle beraberdim. Bir gün atına binip Hişâm b. Abdülmelik mahallesine doğru geziye çıktı; oradaki boş köşklere baktı. Sonra oradan ayrılıp o civarda ekili arazi ve ağaçların arasında bulunan binası güzel eski bir yapıta baktı. İçine girdi; onu dolaşırken binanın üzerine asılmış bir levha gözüne ilişti. Onun sökülüp getirilmesini emretti. Levha getirilince, üzerinde birtakım beyitlerin yazılı olduğunu gördü. Beyitlerde, bir zamanlar mâmur olan bu beldelerin yerinde yeller estiği, onlardan enkaz ve pis kokulardan başka bir şeyin kalmadığı, orada yaşayan sultanların ve çocuklarının toprakta çürüyüp gittikleri, onların halini görenlerin ve ibret alanların göz yaşı dökmesi gerektiği dile getiriliyordu. Mütevekkil onları okuyunca irkildi, o yapıtta yaşayan kimseyi çağırdı ve kendisine bunları kimin yazdığını sordu, adam, "Bu konuda hiçbir bilgim yok" deyince, Mütevekkil dönüp gitti.

Dünya nimetlerinin fâniliği hakkında çok şiir yazılmıştır. Bir şair, dünyanın halini şöyle özetlemiştir:

"Dikkat edin, dünya sadece uyuyan kimsenin gördüğü rüya gibidir. Devamlı olmayan bir hayatın hayrı nedir? Düşün; dün elde ettiğin bir lezzeti tadıp bitirdiğinde elinde ne kalıyor? Bu durumda sen sadece bir rüya görmüş kimse gibi değil misin?"

Bunlar, düşünülüp ibret alınacak şeylerdir. Olaya bir de basiret gözüyle bakılınca, ortada gözükenler ancak Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufları, O'nun yüce zatının sırlarının açılması ve sıfatlarının nurlarının varlıklardaki yansıması olup hepsi, hikmet âlemi olan dünyada şekil ve resimlerde zuhur etmiştir. Kudret âlemine gelince, orada sadece el-Hayyü'l-Kayyûm olan (her şeye hayat veren ve hepsini ayakta tutan) Allah vardır. Bir ârif demiştir ki:

---

18 Turtûşî, Muhammed b. Velîd b. Muhammed el-Fihrî el-Mâlikî (v. 520/1126), çok yönlü bir âlimdir. Birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Sirâcü'l-Mülûk, ed-Duâ, Kitâbü'l-Havâdis ve'l-Bida', Muhtasaru Tefsiri's-Sa'lebî, Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd* (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 12/96. *Sirâcü'l-Mülûk*'ün tanıtımı için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2/276, nr. 7547 [Beyrut 2008]).

"Yüce sevgilim, cemalinin aynasında tecelli etti. Görünen her şeyde sevgiliye ait bir nur vardır. O'nun güzelliği değişik şekil ve sûretlerde ortaya çıkınca, her birine ayrı bir isim verildi. Hepsi O'nun nurlarının zuhur yeridir."

Allah Teâlâ'nın, *"Onlar için gök de ağlamadı yer de!"* âyetinden şu anlaşılmaktadır: Allah katında kadri yüksek olan kimseler vefat ettiğinde, onlar için âlemde gökler, yer ve içindekiler ağlar. Ruhlar âleminde ise yedi kat gök sakinleri onunla sürura gark olur. Çünkü o, dünyadan kurtulup yanlarına gelmiştir. Ruhlar âleminde bulunan herkes onun gelişiyle sevinir. Cenâb-ı Hak, yarattığı mahlûkatına rahmet nazarıyla bakar, o dostunun gelişinin bereketiyle bütün âleme merhamet eder. Allah büyük ihsan sahibidir.

İmam Kuşeyrî, *"Biz onların halini bilerek kendilerini âlemlere üstün kıldık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyetin işârî yorumu hakkında şöyle denilmiştir: 'Bize karşı işledikleri günahlarının çokluğu ile birlikte, kalplerinin bize olan sevgisini bildiğimizden, onları üstün kıldık." Yine denilmiştir ki: "Yanlarında emanet ettiğimiz sırlarımızı ve bize ait hakikatlerden kendilerine açtıklarımızı bildiğimizden, onları üstün kıldık."[19]

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Biz onların halini bilerek kendilerini âlemlere üstün kıldık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlara, sıfatlarımızı öğreterek, zatımızı tanıtarak, sırlarımızı göstererek, ayrıca kulluğun ve rubûbiyyetin hakikatini, gizli tehlike ve âfetleri, murakabe zamanındaki lutufları açıklayarak kendilerini diğer insanlara üstün kıldık."

Âriflerden Ebû Bekir-i Vâsıtî âyetin manası hakkında demiştir ki: "Biz onların işledikleri kusurları ve çeşitli muhalefetleri bilerek kendilerini üstün kıldık. Onların bu hali, kendileri hakkında ezelde bildiğimiz ve verdiğimiz hükme tesir etmedi. Bunu şunun bilinmesi için yaptık: Kulun işlediği kusurlar, Allah'ın özel gözetim ve korumasına mani olmaz (Yüce Allah bir kula hidayet ve inâyet takdir etmişse, onun geçmiş kusurları buna engel olmaz; O, dilediğini yapar)."

---

19 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/383.

Harrâz demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Onlara emanet ettiğimiz özel sırları bildik ve ilmimizle onları âlemlere üstün kıldık."[20]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin maksadı şunu açıklamaktır: Allah Teâlâ'nın bir kulu seçmesi ve üstün yapması ezelî ilmine bağlıdır. O'nun ilmini hadiseler değiştirmez. İsrâiloğulları'nın devleti yıkılmıştır, bundan sonra hakkında konuşulacak olan sadece ümmet-i Muhammed'dir.

Öldükten Sonra Dirilmeyi İnkâr Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak, duman ve benzerleri gibi kıyametin bazı alametlerini söyledikten sonra, tekrar dirilmeyi inkâr edenlerin görüşlerini reddederek şöyle buyurdu:

إِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَۙ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ
﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍۙ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْۜ أَهْلَكْنَاهُمْۘ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَٓا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

34-35. *O kâfirler diyorlar ki: "İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz."*

36. *"Eğer doğru söylüyorsanız atalarımızı getirin."*

37. *Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba*[21] *kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik. Çünkü onlar suçlu kimselerdi.*

38. *Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.*

---

20 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/289 (Beyrut 2008).

21 **Tübba'**: Yemen hükümdarlarına verilen ad.

39. *Biz onları ancak hak ile* (*hakkı ispat için*) *yarattık; fakat onların çoğu bilmiyorlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar diyorlar ki: ..."* Burada işaret edilen Kureyş kâfirleridir; çünkü bu sûrede asıl söz konusu olan onlardır. Kureyş gibi sapkınlıkta ısrar ettiklerini göstermek ve onların başına gelenlerin bir benzerinin kendi başlarına gelmesinden sakındırmak için arada Firavun'un kıssası anlatılmıştır.

Kureyş kâfirleri, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur" diyor.* Yani âkıbet ve işin sonu ancak dünya hayatını ortadan kaldıran birinci ölümdür, dediler. Bu sözle, diğer bir ölümün varlığını ispat amaçlanmadı. Bu şu söze benzer: "Zeyd, ilk haccını yaptı ve sonra öldü (hayatında ikinci bir hac yapmadı)."

Âyete şu mana da verilmiştir: Peşinden hayat gelen ölüm sadece, biz var olmadan önce yokluk halindeki ilk ölümdür. Şu âyette olduğu gibi: *"Siz bir zamanlar ölü idiniz, sizi dirilttik"* (Bakara 2/28). Sanki onlara, "Siz, yaratılmadan önce başınıza geldiği gibi, bir defa daha öleceksiniz, peşinden (ahirette) yeni bir hayat gelecek!" dendiği zaman, bunu inkâr ederek, "Peşinden hayat gelen ölüm sadece (varlık âlemine gelmeden önceki) birinci ölümümüzdür; ikinci ölüme gelince, onun peşinden yeni bir hayat yoktur!" dediler.

Bir diğer mana: Onlar dediler ki: "Ölüm ancak bu ölümdür; sizin iddia ettiğiniz gibi peşinden kabir hayatı gelen ölüm değildir. '*Biz tekrar diriltilecek değiliz. Eğer doğru söylüyorsanız,* yani bize söylediklerinizde sadık iseniz *atalarımızı getirin.*'" Burada muhatap, kendilerine öldükten sonra yeniden dirilmenin olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) ve müminlerdir. Kâfirler şunu demek istediler: Eğer sözünüzde sadık iseniz, Rabb'inizden isteyerek, bizim için ölmüş atalarımızı diriltin ki bu, sizin iddia ettiğiniz öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğuna bir delil olsun.[22]

22 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/192.

Rivayet edildiğine göre Kureyş, öldükten sonra dirilme konusunu kendisiyle istişare etmek için ataları Kusay b. Kilâb'ın diriltilmesini istediler. Kusay, onların en ileri gelenleri ve mühim işlerde kendisine müracaat ettikleri biriydi.

Allah Teâlâ buyurdu ki: *"Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba' kavmi ile onlardan öncekiler mi?"* Âyet, onların sözlerini ret ve kendilerini tehdit etmektedir. Mana şudur: Helâke sebep olacak tehlikelerin savıldığı kuvvet ve mukavemette onlar mı daha ileridedir yoksa Himyerli Tübba'ın kavmi mi?

Tübba' el-Himyerî, ordusuyla Hîre'yi geçti ve Semerkand şehrini kurdu. Onu yıktığı da söylenmiştir. Tübba' (Yemen kralı), mümin olmuştu fakat kavmi kâfirdi. Bunun için Allah Teâlâ, onu değil, kavmini kötüledi.

Tübba' el-Himyerî, yazılarının başına şöyle yazardı: "Karaya ve denize, ışığa ve rüzgâra sahip olan Allah'ın adıyla."[23]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Tübba', Yemen hükümdarıdır. Kendisi müslümandı. Kavminde pek çok insan vardı. Sayıları çok ve kuvvette zirvede olmalarına rağmen Allah Teâlâ onun kavmini helâk etti."[24]

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Tübba' hakkında kötü bir şey söylemeyin; çünkü o mümindi."[25]

Onun peygamber olduğu da söylenmiştir. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiğine göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Tübba', bir peygamber miydi yoksa değil miydi bilmiyorum."[26]

---

23 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/433.

24 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/383.

25 Ahmed, *Müsned*, 5/340; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/76; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/234; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415.

26 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/433; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/235; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/329; Hâkim, *Müstedrek*, 1/36.

Süheylî[27] demiştir ki: En doğrusunu Allah Teâlâ bilir, hadisin bildirdiğine göre bu Tübba', Esad Ebû Kerb'dir. Bu zat, Kâbe'ye ilk örtüyü örten kimsedir.[28] Tübba', önce Mekke'ye ordusuyla saldırmak ve oradakilerle savaşmak istemiş, sonra aldığı bilgi ve uyarılar üzerine bundan vazgeçmiştir. Aynı şekilde Medine'ye de saldırıp orayı yıkmak istemiş, sonra oranın son peygamber Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] hicret edeceği yer olduğunu öğrenince bundan vazgeçip geri dönmüştür. Kendisine Medine'nin, ismi Ahmed olan son peygamberin hicret edeceği yer olduğu haber verilince, onun hakkında bir şiir yazıp onu Medineliler'e emanet etmiştir. Bu yazılı şiir, nesilden nesile intikal ederek Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicretine kadar gelmiş ve onu kendisine takdim etmişlerdir.

Bu şiirin Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yanında bulunduğu, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye teşrif edince, onu kendisine verdiği de söylenmiştir. Bu yazılı şiirde şu manadaki beyitler mevcuttu:

"Ben şahidim ki Ahmed, bütün canları yaratan Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir. Eğer ömrüm onu görmeye yetseydi kendisinin yardımcısı ve destekçisi olurdum. Yeryüzünde yaşayan bütün Araplar'ı ve acemleri ona tâbi olup itaat etmeye zorlardım. Fakat benim onun için sürekli söyleyeceğim söz şudur: Ümmeti içinde Ahmed'e selâm olsun!"[29]

Zeccâc ve İbn Ebü'd-Dünyâ şu olayı nakletmişlerdir:

"Müslümanların zamanında San'a'da bir kabir kazıldı, içinde iki kadın cesedi vardı. Kadınların başucunda gümüşten bir levha bulundu. Levhada, altın yazı ile kızların ismi ve onların Tübba'ın kızları olduğu yazılıydı. Ayrıca onların Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ettikleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmadıkları, onlardan önceki salihlerin de bu inanç üzere öldükleri yazılıydı."

---

27 Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah el-Has'amî el-Mâlekî (v. 581/1185), lugat, hadis ve siyer âlimidir. Tarihçi, hafız ve ediptir. Daha çok, İbn Hişâm'ın *Sîretü'n-Nebeviyye* adlı meşhur kitabını şerhettiği *er-Ravzü'l-Ünüf* isimli eseriyle tanınır. Başka eserleri de vardır.

28 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415.

29 Bu konudaki rivayetler için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/135-136; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/415417; Begavi, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 7/233-234.

Yemen hükümdarlarına Tübba' denilmiştir. Çünkü kendilerini tâbi olunuyordu. Onlara "ekyâl" (prens, reis) de denmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onları ve kendilerinden öncekileri helâk ettik."* Tübba'ın kavminden öncekilerle kastedilen, Âd, Semûd ve onların benzeri bütün inatçı, zorba, kuvvet ve şiddet sahibi kimselerdir. "Onları türlü azaplarla helâk ettik; *çünkü onlar suçlu kimselerdi."* Âyetin bu kısmı, onların helâk sebebini açıklamaktadır. Bununla şunun bilinmesi istenmektedir: Onlardan öncekiler, son derece kuvvet ve şiddet sahibiyken, işledikleri günahları sebebiyle helâk edildiler. Güç ve kuvvette onlardan daha zayıf olup günahlarda onlara ortak olan Mekkeli müşriklerin helâki haydi haydi olur.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: Müşrikler, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz"* sözleriyle öldükten sonra dirilmeyi inkâr edince, Allah Teâlâ,

"Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba' kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik" âyetiyle onları kınadı. Bununla şu bildirilmektedir: Onların inkârı, kesin bir hüccete ve açık bir delile dayanmayıp, o sadece acil dünya sevgisinden, dünyanın lezzetleriyle keyif sürmekten, mal, makam, kuvvet ve güce aldanmaktan ileri gelen bir sözdür. Bununla şu denilmek isteniyor: Allah, onlardan önce yanlış yola giren firavunları ve tübba'ları helâk ettiği gibi, eğer inkârdan dönmezlerse, Mekke müşriklerini de helâk eder.

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmenin muhakkak gerçekleşeceğini şu âyetiyle açıkladı:

"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık." Yani biz onları, güzel bir hedef ve övülecek bir gaye olmaksızın eğlence olsun diye yaratmadık. O'nun zatı, böyle bir şey yapmaktan yücedir.

"Biz onları ancak hak ile yarattık." Yani yarattığımız her şeyi hak ile, Hakk'ı tanıtacak, Hakk'ın tecellilerini yansıtacak ve Hakk'a şahit olacak bir vaziyette yarattık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz bütün bunları ancak hak olan bir şey sebebiyle yarattık ki o, dünyada iman ve taat, ahirette ise insanları tekrar diriltip amellerinin karşılığını vermektir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: Daha önce çok defa dile getirildi ki Allah Teâlâ göğü ve yeri ancak birliğine iman edilmesi ve yüce zatına ibadet edilmesi için yarattı. Sonra, itaat eden ve isyana dalana yaptıklarının karşılığının verilmesi gerekti. Bu dünya karşılık yeri olmadığı için, o ahirete kaldı. İbn Arafe âyetin, *"Onları ancak hak ile yarattı"* kısmına şu manayı vermiştir: "Allah onları ahiret hayatına delil olacak şekilde yarattı. Ahiret, haktır."

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat onların çoğu,* bunun için yaratıldıklarını *bilmiyorlar."* Tam tersine kendilerinin abes yere, sanki oyun ve eğlence için yaratıldığını düşünüyorlar. Allah Teâlâ böyle bir şeyden yüce ve uzaktır.

34-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Câhiliye devrindeki kâfirler, bedenlerin öldükten sonra yeniden dirilmesini inkâr ediyorlardı. Günümüzdeki bazı cahiller ise kalplerin manen dirilmesini inkâr ederek, *"İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur; biz tekrar diriltilecek değiliz"* diyorlar. Yani bizim ölümümüz kalplerimizin ve ruhlarımızın cehalet ve gafletle ölmesidir. Günahlara dalarak kalbi ölen bir adamı, Allah Teâlâ'nın bu halden kurtarması, onu marifetiyle diriltmesi ve sonra bu kimsenin O'nun velilerinden biri olması nasıl olur?

Kim Allah Teâlâ'nın kendisini şehvetinden kurtarmasını ve gaflet halinden çıkarmasını uzak görürse, o kimse ilâhî kudrete acizlik nisbet etmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Onlar mı hayırlıdır yoksa Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olan kavim mi? Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'in kavminden ona yardımcı olacak ve en has dostları arasında yer alacak kimseler çıkarttı. Hatta Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"İnsanlar, elbisenin dış yüzüne benzer; ensar ise elbisenin astarı gibi kıymetlidir. Eğer insanlar bir vadiye ve dağ yoluna girseler, ensar da başka bir va-

diye girse, şüphesiz ben ensarın girdiği vadiye ve dağ yoluna girerim (Onlarla birlikte olmayı diğer insanlara tercih ederim)."[30]

Kısaca âyetin manası şudur: Biz bu büyük cisimleri (gökleri ve yeri) ancak bizim sonsuz ve kusursuz kudretimize delil olsun diye yarattık, vesselâm.

Kâfirin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak, cahillerin inkâr ettiği öldükten sonra dirilmenin akabinde kâfirlerin yaşayacağı bazı hallerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ
مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ
الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾ إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ
يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَى سَوَاءِ
الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ
أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

40. ***Şüphesiz, hüküm günü, onların hepsinin buluşma vaktidir.***

41. ***O gün hiçbir dostun diğer dosta faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.***

42. ***Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler başka. Şüphesiz, O, azîzdir*** *(her hükmünü icra eder)*, ***çok merhamet edendir.***

43-44. ***Gerçekten zakkum ağacı, azgın günahkârların yemeğidir.***

---

30 Buhârî, Megâzî, 57 (nr. 4330); Müslim, Zekât, 139.

45-46. O, erimiş maden gibi olup kaynar suyun kaynaması gibi karınlarında kaynar.

47. Allah, görevli meleklere şöyle emreder: "Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin."

48. "Sonra başının üstüne kaynar su azabını dökün!"

49. Ve deyin ki: "Tat bakalım azabı! Hani sen** (kavmin içinde) **çok güçlüydün ve** (kendi hesabına göre) **çok şerefliydin!"

50. "İşte hakkında şüphelenip durduğunuz şey budur."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, hüküm günü, onların hepsinin buluşma vaktidir."* Yani hakkın bâtıldan ayrıldığı, haklının bâtılı savunandan ayrıldığı yahut adamın akraba ve sevdiklerinden ayrıldığı kıyamet günü, onların hepsinin buluşması için vaat edilen vakittir.

"O gün hiçbir dostun diğer dosta bir faydası olmaz." O gün ilâhî izin olmadan hiç kimse diğerine yardım edemez, hiçbir dost diğerine sahip çıkamaz, hiçbir nesep diğerinden azabı savamaz.

Katâde[31] demiştir ki: "Kıyamet gün insanoğlunun bütün bağları kesilir, herkes amelleriyle baş başa kalır. O gün kim hayırlı bir sonuca ulaşırsa mesut olur, kim de kötü bir sonuca ulaşırsa bedbaht olur."[32]

"Onlara yardım da edilmez." Allah'ın istediği azap kendilerinden savılmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler başka."* Yani ancak Allah'ın affederek merhamet buyurduğu yahut hakkında yapılan şefaati kabul ettiği kimseden azap savılır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ancak Allah'ın kendisine merhamet ettiği kimse, (O'nun izniyle) dostuna bir fayda sağlar.

---

31 Katâde b. Diâme es-Sedûsi el-Basri (v. 117/735), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolüne mensup tâbiîn devri müfessirlerindendir.

32 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/52 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/417.

"*Şüphesiz, O azîzdir*, her işinde galiptir, kendisine azap etmek istediği kimseye yardım edilmez; kendisine merhamet etmek istediği kimseye ise *çok acıyıp merhamet edendir*."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Gerçekten zakkum ağacı, azgın günahkârların yemeğidir.*" O, şekil olarak dünyadaki ağaçlara benzer fakat ateştendir. Zakkum onun yemişidir. Dokusu, kokusu, tadı ve hazmı yönünden her ağır yiyeceğe zakkum denir.

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, acve hurmasıyla kaymağı bir kaba koyarak yanındakilere, "Gelin yiyin, bu Muhammed'in benim için bahsettiği zakkumdur" dedi. Bununla cahilleri kandırmak ve onlara işi karıştırarak zakkumun hoş bir yiyecek olduğunu göstermek istedi.

Âyetin manası şudur: Zakkum ağacının meyvesi, çokça günahlara dalan kimselerin yiyeceğidir. Burada kastedilen kimse kâfirdir; çünkü âyetin öncesi ve sonrası bunu gösteriyor. Bir rivayete göre âyet Ebû Cehil hakkında inmiştir, sonra bu sıfattaki herkese şamil olmuştur.

Rivayet edildiğine göre Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] bir adama Kur'an okutuyordu. Bu âyete geldiklerinde, Ebü'd-Derdâ, "Taâmü'l-Esîm" dedi. Adam, "Esîm" diyemedi, onun yerine "Taâmü'l-Yetîm" dedi. Ebü'd-Derdâ, birkaç kere tekrar etti fakat adam âyeti söylendiği gibi okuyamadı. O zaman Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh],

"Ey adam, 'Taâmü'l-fâcir' şeklinde oku' dedi; adam da öyle okudu."[33]

Nesefî demiştir ki: "Bu rivayetten şu sonuca varılmıştır: Manasını tam olarak karşıladığında, bir kelimenin yerine başkasını getirmek câizdir. Allah kendisinden razı olsun, Ebû Hanîfe, bu rivayete dayanarak, Kur'an'ı Farsça olarak okumanın câiz olduğunu söylemiştir. Ancak bunun için şunu şart koşmuştur: Okuyucu manaya hiçbir noksanlık getirmeden bütün manaları tam olarak karşılamalı ve korumalıdır." Diğer açıklamaları için Nesefî'ye bakınız.[34]

---

33 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/54 (Riyad 2003); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/417; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/137 (Beyrut 1998); Hâkim, *Müstedrek*, 2/451.

34 Nesefî, Kur'an'ı bu şarta uyarak Farsça ve diğer herhangi bir dilde okumanın mümkün olmayacağını, hem İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden döndüğünü ve itimat edilen görüşün bu olduğunu kaydetmiştir (bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/193 [Beyrut 1996]). Benzer bir açıklama için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/139.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, erimiş maden gibi olup kaynar suyun kaynaması gibi karınlarında kaynar."* O, kızgın ateşte eritilmiş zeytinyağının dibinde kalan tortudur. Yahut bakır ve diğer madenlerin ateşte bekletildiğinde eriyip akan kısımdır. O kaynamada son hadde gelmiş su gibi onların karnında kaynar. Sonra, cehennemdeki görevli meleklere şöyle denir:

"Tutun o azgın günahkârı, onu kahır ve şiddetle *çekerek cehennemin ortasına,* en büyük azap derekesine *atın. Sonra başının üstüne kaynar su azabını dökün;* kendisiyle alay etmek için ona deyin ki: *Tat bakalım azabı! Hani sen* kavmin içinde *çok güçlüydün ve* kendince *çok şerefli biriydin!"*

Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Şu Mekke'nin iki dağı arasında (bu bölgede) benden daha güçlü ve daha şerefli hiç kimse yoktur. Vallahi sen ve Rabb'in, bana bir şey yapmaya güç yetiremezsiniz!" dedi.[35] İşte azap melekleri de onunla alay etmek ve kendisini azarlamak için ona böyle derler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte hakkında şüphelenip durduğunuz,* şek ve şüphe içinde tartıştığınız *şey budur."*

40-50. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kullar arasında hüküm verilecek gün, mukarrebîn makamındaki âriflerin dereceleriyle avam insanların derecelerinin birbirinden ayrıldığı gündür. O gün, mukarrebîn makamındaki ârifler yükselir, gafiller aşağı derecelere düşer. O zaman gafillerin hiçbiri diğerine fayda veremez. Allah dostlarının mertebelerinin aşağısına düşmelerine karşılık kendilerine yardım eden biri de bulunmaz. O zaman sadece geçmişte yapılan salih ameller ve büyük meşâyihin yoluna dört elle sarılan müridlerden Allah'ın kendisine merhamet ettiği kimseler fayda verir ve fayda görür. Onlar, büyük zatların şefaatiyle onlarla beraber yüksek derecelere yükselirler.

---

35 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/140; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/53 (Beyrut 1999).

Asıl zakkum ağacı, günah ağacıdır; o, isyan edenlerin içinde ateş üzerindeki kazanda fokurdayan su gibi kaynar ve onu Allah'a ulaşmaktan alıkoyar. Ârifler demişlerdir ki: "Kim haram yerse Allah'a isyan etmiş olur, o yediğini sevsin veya sevmesin farketmez. Kim de helâl yerse Allah'a itaat etmiş olur, onu sevsin veya sevmesin farketmez."

Meleklere denir ki: O haramlara dalan ve haram yiyen gafili cehennemin ortasına atın. Bu cehennem kalbin Allah'tan kopması ve O'ndan uzaklaşma ateşidir. Sonra onun başından aşağı dünyanın dertlerini, boş işlerin ve kötü düşüncelerin huzursuzluğunu dökün ve ona deyin ki: "Tat bakalım bu azabı, sen çok güçlü ve şerefli (kendini beğenmiş kibirli) bir adamdın! Eğer nefsini zelil etseydin ve halini gizleseydin, manevi olarak izzet ve keramete erişirdin."

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cennet Ehlinin Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine güzel bir halde olan cennetliklerin durumundan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ
مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ
عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ
فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾
فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ
بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

51. ***Şüphesiz, müttakiler güvenli bir makamdadır.***

52. ***Bahçelerde ve pınar başlarındadır.***

53. ***Onlar, ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar.***

54. ***İşte böyle. Ayrıca onları iri siyah gözlü hûrilerle evlendiririz.***

55. ***Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler.***

56. ***Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur.***

57. ***Bunların hepsi, Rabb'inden bir lutuf olarak verilmiştir. İşte en büyük kurtuluş budur.***

58. ***Biz Kur'an'ı senin dilinle kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar.***

59. ***Artık sen*** *(onların başına gelecekleri)* ***bekle; onlar da beklemektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, müttakiler güvenli bir makamdadır."* Yani güzel bir ikamet içindedir veya çok şerefli bir makamdadır. Onlar, âfetlerden ve içinde bulundukları makamdan ayrılmaktan yana güvendedirler. *"Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılıklı otururlar."* Birbirleriyle muhabbet ederler. *"İşte, onların durumu böyledir."* Âyetin son kısmına şu manayı verenler de olmuştur: Onların durumu tam olarak anlatılamaz. Söylenenler işin aslı ve hakikati olmayıp bir benzerinden ibarettir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca onları iri siyah gözlü hûrilerle evlendiririz."* Onları birbirine yakın ve arkadaş yaparız. İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Cennette, nikâh akdi, evlendirme ve boşama yoktur. Tam tersine Allah'ın velisi, (O'nun izin ve ikramı ile) bu nimetlere anlatıldığı gibi ulaşma ve onlardan istifade etme imkânına sahiptir."[36]

---

36 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/385.

Hûri, "gözünün siyahlığı çok siyah, beyazlığa da ileri derecede beyaz kadın" demektir. **İyn** ise, "iri gözlü" demektir. **Hûrü'l-iyn**, "iri gözlü hûri" demektir. Onların dünya kadınlarından mı yoksa cennet hûrilerinden mi olduğu konusunda farklı görüşler söylenmiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Orada, güven içinde her türlü meyveyi isterler."* Yani onlar, cennette hiçbir zaman ve mekâna bağlı olmaksızın her zaman, canlarının çektiği meyveleri, onların yok olmasından, bitmesinden veya çok yiyince zarar vermesinden güven içinde olarak (hizmetçileri tarafından) önlerine hazırlanmasını emredip isterler. Veya onlar kendilerini üzecek bütün şeylerden güvende olarak her türlü meyveyi isterler.

"Orada dünyada tattıkları *ilk ölümden başka* asla *bir ölüm tatmazlar.* Bilakis ebedî bir hayat üzere devam ederler. *Allah, onları cehennem azabından korumuştur. Bunların hepsi, Rabb'inden bir lutuf olarak verilmiştir."* Yani bütün onlara Allah Teâlâ tarafından bir lutuf ve ihsan olarak verildi; çünkü Cenâb-ı Hak için hiçbir şey vâcip değildir.

"İşte en büyük kurtuluş budur." O öyle bir kurtuluştur ki ondan öte bir şey aranmaz; çünkü o, bütün sıkıntılardan kurtulmak ve arzulanan her türlü nimete ulaşmaktır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz Kur'an'ı* yani onun okunuşunu *senin dilinle,* konuştuğun Arapça'yla indirerek *kolaylaştırdık ki düşünüp öğüt alsınlar."* Yani onu anlasınlar, ondan öğüt alsınlar ve gereğiyle amel etsinler. Fakat onlar (kâfirler) bunu yapmadı.

"Artık sen onların başına gelecekleri *bekle; onlar da* senin başına gelecekleri *beklemektedir."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Resûlüm, sen âkıbetlerini gözetle, çok acayip (sevineceğin hoş ve güzel) şeyler göreceksin. Onlar da beklemektedir fakat onlar sadece hoşlarına gitmeyecek kötü şeyler görürler."[37]

---

37 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/385.

51-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şüphesiz, bizim dışımızdaki varlıkları müşahededen sakınanlar, irfan makamındadırlar. O, ilâhî huzurda özel yakınlık elde eden âriflerin makamıdır. Bu makam, emniyet ve güven mahallidir. Onlar, marifet cennetlerinde, ilim ve hikmet pınarlarının başındadırlar. Onlar, hakikat sırlarından ve şeriat nurlarından iç âlemlerini ve zâhirlerini güzelleştiren halleri elde ederler. Makamlarında karşılıklı olarak otururlar. Onları fenâ ve bekâ halleri birleştirir. Ancak onların makamlarının ve sırlarının genişliği bir değildir; cennet sakinlerinin odalarının genişliği birbirinden farklı olduğu gibi, âriflerin makamlarının genişliği de birbirinden farklıdır. Durum bu minvaldedir, yani iş anlatılanın daha üstündedir.

Biz onları yepyeni marifetlere ulaştırırız. Onlar, marifet cennetlerine girdiklerinde, ilk ölüm hariç, ebediyen ölüm tatmazlar. Bu ilk ölüm de nefislerinin ölümüdür. Nefisleri manen ölünce ruhları ebediyen hayat buldu. Bedenlerinin ölümüne gelince o, bir âlemden diğerine geçmek ve bir makamdan ötekine intikal etmekten ibarettir. Rab'leri onları, tarafından bir lutuf ve ihsanla kızgın cehennem azabından korudu. Onları mücâhedede muvaffak etti ve bunun sonucu olarak kendilerine müşahedeyi lutfetti.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyetin tefsiri hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Hak Teâlâ onları kibriyasının tecelli sahasında hazır edip kendilerine şiddet ve kahır olmaksızın açıkça tecelli edince ârifler fenâ fillâh mahallinde olurlar. Hatta fenâ fillâh halinden de fâni oldukları ve ilâhî tecellilerin galebesi altında kaldıkları bir hale ulaşırlar. Bütün varlıklarından fâni olduklarında Allah Teâlâ onlara bekâ elbisesini giydirir, artık O'nun kendilerini bâki etmesiyle ebedü'l-ebed bir hayata sahip olurlar. Bu ancak yüce Allah'ın irade, izin ve inâyetiyle elde edilecek bir nimettir. Çünkü sonradan yaratılan bir varlık, ebedî olan yüce zatın hakikati perdesiz olarak tecelli edince ayakta kalmaya güç yetiremez. Bakınız Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu hale işaret eden bir hadisinde ne buyurdu:

"Allah'ın perdesi nurdur. Eğer Allah, zatını perdeleyen nur perdesini açsaydı, yarattıklarından nazarının değdiği en son varlığa kadar hepsi yanardı."[38] Yani bütün mahlûkat yok olurdu, Cenâb-ı Hak kalırdı.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Cennet ehli, cennette Cenâb-ı Hakk'ın bekâsıyla mı bâki kalırlar?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Hayır, onlar bâki kalmazlar, fakat Allah'ın bâki yapmasıyla kendilerine ebedî bir hayat ihsan edilir. Hakikatte bâki olan ezelî ve ebedî Allah'tır."[39]

Özetle, Allah ile var olduktan sonra onlar için yokluk ortadan kalkar. Bu da ancak yaratılış sıfatlarından ve beşerî varlıktan fâni olduktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın varlığında kendini yok ederek gerçekleşir. Sonra O'nun hayatı ile yeni bir hayat bulunur, O'nun bekâsıyla ebedî bâki bir hayat elde edilir. Bu açıklamayı *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de yapmıştır.[40]

Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözünde geçen bâki olanla bâki yapılan arasındaki fark şudur: Bâki olanın bekâsı kendisinden kaynaklanır; bâki yapılan ise böyle değildir, onun kendi başına bâki olması söz konusu değildir, o ancak bir başkasının (Allah'ın) bekâsıyla bâki bir hayata kavuşur.

Kutbü'l-Ârifîn kitabında, takvadan söz ederken demiştir ki: Takvanın birçok şekli ve kısmı vardır. Takvanın ilk derecesi şirkten sakınmaktır. Sonra günahlardan sakınmak gelir. Onu mubahın fazlasını (zaruret miktarının dışındakileri) terketmek takip eder. Sonra kalbi Allah'tan alıkoyan her şeyden sakınmak gelir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde takvanın bu kısmına işaret edilmektedir:

"Şüphesiz, muttakiler, güvenli bir makamda; cennetlerde ve pınar başlarındadırlar."

---

38 Müslim, İmân, 293; Ahmed, *Müsned*, 4/401.

39 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/290 (Beyrut 2008).

40 Bu *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

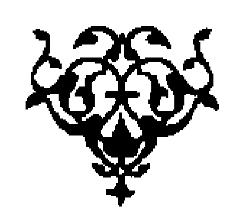
"Kim geceleyin Duhân sûresini okursa sabaha kadar yetmiş bin melek onun için istiğfar eder." Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir.[41]

Duhân sûresinin fazileti hakkında pek çok hadis vardır; biz hepsini vermedik.

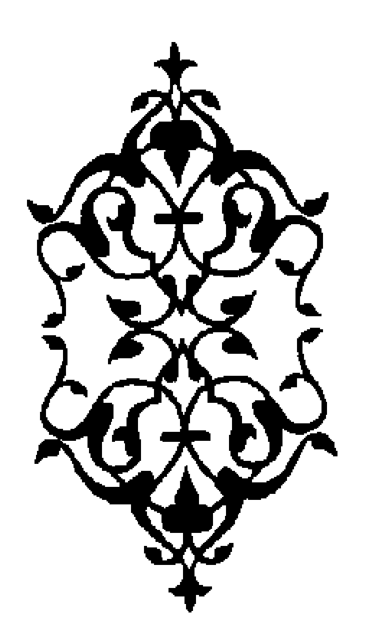
Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Duhân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

41 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 8. Tirmizî'nin aynı babda rivayet ettiği diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur: *"Kim Hâ Mîm Duhân sûresini cuma gecesinde okursa günahları affedilir."*

(45) CÂSİYE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Câsiye sûresi Mekke'de inmiştir. Ancak 14. âyetinin Medine'de indiği söylenmiştir.[42] Otuz yedi âyettir. Sûre, adını 28. âyette geçen "câsiye" kelimesinden almıştır.[43] **Câsiye,** "diz üstü çöken" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin 58. âyetinde, *"Biz o Kur'an'ı senin dilinle (Arapça olarak indirerek) kolaylaştırdık"* buyruldu. Bu sûrenin başında da, *"Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır"* buyruldu. İki âyeti birlikte düşündüğümüzde mana şöyle olur: O senin dilinle Arapça olarak indirerek okumasını ve anlaşılmasını kolaylaştırdığımız kitap, her işinde galip olan Allah tarafından indirilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ
دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ

42 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/146 (Beyrut 1998).

43 Câsiye sûresine, Şerîat sûresi ve Dehr sûresi de denir. "Şerîat" kelimesi sûrenin 18. âyetinde, "dehr" kelimesi ise 24. âyetinde geçmektedir.

مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ

آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ

حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Hâ Mîm.***

2. ***Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır.***

3. ***Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için*** *(Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren)* ***birçok delil vardır.***

4. ***Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın*** *(yeryüzünde)* ***yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için nice deliller vardır.***

5. ***Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır.***

6. ***İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak ile okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hâ Mîm.* Ey Habib, ey Muhammed! *Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafındandır.*"

Bu kitabın Allah tarafından olması, onun hak, gerçek ve doğru olduğunu gösterir. Onun Azîz olan yani her şeye hükmü geçen Allah tarafından indirilmesi, benzerini getirmekten herkesi aciz bırakan bir mucize olduğunu, onun hep galip gelip hiç mağlup olmadığını gösterir. Onun Hakîm (her işi hikmetli olan bir zat) tarafından indirilmesi, sonsuz hikmetler içerdiğini, kendisinin bizâtihi muhkem (nazım, usul

ve mana olarak sapasağlam bir kitap) olduğunu, başka kitapları neshettiğini (hükümlerini değiştirdiğini veya kaldırdığını) kendisinin ise neshedilmeyeceğini gösterir.

Cenâb-ı Hak sonra, sonsuz gücünün ve insanı hayrette bırakan hikmetinin delillerinden bahsederek buyurdu ki: *"Şüphesiz, inananlar için, göklerde ve yerde,* Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren *birçok delil vardır."* Bu deliller ya bizzat göklerin ve yerin kendisindedir. Çünkü onların şeklinde (düzen ve intizamında) öyle eşsiz sanat ve hikmetler vardır ki onları açıklamaktan dil aciz kalır. Yahut bu deliller onların yaratılışında ve ortaya çıkarılışındadır. Şu âyette olduğu gibi: *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde gerçek akıl sahipleri için (Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren) nice deliller vardır"* (Âl-i İmrân 3/190).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın yeryüzünde yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için* O'nun insanı hayran bırakan kudretini ve hikmetini gösteren *nice deliller vardır."* Yakîn ehlinin bir hali de varlıkların hakikatini olduğu gibi bilmek ve varlıkların içinde onun yaratıcısını tanımaktır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde,* yani gece ile gündüzün peş peşe gelip gitmesinde yahut uzunluk ve kısalıkta farklılık arzetmesinde, *Allah'ın gökten rızık* sebebi olan yağmuru *indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır."* Âyette yağmura "rızık" dendi, çünkü o rızık sebebidir. Rızık, yağmurun neticesidir. Bununla şuna dikkat çekildi: Yağmur, hem kudret hem de rahmet yönünden bir delildir. Yeryüzü hayat eserlerinden tamamen mahrum, bir şey üretme kuvvetini yitirmiş, meyvesiz ve çiçeksizken Allah Teâlâ, gökten indirdiği yağmur ile onda türlü ekin, meyve ve bitkiler çıkararak yeryüzünü diriltti.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ayrıca O'nun rüzgârları evirip çevirmesinde de aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır."* Yani Allah'ın rüzgârı bir yönden diğer yöne doğru estirmesinde, onu bir halden diğer hale, mesela hafif rüzgârdan şiddetli fırtınaya çevirmesinde birçok ibret vardır.

Rüzgâr, gökte oluşması bakımından yağmurdan önce olduğu halde, âyette önce yağmurdan sonra rüzgârdan bahsedilmesi, birkaç sebepten olabilir.

Birincisi, rüzgârın müstakil bir âyet (delil ve ibret) olduğunu bildirmektir. Eğer oluşmadaki sıraya göre zikredilselerdi, çoğu zaman rüzgârın esmesiyle yağmurun yağması birlikte düşünülerek ikisi birden tek âyet olarak algılanabilirdi.

İkincisi, rüzgârın esmesi, başlı başına bir delildir; onun ilâhî bir delil oluşu sadece yağmurun oluşmasında temel sebep olması açısından değildir. O, hem yağmurun oluşmasında hem de diğer faydalı işlerde etkili olduğu için kendi başına bir delildir. Bu faydalı işlerin başında denizde gemilerin sevkedilmesi ve ağaçların tozla aşılanması gelmektedir.

"Bütün bunlarda aklını kullanan, akıllarıyla iyice düşünüp safi tevhide ulaşan *bir toplum için pek çok delil vardır."*

Kâinattaki olaylardan bahsedileni bu üç âyette, önce bu şeylerin iman edenler için birer delil olduğu söylendi. Peşinden yakînen inananlar ve sonra da aklını kullananlar için birer delil olduğu söylendi. Bunun hikmetini şöyle açıklayabiliriz:

Kullar, göklere ve yeryüzüne güzel ve doğru bir bakışla baktıkları zaman, onların sonradan yaratılmış birer varlık olduğunu ve elbette onları yaratan birinin bulunduğunu bilirler; böylece Allah'a iman ederler. Kullar ibret ve dikkatle kendilerinin yaratılışını, yaratılış safhalarında bir halden diğerine intikallerini düşündüklerinde ve ayrıca yeryüzünün her yanına dağıtılmış bulunan çeşitli tür ve cinsteki hayvanlara baktıklarında imanları artar, yakîne ulaşırlar. Bununla birlikte, gece ile gündüzün peş peşe gelmesi, gökten yağmurun inmesi, onunla ölü toprağın diriltilmesi, rüzgârın bir yönden diğerine sevkedilmesi, bazan yumuşak bazan şiddetli şekilde estirilmesi gibi kâinatta her an yenilenip duran değişik olaylara ibretle baktıklarında, onların yaratılış hikmetini anlarlar, akılları sağlam hükme ulaşır, yakînleri hâlis hale gelir; böylece gerçek akıl sahibi olurlar.[44]

44 Benzer bir açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/197 (Beyrut 1996).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte bunlar,* yani az önce geçen bu âyetler Allah'ın varlığının vâcip olduğunu ve O'nun kemal sıfatlarına sahip bulunduğunu gösteren *Allah'ın âyetleridir. Onları sana hak ile okuyoruz.* Yahut onları bu konudaki hakikati açıklamak için okuyoruz. *Artık onlar Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?"* Yani onlar Allah'ın sözü olan Kur'an'dan ve O'nun her şeyi içeren âyetlerinden sonra hangi söze inanıp onu tasdik edecekler?

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Hâ, O'nun hayatına delildir. Mîm ise sevgisine delildir. Yüce Allah sanki şöyle diyor: Hayatımın ve velilerimi sevmemin hakkı için, beni sevenler için bana kavuşmaktan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Allah, celâlinde azîzdir; fiillerinde hikmet sahibidir. Yine O, ezelî oluşunda azîzdir, kuluna lutfunda ve yönelmesinde hikmet sahibidir."[45]

Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için nice deliller vardır"* âyeti hakkında demiştir ki: "Yüce Allah'ın rab olduğuna dair delilleri gün gibi açıktır ve O'nun ilâhlığının delili apaçık ortadır. Kim gaflet sarhoşluğundan uyanır ve sırrını (gönlünü) ibret alınacak şeylere yöneltirse muhakkak hakikate ulaşır, ondan bir pay alır."[46]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kulun basiret gözü varlıkların sahibini müşahede eder, kâinattaki hiçbir maddi şeye bağlanıp kalmaz, bilakis her bir varlıkta saklı sırlara ulaşır, böylece varlıklarda Mevlâ'sının sanatını tanır ve onlarda tecelli eden kudreti müşahede ederse ancak o zaman vuslata ulaşır; yoksa bedeni içinde mahsur ve mahpus kalır.

İmam Kuşeyrî, *"Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın yeryüzünde yaydığı her bir canlıda da yakînen inanan bir toplum için nice deliller vardır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

---

45 Elimizdeki nüshada harflerin manası mevcut değildir. Diğer açıklamalar için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/386.

46 Kuşeyrî, *a.g.e.,* 5/386.

"Kul, nazarını (bakış ve fikrini) vücudunun dik bir şekilde ayakta durmasına, yaratılışının mükemmelliğine, temyiz gücünün tam oluşuna, her bir âzasının belirli bir görevi icra etmek ve ihtiyaçlarını görmek için tahsis edilmesine yöneltip bütün bunları güzelce tefekkür ederse ...

Sonra fikrini kendisi dışındaki hayvanlara yöneltip onların vücut parçaları ve âzaları üzerinde düşünür ve kendisinin özel bir işe tahsis edilmesi, kâinattaki varlıklar arasında insanoğlunun anlayış, akıl, temyiz, ilim, iman ve irfan konusunda özel bir imtiyaza sahip olması üzerinde durup iyice düşünürse ...

Ayrıca bu veliler topluluğundan seçkin âriflerin sahip olduğu özel haller ve güzel ahlâklar üzerinde düşünürse, onların Allah tarafından seçildiklerini ve sahip oldukları fazilette tekten olduklarını kendilerinin hayat hikâyelerinden anlar; o zaman Allah Teâlâ'nın onlara özel ikramlarda bulunduğunu ve kendilerini insanların çoğunun önüne geçirdiğini yakînen anlar."[47]

İmam Kuşeyrî sonra, *"Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için pek çok delil vardır"* âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, dinî ilimleri delillerle doğruluğu ortaya konan, şahitlerle hakikati anlaşılan ve kulun çalışmasıyla sahip olunan ilimler yaptı. Kim bu ilimlerde basiretle hareket etmezse, ayağı sırat-ı müstakîmden kayar ve cehennem azabına düşer. O kimse bugün (dünyada) şaşkınlık ve taklit karanlığıi içinde kalır; ahirette ise kendisi için vaat edilen azap içinde kalır. Bu azap kâfirler için ebedîdir."[48]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kalbi nurla aydınlatmadan ve kalbi nurlandıran bir ârifin sohbetinde bulunmadan kâinattaki delillere bakmak ancak insanın hayretini artırır. Bunun için âriflerden biri demiştir ki: "Sadece kelâm ilmiyle kalanların imanı, havada asılı bir ipe bezer, bu

---

47 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387.

48 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/387.

ip her rüzgâr esişinde sağa sola meyleder." Bu durumda, önceki âlimleri taklit etmek daha selâmetlidir ve kitapla sünnetin zâhirine sarılmak daha güzeldir. Kim Allah'ın ârif kullarından birinin eline düşer ve onun terbiye halkasına girerse, herhangi bir şahide ihtiyacı kalmaz. Cenâb-ı Hakk'ın gerçek bir şahidini (ârifibillâhı) müşahede etmesi (yakînen tanıması ve ondan marifetullahı öğrenmesi) ona yeter; bu onun için diğer bütün şahitlerin ve delillerin yerine geçer.

Bu konuda bir tanesi der ki: "Sana şahit ve delil arayan kimseye şaşarım; halbuki onu her şeyiyle şahit eden sensin."

Her şey kendisiyle bilinen Hak Teâlâ, sadece ilimle gerçek manada nasıl tanınır?

Cenâb-ı Hak, varlığı için delile muhtaç olmaktan yücedir. O'nun delile ihtiyacı yoktur, tam aksine O'nun zatı dışındaki her şeyin varlığı O'nunla bilinir. Kul, O olmadan başkasını bulamaz.

Kula denir ki: Varlığımıza şahit olan bu âyetleri sana okuyoruz, bunu onlarda bizi görmen için yapıyoruz, yoksa onları bizden ayrı olarak görmen için değil. Bunun için Cenâb-ı Hak, "Onları sana hakla okuyoruz" buyurdu. Bunun manası şudur: Bütün âyetleri, delil ve şahitleri hakkın nuruyla sarılmış halde okuyor (sunuyor) ve önünüze koyuyoruz. Allah, göklerin ve yerin nurudur (hepsini yaratan, nuruyla saran ve kudretiyle ayakta tutan O'dur).

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın âyetlerinden sonra hangi söze iman edeceksiniz?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah'ın âyetlerine iman etmeyen kimse, hangi söze iman edecek? Ondan sonra hangi kaynaktan desteklenip kalbini ve fikrini besleyecek? Hakikat adına hangi denize dalıp bir şeyler alacak? Heyhât, Kur'an'ın dışında her şey boştur. Kur'an'ın hak, onun tasdik etmediği her şeyin ise bâtıl olduğunda şüphe yoktur."[49]

49 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387.

Allah'ın Âyetlerinden Yüz Çevirenlerin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, âyetlerinden yüz çevirenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ
مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ
اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَآئِهِمْ
جَهَنَّمُ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْلِيَٓاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًى وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ
رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

7. *Çokça günaha dalan bütün yalancıların vay haline!*

8. *O kimse kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayıp sanki onları hiç duymamış gibi inkârında ısrar eder. İşte bu kimseyi can yakıcı bir azapla müjdele!*

9. *O, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!*

10. *Önlerinde de cehennem var! Onların kazandıkları ve Allah'tan başka edindikleri dostlar kendilerine hiçbir fayda vermez. Onlar için büyük bir azap vardır.*

11. *Bu Kur'an bir hidayettir. Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenlere ise can yakıcı çok şiddetli bir azap vardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Çokça günaha dalan bütün yalancıların vay haline! O kimse, kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayıp* Allah'ın âyetlerini hafife alarak ve kendi yanındaki bâtıl fikirlerle övünerek âyetlere imandan ve onun söylediği hakka boyun eğmekten yüz çevirerek *sanki onları hiç duymamış gibi inkârında ısrar eder."* Yani onları hiç işitmemiş kimse gibi inkârında ısrar eder.

Rivayet edildiğine göre bu âyet, müşriklerden Nadr b. Hâris hakkında inmiştir. Nadr, Araplar'ın dışındaki kimselerden birtakım ilginç haberler içeren sözler alır, insanları onunla meşgul ederek Kur'an'ı dinlemekten uzaklaştırırdı. Âyet, Allah'ın dinine zarar veren herkesi içine almaktadır.

Âyetin ifade tarzı şuna dikkat çekiyor: Kur'an'ın âyetlerini işittikten sonra sapkınlıkta ısrar etmek ve kibirlenip ona imandan yüz çevirmek akıl kârı değildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bu kimseyi,* inkârda ısrar etmesinden ve kibirlenip imandan yüz çevirmesinden dolayı *can yakıcı bir azapla müjdele!"* Yani ona, etkisi yüze yansıyacak bir azabı haber ver. Âyetteki müjde ifadesi, onunla alay içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O kimse, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır."* Yani ona âyetlerimizden inatçı birinin tenkidine imkân veren bir şey ulaşsa ve kendisi için tenkit ve alaya vesile edeceği bozuk bir yorum alanı bulsa, onları alay konusu eder, sadece gerçeği dinlememekle kalmaz. O, kendi cılız düşüncesine göre Allah'ın âyetlerinden birinde tenkit edeceği bir şey bulsa, sadece kendisine ulaşan âyetle alay etmekle kalmayıp bütün âyetlerle alay eder.

Âyet şöyle bitiyor: "Bahsedilen bu günahları sebebiyle *onlar için alçaltıcı bir azap vardır!"* Azabın, "alçaltıcı" şeklinde nitelendirilmesi, onların Allah Teâlâ'nın âyetlerine karşı gösterdikleri kibrin ve onları alaya almanın karşılığı olan cezanın kendilerine tam olarak verileceğini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Önlerinde de cehennem var!"* Yani önlerinde cehennem var; çünkü onlar kendileri için hazırlanan bu azaba yönelmiş olup ona doğru gitmektedirler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların arkalarında cehennem var; çünkü onlar dünyaya yönelip onu unutmuşlardır. Böylece önlerinde dünya, arkalarında cehennem bulunmaktadır. Âyette geçen "verâ", tabiri, ön ve arka için kullanılır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onların kazandıkları* mal ve evlatlar *ve Allah'tan başka edindikleri dostlar* yani putlar *kendilerine hiçbir fayda vermez."* Allah Teâlâ'nın azabından hiçbir şeyi onlardan savamaz. *"Onlar için büyük bir azap vardır."* Bu öyle büyük bir azaptır ki şiddetini tarif etmek insan için mümkün değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu Kur'an bir hidayettir."* Kur'an, hidayetin kemal noktasındadır; onun için kendisine mahza hidayet dendi. *"Rab'lerinin âyetlerini* yani Kur'an'ı inkâr edenlere gelince, *onlar için can yakıcı çok şiddetli bir azap vardır."*

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, dilini ve organlarını haramlardan korumazsa ve kalp kulakları da Kur'an'ı dinleyip hakikatini anlamaktan yana sağırlık içinde olursa, onun için veyl (azap, üzüntü ve pişmanlık) vardır. Kendisine, irfan ehlinin derecelerini kaybettiği ve zarar ettiği haber verilir. Kim zâhirî işlerinde takvaya göre hareket ederek kendisini haramlardan korur ve kalp kulakları Mevlâ'sının kelâmını dinlemek için açılırsa o, dünya ve ahiretin izzetini elde eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, Allah'ın âyetlerini anlamak için dinlerse ve onlara tevhidin nuruyla basiretle bakarsa iki cihanın hazinelerini (dünya ve ahiretin saadetini) elde etmiş ve iki dünyanın izzetine ulaşmış olur. Kim de gaflet karanlığı içinde hakka karşı gözleri kör olursa cehalet çukuruna düşer ve üzerine dosttan ayrılık damgası vurulur."[50]

---

50 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/387-388.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"O kimse, âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır"* âyetinin tefsirinde de demiştir ki: "Bazan kulun kalbinde birtakım marifetler keşfedilir; o anda onlara hiçbir şüphe girmez ve onlara zarar verecek herhangi bir şek bulunmaz. Ancak kul onları hafife alıp küçümsediğinde, Hak'tan perdelenme zilletine ve ayrılık ateşine düşer (Bu manevi bir azaptır)."[51]

Kalp safileştiği zaman ilâhî vâridatların tecelli edeceği sağlam ve sabit bir yer olur. İlâhî vâridatlar (ilham, feraset, feyiz ve benzeri ihsanlar), Allah'ın delillerinden birer delildir. Onlarla kalpte emir ve yasakla ilgili bir şey tecelli ettiğinde, kul onları hafife alıp aksine hareket ederse, Cenâb-ı Hak buna karşılık onu bir şekilde edeplendirir. Bu edeplendirme iki şekilde olur. Biri (musibet türü şeylerle) zâhirinde olur ki bu en hafifidir. Diğeri ise iç âleminde olup bu, kalbin perdelenmesi veya ilâhî huzurdan ayrılıktır.

Allah kendisinden razı olsun, şeylerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin şöyle söylediğini işittim: "Otuz senedir, ne zaman kalbime aykırı hareket etsem, bundan dolayı muhakkak Cenâb-ı Hak beni uyarmıştır." Yani onun iç âleminin son derece safi olmasından dolayı, kalbine aykırı davrandığında Allah Teâlâ zâhirinde kendisine bir uyarı göndermiştir.

"Onların önünde cehennem vardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Hakikat kendisine açıldıktan sonra kalbin perdelenmesinden ve Hakk'a vâsıl olduktan sonra ayrı kalmaktan daha şiddetli bir azap yoktur. Bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Senden sonra bırak gözüm yaş döksün; artık sefa günlerine geri dönüş yoktur." Beyit için Kuşeyrî'ye bakınız.[52]

---

51 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

52 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

İnsanlara İhsan Edilen Zâhirî Nimetler

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde insanlara ihsan ettiği bâtınî nimetlerden bahsetti. Onlar, birliğinin delilleridir. Sonra da insanlara ihsan ettiği zâhirî nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَۚ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا مِنْهُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Allah, içinde emriyle gemiler akıp gitsin, O'nun lutfunu arayasınız ve şükredesiniz diye denizleri sizin hizmetinize verendir.***

13. ***O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz, bunda düşünen bir toplum için*** *(O'nun kudret ve rahmetini gösteren)* ***nice deliller vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, denizleri sizin hizmetinize verendir."* Yani Allah, denizi üzerindeki şeylerin yüzebileceği şekilde dümdüz yaparak ve onu içine dalacaklara engel olmayacak şekilde sıvı hale getirerek sizin hizmetinize verdi.

"Allah denizleri hizmetinize verdi ki, gemilere binerek onların *içinde O'nun emri* ve izni *ile akıp gidesiniz. Ayrıca* deniz yolcuğu ile ticaret yaparak, inci mercan gibi süs maddelerine ulaşma gayesiyle içine dalarak, balık avlama ve diğer yollarla *O'nun lutfunu arayasınız ve bir de* bu yolla sahip olduğunuz nimetlere *şükredesiniz."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi."* Yüce Allah

mevcudatta ne varsa onları, insanların faydasına medar yaparak onları hizmetlerine verdi.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kâinatta gözüken bütün varlıklarda insanlar için bir çeşit fayda mevcuttur. Gök onlar için bir bina görevi yapar. Yeryüzü onlar için bir beşik gibi hazırlanıp hizmetlerine hazır hale getirilmiştir. Kul, etrafındaki varlıklar üzerinde iyice düşünsün; eğer hizmetine âmâde edilmiş varlıklardan herhangi biri olmasaydı, onunla giderdiği ihtiyacını temin için hangi varlığa giderdi? Eğer güneş olmasaydı insan gündüz nasıl iş yapardı? Gece olmasaydı, nasıl dinlenip istirahat ederdi? Ay olmasaydı, insanlar ona bağlı hesap ve vakitleri tesbit edebilirler miydi? Diğer mahlûkat da böyledir; hepsi, Allah'ın emriyle insana bir çeşit hizmet sunmaktadır."[53]

Âyet şöyle bitiyor: "*Şüphesiz, bunda* yani bahsedilen bu muazzam işlerde, *düşünen bir toplum için* Allah'ın eşsiz sanatını gösteren *nice* büyük *deliller vardır*. Bu tefekkürle onlar Allah Teâlâ'nın büyük ve çok özel nimetlerini farkederler ve onlara şükretmeye muvaffak olurlar.

12-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetlerde işaret yollu deniyor ki: O Allah ki has tevhid denizini sizin emrinize verdi. O, yüce zatın azamet tecellisidir. Cenâb-ı Hak, fikir gemilerinin zatının tecelli denizinde ve sıfatlarının nuru içinde yüzmesi için tevhid denizini emrinize verdi. Sen onları, bazan en yüce ceberût sırları içinde ve bazan da en aşağı melekût nurları içinde kaybolduğunu görürsün. Allah, marifet ihsanını aramanız ve sırlarının keşfinde daha fazla terakki peşinde olmanız için böyle yaptı. Bu nimet, kendisine müşahede fezası genişleyen ve kalbinden kâinatın perdeleri kaldırılan kimse içindir. Kâinatın içinde hapis kalmış kimseye gelince o, gökle yer arasında varlıklarla perdelendiği için, fikrinin tevhid denizinde yüzeceğini beklemesin. Ona, (fikri, kalbi ve ruhuyla melekût âleminde yüzmek değil) hayvan üzerinde karada yolculuk yapmak kalır. Onun zahmeti çok, kazancı azdır; marifetle manen zengin olması çok uzaktır. Bu kimsenin,

53 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/389.

kara yolculuğu mesabesindeki zâhirî amellerin yorgunluğu ile kalmasının sebebi, mana denizinde kaptan ve kara yolcuğunda güvenilir rehber olan Allah dostlarının sohbetine girmemesidir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İmam Kuşeyrî, *"Allah, denizleri sizin hizmetinize verendir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Sizler denizlerde yolculuk yapıyorsunuz. Gemiler denizde, çok defa güven içinde yol alır, bazan da batar. Kulların rahmetle korunan beden gemileriyle ilâhî tecelliler içindeki yolculuğu da böyledir; onları ilâhî inâyet rüzgârı yürütür, tevekkül yelkenleri kaldırır, bu gemiler yakîni elde etmek için ilâhî tecelli denizinde akar gider. Eğer selâmet rüzgârı eserse gemi kurtulur; şayet felaket ve imtihan rüzgârı eserse, denizcinin elinde ana sermayesinden bir şey kalmaz. O anda kul için takdir edilen kaderler galip gelir (takdir edilen şey başa gelir), gemidekilerin kalpleri (korkudan) boğazlarına dayanır."[54]

"O ayrıca göklerde ve yerde ne varsa hepsini tarafından bir lutuf olarak sizin hizmetinize verdi" âyetini açıklar mahiyette bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Ey âdemoğlu, ben bütün varlıkları senin için yarattım; seni de benim için yarattım. Öyle ise senin için yarattığım şey seni, kendisi için yaratıldığın şeyden (benden) alıkoymasın!" Yani, yaratılan varlıkların hizmetiyle meşgul olup yüce yaratıcının hizmetinden uzak kalma. Dünya ile meşgul olan ve kötü arzularını Mevlâ'sının hizmetine tercih eden kimse asla kurtuluşa eremez! Bu kimse, zatı itibariyle hür ve eşya onun hizmetçisi iken, eşyayı sevip ona âşık olduğunda hizmetçisine köle olmuş olur. Halbuki eşya ona âşık ve hizmetçi idi. Sonra haller ve roller değişti; kul eşyaya hizmetçi ve âşık oldu. Sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece varlıklarla birlikte olursun (kalbin onlara bağlanıp kalır); kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise kâinat seninle olur. Öyle ise ey insan kıymetini bil, himmetini (gönlünü) varlıklardan çek, kalbini her şeyin sahibi ve herkesin hesabını görecek olan yüce Mevlâ'ya bağla. O zaman Hak Teâlâ arştan ferşe kadar her şeyi emrine verir, onlarda

54 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/388.

himmetinle istediğin gibi tasarrufta bulunursun. Bunu yapmak Allah için zor değildir.

Herkese Karşı Güzel Ahlâk

Cenâb-ı Hak sonra, kulu bu yola ulaştıran şeyi açıkladı. Bu şey, bütün mahlûkata güzel ahlâkla muamele etmektir. Bu konuda şöyle buyurdu:

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

14. ***İnananlara söyle, Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar; çünkü Allah her topluma yaptıklarının karşılığını verecektir.***

15. ***Kim salih bir amel işlerse kendi faydasına işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi zararına yapmış olur. Sonra hepiniz Rabb'inize döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnananlara söyle, Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar."* Yani Allah'ın düşmanlarının başına getireceği ceza ve felaketleri beklemeyenleri affedip bağışlasınlar.

Âyette geçen "eyyâmullah" yani Allah'ın günleri, Allah'ın, kulları için azap veya nimet takdir ettiği günlerdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Müminlere söyle, Allah Teâlâ'nın inananlara sevap vermek için belirlediği ve kurtuluş vaat ettiği vakitlerin geleceğini beklemeyenleri şimdilik affetsinler.

Bu âyetin cihad âyetinden önce indiği ve daha sonra inip kâfirlerle savaşı emreden âyetle hükmünün kaldırıldığı söylenmiştir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet hakkında şöyle denilmesi uygundur: Savaş ve açıkça inkâr etmek gibi büyük günah işleyenleri affetmek, kâfirlerle savaşmayı ve onlardan cizye almayı emreden âyetlerle kaldırılmıştır. Söz ve benzeri şeylerle eziyet gibi basit işlere gelince, bu konuda âyetin hükmünün yürürlükte kalması ve bunları yapanları affetmenin takvaya daha yakın olması muhtemeldir."[55]

Bir rivayete göre âyet, Hz. Ömer [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Gıfâr kabilesinden bir adam kendisine kötü konuşunca, Hz. Ömer, adamı yakalayıp cezalandırmak istemiş, o sırada bu âyet inmiştir.[56]

Bir diğer rivayete göre bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabından bir grup hakkında inmiştir. Onlar, savaşa izin çıkmadan önce, müşrikler tarafından şiddetli bir eziyet görüyorlardı, durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet ettiklerinde bu âyet indi.[57] Buna göre âyet Mekke'de inmiştir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: *"Kim Allah'a güzel bir borç verir (Allah yolunda tasaddukta bulunur)"* (Bakara 2/245) âyeti indiği zaman, Medine'de bulunan yahudilerden Finhâs, "Muhammed'in Rabb'i fakirleşti (ondan dolayı borç istiyor!)" dedi. Bu söz Hz. Ömer'e ulaşınca, kılıcını kuşanıp onu öldürmek için peşine düştü. O sırada bu âyet indi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Ömer'i yanına çağırarak ona âyeti okudu. Bunun üzerine Hz. Ömer kılıcını kınına koydu ve Allah Resûlü'ne, "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki yüzümde gazap eseri görülmüyor" dedi.[58]

Âyetin, münafıkların başı Übey b. Selûl'ün, Müreysî' Gazvesi'nde canını sıkan bir durum üzerine muhacirler hakkında söylediği bir söz ve sonrasında gelişen olay hakkında indiği de söylenmiştir. Übey b. Selûl,

---

55 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/82-83.

56 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/242.

57 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/243.

58 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/439.

kölesini suya göndermiş, köle biraz gecikince sebebini sormuş, o da, "Ömer'in kölesi kuyunun bir tarafına oturup Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve Ebû Bekir'in kırbalarını doldurmadan kimseye su vermediğini" söyleyince, Übey b. Selûl, muhacirleri kastederek,

"Bizimle onların durumu, 'Besle köpeği, yesin seni!'[59] sözünde ifade edilen durum gibidir" dedi. Bu söz Hz. Ömer'in kulağına ulaştı, hemen kılıcını kuşanıp onun tarafına yöneldi. Olay üzerine bu âyet indi.[60] Buna göre âyet Medine'de inmiştir.

Âyet şöyle devam bitiyor: "*Çünkü Allah her topluma yaptıklarının karşılığını verecektir.*" Yani Allah'ın kıyamet günü müminlere kâfir ve münafıkları affetmelerinin karşılığını tam olarak vermesi için onları affetmeleri emredildi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, dünyada yaptıkları salih ameller yapmaya sabreden bir kavme bunun karşılığını vermek için kâfir ve münafıkları şimdilik affetmelerini emretti. Kâfirlerin eziyetine sabretmek, kızgınlığı tutup sıkıntıya tahammül ederek onlara göz yummak da bu salih amellere dahildir. Bunun öyle büyük bir sevabı vardır ki onu kelimeler ifade edemez.

Yaptıklarına karşılık verilecek kimselerin kâfirler olması da mümkündür. Kıyamet günü onlara, dünyada yaptıkları kötülüklerinin karşılığı tam olarak verilecektir; onların müslümanlara yaptıkları eziyetler de bu kötülüklere dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kim salih bir amel işlerse kendi faydasına işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi zararına yapmış olur.*" Yani yaptığı salih amelin sevabı kendisine ait olduğu gibi, işlediği kötülüklerin cezası da ona aittir. Yapılan amelin sevabı veya azabı yapana kalır, (sebep olma durumu hariç) neredeyse başkasına geçmez.

Âyet şöyle bitiyor: "*Sonra hepiniz Rabb'inize döndürüleceksiniz.*" O size amellerinizin karşılığını verir; ameliniz hayırsa sevap, kötülükse azap bulursunuz.

---

59 Türkçe'mizde bu durum, "Besle kargayı oysun gözünü" sözüyle dile getirilmiştir.

60 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/59.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu, kendilerine zulmedeni affetmek, kötülük yapana iyilik yapmaktır. Çünkü onlar, kullar için bir rahmettir. Onlar bunu sırf Allah rızası için yaparlar. Bütün insanlar, Allah'ın ailesi durumundadır; Allah'ın en sevdiği de O'nun ailesine en faydalı olanlardır.[61]

Lecâî, *Şemâilü'l-Husûs adlı* kitabında demiştir ki: "Sâdâtların (ulu velilerin) kendilerine zulmeden kimseleri affetmekle amaçladıkları, sevap peşinde koşmak değil, Allah'ın rızasına ulaşmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, affetmeyi sevmekte, kendisini affedici olarak isimlendirmekte ve affedenleri yüceltmektedir.

Onların kendilerine zulmeden kimseleri affetmedeki maksatlarından biri de zulmedene kin ve düşmanlığı kesmek, el ve dille ondan intikam almayı terketmektir. Onlar bunu gönüllerinin selâmette kalması için yapmaktadırlar.

Onların bir diğer maksadı da kendisine zulmeden mümini kıyamet günü hesap yerinde haklar alınıp verilirken zillete düşmekten kurtarmaktır. Bu da kullara bir çeşit şefkattir. O, övülen bir makamdır. Allah kendilerinden razı olsun, sûfîlerin hali kısaca şudur: Bir yerde kullara bir bela gelince, sûfiler insanları o halden kurtarmak için kendilerini feda ederler. Bu ise affetmede en düşük makamdır."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ, kıyamet günü bütün insanları toplayınca, bir melek, 'Fazilet (iyilik ve ihsan) ehli neredeler?' diye seslenir. Bir grup insan ayağa kalkar, onlar çok azdır, koşarak cennete doğru giderler. Kendilerini melekler karşılayarak onlara,*

'Sizi koşar vaziyette cennete gider görüyoruz; sizler kimsiniz?' diye sorarlar. Onlar da,

'Bizler fazilet sahibi kimseleriz' derler. Melekler,

'Faziletiniz nedir?' diye sorarlar, onlar,

61 Bu mana bir hadiste geçmektedir (bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 3302; Bezzâr, *Müsned*, nr. 1949; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 897; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191).

'Bize zulmedilince sabrederdik, kötülük yapılınca affederdik, cahilce davrananlara yumuşaklıkla muamele ederdik' derler. O zaman kendilerine,

'Girin cennete, salih amel yapanların mükâfatı ne güzel!' denir."[62]

İmam Kuşeyrî, bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki:

"Kim, Allah'ın, velilerini nasıl koruduğunu ve düşmanlarını nasıl helâk ettiğini bilmek isterse, onların âkıbetini öğrenmek için az sabretsin. Kim salih bir amel işlerse ona mükâfat ve güzel âkıbet sevinci vardır; kim de bir kötülük yaparsa onun cezasını çeker; sonra onun dönüşü Mevlâ'sınadır."[63]

İsrâiloğulları'na Yapılan İhsanlar

Cenâb-ı Hak, bütün kullarına yaptığı iyilik ve ihsanlarından bahsettikten sonra, İsrâiloğulları'na yaptığı ihsanlardan bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَۚ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ
الْاَمْرِۚ فَمَا اخْتَلَفُوٓا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُۙ بَغْياً بَيْنَهُمْۜ اِنَّ
رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

16. ***Andolsun biz, İsrâiloğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları temiz rızıklarla rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.***

17. ***Onlara din konusunda apaçık deliller verdik. Fakat onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki düşmanlık ve hasetten dolayı***

62 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8086; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 3961.

63 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/389-390.

ayrılığa düştüler. Şüphesiz, Rabb'in, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, İsrâiloğulları'na kitap ve hüküm verdik."* Yani kullar arasında adaletle hükmetme ilmi ve onlara hükümran olma imkânı verdik. Çünkü onlar içinde bulundukları durumu değiştirene kadar mülk kendilerinde kaldı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onlara nazarî ve amelî hikmeti (fikirde isabeti ve amelde istikameti), bir de dinde derin anlayışı verdik.

"Onlara ayrıca peygamberlik verdik." Öyle ki onlardan diğer hiçbir millette olmadığı kadar peygamber geldi.

"Onları temiz rızıklarla rızıklandırdık." Onları, kudret helvası, bıldırcın eti ve Allah'ın kendilerine helâl kıldığı diğer leziz rızıklarla rızıklandırdık. *"Ve onları âlemlere* yani kendi zamanlarında yaşayan insanlara *üstün kıldık."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara din konusunda deliller verdik."* Onlara dinle ilgili apaçık deliller ve insanları aciz bırakan mucizeler verdik.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Onlara verilen deliller, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesi, onun vasıf ve halleri, Tihâme'den (Mekke vadisi) Yesrib'e (Medine) hicret edeceği ve Medineliler'in onun yardımcıları olacağı konusundaki bilgilerdir."[64]

"Fakat onlar bu işte *kendilerine* işin hak ve hakikatini bildiren *bilgi geldikten sonra, aralarındaki* sonradan çıkan *düşmanlık ve hasetten dolayı ayrılığa düştüler."* Onlar, aralarındaki ihtilafı ortadan kaldıracak bilgiyi ihtilaf sebebi yaptılar. Onların din konusunda ihtilafa düştüğünde şüphe yoktur. *"Şüphesiz, Rabb'in,* din işinde *ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hüküm verecek;* hesaplarını görüp hak ettikleri karşılığı kendilerine verecektir."

64 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/152.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları işin başında Rab'lerinin kitabına sımsıkı sarılmışlar ve peygamberlerinin koyduğu hükümlerle amel etmişlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ onların kıymetini yükseltti. Sonunda onlar birbirine haset edip dünyaya, makam ve mevkie yönelerek ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Allah onları, önceki hallerinden sonra ebedî bir zillete düşürdü. Bu, Allah Teâlâ'nın kulları hakkında uyguladığı bir kanunudur. Kim, Kitap ve Sünnet'e sarılır, dünyadan gönlünü çeker, Allah'ın kullarına tevazu gösterirse, Allah onu yüceltip aziz eder. Kul, bu vasıftan uzaklaşınca, hali aksine döner; Allah korusun, en alt derekelere düşer.

Hz. Peygamber'e Verilen Şeriat

Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] verdiği şeriattan bahsettikten sonra, peşinden Peygamberimiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği şeriattan söz ederek şöyle buyurdu:

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرِيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذ۪ينَ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ وَاِنَّ الظَّالِم۪ينَ
بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍۚ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿١٩﴾ هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

18. ***Sonra seni de din konusunda bir şeriat*** *(apaçık bir yol)* ***üzerinde yaptık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.***

19. ***Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz, zalimler birbirlerinin dostlarıdır. Allah ise müttakilerin dostudur.***

20. ***Bu Kur'an, insanların basiretlerini açacak bir nur, yakînen inanan bir toplum için de bir hidayet ve rahmettir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, Ehl-i kitabın ihtilafından *sonra seni de din konusunda bir şeriat* yani şanı büyük bir tarik ve apaçık bir yol *üzerinde yaptık.*"

Lugatta şeriat, "su yolu" yani "suya ulaştıran yol" demektir. Sonra, kalplere ve ruhlara hayat veren yola da şeriat dendi; çünkü su ile bedenler hayat bulduğu gibi, kulu Allah'a ulaştıran hak yol da kalplere hayat vermektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Sen,* kendinde ve başkalarında hükümlerini uygulayarak, onda hiçbir şeyi bozmayarak *ona uy.*"

İbn Arafe[65] demiştir ki: "Âyetteki hitap Hz. Peygamber'edir [sallallahu aleyhi vesellem], fakat asıl kasıt onun dışındaki ümmetidir; çünkü onun ilâhî hükümlere tam olarak uyduğu mâlumdur. Yahut âyetin manası, 'Hak dine uymaya devam et' anlamındadır."

Âyet şöyle bitiyor: "*Bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma!*" Yani cahillerin görüşlerine ve şehvetlerine tâbi bozuk inançlarına uyma. Onlar, Kureyş'in reisleridir. Bu kimseler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Babalarının dinine dön!" diyorlardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar.*" Sen onlara uyduğunda, Allah'ın senin için istediği hiçbir azabı senden gideremezler. Yani sen onların arzularına uyduğunda, buna karşılık Allah'ın senin başına getireceği şeyleri gidermede sana hiçbir fayda veremezler.

"*Şüphesiz, zalimler birbirlerinin dostlarıdır.*" Bu durumda onları ancak kendileri gibi zalim olanlar dost edinir. "*Allah ise müttakilerin dostudur.*" Yani Allah, senin rehberi olduğun müttakilerin yardımcısıdır; öyleyse

65 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîru İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA,* 19/316-317). *İbn Arafe Tefsiri,* yeni ve ilk olarak dört cilt halinde, Beyrut'ta 2008 yılında basılmıştır.

sen Allah ile özel dostluğunu korumaya ve O'nun dışındaki her şeyden bütünüyle yüz çevirmeye devam et.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu Kur'an, insanların basiretlerini açacak bir nurdur."* Yani bu Kur'an'a ve şeriata tâbi olmak, insanların kalpleri için bir ruh ve hayat yapıldığı gibi, onların hakikati görmesini sağlayan bir nurdur. Şüphesiz, kim Kitap ve Sünnet'e sarılır, onlarda derin tefekkür sahibi olur ve hükümleriyle amel ederse, basireti açılır ve kalbi hayat bulur.

"O Kur'an, yakînen inanan yani imanı ve gayba ait işlere yakînî kemale eren *bir toplum için,* onları dalâletten kurtaran *bir hidayet ve* azaptan koruyan *bir rahmettir."*

18-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeriatın bir zâhiri bir de bâtını vardır. Bâtını onun aslı ve özüdür. Genel olarak insanlar, şeriatın zâhirî hükümlerini aldılar, böylece dinin zâhiren mubah ettiği ruhsatlarla ve kolaylıkla amel ettiler. Onların, kalplerinin nurunu azaltan ve çoğaltan şeylere bakmak gibi bir dertleri yoktur. Seçkin veliler ise (zâhirle amel ettikten sonra) dinin bâtınına yöneldiler, ondan mühim olan ilim ve halleri aldılar, kendilerini fitneye düşürecek veya yakînlerinin nurunu noksanlaştıracak her şeyi terkettiler, bu şekilde Rab'lerinin huzuruna ulaştılar. Bu durumda müride denir ki:

"Senin için, önüne seçkin velilerin apaçık yollarından birini koyduk; sen de o yola uy. Kalplerinin halini azaltan ve çoğaltan şeyleri bilmeyenlerin hevâsına uyma! Eğer Allah seni, gafillere meylin ve onların boş hedeflerine uyman sebebiyle huzurundan uzaklaştıracak olsa, onlar sana hiçbir fayda veremezler."

Kuşeyrî, *"Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah sana bir nimet vermek isterse, ona hiç kimse mani olamaz; eğer sana bir fitne (sıkıntı ve azap) vermek isterse, onu da senden kimse savamaz. Öyle ise fikrini (kalbini) bir mahlûka bağlama, gönlünü hiçbir şeye yöneltme, sadece Allah'a güven ve O'na dayan!"[66]

66 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 5/390.

Gafiller, birbirlerinin dostudur; onlar dünya hazları ve şehvetleri için birbiriyle dostluk kurarlar. Allah ise kendilerini O'ndan alıkoyan şeylerden sakınan ve korunan müttakilerin dostudur.

Bu Kur'an, insanlar için basirettir yani onların basiretlerini açma vesilesidir. O, yakînen inananlar yani büyük yakîn sahipleri için ise bir hidayettir; yani Allah'a vuslat yoluna bir işarettir, onların ruhlarına ve kalplerine bir rahmettir.

Kuşeyrî, *"Bu Kur'an, insanlar için basirettir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Basiret nurları parlayınca, ruhsatlara takılma töhmeti ortadan kalkar. İnsanların bakışı değişik derecelerdedir. Kim yıldızının nuruyla bakarsa o akıl sahibidir. Kim ferasetinin nuruyla bakarsa o zan sahibidir. Onu bir nur destekler fakat bu, perde gerisinden olur. Kim yakîn ile bakarsa o üstün delil sahibidir. Kim iman gözüyle bakarsa o ittiba sahibidir. Kim basiret nuruyla bakarsa o gün gibi aydınlık bir haldedir, onun (hakikat) güneşi doğmuştur ve o, bulutla (gaflet, zulmet ve benzeri bir şeyle) perdelenmeden parlamaktadır."[67]

Salihlerle Fâsıkları Hali

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın azap günlerini (ahireti) beklemeyenlerle, onu bekleyenlerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾
وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

67 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/390-391.

21. ***Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi yapacağımızı, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı zannettiler? Ne kötü hüküm veriyorlar!***

22. ***Allah, gökleri ve yeri hak ile ve herkese yaptığının karşılığının verilmesi için yarattı. Onlara zulmedilmez.***

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "*Yoksa* inkâr ve isyanlar gibi *kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi yapacağımızı, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı zannettiler?*" Yani, o kötülüklere bulaşanlar, hayatta ve ölüm anındaki hallerinin güzel amel sahipleriyle aynı olacağını mı düşünüyorlar? Böyle bir şey olmaz! Biz, salih amel işleyenleri yüksek derecelere çıkarırız. İman edenleri, Mevlâ'larına taatleri ve O'nunla huzur bulmalar sebebiyle hayatlarında ve vefatlarında nimet ve hoşluk içinde yaparız; onlar hoş bir hayat yaşarlar, güzel bir ölümle ölürler. Ölümlerinde, huzur ve rahatlık içinde, naim cennetlerinde yüce Mevlâ'larıyla buluşma nimetiyle şereflenirler. İnkâr ve isyan edenleri ise hayatlarında günahın zilleti, dünya hırsının sıkıntısı ve geçim derdi içinde yaşatırız; ölümlerinde ise kendilerini ebedî azap darlığı içinde bırakırız.

Âyet şöyle bitiyor: "*Ne kötü hüküm veriyorlar!*" Yani onların bu hükmü ne kadar kötüdür. Yahut hüküm verdikleri ne kötü bir şeydir.

Nesefî demiştir ki: "Âyette, kötülük edenlerle iyilik sahiplerinin hayat ve ölümlerinin eşit olmayacağı belirtilmekte ve böyle bir beklenti reddedilmektedir; çünkü onların hayattaki halleri birbirinden farklıdır. Şöyle ki: İman ve iyilik sahipleri taatleri yerine getirerek yaşadı, diğerleri ise kötülükleri işleyerek hayat sürdü. Onların ölüm anındaki halleri de birbirinden farklıdır. İman ve iyilik sahipleri müjde, rahmet ve kerametle karşılanarak ruhlarını teslim ederler, diğerleri ise ilâhî rahmetten ümitsizlik ve yaptıklarına pişmanlık içinde ölürler.

Âyet hakkında şöyle diyen de olmuştur: 'Âyetin manası, onların hayatta rızık ve sıhhatte eşit oldukları gibi ölüm hallerinin eşit olmayacağını belirtmekte ve böyle bir fikri reddetmektedir.'

Böyle düşünenler ne kötü hüküm veriyorlar. İlâhî emirlere muvafakat (itaat ve ibadet) üzere tutulanla, muhalefet halinde uzaklaştırılan kimse bir değildir. Bilakis biz onları ayırırız; müminleri yüceltir, kâfirleri rezil rüsva ederiz."[68]

Âyetin iniş sebebi: Kâfirler müminlere karşı övünerek, "Eğer sizin iddia ettiğiniz gibi ahiret varsa, bu dünyada (mal ve dünyalık olarak) sizden üstün kıldırığımız gibi, ahirette de sizden üstün kılınırız!" dediler.[69] Bunun üzerine Allah, bu âyeti indirerek onların sözünü reddetti ve beklentilerini boşa çıkardı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, gökleri ve yeri,* öldükten sonra diriltmeye ve diğer şeylere gücünün yettiğini göstermek için *hak ile yarattı."*

Beyzâvî âyetin tefsirinde demiştir ki: "Bu âyet sanki önceki âyette belirtilen hükme bir delildir. Şöyle ki: Göklerin ve yerin, adaletin gereği olan hak ile yaratılması, zalime karşı mazluma yardım etmeyi ve iyilerle kötülerin arasını ayırmayı gerektirmektedir. Bu durum (bazı hikmetlerden dolayı) hayatta olmadıysa, ölümden sonra olur."[70]

Âyet şöyle devam ediyor: *"O bunları ayrıca herkese yaptığının karşılığının verilmesi için yarattı."* Allah onları, boş yere değil, hikmet ve hakla yarattı. Yahut Allah onları, adalet olsun ve herkes yaptığının karşılığını bulsun diye yarattı.

"Onlara yani hiç kimseye sevabı azaltılarak veya azabı artırılarak *zulüm yapılmaz."*

---

68 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/201-202.

69 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/440.

70 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/389.

21-22. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Günahlarda ısrar kiri içinde ölenler, onları, isyandan tertemiz salih kimseler gibi yapacağımızı mı zannettiler?

Yahut tembellik ve kusur içinde yaşayanlar kendilerini, hak yolda ciddiyet ve gayret içinde yaşayanlar gibi yapacağımızı mı düşündüler?

Yahut manen perdelenme gamı içinde yaşayıp sonunda kötü hesapla yüz yüze gelenler, kendilerini, güzel ahlâkla süslenen, kalplerinden manevi perdeler kaldırılan, sonunda son derece güzel ikramlara ve ilâhî yakınlığa ulaşan ârifler gibi yapacağımızı mı düşündüler?

Onların hayatları ve ölümleri aynı değildir. Öncekiler, isyan içinde sıkıntılı bir hayat yaşadılar, ölümden sonra pişmanlık ve üzüntüyle yüz yüze geldiler; diğerleri ise Allah'ın razı olduğu güzel bir hayat yaşadılar, hoş bir şekilde öldüler ve ebedî ikramlara (cennet nimetlerine ve cemali seyir saadetine) ulaştılar. Bunun için büyük zatlar, bu âyeti okuduklarında ağlamışlardır.

Rivayet edildiğine göre Temîm ed-Dârî (radıyallahu anh), bir gece Makam-ı İbrahim'in arkasında namaz kılıyordu; bu âyete (Câsiye 45/21) gelince ağlamaya ve onu tekrar etmeye başladı, bu hal sabaha kadar devam etti.[71]

Rivayet edildiğine göre, velilerden Fudayl b. İyâz, Kur'an okurken bu âyete gelince ağlamaya başladı, hem ağlıyor hem de, "Ey Fudayl, keşke senin hangi gruptan olduğunu bilseydim!" diyordu.

Yine velilerden Rebî' b. Huseym de bir gece namaz kılmaya başlamış, bu âyete gelince devam edememiş, gece boyunca âyetin manası üzerinde durup düşünerek sabaha kadar şiddetli bir şekilde ağlamıştır. Bunun için bu âyete "abidleri ağlatan âyet" ismi verilmiştir.[72]

---

71 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/244; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/426.

72 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/155; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/440-441. İlk iki rivayet için ayrıca bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/201-202.

Nefsine Tapanlar

İsyan edenin, itaat edenle bir olmamasının sebebi, onun hevâsına kapılıp gitmesidir. Cenâb-ı Hak bunu şu âyetiyle açıkladı:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِن بَعْدِ اللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

23. ***Nefsinin arzusunu ilâh edineni ve Allah'ın, kendisini bir ilim üzere saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Artık onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nefsinin arzusunu ilâh edinen kimseyi gördün mü?"* Yani mubah olsun haram olsun, nefsini, arzuladığı her şeyde serbest bırakan ve yüce ilâha kulluk yapıldığı gibi, nefsinin emirlerine tâbi olan kimseyi gördün mü? İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında bu hale şu sözüyle işaret etmiştir:

"Kim nefsine her istediğini verirse onun taptığı ancak hevâsıdır."[73]

Âyet her ne kadar kâfirlerin nefislerinin hevâsına uymaları hakkında inmişse de o, nefs-i emmârenin kötü arzularına tâbi olan herkesi kapsar.

Said b. Cübeyr[74] demiştir ki: "Âyet, Kureyş ve Araplar hakkında indi. Onlar, taştan, altından ve gümüşten yapılmış putlara tapıyorlardı. Daha güzelini bulunca öncekini atıp, yeni puta tapıyorlardı."[75]

---

73 Açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 225 (Beyrut 2000).

74 Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (v. 94/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

75 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/245. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/426.

Nefsin hevâsına uymanın her türlüsü kötülenmiştir. Eğer nefsin arzuladığı şey haramsa, yapanı azaba götürür; mubahsa yapanı kalbinin perdelenme gamına, kötü hesaba, nefsinin esaretine ve tabiatının sıkıntısına düşürür.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Göğün altında kendisine tapılan putların en kötüsü hevâ yani kötü arzulardır. Hevâ, Allah'ın en fazla gazap ettiği şeydir."[76]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Şu üç şey helâk edicidir: İtaat edilen cimrilik, tâbi olunan hevâ ve kişinin kendisini beğenmesi."*[77]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Akıllı kimse, nefsini kontrol edip hesaba çeken ve ölümden sonrası için amel edendir. Aciz kimse ise nefsinin hevâsına tâbi olan, sonra da Allah'a karşı boş temennilerde bulunandır."[78]

Bu konudaki açıklamaların tamamı âyetin tasavvufî işaretleri bölümünde gelecektir.

Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurdu: *"Kendisini bir ilim üzere saptırdığı kimseyi gördün mü?"* Onun kendi tercihiyle dalâleti seçeceğini bildiği için, tarafından bir ilimle yani onun sapacağını ve üzerinde yarattığı İslâm fıtratını değiştireceğini bilerek kendisini nefsiyle baş başa bıraktığı kimseyi gördün mü?

Bu âyetin Ümeyye b. Ebü's-Salt hakkında indiği söylenmiştir. Onun önceki kitaplar hakkında bilgisi vardı, bunun için Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmesini bekliyordu. Allah Resûlü peygamberliğini ilan edince, Ümeyye, "Ben Sakîf kabilesinden olmayan bir peygambere iman etmem!" dedi. Halbuki onun şiirleri tevhidi (Allah'ın birliğini)

76 Hadis için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/156.

77 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/243; Bezzâr, *Müsned*, nr. 80; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 5750; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/90.

78 Tirmizî, Kıyâme, 25 (nr. 2459); İbn Mâce, Zühd, 31 (nr. 4260); Ahmed, *Müsned*, 4/124.

işleyen manalarla doluydu; fakat kendisi için önceden verilen şekavet hükmü öne geçti ve iman etmedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kulağını ve kalbini mühürlediği kimseyi gördün mü?"* Allah onun kulağını mühürledi, artık hiçbir öğüdü kabul etmez; kalbini mühürledi, artık hiçbir gerçeğe inanmaz. Yani bundan sonra ona öğüt tesir etmez ve o kimse âyetler ve uyarılar üzerinde tefekkür edip gerçeği düşünmez.

"Allah'ın, gözüne perde çektiği kimseyi gördün mü?" Yani gözüne onu ibret almaktan ve işin iç yüzünü görmekten alıkoyan bir karanlık koyduğu kimseyi gördün mü? Allah'ın bir kulu sapkınlık içinde bırakmasından sonra *onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?* Öğüt ve ibret alıp da bütün işleri asıl sahibine (Allah'a) teslim etmeyecek misiniz? O, dilediğini saptırır, dilediğini hidayete ulaştırır.

23. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hevânın aslı, nefsin kendisine âşık olduğu ve hemen ele geçen hazlardan meylettiği her şeydir. Bu aşk ve meyil, yiyeceklerde, içeceklerde, giyeceklerde, evlenmede, makam ve itibarda, rütbe yükselmesi gibi durumlarda olabilir. Kul, bütün bunları terketmede nefsiyle mücâhede etmelidir, tâ ki nefis sadece Allah'a yaklaştıran taati sevsin. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

> *"Bir mümin, hevâsı (nefsanî arzuları) ile benim getirdiğim şeylere tâbi oluncaya kadar kâmil mümin olamaz."*[79]

Eğer kişi, bir mürşide intisap edip manevi terbiye yoluna girmişse, nefsinin meyledip huzur bulduğu her şeyi terkeder, velev ki o şey, taat cinsi mubah bir amel olsun. Allah kendisinden razı olsun, bu konuda İmam Bûsîrî demiştir ki:

79 Begavi, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; a.mlf., *el-Envâr fî Şemâili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, 2/771 (nr. 1234); Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4/369; İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2/269.

"Nefsini kontrol ve gözetim altında tut; nefis amellerin içinde otlar. Eğer nefis otladığı merayı (ameli) tatlı bulmaya ve ondan zevk almaya başlarsa, onu orada otlatma."[80]

Şüphesiz, (nefsin aldığı) taatin tadı öldürücü bir zehirdir, onu müşahedenin tadına ve marifetin lezzetine yükselmekten alıkoyar. Kerametlerle oyalanmak ve manevi makamlara bağlanıp kalmak da böyledir. Hepsi bir çeşit hevâ olup kulu, ondan yüksek olan müşahede makamına ulaşmaktan alıkoyar. Öyle ise mürid, sürekli nefsiyle mücâhede etmeli ve onu hazlarından uzaklaştırmalıdır ki tek sevgisi Hak Teâlâ'ya olsun ve sadece O'nun mukaddes zatını müşahedeyi veya onu temin edecek halleri arzulasın. Kul bu makamı elde edince, artık onun için bir mücâhede ve riyâzet kalmaz, hür bir sultan olur. O zaman kendisine şöyle denir:

"Zaman senin için boyun eğer, insanlar ise sana köledir; artık Rabb'in ile hoşluk içinde yaşa, senin her günün bir bayramdır."

Bu hale ulaşmanın yolu, nefsi yavaş yavaş alıştırmaktır. Nefsi önce kötü görülen şeylerden yavaş yavaş menetmeli, sonra azar azar mubahlardan uzaklaştırmalıdır. Nefis bir hale alışınca, diğer bir şehvetini terkeder ve böylece ilerler. Nefsi bir anda bütün haz ve arzularından kesmeye gelince, bu durumda nefis çoğu kez usanıp yolda kalır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, bu din çok sağlamdır; ona yumuşaklıkla dal ve nefsine Allah'ın ibadetini kızılacak bir şey haline getirme. Şu bir gerçek ki yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[81]

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabında bu hale şu sözüyle işaret etmiştir:

"Nefsine karşı değişik çareler ara; nice çareler vardır ki zafere ulaşmada bir kabileden daha faydalıdır."

80 Açıklama için bk. İbn Acîbe, *Şerhu'l-Bürde*, s. 54-55 (Tanca 2009).

81 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, 3/402; Bezzâr, *Müsned*, nr. 74; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62. Hadisin ilk kısmı kaynaklardan eklendi.

Nefsin hazlarının en büyüğü, makam ve öne geçme sevgisidir. Mürid bu konuda nefsine asla müsamaha göstermemeli, onu insanlar içinde bilinmeme haline ve aşağı derecelere indirmelidir. Karın ve ferc şehvetine gelince, nefis bunlardan bir şeye aşırı iştiyak duyunca, onu bundan tamamen menetmelidir. Onlardan, nefis bir hırs göstermeksizin ve beklemeksizin bir şey gelirse, şükürle birlikte ondan ihtiyaç kadarını almalıdır. Hakikate vâsıl olana ve marifette temkin halini elde edene kadar bu şekilde manevi seyrine devam etmelidir. Bunları elde edince, daha önce de belirttiğimiz gibi, artık ona yaptıklarından dolayı bir kınama olmaz. Bu hali elde etmek için hak yolcusuna, nefsinin dizginlerini kendisine teslim edeceği kâmil bir şeyhin sohbeti gereklidir. Şeyh onu himmetiyle destekleyip terbiye yükünü taşımaya yardımcı olur. Yoksa kul, tek başına nefsiyle mücâhede etmeye asla güç yetiremez. Bunu sen de tecrübe et; hakikat ilmi tecrübeyle elde edilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, hakka ittiba yoluna girmez, riyâzetin gerektirdiği hükümleri tam olarak yerine getirmez, hevâsından bütünüyle sıyrılmaz ve kendisini haline uyulacak bir imam (kâmil mürşid) edeplendirmezse, o kimse, her çukura düşer, her sapkın fikre kapılıp gider, her vadide yolunu şaşırır. Onun zararı, kazancından daha çoktur. Noksanı, kabul edilecek amelinden daha fazladır. Bu haldeki kimseler, koyu bir sapkınlık içindedir. Dizginleri, hevâlarının elindedir. Onlar, içinde bulundukları duruma aldanıp tuzağa düşmüş ve kendileri farkında değilken azaba yaklaştırılan kimselerdir."[82]

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sana yolun karışmasından korkulmaz, senin için korkulacak olan ancak hevânın (kötü arzuların) sana hâkim olmasıdır."

Kime hevâsı galip gelirse bütün varlıklar ona galip gelir; istese de istemese de varlıklar kendisinde tasarruf eder. Kim de hevâsına galip gelirse o kimse bütün varlıklara galip gelir, onda himmetiyle istediği gibi tasarrufta bulunur.

82 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/391-392.

Ebû İmrân el-Vâsıtî'nin şöyle dediği nakledilmiştir:

"Bir gemi yolculuğu esnasında gemimiz parçalandı; ben ve hanımımın geniş bir tahta üzerinde kaldık. Hanımım hamile idi, o gece doğum yaptı. Bana, 'Susuzluktan ölüyorum, su!' diye bağırdı. Ben,

'O bizim halimizi görüyor!' dedim. O sırada başımı yukarı kaldırdım, bir de baktım ki havada bir adam duruyor; elinde altından bir zincir ve zincire bağlı kırmızı yakuttan bir testi vardı. Bana,

'Alın bunu için!' dedi. Ben testiyi aldım, ondan bir miktar içtik. Öyle güzel bir içecekti ki miskten daha güzel kokulu, kardan daha soğuk, baldan daha tatlıydı. Ona,

'Sen kimsin?' diye sordum; adam,

'Mevlâ'nın bir kulu!' dedi. Ben,

'Bu hale nasıl ulaştın?' diye sordum, adam,

'Rabbim'in rızası için hevâmı (nefsimin kötü arzularını) terkettim; O da beni böyle havada oturttu' dedi, sonra gözden kayboldu, kendisini göremedim."[83]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hevân (nefsinin kötü arzuları), senin hastalığındır; onun aksini yaparsan devan olur."

Vehb demiştir ki: "Karşına iki iş gelir de hangisinin daha hayırlı olduğunu tesbitte tereddüt edersen, bak; hangisi nefsinin arzusundan daha uzaksa onu yap."[84]

Benzer bir mana *Hikem* adlı eserde de dile getirilerek denmiştir ki:

"İki işin hangisinin hayırlı olduğunu bilemezsen, onların içinde hangisinin nefse daha ağır geldiğine bak ve onu yap; çünkü nefse ancak hak olan iş ağır gelir."

Şu halde bütün izzet ve şeref, nefsin hevâsına (kötü arzularına) muhalefettedir; bütün zillet ve alçaklık da nefsin hevâsına uymaktadır. Bir şair demiştir ki:

---

83 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 666 (İstanbul: Semerkand, 2007).

84 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/157.

"Hevâ, bizzat basitliğin kendisidir; hevâna yöneldiğinde basitlikle karşılaşırsın; nefsin hevâsını basite aldığında ise hevâ sana tâbi olur. O zaman kim olursa olsun, sevdiğin için boyun eğ."

Abdullah b. Mübârek nazım halinde demiştir ki: "Hevâya uymak beladandır; her bela için de bir alamet vardır. Hevânın seni peşi sıra çekişini görmüyor musun? Köle, nefsinin şehvetine boyun eğip istediğini yapandır. Hür kimse ise nefsini bazan doyurur, bazan aç bırakır."

İbn Düreyd ise nazım halinde şöyle der: "Nefsin senden bir gün bir şehvetini yerine getirmeni isterse, ona muhalefet etmeye de bir yol vardır. Nefsini bırak ve onun isteğine muhalefet et. Şüphesiz, hevâ senin için bir düşman, ona muhalefet ise sadık bir dosttur."

Ebû Ubeyd et-Tûsî de nazım halinde demiştir ki: "Eğer nefse istediğini verirsen, arzuladığı şeye doğru ağzını açar."[85]

Âyet için şeyhlerimizden birinden rivayet edilen farklı bir işaret vardır. O demiştir ki: "Âyetin, bir övgü olması da mümkündür. Şöyle ki: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: 'İlâhını hevâsı edinen kimseyi gördün mü?' İlâh, Allah Teâlâ'dır. Mana şudur: Allah'ı mahbubu ve tek arzusu yapanı gördün mü? O kimse Allah ile birlikte başkasını sevmez, O'ndan başkasına yönelmez. Allah, kendisine ait bir ilimle onu sevgisi içinde kaybetmiş, ilâhî sevgisiyle onun kulağını ve kalbini mühürlemiştir. Bundan sonra o kul, ancak Allah'tan işitir ve O'ndan başkasını sevmez. Allah onun gözüne bir perde koymuştur, artık O'ndan başkasını görmez. Kulunu Allah'tan başka böyle yüce bir hale kim ulaştırabilir?"

Bu mana, işaret yoluyla kabul edilebilir; çünkü o, âyetin siyakının (bahsettiği konunun) dışında bir manadır. Kur'an'da sadece bâtın ehlinin bileceği pek çok gizli sır vardır. Onları ehline havale et, selâmet bul.

85 Rivayetler için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/157. Beyitler için ayrıca bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/443-444 (Beyrut 2004).

Hevâsına Uyanların Boş Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, hevâsına tâbi olanların ve hak yoldan sapmış kimselerin sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا اِلَّا الدَّهْرُۚ
وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَائِنَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

24. Müşrikler dediler ki: "Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder." Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, onlar sadece zanda bulunuyorlar.

25. Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda, onların delilleri sadece, "Eğer doğru söylüyorsanız** (ölmüş) **babalarımızı geri getirin" demeleri oldu.

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Son derece azgınlık ve sapkınlıklarından dolayı *müşrikler dediler ki: 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir; ölürüz ve yaşarız.'*" Onlara, öldükten sonra ikinci bir hayat vaat edildiği için, "Hayat ancak içinde bulunduğumuz dünya hayatıdır; orada bize ölüm gelir, ölürüz fakat orada hayat devam eder; onun ötesinde bir hayat yoktur" dediler.

Onların, *"Ölürüz ve yaşarız"* sözüne şu manalar da verilmiştir:

"Nefislerimizle ölürüz, fakat geride kalan evlatlarımızla yaşarız."

"Bir kısmımız ölür, bir kısmımız yaşar."

"Annemizin rahminde ölü halde oluruz, ondan sonra diriliriz."

Âyetteki sözün, tenâsüh inancında olanların sözü olduğu da söylenmiştir, çünkü putlara tapanların ekseriyeti bu inançtadır. Tenâsüh,

bir adamın ölüp ruhunun başkasının bedenine konduğuna ve onunla birlikte yaşadığına inanmaktır. Bu görüş, müslümanlara göre bâtıldır.

Müşrikler sonra, *"Bizi ancak zaman,* yani zamanın geçmesi (mürûr-ı zaman) *yok eder"* dediler. Onlar, gece ve gündüz akıp giden zamanın nefisleri helâk etmede gerçek müessir olduğunu zannediyor; ölüm meleğini ve onun Allah Teâlâ'nın emriyle ruhları aldığını inkâr ederek, meydana gelen bütün olayları dehre ve zamana ait görüyorlardı. Nitekim onların şairlerinden biri şöyle demiştir:

"Sabahın tekrar etmesi ve akşamın gelip gitmesi küçükleri gençleştirdi, yaşlıları yok etti."

En büyük Tübba'ın ve veya bir başkasının bir şiirinde söylediği şu sözü de bu durumdan bahsetmektedir:

"Güneşin batması ve akşamlamadığı yerden doğması, dünyada sürekli kalmaya mani oldu. Onun doğuşu safi beyazdır; batışı ise zağferan gibi sarıdır. Göğün ortasında akıp gider, aynen ölümün canı alıp götürdüğü gibi. Bu günün ne getirdiği biliyorum, dün ise hükmünü icra edip gitti."

Eğer bunu söyleyen Tübba' daha önce zikredilen (tevhide inanan) zat ise şiirde fiilin zamana nisbet edilmesi, az sonra geleceği gibi mecazidir. Tevhid ehlinin akîdesine göre, kâinatta Allah'tan başka gerçek fâil yoktur. Zaman, Allah'ın elinde ve kudretindedir. Hatta o, Allah'ın sırlarından bir sır ve sıfatlarının nurlarından bir tecellidir. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Zamana sövmeyin, şüphesiz Allah, zamanın kendisidir (onu yaratandır)"*[86] buyurmuştur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Âdemoğlu (razı olmadığım şeyleri yaparak) bana eziyet ediyor; zamana sövüyor, halbuki zaman benim. Bütün işler benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben evirip çeviriyorum."[87]

---

86 Müslim, Edeb, 5; Ahmed, *Müsned*, 2/237, 272; 5/299.

87 Buhârî, Tefsîru Sûre, 45 (nr. 6284); Müslim, Edeb, 2.

Bütün işler Allah'ın elindedir; zaman da O'nun kudretinin hayret verici tecellilerinden biridir. Allah kendisinden razı olsun, Ebû Ali es-Sekafî bu konuda demiştir ki:

"Ey kendisine bir felaket dokundurunca zamana söven kimse, vefasızlık gösterdi diye zamana kızma. Zaman bir memurdur, ona emreden biri vardır; zaman onun emrini yerine getirir. Nice kâfirler vardır ki yığın yığın malları vardır, ancak bu onun kat kat küfrünü artırır. Nice müminler de vardır ki bir dirhem parası yoktur, bu da onun imanını artırır."

Tevhid ehli, bazan yapılan işi zamana nisbet etmiştir, fakat bu mecazi bir kullanım olup daha çok şiirlerde mevcuttur. Nitekim Abdülmelik b. Mervân, yaşlanıp hali zayıfladığında, bir şiirinde zamana hitaben bazı serzenişlerde bulunmuştur.[88]

Allah Teâlâ, âyetin devamında şöyle buyuruyor: *"Onların bu hususta bir bilgisi yoktur."* Yani onlar, hayatı sadece dünyayla sınırlarken ve bütün tesiri zamana ait görürken, bunu bir akla ve ilme dayalı olarak söylemiyorlar. *"Onlar sadece zanda bulunuyorlar."* Onlar işleri taklit ve zanna dayanan bir topluluktur. Bu söyledikleri bir ilim değil, onların içindeki bozuk inanışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda, onların delilleri sadece, 'Eğer doğru söylüyorsanız ölmüş babalarımızı getirin' demeleri oldu."*

Onlara, içinde ölümden sonra dirilmenin de bulunduğu hakkı apaçık delillerle açıklayan âyetlerimiz okunduğunda, onların, "Eğer öldükten sonra diriltileceğimiz konusunda doğru söylüyorsanız ölmüş babalarımızı getirin" demelerinden başka tutunacakları hiçbir şeyleri yoktur. Yani onların delil olması mümkün olmayan bu bâtıl sözden başka hiçbir delilleri yoktur. Kısaca onların inat ve işi zora sokmaktan başka bir delili yoktur. Onların bu sözüne delil denmesi de ya onların bunu bir delil olarak ileri sürmelerinden ya da kendileriyle alay etmek içindir.

88 Abdülmelik b. Mervân'ın şiiri tefsirde mevcuttur fakat tercüme edilmesini gerekli görmedik (mütercim).

İbn Arafe demiştir ki: "'*Onlara hakkı apaçık ortaya koyan âyetlerimiz okunduğunda ...*' âyetinden şunu anlıyoruz: Onlar zan sahibi olmakla birlikte, eğer onlara karşı hak delil ortaya konsa bu onların sadece sapkınlıklarını artırır. Cedel ilminde belirtildiği gibi, bir şeyde ısrar ve inat eden kimsenin ondan dönmesi çok zordur. Zan ve şek halinde olan ise böyle değildir. Âyet, onların hak delil ortaya çıkınca bulundukları düşünceden kolayca kurtulacakları bir halde oldukları vehmini ortadan kaldırmaktadır."

24-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, "*Müşrikler dediler ki: 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir...'*" âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Onlar, geçmiş atalarını buldukları halle aldandılar, hayvanî zevklerinin peşine düştüler ve ömürlerini o yolda harcadılar. Kalplerini düşünmekten uzak kaldılar. Bundan sonra olaylara ilimle bakmadılar, hakikatlerden desteklenmediler. Onlar gaflet içinde bulunup ana sermayeleri (tek dayanakları) zandır. Onlara âyetler okunduğu zaman, ölülerinin diriltilmelerini istediler. Olmasını uzak gördükleri o şeyi yakında görecekler!"[89]

Öldükten Sonra Dirilmek Haktır

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin inkâr ettikleri "öldükten sonra dirilme"den bahsederek buyurdu ki:

قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ

89 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/392.

تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ
رَبُّهُمْ فٖى رَحْمَتِهٖ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبٖينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا
اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمٖينَ
﴿٣١﴾ وَاِذَا قٖيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فٖيهَا قُلْتُمْ مَا
نَدْرٖى مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنٖينَ ﴿٣٢﴾

26. De ki: "Allah sizi yaşatıyor. Sonra sizi öldürür, sonra kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizi bir araya getirir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."

27. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün var ya, bâtıla sapanlar o gün hüsrana uğrayacaklardır.

28. O gün her ümmeti diz çökmüş halde görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. Onlara, "Bugün size (dünyada) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir."

29. "İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, bütün yaptıklarınızı kaydediyorduk" denir.

30. İnanıp salih ameller yapanlara gelince, Rab'leri onları rahmetine koyacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluştur.

31. İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: "Âyetlerim size okunmadı mı? Fakat siz büyüklük tasladınız (onlara imana yanaşmadınız) ve günahkâr bir kavim oldunuz."

32. "Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur" dendiği zaman ise, "Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz onun

sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşünüyoruz. O konuda kesin bir bilgiye sahip değiliz" demiştiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Allah sizi* dünyada *yaşatıyor. Sonra* ömürleriniz bittiğinde *sizi öldürür."* Zannettiğiniz gibi siz, zamanın hükmüyle dirilip ölmezsiniz. *Sonra* öldükten sonra sizi, *kendisinde* toplanmanızda *şüphe olmayan kıyamet gününde* amellerinizin karşılığını vermek için *bir araya getirir."* Şüphesiz, sizi ilk olarak yaratmaya kadir olan Allah, yeniden yaratmaya da kadirdir. İlâhî hikmet amellerinizin karşılığını almanız için sizin bir araya getirilmenizi ve onun belirli bir güne ertelenmesi gerektirdi. Onların istediği gibi, ölmüş babalarının diriltilip geri getirilmesi ise ilâhî hükümlerin hikmetine ters olduğu için geçekleşmesi imkânsızdır. Çünkü bu yapılsaydı gayba iman ortadan kalkardı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Fakat insanların çoğu,* gaflete dalıp tefekkürden yüz çevirdikleri için Allah'ın ölüleri yeniden diriltmeye kadir olduğunu ve O'nun kâfirlere mühlet vermesinin hikmetini *bilmezler."*

Âyette şuna dikkat çekilmektedir: Onların ahiret hakkındaki şüpheleri, cehaletten, tefekkür ve ibretle nazardaki kusurlarındandır; yoksa onda herhangi bir şüphe bulunduğundan değildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* Yani, onlarda ve onların içinde bulunan varlıklarda tasarruf hakkı sadece O'na aittir. Önce yüce Allah'ın, insanlarda hayat verme, öldürme, ölümden sonra yeniden diriltme, onları kıyamet günü bir araya toplama ve herkese amelinin karşılığın verme şeklinde tasarruf sahibi olduğu söylendikten sonra peşinden göklerde ve yerde mevcut bütün mülkün O'na ait olduğu açıklandı. Bu âyet, sanki öncesi için bir delil oldu.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyametin kopacağı gün var ya, bâtıla sapanlar,* yani dünyada bâtıla/inkâra dalanlar *o gün hüsrana uğrayacaklardır."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün,* mahşerde toplanmış *her ümmeti,* o günün dehşetinden dehşete düşerek *diz çökmüş halde görürsün."*

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kıyamet gününde bir saat, yirmi sene gibi uzun olur; o saatte insanlar dizleri üzeri çökmüş vaziyette kalırlar. Öyle ki Halil İbrahim [aleyhisselâm], 'Nefsim, nefsim!' diye seslenir."[90]

Rivayet edildiğine göre, kıyamet günü meleklere, cehennemi insanların toplandığı yere götürmeleri emredilir. Melekler cehennemi çekip götürürken, cehennem bir anda ellerinden kurtulur ve mahşerde toplanmış insanların üzerine doğru yönelir. O anda homurtuyla öyle şiddetli bir ses çıkarır ki kulakları sağır eder. Peygamberler dahil bütün insanlar diz üstü yere çöker. Herkes, "Nefsim, nefsim; bugün sadece nefsimin kurtulmasını istiyorum" der. Bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ise, "Ümmetim, ümmetim! (Yâ Rabbi, ümmetimi kurtar)" diye dua eder. Bunu İmam Gazâlî rivayet etmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Her ümmet kendi kitabına* yani amel defterlerine *çağrılır. Onlara, "Bugün size,* dünyada *yaptıklarınızın karşılığı verilecektir' denir."*

Sonra onlara şöyle denir: *"İşte kitabımız! O, size karşı gerçeği söylüyor."*

"Her ümmet kendi kitabına çağrılır" âyetinde kitap, kullara ait olarak söylendi. Bunun sebebi kitabın onlarla ilgili olmasıdır; çünkü onların amelleri kitapta yazılmıştır. Bir sonraki âyette ise, *"İşte kitabımız"* buyrularak kitap Allah'a ait zikredildi, zira O, kitabın sahibidir ve meleklere onu yazmalarını emredendir. Bizim kitabımız denmesi, onun şanını yüceltmek ve içindeki durumun korkunçluğunu ifade etmek içindir.

O kitap, bir ekleme ve noksanlaştırma olmaksızın, size hak ile şahitlik yapar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, biz,* sizin dünyada yaptığınız iyilik olsun kötülük olsun bütün *yaptıklarınızı kaydediyorduk."*

Bu şöyle olmaktadır: İki yazıcı melek, insanın küçük büyük bütün yaptığı şeyleri ilâhî huzura yükseltir, Allah Teâlâ onların içinden sevabı

---

90 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/162; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/447; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/247.

veya azabı hak edenleri tesbit eder; ondan boş olanlar yani kendisine bir sevap veya azap verilmeyecek ameller silinip atılır.[91]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ve diğerlerinden şu hadis nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ, her perşembe günü kulların amellerinin huzuruna getirilmesini emreder, hafaza meleklerinin yükselttiği sahifelerden kendisine sevap veya azap verilecek her amel (asıl amel defterine) nakledilip yazılır, diğerleri atılır. İşte bu, asıl kitaptan nakledip yazmaktır.

Bazıları, *"İşte kitabımız"* âyetindeki kitaptan kastın, levh-i mahfûz olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın ilk yarattığı şey, nurdan kalemdir; onun uzunluğu beş yüzyıllık yoldur. Yine ilk yaratılan diğer şey de levh-i mahfûzdur. Onun da uzunluğu beş yüzyıllık yoldur. Allah kaleme, "Yaz!" buyurdu, bunu üzerine kalem, kıyamete kadar olacak iyi kötü bütün amelleri ve yaş kuru her şeyi yazdı." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sonra şu âyeti okudu:

"İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Şüphesiz biz, bütün yaptıklarınızı kaydediyorduk."[92]

Şöyle rivayet edilmiştir: "Melekler her gün levh-i mahfûzda görevlı meleğin yanına yükselirler ve ona, 'Sahibimizin (amellerini yazmakla görevli olduğumuz kulun) bu gün yapacağı amelleri bize ver' derler. Görevli melek, o kulun amelini levh-i mahfûzdan bakıp yazarak onu meleklere verir. Kulun eceli bitince, meleklere, 'Levh-i mahfûzda sahibiniz için kalan bir amel bulamıyoruz' derler; görevli melekler bundan kulun ömrünün bittiğini bilirler."[93]

Cenâb-ı Hak sonra, mahşerde toplanan insanların hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

91 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/163.

92 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/447.

93 Aynı konuda biraz değişik lafızlarla gelen bir haber için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/104-105; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/430.

"İnanıp salih ameller yapanlara gelince, Rab'leri onları rahmetine yani cennetine *koyacaktır. İşte bu, apaçık kurtuluştur."* O öyle bir kurtuluştur ki onun ötesinde başka bir kurtuluş yoktur.

"İnkâr edenlere gelince, kendilerini azarlayıp kınamak için *onlara şöyle denir: Âyetlerim size okunmadı mı?* Onlar size okundu, *fakat sizler büyüklük tasladınız ve günahkâr bir kavim oldunuz."* Yani size peygamberlerim gelmedi mi? Size âyetlerim okunmadı mı? Bunlar oldu ancak siz, kibirlenip onlara imandan yüz çevirdiniz ve günahkâr bir kavim oldunuz; yani âdetleri hep günah işlemek olan bir topluluk oldunuz.

"'Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur' dendiği zaman ise, 'Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz onun sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşünüyoruz. O konuda kesin bir bilgiye sahip değiliz' demiştiniz." Yani size, "Allah'ın, herkese amelinin karşılığını verecek olması haktır ve kıyametin geleceğinde şüphe yoktur" dendiği zaman, onunla alay ederek, "Kıyamet de neymiş, biz öyle bir şey bilmiyoruz!" dediniz.

İbn Arafe demiştir ki: "Herhalde bu sözü söyleyenler, 'Hayat sadece bu dünya hayatımızdan ibarettir" diyenlerden başkalarıdır." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

26-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

De ki: Allah sizi, fâni hayatla diriltir. Sonra sizi hazlarınızdan ve varlığınızı müşahededen (kendinizde bir varlık, güç ve yetki görme duygusundan) öldürür. Sonra sizi o halde kıyamet günü toplar, artık O'nu müşahededen ebediyen uzak kalmazsınız. Fakat insanların çoğu bu müşahedenin dünyada vâki olacağını bilmez. Halbuki bütün mülk Allah'a aittir; O, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder; dilediğini kendisine ulaştırır, dilediğini huzurundan uzaklaştırır.

Dünyada iken bâtıla dalanlar ve boş işlerle meşgul olanlar kıyamet günü hüsrana uğrarlar. Hak yolunda gayret edenler ve Allah'a vâsıl olanlar ise kurtuluşa ererler. O gün, Allah'ın el-Kahhâr isminin tecellisinin heybetinden bütün ümmetleri diz çökmüş vaziyette görürsün.

Bu kahır tecellisinin dehşetinden avam ve havas hiç kimse kurtulamaz. çünkü beşer tabiatı celâl tecellilerinin çarpması anında kulda sabit bulunduğu için, ondan herkes ürperir.

Yine o gün herkes kitabına (amel defterine) çağrılır. Dünyada Allah yolunda gayretle amel edenler (amel defterini görünce) sevinir; bâtıl ve boş işlerle meşgul olanlar üzülür. Rabb'in hiç kimseye zulmetmez. Bugün amel günüdür, yarın (ahiret) ise karşılık günüdür. Yakînî imana sahip olanlar, ahirette son derece güzel nimetlere ve Allah'ın rızasına ulaşırlar; şek ve şüphe içindekiler ise ebedî hüsran içinde kalırlar. Aşağıdaki âyetlerde belirtildiği gibi, o gün onlar, hiç hesap etmedikleri şeylerle karşılaşırlar. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾
وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ
وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا
وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ
﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾
وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

33. *Yaptıkları amellerin kötülüğü karşılarına çıkmış ve alay edip durdukları şey kendilerini kuşatıvermiştir.*

34. *Onlara şöyle denir: "Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir ve size yardım edecek hiç kimse yoktur."*

35. *"Bunun sebebi, Allah'ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır." Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve özür dilemeleri* (veya salih amel yapma istekleri) *de kabul edilmez.*

36. Hamd, göklerin Rabb'i ve yerin Rabb'i, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur.

37. Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O, azîzdir, hakîmdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yaptıkları amellerin kötülüğü karşılarına çıkıverdi."* Yani amellerinin çirkinliği, o korkunç sevimsiz sûretiyle bu kâfirlerin önüne çıkıverdi ve peşinden onların âkıbetinin vahametini veya karşılığını gördüler. Şüphesiz, kötülüğün karşılığı, onun dengi bir kötülüktür. *"Ve alay edip durdukları şey kendilerini kuşatıverdi."* Yani onların dünyada alay ettikleri büyük azap başlarına geldi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara şöyle denir:* Sizler dünyada *bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz* yani ona hazırlanmayı terkedip hiç aldırış etmediğiniz *gibi, bugün de biz sizi unutuyoruz;* sizi unutulan kimselerin terkedildiği gibi terkediyoruz. *Barınağınız,* duracağınız yer *ateştir ve sizin için yardım edecek hiç kimse yoktur."* Sizi ateşten koruyacak ve ondan kurtaracak hiç kimse yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu azabın sebebi, Allah'ın* indirilen *âyetlerini alaya almanız,* ona başınızı çevirip de bakmamanız *ve dünya hayatının* yani dünyanın süslerinin *sizi aldatmasıdır.* Böylece siz, dünyadan sonra bir hayatın olmadığını zannettiniz. *"Onlar bugün ateşten çıkarılmazlar ve özür dilemeleri kabul edilmez."* Yani zamanı geçtiği için onlardan salih amel yaparak Rab'lerini razı etmeleri istenmez. Salih amel yapmak için dünyaya dönmek isteseler bile, bu talepleri kabul edilmez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hamd, göklerin Rab'i ve yerin Rabb'i, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."* O'ndan başka kimse bu hamde layık değildir. Yani sizler de sizin ve her şeyin Rabb'ine hamdedin. Şüphesiz, O'nun her şeyin Rabb'i olması, her kulun O'na hamd ve senâ etmesini gerektirir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir."* Yani siz de O'nu yüceltin. O'nun ululuk ve azametinin eserleri göklerde

ve yerde gözükmektedir. *"O, azîzdir."* Her işinde galiptir, hiçbir zaman mağlup olmaz. *"Hakîmdir."* Hüküm verdiği ve takdir ettiği her işte hikmet sahibidir. Öyle ise O'na hamdedin, O'nu yüceltin, O'na itaat edin. Bu yüce sıfatların sahibi olan zat bunlara layıktır.

33-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak'tan gafil kullara denir ki: Sizler bugüne kavuşmayı unuttuğunuz gibi, biz de bugün sizi yakınlığımızı müşahededen uzak tuttuk. Eğer siz beni devamlı zikretseydiniz, ben de sizi sürekli kendime yaklaştırırdım. Siz beni tek olarak zikretseydiniz, ben de size devamlı olarak zatımı müşahede ettirirdim. Fakat siz, kâinattaki varlığıma delil olan âyetlerle ve beni müşahedeye sevkeden velilerimle alay ettiniz. Sizi dünya hayatı aldattı. Bugün gafiller perdelenme gamından çıkarılmazlar ve kalplerine perde çekilmesinden kurtarılmazlar. Onlar bugün Rab'lerini razı edemezler ki Allah da onlardan razı olsun.

Her şeyden gani olduğu (hiçbir varlığa muhtaç olmadığı) için hamd ancak Allah'a mahsustur. Göklerde ve yerde ululuk ve azamet O'na aittir. Hadiste geçtiği şekilde, adn cennetinde yüce zatının üzerine azamet perdesi çekildiği gibi, göklerde ve yerde, zatının sırları üzerine azamet perdesi çekilmiştir. Bu perde, varlıkların zâhirî kısmıdır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, ululuk vasfını yaratılmış varlıklardan kaldırdı, zira ululuğa ancak yüce zatı müstahaktır. O'nun ululuğu arştan ferşe her zerrede gözükmektedir. Çünkü bütün varlıklar, O'nun yüceliğinin nurları içinde kuşatılıp sarılmış durumdadır. Allah, velilerini izzetiyle yüceltir; düşmanlarını ise kahrı ile kahreder. O, insanları yoktan var etmesinde ve onlara sürekli kendisine kulluk yapmalarını emretmesinde hikmet sahibidir. Bu kulluk, ortaya koyduğu sağlam hükümleridir.

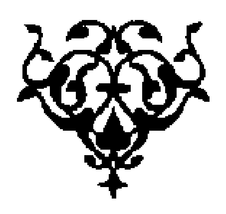
Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Ululuk, yani yücelik, kudret, azamet, bütün mülkteki güç ve kuvvet O'na aittir. Kim O'na sarılırsa,

Allah onu güç ve kuvvetiyle destekler. Kim de nefsine güvenirse, Allah onu nefsiyle baş başa bırakır."[94]

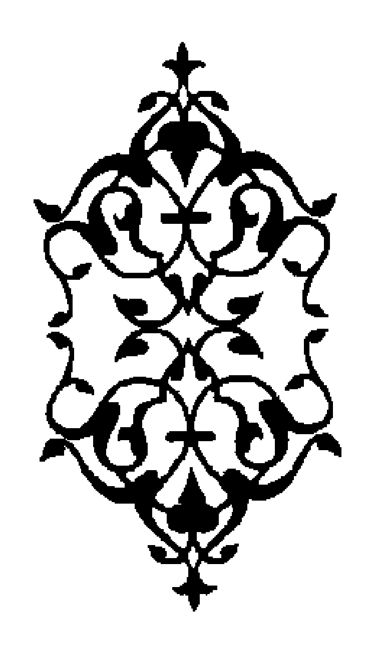
Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Câsiye sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

94 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/296.

(46) AHKÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Ahkâf sûresi Mekke döneminde inmiştir. Bazıları, 10. âyetle 35. âyetin Medine döneminde indiğini söylemiştir. Sûre otuz beş âyettir. Sûre, adını 21. âyette geçen "ahkâf" kelimesinden almıştır. **Ahkâf**, sûrede bahsedilen Âd kavminin yaşadığı Yemen'de bir bölgenin adı olup "uzun ve kıvrımlı kum tepeleri" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Başınıza gelen bu azabın sebebi, sizin Allah'ın âyetlerini alaya almanızdır"* (Câsiye 45/35) buyruldu. Yani sizler, "Onları Muhammed kendisi uydurdu!" diyerek âyetleri alaya aldınız. Bu sûrenin başında da, *"Kitabın (Kur'an'ın) indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır"* buyrularak, onların sözü reddedildi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Hâ Mîm.*

2. *Bu kitabın indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır.*

3. *Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları ancak hak ile ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise uyarıldıkları şeylerden yüz çeviriyor.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hâ Mîm."* Manası, "Ey Muhammed"-dir. Bir diğer manası ise bu vahiy Muhammed'edir. *"Bu kitabın indirilişi, azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır."* Yani bu Kur'an'ın indirilişi azîz ve hakîm olan Allah tarafındandır. Kim, onu muhafaza eder, içindekileri tanır ve içerdiği hükümlerle amel ederse Allah katında izzet elde eder, yapıp ettiği işlerde hikmet sahibi olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan mahlûkatı ancak hak ile yarattık."* Yani onları ancak yaratılış kanunlarının ve dinî hükümlerin hikmetinin gerektirdiği hak ölçülerle yarattık. Bu âyette, yüce yaratıcının varlığına, O'nun kemal sıfatlarına ve bütün işlerini son derece hikmet üzere yaptığına apaçık bir delil vardır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onları, belirli bir süre için yarattık."* O süreye kadar giderler ve sürenin sonunda işleri biter. Bu süre, kıyamet günüdür. O gün, yeryüzü başka bir şekle döndürülür. Gökler de aynı işleme tâbi tutulur. *"İnkâr edenler ise,* her mahlûkun muhakkak yüz yüze geleceği bu günün dehşetine dair *uyarıldıkları şeylerden yüz çeviriyorlar."* Ona iman etmiyor ve o gün için hazırlanmaya önem vermiyorlar. Yahut onlar, o güne dair uyarılardan yüz çeviriyorlar.

Sûrenin bu ilk âyetlerinin özeti şudur: Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] has olan vahiy, azîz olan (her işinde galip ve her hükmünü icra eden) Allah tarafından indirilmiştir. O Allah, kendisine iftira edilmesinden yücedir. O, vahyine sarılanı aziz eder. Allah, vahyini indir-

mede hikmet sahibidir. O, vahyini, kullarını faydalı işlere yönlendirmek ve hak yola ulaştırmak için indirmiştir. Allah'ın, varlığına ve birliğine, sıfatlarının ve işleri yönetmesinin kemaline delil olan gökleri ve yeri yaratması da bu hikmetlere dahildir. O'nun hikmeti, amel yurdu olan dünyadan sonra, bu amellerin karşılığının verileceği ahiret yurdunu yaratmasını gerektirdi. Böylece Allah, hak üzere olanla, bâtıl peşinde koşanın sonunu aynı yapmadı. Yüce Allah, varlıkları yaratarak onları bu hikmetine delil yaptı, sonra vahyini indirerek bu gerçeği sözlü olarak haber verdi. Bu ikisinin delaletiyle durum apaçık ortada iken, kâfirler, ellerinde aklî hiçbir delil olmaksızın ve mütevâtir yahut âhad hiçbir naklî delil bulunmaksızın ondan yüz çevirdiler. Halbuki Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen vahiy, tevhidi, ahirette güzel karşılık almak için ihlâslı olmayı, Allah'a kullukta samimiyeti ve bütün peygamberlerin üzerinde birleştiği güzel ahlâka daveti içermektedir. Yani ona gelen vahiy, kendi tarafından ortaya atılmış yeni bir şey değildir. Bu açıklamalar *Hâşiye*'den[95] alındı.

1-3. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Hâ Mîm. Ey kadri yüceltilmiş sevgili. Biz, kitabımızı indirerek seni yücelttik, peygamberimiz olarak göndererek seni aziz yaptık. Biz kâinatı Hakk'ın sırlarıyla iç içe yarattık, fakat gafiller ondan yüz çevirmektedir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu harflerle işaret edilen mana şudur: İnâyetime ulaşanların kalplerini korudum, onlardan şek ve şüpheyi giderdim, onları hakikat nuruyla yakîne dayalı müşahede içinde sabit tuttum. O kalplerde Hakk'ın delillerinin şahitleri yani müşahedeye dayalı delil vardır. Biz onlara özel ihsanlarımızı akıttık. Böylece kemale erip vuslata ulaştılar. Biz onları kurbiyet (özel yakınlık) dairesinde ünsiyet nesimi ile besledik. Allah azizdir; kitaplar indirerek müminleri izzet ve şerefe ulaştırır. O, hakîmdir, kitabını tebdil ve tahvilden korur."[96]

95 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerinden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

96 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/394.

Şirkin Delili Yoktur

Cenâb-ı Hak sonra, şirkin bâtıl olduğu apaçık ortaya çıkmışken kâfirlerin şirk üzere kalmasını kınayarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ
اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اِيتُونِى بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ
مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾
وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

4. ***De ki: "Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Onların yeryüzünden neyi yarattığını bana gösterin? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan önce indirilmiş bir kitap yahut ilimden bir eser getirin."***

5. ***Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapan kimseden daha sapkın kim vardır? Halbuki taptıkları şeyler, onların duasından habersizdir.***

6. ***İnsanlar** (kıyamet günü) **toplandığında, o taptıkları şeyler kendilerine düşman olur ve onların ibadetlerini inkâr ederler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, kendilerini kınayıp azarlamak için kâfirlere *de ki: Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü?"* Bana, Allah'ın dışındaki taptığınız putlardan haber verin. *"Onların yeryüzünden neyi yarattığını gösterin?"* Eğer onlar ilâh iseler, yeryüzünde hangi şeyi yarattılar, bana gösterin. *"Yoksa göklerin yaratılışında onların*

bir ortaklığı mı var?" Yoksa göklerin yaratılışında onların Allah ile bir ortaklığı mı var ki kendilerinin ibadete layık oldukları düşünülebilsin? Şüphesiz, herhangi bir varlığın yaratılışında hiçbir katkısı bulunmayan biri, böyle bir şeyi hak etmekten uzaktır. Bu kimse, akıllı ve canlı kimselerden olunca durum bu iken, onun cansız bir varlık olması halinde durum nasıl olur, düşünün!

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan* yani Kur'an'dan *önce indirilmiş bir kitap getirin."* Âyette şu denmek isteniyor: Bu kitap (Kur'an), Allah'ın birliğini ve şirkin bâtıl olduğunu söylüyor. Ondan önce Allah tarafından indirilen bütün ilâhî kitaplar da aynı şeyi söylüyor. O halde siz de Allah'tan başkasına tapmanızın doğru olduğuna şahitlik yapacak Allah tarafından indirilmiş tek bir kitap getirin. *"Yahut ilimden bir eser getirin."* Yahut siz, öncekilerin ilimlerinden yanınızda bulunup putların ibadeti hak ettiğine şahitlik edecek bir bilgi kalıntısı getirin. Eğer siz, putlara tapmanızı Allah'ın emrettiği konusunda doğru söylüyorsanız, istediklerimi getirin. Çünkü bir dava, onun doğruluğuna aklî bir burhan ve naklî bir delil getirilmeden geçerli olmaz. Halbuki putlara tapma konusunda hiçbir delil yoktur, tam aksine aklî ve naklî deliller ona muhalif olup böyle bir şeyin bâtıl olduğunu açıklamaktadır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapan kimseden daha sapkın kim vardır?"* Yani ondan daha sapkın hiç kimse yoktur. *"Halbuki taptıkları şeyler, onların duasından habersizdir."* Çünkü onlar cansız varlıklar olup bir şey işitmezler.

"İnsanlar kıyametle mahşerde *toplandığında, o taptıkları şeyler kendilerine düşman olur."* Yani putlar, kendilerine tapanlara düşman kesilir. *"Ve putlar, onların ibadetlerini inkâr ederler."* Putlar, "Onları bize ibadet etmeye biz çağırmadık!" derler. Özetle putlar, kendilerine tapanlara dünyada hiçbir fayda vermedikleri gibi, ahirette de onlardan uzaklaşıp kendilerine düşman olurlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Gafillere denir ki: Kendisine güvendiğiniz varlıkları gördünüz mü? Onların size bir fayda veya zarar vermeye güçleri var mı? Onların yeryüzünden neyi yarattığını bana gösterin? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söylüyorsanız bana bundan önce indirilmiş bir kitap yahut ilimden bir eser getirin!

Kıyamete kadar isteğine bir cevap veremeyecek ve kendisi gibi zayıf bir varlıktan fayda uman kimseden daha şaşkın kimse yoktur. Hem o, şimdi ve gelecekte onun isteğine karşılık vermekten uzaktır. Böyle bir kimseyi, dünya hevâsı için sevdiğinde, kıyamet günü bu sevgi düşmanlık ve kızgınlığa dönüşür.

İlâhî Âyetleri İnkâr Edenler

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin daha önce indirilen âyetleri inkâr edişlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ
هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌۜ ﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ
ل۪ي مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاًۜ هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُف۪يضُونَ ف۪يهِۜ كَفٰى بِه۪ شَه۪يداً بَيْن۪ي
وَبَيْنَكُمْۜ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٨﴾

7. Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman inkârcılar, kendilerine gelen hak için, "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler.

8. Yoksa, "Onu uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer (bilfarz) ben onu uydurmuş olsam siz Allah'tan gelecek azaba karşı benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin içine daldığınız taşkınlıkları en iyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman* yahut onlara hakkı açıklayan âyetlerimiz okunduğu zaman *inkârcılar, kendilerine gelen hak için,* yani hak için gelen, hakkı açıklayan ve kendilerine okunan âyetlerimiz için, kendilerine bu âyetlerin okunduğu kâfirler, *'Bu, apaçık bir büyüdür' dediler."* Yani her şeyi ile hak olan âyetler, kendilerine geldiği anda, onu ilk işittiklerinde, üzerinde hiçbir fikir yürütmeden ve bir kere olsun düşünmeden ona hemen inkârla karşılık vererek, "Bu, apaçık bir büyüdür, büyü olduğu apaçık ortadadır" dediler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar?"* Allah Teâlâ, yukarıda, kâfirlerin âyetlere sihir deme şenaatinden bahsettikten sonra, bu âyette ondan daha kötü bir işlerini anlatmaya döndü. Bu onların, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için, "O Kur'an'ı kendisi uydurdu ve onu yalan olarak Allah'a ait gösterdi!" sözleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"De ki: Eğer* bilfarz *ben onu uydurmuş olsam,* Allah, bu iftarının cezası olarak bana hemen azap ederdi; fakat *siz, Allah'tan gelecek azaba karşı benim için hiçbir şey yapamazsınız."* O'nun bana hemen azap etmesini durdurmaya gücünüz yetmezdi ve onu benden giderme adına hiçbir şey yapamazdınız. Öyleyse ben nasıl O'na iftira ederim ve kendimi O'nun kaçışı olmayan azabına iterim?

"O, sizin içine daldığınız taşkınlıkları en iyi bilendir." Allah Teâlâ sizin, vahyi hakkındaki karalamalarınızı, âyetleri hakkındaki tenkitlerinizi; onlara bazan "büyü", bazan "uydurma" demenizi en iyi bilendir.

"Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter!" O, benim doğru söylediğimi ve âyetlerini tebliğ ettiğimi, sizin ise yalancı ve inkârcı olduğunuzu görmektedir.

Bu âyet, kâfirlerin Allah'ın âyetleri hakkındaki karalamalarının karşılığını görecekleri konusunda bir tehdittir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah,* tövbe ve iman edenleri *çok bağışlayandır, onlara çok merhamet edendir."* Bu âyet, iman edenler için mağfiret ve rah-

mete ulaşacaklarına dair bir müjde ve kâfirlerin İslâm'a girmesi için bir teşviktir.

7-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seçkin velilerin sihir yaptığı iftirası öteden beri devam eden bir söz ve geçmişte de mevcut olan bir durumdur. Biz bu tür iftiraları kendimiz ve şeyhlerimiz hakkında çok işittik. Bu durumda veli, âyette geçtiği gibi der ki: "Eğer biz (bizde olmayan bir hale sahip olduğumuzu iddia ederek) Allah'a karşı yalan uydurup iftira edersek, O bizim cezamızı hemen verir; sizin ise Allah'tan gelecek azaba karşı bizim için bir şey yapmaya gücünüz yetmez!"

İnkâr ve İftira Edenlere Cevap

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin kendisine attıkları iftiraya cevap vermesini emrederek şöyle buyurdu:

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرٖى مَا يُفْعَلُ بٖى وَلَا بِكُمْ
اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ۝٩ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ
عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ۝١٠

9. ***De ki: "Ben ortaya çıkan ilk peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."***

10. ***De ki: "Ne dersiniz? Eğer bu Kur'an Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrâiloğulları'ndan bir şahit de onun benzerine şahitlik edip inandığı halde, siz büyüklük taslayarak ona imana yanaşmazsanız, sizden daha zalim kim vardır? Şüphesiz, Allah, böyle zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Ben ortaya çıkan ilk peygamber değilim."* Yani ben gönderilen ilk peygamber değilim ki peygamberliğim inkâr edilsin; bilakis benden önce pek çok peygamber geldi, kendilerinden mucizeler istendi, fakat Allah'ın dilediği vakitte ellerinde ortaya koydukları hariç, onların kendi başlarına bir mucize getirmeye güçleri yetmedi.

Rivayet edildiğine göre Kureyşliler, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem], kendilerine mucize göstermesini istiyorlardı; ayrıca sırf inat olsun diye ona gaybla ilgili şeyler soruyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü'ne onlara şöyle demesi emredildi:

"Ben, ortaya çıkan ilk peygamber ve daha öncekilerin güç yetiremediğine kendi başına güç yetiren biri değilim ki sizin her istediğinizi yerine getireyim ve gaybla ilgili her sorduğunuza haber vereyim. Hem benden önceki peygamberler sadece Allah Teâlâ'nın onlara verdiği âyet ve mucizeleri getiriyor ve sedace kendilerine vahyedilen şeyleri haber veriyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bana ve size ne yapılacağını da bilmem."* Yani gelecek zamanda Allah Teâlâ'nın takdir ettiği işlerden başımıza neyin geleceğini ve önümüze neyin çıkacağını bilmem.

Hasan-ı Basrî âyete şu manayı vermiştir: "Dünyada benim işimin ve sizin sonunuzun neye varacağını bilmem."

Rivayete göre İbn Abbas [radıyallahu anh] âyete, "Bana ve size ahirette ne yapılacağını bilmiyorum" manasını vermiş ve bu âyetin, *"Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih verdik ..."* (Feth 48/2) âyetiyle neshedilip hükmünün kaldırıldığını söylemiştir.[97]

---

97 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/120-121; Süyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr*, 7/435-436. Begavî de âyetin neshedildiğini, Allah Teâlâ'nın, bu âyetten sonra resûlüne dünyada ve ahirette kendisinin ve ümmetinin durumunun hangi sonuca varacağını bildirdiğini kaydetmiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/252-253).

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî (*Hâşiyetü'l-Fâsî*[98] adlı eserinde) demiştir ki: "Bu (nesih görüşü) uzak bir ihtimaldir. Hem onda nesih geçerli değildir, çünkü haberlerde nesih olmaz. Şüphesiz, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiği ilk günden beri, müminlerin cennete, kâfirlerin ise cehenneme gireceğini bilmekteydi. İbn Abbas'ın ve diğerlerinin sözlerini şöyle yorumlamak uygundur: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] o anda âkıbetin ne olduğu açılmadığı için, 'Ben bilmiyorum' dedi. İman üzere ölene gelince, Allah Resûlü, peygamberliğinin başından beri onun kurtulacağını biliyordu. Yoksa kâfirler, 'Âkıbetinin ne olacağını bilmediğin bir şeye bizi nasıl davet ediyorsun?' deme imkânına sahip olurlardı. Bu açıklamayı İbn Atıyye yapmıştır."[99]

Ebüssuûd demiştir ki: "Meseleyi âyetin iniş sebebine göre düşündüğümüzde, bu konuda en açık ve en uygun görüş şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], 'Bilmiyorum' dediği şeyler, peygamberliğin vazifelerinden olmayan dünyevî olay ve hadiselerdir, yoksa ahirette olacak şeyler değildir; çünkü onları bilmek peygamberliğin vazifeleri içindedir. Hem o konuda vahiy gelmiş ve her iki tarafa (müminlere ve kâfirlere) ne yapılacağı tafsilatıyla bildirilmiştir. Bu böyle biline! Kelbî'den[100] rivayet edildiğine göre, müşriklerin baskı ve eziyetlerinden daralan Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı, kendisine gelerek,

"Yâ Resûlallah, ne zamana kadar böyle devam edecek?" diye sordular. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

'Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum. Ben Mekke'de mi bırakılırım, yoksa rüyamda gördüğüm hurmalık ve ağaçlık yere mi götürülürüm, bilmiyorum' buyurdu."[101]

---

98 Bu, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

99 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/94.

100 Kelbî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (v. 146/763), Kûfe'de yetişmiş, tâbiîn devri müfessirlerindendir (bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kelbî, Muhammed b. Sâib", *DİA*, 25/205-206).

101 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/69.

Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde -inşallah- meselenin incelemesi gelecek.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], âyetin devamında dedi ki: *"Ben ancak bana vahyedilene uyarım."* Yani ben ancak ittiba ederim. *"Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."* Bana apaçık mucizelerle vahyedilen uyarılarla sizi Allah Teâlâ'nın azabına karşı uyarırım.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"De ki: Ne dersiniz? Eğer* bana Kur'an'dan *vahyedilenler,* sizin zannettiğiniz gibi bir uydurma ve sihir değil *Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrâiloğulları'ndan* Tevrat'ta verilen bilgilerle vahyin sırlarına ve Allah'ın işlerine vâkıf olan büyük *bir şahit de onun benzerine şahitlik edip inandığı halde, siz büyüklük taslayarak ona imana yanaşmazsanız, sizden daha zalim kim vardır?"*

Âlimlerin çoğunluğuna göre âyetteki şahit, Abdullah b. Selâm'dır. Bunun için âyetin Medine'de indiği söylenmiştir.[102] Çünkü Abdullah b. Selâm, Medine'de müslüman olmuştur.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah Teâlâ, Abdullah b. Selâm'ın müslüman olacağını bildiği için, o olmadan önce haber verdi, onun gelecekteki şahitliği, gerçekleşmiş gibi söylendi. Buna göre âyet, Mekke'de inmiştir.[103]

"Onun benzerine ..." demek, Tevrat'ta tevhid, mükâfat, azap vaatleri ve diğerleri gibi Kur'an'ın içerdiği hakikatler demektir. Çünkü Kur'an'da olanlar, aynen Tevrat'ta da mevcuttur. Nitekim bir âyette bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Şüphesiz bu (Kur'an'daki haberler), öncekilerin kitaplarında da mevcuttu"* (Şuarâ 26/196). İlâhî kitapların hepsi Allah katından olması yönüyle birbirinin benzeridir.

Bu şahit (Abdullah b. Selâm), Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] beklenen son peygamber olduğunu yakînen anlayınca hemen iman etti. Rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü Medine'ye teşrif edince, Abdullah b. Selâm yanına gelip saadetli yüzüne baktı ve bu yüzün yalancı

---

102 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/209.

103 Muhammed b. Sîrîn de sûrenin Mekke'de fakat bu âyetin Medine'de indiğini söylemiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/439). Kurtubî de bunun olabileceğini belirtir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/176).

olmayacağını anladı. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelerek ona,

"Size sadece bir peygamberin bileceği üç soru soracağım" dedi ve şunları sordu: "Kıyametin ilk alameti nedir? Cennet ehlinin ilk yiyeceği nedir? Bir çocuğun babasına veya annesine çekmesi nasıl oluyor?" Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu sorulara cevap olarak şöyle buyurdu:

"Kıyametin ilk alameti, büyük bir ateşin çıkıp insanları doğudan batıya sevketmesidir. Cennet ehlinin ilk yiyeceği, balık ciğerine bağlı ek kısımdır. Çocuğa gelince; eğer önce erkeğin suyu (menisi) gelirse çocuk ona çeker; annenin suyu önce gelirse çocuk ona çeker." Bunları işiten Abdullah b. Selâm,

"Şahitlik ederim ki sen gerçekten Allah'ın resûlüsün" dedi ve müslüman oldu.[104]

Buraya kadar âyetin manası şudur: Söyleyin bana, eğer o Kur'an Allah katından ise İsrâiloğulları'nın en âlimi de buna şahitlik edip hiç beklemeden iman etmişse, siz ise bunca delilden sonra kibir gösterip ona iman etmekten yüz çevirmişseniz, sizden daha sapkın kim vardır? Allah Teâlâ'nın şu âyeti bu manaya delil olmaktadır:

"De ki: Ne dersiniz, eğer o (Kur'an), Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, bu durumda, derin bir ayrılığa düşenden daha sapkın kim vardır?" (Fussılet 41/52).

Yahut mana şöyle olur: O Kur'an Allah katından olup siz de onu inkâr etmişseniz, sizden daha zalim kim vardır? Bu manaya da âyetin, *"Şüphesiz, Allah, böyle zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"* kısmı delil olmaktadır.

İki mana da doğrudur. Çünkü hidayetin bulunmayışı, sapkınlığı gerektirmektedir. Onların zalim olarak nitelenmesi ise hükmün sebebini bildirmektedir. Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın onları hidayete ulaştırmamasının tek sebebi, zulümleridir.

Vâhidî demiştir ki: *"Şüphesiz, Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez"* âyetinin manası şudur: "Allah Teâlâ, bunca açık delil ve beyan-

---

104 Buhârî, Tefsîru Sûre (2), 6 (nr. 4480); Ahmed, *Müsned*, 3/108.

dan sonra imana yanaşmayıp inat edenlerin cezasını, kendilerini sapkınlıkları içinde bırakmak ve hidayetten mahrum etmek yapmıştır."

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette şöyle buyruluyor: *"Habîbim de ki: Ben, ortaya çıkan ilk peygamber değilim."*

Aynı şekilde Allah'ın velisi de der ki: Ben, ortaya çıkan ilk veli değilim (benden önce nice veliler gelip geçti). Peygamberler günahlardan uzak tutulmuştur, veliler ise ilâhî rahmetle günahlardan korunmuştur. Yüce Allah iman ve takva sahiplerinin kurtulacağını açıkça vaat etmiştir. Bununla birlikte veliler, marifetlerinin ve Allah'ı tanımalarının genişliğinden dolayı, kendilerini kesin kurtulmuş görmezler. Çünkü onlar, herhangi bir müjdeye ve azap haberine bağlanıp kalmazlar. Allah'ın neyi irade ettiği gaybdır, onun hakikatini ancak yüce Allah bilir. Bazan vaat edilen bir şey, Allah Teâlâ'nın onlardan gizlediği birtakım şartlara bağlanmış olabilir. Cenâb-ı Hak, her şeyin hakikatini bilmenin yüce zatına mahsus bir iş olduğunu göstermek için böyle yapar. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ben sana emniyet versem de sakın benim gizli tuzağımdan emin olma!"

Bunun için ârifin korku ve endişesi devam eder, onun Allah'tan başka hiçbir şeyle kararı (huzur ve sükûnu) yoktur. Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî (v. 668/1269), *Kasîde-i Nûniyye*'sinde bu konuda şöyle demiştir:

"Başkaları hangi visali (Allah'a kavuşmayı) iddia edebilir ki yaratılmışların en hayırlısı (Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem]) kendisinin (ameli ile) güvende olduğunu iddia etmemiştir."

Bu böyledir, fakat Allah Teâlâ, resûlü hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Rabb'in sana verecek, tâ ki sen hoşnut olana kadar" (Duhâ 93/4-5).

"Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih verdik ..." (Feth 48/2).

Bütün bunlarla birlikte Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın dilemesi gayba girdiği için, kendisine verilen müjdelerin zâhirine bağlanıp (güvenip) kalmamıştır. Sahabeden Osman b. Maz'ûn'un vefatında yakınlarının onun kurtulduğunu ve Allah'ın ikramlarına kavuştuğunu söylemeleri üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Vallahi ben, -bir peygamber iken- bana ne yapılacağını bilmiyorum!"[105]

Osman b. Maz'ûn'un [radıyallahu anh], vefatı hicretten sonra Medine'de olmuştur. Bu hadisten şu anlaşılıyor: Genel kanaat ve tercih, kendisine hayır vaat edilip müjde verilen kimseye, Allah'ın fazlı ve ihsanıyla bunun gerçekleşeceği olmakla birlikte, ölümden önce hiç kimse için hakiki güven gerçekleşmez. Gerçi kerim (cömert ve şerefli) zat, bir şeyi vermeyi vaat edince sözünden dönmez; fakat iman selâmetiyle Allah'a kavuşana kadar ilâhî iradenin dilediği gibi tecelli edeceği korkusu kulun üzerinde durmaya devam etmelidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, 'Günahtan uzak bir kimseye Allah'ın azap etmesi aklen câiz değildir' diyen bid'at ehlinin sözünün yanlış ve geçersiz olduğuna dair bir delil vardır. Eğer bu câiz olmasaydı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], 'Ben günahtan korunmuş olduğumu kesin olarak biliyorum, öyle ise mağfiret edilmem kaçınılmazdır" derdi. Fakat o, böyle değil, 'Bana ne yapılacağını bilmiyorum!' dedi. Bu sözüyle bütün işin ve hükmün Allah'a ait olduğunu, O'nun, kullarına dilediğini yapma hakkına sahip bulunduğunu bildirmek istedi."[106]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Âyetin işârî manalarından biri de şudur: Ben, Allah'ın ebedî cemalinin visal denizine nerede dalacağımı bilmiyorum. O denizde öyle dalgalar vardır ki bütün âşık ruhlar, mest olmuş, sırlar hayret içinde kalmış, kalpler onun bir zerresinde kaybolup gitmiştir."[107]

105 Buhârî, Cenâiz, nr. 1243; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/436. Bu konudaki açıklama, âyetin tefsiri bölümünde geçti. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür sözleri, insanlara edep öğretmek ve amellerine güvendirmemek içindir. Böylece kullar safi tevhide davet edilmekte, tek hüküm ve yetki sahibinin Allah olduğu dikkate verilmektedir (mütercim).

106 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/396.

107 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/298.

Özetle o, Allah'tan gelecek ihsanların sonunu bilmez; çünkü Allah için bir son yoktur. Bu ifade, Şüşterî'nin yukarıda geçen vuslat iddiasının doğruluğunu uzak görmesini açıklamaktadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Bu açıklama, *el-Hâşiye*'den[108] alınmıştır.

Kâfirlerin Bâtıl Sözleri

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin bir başka bâtıl sözlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَٓا اِلَيْهِۜ وَاِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِه۪ فَسَيَقُولُونَ هٰذَٓا اِفْكٌ قَد۪يمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِه۪ كِتَابُ مُوسٰٓى
اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۗ
وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٢﴾

11. ***İnkâr edenler, inananlar için, "Eğer o Kur'an hayırlı bir kitap olsaydı, onlardan önce biz kabul ederdik" dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, "Bu eski bir uydurmadır" diyecekler.***

12. ***Ondan önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat vardı. Bu Kur'an,*** *(onu ve diğer hak kitapları)* ***tasdik eden, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanları müjdelemek için Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenler, inananlar için, 'Eğer o Kur'an hayırlı bir şey olsaydı, onlardan önce biz kabul ederdik' dediler."* Bunu söyleyen Mekke kâfirleridir. Onlar, "Muhammed'e tâbi olanların tamamı basit kimselerdir" dediler. Onlar bununla Ammâr, Süheyb, Bilâl ve

108 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

İbn Mesud gibi -Allah hepsinden razı olsun- fakirleri kastediyorlardı. Kâfirler dediler ki: "Eğer Muhammed'in getirdiği Kur'an ve dinde bir hayır olsaydı, bu fakir ve basit insanlardan önce onu bizi kabul ederdik; çünkü yüksek ve kıymetli işlere, basit kimselerin eli ulaşamaz! Onların hepsi fakir, azatlı köle ve çobandır."

Kâfirler bu sözü, dinî yetkinin dünyevî sebep ve imkânlarla ulaşılacak bir şey olduğunu zannettikleri için söylediler. Onların şu sözü de aynı mantıkla söylenmiştir: *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!"* (Zuhruf 43/31).

Onlar bu işin, nefsanî kemalatlara ve ruhanî melekelere bağlı olduğunu bilemediler. Dinde yüksek payeye ulaşmanın temeli, dünyanın süslerinden yüz çevirmek ve bütün varlığı ile Allah'a yönelmektir. Kim bu hali elde ederse, dinin bütün güzelliklerini elde eder, ondan mahrum olanın ise Allah katında hayırdan hiçbir nasibi yoktur. Özetle, kâfirlerin böyle söylemelerinin sebebi, nefislerinden razı olup onun hevâsına boyun eğmeleridir. Bu ise bütün günah ve gafletin ana sebebidir.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: *"Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, "Bu eski,* önceden de mevcut olan *bir uydurmadır' diyecekler."* Yani kâfirler Kur'an'a uyup doğru yolu bulamadıkları için inatları ortaya çıktı ve böyle söylediler. Onlar, Kur'an hakkında, *"O, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir!"* (En'âm 6/25) demişlerdi.

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların bu sözü, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) peygamber olarak gönderileceği hakkında kendilerine indirilen kitapları ve yapılan açıklamayı yalanlamadır."[109] Yani onların bu sözü, *"Biz hepsini inkâr ediyoruz!"* (Kasas 28/48) sözleri gibidir.

Abdullah b. Abbas'a (radıyallahu anh), "Kur'an'da, 'Kim bir şeyi sevmezse (bir şeyin cahili ise) ona düşman olur' sözünü destekleyecek bir âyet var mı?" diye sorulunca, İbn Abbas, *"Onunla doğru yolu bulamadıkları için de, 'Bu, eski bir uydurmadır' diyecekler"* âyetini okumuştur.[110]

---

109 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/398. Mana aynı, ifadeler biraz farklı.

110 İsim verilmemiş benzer bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/178.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ondan* yani Kur'an'dan *önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı Tevrat vardı."* O, Allah'ın dini ve hükümlerinde kendisine uyulan ve ona iman edenler için Allah Teâlâ'dan bir rahmet olan kitaptır. "Hakkında böyle söyledikleri *bu Kur'an,* Hz. Musa'nın bir rehber ve rahmet olan kitabını yahut kendisinden önceki bütün ilâhî kitapları *tasdik eden* şanı yüce *bir kitaptır."*

İbn Arafe demiştir ki: "Âyetin bu kısmının öncesi ile bağlantısı şudur: Kâfirlerin, *'Bu Kur'an, eski bir uydurmadır'* sözleri, Kur'an'ı karalama içermektedir. Bu, ya bizzat Kur'an için 'bir yalan' diyerek veya onun, kendisinden önceki yalanlara ve uydurmalara benzediğini söyleyerek ortaya konmuştur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, kâfirlerin sözlerinin peşinden Kur'an'ın bizzat kendisinin doğru olduğunu veya kendisinden önceki hak kitaplara benzediğini söyledi."[111]

Âyetin devamında kitabın özelliği şöyle belirtiliyor: *"O Kur'an, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanları* yani iyilik sahibi itaatkâr müminleri *müjdelemek için Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır."*

11-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Bütün günah, gaflet ve şehvetlerin (haram arzuların) kaynağı, kulun nefsinden razı olmasıdır. Bütün taat, kalp uyanıklığı ve iffetin kaynağı ise nefisten razı olmamaktır. Nefsinden razı olmayan bir cahille birlikte olman, nefsinden razı olan (benlik ve kibir sahibi) bir âlimle birlikte bulunmandan daha hayırlıdır. Nefsinden razı olan (onu beğenen ve her arzusuna uyan) bir âlim için hangi ilim vardır? Nefsinden razı olmayan (onu beğenmeyen ve kötü arzularına uymayan) bir cahil için hangi cehalet mevcuttur?"

Nefisten razı olmanın göstergesi, onun kötülüklerini örtüp iyiliklerini ortaya koymaktır. Bu konuda bir şair der ki:

"Rıza gözü, sevdiği kimsenin bütün kusurlarına karşı kördür, fakat kızgınlık gözü, bütün kusurları ortaya döker."

111 İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe,* 4/17 (Beyrut 2008).

Nefsinden razı olan kimse, biri onda kusur görse, ondan intikam alır ve kızar, nefsi övüldüğü zaman ise sevinir, kendisini bütün hayırların sahibi ve diğer insanlardan daha faziletli görür. Bu kimse, bir hayır veya yetki sahibini görünce, kâfirlerin dediği gibi, "Eğer o işte bir hayır olsaydı, onu önce biz elde ederdik!" der.

Nefisten razı olmamanın alameti, onun kusurlarını ortaya koyup kendisini her durumda kınamaktır.

Velilerden Ebû Hafs Haddâd demiştir ki: "Kim sürekli nefsini kusurlu bulup tenkit etmez, her durmda nefsin arzularına aykırı davranmaz ve kalan günlerinde de nefsi hoşlanmadığı hayırlı işlere sevketmezse, o kimse aldanmış olur. İnsan, nefsin yaptığı herhangi bir işi güzel bularak ona 'güzel' diye bakarsa onu helâk eder. Akıllı bir kimse nefsinden nasıl razı olur? Halbuki Hz. Yusuf [aleyhisselâm] gibi yüce bir peygamber bile, *'Ben nefsimi temize çıkarmam'* (Yusuf 12/35) demiştir."

Kul, nefsinden razı olmayıp onu güzel ahlâkla süslerse hali istikamet bulur ve Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu muhsinlerden olur:

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولٰٓئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13. ***"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra istikamet üzere gidenlere hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.***

14. ***Onlar cennetlik olup işledikleri salih amellere karşılık orada ebedî kalırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*'Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenlere hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.*" Yani ilmin hası olan tevhidi ve amelde son nokta olan zâhirde istikamet halini

bir arada bulunduranlar için, başlarına sevimsiz bir şeyin gelmesinden yana hiçbir korkuları yoktur ve onlar, arzulanan bir şeyi kaçırmaktan yana da asla üzülmezler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar*, yani bu iki yüce vasfı elde edenler *cennetlik olup işledikleri salih amellere karşılık orada ebedî kalırlar.*"

13-14. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İstikametin açıklaması daha önce geçti. İman ve istikamet üzere sabit olanların her türlü nimeti elde ettikleri ve selâmete ulaştıkları da önceden çok defa söylendi.

Şöyle denilmiştir: İstikamette, doğruluğu isteme manası vardır. İstikamet sahibi, kendisini hak üzere ve doğrulukta sabit tutması için Allah Teâlâ'ya yönelen ve bunu samimiyetle isteyen kimsedir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler, '*Rabbimiz Allah'tır*' sözünü, Cenâb-ı Hakk'ı kalpleri, akılları, ruhları ve sırlarıyla müşahede ettikten sonra söylediler. O'nu görünce, 'Rabbimiz Allah'tır' dediler. Onların durumu, gökte hilali arayanlara benzer. Hilali arayanlar, onu görene kadar sükût ederler, görünce de, 'İşte hilal!' derler; uyanırlar, kendilerine gelirler ve onu gördükleri için sevinirler. İşte ârifler de bu sözü, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ettikten sonra söylemişlerdir. Onlar Hak Teâlâ'yı görünce, O'nu sevdiler, tanıdılar; O'na vuslatın, cemalinin ve celâlinin denizinden muhabbet ve şevkle kana kana içtiler. Nihayet temkin haline ulaştılar. Onun kuvvetiyle ezelî ve ebedî nurları görmede dengeyi koruyarak istikamet üzere oldular. Ayrıca Allah'ın kendilerinden istediği şeylerde ve kulluk haklarını yerine getirmede de istikamet halini korudular. Artık onlar için Hak'tan perdelenme korkusu ve uyarılıp kınanma hüznü kalmadı. Allah Teâlâ, '*Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler*' buyurdu."[112]

112 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/298.

Anne Babaya İyilik

Cenâb-ı Hak, kendisine iman ve itaatten sonra, anne babaya iyilik yapmayı emrederek şöyle buyurdu:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًاۜ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًاۜ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًاۜ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ
اَرْبَعِينَ سَنَةًۙ قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٓي اَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ لٓي
فٓي ذُرِّيَّتٓيۚ اِنّٓي تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّٓي مِنَ الْمُسْلِمٓينَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذٓينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
فٓي اَصْحَابِ الْجَنَّةِۜ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذٓي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

15. ***Biz, insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu (karnında) zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam) otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip kırk yaşına ulaşınca şöyle der: "Rabbim, bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana nasip et. Neslimden gelenleri de salih kimseler yap. Şüphesiz, ben sana döndüm; gerçekten ben müslümanlardanım."***

16. ***İşte, yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır. Bu, onlara vaat edilmiş olan gerçek bir sözdür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz, insana anne ve babasına iyi davranmasını emrettik."* Yani onlara güzel muamele etmesini emrettik. Yahut bu şekilde ona, güzel bir tavsiyede bulunduk.

"Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu." Yani annesi onu büyük bir zorluk ve meşakkat içinde karnında taşıdı, onu doğurması da aynı şekilde oldu. Annenin söylenmesi, ona iyilik ve ihsana teşvik içindir; çünkü anneye iyilik ve ihsanda bulunmak daha gereklidir ve bu konuda anne, babadan daha fazla hak sahibidir.

"Onun (anne karnında) taşınması ve sütten kesilme süresi (toplam) otuz aydır." Yani rahimde kalması ve sütten kesilmesi toplam otuz aydır. Bu müddet içinde çocuğun bakım meşakkati daha fazladır.

Âyette, hamilelik süresinin en azının altı ay olduğuna dair bir delil vardır; çünkü otuz aydan iki senelik (yirmi dört ay) süt emzirme müddeti düşülünce geriye altı ay kalır. Süt emzirmenin iki sene olduğunu, *"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"* (Bakara 2/233) âyetinden anlıyoruz. Şöyle de denilmiştir: Hamileliğin en kısa ve süt emzirmenin en fazla süresinin belirtilmesi, onları tesbit etmek, bir de nesep ve süt emzirmenin bu iki süreyle bağlantısını göstermek için olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Nihayet insan olgunluk çağına gelip kırk yaşına ulaşınca şöyle der ..."* Yani insan, kemale erip aklı ve kuvveti sağlam hale geldiğinde, boy olarak büyümesi durup gençliği sona erdiğinde -ki bu dönem on sekiz ile kırk yaşı arasıdır- o zaman şöyle der:

Zeyd b. Eslem, olgunluk çağının bulûğ olduğunu söylerken, Katâde onun otuz altı yaş olduğunu söylemiştir; bu tercih edilecek bir görüştür.[113] Hasan-ı Basrî ise olgunluk yaşının, kişinin iyilik ve kötülüklerinin yazıldığı devre olduğunu söylemiştir. Kırk senesi ise vücut olgunluğunun sonu, aklın ve dengenin kemal noktasıdır. Birkaç istisna hariç, diğer bütün peygamberlerin kırk yaşından sonra peygamber olarak gönderildiği söylenmiştir.[114]

---

113 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/97.

114 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/73.

İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ'nın, kırk yaşını söylemesinin tek sebebi, o yaşın insanın felah ve kurtuluşunda (önemli) bir sınır olmasındandır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

'Şeytan, yaşı kırkı geçip de hâlâ tövbe etmeyen kimsenin yüzüne elini sürerek, 'Yemin olsun bu, iflah olmayan bir yüzdür!' der.'"[115]

Hz. Enes'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kul, kırk yaşına ulaşınca, Allah onu üç beladan korur. Bunlar, delilik, cüzzam ve baras hastalığıdır. Elli yaşına ulaşınca Allah onun hesabını hafifletir. Altmış yaşına ulaşınca Allah ona, sevdiği şekilde kendisine yönelmeyi nasip eder. Yetmiş yaşına ulaşınca, Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını affeder ve onu, hane insanlarına şefaatçi yapar. Bir melek gökten şöyle seslenir: "Bu kul, Allah'ın yeryüzündeki esiridir (O'nun hükmüne teslim olmuş biridir)."[116]

Hadiste anlatılan bu müjdeler, bütün varlığı ile Allah'a yönelmiş salih mümin hakkındadır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Rabbim, bana ve anne babama verdiğin* hidayet, tevhid ve dinde istikamet gibi *nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana nasip et."* Kul, kendisine verilen nimetlerle anne babaya verilen nimetlere şükretmeyi birlikte zikretti, çünkü onlara verilen nimet, kendisine verilmiş olmaktadır.

Âyette geçen "salih amel"in beş vakit namaz olduğu söylenmiştir fakat onun bütün hayırlı amelleri kapsadığını söylemek daha güzeldir.

Kulun duası şöyle devam ediyor: *"Neslimden gelenleri de salih kimseler yap."* Yani bana lutfettiğin salihliği, benim zürriyetime de sirayet ettir ve onu içlerinde iyice yerleştir. Yahut zürriyetimi devamlı salih halde tut. *"Şüphesiz ben,* bütün günahlardan tövbe edip *sana döndüm; gerçekten ben,* ihlâsla kendilerini sana adayan ve bütün varlıkları ile sana teslim olan *müslümanlardanım."*

115 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/97.

116 Biraz farklı lafızlarla bk. Ahmed, *Müsned*, 3/218; Hâkim, *Müstedrek*, 2/428; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5933; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3589; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/205-207 (nr. 17555-17564).

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indi. Ondan başka Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabı içinde muhacirlerden hiçbiri, müslüman olan anne babasıyla birlikte olmadı. Bunun için Allah ona, anne babasına iyilik yapmasını emretti."

Allah Teâlâ, Ebû Bekir'den [radıyallahu anh] sonra, babası Ebû Kuhâfe'yi (Osman b. Âmir'i), annesi Ümmü'l-Hayr Selma bint Sahr'ı, hanımı Kuteyle'yi,[117] oğulları Abdurrahman'ı ve onun oğlu Atik'i İslâm'la şereflendirdi. Hepsi, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hayat-ı saâdetlerinde müslüman oldular. Yüce Allah, Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] kendisi ve zürriyeti için yaptığı duayı kabul etti. Kendisi otuz sekiz yaşındayken Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etti. Kırk yaşına gelince de anne babası ve evlatları için âyetteki duayı yaptı.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ebû Bekir, müminlerden dokuz kişiyi kölelikten âzat etti. Bilâl ve Âmir b. Füheyre de onlardandır. Ebû Bekir, hangi hayrı yapmak istemişse Allah Teâlâ muhakkak o konuda kendisine yardım etmiştir."[118]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin manası şudur: İnsana bu şekilde davranması yakışır. Anne babaya iyilik yapmak ve nesli için hayır dua etmek, Allah Teâlâ'nın bütün şeriatlarda insana verdiği bir emirdir. Bu âyetin Hz. Ebû Bekir ve onun anne babası hakkında indiğini söylemek zayıf bir görüştür; çünkü âyet Mekke'de inmiştir, bu konuda bir ihtilaf yoktur. Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe ise Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olmuştur."[119]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kur'ân-ı Hakîm'de çok defa, gelecekteki bir olay daha önceden indirilir ve ondan sanki olmuş gibi haber verilir. Mesela, *"İsrâiloğulları'ndan bir şahit ona şahitlik etti"* (Ahkâf 46/10) âyetiyle, *"Zekâtını vermeyen müşriklerin vay haline!"* (Fussılet 41/6-7) âyeti böyledir. Tefsirini yaptığımız âyet, Ebû Kuhâfe'nin İslâm'a girmesiyle ilgilidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

117 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/182.

118 Kurtubî, *a.g.e.*, 16/182; Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 7/257-258.

119 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/98.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte, yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır."* Onlar, yaptığı taatlerin en güzelini kabul edeceğimiz cennetlikler arasındadır. Onların yaptığı mubah işlere gelince, onlara ancak güzel bir niyetle sevap verilir, o zaman bu tür işler birer taate dönüşür. Âyetin bir okunuşuna göre mana, "onlardan kabul edilir" şeklindedir. Bu ifadede şu incelik vardır: Eğer Allah'ın affı ve amel edenin kusurlarını bağışlaması olmasaydı, hiçbir amel kabul edilmeyi hak etmezdi. Çünkü hiçbir amel kusur ve noksanlıktan uzak değildir. Cenâb-ı Hak kulunun kusurlarını affedince, onun yaptığı ameli de kusurlarıyla birlikte kabul etmektedir. Şayet yüce Allah'ın güzel muamelesi ve acıması olmasaydı, hiçbir amel kabul edilmeye layık olmazdı.

Allah'ın, kötülüklerini bağışladığı yani onları kendileri için affettiği kimseler, cennetlikler arasındadır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Bu,* yani onların güzel amellerinin kabul edilip kötülüklerinin affedilmesi *onlara,* dünyada Allah'ın peygamberleri diliyle *vaat edilmiş olan gerçek bir sözdür."*

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Anne baba terbiyesi, kulun yoktan var edilme nimetinin zuhurundan sonra, onun hayatını idame ettirme nimetinin en açık bir göstergesi olduğundan, Allah Teâlâ, anne babaya güzel muamele edilmesini emretti. Hakikatte sadece Cenâb-ı Hakk'ın terbiyesi (kulunu koruyup gözetmesi, ihtiyaçlarını gidermesi) mevcuttur, ancak bu terbiye anne baba üzerinde tecelli etmiştir. Yüce Allah onların kalbine çocuklarına karşı şefkat koydu, onlar da bu şefkatle çocuğun bakım ve terbiyesini yerine getirdiler. Şu halde onlara yapılan iyi muamele, hakikatte Hak Teâlâ'ya karşı yapılmış olmaktadır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ insana, anne babasına iyilikte bulunmayı emretti. Çünkü onlar, insanın var olma vesilesi ve Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin zuhur yeridir. Hak Teâlâ'nın kudretinin eşsiz güzellikleri ve rubûbiyyetinin nurları onlarda ortaya çıkmıştır.

Şu halde onlara hürmet, asla (yüce Mevlâ'ya) hürmettir. Kim anne babasının hizmetini yerine getirmeye ve onlara hürmet göstermeye sabrederse, Allah Teâlâ, onu özel koruması ve yakınlığı içinde güzel muamele ile rızıklandırır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Allah Teâlâ, avam halka, anne babasına iyi muamelede bulunmayı emretti. Çünkü anne babanın onun üzerinde terbiye ve koruma nimeti vardır. Kim, Allah'ın anne baba konusundaki emrini korursa, bunun bereketi onu Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmada muvaffak eder. İlâhî emirlere riayet ve onları muhafaza da aynı şekildedir. Bunun bereketi sahibini ilâhî rıza ve ünsiyete ulaştırır."[120]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çocuğun huylarının en kötüsü, hayatları boyunca anne babayı üzmek ve yerine getirilmesi gereken görevlerini terk veya ihmal ederek onlara eziyet vermektir. Yakında anne baba ölür, geride nesilleri kalır. Onların da anne babalarına yaptıklarının benzeriyle karşılaşmaları kaçınılmazdır."

Yani, eğer çocuk anne babasının hakkını korumayıp onları incitmişse, kendisi de aynı duruma düşer; şayet anne babasına iyilik etmişse, kendisi de evladından iyilik görür. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Anne babanıza iyilikte bulunun ki çocuklarınınız da size iyi davransın."[121]

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar: 'Ey insan, yavaş ol, şüphesiz zaman, iki kişinin arasını ayırmada yeterlidir; sen zamanın başına getireceklerine dikkat et!'"[122]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Terbiye şeyhinin hürmet ve hakkını korumanın, maddi vücut sebebimiz olan anne babanın hürmet ve hakkından daha önde geldiğini söylemiştir. Buna göre insan, şeyhinin emrini, anne babasının emrinin önünde tutmalıdır. (Önce şeyhinin, sonra anne babasının emrini yerine getirmelidir). Bu konuda Nisâ sûresinin 36. âyetinin işaretleri bölümünde Cüneyd-i Bağdâdî'den bir örnek geçmişti.

---

120 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/299-300.

121 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1002; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/138.

122 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/399.

Anne Babaya İtaatsizliğin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, mümin anne babaya itaatsizliğin cezasına değinerek şöyle buyurdu:

وَالَّذ۪ي قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِن۪ٓي اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ
مِنْ قَبْل۪يۚ وَهُمَا يَسْتَغ۪يثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّۚ فَيَقُولُ
مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ف۪ٓي
اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِۜ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٨﴾
وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُواۚ وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

17. ***Anne ve babasına, "Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni tekrar diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, onlar Allah'tan yardım dileyerek, "Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir" dediklerinde o, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyordu.***

18. ***İşte bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içerisinde, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir. Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.***

19. ***Herkesin, yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını noksansız vermek için böyle yaptı. Zaten onlara haksızlık yapılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendisini imana davet ettiklerinde *anne ve babasına, 'Öf size!' diyen kimseye ...*"

"Öf", insanın kızdığında ve ümitsizliğe düştüğünde söylediği bir sözdür.

Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre bu âyet, mümin anne babasına âsi olan ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlayan kâfir hakkında inmiştir.

Bazıları âyetin müslüman olmadan önce Abdurrahman b. Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indiğini söylemiştir fakat Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] bunu yalanlayarak, "Vallahi, benim günahtan uzak olduğumu bildiren âyetler hariç, Ebû Bekir'in ailesi hakkında Kur'an'dan bir şey nâzil olmadı" demiştir.[123]

Âyetin, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] oğlu Abdurrahman hakkında indiği görüşü doğru değildir; onu, *"İşte bunlar, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir"* âyeti de kesin olarak reddetmektedir. Abdurrahman b. Ebû Bekir [radıyallahu anh] müslüman olmuş, sahabenin faziletlileri arasına katılmış, Şam'ın fethinde bulunmuş ve orada büyük ganimet elde etmiş biridir. Kendisi çokça oruç tutardı. Süddî, "Ondan daha fazla ibadet eden birini görmedim" demiştir.

İbn Abbas [radıyallahu anh], âyetin Ebû Bekir'in bir oğlu hakkında indiğini söylemiş fakat isim vermemiştir. Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] yukarıdaki sözü bunu da reddetmektedir. Zaten, *"İşte bunlar, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir"* âyeti de muhatabın tek bir şahıs değil, birden fazla kimse olduğunu gösteriyor. Eğer âyet tek kişi hakkında inseydi, "Ona, azap hak oldu" denirdi.

Sonra bu çocuk anne babasına, *"Benden önce nice nesiller gelip geçmişken* ve onlardan hiçbiri diriltilmemişken, *siz beni diriltilip kabirden çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?"* dedi. *"Onlar da Allah'tan* onun imana gelmesi için *yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir' dediler."* Yahut senden ve senin bu sözünden Allah'a sığınılıp yardım istenir, dediler. Bu onun söylediği sözün vebalinin büyük olduğunu göstermektedir. Bu durumda onların, *"Yazıklar olsun sana!"* sözü, onun için helâk ve azap manası taşıyan bir bedduadır, ancak ondan kasıt, çocuklarının gerçekten helâk olması değil, onu imana teşvik ve yönlendirmedir.

---

123 Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 46 (nr. 4827); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/444.

Mümin anne baba, kâfir çocuklarına, "Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye (ahirete) iman et; şüphesiz, Allah'ın, öldükten sonra diriltme ve kullarını hesaba çekme vaadi haktır, hakkında hiçbir şüphe yoktur" dediler.

"*Kâfir çocuk ise,* anne babasını yalanlayarak, *'Bu,* yani Allah'ın vaadi dediğiniz şey, *eskilerin* kitaplarına yazdığı ve hakikati olmayan *masallarından başka bir şey değildir' diyordu.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*İşte bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları içerisinde, haklarında azap vaadi hak olmuş kimselerdir.*" Bu azap vaadi, Allah Teâlâ'nın İblîs'e söylediği şu sözdür: "*Şüphesiz, sizin hepinizle (sen ve sana uyanlarla) cehennemi dolduracağım*" (A'râf 7/18).

"*Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.*" Çünkü onlar, şeytana tâbi olarak ve hak yoldan sapmış babalarını taklit ederek, asıl sermayeleri olan aslî fıtratlarını (iman ve itaat kabiliyetlerini) bozdular.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "İyi ve kötü *herkes için yaptıklarına karşılık dereceler vardır.*" Herkes için, hayır-şer her ne yapmış ise yaptıklarına karşılık olarak farklı derecelerde nimet ve azaplar vardır. Cennette elde edilenlere "derece", cehennemde içine düşülen azaplara, "dereke" denir; ancak âyette hayır tarafı galip geldiği için hepsine birden derece denmiştir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bahsedilen gruplardan her biri için dereceler vardır. Onlardan biri, "*Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet üzere gidenler*" (Ahkâf 46/13) âyetinin gösterdiği gruptur. Diğeri ise, "*Anne ve babasına, 'Öf size!' diyen kimse ...*" âyetinde bahsedilen gruptur. Sonra derecelerden, derekelerden daha fazla bahsedildi. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, birinci gruptan bahsederken, onların iman sözlerinde sabit ve fiillerinde istikamet üzere bulunduğunu belirtti. Peşinden kâfirler grubundan bahsetti ve onların da mümin anne babaya âsi geldiklerini ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini belirtti; onların anne babaya itaatsizliklerini dikkate alınacak asıl konu yaptı. Cenâb-ı Hak, ayrıca

birinci grubun mükâfatından bahsetti. Bu mükâfat cennet olup onu üç defa tekrarladı. Cehennemi ise bir defa dile getirdi ve onun bahsini sona bıraktı. Peşinden her iki grubu birlikte zikrederek,

"Herkese, yaptıklarına karşılık dereceler vardır" buyurdu. Bu şekilde, dereceler, ifade yönüyle derekelere galip geldi. Bunda şuna vurgu yapılmaktadır:

Tevhidden, tevhid üzere sabit kalmaktan ve anne babaya güzel muameleden daha büyük, daha faziletli bir amel yoktur. Bunun yanında mümin anne babaya âsi olup eziyet vermekten ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmekten daha çirkin bir iş yoktur. Tevhidi kabulün karşısına haşri (öldükten sonraki ahiret hayatını) inkârın konması şunu gösteriyor: Kâfir, (ahireti inkâr etmekle) Allah'ın bu âlemi yaratmadaki hikmetini yok sayıp inkâr ediyor (Âlemin yaratılmasındaki hikmet, ahirette ispat edilecek ve görülecek hakikatlerdir)."

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onlara yaptıklarının karşılığını* noksansız olarak *vermek için böyle yaptı. Zaten onlara,* bir *haksızlık yapılmaz."* Cennetliklerin sevabından bir şey noksanlaştırılarak veya cehennemliklerin hak ettikleri azaba bir ilave yapılarak hiç kimseye haksızlık edilmez; herkese hak ettiği verilir.

17-19. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

İnsanın, kendisini terbiye eden üstatlarına (mürşidlerine) itaatsizlik etmesi, anne babasına karşı gösterdiği itaatsizlikten daha çirkindir. Nitekim terbiye üstatlarına yapılan iyilik (hürmet ve itaat) de anne babaya yapılandan daha önemli ve önceliklidir. Çünkü şeyh seni cehaletin karanlığından Allah'ı tanımanın (marifetullahın) nuruna çıkarır; anne baba ise zahmet diyarı dünyaya çıkarır; seni selâmete veya zarara arzeder. Burada kastettiğimiz şeyh, terbiye şeyhidir, yoksa tâlim şeyhi (sadece bilgi öğreten kimse) değildir. Sadece tâlim şeyhinin hakkı, anne babanın hakkından önce değildir. Hak olan durum budur. Allah Teâlâ kime, anne babasına iyilik yapıp haklarını yerine getirdiği gibi, şeyhinin

de hakkını gözetmeyi ve ona saygı göstermeyi kolaylaştırırsa bu en mükemmelidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Mümin Anne Babasına Âsi Olan Münkirin Cezası

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden ve mümin anne babasına âsi olan kimsenin cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَاۚ فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

20. ***İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine şöyle denir: "Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi** (size verilen nimet ve lezzetleri) **tükettiniz ve onlarla keyif sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve itaatten kaçıp isyana dalmanıza karşılık, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnkâr edenler ateşe sunuldukları* yani *onlara* ateşle azap edildiği gün, *kendilerine şöyle denir: Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi tükettiniz* yani dünyanın haz ve lezzetlerinden sizin için takdir edilenleri alıp kullandınız; payınıza düşen bütün nimetleri fâni dünyada bitirdiniz ve *onlarla keyif sürdünüz.*"

İbn Arafe demiştir ki: "Âyetteki 'güzel şeylerden' kasıt, lezzetlerdir. Âyette kastedilen şey, lezzet vesileleridir. Yani siz, ahirette kendisiyle lezzetlere ulaşacağınız sebepleri (taat ve ibadetleri) dünyada unuttunuz, yani onları terkedip yapmadınız."[124]

---

124 İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe*, 4/20.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: *"Onlarla keyif sürdünüz"* âyeti İbn Arafe'nin bu görüşünün uzak bir ihtimal olduğunu gösteriyor. Bunun manası şudur: Size o lezzetlerden hiçbir şey kalmadı, bilakis siz, dünyanızda (keyif ve eğlence içinde aradığınız yalancı) cennetinize girdiniz.

Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer isteseydim, içinizde en lezzetli yemekleri yiyen ve en pahalı elbiseleri giyen biri olurdum; fakat ben lezzetlerimi ahirete bıraktım."

Hz. Ömer [radıyallahu anh] Şam'a gelince, kendisine daha önce benzeri görülmemiş bir ziyafet takdim edildi. Hz. Ömer bu haldeki sofrayı görünce,

"Bize bu var; peki arpa ekmeğinden karınlarını doyuramadan vefat eden fakir müslümanlara ne var?" diye sordu. Halid b. Velid,

"Onlara cennet var!" dedi. Bunu işiten Hz. Ömer'in gözleri doldu, ağladı ve,

"Eğer bizim dünyadan payımız bunlar ise onlar da cenneti elde ettilerse, gerçekten aramızda büyük fark attılar (bizden çok kazançlı çıktılar)" dedi.[125]

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikteyken günlük yiyeceğimiz su ve hurma idi. Vallahi biz sizin şu kürklerinizi görmedik, onun ne olduğunu da bilmezdik."

Ebû Musa el-Eş'ari [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] beraberken giysimiz yündü (koyun tüyünden ve postundan yapılmış elbiselerdi)."[126]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Suffe ehlinin yanına geldi. O sırada Suffe'dekiler bez parçası bulamadıkları için elbiselerini deri parçaları ile yamıyorlardı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onları bu halde görünce kendilerine,

125 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/458-459; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/187; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/446.

126 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/458.

"Siz, bugün mü daha hayırlı bir haldesiniz, yoksa ileride, sabah bir elbise, akşam ayrı bir elbise giydiğinizde, önünüze çeşit çeşit yiyecekler gelip gittiğinde ve evlerinizi Kâbe gibi süslü örtülerle bezediğinizde mi daha hayırlı halde olursunuz?" diye sordu. Onlar da,

"O zaman daha hayırlı bir halde oluruz!" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onlara,

"Hayır, bu gününüz sizin için o günden daha hayırlıdır" buyurdu.[127]

Hafs b. Ebü'l-Âs demiştir ki: Hz. Ömer'le birlikte yemek yerdik; sofradaki yiyeceğimiz, ekmekle zeytinyağı, ekmekle sirke, ekmekle süt ve ekmekle kurutulmuş et olurdu. Sofrada en az bulunan ise taze etti. Hz. Ömer, "Ekmek yapmak için buğdayı öğüttüğünüzde unu kepeğinden ayırmak için elemeyin; çünkü hepsi taamdır" derdi. Hz. Ömer [radıyallahu anh] sonra dedi ki: "Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki eğer kıyamet günü iyiliklerimin noksanlaşmasından korkmasaydım, sizin gibi güzel yaşardım. Fakat ben, Allah Teâlâ'nın, bir kavim hakkında, *'Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi (size verilen nimet ve lezzetleri) tükettiniz ve onlarla keyif sürdünüz ...'* buyurduğunu işittim. Bunu için her lezzeti burada tadıp bitirmek istemiyorum."[128]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve Allah'ın taatinden çıkıp isyana dalmanıza karşılık, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."* Yani kibriniz ve isyanınız sebebiyle böyle bir azapla cezalandırılacaksınız.

20. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Büyük veliler, nefisleriyle mücâhede ve kalplerini arındırmak için, dünyevî haz ve şehvetlere dalmaktan sürekli kaçınmışlardır. Çünkü şehvetlerin (nefsin hırs gösterdiği şeylerin) peşine düşmek kalbi katılaştırır, aklın nurunu söndürür. Bir şair bu konuda der ki:

---

127 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/459; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 6227. İlk kısmı biraz faklı bir rivayet için bk. Tirmizî, Kıyâme, 35; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, 4/678-679.

128 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/459; Kurtubî, *a.g.e.*, 16/187.

"Hevâya (nefsin arzularının) tâbi olmak, aklın nurunu söndürür; hevânın aksine hareket etmek ise aklın nurunu artırır."

Bu, sâliklerin Hakk'a seyir halinde böyledir. Hakk'a vuslatı gerçekleştirdiklerinde ise haklarında bir kınama olmaz. Çünkü onlar, (yaptıkları işin iznini ve hükmünü) Allah'tan alırlar, bütün işlerinde O'nun izniyle hareket ederler. Bu durumda, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden dolayı onlara bir sıkıntı (ve günah) yoktur. Zira onlar, nimetin zararından korunmuşlardır. Şu örnekler bu kısma girer:

İbrahim b. Edhem, bir gün çokça yemek yaptırdı, içlerinde Süfyân-ı Sevrî ve Evzâî'nin de bulunduğu sayıca az bir grubu davet etti. Süfyân-ı Sevrî kendisine, "Bu kadar fazla yemeğin yapılmasının israf olmasından korkmuyor musun?" diye sorduğunda, İbrahim b. Edhem,

"Yemekte (yenilmek için yapıldığı takdirde) israf olmaz. İsraf, ihtiyaç fazlası ev eşyasında ve giyim kuşamda olur" dedi.

Yine bir defasında İbrahim b. Edhem, yakın dostlarından birine bir miktar para vererek, "Git bununla bize kaymak, bal ve Havran ekmeği al!" dedi. Dostu,

"Ey Ebû İshak, bu paranın hepsiyle mi alayım?" diye sorunca, İbrahim b. Edhem, "Hay yazık sana! Bizler bulduğumuz zaman er kişiler gibi yeriz; elimizde olmadığı zaman da er kişiler gibi sabrederiz!" dedi.

Ma'rûf-i Kerhî'ye [rahmetullahi aleyh], lezzetli yemekler ikram edilir, o da yerdi. Kendisine, "Kardeşin Bişr bu tür yemekleri yemiyor" dediklerinde şöyle demiştir:

"Kardeşim Bişr vera'dan kaynaklanan kabz (sıkıntı, darlık) halindedir; ben ise marifetten kaynaklanan bast (rahatlık, bolluk) halindeyim." Ma'rûf-i Kerhî, sonra şöyle demiştir:

"Ben Mevlâ'mın yurdunda bir misafirim; bana bir şeyler yedirdiği zaman yerim. Aç bıraktığı zaman da sabrederim. Benim, O'na karşı itiraz etme ve seçme hakkım yoktur."[129]

129 Rivayetler için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (trc. Dilaver Selvi-Ali Kaya), İstanbul: Semerkand, 2003, 4/144-145; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/120-121.

Özetle, insanlar üç gruptur: Birinci grup avam halk olup onların manevi seyir yolunda bir himmetleri (niyet ve azimleri) yoktur. Onlar, amel defterini sağından alıp cennete girecek müminlerden olmaya razıdırlar. Bu kimseler, dinin kendilerine ruhsat verdiği her şeyi yaparlar; çünkü onların maneviyat yolunda bir seyirleri yoktur ki geri kalmaktan korksunlar.

İkinci grup havas yani seçkin kimselerdir. Onlar, himmetlerini Allah'a yöneltmişler ve O'na ulaşmaya niyet etmişlerdir. Onlar henüz seyir halinde olup Allah'a vuslatları gerçekleşmemiştir. Yahut bu gruptakiler, âbid ve zâhidlerden olup nefsin hoşuna giden lezzetli şeyleri aldıklarında azimlerinin gevşeyip fikirlerinin dağılacağından korkarlar. Bunların nefsanî haz ve şehvetlerini terketmeleri büyük önem arzetmektedir.

Üçüncü grup ise havassü'l-havastır yani velilerin içinde seçilmiş âriflerdir. Onların Allah'a vuslatı gerçekleşmiş ve marifetullahta yüksek payeye ulaşıp o makamda sabit-kadem olmuşlardır. Onlara söz yoktur ve (mubah olarak) yaptıkları işlerin değerlendirilmesi yapılmaz.

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da bu konuda birtakım açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Arzuladığı şeyleri yeme işinde ancak olaya nübüvvet ve velayet penceresinden bakan, bu konuda serbest hareket etme veya kendini tutmada Allah ile arasında bir alamet bulunan kimse zarar görmez. Bu hal de ancak nefsin hevâsına uymaktan ve bütün kötü alışkanlıklarından kurtulmasıyla mümkün olur. O zaman kulun yemesi de yememesi de güzel bir niyetle olur ve böylece kul her iki halde de Allah için bir amel yapmış olur.

İnsanın, yeme içme konusunda kendini tutma işini Hz. Ömer'den [radıyallahu anh] öğrenmesi gerekir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] balı sevdiğini ve yediğini görüyordu fakat kendisini ona kıyas etmiyordu. Tam tersine o, bir defasında kendisine soğuk bal şerbeti ikram edildiğinde, kabı avucunda döndürerek, 'Bunu içecek olsam biraz sonra tadı gider fakat hesabı kalır; beni bunun hesabından kurtarın!' dedi ve onu içmedi. Allah kendisinden razı olsun."[130]

---

130 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 3/121.

Dünya ile Keyif Sürüp Ahiretten Yüz Çevirenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, elindeki dünya nimetleriyle keyif sürüp ahiretinden yüz çevirenlerin azabından bahsederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍۜ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿٢١﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِۘ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا
اُرْسِلْتُ بِهٖ وَلٰكِنّٖٓي اَرٰيكُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضاً
مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْۙ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَاۜ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ
بِهٖۜ رٖيحٌ فٖيهَا عَذَابٌ اَلٖيمٌۙ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا
لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْۜ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمٖينَ ﴿٢٥﴾

21. ***Âd kavminin kardeşi Hûd'u da hatırlat. Hani o, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı. Ondan önce ve sonra da nice uyarıcılar gelip geçmiştir. Hûd, kavmine, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum!" dedi.***

22. ***Onlar ise, "Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğru söylüyorsan bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir" dediler.***

23. ***Hûd, "Azabın ne zaman geleceğine dair bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum" dedi.***

24. ***O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut halinde gördüklerinde, "Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!" dediler. Hûd, "Hayır, o,***

sizin hemen gelmesini istediğiniz şeydir. O, içinde can yakıcı bir azabın bulunduğu rüzgârdır."

25. ***"O, Rabb'inin emriyle her şeyi yerle bir eder" dedi. Nihayet helâk oldular ve geride evlerinden başka hiçbir iz kalmadı. İşte biz, günahkâr kavmi böyle cezalandırırız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlara Âd kavminin kardeşi Hûd'u da hatırlat. Hani o, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı."*

Ahkâf, "uzun ve eğri büğrü yüksekçe kum yığını" demektir. Aslında Âd kavmi, yüksek sütunlu binalar yapan ve Yemen'in "Şirh" denen bölgesinde denize nazır kum tepeleri arasında oturan bir kavimdi.

Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh), Ahkâf'ın Uman ile Mehre arasında bir vadi olduğunu söylemiştir.

Mukâtil demiştir ki: "Âd kavminin evleri Yemen'in Hadramut bölgesinde Mehre denilen yerdeydi. Bunlar, yüksek sütunlu evlerde (yahut yüksek direkli çadırlarda) oturan kimselerdi. İlkbaharda araziye (yaylalara) çıkarlardı, yeşillikler kurumaya yüz tutunca evlerine dönerlerdi. İrem'in bir kabilesiydiler."[131]

Meşhur olan görüşe göre Ahkâf, uzunca kumsala sahip bir dağın adı olup Âd kavminin evleri onun etrafında bulunmaktaydı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ondan* yani Hûd'dan *önce ve sonra da nice uyarıcılar gelip geçmiştir. Hûd, kavmine, 'Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, çünkü* eğer bana isyan ederseniz *sizin adınıza büyük bir günün,* kıyamet gününün *azabından korkuyorum!' dedi."* Âyetin manası şudur: Resûlüm, kavmine, Hûd'un kavmini şirkin âkıbetiyle ve büyük bir azapla uyarmasını hatırlat. Ondan önceki ve sonraki peygamberler de aynı şekilde kavimlerini uyarmışlardır.

---

131 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* 16/189; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/460.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar ise, 'Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek* yani onlara ibadetten vazgeçirmek için *mi geldin?* Eğer başımıza azap geleceği konusunda *doğru söylüyorsan bizi tehdit ettiğin o büyük azabı başımıza getir' dediler.*"

"*Hûd dedi ki: Azabın ne zaman geleceğine dair bilgi* ve bütün işlerin bilgisi *ancak Allah katındadır.* Azabın ne zaman geleceğini ben bilmiyorum. Hem onun getirilmesinde ve sizi kuşatmasında benim bir etkim ve katkım yoktur. Onun bilgisi ancak Allah katındadır; O, bu azabı size belirlenen vakitte getirir. *Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum.* Bana Allah tarafından, sizi korkutma ve uyarma gibi ne emredildiyse, azabın ne zaman ineceğini tayinle uğraşmadan onu size tebliğ ediyorum. *Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum.* Çünkü siz benden, azap getirmek ve onun vaktini belirlemek gibi, peygamberlerin vazifelerinden olmayan şeyleri yapmamı istiyorsunuz."

Rivayet edildiğine göre, Âd kavmi uzun seneler kuraklık yaşadılar. Sonra Kâbe'ye sığındılar. O zaman Kâbe'yi Amâlikalılar yapmıştı, fakat sonra harap oldu. Onu tavaf edip kuraklıktan kurtulmak için Allah'tan yardım istediler. Üzerlerinde siyah, kırmızı ve beyaz üç bulut belirdi. Onlara, "Birini seçin" dendi; onlar da (yağmur taşır ümidiyle) siyah bulutu seçtiler. Bulut beldelerine doğru hareket etti. Bulutu vadilerin yönünden gelirken görünce, (onu yağmur bulutu zannederek) sevindiler, halbuki o azap bulutuydu. Şu âyette bu durum anlatılmaktadır:

"*Onu,* yani, 'Vaat ettiğini bize getir' diyerek hemen gelmesini istedikleri azabı *vadilerine doğru yayılan bir bulut hâlinde gördüklerinde, 'Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!' dediler.*"

Müfessirler demiştir ki: Allah Teâlâ, Âd kavmi için seçtiği ve içinde azap bulunan siyah bulutu onların beldesine sevketti. Bulut, "Mugîs" denen vadiden üzerlerine çıkageldi. Onun, vadilerinden kendilerine doğru yöneldiğini görünce sevindiler ve, "Bu, bize yağmur getiren bir buluttur!" dediler.

Allah Teâlâ, "*Hayır, o, sizin hemen gelmesini istediğiniz azaptır*" buyurdu. Bunu söyleyenin Hûd [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. "*O, içinde*

can yakıcı bir azabın bulunduğu rüzgârdır." Bu rüzgâr onların çadırlarını ve mahfeleri kaldırıp havada savurmaya ve yukarı doğru fırlatmaya başladı, öyle ki onlar havada çekirge gibi gözüküyordu.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bulut yaklaşınca, kalkıp ona baktılar. Onun bir azap olduğunu bilmeleri şöyle oldu: Evlerinin dışındaki yüklerinin ve hayvanlarının bir kuş tüyü gibi havada uçuştuğunu gördüler; hemen evlerine girip kapılarını kilitlediler. Rüzgâr gelip kapılarını söküp attı ve onları yere savurdu. Allah Teâlâ rüzgâra emretti, üzerlerine kum yağdırdı. Yedi gece, sekiz gündüz bitap bir halde kum altında kalıp inlediler. Sonra yüce Allah rüzgâra emretti, rüzgâr üzerlerindeki kumu kaldırdı, onları sürükleyip bir kısmını denize attı."[132] Kalanlar da rüzgârın fırlattığı taşlarla başları parçalanıp helâk oldular.[133]

Rivayet edildiğine göre, onlardan azabı ilk gören bir kadın olmuştur. Kadın, "İçinde ateş topu gibi bir şey bulunan bir rüzgâr gördüm" demiştir.

"O, Rabb'inin emriyle her şeyi yerle bir eder" âyetinin manası budur. Yani o rüzgâr, Rabb'inin emriyle, Âd kavminden pek çok şahsı ve malı helâk eder. *"Nihayet helâk oldular ve evlerinden başka hiçbir iz kalmadı."* Yani rüzgâr geldi ve inkârcıları helâk etti. Öyle ki onların bomboş kalmış evlerinden başka bir şey görünmüyordu.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte biz, günahkâr kavmi böyle* feci bir azapla *cezalandırırız;* müminleri de böyle kurtarırız."

Rivayet edildiğine göre, Hz. Hûd [aleyhisselâm] ve beraberindeki müminler, ona ait etrafı çevrili bir yerde toplanmışlardı. Rüzgâr onlara yumuşak ve tatlı bir şekilde esiyordu; diğerlerinin ise mahfillerini havada savuruyor, başlarına taş yağdırıp beyinlerini parçalıyordu. Her işini hikmetle yapan, her şeye gücü yeten, lutfu bol ve her şeyden haberdar olan Allah ne kadar yücedir; O'nu tesbih ederim.

---

132 Kurtubî, *a.g.e.*, 16/191; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/462.

133 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/77.

21-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Âdem'den [aleyhisselâm], kıyamete kadar uyarıcılar gelmiştir. Onların hepsi insanlara, sadece Allah'a ibadet etmelerini ve O'nun dışındaki her şeyi terketmelerini emretmiştir. Kim bu davete sarılırsa kurtulur. Kim, Allah'tan başkasına ibadet ederse veya O'nun dışındakilere meylederse onun başına zâhirde ve bâtında hemen bir ceza gelir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Önceki Kavimlerin Âkıbetinden İbret Almak

Cenâb-ı Hak sonra, bu ümmeti, Âd kavminin başına gelen azapla korkutarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا
وَاَفْـِٔدَةًۘ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ
شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا
اٰلِهَةًۜ بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْۚ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

26. ***Andolsun, size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alay edip durdukları şey sonunda kendilerini sarıverdi.***

27. ***Andolsun biz, sizin çevrenizdeki memleketleri de helâk ettik. Belki (imana) dönerler diye âyetlerimizi tekrar tekrar açıkladık.***

28. Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya! Hayır, aksine onlardan uzaklaşıp gittiler. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun,* ey Kureyş topluluğu, *size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara (Âd kavmine) vermiştik."* Onları mal, beden, uzun ömür ve diğer maddi imkânlar yönünden sizden çok üstün yapmıştık. Fakat başlarına helâk gelince bu onlara hiçbir fayda sağlamadı. Bu durum, şu âyette de ifade edilmektedir:

"Onlar, kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik" (En'âm 6/6).

Âyete şu mana da verilmiştir: Size verdiğimiz imkân ve iktidar gibi onlara da vermiştik. Onların başına gelen, sizin de başınıza gelir; çünkü siz de peygamberinize muhalefet ettiniz.

Ancak birinci mana daha uygundur. Şu âyetler bunu gösteriyor:

"Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü" (Mü'min 40/21).

"Biz onlardan önce, mal, mülk ve görünüm olarak kendilerinden daha güzel olan nice nesilleri helâk ettik" (Meryem 19/74).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik."* Yani onlara, idrak ve anlayış vesilelerini vermiştik. Bu nimetleri onlara, her bir organın yaratılış hikmetini ve görevini tanımaları, onlara bağlı nimetleri bilmeleri, onları, kendilerine ihsan eden yüce zatın kudret tecellilerine delil yapmaları, şükre devam etmeleri ve yaratıcısının birliğine iman etmeleri için verdik.

"Fakat kulakları, onlara hiçbir fayda sağlamadı." Zira onları, vahyi ve peygamberlerin öğüdünü dinlemek için kullanmadılar.

"Gözleri de bir fayda sağlamadı." Çünkü onlarla, Allah Teâlâ'nın birliğini ve varlığının zorunlu olduğunu gösteren delillere bakmadılar.

"Aynı şekilde kalpleri de kendilerine bir fayda sağlamadı." Zira onlarla, Allah Teâlâ'nın azameti ve marifetine sebep olacak şeyler üzerinde tefekkür etmediler. Bu organlar kendilerine bu manada bir fayda sağlamadı. *"Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı."* Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle, idrak araçları kendilerine bir fayda vermedi.

"Sonunda, alay edip durdukları şey, yani alay olsun diye hemen gelmesini istedikleri ve, 'Eğer doğru söylüyorsan, bizi kendisiyle tehdit ettiğin şeyi getir' dedikleri azap *kendilerini sarıverdi."*

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Yine Andolsun ki* ey Mekkeliler, biz Hicr, Semûd insanları ve Lût kavminin yaşadığı beldeler gibi *sizin çevrenizdeki memleketleri de helâk ettik. Belki* azgınlıklarını bırakıp imana *dönerler diye âyetlerimizi,* nice delilleri ve birçok ibretlik olayı *tekrar tekrar açıkladık.* Fakat, inkâr ve isyanlarından dönmediler; biz de üzerlerine azabımızı indirdik."

"Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya!" Yani Allah'ı bırakıp da kendileriyle O'na yaklaşmak için ilâh edindikleri putları, onlardan bu azabı savsa ve kendilerini kurtarsaydı ya! Çünkü müşrikler, putları için,

"Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer 39/3), *"Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir!"* (Yunus 10/18) diyorlardı.

"Hayır, aksine onlardan uzaklaşıp gittiler." Yani onlara yardım etmeden kaybolup gittiler. *"Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir."* Yani putlarının, kendilerini yardımsız bırakarak kaybolup gitmesi, müşriklerin onları ilâh edinmelerinin ve Allah'a ortak koşmalarının sonucu ve Allah adına yalan söylemelerinin neticesidir.

26-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi yönden çokça imkân sahibi olmak, kulu manevi yönden zayıflatır ve Hak'tan uzaklığını artırır. Bunun için sûfiler şöyle demişlerdir: Maddi olarak artan her şey, manevi olarak azalır. Maddi olarak azalan her şey de manevi olarak artar. Manevi olanla anlatılmak istenen,

yüce zatın sırlarının ve sıfatlarının nurlarının keşfidir. Allah Teâlâ kuluna, beş duyu organını onları kendisine yaklaştıran ve marifetine ulaştıran şeylerde kullanması için vermiştir. Kul onları bu hedefin dışında kullandığında cezalandırılır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kur'an Dinlemeye Gelen Cinler

Cenâb-ı Hak sonra, kulak nimetini kendisini Rabb'ine ulaştıran şeyde kullanarak onun faydasını gören kimselerin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُٓوا اَنْصِتُواۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا
يَا قَوْمَنَٓا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِٓي اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَٓا
اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ
مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي
الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِٓ اَوْلِيَٓاءُۜ اُولٰٓئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

29. ***Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemek için hazır bulunduklarında birbirlerine, "Susun!" dediler. Kur'an okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.***

30. ***Dediler ki: "Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları tasdik eden, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."***

31. ***"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, ona iman edin ki Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."***

32. ***Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir. Onun için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hani Kur'an'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik."* Bunlar Nusaybin ve Ninova cinleridir. Ninova, Kûfe'de bir yer olup Hz. Yunus'un [aleyhisselâm] beldesidir.

"Cinler, Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *Kur'an'ı dinlemek için hazır bulunduklarında birbirlerine, 'Susun* ve dinleyin' *dediler. Kur'an okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler."* Yani kavimlerine döndüklerinde onları uyarmayı düşünerek oradan ayrıldılar.

Rivayet edildiğine göre cinler, kulak hırsızlığı yapar, gökten gizlice haber çalarlardı. Gök korunmaya alınıp bunu yapmak isteyen cinlerin üzerine ateş topu atılınca, cinler, "Bu, yeni bir olay sebebiyle oldu; bunun sebebini anlamak için yerin doğusunu ve batısını dolaşıp bakın!" dediler. Bunun üzerine Nusaybin ve Ninova cinlerinden yedi veya dokuz kişilik bir grup harekete geçti. Zûbia ismindeki reisleri de içlerindeydi. Önce Tihâme'ye doğru gittiler, oradan Nahle vadisine geldiler. Orada Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] rastladılar. Allah Resûlü, sabah namazını kılıyordu. Onun okuduğu Kur'an'ı dinlediler. Bu hadise, Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tâif dönüşünde gerçekleşti. Allah Resûlü Tâif insanlarını Allah'a davet için gitmiş, fakat onlar kendisini yalanlamış, davetine tepki vermiş, hatta cahil insanları kışkırtıp kendisini taşa tutmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber geri döndü. Nahle'ye varınca sabah namazını kıldı. Namaz kılarken bir grup cin ona rastladı ve okuduğu Kur'an'ı dinlediler. Allah Resûlü onların kendisini dinlediğini bilmiyordu. Allah Teâlâ durumu ona haber verdi.[134]

---

134 Buhârî, Ezan, 105 (nr. 773); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/164; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/266.

Diğer bir rivayet ise şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], cinleri uyarmasını ve onlara Kur'an okumasını emretti. Cenâb-ı Hak, cinlerden bir grubu kendisine yöneltti ve onu dinlemeleri için topladı. Bunun üzerine Allah Resûlü ashabına,

"Bana cinlere Kur'an okumam emredildi, kim benimle gelir?" diye sordu ve bunu üç defa tekrar etti. Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] hariç, hepsi başlarını öne eğdiler. Bundan sonrasını Abdullah b. Mesud şöyle anlatıyor:

"Resûlullah'la [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte yola çıktık; Mekke'nin en üstünde Hacûn denen yere geldik. Hz. Peygamber, benim etrafımda yere bir daire çizerek, *'Ben dönünceye kadar çizginin dışına çıkma!'* buyurdu. Sonra az ileri gidip Kur'an okumaya başladı. O sırada şiddetli bir gürültü duydum. Hatta, Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir şey oldu diye korktum. O sırada gökten kartal gibi şeylerin akıp inerek yürüdüğünü gördüm. Allah Resûlü'nün etrafını birçok karaltı sardı; benimle onun arasına engel oldu; sesini işitemez oldum. Sonra gelenler bulutlar gibi parçalanarak gittiler. Hz. Peygamber sabah namazı gibi yanıma geldi. Bana,

'Uyudun mu?' diye sordu; ben de,

'Hayır, vallahi hiç uyumadım; hatta gördüğüm şeylerden dolayı defalarca insanlardan yardım istemeyi bile düşündüm fakat senin onlara asânla işaret ederek, 'Oturun' dediğini işittim' dedim. Allah Resûlü,

'Eğer çizginin dışına çıksaydın, onlardan bazılarının seni kapıp götürmeyeceğinden emin olamazdım!' buyurdu ve sonra,

'Bir şey gördün mü?' diye sordu. Ben de,

'Evet, beyaz elbiseler içinde siyah adamlar gördüm' dedim. Allah Resûlü,

'Onlar, Nusaybin cinleriydi, sayıları da on iki bindi' buyurdu."[135] Allah Resûlü'nün onlara okuduğu sûre Alak sûresiydi.[136]

---

135 Taberî, *a.g.e.*, 21/166-169; Begavî, *a.g.e.*, 7/267; Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/465-466.

136 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/217 (Beyrut 1996).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Cinler, kavimlerine döndüklerinde *dediler ki: Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Musa'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları tasdik eden, hakka ve dosdoğru yola ileten bir kitap dinledik."*

Bir rivayete göre, onların böyle söylemelerinin sebebi, yahudi olmalarıydı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cinler, Hz. İsa'nın davetini işitmediler."[137] Ancak bu, uzak bir görüştür.

Âyette geçen hak, doğru inançlar veya Allah'tır. Buna göre mana şudur: O (Kur'an) doğru inançlara veya Allah'a ulaştırır.

Âyette geçen dosdoğru yol, Allah'a ulaştıran yoldur. O da ilâhî hükümler ve salih amellerdir.

Cinlerin sözü şöyle devam ediyor: *"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *uyun.* Ona, onun peygamberliğine veya Kur'an'a *iman edin ki Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."*

Affedilecek günahlar, kul ile Allah Teâlâ arasında kalan günahladır; kul haklarına gelince, onlar sadece iman ile affedilmez (Bunun için hak sahiplerine hakları verilmeli veya kendilerinden helâllik alınmalıdır). Bazıları, iman etmekle, geçmişteki kul haklarının da affedileceğini söylemiştir.

Âlimler, mümin cinlerin, taatlerine karşılık cennete mi girecekleri yoksa sadece ateşten mi korunacakları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Doğru olan görüş şudur: Cinler de insanların hükmündedir; taatlerine karşılık sevabı, isyanlarına karşılık da azabı hak ederler."

İmam Mâlik ve İbn Ebû Leyla da bu görüştedir.

---

137 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/200; Nesefî, *a.g.e.*, 4/217.

Dahhâk demiştir ki: "Cinler de cennete girerler, orada yiyip içerler."[138] *"Herkese yaptıklarından dolayı dereceler vardır"* (En'âm 6/132) âyeti de bu görüşü desteklemektedir.[139] Bu âyetin (En'âm 6/132) tefsirinde konuyla ilgili açıklama geçti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir."* Yani hiç kimse O'ndan kaçıp kurtulamaz. Bir kimse yeryüzünün en uzak bölgelerine kaçıp en derin yerlerine girecek olsa bile, Allah'ın yakalamasından ve azabından kurtulamaz. *"Onun için, Allah'tan başka dostlar da bulunmaz."* Kendisine yardım edip onu Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir dost bulunmaz. Âyette, kulun, Allah'ın azabından kendi başına kurtulmasının imkânsız olduğu belirtildikten sonra, bir vasıta ve aracı ile kurtulmasının da imkânsız olduğu belirtildi. Âyette geçen "dostlar" ifadesi de durumun vehametini anlatmak içindir. Yani, ona dostlar bir fayda veremezse tek kişi hiç veremez.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte* Allah'ın davetçisine uymayan *bu kimseler, apaçık bir sapkınlık içindedirler."* Onların sapmış olduğu öyle açıktır ki aklı başında herkes bunu bilir. Çünkü onlar, hali böyle güzel ve şanı yüce bir davetçiye uymaktan yüz çevirdiler.

29-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cinler, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda güzel edebi korudular. Çünkü huzura geldiklerinde birbirlerine, "Susun, sessizce onu dinleyin!" dediler. Büyük zatlarla oturmak, sükût, vakar, heybet ve hudu (mahviyet içinde tevazu) gibi büyük bir edep ister. Nitekim -Allah kendilerinden razı olsun- sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı son derece edepliydi. Şöyle ki Allah Resûlü konuştuğu zaman sükût ederler, sanki başlarından kuş var da onu kaçırmaktan korkuyorlarmış gibi sessiz ve sakin otururlardı.

138 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/465-466.

139 Kurtubî, *a.g.e.*, 16/201.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Büyük zatlarla (âriflerle) oturduğun zaman, bildiğin ve bilmediğin her şeyi terkederek boş bir kalp ve tevazu içinde otur ki onların gönlünde saklı gizli sırrı elde edesin."

Uyarı ve öğüt meclisi sona erdiğinde, orada bulunan her bir fert, karşılaştığı kimseleri uyarmak ve Allah'a davet etmek niyetiyle meclisten ayrılmalıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına şöyle buyururdu:

"Benimle bulunup sözlerimi dinleyenler, onu, meclisimde bulunmayanlara tebliğ etsinler."[140]

Kim hakkın daveti kendisine ulaştığında, onu kabul ederse kazanır. Kim de Allah'a davet eden kimseye uymazsa zarar eder, hüsrana düşer. Hak davete uymanın da değişik kısımları vardır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İlâhî davete, bazıları nefsiyle, bazıları kalbiyle, bazıları ruhuyla, bazıları da sırrıyla uyar. Kim, hakka davet edildiğinde geri durur ve hemen icabet etmezse, bulunduğu hal üzere terkedilir, müşahede haline yükselemez."[141]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İlâhî davete nefsiyle (benediyle) icabet edenler, İslâm'ın vazifelerini yerine getirenlerdir. Kalbiyle icabet edenler, imanın vazifelerini yerine getirenlerdir. Ruhuyla icabet edenler, ihsan halinin vazifelerini yerine getirenlerdir. Sırlarıyla icabet edenler ise sürekli müşahede halinde kalan temkin sahibi (manevi halinde istikrara ulaşmış) kimselerdir. İmam Kuşeyrî'nin, "Olduğu hal üzere terkedilir" sözü, çağrıldığı müşahede haline ulaşamaz, imtihan bağları içinde bağlı kalır, demektir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

140 Buhârî, Hac, nr. 1741; Müslim, Kasâme, 29, 30.

141 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/401.

Yüce Allah'ın Her Şeye Gücü Yeter

Cenâb-ı Hak, yeryüzünde hiç kimsenin kendisini aciz bırakamayacağını gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ
بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدٖيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذٖينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَلَيْسَ هٰذَا
بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾

33. ***Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Evet, şüphesiz O, her şeye gücü yetendir.***

34. ***İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine, "Bu gerçek değil miymiş?" denir. Onlar, "Evet, Rabbimiz'e andolsun ki gerçekmiş" derler. Allah, "Öyle ise (onu) inkâr etmenizden dolayı tadın azabı!" der.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi?"*

Gökleri ve yeri, bakacağı bir örnek ve taklit edeceği bir kanun olmaksızın yoktan var eden, onları yaratırken asla yorulmayan ve aciz kalmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Yani onların yaratılışını tefekkür ederek yüce Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini kesin olarak bilmediler mi?

"Evet, şüphesiz O, her şeye gücü yetendir." İlâhî kudretin her şeye güç yetireceği umumi olarak belirtildi ki bu, üzerinde durulan konu için de bir delil olsun.

Allah Teâlâ sonra, hakkında bunca delil sunulan öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin azabından bahsederek buyurdu ki:

"Resûlüm, şunu da hatırlat: *İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, kendilerine, 'Bu* gördüğünüz feci azap, *gerçek değil miymiş?' denir."* Bu ifadede, onların Allah'ın müjde ve tehditleriyle alay etmeleri ve, "Biz azap görmeyeceğiz" diyerek onu inkâra gitmelerine karşılık kendilerini alaya alma ve kınama vardır.

"Onlar da meleklere verdikleri cevapta, *'Evet, Rabbimiz'e andolsun ki gerçekmiş' derler."* Onlar, dünyada olduğu gibi, onların gerçek olduğunu itiraf ettiklerinde kurtulacaklarını düşünerek yemin ve vurguyla onun gerçek olduğunu söylerler.

Allah Teâlâ onlara, *"Öyle ise* onu dünyada *inkâr etmenizden dolayı tadın azabı, der."* Buradaki emir ile onlar alçaltılmakta ve kınanmaktadır. Bizi horluk içine düşürecek kötü hal ve durumlardan Allah'a sığınırız.

33-34. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yakîn derecesindeki iman, özellikle iki şeyde istenir; tâ ki onlar, gözle görülmüş gibi tanınsın. Bunların biri, Allah Teâlâ'nın varlığı veya O'nun müşahede edilmesi, diğeri de kıyametin gelmesi ve yakınlığıdır. Ona öyle iman etmeli ki her an gözünün önünde olmalıdır; ashaptan Hârise'nin [radıyallahu anh] hali gibi. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün Hârise b. Mâlik [radıyallahu anh] ile karşılaştı. Ona,

"Hârise, nasılsın, ne halde sabahladın?" diye sordu. Hârise,

"Gerçek bir mümin olarak sabahladım" dedi. Allah Resûlü,

"Ne söylediğine iyi bak! Her sözün bir hakikati vardır; senin gerçek bir imana sahip olduğunun göstergesi nedir?" diye sorunca, Hârise [radıyallahu anh] şunları söyledi:

"Dünyadan gönlümü çektim (içimde dünyaya karşı bir rağbet ve sevgi kalmadı). Gecelerimi ibadetle, gündüzlerimi oruçla geçirmekteyim. Bu hal içinde Rabbim'in arşını açıkça görecek duruma geldim. Yine

cennetliklerin cennette birbirini ziyaret edişlerini, cehennemliklerin ise ateş içindeki feryat ve inleyişlerini görür gibiyim."

Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu halinle sen gerçekten Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir müminsin; gerçeği tanıdın, doğru yoldasın, ona devam et" buyurdu.[142]

Önceki Peygamberler Gibi Sabret

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi ve diğer konulardaki inkârlarına sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَۙ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍۜ بَلَاغٌۚ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. ***Resûlüm, azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Kâfirler için (azapları hususunda) acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, kâfirlerden gördüğün eziyetlere *azim sahibi,* halinde sabit ve metanetli *peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret."* Çünkü sen de onlardansın, hatta onların en mükemmeli ve en üstünüsün.

---

142 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd,* nr. 314; Abdürrezzâk, *Musannef,* 11/129 (nr. 20113); İbn Hacer, *el-İsâbe,* 1/689-690 (Beyrut 1995); Heysemî, *ez-Zevâid,* 1/57.

Ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu hakkında farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları, onların, Ahzâb sûresindeki âyette isimleri geçen peygamberler olduğunu söylemiştir. Bu âyet şudur:

"Resûlüm hatırla, biz, bir zaman peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da söz almıştık" (Ahzâb 33/7).

Bu âyette isimleri geçen peygamberler, yeni bir şeriat sahibi, onun kurulup yerleşmesinde büyük gayret göstermiş, bu işin meşakkatine, insanları ona göre yönetmeye ve kendilerine karşı gelenlerin düşmanlığına sabretmiş kimselerdir.

Bazıları onların, Allah Teâlâ'nın büyük imtihanlarına sabreden peygamberler olduğunu söylemiştir. Bunların başında Hz. Nuh [aleyhisselâm] gelir. O, kavminin eziyetlerine sabretmişti. Kavmi onu, bayılıncaya kadar döverdi. O ise ayılıp kendine gelince kalkıp yine davet ederdi.

Bir diğer sabır örneği Hz. İbrahim'dir [aleyhisselâm]. O, ateşe atılmaya, oğlunu kurban etmeye, vatanından ayrılmaya ve (ilâhî emir gereği) kundaktaki oğlunu, annesiyle birlikte ıssız beldede (Kâbe'nin temellerinin bulunduğu yerde) bırakıp geri dönmeye sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği Hz. Yakub'dur [aleyhisselâm]. O, oğlunu yitirmeye ve gözlerini kaybetmeye sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği Hz. Yusuf'tur [aleyhisselâm]. O, kuyuya ve zindana atılmaya sabretmiştir.

Bir diğer sabır örneği, zorluk ve hastalığa sabreden Hz. Eyyûb'dur [aleyhisselâm].

Bir diğer sabır örneği Hz. Musa'dır [aleyhisselâm]. Kavmi kendisine, *"'İşte Firavun ve ordusu arkamızda; yakalanmak üzereyiz!' dediğinde, 'Hayır, (bize yetişemezler); şüphesiz, Rabbim benimle birliktedir; O bana bir çıkış yolu gösterecektir!' dedi"* (Şuarâ 26/60-61). O, ayrıca, kavmiyle birlikte Tih çölünün zorluk ve sıkıntılarına sabretti.

Bir diğer sabır örneği, hatasına kırk sene ağlayan Hz. Davud'dur [aleyhisselâm].

Yine Hz. İsa da [aleyhisselâm] dünya adına hiçbir şeye sahip olmamış, taş üstüne taş koymayıp fakirliğe sabretmiştir. Allah hepsine salât ve selâm etsin.[143]

Bazıları da Ülü'l-azm (sabır ve metanet sahibi) peygamberlerin, İsrâiloğulları'na gönderilen on iki peygamber olduğunu söylemiştir. İsrâiloğulları bu peygamberlere isyan etti, bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberlere, "Kendiniz bir tercihte bulunun; eğer isterseniz azabı size indiririm, İsrâiloğulları'nı kurtarırım; isterseniz sizi kurtarırım, azabı İsrâiloğulları'na indiririm" diye vahyetti. Peygamberler aralarında istişare ettiler; sonuçta azabın kendi üzerlerine inmesi ve İsrâiloğulları'nın kurtulması fikrinde birleştiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu peygamberlere yeryüzünün krallarını musallat etti. Zalim krallar tarafından bir kısmının vücudu testere ile ikiye ayrıldı; bir kısmının baş ve yüz derisi soyuldu; bir kısmı çarmıha gerildi; bir kısmı ateşte yakıldı (Bütün peygamberler bu imtihana sabrettiler).[144] Biz, Allah Teâlâ'dan afiyet dileriz; çünkü onlar yakînleri ve sabırları kuvvetli zatlardır; biz ise zayıf kimseleriz.

Bazıları, bütün peygamberlerin azim ve sabır sahibi olduğunu söylerken, bazıları, Hz. Yunus'la [aleyhisselâm], Hz. Âdem'i onlardan hariç tutmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Yunus hakkında, *"Balık sahibi (Yunus) gibi olma!"* (Kalem 68/48) buyurmuştur. Hz. Âdem [aleyhisselâm] için de, *"Onda bir azim bulmadık"* (Tâhâ 20/115) buyurmuştur.[145]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Mekke kâfirleri için* azaplarının inmesi hususunda *acele etme*. Şüphesiz, vaat edilen azap başlarına gelecektir. *Onlar*

---

143 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/80-81.

144 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/470; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/204.

145 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/218. Nesefî ayrıca, bütün peygamberlerin azim sahibi olduğu görüşünü de kaydetmiştir. Taberî, bu konuda İbn Zeyd'in şu görüşünü verir: "Bütün peygamberler azim (sabır ve metanet) sahibidir. Allah Teâlâ, ancak azim sahibi kimseyi peygamber yapar. Âyet, 'Önceki peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret' manasındadır" (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/177). Bu konuda -açık delil yoksa- isim ve sayı vermek yerine, sıfat vermek daha uygundur (mütercim).

tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, karşılaştıkları azabın şiddetinden ve süresinin uzunluğundan dolayı *sanki dünyada gündüzün bir saati kadar*, çok kısa bir süre *kaldıklarını sanırlar*."

Seâlibî demiştir ki: "Ey kardeşim, dünyanın birtakım karışık rüyalardan ibaret olduğunu bildiğinde, en emniyetlisi, burada ahiretin için azık edinmekle meşgul olman, organlarını günahlardan koruman, nefeslerini gaflet içinde geçirmemeye dikkat etmen ve sürekli Mevlâ'nı murakabe etmendir. O'nu dost edin, insanları bir kenara bırak!"

Seâlibî, daha sonra, İmam Gazâlî'nin *Bidâyetü'l-Hidâye* adlı eserinden, nefsi Allah'a yöneltmeye ve O'nun dışındaki şeylerden uzaklaştırmaya teşvik eden açıklamalar nakletmiştir. Oraya bakılabilir.[146]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu bir tebliğdir."* Yani size yapılan bu vaaz ve uyarı, öğüt olarak yeterlidir.

Yahut bu, Hz. Peygamber'den bir tebliğdir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Resûlüm bu, benden sana, senden de bütün âleme bir tebliğdir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir."* Yani ancak bu öğüdün dışına çıkan kimse helâk edilir. Yahut bunca öğüdün veya taatin dışına çıkan kimseler helâk edilir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bunca açık öğüt ve kesin delillerden sonra helâk olan kimse, ancak bir delille (yani sebebi oluştuğu için) helâk olmuştur.

Yahut Allah'ın rahmeti ve ihsanı ile kimse helâk olmaz, helâk olanlar ancak helâki hak edenlerdir. Enbiyâ sûresinin son kısmı da benzer bir âyetle bitmiştir. Orada şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz bunda, Allah'a ibadet eden bir topluluk için yeterli mesaj vardır"* (Enbiyâ 21/106).

Faydalı bir bilgi: Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bir kadın çocuğunu doğurmada güçlük çekiyorsa bir kâğıda önce şunlar yazılsın: 'Bismillâhirrahmânirrahîm lâ ilâhe illâllahü'l-azîmü'l-halim.

146 Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/181-182 (Beyrut 1996).

Sübhânellahi rabbi's-semâvâti ve'l-ard ve rabbi'l-arşi'l-azîm.' Sonra Nâziât sûresinin 46. âyeti ile Ahkâf sûresinin 35. âyeti yazılsın. Peşine, 'Sadakallahü'l-azîm' eklensin. Sonra o yazı bir suya konsun; doğum yapacak kadın bu su ile yüzünü yıkayıp ondan bir miktar içsin, doğumu kolay olur." [147]

35. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilerden azim sahibi olanlar, ciddiyet ve gayret sahibi kimselerdir. Belalar onları, hâlis hale getirmiş ve kuvvetlendirmiştir. Onların zâhirleri, celâl tecellilerine mahal olurken, iç âlemleri cemal tecellileriyle sefa içindedir. Onlar, terbiye yolunun esaslarını oluşturdular, hakikatin alametlerini ortaya koydular ve mücâhedenin zorluklarına katlandılar. Bunun sonucu olarak devamlı müşahede haline ulaştılar; ayrıca insanların terbiyesi ile meşgul oldular. Allah Teâlâ, onların vesilesiyle büyük kitleleri hidayete erdirdi. Onlar, ilâhî hükümleri yeniden hayata geçirmede ve dini ihya işinde peygamberlerin halifeleridir. Cenâb-ı Hak, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan eylesin.

Azim sahibi velilerden her birine, "Senden önceki azim sahibi velilerin sabrettiği gibi sen de sabret" denir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sabır, Allah Teâlâ'nın hükümlerine uymak ve hiçbir hoşnutsuzluk göstermeden onlarda sabit kalmaktır." [148]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Büyük sabır gereken yerlerden biri de fakirliğin hücum ettiği ve sıkıntıların aktığı zamanlarda, insanlara el açıp zillete düşmekten kendini korumaktır. Allah kendisine rahmet etsin, hikmet sahiplerinden biri bu konuda demiştir ki:

"Geçimini sağladığın az şeye razı ol ve ona, elindeki az şeyi çok görüp ona şükreden kimse gibi şükret. İnsanın sürekli derecesini düşüren ve manen ilerlemesini engelleyen hırstan sakın. Aslanın, yelelerini düşmandan koruduğu gibi, şerefini koru ve o halde kal. Başına gelen sıkıntıya azim sahipleri gibi sabret ve onu görmezlikten gel."

147 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/205; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/472.

148 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/402.

Azim sahibi kimseler, insanlar tarafından bir eziyet gördüklerinde kendilerine, "Onların azabı için acele etme!" denir ve onlar, *"Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir"* âyetiyle teselli edilir.

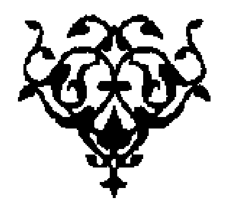
İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanların, ilk yaratılışından ecellerinin sonuna kadarki süre, ezelin yanında bir an gibidir, hatta daha kısadır. Çünkü ezelin, bir başlangıcı ve bitişi yoktur. Hayır olsun şer olsun, bu bir anlık hayat içinde meydana gelen şeyin insan için önemini düşün (Hayırlı şeylere yönel ki kısacık ömrün zayi olup aleyhine dönmesin)."[149]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, sonra şunu açıkladı: İlâhî kahır tecellileri görüldüğünde, onların içinde ancak, kendi sıfatlarının (ve boş zanlarının) karanlıklarıyla perdelenip benim marifetimden habersiz olanlar helâk olur. *'Ancak* boş ve yanlış iddialarla *yoldan çıkmış bir topluluk helâk edilir'* âyetiyle bu durum açıklanmaktadır."[150]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

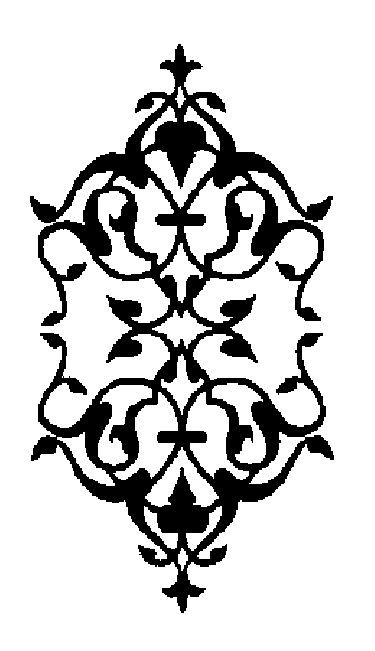
Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, O'nun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Ahkâf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

149 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/402.

150 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/303.

(47) MUHAMMED SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Muhammed sûresi, Medine döneminde inmiş olup otuz sekiz âyettir. Sûre, adını Peygamber Efendimiz'in ikinci âyette geçen adından almıştır. Sûreye yirminci âyette geçen "el-kıtâl" kelimesinden dolayı "Kıtâl sûresi" ismi de verilmiştir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir"* (Ahkâf 46/35) buyruldu. Onlar, bu sûrenin ilk âyetinde işaret edilen kâfirlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾ وَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ
مِنْ رَبِّهِمْۙ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْۜ
كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarır.***

2. ***İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Rab'lerinden gelen bir hak olarak Muhammed'e indirilene inananların ise Allah günahlarını örtüp hallerini düzeltir.***

3. ***Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır. İşte Allah, insanlara kendi durumlarını bu şekilde meselle açıklar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarır."* Yani Allah'ın yolundan yüz çeviren ve İslâm'a girmekten kaçınan yahut başkalarının müslüman olmasını engelleyen kimselerin yaptıkları hayır cinsi amelleri yok sayar; kaybolup zayi olmuş hale getirir.

Bir rivayete göre, âyette bahsedilen kimseler, Bedir Savaşı'nda müşriklere (ikram ve destek olsun diye) yemek yedirenlerdir.

Yahut onlar Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardır. Onlar, kendilerinden ve diğer insanlardan İslâm'a girmek isteyenlere engel oluyorlardı.

Yahut onlar, hak yolu inkâr edip insanları ondan alıkoyan herkestir.

İşte Allah, bu kimselerin amellerini yok sayar; onların amelini kaybolup zayi olmuş yapar. Artık onları kabul edecek ve bir karşılık verecek kimse bulunmaz. Bu, onların zaten yok hükmünde olan ve aslen bir değeri bulunmayan amellerini yok saydı manasında değildir; asıl mana şudur: Onlar, kendi zanlarınca iyi diye bazı ameller yaptılar, fakat Allah onların yaptığı bu amellerin geçersiz ve boş olduğuna hükmetti. Çünkü onlar, akrabaya yardım, misafiri ağırlama, esirleri âzat etme ve onların dışında bazı güzel işler yapıyorlardı. Ancak imanları olmadığı için, yaptıklarının ahirette bir sonucu ve faydası olmaz.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] tuzak kurma ve insanları İslâm'dan alıkoyma gibi yaptıkları işleri boşa çıkarttı; peygamberine yardım ederek ve dinini bütün dinlere üstün yaparak onların gayretlerini sonuçsuz bıraktı. Bu mana, aşağıda gelecek olan, *"İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır"* (Muhammed 48/8) âyetine daha uygundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Rab'lerinden gelen bir hak olarak Muhammed'e indirilene inananların ise Allah günahlarını örtüp hallerini düzeltir."*

Bazıları, âyette bahsedilen kimselerin Kureyş'ten bir grup insan olduğunu söylemiştir. Onların ensar olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardan iman edenler olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Tercih edilen görüş, âyetin umumi manada olup bu vasıftaki herkesi kapsadığıdır.

Onlar, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen Kur'an'a iman etmişlerdir. İman edilmesi gerekli olan şeyler arasında özellikle Kur'an'ın söylenmesi, onun şanını yüceltmek ve onun, iman edilmesi gerekli olan şeyleri arasındaki yüksek konumuna dikkat çekmek içindir. Hiç şüphesiz hepsinde asıl odur. Bunun için, *"O Kur'an, Rabb'inden gelen bir gerçektir"* âyetiyle onun yeri vurgulandı. Çünkü Kur'an, kendisinden önceki diğer ilâhî kitapları neshetmiştir.

Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilen şeyin, ona verilen din olduğu da söylenmiştir. Çünkü İslâm, başka bir din tarafından neshedilmez (hükmü kaldırılmaz); İslâm ise diğer dinleri yani onlarla ameli ortadan kaldırmıştır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların günahlarını örtüp hallerini düzeltir."* Yani Allah Teâlâ, onların daha önce yapmış oldukları inkâr ve isyanları, iman ve salih amelleri sebebiyle örter. Çünkü onlar, hepsinden tövbe edip hakka döndüler. Allah onları dinin emirlerini yerine getirmede muvaffak ederek ve kendilerine dünyaya sahip olma imkânı vererek hallerini ve durumlarını düzeltir. Yüce Allah bunu onlara zafer, izzet ve beldelerde hükümran olma imkânı vererek gerçekleştirdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır."* Kâfirlerin amellerinin boşa çıkarılmasının sebebi, kâfirlerin bâtıla yani şeytana uyup inkâra sapmaları ve insanları dinden alıkoymalarıdır. Müminlerin günahlarının affedilip hallerinin güzelleştirimesinin sebebi ise onların hakka yani Kur'an'a yahut Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] getirdiği bütün şeylere uymalarıdır.

Yahut bâtıl ile, yok olup giden bozuk dinler; hak ile de sabit din (İslâm) kastedilmiştir.

Diğer bir görüşe göre, bâtıl ile küfür ve dinden döndürmek; hak ile de iman ve salih ameller kastedilmiştir.[151]

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah, insanlara kendi durumlarını bu şekilde meselle açıklar."* Yani Allah, bu iki fırkanın hayret edilecek meseller arasında sayılacak hallerini ve vasıflarını açıklar. Bu, ilk grubun (kâfirlerin) bâtıla uyup zarar ve hüsrana uğramaları; diğerlerinin (müminlerin) ise hakka uyup kurtuluş ve felaha ulaşmalarıdır.

Mana şudur: Allah, insanlar kendilerinden ibret alsınlar diye onların hallerini meselle açıklar. Allah, bâtıla uymayı kâfirlerin amelleri için; hakka uymayı ise müminlerin amelleri için bir mesel yaptı.

Yahut Allah, amellerin iptal edilmesini kâfirlerin zararını anlatmak için bir mesel yaptı, ayrıca günahların örtülüp affedilmesini de salih insanların kurtuluşu için bir mesel yaptı.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velîlerin varlığını inkâr eden ve insanları onlardan uzaklaştıran kimseler var ya, Allah onların kendisine seyrini (ilâhî huzura vuslatlarını) iptal etmiştir. Onlar, her ne zaman hak yolda biraz ilerleseler, çok geçmez geri dönerler. Kâmil bir imanla iman edenlere ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine uyanlara gelince, Allah onların

151 Görüşler için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/83.

kötülüklerini örttü, hallerini güzelleştirdi; böylece onlar ilâhî huzura girmeye layık oldular.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnkâr edenler, kendileri iman etmeye yanaşmadılar ve insanları da iman etmekten alıkoydular. Allah'tan uzaklaşmaları sebebiyle azabı hak ettiler; insanları Allah'tan engellemeleri sebebiyle de perdelenmeyi hak ettiler."

Kuşeyrî, *"Allah onların halini güzelleştirdi"* âyeti hakkında demiştir ki: "Küfür, amelleri boşa çıkarır; iman ise kulun cennette ebedî kalmasına vesile olur. Âyetin manası hakkında şöyle denilmiştir: O müminler, sürekli Allah'ın taatiyle meşgul oldular, Allah'ın emrine aykırı hiçbir iş yapmadılar; bu durumda kaçınılmaz olarak Allah da onların Allah ile meşgul olmalarının karşılığını kendilerine verdi."[152]

Allah Teâlâ'nın, *"Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla tâbi olmaları; inananların ise Rab'lerinden gelen hakka uymalarıdır"* âyeti hakkında Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki:

"Kâfirler, hayallerine atılan nefsin düşüncelerine ve şeytanın vesveselerine tâbi olarak, vahiy ve ilhamın ürünü olan doğru yolu kabul etmediler. Allah'ın dinini tasdik edenler ve Allah'ı Allah'ın özel yardımıyla müşahede edenler ise Allah'ın resûlünün sünnetine ve onun sözlerine tâbi oldular. Onlar ayrıca, sırlarına atılan nura, ilâhî beyana, ilhama ve kelâma uydular. Sırlarına atılan şey, Allah'ın taatinde ihlâs, hizmetinde edep ve O'ndan başkasından yüz çevirmektir. İbn Atâ demiştir ki:

"Bâtıla uymak, şehvetlerini ve nefsin arzularını yerine getirmektir. Hakka uymak ise ilâhî emirlere ve sünnetlere tâbi olmaktır."[153]

Kuşeyrî demiştir ki: "Hakka tâbi olmak, sünnetlere uymak, hakka riayette ve Allah'ın rızasını tercihte ciddi olmak ve taatleri hakkıyla yerine getirmektir. Bâtıla uymak ise bid'at çıkartmak, nefsin hevâsıyla amel etmek, nefsanî hazları tercih etmek ve günah olan işleri yapmaktır."[154]

---

152 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/403.

153 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/304.

154 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/404.

Kâfir ve Din Düşmanlarıyla Savaş

Cenâb-ı Hak sonra, hak dini inkâr eden ve insanların İslâm'a girmesini engelleyenlerle cihada değinerek şöyle buyurdu:

فَاِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا
الْوَثَاقَۙ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَاۚ ذٰلِكَۜ
وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْۙ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍۜ وَالَّذ۪ينَ
قُتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْد۪يهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْۚ
﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَنْصُرُوا
اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ
اَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

4. ***Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip hezimete uğrattığınızda bağı sıkı tutun*** *(sağ kalanlarını esir alın).* ***Bundan sonra esirleri ya karşılıksız bırakın ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için savaşı emretti. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.***

5. ***Allah onları hedeflerine erdirir ve hallerini hoş eder.***

6. ***Onları, kendilerine tanıttığı cennetine koyar.***

7. ***Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a*** *(O'nun peygamberine ve dinine)* ***yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.***

8. ***İnkâr edenlere gelince, helâk onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır.***

9. Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'ın indirdiğini beğenmediler; Allah da onların amellerini boşa çıkardı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun."* Boynu vurmak, kesin öldürmek için kullanılan bir tabirdir. Bu ifade, işin şeklini tarif ve onun korkunçluğunu tasvir ettiği gibi, gazilere kâfirleri en kolay öldürme yolunu da göstermektedir.

"Nihayet onları çökertip hezimete uğrattığınızda bağı sıkı tutun (sağ kalanlarını esir alın)." Yani onları fazlaca öldürdüğünüzde ve kendilerine iyi bir darbe vurduğunuzda yahut onları ağır yaralayıp hezimete uğrattığınızda, kendilerini esir alın ve kaçmamaları için bağlarını sıkı tutun.

"Onları esir aldığınızda, kendilerini ya karşılıksız bırakın ya da fidye karşılığı salıverin." Yani kâfirler esir alındıktan sonra, iki şey arasında tercih yapılır: Ya kendilerinden hiçbir şey alınmadan serbest bırakılırlar ya da fidye karşılığında bırakılırlar.

İmam Mâlik'e göre imam (devlet reisi veya onun vekili) savaş esirleri hakkında şu beş şeyden birini yapmakta serbesttir: 1. Karşılıksız serbest bırakma. 2. Fidye alıp salıverme. 3. Öldürme. 4. Köle yapma. 5. Cizye (baş vergisi) vermekle yükümlü tutma.

Bazıları, esirleri karşılıksız olarak veya fidye alıp serbest bırakmanın câiz olmadığını, bu âyetin, *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (Tövbe 9/5) âyetiyle neshedilip hükmünün kaldırıldığını, bunun için onların öldürülmesi gerektiğini söylemiştir.

Doğru olan görüş, âyetin hükmünün kaldırılmayıp yürürlükte olduğudur.

İmam Şâfiî'ye göre devlet başkanı, bu durumda şu dört şeyden birini yapmakta serbesttir: 1. Öldürme. 2. Köle yapma. 3. Müslüman esirlerle mübadele ederek serbest bırakma. 4. Bir karşılık almadan salıverme. Herhalde İmam Şâfiî'ye göre cizye, Ehl-i kitaba hastır.

Ebû Hanîfe'nin görüşü ise şudur: Devlet başkanı, savaş esirlerini sadece öldürmek veya köle etmek arasında serbesttir. Bu âyetin hükmü Tevbe sûresindeki âyetle kaldırılmıştır. Çünkü Tevbe sûresi en son inen sûrelerdendir.

Mücâhid'in[155] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bugün esirleri karşılıksız bırakmak (men) veya fidye ile salmak yoktur. Âyetteki "men"-den yani iyilikten kasıt, kendilerini öldürmeyerek iyilikte bulunmak ve onları köle yapmaktır. Yahut kendilerinden cizye alarak onlara iyilikte bulunmaktır."[156]

Meşhur olan, İmam Mâlik'in görüşüdür. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] savaş esirleri hakkında beş türlü uygulamada bulunmuştur. Allah Resûlü, Bedir günü Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i bir yere hapsederek öldürmüştür. Diğer esirleri fidye karşılığında serbest bırakmıştır. Sümâme b. Üsâl el-Hanefî, elinde esir iken onu hiçbir karşılık almadan salmıştır. Benî Kurayza yahudilerinin kadınlarını köle yapıp satmıştır. Necrân hıristiyanlarına ve Hâcir Mecûsîleri'ne cizye yüklemiştir.[157]

Cenâb-ı Hak, sonra harbin gayesinden bahsederek buyurdu ki: "Savaşanlar silahlarını bırakıp *harp sona erinceye kadar hükmü budur.*" Yani sizinle harp edenler ağırlık ve aletlerini bırakıp savaş sona erene kadar boyunlarını vurun. Bu, harp edenler alet ve edevatlarını bırakıp ortada bir harp kalmayıncaya kadar onların boyunlarını vurun, sizinle savaşanları öldürün demektir.

Bazıları âyette geçen ve ağırlık manası verdiğimiz "evzâr" kelimesine, "günah" manasını vermiştir. Buna göre mana şöyle olur: Sizinle savaşan müşrikler toptan müslüman olarak işledikleri şirk günahını terkedinceye kadar boyunlarını vurun.

155 Mücâhid b. Cebr (v. 103/721), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

156 bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/221. Diğer görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/208-211.

157 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/210.

Tercih edilen mana şudur: Müşrikleri öldürerek ve esir alarak tesirsiz hale getirin; tâ ki İslâm bütün dinlere üstün gelsin; Ehl-i kitap isteyerek veya istemeyerek iman etsin; bütün din Allah'a ait olsun ve böylece herhangi bir savaşa ihtiyaç olmasın.

Hasan-ı Basrî, âyete şu manayı vermiştir: "Sadece Allah'a ibadet edilinceye kadar onlarla savaşın."

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin kastı, verilen emre sürekli uyulmasındır."

Âyet şöyle devam ediyor: "Yapılacak iş bu. Yahut bunu yapın! *Eğer Allah dileseydi,* hiç savaş olmadan, yere batırma, şiddetli ses veya başka bir şekilde onları helâk edip köklerini kazıyacak sebepler indirerek *onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için savaşı emretti."* Yani Allah, müminler kâfirlerle denensin, müminlere büyük sevap kazandırılsın ve kâfirlerden İslâm'a girmesi takdir edilenler de müslüman olsun diye onlara cihadı emretti.

"Allah yolunda öldürülenlere, başka bir gaye için değil sırf kelime-i tevhidi yüceltme uğruna canlarını verenlere *gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacak,* onları zayi etmeyecektir."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah onları hedeflerine ulaştırır."* Yani Allah onları dünyada doğru ve hak yola, ahirette de büyük sevaba ulaştırır.

Şöyle denilmiştir: Allah onları, Münker ve Nekir'in kabir suallerine doğru cevap vermeye muvaffak eder.[158]

"Ve Allah, onların amellerini kabul ederek ve hasımlarını kendilerinden razı ederek *hallerini hoş,* gönüllerini şâd*eder. Onları, kendilerine tanıttığı cennetine koyar."*

Mücâhid demiştir ki: "Allah, cennetliklere cennette kalacakları yerleri tanıtmıştır; öyle ki oraya gitmek için hiçbir rehbere ihtiyaç duymazlar." [159]

---

158 Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/212.

159 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/192.

Âyete, onlar için hoş kokularla kokulandırdığı cennete girerler anlamı da verilmiştir. İki manayı birlikte düşünmek mümkündür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler! Eğer siz,* dininin yaşanmasına ve peygamberinin şeriatının yayılmasına destek vererek *Allah'a yardım ederseniz, O da* düşmanlarınıza karşı *size yardım eder,* size fetih nasip eder *ve* harp meydanlarında yahut İslâm yolunda *ayaklarınızı sabit tutar."*

"İnkâr edenlere gelince, helâk onlara!" Âyette geçen "ta'sen lehüm" ifadesi, bir beddua olup onlar için helâk, düşüş, çöküş, sürünme veya rahmetten uzaklık istemektir. İbnü's-Sikkît, bu kelimeye, "Yüz üstü sürünsün" manasını vermiştir. Allah onları yüz üstü süründürsün yani helâk etsin ve rahmetinden uzaklaştırsın anlamına gelir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah, kâfirlere dünyada öldürülerek ve esir edilerek bu zilleti yaşattı; ahirette ise baş aşağı ateşe itilerek daha büyük bir zillet yaşatacaktır."

Kâfirlerden kasıt, inkâr eden herkestir.

Bazıları, bu âyetteki kâfirlerden kastın, Allah'ın dinine yardım eden müminlerin zıddına iş yapan kâfirler olduğunu söylemiştir. Âyette sanki şöyle deniliyor: Eğer siz, Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar; kim O'na yardım etmezse helâk ona!

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah onların amellerini boşa çıkardı;* onları yok saydı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bu helâkin ve amelleri boşa çıkarmanın sebebi şudur: Onlar Allah'ın* Kur'an'dan *indirdiğini beğenmediler.* Çünkü onda Allah'ın birliği işlenmekte, ayrıca onların alıştığı ve nefs-i emmârelerinin arzuladığı şeylere aykırı hükümler bulunmaktadır. *İşte kâfirler bunları beğenmedikleri için Allah onların* akrabaya yardım ve iyilik türünden yaptıkları diğer *amellerini boşa çıkardı."*

4-9. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zâhirî düşmanla yapılan küçük cihadın sonu, onların İslâm'a girmesi, teslim olmaları veya sulh ile silahların bırakılıp harbin nihayet bulmasıdır. Nefisle yapılan büyük cihadın sonu ise nefsin teslim olması, kendisinden istenen şeye boyun eğmesi yahut bütün kötü isteklerinden uzaklaşıp manen ölmesidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Hak yolunda seyrü sülûk yapanlar, nefislerine galip geldiklerinde (en zor) seyirleri biter. Nefislerine galip gelip onu hükmü altına aldıklarında Hakk'a vâsıl olurlar."

Buna göre, *"Kâfirlerle savaşta karşılaştığınızda, onların boynunu vurun ..."* âyeti, hevâyı ve şeytanı öldürmeye, hak yolundaki diğer engelleri de kesip atmaya işaret etmekte ve onları hezimete uğrattığınızda bağlarını sıkı tutun, onların hilesinden emin olmayın uyarısında bulunmaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Aynı şekilde kul da nefsine galip gelince, onda hiçbir kötü vasıf bırakmamalı, kendisine sıfatlarını ortaya çıkaracak bir alan ve hareket imkânı vermemelidir. Nefis zehirli bir yılana benzer; yılan tam olarak öldürülmeyip kendisinde biraz hayat kalınca, üzerine konan bir parmağa zehrini zerkeder."[160]

Ey ârifler, marifetullahta tam bir temkin halini elde ettiğinizde, ya nefisle yaptığınız büyük cihadı terkederek onu karşılıksız serbest bırakırsınız ya da müşahedenin halâveti (manevi tadı) içinde nefisten uzaklaşarak onu böyle bir karşılıkla serbest bırakırsınız. Nefis tamamen ölüp kendisiyle yapılan harp bitene kadar yapılacak iş budur. Eğer Allah dileseydi, sizi hiç cihad etmeden de nefisten kurtarırdı. Bu, ilâhî kudret için mümkün olan bir şeydir. Fakat Allah sizi imtihan etmek ve hak yolunda gidenlerle nefsanî hazlarına bağlanıp kalan kimseleri birbirinden ayırmak için nefisle cihadı emretti. İbn Atâullah-ı İskenderî'nin dediği gibi, eğer nefisler olmasaydı, hakka gidenlerin seyri gerçekleşmezdi.

Allah yolunda ve marifetullahı talep uğrunda nefisleriyle cihad edenlerin Allah amellerini boşa çıkarmaz; onları marifetine ulaştırır,

160 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/404.

müşahedesi içine daldırarak hallerini güzelleştirir ve kendilerini marifet cennetlerine dahil eder. Yüce Allah, bu cennetleri onlara ârif şeyhler vasıtasıyla açıklayıp tanıtmıştır. Yahut onlar için marifet cennetlerini hoş kokularla kokulandırmıştır. Böylece onlar, Allah'a yönelten ilâhî vâridatların nesimi ile O'nu müşahede nurlarına ulaşırlar.

Allah Teâlâ, *"Allah yolunda savaşıp öldürülenlerin Allah amellerini boşa çıkarmaz"* âyetiyle ihlâsı elde etmeye işaret etmektedir. Çünkü küçük ve büyük cihad kulu Allah'ın rızasına veya marifetine ancak ihlâsla ulaştırır. Kul cihadını dünyada veya ahirette nefsine ait hiçbir gayeye yönelmeden sırf Allah rızası için yaptığında bu netice hâsıl olur.

Şeyh hafız Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinde şu olayı nakleder: Meysere el-Hâdim demiştir ki:

"Düşmanla bir savaştaydık. Yanımda, zırha bürünmüş bir genç gördüm; genç sağa sola ve düşman ordusunun merkezine hücum etti. Sonra şu manadaki beyitleri söylemeye başladı:

'Ey Said, Rabb'in için güzel zanda bulun. İşte bu, senin temenni ettiğin şeydir. Ey cennet hûrisi, sen bizden uzaklaş, kenara çekil; biz senin için savaşmadık ve öldürülmedik! Fakat biz, sizin sahibinize (yüce Mevlâ) ulaşma iştiyakı içindeyiz. O, bizim gizli açık her şeyimizi bilir.'

Genç bunları söyledi ve düşmana hücum ederek çarpışmaya başladı, onlardan epeyce adam öldürdü, sonra yerine döndü. Düşman ona çok öfkelendi. Genç biraz sonra şu manadaki beyitleri söyleyerek tekrar hücuma geçti:

"Ben, senden ümit içindeydim; ümidim boşa çıkmadı. Bugünkü çalışma ve isteğim boşa gitmedi. Ey cennet köşklerini güzel eğlencelerle dolduran Rabbim; eğer sen olmasaydın, cennetteki eğlence ve neşenin hiçbir tadı olmazdı!"

Genç bunları söyleyerek düşmanların arasına daldı ve vuruşmaya başladı, onlardan pek çok kimseyi öldürerek safına döndü. Düşman onun bu haline çok öfkelendi. Genç üçüncü kez saldırıya geçti. O sırada şu manadaki beyitleri okuyordu:

'Ey huld cennetinin eğlencesi hûri, sen dur ve beni dinle: Biz senin için savaşmadık. Sen dur ve hemen cennete geri dön, biraz çabuk ol. Bana heveslenme, bana heveslenme, bana heveslenme! (Benim arzum Rabbim'in rızası ve cemalidir).'

Allah kendisinden razı olsun, genç bunları söyledi ve düşmanla çarpışmaya başladı, şehid olana kadar vuruştu. Allah kendisine rahmet etsin." [161]

Allah Teâlâ'nın, *"Eğer Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı hak yolda sabit tutar"* âyetinde, insanlara vaaz ve öğütle uğraşanlarla, dinin yayılması, Allah'ın kullarının O'nun sevgisine ve taatine sevkedilmesine çalışan davetçiler için bir teşvik vardır ve bu kimseler gayrete getirilmektedir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun. İsterseniz size Allah'ın adıyla yemin edebilirim: Şüphesiz, Allah'ın kullarının en sevimlisi, Allah Teâlâ'yı kullarına sevdiren ve yeryüzünde halka nasihat ederek dolaşanlardır."[162]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Bütün insanlar Allah'ın bir ailesi durumundadır. Bu aile içindeki insanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır."[163]

İnsanlara verilecek en büyük fayda, onların Allah'a irşad edilmesidir; bu onlar için ebedî saadet vesilesidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kulun Allah'a yardımı, nefsi, hevâsı ve şeytanı ile mücâhede etmesidir; çünkü onlar Allah'ın düşmanlarıdır. Kul onlarla mücadeleye girince, Allah onu kuvvetlendirir ve düşmanlarına karşı kendisine yardım eder. Bu yardım, düşmanlarının şerrini ondan gidererek, kendisini taatinde istikamet üzere tutarak

161 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/173-174.

162 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, 53; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, 16/103 (nr. 44069), biraz farklı lafızlarla.

163 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 6/65; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/191.

ve onu cemalinin keşfiyle mükâfatlandırarak gerçekleşir. Nihayet kul, kulluk makamında ve rubûbiyyet nurlarının keşfinde sabit hale gelir."[164]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın kuluna yardımı, dinini yüceltme ve düşmanlarını uzaklaştırma noktasında olur."

Kuşeyrî, *"Sizin ayaklarınızı sabit tutar"* âyetinin tefsirinde de şöyle demiştir: "Bu durum, kulun din düşmanlarının saldırıları karşısında hezimete uğramaması, onlara düşmanlıkta kalbinin zayıflamaması ve dinini yüceltme konusunda Allah'a olan güveninin sarsılmaması konusunda Allah'ın sürekli kendisini muvaffak etmesiyle gerçekleşir."[165]

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'a davet eden ve dinine yardımcı olan müminlerin aksine, onları tenkit edenlerden bahsederek şöyle buyurdu: "İnkâr edenlere gelince, onlara helâk olsun! Allah onların amellerini boşa çıkardı. Onların amelleri kusurlu olduğu için, onlarla Allah'ın marifetine ulaşamazlar."

Tefekkür ve İbret

Cenâb-ı Hak sonra, düşmanların zararlarından kurtulmanın en kısa yolu olan tefekkür etmeyi ve ibret almayı emrederek şöyle buyurdu:

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (١٠) ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ (١١) إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ (١٢)

164 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân* 3/304.

165 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/405.

10. ***Onlar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah, onları yerle bir etmiştir. Bu kâfirler için de onların benzeri bir âkıbet vardır.***

11. ***Bunun sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır*** *(dostu ve yardımcısıdır);* ***inkâr edenlerin ise hiçbir dostu yoktur.***

12. ***Şüphesiz, Allah, iman edip salih ameller yapanları, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise*** *(dünyadan bir süre)* ***yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "O Mekke kâfirleri *yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin âkıbetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?"* Âyetin manası şudur: Onlar, yerlerinde oturdular; kâinattan ibret almak için gezip dolaşmadılar ki kendilerinden önce hakkı yalanlayan ümmetlerin âkıbetinin nasıl olduğunu görsünler. Zira önceki ümmetlerin yurtlarındaki kalıntılar, başlarına neyin geldiğini haber vermektedir.

"Allah, onları yerle bir etmiştir." Bu âyet, bir soruya cevaptır. Sanki, "Onların âkıbeti nasıl oldu?" diye bir soru soruldu da ona cevap olarak, "Allah onları, ailelerini ve mallarını helâk edip kökünden kazıdı" denildi.

"Öncekilerin yolundan giden *bu kâfirler için de onların benzeri* âkıbetler veya azaplar *vardır."* Bunun manası, onların helâkinin aynısı ve daha fazlası değil, bir benzeri vardır demektir.

Şimdiki kâfirlerin azabının öncekilerin azabından daha şiddetli olması da mümkündür. Nitekim onlar, kendilerini hafife alıp zayıf gördükleri müminler tarafından öldürüldüler ve esir alındılar. Kendisi gibi birinin elinde öldürülmenin acısı, umumi bir sebeple helâk olmanın acısından daha şiddetlidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah öncekileri dünyada bu şekilde helâk etti, onlar için ahirette de benzeri azaplar vardır.[166]

---

166 Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/85.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bunun* yani şimdi ve gelecekte müminlere yardım edilip kâfirlerin helâk edilmesinin *sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır,* yani onların yardımcısı ve kendilerine izzet verendir. *İnkâr edenlerin ise* başlarına gelecek ceza ve azabı onlardan savacak *hiçbir dostu yoktur."* Bu âyet, *"Sonra onlar, gerçek Mevlâ'ları olan Allah'a döndürülürler"* (En'âm 6/62) âyetiyle çelişmez, çünkü o âyetteki Mevlâ, mâlik, sahip manasındadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, iman edip salih ameller yapanları, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır."* Bu âyet, yüce Allah'ın müminlere dostluğunun hükmünü ve ahiretteki semeresini açıklamaktadır.

"İnkâr edenler ise dünya nimetlerinden az bir süre *yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler."* Kâfirler, âkıbetlerinden habersiz ve önlerindeki yemek üzerinde hiç tefekkür etmeden, aynen otlaklarında sonuçta boğazlanacağından habersiz bir halde otlayan hayvanlar gibi yiyip içerler. Kâfirlerin hayvanlara benzetilmesi şu yönlerden uygundur: Âkıbetinden ve nimeti verene şükürden uzak olmak, zararlıyı faydalıdan ayırmamak; haramı yiyip ondan sakınmamak gibi. Kâfirin yemeyi ihtiyaçla sınırlamaması ve onu belli vakitlere tahsis etmemesi de hayvanlara benzediği diğer yönleridir. Âyetin tasavvufî işaretleri bölümünde -inşallah- bu konuda daha fazla açıklama gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onların varıp kalacakları yer ateştir."*

10-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İbret için tefekkür şu dört alanda olur:

Birincisi: Dünyanın süratle gidip yok olması konusunda düşünmektir. Dünya, görülen birtakım karışık rüyalara benzemektedir. İnsan, dünyanın kendisine bağlanan kimseyi nasıl ağına çekip yakaladığını, sonuçta kulun, hiçbir azığı ve hazırlığı olmadan Allah'ın huzuruna geldiğini, yüce Allah'ın haddi aşan zalimleri nasıl helâk ettiğini ve köklerini kazıdığını düşünmelidir. Bu düşünce insanın, ceza günü yani ahiret için gayrete gelip hazırlanmasını sağlar.

İkincisi: Ahiret yurdunun ve cennet nimetlerinin devamlı oluşu üzerinde düşünmektir. Bunu düşünen insan, dünya hayatını salih amel yapmak için bir fırsat bilip ona yönelir.

Üçüncüsü: Allah'ın, kullarına ihsan ettiği dünyevî ve uhrevî, maddi ve manevi nimetler üzerinde düşünmektir. Allah Teâlâ, *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız!"* (İbrahim14/34) buyurmuştur. Nimetler üzerinde düşünmek insanı, onların devam etmesi için şükre sevkeder.

Dördüncüsü: Sahip olduğu harika nizam ve intizamıyla önümüze konan şu âlemler üzerinde düşünmektir. Bu düşünce insanın, âlemleri yaratanı tanımasını, O'nun apaçık hikmet ve kudretini görüp hayran olmasını sağlar

İmam Kuşeyrî, *"Bunun sebebi şudur: Şüphesiz, Allah, iman edenlerin Mevlâ'sıdır; inkâr edenlerin ise hiçbir dostu yoktur"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Mevlâ, seven demektir. Allah Teâlâ, iman edenleri sevmektedir; kâfirleri ise sevmemektedir. Bu âyetin, Kur'an'daki en ümit verici âyet olduğunu söylemek doğru bir tesbittir. Çünkü âyette, 'Allah zâhidlerin, âbidlerin, vird ve gayret sahiplerinin dostudur' denmedi, sadece, 'Allah, iman edenlerin Mevlâ'sı yani dostudur' dendi. Allah'a iman eden bir kimse, (günah olduğunu bildiği halde nefsine uyup) isyana dalsa da Allah'ın dostlarına dahildir."[167]

Kalpteki Allah sevgisi, iman ve yakînin artması derecesinde birbirinden farklıdır; kul ileri seviyedeki iman ve yakîni ile Allah tarafından sevilen ve özel yakınlığına ulaşan has dostlarından olur.

Allah Teâlâ'nın, *"İnkâr edenler ise* dünya nimetlerinden az bir süre *yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler"* âyetinden hareketle deriz ki; gafil de böyledir. Hayvanlar, nereden bulduğuna bakmadan ve bir ayrım yapmadan önüne gelen her şeyi yer; cahil de böyledir; o da helâl haram ayrımı yapmadan, bulduğu her şeyi yer. Hayvanların yemek için belirli bir vakitleri yoktur; onlar yiyecek buldukları her vakit yerler. Gafil ve kâfir de böyledir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

167 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/406.

"Kâfir yedi mide ile yer; mümin ise az bir şeyle yetinir."[168]

Diğer bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Âdemoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır!"[169]

Hayvanlar, gaflet içinde yer. Kim bir şey yerken Rabb'ini unutursa onun yemesi de hayvanların yemesi gibi olur. Bu açıklamalar için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[170]

İbret Almayanların Sonu

Cenâb-ı Hak, kâfirlere ibret almalarını emredip onlar bunu yapmayınca, kendilerini helâkle tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّت۪ي اَخْرَجَتْكَۚ
اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّه۪ كَمَنْ
زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِه۪ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٤﴾

13. ***Resûlüm, seni yurdundan çıkaran şehirden daha güçlü nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik. Onların hiçbir yardımcısı da olmadı.***

14. ***Rabb'inin katından açık bir delil üzere olan kimse, kötü işleri kendilerine güzel gösterilen ve nefislerinin arzularına uyan kimseler gibi olur mu?***

---

168 Hadisin diğer bir rivayeti şöyledir: *"Mümin bir mide ile yer, münafık ise yedi mide ile yer"* (bk. Buhârî, Et'ime, 12; Müslim, Eşribe, 182; Tirmizî, Et'ime, 20; İbn Mâce, Et'ime, 3; Ahmed, *Müsned*, 2/21, 43, 74, 145).

169 Tirmizî, Zühd, 47 (nr. 2380); İbn Mâce, Et'ime, 50 (nr. 3349); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5213; Hâkim, *Müstedrek*, 4/121.

170 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/407.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, seni yurdundan çıkaran şehirden* yani Mekke'den *daha güçlü,* insanlarının sayısı çok daha fazla *nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik."* Yani seni yurdun olan Mekke'den çıkaran kavminden her yönüyle daha güçlü, daha üstün nice kavimler vardı ki biz onları çeşitle azaplarla helâk ettik. *"Onların hiçbir yardımcısı da olmadı."* Onlara yardım eden ve kendilerinden azabı savan kimse bulunmadı. Ey Kureyş, sizler onlardan daha zayıfsınız ve onları perişan eden azabın size inmesini daha çok hak ediyorsunuz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rabb'inin katından açık bir delil üzere olan kimse, kötü işleri kendilerine güzel gösterilen ve nefislerinin arzularına uyan kimseler gibi olur mu?"*

Âyetteki açık delil, kati burhan, insanları ve cinleri benzerinin getirmekten aciz bırakan Kur'an'la diğer mucizelerdir. Açık delil üzere olanla Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kastedilmiştir. Yaptığı kendisine güzel gösterilenler ise Mekkeliler'dir. Şeytan onlara, şirklerini, Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlığı güzel gösterdi. Onlar ayrıca bozuk hevâlarına tâbi oldular; içinde bulundukları hale bir delil aramak şöyle dursun, onun doğru olup olmadığı konusunda hiç şüphe etmeden her türlü sapkın işe daldılar.

Bazıları, Rabb'inden açık bir delil üzere olanlarla kastedilenlerin sadece dinin delillerine sımsıkı sarılan müminler olduğunu söylemiştir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Rabb'inden açık bir delil üzere olanların Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlerden ibaret olduğu görüşünü yüce Kur'an'ın nazmı desteklemiyor; çünkü bu durumda Resûlullah ile ameli kendisine güzel gösterilen kimse birbiriyle kıyaslanacak şekilde denk görülmüş olur ki Allah Resûlü'nün yüce makamı böyle bir kıyası kabul etmez. Burada takdir edilecek mana şudur: Durum böyle değil midir? Bütün işlerinin sahibi ve düzenleyicisi olan Allah tarafından gönderilen Kur'an ve diğer aklî delillerden apaçık bir delil ve parlak bir burhana göre hareket eden kimse, haddizâtında çirkinlerin en çirkini

olan koştuğu şirk ve işlediği günahlar kendisine güzel gösterilen kimse gibi olur mu?"[171]

13-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, Allah'ın dostlarına eziyet eden ve onları vatanlarından çıkaran kimselere, dünyada veya ahirette helâk edilme tehdidi vardır.

"Rabb'inden açık bir delil üzere olan kimse ..." âyeti ile ilgili, Hûd sûresinin 17. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

Kuşeyrî, bu âyetteki "açık delil"i açıklarken demiştir ki: "Âyetteki 'beyyine' ışık, delil ve açık yolu görmek manasındadır. Âlimler, delillerinin ışığı ile hareket ederler; ârifler ise müşahedeye dayalı marifetlerinin ışığı ile iş görürler. Âlimler, usule ait delillerin hükümleriyle iş görürler; ârifler ise ilham ve vuslatın hükmüne göre hareket ederler."[172]

Müttakilere Vaat Edilen Cennet

Allah Teâlâ, *"Onları kendilerine tanıttığı cennetine koyar"* (Muhammed 47/6) âyetinde bahsettiği cennetini tanıtarak şöyle buyurdu:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ
مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ
مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ
كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ اَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15. ***Takva sahiplerine vaat olunan cennetin özellikleri şöyledir: Orada** (tadı, rengi ve kokusu) **bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ır-***

171 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/86.

172 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/407.

makları vardır. Onlar için orada her çeşit meyve ve ayrıca Rab'lerinden bağışlama vardır. Bunların durumu, ateşte temelli kalacak olan ve kendilerine bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Şirkten ve isyanlardan korunan *takva sahiplerine vaat olunan cennetin* hayret verici *özellikleri* ve muazzam hali *şöyledir*: O, size anlattığımız cennettir. *Orada* tadı, rengi ve kokusu *bozulmayan su ırmakları*; asit ve başka sebeplerle dünya sütlerinin değiştiği gibi, *tadı değişmeyen süt ırmakları ve içenlere zevk veren şarap ırmakları mevcuttur.*" Bu şarap, çok lezzetlidir; onda kötü bir tat ve koku bulunmadı gibi, baş ağrısı meydana getirme ve sarhoş etme endişesi de yoktur. O, sadece lezzet almak içindir.

"Orada ayrıca süzme bal ırmakları vardır." Bu bal, arının karnından çıkmadığı için ona bal mumu ve başka bir şey karışmaz. İmam Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cennette su, süt, bal ve şarap denizleri vardır; sonra onlardan nehirler ayrılarak (cennetin içinde) akar."[173] Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

Kâ'b el-Ahbâr'ın[174] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dicle, cennetin su nehrindendir. Fırat, cennetin süt nehrindendir. Nil, cennetin şarap nehrindendir. Seyhan, cennetin bal nehrindendir; bunların hepsi kevserden çıkar."[175]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Belki bu nehirler dünyaya çıktıkları zaman, gayba iman hali devam etsin diye halleri değişmiştir.

---

173 Tirmizî, Cennet, 27 (nr. 2571); Ahmed, *Müsned*, 5/5; Dârimî, Rikâk, nr. 2836.

174 Kâ'b el-Ahbâr, Ebû İshak Kâ'b b. Mâti' el-Himyerî el-Yemenî (v. 32/652-53), İsrâiloğulları'yla ilgili rivayetleriyle tanınan tâbiînden bir zattır. Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer zamanında müslüman olmuş ve vefatına kadar halifelerin yanında çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b el-Ahbâr", *DİA*, 24/1-3).

175 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/478; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/217; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/464.

Denilmiştir ki: Bu nehirlerden önce "su" söylendi; çünkü su, hayatın vazgeçilmez bir unsurudur ve onsuz olmaz. Sonra "süt" söylendi; zira süt çoğu zaman yiyecek ve içecek yerine kullanılır. Peşinden "cennet şarabı" söylendi; çünkü insan doyana kadar yemek yediğinde nefsi, kendisinden lezzet alacağı bir şeyi arzular. Bu şey, cennet ehli için şaraptır. En son olarak "bal" söylendi; zira balda, dünyada içilen ve yenilen şeylerden dolayı vücutta meydana gelen hastalıklar için bir şifa vardır. Bal, sıra itibariyle en sondur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar için orada,* bahsedilen bunca nimet çeşitleriyle birlikte her türlü meyve vardır, yani meyvelerin her çeşidi mevcuttur *ve ayrıca* onlar için *Rab'leri tarafından lutfedilen* büyük bir *bağışlama vardır."* Âyette, "Onlar için rahmet vardır" denilmeyip "mağfiret vardır" denilmesi, şunu bildirmek içindir: Her iki dünyada da bedene ait nimetlere meyletmek, bir çeşit kusur olup mağfireti gerektirmektedir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunların durumu, ateşte temelli kalanın durumu gibi midir?"* Yahut cennetin durumu, ebedî ateşte kalanın cezası gibi midir? Bu iki grubun hali kesinlikle aynı değildir. Hak'tan gelen apaçık delile sımsıkı sarılanla, nefsinin hevâsına (kötü arzularına) tâbi olan kimseyi bir görmek; altından ırmaklar akan cennetlerle, içindekilere kaynar su içirilen cehennemi aynı görmek gibidir. Bu mümkün müdür? Cehennemliklere içirilen su öyle kaynardır ki onlara yaklaştırıldığında yüzleri haşlanır ve kafalarının derisi düşer. Onu içtiklerinde bağırsaklarını parça parça eder. Allah'tan, bizi böyle bir azaptan korumasını ve her türlü dertten uzak tutmasını isteriz.

15. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kendilerini Allah'tan alıkoyan her şeyden sakınan müttakilere vaat edilen marifet cennetinin güzel hali şöyledir: Orada, hakikat ilimlerinin su nehirleri vardır; o ilimlerin safiyeti hiç bozulmamış ve nurları bulanmamıştır. Orada, Kitap ve Sünnet'le desteklenmiş şeriat ilimlerinin sütünden oluşan nehirler vardır. O ilimlerle amelin halveti değişmemiş,

onlarla yüce Mevlâ'ya münâcâtın lezzeti kaybolmamıştır. O marifet cennetinde ayrıca müşahede (ilâhî aşk) şaraplarından oluşan nehirler vardır. O, içenlere lezzet veren, tadı akılları gideren, anlatılmakla anlaşılmayan bir manevi şaraptır. Yine o marifet cennetinde Cenâb-ı Hak'la konuşmanın, özel muhabbetin ve O'na münâcâtın balından oluşan nehirler vardır. Onlar, safi vakitlerde gerçekleşen, karışık şeylerden korunmuş özel manevi hallerdir. Ârifler için marifet cennetinde öyle taze hikmetler ve tatlı ilim meyveleri vardır ki onları kitaplar yazmaz, onlar ders halkalarından öğrenilmez (Onları öğrenip tatmanın yeri âriflerin meclisi, terbiyesi ve gönlüdür).

İmam Kuşeyrî, *"Takva sahiplerine vaat edilen cennetin özellikleri şöyledir"* âyetinin işareti sadedinde demiştir ki: "Bugün evliyanın hali de böyledir. Onlar için önce vefa şarabı (içeceği) vardır. Sonra sefa, sonra vela (dostluk), peşinden lika (kavuşma) halinin şarabı sunulur. Bu içeceklerin her biri için bir amel vardır. Onu içen kimse için de sarhoşluk ve ayıklık (sekr ve sahv) halleri vardır.

Kim, vefa şarabından yudumlarsa, kendinden geçme günlerinde, varlıklardan hiçbirine bakmaz.

Kim, sefa kâsesinden içerse, bütün karışık hallerden kurtulur. Bundan sonra ahdinde bir bulanıklık bulunmaz. Bütün vakitlerinde nefsinin kuruntularından arınmış ve onun boş taleplerinden kurtulmuştur. Dünyada ve ahirette Allah'tan başka bir derdi ve isteği kalmadan O'nun emirlerini yerine getirmekle meşgul olur.

Kim, özel dostluk kâsesinden içerse, kararı kalmaz, dostu gece gündüz bir an olsun sırrından ayrılmaz.

Kim de lika (vuslat) halinde ilâhî aşk şarabını içerse, sürekli bekâ halini (O'nunla olma nimetini) elde eder. Bundan sonra O'nunla olmanın dışında diğer hiçbir ihsanı talep etmez; çünkü onun, Cenâb-ı Hakk'ın kibriya (ululuk) tecellileri anında O'nun yüceliği içinde bütün varlığı yok olmuştur."[176]

---

176 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/408.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Vefa içeceğine gelince, o, şeyhiyle birlikte irade (kendisine teslim ve tâbi olma) akdi yapmaktır. Yahut Cenâb-ı Hak ile muhabbet ve hizmet akdi yapmaktır. Onların her birine vefa gerekir. O, susuz bir kimsenin tatlı sudan içmesi gibidir.

Sefa şarabına gelince, o, marifetullah ilminin sefasıdır; o, süt gibi olup ruhlar onunla ilâhî huzura terakki anında gıdalanırlar.

Vela (dostluk) şarabına gelince, o, büyük velilerden temkin sahibi âriflerin içeceğidir. Onlar ezelî aşk şarabından içerler; önce sarhoş olup sonra kendilerine gelirler (Buna sahv hali denir). Allah kendisinden razı olsun, Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî bu konuda der ki:

"Bizim içtiğimiz, kırbalarda (fıçı ve küplerde) hazırlanan şarap değildir; bu şarap, toprakta yetişen maddelerden elde edilir. Onun sarhoşluğu benimkinden ayrıdır; benim sarhoşluğum ezelîdir."

Lika (vuslat) halindeki şaraba gelince, onunla kastedilen şey, âriflerin bekâ haline döndükleri vakitlerdir; o zaman ârifler türlü hikmetler ve hoş muamelenin manevi tadı içinde sefa sürerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkların haline değinerek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذٖينَ
اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًاۗ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ
وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَالَّذٖينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ
﴿١٧﴾ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةًۚ فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَاۚ
فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

16. ***Onlardan bazıları seni dinler, fakat senin yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara** (alay yollu), **"O az önce ne söylemişti?" derler. İşte bunlar, Allah'ın kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.***

17. ***Hidayete ermiş olanlara gelince, Allah onların hidayetini artırır ve kendilerine takva halini verir.***

18. ***Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini bekliyorlar. Şüphesiz onun alametleri gelmiştir. Kıyamet onlara gelip çatınca ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan bazıları seni dinler."* Onlar münafıklardır. Münafıklar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde hazır bulunuyor, sözünü işitiyor fakat onu hafife alarak söylenene dikkat etmiyor ve gereğini yapmıyorlardı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Fakat senin yanından çıktıkları zaman,* sahabeden *kendilerine ilim verilmiş olanlara* alay yollu, *'O az önce ne söylemişti?' derler."* Yahut, "Biz yanından ayrılmadan önce yeni olarak söylediği söz neydi?" derler.

Mukâtil demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hutbe veriyor ve hutbesinde münafıkları kınıyordu. Münafıklar sözlerini dinlediler, mescidden çıktıklarında, alay olsun diye, Abdullah b. Mesud'a [radıyallahu anh], Resûlullah'ın ne söylediğini sordular."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ben kendisine ilim verilenlerdenim; çünkü âyette buyrulduğu gibi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinden çıkan bazıları bana da, 'O az önce ne söylemişti?' diye sordular."[177]

Şöyle denilmiştir: İnsanlar üç gruptur: Hak sözü işitip gereğince amel edenler, işittiğini anlamayanlar, işittiklerini terkedenler.

---

177 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/466.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte bunlar,* asla hayra yönelmediklerinden *Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin* boş *arzularına uyan kimselerdir."* Bunun için, hiç hayrı olmayan şeyler yaptılar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hidayete ermiş,* hak yola ulaşmış *olanlara gelince,* bu sebeple *Allah onların hidayetini,* ilim ve basiretlerini *artırır."* Yahut özel desteği ve ilhamla onların göğsünü açar (kalplerini genişletip hakikatleri kabul edecek hale getirir). Yahut Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] işittikleri şeylerle onların sahip oldukları hidayet hallerini artırır.

"Ve kendilerine takva halini verir." Takvayı elde etmeleri için onlara yardım eder.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Kendilerine takvalarının mükâfatını verir.

Onlara, sakınacakları şeyi açıklar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini bekliyorlar."* Âyetin manası şudur: Onlar önceki ümmetlerin hallerinden ibret almadıkları gibi, kıyametin gelmesi ve içindeki büyük korkularla ilgili haberlerden de öğüt almıyorlar. Onlar ancak kıyametin âniden başlarını gelmesini bekliyorlar.

"Şüphesiz onun alametleri gelmiştir." Bu alametler, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderilmesi, ayın ikiye yarılması ve bir görüşe göre insanları saran büyük bir dumandır.

Bu alametlerin şunlar olduğu da söylenmiştir: Akrabalık ilişkilerinin kesilmesi, şerefli insanların azalması ve alçak kimselerin çoğalması.

"Şüphesiz onun alametleri gelmiştir" âyeti, kıyametin geleceğini bildirmekten öte, onun âniden gelmesi için sebebin oluştuğunu göstermektedir. Bunun manası şudur: Onların, öğüt almaları için kıyametin âniden gelmesinden başka, öğüt almayı gerektirecek bir şey ve bekledikleri bir iş kalmadı. Çünkü onlara kıyametin alametleri geldi fakat onlar, başlarını kaldırıp da ona bakmadılar; onları kıyametin gelmesi için bir başlangıç saymadılar. Bu durumda geriye, onun âniden gelmesi kaldı.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kıyamet onlara gelip çatınca ibret almaları kendilerine ne fayda verecek?"* Ahfeş demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kıyamet onlara gelince, nasıl öğüt alacaklar? Yani kendilerine kıyamet gelince onlar nereden ve nasıl öğüt alacaklar?"

Âyette kastedilen şudur: Kıyamet gelince, öğüt ve ibret almanın bir faydası yoktur. Şu âyet de bu durumu ifade etmektedir:

"O gün cehennem getirilir. O gün insan gerçeği anlar, fakat bu anlamanın ona ne faydası var?" (Fecr 89/23).

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Vaaz ve öğüt meclisinde, eğer öğüt veren kimse kalbi nurlanmış biriyse, onu dinleyen kimse muhakkak Allah'a yönelir. Fakat bu yönelme, nurun dinleyenin kalbine sirayeti ölçüsünde farklı olur. Nur, dinleyenlerin bazısının kalbinin dışına, bazısının kalbinin içine, bazısının ruhuna, bazısının da sırrına ulaşır. Bu, herkesin kalbini mâsivadan arındırması ve nuru almaya kabiliyeti ölçüsünde olur. Nur kimin kalbinin dışına ulaşırsa o kimse, zâhirî amele yönelir; dünya sevgisiyle ahiret sevgisi arasında olur. Nur kimin kalbine ulaşırsa o kimse, kalbiyle Allah'a yönelir; dünyayı arkasına atar. Nur kimin ruhuna ulaşırsa, kendisinden perde kalkar. Nur kimin sırrına ulaşırsa, o kimse Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede temkin sahibi (sabit-kadem) olur.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Âriflerin nurları, sözlerinin önündedir. Nerede nur olursa, söz kalbe ulaşır."[178]

Ârifin meclisinde bulunan kimse onun sözlerinden faydalanmak isterse bu faydayı görür; yoksa orada ârifi tenkit için bulunuyorsa, onun hali şu âyette anlatıldığı gibidir:

"Onlardan bazıları seni dinler, fakat senin yanından çıktıkları zaman, kendilerine ilim verilmiş olanlara (alay yollu), 'O az önce ne söylemişti?' derler. İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir" (Muhammed 47/16).

---

178 Açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 339 (Beyrut 2005).

Hidayetin hakikatine ermek için manevi terbiye yoluna giren kimselerin Allah hidayetini artırır; onlar, müşahede halinde temkin makamına ulaşana kadar sürekli manevi terbiye ve terakki içinde yükselirler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Türlü mücâhedelerle hidayet yoluna girenlerin, müşahede nurlarına ulaşmaları için Allah hidayetlerini artırır. Onlar önce, hak delil üzerinde düşünerek hidayet yoluna girdiler; Allah da hak yolu kendilerine güzelce açıklayarak onların hidayetini artırdı. Yahut onlar, ilme'l-yakîn ile hidayet yoluna girdiler; Allah da onları hakka'l-yakîne ulaştırarak hidayetlerini artırdı."[179]

Hidayetin Sebebi ve Esası: Kelime-i Tevhid

Cenâb-ı Hak sonra, hidayetin sebebinden ve aslından bahsederek şöyle buyurdu:

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾

19. ***Resûlüm! Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Sen hem kendi günahın hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahları için Allah'tan bağışlanma dile! Allah, sizin gezip dolaştığınız yeri de içinde kalacağınız yeri de bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm! Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* Yani saadetin ve dâr-ı bekâda nimetleri elde etmenin esasının tevhid ve taat olduğunu, bedbahtlığın ve dâr-ı hevânda (ahirette) hüsranın sebebinin de şirk ve isyan olduğunu bilince, üzerinde bulunduğun tevhid inancında sabit dur. Şunu da bil ki varlık âleminde Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; öyleyse O'ndan başkası ibadeti hak etmez.

---

179 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/408-409.

Durum böyle olduğu için, *"Sen kendi günahın için istiğfar edip Allah'tan bağışlanma dile!"* Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için günah sayılan şey, evlanın hilafına yaptığı işlerdir. Bu tür şeylere "günah" denmesi, kendisinin yüksek makamına göredir. Nasıl böyle olmasın ki salihlerin iyilikleri bazan mukarrebîn makamındakiler (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler) için günah sayılır. Her makamın kendine ait edepleri vardır; kul onlardan birinde kusur işlerse kendisine istiğfar emredilir. Peygamberlik makamı için birtakım edepler olduğu gibi, velilik makamı ve salihlerin makamı için de birtakım edepler vardır. Kullar, rubûbiyyetin haklarını bütünüyle yerine getiremeyecek zayıflıktadırlar. Bunun için Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın büyüklüğünü hakkı ile bilemediler"* (Zümer 39/67) buyurmuştur. Kısaca kulun, Allah Teâlâ'ya karşı korunacak edepleri ve hakları O'nun azametine layık bir şekilde bütünüyle yerine getirmesi âdeta imkânsızdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] yüksek hali ve yüce makamıyla birlikte, bir münâcâtı sırasında halini şöyle ifade buyurmuştur:

"Allahım, ben seni hakkıyla senâ edip yüceltemem; sen kendi zatını övüp yücelttiğin gibisin."[180]

Kul, ilâhî huzura yaklaştıkta, kendisinden daha fazla edep istenir. O huzurda bir uyuklama hali yaşasa, kendisine istiğfar emredilir. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bir mecliste yetmiş -bir rivayette yüz- defa istiğfar ederdi.[181]

Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî, âyet üzerinde bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Doğru olan görüş şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, affedilmiş olarak kalmayı ve günaha düşmekten korunmayı talep etmek içindir, yoksa günaha düştükten sonra affedilmeyi talep etmek için değildir. Allah Teâlâ ona, bu isteğini yerine getirdiğini haber vermiştir.

Şöyle denilmiştir: Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, yüce Allah'ın emrini yerine getirerek O'na kulluk yapmak içindir, başka bir şey için değildir.

---

180 Müslim, Salât, 222.

181 Buhârî, Daavât, 3; Müslim, Zikir, 42; Ebû Davud, Vitir, 26.

Bana zâhir olan mana şudur: Allah Teâlâ'nın, Allah Resûlü'nün geçmiş ve gelecek günahlarını affettiğini müjdelemesiyle birlikte kendisine istiğfarı emretmesi, affetmenin vaade değil, gayb olan ilâhî dilemeye bağlı olduğuna işaret etmek içindir. Bu hakikattir; yapılan vaade güvenmek ve ona göre hüküm vermek ise şeriattır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: 'Âyetin manası şudur: Resûlüm, sen, kıyametin geleceğini kesin olarak bildiğinde, onun alametlerinin geldiğini gördüğünde, artık sen işlerin en mühimi ve en evlası ile meşgul ol; tevhide yapış, Allah'ın zatını, O'na layık olmayan şeylerden tenzih et (uzak ve yüce tut). Sonra, sana layık olmayan terk-i evla türü şeylerden istiğfar ederek nefsini temizle, sen kâmil olunca, senin dışındakileri de kemale erdirmek için çalış; bunun için mümin erkekler ve mümin kadınlar için istiğfar et.'"[182]

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca *mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahları için Allah'tan bağışlanma dile.*" Yani onların günahlarının affedilmesi için Allah'a yalvar. Bu, onlar için hayır dua ve kendilerini günahlarının affedilmesine vesile olacak işlere teşvik ederek olur.

Âyetin ifade şekliyle şuna dikkat çekilmektedir: Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfar etmesini gerektiren şeyler, müminlerin istiğfarını gerektiren işler gibi değildir. Olmaz ya, olduğunu farzetsek bile Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kusurları, müminler için iyilik sayılacak şeylerdir. Yine âyet bize şunu bildiriyor: Müminler günahlara dalma durumuyla yüz yüzedir ve bunun için istiğfara ihtiyaçları çok fazladır.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah, sizin dolaştığınız ve kaldığınız yeri bilir.*" Yani Allah sizin dünyada dolaşıp durduğunuz yerleri bilir. Dünya hayatı, birçok merhaleden oluşmaktadır; kul bu merhaleleri katetmek zorundadır. Allah sizin, ahirette kalacağınız yeri de bilir; çünkü orası sizin sürekli yerleşip kalacağınız vatandır. Bunun için Allah size sadece dünya ve ahirette en hayırlı olanı emreder, öyleyse size emrettiği şeylere sımsıkı sarılın; şüphesiz sizin için ne mühim olanı odur.

---

182 Abdurrahman-ı Fâsî'den (v. 1036/1626) yapılan alıntı, onun *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedendir.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Allah sizin geçim ve ticaret için dolaştığınız yerleri ve evlerinizde yerleşip kaldığınız mekânlara bilir.

Allah sizin, hayatınızda gezip dolaştığınız yerleri ve kabirlerinizde kalacağınız yeri bilir.

Allah sizin, iyi-kötü amelleriniz içindeki halinizi ve bunun neticesi olarak ahirette cennet veya cehennemdeki kalacağınız yerlerinizi bilir.

Allah sizin bütün hallerinizi bilir; O'na hiçbir haliniz gizli kalmaz; bu durumda O, kendisinden korkulmaya, isyan etmekten çekinilmeye ve istiğfar edilip af istenmeye layıktır.

19. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, peygamberine, *"Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"* buyurdu. Halbuki o, bunu bilmekteydi; fakat bu şekilde kendisine ilme devam etmesini ve daha fazlasını istemesini emretti. Bu onun ilimde ikinci haline göre verilmiş bir emirdir. İlim, bir haldir ve Hz. Peygamber'in aynı halde sürekli kalması câiz değildir; ona her an ilim gelmektedir.

Şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ilme'l-yakîne sahipti, kendisine ayne'l-yakîne ulaşması emredildi. Yahut o, ayne'l-yakîne sahipti, hakka'l-yakîne ulaşması emredildi.

Bir başka yorum şöyledir: Allah Resûlü ashabına, *"Ben aranızda Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok korkanım"*[183] buyurunca, bu âyet indi, yani ona tevazu emredildi.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur'* buyurdu, Resûlullah da, 'Bildim' demedi. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], *'Teslim ol!'* buyurunca o, *'Teslim oldum'* (Bakara 2/131) dedi. Bundaki incelik nedir?"

183 Buhârî, İmân, nr. 20, Edeb, nr. 6101.

Bunun cevabı şudur: Allah Teâlâ, *"Peygamber iman etti"* (Bakara 2/285) buyurarak Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ne yaptığını kendisi haber verdi. İman, ilimdir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ın yerine bunu söylemesi, kendisinin "bildim" demesinden daha mükemmel ve güzeldir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm], "Teslim oldum" dedi, peşinden imtihana tâbi tutuldu; bizim Peygamberimiz ise, "Bildim" demedi, afiyette tutuldu, bir imtihanla yüz yüze getirilmedi.

Yine bu konuda denilmiştir ki: Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] durumuyla Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] hali arasında çok fark vardır. Şöyle ki: Hz. Musa, daha fazla ilme ihtiyaç duyunca, Hz. Hızır'a gönderildi. Bizim Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] ise Allah Teâlâ, "Rabbim, ilmimi artır, de" buyurdu. İlminin artması için bir kula gönderilen kimseyle, Cenâb-ı Hak'tan ilminin artırılmasını istemesi emredilen kimse arasında ne kadar fark vardır.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ *"Bil ki ..."* emriyle, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önce varlıklara ait hazlardan, sonra da kendi benliğinden kesilerek tamamen yüce zatına yönelmesini emretmiştir. Kul, "lâ ilâhe illallah" sözünü, âdet usul veya hakikatinden habersiz olarak yani ne söylediğini bilmeyerek söylediğinde, bunun fazla kıymeti yoktur. Mesela kul, bir şeye hayret ettiğinde, bu hayretini "lâ ilâhe illallah" diyerek dile getirir ki bunun bir kıymeti yoktur. Fakat onu ihlâslı bir şekilde ve manasını bilerek söylediğinde gerçek anlamda söylemiş olur. Kul, gönlü başka varlıklara bağlı iken kelime-i tevhidi söylese, âriflere göre bu, gizli şirktir (Çünkü diliyle, "Allah'tan başka ilâh yoktur!" derken, gönlü başka varlıklara bağlanmıştır). Kul, kelime-i tevhidi hakikatiyle söylediğinde bu ihlâstır.

Kul, Rabb'ini önce delil ve hüccetle bilir. Onun bu bilgisi nefsiyle elde ettiği kesbî bir ilimdir. Bu, itikadın temelidir. Delile dayalı bütün ilimler bunun üzerine bina edilir. Sonra, Rabb'i hakkındaki açıklama ve deliller arttıkça, kulun ilmî kuvveti artar. Kulun nefsiyle elde ettiği ilimler, Allah'ın zikrinin kalbine galip gelmesiyle azalmaya (ve onun yerini ilhama dayalı marifetler almaya) başlar. Kul, müşahede haline ve haki-

katin kendisini tamamen istila etmesine ulaştığında, bu haldeki ilmi zaruri (kesin ve yakîne dayalı) olur. Artık nefsiyle hissettikleri azalır. Hatta nefsiyle öğrendiği ilmi, bir delil olarak kalır. Öyle ki Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etme haline ulaşan kul, nefsinden gafil olur yahut nefsini unutur.

Şöyle denilmiştir: Denizin kenarında durup ona bakan kimse, denizin zâhirini görür. Denizin üzerinde yolculuk yapmaya başladığında görme hali kuvvetlenir. Denize dalınca ise içine dalıp kaybolduğu şeyden başka hiçbir şey hissetmez (Müşahede denizine dalan kimsenin hali de böyledir)."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müşahede denizinin içine dalınca, artık delillerin bir etkisi kalmaz. Orada olan ancak zevkler ve keşiflerdir. Doğru olan şöyle demesidir: Kulun, hakikate ait keşfi ve zevkleri arttıkça, ilminin kuvveti artar; nihayet yüce mâbudunun müşahedesine dalıp kendi varlığından geçer. O zaman, önceki bildikleriyle sonraki öğrendikleri birbirinden farklı olur. Artık Cenâb-ı Hakk'ı bilmesi zaruri olduğu gibi, kendi varlığının aslen yokluk içinde olduğunu bilmesi de zaruri olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Resûlüm, kendi günahın için istiğfar et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cüneyd-i Bağdâdî âyete şu manayı vermiştir: "Resûlüm, gerçekten bil ki sen, bizimle, bize ait olarak ve bizimle beraber bizi tanıdın. Bu işte, nefsine ait bir pay görmekten sakın. Eğer O'ndan başka bir şeyi hatırına getirirsen, bu düşüncenden istiğfar et. Bizden başkasına yönelmekten daha büyük bir günah ve kusur yoktur. Bu durum, bir an ve bir nefes olsa da!"[185]

Baklî, daha sonra, üstat Kuşeyrî'nin şu açıklamasını nakletmiştir: "Sen Rabb'ini kendi ilminle (ve nefsinle) bildiğini düşündüğünde, bundan dolayı istiğfar et. Şüphesiz, Hak Teâlâ'nın yüceliğini kendisinden başkası bilemez."[186]

---

184 Açıklamalar için bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/409-410.

185 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/308.

186 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/310.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu açıklamaların özeti şudur: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] istiğfarı, herhangi bir kusur ve günahtan değil, ancak kendi varlığını görme düşüncesinden olabilir. Aslında, Allah ile birlikte başkasının kendisine ait müstakil bir vücudu yoktur. Şu halde yüce zatını hakikatiyle tanıyan, birleyen, takdis eden ve yücelten O'dur. Nitekim Abdullah-ı Herevî [kuddise sırruhû], kendisine, "Has tevhidin ne olduğu?" sorulunca şöyle demiştir:

"Hiç kimse yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini hakikatiyle ifade edemez. Çünkü kim O'nu kendi aklı ve nefsiyle birlemeye kalkarsa şaşırır, inkâra kadar gider. Bir kulun O'nu kendi aklınca birlemesi mecazidir, hakikat değildir. Hem yüce Allah, onun vardığı sonucu iptal ve reddeder. O'nun varlığının ve birliğinin hakikatini ancak kendisi bilir. Başkasının O'nun hakkındaki tanım ve tarifleri hakikatten sapmadır."[187]

Müminlerin ve Münafıkların Vahiy Karşısındaki Tavrı

Cenâb-ı Hak sonra, vahyin inme anında ve sonrasında müminlerle münafıkların tavrından bahsederek şöyle buyurdu:

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌۚ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُۙ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۜ فَاَوْلٰى لَهُمْۚ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ
وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌۜ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُۜ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۚ
﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُٓوا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى
اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

187 Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 48 (Kahire 1966). Sözün açıklaması için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, s. 618 (Kum 1413); İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, 3/536-537 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.).

20. ***İman edenler, "Keşke (içinde cihaddan söz edilen) bir sûre indirilse!" derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Yazıklar olsun onlara!***

21. ***Onların vazifesi, itaat ve güzel sözdür. İş kesinleştiğinde Allah'a karşı sadık olsalardı, bu, kendileri için daha hayırlı olurdu.***

22. ***Demek siz yönetime gelecek olsanız, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?***

23. ***İşte onlar, Allah'ın lânetleyip kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.***

24. ***Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edenler, 'Keşke içinde cihattan söz edilen bir sûre indirilse!' derler."* Gerçekten müminlerin cihada olan hırsları onları İslâm'ın yayılmasını temenni etmeye ve düşmanla savaşmaya sevkediyordu. Bunun için vahiy gelince seviniyorlar, vahiy geciktiğinde ise üzülüyorlardı. Münafıklar ise bunun aksi durumdaydılar.

"Fakat cihad konusunda *hükmü açık,* manası kapalı olmayan ve başka bir yoruma imkân vermeden kesin olarak cihadı emreden *bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince,* yani onda cihad emredilince *kalplerinde nifak hastalığı olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin baktığı gibi sana baktıklarını görürsün."* Yani münafıkların ondan rahatsız olup korku ve endişeden gözlerinin dışa fırladığını görürsün; aynen ölüm anında kendinden geçen kimsenin gözlerinin dışa fırladığı gibi.

Katâde demiştir ki: "İçinde savaş emredilen bütün sûreler muhkemdir (hükmü devam etmektedir)."[188] Onda nesih olmaz; çünkü savaş

---

188 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/222; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/225; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/496.

daha önceki sulh ve anlaşmayı yürürlükten kaldırmıştır. Kıyamete kadar cihad ve savaş yürürlükten kalkmaz.[189]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Müslümanlar, vahyin gecikmesinden sıkılıyor; bunun için vahyin sıkça inmesini temenni ediyorlardı. Münafıklar ise savaştan söz edilince hoşlanmıyorlardı, çünkü savaş onlara çok ağır geliyordu. Onunla asıl durumları ortaya çıktığı için rezil oluyorlardı ve savaş konu edilince Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], ölüm baygınlığı geçiren kimsenin baktığı gibi isteksiz ve korkuyla bakıyorlardı. Yani savaştan son derece nefret ediyorlardı. Bunun için âyetin sonunda, *'Yazıklar olsun onlara!'* dendi. Bu, onlar için bir tehdittir."[190]

Âyetin son kısmına, "Veyl (helâk ve azap) onlara", "Korktukları başlarına gelsin", "Ölüm onlara yakın olsun" gibi manalar da verilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların vazifesi, itaat ve güzel sözdür."* Yani onların Allah'a ve Resûlü'ne itaat etmeleri ve güzel bir söz söylemeleri onlar için daha hayırlıdır.

Âyetin bu kısmında, münafıkların sözü nakledilmiş de olabilir. Buna göre mana şöyle olur: Münafıklar, "Bizim işimiz itaat ve güzel sözdür" dediler. Ancak onlar bunu nifakla söylediler, yani içlerinde kabul etmedikleri halde dıştan itaatkâr görünmek için söylediler.

"*İş kesinleştiğinde,* yani iş ciddileşip savaş kaçınılmaz olduğunda *Allah'a karşı* iman ve itaat sözlerinde *sadık olsalardı, bu onlar için* cihaddan nefret etmekten *daha hayırlı olurdu.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Demek siz yönetime gelecek olsanız yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?"* Yani eğer siz, insanların işlerini üstlenip onlara hükmetseniz mülkle övünerek ve tamamen dünyaya yönelerek yeryüzünde fesat çıkaracaksınız, öyle mi? Doğrusu sizin halleriniz dini harap edeceğinize ve dünyaya hırsla sarılacağınıza şahitlik etmektedir.

189 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/225.

190 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/411.

Âyete şu mana da verilmiştir: Demek siz, Allah'ın dininden ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetinden yüz çevirseniz, Câhiliye devrindeki saldırı, yağma, birbiriyle savaşarak akrabayla ilişiği kesme gibi şeyler yaparak yeryüzünde fesat çıkarmaya döneceksiniz, öyle mi?

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[191] denmiştir ki: "Âyette geçen 'tevelleytüm' fiiline verilecek en meşhur mana, 'yönetimi üstlenmek'tir. Buna göre mana, 'Hüküm ve idareyi üstlendiğinizde ...' demek olur. Bir hadiste, onların Kureyş'ten bir kabile olduğu ve Allah Teâlâ'nın kendilerinden, insanların yönetimini üstlendiklerinde fesat çıkarmamak ve akraba bağlarını koparmamak üzere söz aldığı söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Hacer yapmıştır."[192]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İşte onlar, Allah'ın lânetleyip kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir."* Yani bu bahsedilenler, Allah'ın lânetleyip rahmetinden uzaklaştırdığı, kötü tercihleriyle hakka karşı sağır gibi davrandıkları için kendilerini hakkı ve öğütleri işitmekten yana sağır yaptığı, içlerinde ve dışlarında gördükleri âyetlere karşı kör gibi davrandıkları için gözlerini manen kör ettiği kimselerdir.

"Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?" Düşünüp de ondaki öğüt ve uyarıları anlamıyorlar mı? Anlasalardı kendilerini helâk eden işlere düşmezlerdi.

"Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var ki ona asla bir uyarı ulaşmıyor?"

Âyette, onların Kur'an üzerinde hiç düşünmemeleri kınandıktan sonra, kalplerinin kilitli olması konusuna dönülerek böyle buyruldu. Onların kalpleri bu haldeyken işin hakikati üzerinde düşünüp ibret alamaz.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer Kur'an üzerinde düşünselerdi, bu onları irfana götürür ve kendilerini şaşkınlığın karanlığından kurtarırdı.

---

191 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

192 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/554 (Beyrut 1993). İbn Hacer, hadisi Taberî'nin *Tehzîbü'l-Âsâr* isimli eserinde naklettiğini belirtmiştir.

'Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?' Hak Teâlâ, (iman etmeyeceklerini bildiği için) kâfirlerin kalplerini kilitlemiştir. Artık oraya bir uyarı girmez. İlim şuası orada yer bulamaz. O kalp, işittiklerinden bir şey anlamaz. Bir evin kapısı kilitli olduğu zaman, oraya bir şey girmediği gibi, içindeki de dışarı çıkamaz. Kâfirlerin kalpleri de böyledir; onların içindeki küfür dışarı çıkmadığı gibi, kendisine çağrıldıkları iman da içeri girmez."[193]

İbn Atıyye, kâfirlerin kalplerindeki kilidin, onları imandan alıkoyan "rân" yani kalplerini kaplayan karanlık olduğunu söylemiş ve bu arada bir gençle ilgili şu olayı nakletmiştir:

"Yemen'den bir kafile Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına geldi. İçlerinde bir de genç vardı. Allah Resûlü onlara, *'Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?'* âyetini okudu. O zaman genç, 'Allah kilitlerini açıncaya kadar kalplerin üzerinde kilitleri durur' dedi. Gencin bu sözlerini işiten Hz. Ömer, 'O bu sözüyle gözümde büyüdü' dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh], halife oluncaya kadar bu genci unutmadı, halife olunca onu yanına alarak işlerinde kendisinden istifade etti."[194]

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Allah bir kulun hayrını isteyince, onun kalbinin kilidini açar ve içine yakîn (şeksiz iman ve irfan) kor."*[195]

20-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen ve nefsini terbiye ile uğraşan kimseler, başlarına gelen sıkıntılara sevinirler. Bu sıkıntılar, fakirlik, zorluk, insanların onlarla uğraşması ve diğer musibetler olabilir. Onlar nefisleri ölüp marifetullah ile kalpleri ve ruhları dirilsin diye bu sıkıntıları severler. Kalplerinde vesvese ve boş düşünceler gibi hastalık bulunan kimseler ise bu tür sıkıntılardan kaçarlar ve onlara dair bir emare gördüklerinde, ölüm bay-

193 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/412.

194 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/119. Gencin olayı için ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/287.

195 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 30768.

gınlığına düşmüş kimse gibi korku ve endişeyle bakarlar. Halbuki onlar için en hayırlısı, ilâhî tecellilere boyun eğmek, bir ve kahhâr olan Allah'ın hükümlerine teslim olup rıza göstermektir.

Eğer onlar, nefisle cihada yönelme ve onu tedavi edecek kimseye yolculuk yapma konusunda iş ciddileştiğinde, taleplerinde samimi olsalardı ve manevi doktora (kâmil mürşid) yönelselerdi, bu onlar için daha hayırlı olurdu. Demek siz, nefisle mücâhededen yüz çevirirseniz ve manevi doktora gitmeseniz, isyanlara dalarak ve gaflet içinde kalarak yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? Çünkü, akraba hukukunu gerçek manada ancak kalbi safi olan ve kalbinde ilâhî korku ve heybet bulunan kimse korur. Bu fesat peşinde koşanlar, Allah'ın kendilerini ilâhî huzurundan uzaklaştırdığı, Allah'a davet edeni işitmeye karşı kulaklarını sağır yaptığı, velilerini ve marifetinin nurlarını görmekten yana gözlerini kör ettiği kimselerdir.

Onlar Kur'an üzerinde hiç düşünmüyorlar mı? Şüphesiz, onda zâhirî ve bâtınî ilimler vardır. Ancak bu ilimler, kalplerin üzerindeki kilitler yani perdeler açıldığında hâsıl olur. Kalbi perdeleyen şeyler de özetle şu dört şeydir: Dünya sevgisi, baş olma sevdası, nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak ve kulu Allah'tan uzaklaştıran bağ ve meşguliyetlerin çokluğu. Kul bu perdelerden kurtulunca, kalbi safi olur, ilâhî zat ve sıfatların sırrı tecelli eder. Böylece insan Kur'an'ı hakkı ile düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki inci ve yakut misali ilimleri çıkarır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Haktan Dönenin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yöneldikten sonra geri dönen kimsenin durumuna değinerek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ
الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ

كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْاَمْرِۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا
رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ
بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

25. *Şüphesiz, kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra gerisin geri küfre dönenlere, şeytan yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş emellere düşürmüştür.*

26. *Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimselere, "Bazı işlerde size itaat edeceğiz" dediler. Halbuki Allah, onların gizlice konuşmalarını bilmektedir.*

27. *Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?*

28. *Bu, onların Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmemelerinden dolayıdır. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.*

29. *Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?*

30. *Biz dileseydik, o münafıkları sana gösterirdik, sen de onları yüzlerinden tanırdın. Aslında sen onları, konuşma tarzlarından da tanırsın. Allah, bütün yaptıklarınızı bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra gerisin geri* küfre *dönenlere, şeytan yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş emellere düşürmüştür."* Onlar, daha önce kalpleri hasta olarak tanıtılan ve onun dışında birçok fiil ve hallerinden bahsedilen münafıklardır. Onlar, kendilerine apaçık delil ve mucizelerle hak yol önlerine konup açıklandıktan sonra Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] inkâr ettiler.

Onların yahudiler olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre âyette bahsedilenler, bütün Ehl-i kitap yahudi ve hıristiyanlardır. Onlar, kitaplarında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarını bulduktan ve bahsedilen peygamberin o olduğunu bildikten sonra kendisini inkâr ettiler. Şeytan da onlara bu yaptıklarını güzel gösterdi. Yahut onlara, büyük günahlara dalmayı kolaylaştırdı. Onları uzun emellere ve boş kuruntulara düşürdü.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Çünkü o münafıklar, Allah'ın* Kur'an'dan Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] *indirdiğini beğenmeyen yahudilere, 'Bazı işlerde,* yani Muhammed'e düşmanlıkta ve dinine yardımdan geri durmada *size itaat edeceğiz' dediler."* Yahudiler, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın Allah katından geldiğini bildikleri halde, haset ederek ve onun kendilerine indirilmesini bekleyerek Allah'ın indirdiğini beğenmediler.

Yahut münafıklar, yahudilere yardımda ve eğer Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından başlarına bir şey gelirse onları savunmada kendilerine itaat edeceklerini söylediler. Onların bu sözü, şu âyette geçmektedir:

"Münafıklık yapanları görmedin mi? Kitap ehlinden inkâr eden kardeşlerine (yahudilere), 'Yemin ederiz, eğer siz Medine'den çıkarılırsanız biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize olan bir işte asla kimseye itaat etmeyiz. Eğer sizinle savaşılırsa, muhakkak size yardım ederiz' dediler" (Haşr 59/11). Âyetteki Ehl-i kitap, münafıkların kendileriyle dostluk kurup anlaşmaya vardık-

ları Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları yahudileridir. Münafıklar bu sözü onlara gizlice söylemişlerdi. *"Allah, onların gizlice konuşmalarını bilmektedir"* âyeti bunu haber vermektedir. Yani Allah onların, yahudilerle yaptıkları gizli konuşmaları da dahil, bütün sırlarını ve gizli hallerini bilir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?"* O anda nasıl bir çareye başvuracaklar ve ne yapacaklar? Bu ifade onların ölüm hâllerinin en kötü ve en feci şekilde olacağını tasvir etmektedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her kim günah üzere ölürse, muhakkak melekler onun suratına ve arkasına vururlar."[196]

"Bu dehşetli ölüm, *onların* ikrar, isyan ve kâfirlere destek vermek gibi, *Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve* taat, iman ve müminlere yardım etmek gibi *O'nun hoşnut olduğu şeyleri beğenmemeleri sebebiyledir.* İşte bundan dolayı *Allah onların,* iman halinde ve dinden çıktıktan sonra yaptıkları hayır türü *amellerini boşa çıkarmıştır."*

"Yoksa kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?" Bunlar, çirkin halleri genişçe açıklanan münafıklardır. Yani kalplerinde kin ve düşmanlık bulunan münafıklar, Allah'ın, bu kinlerini ortaya çıkarmayacağını, onu resûlüne ve müminlere göstermeyeceğini ve işlerinin gizli kalacağını mı zannettiler? Hayır, böyle bir şey olmaz, onların asıl hali muhakkak ortaya dökülür. Onların zannettiği şey, neredeyse ihtimal dışındadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz dileseydik, o münafıkları sana gösterirdik."* Sana onları tanıtacak alametleri gösterirdik, sen de onları daha önce görmüş gibi tanırdın.

İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

---

196 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/229. Kurtubî, meleklerin yüze ve sırta vurma olayının Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir yardım olarak savaşta gerçekleştiğini, meleklerin, kâfirlerin yüzüne ve sırtına vurarak canlarını aldığını yahut bunun kıyamet günü kâfirlerin cehenneme sevkedilirken olacağını belirtir.

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bize bir hutbe verdi. Allah'a hamd ve senâdan sonra buyurdu ki: *'Şüphesiz, sizden bazıları münafıktır. Kimin ismini söylersem o ayağa kalksın"* buyurdu ve sonra, *'Ey filan, ayağa kalk!'* diyerek otuz altı kişinin ismini saydı."[197] Hadisin açıklaması için Tîbî'nin eserine bakınız.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Şüphesiz, sen de onları* gösterdiğimiz alametlerle *yüzlerinden,* simalarından *tanırdın."* Enes b. Mâlik [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Bu âyetten sonra, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] münafıklardan hiçbiri gizli kalmadı; Allah Resûlü onları simalarından tanıyordu.[198] Bir gazvede bulunuyorduk. İçimizde de dokuz tane münafık vardı. İnsanlar onların durumu hakkında şüphe içindeydiler ve kendilerinden şikâyet ediyorlardı. Bir gece yatıp uyudular. Sabah kalktıklarında her birinin yüzünde, 'Bu bir münafıktır!' yazısının yazılı olduğunu gördüler."[199]

İbn Zeyd demiştir ki: "Allah Teâlâ, münafıkları ortaya çıkarmayı istedi ve müminlere onları mescidden çıkarmalarını emretti. Ancak münafıklar, 'lâ ilâhe illallah' sözüne sarılarak mescidden çıkmaya yanaşmadılar. Böylece kanları korundu (öldürülmekten kurtuldular). Kelime-i tevhidi söyledikleri için onlarla karşılıklı evlenme gerçekleşti."[200]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Aslında sen onları, konuşma tarzlarından,* sözlerini söyleyiş şekillerinden, üsluplarından ve yapmacık konuşmalarla itidalden ayrılmalarından *tanırsın."* Gerçekten onların dilleri keskin, kalpleri haraptır. Şu âyet de onların bu durumunu haber vermektedir:

"İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına ait sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün doğru olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, amansız bir düşmandır" (Bakara 2/204). Kimin kalbinde ne varsa dilinden o dökülür.

Denilmiştir ki: "İçinde gizli olan ne ise ağzından o çıkar."

---

197 Ahmed, *Müsned,* 5/273; Taberânî, *el-Kebîr,* 17/246; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 6/286 (Beyrut 1985).

198 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/227; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/289.

199 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/483; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/230; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/93.

200 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/223; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/483.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, bütün yaptıklarınızı bilir."* Size, niyetlerinize göre karşılık verir. Çünkü ameller niyetlere göre değerlendirilir.

Bu âyet, müminler için bir müjde içermekte ve onların halinin münafıklardan ayrı olduğunu bildirmektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, bütün kullarının amellerini bilir; onların iyisini kötüsünden ayırır.

25-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Hak yol kendilerine belli olduktan sonra, ondan geri dönenler (dinden çıkanlar) var ya, şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve kendilerini boş kuruntulara, uzun emellere düşürmüştür" âyetinin işaretiyle deriz ki: Bu gruba giren bazıları, velilerin sırlarını gördükten sonra, meşâyihin sohbetinden (terbiyesinden) çıktılar. Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi ve kendilerini boş kuruntulara, uzun emellere düşürdü. Daha önce Kuşeyrî'nin açıklamalarında da geçtiği gibi, bu kimseler, kıyamet günü kâmil insanlardan geri kalırlar, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ve özel kabul görmüş âriflere katılamazlar. Bu kimseye bin tanıdık şefaatçi olsa da bir faydası olmaz. Hatta o kimse, velileri terkedişinin cezası olarak şöyle bir hali de yaşar. Ahirette ona, kendisinin dışında bir sûret verilir. Onu tanıyan marifet ehli kimseler, bu sûretin ona ait olduğunu düşünürler ve onun da kendileriyle birlikte olduğunu zannederek kimse ona şefaat etmez. Ârifler illiyyîn makamına yükseltilince, onun bu şekli silinip yok edilir ve kendisi avam insanların arasına gönderilir. Bu manadaki açıklamalar için Âl-i İmrân sûresinin 90. âyetinin tefsirine bakınız.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Şu kimse de âyette anlatılan gruba girmektedir: Onun kalbinde önce manevi bir ışık belirir ve içinde tevhid nuru parlar. Fakat bu kimse iman güneşi doğmadan önce dinden döner, güneşi kararır, irfan ışığı yok olur, yerini karanlığa bırakır, kalbini şek ve şüphe karanlığı sarar, aklının nuru kaybolur; artık bundan sonra o, içine düştüğü karanlıklardan bahseder, onlarda bir günah görmez."[201]

201 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/413. Kuşeyrî, olayı bazı teşbihlerle anlatmıştır, biz mananın kolay anlaşılması için teşbihleri tercümeye yansıtmadık (mütercim).

Özellikle bu kimse, velilere eziyet vermede avam halkla birlik olur ve Allah'ın velilerine ilham ettiği sırları beğenmeyen münkirlere, "Biz, onlara eziyet olacak bazı işlerde size itaat ederiz, ne derseniz yaparız!" dediğinde, onun için bu sonuç kaçınılmazdır. Allah onların içlerinde gizlediklerini bilir. Âyetin devamındaki tehditler çok kere bu kimseleri de kapsar.

Yoksa kalplerinde bir hastalık yani Allah'ın velilerine düşmanlık bulunanlar, Allah'ın bu düşmanlığı dışarı çıkarmayacağını mı zannediyorlar? Bilakis Allah onu ortaya çıkarır ve onun vebalini açıklar; bir zaman sonra da olsa bu kimseler rezil ve rüsva olurlar.

"Sen onları konuşma tarzlarından tanırsın" âyetinde bahsedilen tanıma, sözü söyleyen kimsenin hitap şeklinde (sert veya yumuşak söylenmesinde) ve sözündeki manada gerçekleşir. Çünkü yüz hatları, içerdeki sırları gösterir, kalpleri saran şeyler, yüz hatlarına yansır. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Ben onun halini bilmiyor değilim; şüphesiz yüzde, kalpteki sevgi veya kızgınlığı gösteren bir alamet vardır."

Mümin, feraset nuruyla bakar; ârif hakikat gözüyle bakar; tevhid ehli ise Allah ile bakar, ona hiçbir şey kapalı kalmaz. Bu açıklamalar Kuşeyrî'den alınmıştır.[202]

Sadıkların İmtihanı

Cenâb-ı Hak sonra, hak yolda samimi olanları denemesinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدٖينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرٖينَۙ وَنَبْلُوَا
اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ
بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰىۙ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

202 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 5/413.

31. ***Andolsun biz, içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi ortaya koyuncaya kadar sizi deneyeceğiz.***

32. ***İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler hiçbir şekilde Allah'a zarar veremezler. Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz, sizi deneyeceğiz."* Vallahi biz, cihad ve onun benzeri meşakkatli işlerle sizi deneyeceğiz. Yani bir şeyi tanımak için deneyen kimsenin yaptığı gibi, sizi imtihanlara tâbi tutacağız; bunu adaleti en güzel şekilde ortaya koymak için yapacağız. *"Tâ ki içinizden cihad edenlerle,* cihadın ve diğer görevlerin meşakkatine *sabredenleri* açıkça belirleyip ortaya çıkaralım." Böylece ezelî ilimde belirlenen şeyler, fiilen ortaya çıkar ve herkes amelinin karşılığını alır. *"Bu imtihanla yapmak istediğimiz bir diğer şey de haberlerinizi ortaya koymaktır."* Yani sizin içinizde hayra koşmak yahut hayırdan geri durmak gibi hayır veya şer ne varsa, onu ortaya çıkararak sırlarınızı haber verelim diye böyle yaptık.

Bazıları, âyette geçen "haberler"le amellerin kastedildiğini söylemiştir. Yani ne yaptığınızı görmek ve göstermek için sizi çeşitli şekillerde deneyeceğiz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İnkâr edenler,* insanları *Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet yolu belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler* yani ona düşman olanlar, bu inkâr ve engellemeleriyle *Allah'a hiçbir zarar veremezler."* Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'a geçen sıfatlarını, eliyle ortaya çıkan mucizeleri ve kendisine indirilen âyetleri gördükten sonra, ona düşmanlık eden Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları'dır.

Bazıları, âyette konu edilen kimselerin, Bedir günü müşrik orduya yemek yediren Kureyş reisleri olduğunu söylemiştir.

"Allah'a hiçbir zarar veremezler" âyeti, kâfirler, kendisine düşmanlık yaparak Allah'ın resûlüne bir zarar veremezler anlamına da gelir. Âye-

tin bu ifade şekli, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şanını yüceltmek ve kendisine yapılan düşmanlığın ne büyük bir zulüm olduğunu göstermek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır."* Yani Allah Teâlâ, dinini ortadan kadırmak ve resûlüne düşmanlık yapmak için kâfirlerin kurdukları tuzakları boşa çıkaracaktır; onlar bu hile ve tuzaklarıyla istedikleri tahribatı yapamayacak ve hedeflerine ulaşamayacaklardır. Bu yaptıklarının kendilerine sağladığı tek şey, öldürülmeleri ve vatanlarından sürülmeleri olacaktır.

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Deneme ve imtihan ile insanların cevheri ortaya çıkar; böylece ihlâslı olan ortaya çıkar, dinden çıkan rezil olur, münafığın iç yüzü anlaşılır."[203]

Velilerden Fudayl b. İyâz [kuddise sırruhû], bu âyeti okuyunca ağladı ve, "Allahım, bizi imtihan etme; bizi imtihan edecek olsan rezil oluruz; halimizi örten perde açılır, asıl halimiz ortaya çıkar!" dedi.[204]

Onun sözüne, "Eğer imtihan edersen, bizi rahmetinle destekle" diye ilave etmesi uygun olurdu. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Manevi yolu inkâr edenler, insanları Hakk'a vuslat yolundan alıkoyanlar ve sünnetin usul ve metodundan dışarı çıkanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Şüphesiz, Allah'ın öyle yiğit kulları vardır ki onlar, kıyamete kadar Allah'a daveti hakkı ile yerine getirirler, onlara düşmanlık edenler, kendilerine bir zarar veremez. Allah Teâlâ, insanların hak yoldan alıkoyan ve engelleyenlerin amellerini boşa çıkaracaktır; artık onlar, Allah dostlarını tenkit etmelerinin ve karalamalarının uğursuzluğu sebebiyle, veliler gibi şevkle Allah'a yönelemezler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

203 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/414.

204 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/232; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/227.

Allah'a ve Resûlü'ne İtaat

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde cihaddan hoşlanmayanları kötüledi. Aşağıdaki âyetlerde ise müminlere, onlar gibi olmamaları için cihad ve diğer konularda Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] itaat etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا
اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا
وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ
وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَۗ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ اِنَّمَا
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ وَلَا
يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ
اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۚ فَمِنْكُمْ
مَنْ يَبْخَلُۚ وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه۪ۜ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ
الْفُقَرَٓاءُۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْۙ ثُمَّ لَا يَكُونُٓوا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

33. *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın.*

34. *Şüphesiz inkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince, Allah onları asla bağışlamayacaktır.*

35. *Sakın (cihaddan) gevşemeyin; üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir.*

36. ***Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir ve sizden bütün mallarınızı harcamanızı da istemez.***

37. ***Eğer bütün malınızı isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı.***

38. ***İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kimisi cimrilik ediyor. Cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur. Allah, zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer itaatten yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler!* Cihad ve diğer işlerde emrettiği hususlarda *Allah'a itaat edin;* sizin için ortaya koyduğu uygulamalarda *Peygamber'e de itaat edin.* Kâfir ve münafıkların yaptığı gibi inkâr, nifak, kendini beğenme, gösteriş, yaptığı iyiliği başka kakma, iyilik yaptığı kimseye eziyet etme gibi yanlış işlerle *amellerinizi boşa çıkarmayın.*"

Âyette, büyük günahların taatleri boşa çıkardığına dair bir delil yoktur.[205] Mu'tezile ise aksi görüşte olup, işlenen büyük günahların yapılan taatleri boşa çıkaracağını söylemektedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Başladığınız hayırlı bir ameli tamama erdirmeden yarıda kesip boşa çıkarmayın. Bazı fakihler, bu âyete dayanarak, amelin tamamlanmasını vâcip görmüş ve nâfile bir ibadete başlayan kimsenin onu tamamlamasının vâcip olduğunu söylemiştir.[206]

Âyetten bu hükmün çıktığını söylemek zayıf bir görüştür, çünkü âyetin devamında amellerin boşa çıkmasının inkârla olduğu belirtilmektedir. Âyetin öncesinde, "*Allah onların amellerini yok sayacak*" dendi, sonra da, "*Ey iman edenler, siz Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin;* inkârları, Al-

---

205 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/94.

206 Bu konudaki görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/232-233.

lah yolundan alıkoymaları ve O'nun resûlüne isyan etmeleri sebebiyle Allah'ın, amellerini yok saydığı kimseler gibi olmayın!" buyruldu. Peşinden gelen, *"Şüphesiz inkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince, Allah onları asla bağışlamayacaktır"* âyeti de bu görüşü desteklemektedir. Âyetin, Bedir'de öldürülüp Kalip Kuyusu'na atılan müşrikler hakkında indiği sahih olsa da onun hükmü, kâfir olarak ölen bütün kâfirleri kapsamaktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sakın gevşemeyin,* cihad konusunda zafiyet göstermeyin. Sizler *üstün olduğunuz halde,* kâfirleri *barışa* ve anlaşmaya *çağırmayın."* Çünkü bu, dinde taviz verip zillete düşmektir.

Âyete, kâfirlerle sulh yapmakla birlikte cihaddan yana gevşemeyin manasını vermek de mümkündür.

"Allah, yardım ve desteğiyle *sizinle beraberdir."* Kim, galip ve muzafferse, Allah onunla beraberdir; artık onun zillet göstermesi ve düşmanına boyun eğmesi düşünülemez. *"O sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir."* Yani onları boşa çıkarmayacaktır. Ehl-i sünnet itikadına göre, salih ameller illâ bir mükâfat gerektirmediği (salih amele verilen mükâfat Allah'ın vaadi ve lutfu olduğu) halde, onlara karşılık verilmeyişinin, kazanılmış bir hakkı yok saymak gibi nitelendirilmesi ve bunun olmayacağının belirtilmesi yüce Allah'ın sonsuz lutfunu göstermek içindir.[207]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir."* Onun bir sebatı olmadığı gibi, itibara alınacak bir tarafı da yoktur. Öyleyse, dünyanın fâni hayatını, ahiretin ebedî hayatına tercih edip de büyük veya küçük cihadda ölümden çekinmeyin.

"Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O size mükâfatınızı verir." Yani size, imanınızın ve samimi müminlerin elde etmek için yarıştığı salih amellerden işlediklerinizin sevabını verir. *"Sizden,* geçiminizi bozacak şekilde *bütün mallarınızı harcamanızı da istemez."* Sizden istediği malınızın azı olup o da fakirlere verdiğiniz kırkta birdir.

---

207 Açıklama için bk. Ebüssuûd, *a.g.e.*, 6/94.

"Eğer, Allah ve Resûlü *bütün malınızı isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz;* bu defa hiçbir şey vermezdiniz. *O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı."* Çünkü malını vermesi istendiği anda, imanında samimi olanla yalancı olan ortaya çıkar. Kinlerini ortaya çıkaran Allah Teâlâ veya cimrilikleridir; zira cimrilik, kalpte oluşan kinin sebebidir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz."* Sizden istenen bu şey, savaş için harcama yapmanız ve zekât vermektir. Âyette sanki şöyle denmiş oluyor: Eğer sizi bütün malınızı vermeye zorlasaydı, cimrilik edeceğinizin göstergesi, sizi malınızın kırkta birini vermeye çağırdığı halde, içinizden bazılarının cimrilik yapmasıdır.

"İçinizden kimisi cimrilik ediyor." Yani içinizden bazı insanlar, kendisinden istenen şeyde cimrilik ediyor. "Sadaka ve farz zekâtını vermede *cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur."* Çünkü infakın bütün faydası ve cimriliğin bütün zararı kendisine aittir. Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Şüphesiz, Allah Teâlâ cömert olan bir cahili, cimri âbidden daha çok sever."[208]

Diğer bir rivayette, *"Cimri âlimden daha çok sever"* buyrulmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah zengindir."* O'nun, mâsivadan hiç kimseye ihtiyacı yoktur; yaratılmış bütün varlıklar O'na muhtaçtır. *"Siz ise fakirsiniz."* Yani Allah Teâlâ, malınızdan bir şey vermeyi, ona ihtiyacı olduğu için emretmedi; çünkü O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Fakat sizin sevaba ihtiyacınız vardır.

"Ey Araplar ve diğer insanlar, *eğer* Allah'a ve Resûlü'ne itaatten ve Allah yolunda infaktan *yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir."* Sizi giderip yerinize sizden daha hayırlı ve daha itaatkâr bir topluluğu getirir. *"Sonra onlar,* itaat konusundan *sizin gibi olmazlar."* Bilakis,

208 Tirmizî, Birr, 40 (nr. 1961).

kendilerini Allah'a ve Resûlü'ne yaklaştıran şeylere rağbet ederek daha itaatkâr olurlar. Bir rivayete göre onlar İranlılar'dır. Allah Resûlü'ne, bu kavmin kimler olduğu sorulunca, Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] yanında bulunmaktaydı; Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] onun dizine vurarak şöyle buyurdu:

"Onlar bu ve bunun kavmidir. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki şayet iman Süreyya yıldızında olsa, İran'dan bazı adamlar ona ulaşırdı."[209]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her sözü hak ve gerçekleşmesi kesin olan Allah Resûlü doğru söylemiştir. İran ve Irak bölgesinden nice büyük âlim ve veli çıkmıştır; sûfîlerin imamı Cüneyd-i Bağdâdî, bu ümmetin büyük âlimi İmam Gazâlî ve onların dışındaki diğer âlimler gibi ...

Araplar'ın itaatten yüz çevirmeleri durumunda onların yerine getirilecek topluluğun melekler, ensar, Kindeliler, Yemenliler ve müslüman olan Rumlar olduğu da söylenmiştir; ancak bunlar içinde en meşhur olanı yukarıda geçen ilk görüştür.[210]

33-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin" âyetinin işaretiyle deriz ki: Ayrıca Allah'ın halifesine de itaat edin. O, müşahede halinde Allah'a davet eden kimsedir. Bir de müşahede haline ulaşmadan mücâhedeyi terkederek manevi seyrinizden geri dönüp amellerinizi boşa çıkarmayın.

Şüphesiz, manevi terbiye veren velilerin varlığını inkâr eden, insanları ondan alıkoyan, sonra da bu hal üzere ölen kimselerin Allah kötülüklerini örtmeyecek, onları, kendilerini Allah'tan perdeleyen nefislerini görmekten (benlik ve kibirden) uzaklaştırmayacaktır. Öyle ise ey nefisleriyle mücâhededen yana rahatlığa ulaşan ârifler, manevi cihadda gevşemeyin ve zafiyet göstermeyin; yoksa manevi seyriniz kesilir. Bu, dünyaya dönerek gerçekleşir. Siz, nefsinize karşı üstün halde iken ve

209 Tirmizî, Tefsîru Sûre, 47 (nr. 3260-3261); İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7123; ayrıca bk. Buhârî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 62 (nr. 4897); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 231 (nr. 2546).

210 Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/236.

onu elde etmeye tam yaklaşmışken, nefsi, onunla aranızda sulh ve anlaşma yapmaya çağırmayın. Hem Allah sizinle beraberdir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri biz, mutlaka bize getiren yollarımıza ulaştırırız. Şüphesiz, Allah iyilik sahipleriyle beraberdir" (Ankebût 29/69).

Allah sizin amellerinizden hiçbir şeyi noksanlaştırmaz; bilakis dünyada ve ahirette onun meyvesini size gösterir. Uzun emel sizi, nefisle mücâhededen gevşetmesin.

Şüphesiz, dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Yani, ölen kimseye dünya hayatının tamamı gündüzün bir saati gibi kısa gelir. Eğer Allah'ın bütün vaatlerine iman eder ve O'ndan alıkoyan her şeyden sakınırsanız, size dünyada ve ahirette mükâfatlarınızı verir. Allah'a davet eden peygamber veya kâmil mürşid sizden bütün mallarınızı istemez. O ancak kendisiyle özel görüşmeniz öncesinde (rahmet sebebi olsun diye) vereceğiniz ve size hafif gelecek şeyi (sadaka olarak vermenizi) ister. Şayet bütün malınızı isteseydi, cimrilik ederdiniz ve bu durum cimriliğinizi ortaya çıkarırdı. Bu, normal müridler içindir. Manevi hali kuvvetli seçkin müritlere gelince, olardan Allah için canları istense onu feda ederler ve elde ettikleri velilik nimeti yanında bu verdiklerini çok basit görürler. Mallarına gelince, onlara göre mal, cimrilik edilecek bir şey değildir.

Hakk'a vuslatı isteyen bütün sâliklere, âyette geçtiği gibi şöyle denir: *"Sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kimisi cimrilik ediyor. Cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik etmiş olur. Allah, zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer itaatten yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir toplum getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, zatıyla zengindir; zenginliği kendindendir. O'nun her dilediğini yapma gücüne sahip olması ve hiç kimseye muhtaç olmaması zenginliğindendir. Ey insanlar, siz ise hem yaratılış hem de varlığınızı devam ettirme nimetinde O'na muhtaçsınız. Başlangıçta sizi yaratması için, sonra sizi büyütüp beslemesi için, sonunda da sizi benliğinizden kurtarıp kendi zatı ile bâki etmesi için siz O'na

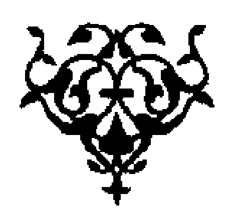
muhtaçsınız. Allah ezelden ebede kadar sizden müstağnidir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur); siz ise ezelden ebede kadar O'na muhtaçsınız."[211]

Eğer manevi seyirden yüz çevirir ve temkin halinden önce ruhsatlara ve şehvetlere yönelirseniz, Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; onlar mücâhede yönünden sizden daha sabırlı ve daha gayretli, taleplerinde samimi ve kulluk edeplerinde sabit-kadem olurlar. Onlara ilâhî inâyet destek verir, üzerlerine hidayet nesimi eser. Sonra onlar, manevi seyirden yüz çevirme ve bu konuda zafiyet göstermede sizin gibi olmazlar; yüce Mevlâ'larına ulaşana kadar seyirlerine devam ederler.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Muhammed sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

211 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/415.

(48) FETH SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Feth sûresi Medine döneminde inmiş olup yirmi dokuz âyettir. Sûre, adını 1, 18 ve 27. âyetlerde geçen "feth" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrede, *"Siz üstün iken (kâfirleri) barışa çağırmayın, hem Allah sizinle beraberdir"* (Muhammed 47/35) buyurdu. Bu üstünlük, Allah Teâlâ'nın bu sûrenin başında işaret buyurduğu fetih müjdesidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُب۪ينًاۙ ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ
وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ ﴿٢﴾
وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَز۪يزًا ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Şüphesiz, biz sana apaçık bir fetih verdik.***

2. ***Onu sana, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması, sana olan nimetini tamamlaması ve seni dosdoğru yola iletmesi için verdik.***

3. ***Bir de sana şanlı bir zaferle yardım etmesi için böyle yaptık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, biz sana apaçık bir fetih verdik."*

Fetih, "bir memleketin zorla veya sulh yoluyla, harple veya harpsiz olarak ele geçirilmesi" demektir. Çünkü bir belde ele geçirilmediği müddetçe, İslâm'a kapalıdır.

Âyetteki fetihten kasıt, Mekke fethidir. Bu görüş, Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye'den dönerken kendisine bu fetih müjdelenmiştir.

Âyette geçen fethin Hudeybiye fethi olduğu da söylenmiştir. Buhârî'deki bu görüş de Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir.[212] İbn Atıyye'ye göre sahih olan budur.[213] Âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir.[214] Hudeybiye'de cihad için biat yapıldı. Bu, İslâm'ın duyulma ve yayılma vesilesi oldu. Çünkü müşrikler, müslümanlarla aralarında harp bulunduğu için onlara katılmaktan ve müminlerle içli dışlı olmaktan alıkonuluyorlardı. Hudeybiye sulhu olunca, iki taraftaki insanlar birbirine karıştı. Kâfirler, İslâm'ın nurlarını (güzelliğini) görmeye ve Kur'an dinlemeye başladılar; bu sayede Mekke'nin fethinden önce birçok kimse müslüman oldu.

Rivayet edildiğine göre, Hudeybiye sulhu yapıldıktan sonra, müslümanlardan biri, "Bu bir fetih değildir; biz Beytullah'ı ziyaretten alıko-

212 Buhârî, Tefsîru Sûre, 48 (nr. 4834).

213 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/125.

214 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/296.

nulduk ve kurbanlarımızın yerine ulaşması engellendi!" dedi. Bu söz Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ulaşınca şöyle buyurdu:

"Hayır, bilakis o en büyük fetihtir. Müşrikler sizi beldelerinden iyilikle geri döndürmeye razı oldular. Sizden hüküm istediler (hükümde görüşünüzü almak zorunda kaldılar). Aman için size yöneldiler ve sizde hoşlanmayacakları şeyleri (güç ve kuvveti) gördüler." [215]

Şa'bî'nin[216] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Feth sûresi Hudeybiye'de indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bu gazvede diğer hiçbir gazvede elde etmediği şeyleri elde etti. Şöyle ki: Bu gazvede, Rıdvan biatı[217] yapıldı. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] geçmiş ve gelecek günahları affedildi. Kurbanlık hayvanlar kesim yerlerine ulaştı. Hayber'in fethi müjdelendi. Hayber'in hurmalıkları müslümanların eline geçti. Allah Resûlü'nün haber verdiği gibi Ehl-i kitap Rumlar, ateşperest İranlılar'a galip geldi, müslümanlar buna sevindiler."[218]

Hudeybiye fethinde büyük bir mucize de gerçekleşti. Şöyle ki: Hudeybiye'de bulunan bir su kuyusu tamamen kurumuştu, içinde bir damla su yoktu. İslâm askerinin suya ihtiyacı oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ağzına bir miktar su aldı, onu ağzında çalkalayıp kuyuyu boşalttı. O anda kuyunun suyu kaynamaya başladı; orada bulunanların hepsi ondan içtiler. Bir rivayete göre, kuyunun suyu kaynadı, kuyu ağzına kadar su doldu ve ondan sonra bu su bir daha tükenmedi.

Diğer bir görüşe göre, âyette bahsedilen fetih, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için müyesser olmuş bütün fetihlerdir.

Şöyle de denmiştir: Bu fetih, Allah Teâlâ'nın Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihsan ettiği İslâm, nübüvvet nimetleri ve bunların yanında insanları delil ve kılıçla hakka davettir. Bu davetten ve kalplerin nura

215 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/238, Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/509.

216 Âmir eş-Şa'bî (v. 103/721), Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] başında bulunduğu Irak ekolünde yetişen tâbiîn devri müfessirlerindendir.

217 Allah Teâlâ, Feth sûresinin 18. âyetinde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye'de ağacın altında biat edenlerden razı olduğunu bildirdiği için, ona "Rıdvan biatı" denmiştir.

218 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/244; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/239.

açılmasından daha açık ve daha büyük bir fetih yoktur. O, bütün fetihlerin başıdır. Çünkü İslâm'da gerçekleşen bütün fetihler, onun şubesidir.

Bir başka görüşe göre, fetihten kasıt, hükmetmektir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Resûlüm, Mekkeliler'in aleyhine olarak biz senin gelecek sene Mekke'ye girmene hükmettik. Bu açıklamaları Ebüssuûd yapmıştır. [219]

"Sana apaçık bir fetih verdik." Yani durumu açık, hali belli, hak ile bâtılı ayıran bir fetih verdik.

"Onu sana, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için verdik" âyeti, fethin gayesini bildirmektedir. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] harplerin meşakkatini ve zor şartların sıkıntılarını göğüsleyerek Allah'ın kelimesini (dinini) yüceltme uğrundaki gayretinin bir sonucu olarak kendisine verilmiş bir müjdedir. Mana şudur: Resûlüm, Allah'ın senin terk-i evla türünden geçmişte olmuş ve gelecekte olacak bütün günahlarını affetmesine vesile olması için senin elinle fethi gerçekleştirdik. Bu fetih, zâhirde senin gayret ve çabalarının bir meyvesi olarak sana ikram edildi.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] affedilen işlerine "günah" denmesi, onun yüce makamına göredir. Bunun izahı yukarıda (Muhammed sûresinin 19. âyetinin tefsirinde) geçti.

Âyete şu manayı vermek uygundur: Resûlüm, biz sana bir fetih verdik ve senin için dünya ve ahiret saadetini içinde toplayan bir şeyin meydana gelmesine hükmettik. Bu şey, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlaması, sana olan nimetini tamamlaması, seni hidayet üzere sabit tutması ve sana yardım edip düşmanlarına galip getirmesidir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ayrıca Allah'ın, senin tebliğ ettiğin dini yücelterek *sana olan nimetini tamamlaması için* onu sana verdik." Allah sana, peygamberliğe ilaveten dinî ve dünyevî nimetlerini akıtır.

"Seni dosdoğru yola iletmesi için." Yani seni, sağlam yolda ve dosdoğru dinde sabit tutması için ... Allah Resûlü her ne kadar fetihten önce

219 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/97.

de istikamet üzereyse de fetihten sonra hak yol apaçık ortaya konmuş ve onun yöntemlerinin doğruluğu öncekinden daha net olarak insanlığa sunulmuştur.

"Ayrıca Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etmek için bunu verdi." Yani Allah bu yardımıyla senin tebliğiyle görevli olduğun dini yayar ve senin şerefini artırır. Bu yardımda izzet ve koruma vardır. Yahut o, kuvvetli ve düşmanları savan bir yardımdır.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Biz, zatımızın sırlarını, sıfatlarımızın nurlarını ve fiillerimizin güzelliğini açarak sana apaçık bir fetih verdik; böylece sen bizimle (bizim özel izin ve desteğimizle) bizi müşahede ettin. Allah bunu seni affetmek için yaptı. Yani, yüce sevgilini düşünürken, seni kendi varlığını görmekten uzaklaştırmak, senin hissini ve resmini örtmek için böyle yaptı ki önceden ve sonradan, her şeyde bizimle olasın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Varlığın günahı, onu Allah'a ortak yapmaktır (Yani kendinde müstakil bir varlık ve yetki görmektir). Onun affı ise ikilik karanlığını yok etmek için onu vahdet (birlik) nuruyla örtmek yani silip atmaktır."

Ey ârif, Allah, sende rubûbiyyet tecellilerini müşahedeyi, kulluk edeplerini yerine getirmeyi ve zat-ı ezelîsini müşahedenin gereklerini yerine getirmede insanlara delil olma meziyetlerini birleştirerek sana olan nimetini tamamladı. Seni, huzurumuza ulaştıran dosdoğru yola sevketti. Artık sen, sana uyan kimselere bu yolu açıklayıp onda istikamet üzere götürürsün. Biz, seni zatımızı müşahedede temkin sahibi (sabit-kadem) yaparak, sürekli huzurumuzda bulundurarak ve özel gözetimimiz altında tutup inâyetimizle yükünü taşıyarak sana büyük bir yardımda bulunduk.

Müminlere İndirilen Sekînet

"Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetti" âyeti inince, müminler, "Yâ Resûlallah, bu size ait bir müjde; gözünüz aydın olsun; bizim için ne var?" diye sordular, bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:[220]

هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ ف۪ي قُلُوبِ الْمُؤْمِن۪ينَ لِيَزْدَادُٓوا ا۪يمَانًا مَعَ
ا۪يمَانِهِمْۜ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًاۙ
﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ
فَوْزًا عَظ۪يمًاۙ ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِك۪ينَ
وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّٓانّ۪ينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِۜ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِۚ
وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَۜ وَسَٓاءَتْ مَص۪يرًا
﴿٦﴾ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿٧﴾

4. Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet** (huzur ve güven) **indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir.

5. Allah bunu, mümin erkek ve kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koymak ve onların kötülüklerini örtmek için yaptı. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur.

6. Bir de bunu Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap

---

220 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 21/241.

etmek için yaptı.** (Onların müminler için bekledikleri) **kötü şeyler kendi başlarına insin! Zaten Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!

***7. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, Azîz'dir** (her hükmünü uygular), **Hakîm'dir** (her işinde hikmet sahibidir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet,* huzur ve güven *indirendir.*" Allah onların kalplerine sekînet indirdi ki Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], müşriklerle yaptığı antlaşmada kabul ettiği şartlardan dolayı kalpleri zafiyete düşmesin. Çünkü bu şartlar içinde şu maddeler de vardı:

Antlaşma süresi içinde (on yıl) müşriklerden müslüman olan biri, müşriklere iade edilecek,

Müslümanlardan biri müşriklere dönerse o, müslümanlara geri verilmeyecek.

Mekke'ye (Kâbe ziyareti için) bu sene değil, gelecek sene girilecek ve bu esnada müslümanlar silahsız olacak.

Ve bunların dışında Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vahiyle kabul ettiği diğer şartlar.

Bu antlaşma yapıldıktan sonra, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı takındığı tepkili tavır, onun şiddetli kuvveti ve din gayretinden ileri gelmiştir. Hem o, köle âzat ederek ve yaptığına kefâret olacak işler yaparak bu tepkisini telafi etmeye çalışmıştır.

Sekînete şu mana da verilmiştir: Allah'ın emrettiği hükümlere sabretmek, Allah'ın vaadine güvenmek ve emrini yüceltmek.

Allah müminlerin imanlarına iman, yakînlerine yakîn katmak için kalplerine sekînet indirdi. Yahut Allah onların, inanç esaslarına olan imanlarıyla birlikte, ilâhî hükümlere imanlarını artırmak için kalplerine sekînet indirdi.

Rivayete göre Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem], 'lâ ilâhe illallah' şehadetiyle gönderdi. İnsanlar onu tasdik edip Allah'ın birliğini kabul ettiklerinde, Allah onlara namaz ibadetini emretti. Onu tasdik ettiklerinde oruç ibadetini ekledi. Onu tasdik ettiklerinde zekât görevini ekledi. Onu tasdik ettiklerinde cihadı ekledi. Onu tasdik ettiklerinde haccı ekledi. Böylece onlara dinini tamamladı."[221]

Bu durum şu âyette ifade edilmektedir: *"Allah, müminlerin imanlarına iman katmaları için kalplerine sekînet indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* Allah, onları dilediği gibi yönlendirir; bazan insanları birbirine musallat eder; bazan da hikmet ve maslahat icabı tarafların arasını düzeltir.

"Allah, bütün işleri her şeyiyle *bilendir;* tedbir ve takdirinde *hikmet sahibidir.*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah bunu, mümin erkek ve kadınları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koymak ve onların kötülüklerini örtmek için yaptı."* Yani müminlere bu yetki ve imkânları verdi ki Allah'ın nimetlerini tanısınlar, ona şükretsinler ve böylece Allah onları altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere koysun ve onların kötülüklerini örtsün. Yani onların kötülüklerini örtüp kendilerine ve başkalarına göstermesin.

"İşte bu cennete koyma ve günahlarını örtme, *Allah katında büyük bir kurtuluştur."* Bu öyle büyük bir nimettir ki kıymeti takdir edilemez; çünkü o, iyiliği celbetmek ve kötülüğü savmak için himmetlerin ulaşmak istediği en son noktadır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bir de Allah bunu, yüce zatı hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etmek için yaptı."* Bu onların Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminlere verilen fetih, zafer ve nimetlerden dolayı kinlenmeleri ve onu kötü görmeleri sebebiyledir.

---

221 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/246; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/298; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/514. Kaynaklardan kısmen ilaveler yapıldı ve hükümlerin sırası tarihî seyrine göre verildi (mütercim).

Münafıkların, müşriklerden önce söylenmesi, onların azabı müşriklerden daha çok hak etmelerindendir.

Onların Allah hakkındaki kötü zanları şuydu: Allah, Peygamber'ine ve müminlere yardım etmez, onları Mekke'ye geri döndürmez, yani orayı zorla fethederek ele geçiremezler. "Onların müminler için bekledikleri *kötü şeyler kendi başlarına insin!*" Korktukları kötü hal başlarına geldi ve onları çepeçevre sardı.

"Zaten Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* Bu âyet, az yukarıda müminlere indirilen sekînetin peşinden söylenmişti; burada azaptan sonra ikinci kez söylendi. Bunun manası şudur: Rahmet orduları da azap orduları da Allah'a aittir.

"Allah, Azîz'dir, yani her işinde galiptir; O'nun azabını kimse geri çeviremez. *O, Hakîm'dir,* her işini hikmetle sağlam ve güzel yapar; yaptığına itiraz edilmez." En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

4-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah, kendisine yönelen kimselerin kalplerine sekînet (sabır, sükûnet, güven) indirir; böylece onlar celâl tecellileriyle (sıkıntı ve zorlukla) ve cemal nurlarıyla (rahmet ve nimetle) yüz yüze geldiklerinde, sükûnetlerini kaybetmezler; kaderin tecellileri, acı veya tatlı, nasıl ortaya çıkarsa çıksın, onları sükûnetle karşılarlar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Sekînet, kalbin kendisiyle sükûnet bulduğu iman ve yakîn nurlarıdır. Yahut müşahedeye dayalı irfandır. Asıl sekînet, bir vakte bağlı olmaksızın sürekli hakikat denizine dalıp ilâhî tecelliler içinde kaybolmaktır."

Allah onların kalbine bu sekîneti indirdi ki imanlarına iman katsınlar; İslâm makamından iman makamına, ondan ihsan makamına yükselsinler. Yahut ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne, ayne'l-yakînden hakka'l-yakîne ulaşsınlar. Yahut murakabeden müşahedeye geçsinler. Yahut

sebepleri görmekten kurtulup onları yaratanı görmeyi (Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeyi) elde etsinler.

"Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir." Onlar, Allah Teâlâ'nın, nefisle muharebesinde kendileriyle ruha destek verdiği ordulardır. Ruha bu yardım yapılır ki o, nefse galip gelip onu hükmü altına alsın. Bunlar ilim, zikir, fikir ve el-Kahhâr olan Mevlâ'nın huzurundan gelen ilâhî vâridatlardır. Onlar, çarptıkları bütün ağyarı (Allah'ın dışındaki şeyleri) ve sıkıntıları yerle bir ederler.

Allah, bu vâridatlara kimin layık olduğunu en iyi bilendir; bu vâridatları tertipte ve tedbirde hikmet sahibidir.

Allah bu şekilde, kendilerini desteklediği kimseleri altlarından ilim ve hikmet nehirleri akan marifet cennetlerine dahil eder; onların kusurlarını örter; sonunda Allah'a ulaşırlar. Onların Allah'a ulaşması, kendilerinden kaynaklanan bir sebep ve amelle değil, Allah'ın onlara ihsan ettiği yardım ve rahmetle gerçekleşir. İşte bu, en büyük kazanç ve kurtuluştur. Bu hale ulaşan kimse, kerim olan Mevlâ'sının katında ebedî nimetleri elde eder.

Allah, kendisine yönelmiş velilerini tenkitle uğraşan ve Allah hakkında kötü zanda bulunan münafıklara azap eder. Onların Allah hakkındaki kötü zannı, manevi terbiyenin kesildiği ve bu işi yapacak kimselerin kalmadığıdır.

"Göklerin ve yerin orduları Allah'a aittir." Yani kalpleri perdeleyen ordular da Allah'a aittir. Bunlar nefis, hevâ, şeytan, dünya ve insanlardır. Allah onları, manevi perdelerin karanlığı içinde kalmasını dilediği kimselere musallat eder. Allah her işinde galiptir; dilediğini yapar.

Allah'ın Resûlüne Biat, Allah'a Biattır

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ini fetih ve günahlardan korunmasıyla müjdeledikten sonra, onun peygamberliğine şahitlik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ
إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ
عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

8. ***Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.***

9. ***Bunu Allah'a ve Resûlü'ne iman edesiniz; ona yardım edesiniz, kendisini yüceltesiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz diye yaptık.***

10. ***Resûlüm! Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli (kudreti) onların ellerinin üzerindedir. Kim sözünden dönerse kendi aleyhine dönmüş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, şüphesiz biz seni bir şahit olarak gönderdik."* Kıyamet günü ümmetine şahitlik edersin. *"Peygamber de size şahitlik eder"* (Bakara 2/143) âyeti de bunu ifade etmektedir.

"Seni ayrıca, taat yapanlara cenneti *müjdeleyici,* isyan edenleri ateşle *uyarıcı olarak gönderdik. Bunu Allah'a ve Resûlü'ne iman edesiniz; O'na yardım edesiniz, kendisini yüceltesiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz diye yaptık."*

Âyette hitap, Hz. Peygamber'e ve ümmetinedir. Allah'a yardım, O'nun dinine yardım ederek gerçekleşir. O'nu yüceltmek, Peygamber'ini [sallallahu aleyhi vesellem] ve diğer hükümlerini yüceltip onlara hürmet ve tâzim göstermekle olur.

Allah'ı tesbih, O'nu, zatına yakışmayan her türlü noksanlık ve kusurdan tenzih etmektir, yani yüce ve uzak tutmaktır.

"O'nu tesbih edinin" âyetine, O'nun için namaz kılın manası da verilmiştir.

Sabah-akşam ifadesi, bu vakitlerde yüce Allah'ın zikir ve tesbih edilmesini emretmektedir. Bununla, namaz vakitlerine işaret edildiği de söylenmiştir. Şöyle ki sabahla sabah namazına; akşam manası verdiğimiz "aşiyy" kelimesiyle de öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarına işaret edildiği söylenmiştir.

Âyetteki yardım, yüceltme ve tesbih yüce Allah'a aittir. Yardım ve yüceltmenin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], sabah-akşam tesbihin de Allah'a ait olduğunu söylemek uzak bir görüştür.[222]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, Rıdvan biatında cihad için *sana biat edenler ancak Allah'a biat etmişlerdir."* Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah'ın halifesidir; onunla biat akdi yapmak, Allah'la biat yapmak gibi olup, (sonuç ve bağlayıcılık yönünden) aralarında bir fark yoktur. Bu, *"Kim Allah'ın resûlüne itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisâ 4/80) âyetindeki gibidir.

Cenâb-ı Hak, sonra bu akdi kuvvetlendirerek şöyle buyurdu: *"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."* Yani biat yapanların ellerinin üzerinde bulunan Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] eli, Allah'ın eli hükmündedir. Bu, durumun ne kadar önemli olduğunu teşbihle anlatmaktır.

"Kim sözünden dönerse, biat akdini bozar ve ona vefa göstermezse, *kendi aleyhine dönmüş olur."* Akdini bozmanın zararı ancak kendisine dokunur.

Câbir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Biz, Hudeybiye'de ağacın altında Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gerekirse Allah yolunda ölmek ve cihaddan kaçmamak üzere biat ettik. Bizden hiç kimse biatını bozmadı, ancak münafıklardan Ced b. Kays, devesinin altına gizlenerek toplulukla birlikte yola devam etmedi."[223]

---

222 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/232. Ancak, âyetteki yardım ve tâzimin Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için istendiğini söyleyen âlimler de olmuştur (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/244).

223 Müslim, İmâre, 68, 69.

"Kim de Allah'a verdiği sözü yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat, cenneti ve içindekileri *verecektir."*

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ her devirde, insanları uyaracak ve onları Allah'a, Allah'ı tanımaya yahut dinini ayakta tutmaya davet edecek kimseler bulundurmuştur. Allah'a ve Resûlü'ne imanın devam etmesi ve kıyamete kadar din için yardımın ve onu yüceltmenin gerçekleşmesi için bu gereklidir. Eğer insanları Allah'a davet eden ve yaşantısıyla dini ihya eden bu halifeler olmasaydı, din ortadan kalkardı.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyeti hakkında demiştir ki: "Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], yüce zatının ve sıfatlarının zuhuru için bir ayna olduğunu belirtti. Bu, ilâhî sıfatların nurlarıyla sıfatlanma makamıdır. Şöyle ki: Zatın nuru, sıfatlarda ortaya çıkar. Zatın ve sıfatların nuru ayrıca fiilin nurunda ortaya çıkar. O'nun nuruyla sıfatlanan kul, her şeyi ile O'nda fâni olur. Çünkü fiil sıfatta, sıfat ise zatta yok olmaktadır. Hallâc-ı Mansûr ve diğerleri, "enelhak" türü sözleriyle bu hale (Allah'ta fâni olmaya ve O'na ait bir hakikati kendi dilleriyle nakletmeye) işaret etmişlerdir."[224]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyeti, yüce Allah'ın kitabında Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] en güzel şekilde öven ve onun faziletini en açık şekilde ortaya koyan âyettir. Çünkü Allah Teâlâ, âyetin lafzında onu kendine bedel yaptı ve hükümde onu kendi yerine koydu. Bunu yaparken herhangi bir benzetme ve aidiyet edatı kullanmadı. Bu durum, insanlar içinde Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] dışında kimse için olmamıştır."[225]

Hallâc-ı Mansûr demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, cem' makamını[226] açıkça kimse için söylemedi, ancak yaratıklarının en seçkini ve en şereflisi

224 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/318. Mana, Baklî'nin ibaresine göre verildi.

225 Biraz değişik lafızlarla aynı konudaki bir açıklama için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/280.

226 Cem' makamı, kulun Allah'ta fâni olup O'ndan başka hakiki varlık görmemesidir.

için söyleyerek şöyle buyurdu: *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar."*[227]

Kuşeyrî demiştir ki: "*'Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar'* âyetinde aynü'l-cem' (kulun Allah'ta fâni olması) açıkça ifade edilmektedir. *'Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı'* (Enfâl 8/17) âyetinde de cem' hali ifade edilmektedir."[228]

Bu âyet, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ta fâni ve Allah ile bâki olma halinin en zirvesinde olduğuna işaret ediyor. Âyet, şu hadiste dikkat çekilen cem' makamına işaret etmektedir:

"Ben bir kulumu sevdiğimde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."[229] Kulun diğer âzaları için de böyledir. Bu, kulda zuhur eden halifelik sırrı olup o, bekâ billâh (her an Allah ile olma) halidir. Bu hal, Hz. Peygamber'in halifelerinin elde ettiği bir durumdur. Onun halifeleri, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşmış ârifibillâh zatlardır. Onlar, her devir ve zamanda peygamberî metot üzere manevi terbiye verirler. Kim onlara biat ederse, Allah için, Allah adına biat etmiş olur. Kim onlara nazar ederse, Allah'ın nuruna nazar etmiş olur. Kim onlarla yaptığı sözleşmeyi bozarsa, kendi zararına bozmuş olur; onun irade ağacı (Allah yolundaki azmi) kurur, basiret nuru söner, kendisi avam insanların derecesine düşer. Kim de Allah için verdiği söze vefa gösterirse, Allah ona büyük bir mükâfat verir. Bu mükâfat, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın mukaddes zatını müşahede etmek ve mukarrebîn makamını elde etmektir.

Allah Teâlâ bizi, doğru yolunda sabit tutsun; bize hak yoldan cayma ve geri dönme hali yaşatmasın. Âmin.

---

227 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/319.

228 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/422.

229 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Evliyâ*, nr. 1; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 696.

Cihaddan Geri Kalanların Acıklı Hali

Cenâb-ı Hak sonra, cihaddan ve biattan geri kalanların durumuna değinerek şöyle buyurdu:

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا
فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ
يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا
بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ
الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْلِيهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ
وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
فَاِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾

11. ***Bedevîlerden*** *(seninle birlikte sefere çıkmaktan)* ***geri kalanlar, sana, "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah'tan bizim için af dile" diyecekler. Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: "Eğer Allah, size bir zarar yahut fayda vermeyi dilerse, O'na karşı kimin bir şey yapmaya gücü yeter? Hayır, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."***

12. ***Aslında siz, Peygamber'in ve müminlerin ailelerine asla geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak eden bir kavim oldunuz.***

13. ***Kim Allah'a ve Peygamber'e inanmazsa, şüphesiz biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırladık.***

14. ***Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sen Hudeybiye'den döndüğünde, bu seferde senden *geri kalan bedevîler, sana, '*Seninle sefere çıkmaktan *bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu; Allah'tan bizim için af dile' diyecekler."* Bu seferden geri kalanlar, Araplar'dan Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca' ve ed-Dîl kabileleriydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye sulhunun yapıldığı sene, umre yapmak için Mekke'ye doğru yola çıktı; Medine etrafında oturan Araplar'la, çölde yaşayan müslümanların da kendisiyle birlikle sefere katılmalarını istedi. Çünkü Allah Resûlü, Kureyş'in kendisiyle savaşmasından veya kendisini Beytullah'ı ziyaretten alıkoymasından endişe ediyordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], amacının harp değil Beytullah'ı ziyaret etmek olduğunu göstermek için ihrama girdi ve beraberinde kurbanlık hayvanları yola çıkardı. Fakat ismi geçen Arap kabilelerinden çoğu işi ağırdan alıp sefere katılmadılar ve, "Biz, (Hendek Savaşı'nda) kendisiyle yurdunda, Medine'de savaşmış ve ashabını öldürmüş bir kavmin üzerine gidip onlarla savaşacağız, öyle mi?" dediler. Onlar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye geri dönemeyeceğini zannettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, resûlüne onların sözlerini ve ileri sürecekleri bahanelerini haber vererek şöyle buyurdu:

"Onlar, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu. Bizim seferden geri kalışımız kendi tercihimizle değil, zaruretten dolayı oldu; *bizim için Allah'tan af dile' diyecekler."*

Cenâb-ı Hak, *"Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler"* âyetiyle onların sözlerini yalanladı. Yani onların seferden geri kalışları söyledikleri sebepten değildir; onlar sadece kalplerindeki şek ve nifaktan dolayı geri kaldılar; ayrıca onların af talepleri de hakikaten gönülden istedikleri bir şey değildir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlara de ki: Eğer Allah, size bir zarar yahut fayda vermeyi dilerse, O'na karşı kimin bir şey yapmaya gücü yeter?"* Yani Allah'ın dilediği şeyden ve verdiği hükümden sizi kim korur? Allah sizin ailenizi helâk ve malınızı telef ederek size bir zarar vermek isterse, O'na karşı sizi koruyacak kim var ki siz onları korumak için seferden geri kaldınız? Yahut Allah mallarınızı ve ailenizi koruyarak size bir fayda vermeyi dilerse, artık onları korumak için seferden geri kalmaya ne gerek vardır? Bütün iş Allah'ın elinde değil midir? *"Bilakis Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Sizin seferden geri kalmanız ve onun sebebi de buna dahildir. Allah sizin bütün sırlarınızı ve gizli hallerinizi biliyorken, yalan söylemeniz size bir fayda vermez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aslında siz, Peygamber'in ve müminlerin ailelerine asla geri dönmeyeceklerini sanmıştınız."* Müşriklerin onları öldürerek köklerini kazıyacağını düşünmüş ve eğer onlarla birlikte olursanız sizin de başınıza aynısının geleceğinden korkmuş ve bu sebeple seferden geri kalmıştınız. Yoksa geri kalmanızın sebebi, ileri sürdüğünüz boş mazeretler değildi.

"Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi; seferden geri kalmayı size şeytan güzel gösterdi, siz de hemen kabul ettiniz, müminlerin âkıbetine aldırmayarak kendi durumunuzla meşgul oldunuz *ve kötü zanda bulundunuz."* Buradaki kötü zandan kasıt, 6. âyette geçen kötü zandır. Burada tekrar söylenmesi, onları şiddetle kınamak ve onun kötülüğünü tescil etmek içindir. Yahut burada zikredilen kötü zan, önceki kötü zannı ve onun dışındaki kötü zanları kapsamaktadır. Bunlar, küfrün ilerleyeceği, fesadın yayılacağı ve Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) gerçek peygamber olmadığı gibi bozuk düşüncelerdir. Çünkü onun gerçek peygamber olduğuna kesin inanan kimsenin düşüncesinden böyle bâtıl (boş ve kötü) zanlar geçmez.

"Bu şekilde siz, helâki hak eden bir kavim oldunuz." Yani Allah katında helâk olan, O'nun gazabını ve azabını hak eden, kendinizi, kalbinizi ve niyetinizi bozan bir kavim oldunuz.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Kim Allah'a ve Peygamber'e inanmazsa, şüphesiz biz, kâfirler için alevli bir ateş hazırladık."* Yani kim,

bu seferden geri kalan münafıklar gibi, Allah'a ve Resûlü'ne inanmazsa, biz onun için kendisini yakacak bir azap hazırladık.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır." Onları, her şeye gücü yeten hikmet sahibinin tedbiriyle tedbir eder; onları ve içindekileri dilediği gibi yönetir. "O, kudret ve hikmetiyle, kimsenin bir dahli olmadan *dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."* O'nun, müminleri affetmesi ve kâfirlere azap etmesi de bu hikmetindendir. *"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Dilediği kimselere ileri derecede mağfiret ve rahmet sahibidir. Yani, kendisine ve resûlüne iman edenlerden ilâhî hikmetin affedilmelerini gerektirdiği kimselere karşı durum böyledir. Onların dışındaki kâfirlere gelince, onlar bu rahmet ve mağfiretten uzaktır.

11-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki uyarılar, geçerli bir özrü bulunmadan ve yalan mazeretler ileri sürerek şeyhlerini ziyaretten geri kalan müridler için de geçerlidir. Bu kimse, kalbinde olmayanı diliyle söyler. Şeyhler ise sürekli şunu söylerler: "Müridin her kusuruna müsamaha gösterilir, ancak mürşidini ziyaret konusundaki ihmali hariç!" Çünkü müridin terbiye ve terakkisi onunla gerçekleşir.

Yine şeyhler derler ki: "Kim, geçerli bir özründen dolayı meclisimizden uzak kalırsa, onu mazur görürüz; çoğu kez himmet ona bulunduğu yerde ulaşır. Kim geçerli bir özrü olmadan meclisimizden (ziyaretten) uzak kalırsa, ona müsamaha göstermeyiz." Bu kimse, daha fazla yardım ve ihsanlardan, makam ve sırlarda terakkiden mahrum edilir.

İnsanları Allah'tan alıkoyan şey, kendileriyle meşgul oldukları malları ve aileleridir. Onların yüzünden manevi seyir ve vuslattan mahrum kaldılar. Hangi müridi, ailesi ve malı şeyhini ziyaretten alıkoyarsa ondan bir hayır gelmez.

De ki: Eğer Allah, aile ve malınızın derdine düşmeniz yüzünden sizi kendisine ulaşmaktan mahrum ederek size bir zarar vermeyi dilerse, O'na karşı size yardım edecek kim vardır? Yahut sizden aile ve mal

derdini uzaklaştırıp sizi kendisine vâsıl ederek size bir fayda vermeyi isterse, buna da mani olacak kim vardır? Allah sizin bütün yaptıklarınızdan haberdardır; O, geçerli bir özür sebebiyle geri kalanla, boş bir özür ileri sürerek geri kalanı bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا
نَتَّبِعْكُمْۚ يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِۜ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ
قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُۚ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَاۜ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ
اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لٖى
بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَۚ فَاِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا
حَسَنًاۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦﴾

15. ***Savaştan geri kalanlar, siz ganimetleri almaya giderken, "Bırakın biz de sizinle gelelim" diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah, önceden böyle buyurmuştur." Onlar, "Bizi kıskanıyorsunuz" diyeceklerdir. Hayır, onlar pek az anlayan kimselerdir.***

16. ***Hudeybiye seferinden geri kalan bedevîlere de ki: "Yakında siz, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla savaşırsınız veya müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi acıklı bir azaba uğratır."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Az önce bahsedilen geri kalanlar, siz* Mekke ganimetlerini kaçırmanıza karşılık Allah'ın size vaat ve tahsis ettiği Hayber *ganimetlerini almaya giderken, 'Bırakın biz de sizinle* Hayber'e *gelelim* ve sizinle birlikte oradaki savaşta bulunalım' *diyeceklerdir. Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler.*" Bu söz, Allah'ın, Hudeybiye seferine katılan müminlere vaadidir ki o, Hayber ganimetlerini onlara tahsis edip, onda hiç kimseyi kendilerine ortak etmemesidir. Seferden geri kalanlar ise onlara ortak olup Allah'ın sözünü değiştirmeyi istemektedirler.

Hudeybiye hadisesi, hicretin altıncı senesi zilhicce ayında gerçekleşti. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye döndüğünde zilhiccenin kalan günlerini orada geçirdi ve sonra hicrî yedinci senenin başında Hayber üzerine yürüdü; orayı fethedip pek çok ganimet elde etti, Allah Teâlâ'nın emriyle bu ganimetleri Hudeybiye seferine katılan müminlere dağıttı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Seferden geri kalanların ganimetten ümitlerini kesmek için onlara de ki: "Siz bizimle* Hayber'e *asla gelmeyeceksiniz.*" Yani bu seferde bizimle gelmeyin. "*Allah, önceden böyle buyurmuştur.*" Yani siz ganimete yönelmeden önce, Allah Hayber ganimetlerinin ancak Hudeybiye seferine katılan müminlere ait olduğunu haber verdi.

"*Onlar,* bu yasağı işitince, müminlere, *'Bizi kıskanıyorsunuz' diyeceklerdir.*" Yani onlar, "Bu yasak Allah katından değildir, aksine ganimetlerde size ortak olmamızı çekemediğiniz için böyle söylüyorsunuz" diyecekler.

"*Hayır, onlar* Allah'ın kelâmını *pek az anlayan kimselerdir.*" Onlar sadece lafzını anlarlar yahut onlar çok az anlarlar. Bu anladıkları da din değil, dünya işleridir.

Âyet onların yanlış ve boş isteklerini reddetmekte ve onların ileri derecede cahil olup anlayışlarının bozuk olduğunu belirtmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hudeybiye seferinden geri kalan bedevîlere de ki: Yakında siz, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız.*"

Bu kavim, Müseylimetülkezzâb'ın kavmi Hanîfeoğulları'dır yahut Ebû Bekir Sıddık'ın [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] vefatından sonra dinden döndükleri için kendileriyle harp ettiği kimselerdir. Bunlar, müslüman olmalarından veya savaşmalarından başka bir şey kabul edilmeyen kimselerdir.

Bu âyet, Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] halifeliğine bir delildir. Bu hükme âyetin, *"Yakında, çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız"* kısmından varıyoruz. Çünkü, Hudeybiye seferinden geri kalan Araplar'ı, Hanîfeoğulları ile savaşa çağıran Hz. Ebû Bekir olmuştur. Hanîfeoğulları, gerçekten kuvvetli ve çetin bir kavimdi. Hz. Ebû Bekir'in emriyle müslümanlar onlarla, teslim olup cizye vermeleri için değil, müslüman olmaları için savaştılar.

Bazıları bu kuvvetli kavmin o zaman Mecûsî olan İranlılar olduğunu söylemiştir. Onlara savaşa çağıran ise Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh]. Buna göre âyet, Hz. Ömer'in halifeliğine delil olmaktadır. Bu aynı zamanda, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin de sahih olduğuna delil olmaktadır.

"Onlarla savaşırsınız veya müslüman olurlar." Yani olacak olan şey ikidir: Savaş veya İslâm.

Müslüman olmanın bir manası da boyun eğmektir. O günkü Fârisîler Mecûsî olduklarından, kendilerinden cizye kabul edilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer,* sizi onlarla savaşa davet edene *itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir."* Bu mükâfat, dünyada ganimet, ahirette cennettir. *"Ama daha önce* Hudeybiye'de yapılan çağrıdan *döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah,* suçunuz katlandığı için *sizi acıklı bir azaba uğratır."*

Âyetten, (insanları hak üzere yöneten) idarecilere itaatin vâcip olduğunu anlıyoruz; çünkü onlara itaat edenlere sevap vaat edilmesi, yüz çevirenlere ise azap tehdidinde bulunulması bunu gösteriyor. Bu konuda Nisâ sûresinin 59. âyetinin tefsirinde açıklama geçti.

15-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefisle mücâhedeyi terkederek manevi seyirden geri kalanlar, "Bizi bırakın, Allah'a seyirde, mücâhede ve tecrit[230] olmaksızın size tâbi olalım" diyecekler. Halbuki manevi seyir ancak nefisle mücâhede ile gerçekleşmektedir. Onlar, bu şekilde Allah'ın mücâhede ve vuslat konusundaki hükmünü değiştirmeyi istiyorlar. Allah Teâlâ'nın bu konudaki hükmü şudur:

"Bizim uğrumuza mücâhede edenleri biz mutlaka zatımıza ulaştıran yollarımıza sevkederiz" (Ankebût 29/69).

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, kulunu hidayete (yani huzuruna götüren yola) ulaştırmayı, kulların nefsanî hazlarına bağlanıp kalmasına değil, nefisleriyle mücâhede etmesine bağlamıştır.

Onlara de ki: Mücâhede olmadan ne yapsanız yapın, manevi seyirde bize tâbi olamayacaksınız. Hikmet sahibi ve her şeyi bilen yüce Allah'ın hükmü böyledir. Eğer onlar, "Siz bize haset ediyorsunuz; çünkü bizim üzerinde bulunduğumuz hale göre gitmiyorsunuz" derlerse, bu onların cehaletini ve anlayışlarının bulunmadığını gösterir.

Nefsanî hazlarına bağlanıp manevi seyirden geri kalanlara de ki: Allah yolunda gitme niyetinizde samimi iseniz, bu azminizi gevşetmeyin; bunun için kuvvetli ve zorlu bir grupla mücadeleye çağrılacaksınız.

Bu gruptan biri nefistir. Sizden nefsi, zillet ve fakirlik gibi kendisine ağır gelen işlere sevkederek onunla mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri hevâdır; ona muhalefet ederek kendisiyle mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri dünyadır; ondan gönlünüzü çekip onu arkaya atarak kendisiyle mücadele etmeniz istenir.

Bir diğeri insanlardır; sizi Allah'a sevkedenler hariç, insanların hepsinden uzaklaşarak kendileriyle mücadele etmeniz istenir. Onlarla sava-

230 Tecrit: Gönlü bütün maddi ve dünyevî şeylerden çekip Allah'a yöneltmek, mâsivadan sıyrılıp kalbi Mevlâ'ya bağlamak.

şırsınız yahut size boyun eğerek teslim olurlar ve elinizin altında itaate hazır hale gelirler.

Eğer sizi, bu düşmanlara karşı mücadele etmeye davet edene itaat ederseniz, Allah size büyük bir mükâfat verir. Bu mükâfat, bütün mülkün sahibi gerçek dostu (Mevlâ'nızı) dünyada ve ahirette müşahede etme lezzeti ve yüce zatını görme nimetidir. Şayet gaflet ve tembellik zamanında yüz çevirdiğiniz gibi bundan da yüz çevirerek nefsinizin hevâsına uymaya devam ederseniz, Allah, kalplerinizi perdeleyip gama düşürerek ve kötü bir cezaya çarptırarak size acıklı bir azap eder.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "'*Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir*' âyeti, şunun mümkün olduğunu gösteriyor: Kulun başta Allah'ın razı olmadığı bir halde olabilir; kul sonra halini değiştirip razı olunacak duruma gelebilir; âyette anlatılan kimselerde olduğu gibi. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'İnsan, salih halinden sonra bozulursa, Allah ona fesattan sonra bir güzel hal nasip eder.'"[231]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin sözünden çıkarılacak sonuç şudur: Onların itaati ve taati, hayırdan geri kalma ve isyandan sonra oldu. Onlar kusurlarını anlayıp tövbe ettiler ve taate yöneldiler; bu taatleri kabul edilerek onlara güzel mükâfat verildi.

Mazereti Olanlara Kınama Yok

Cenâb-ı Hak sonra, geçerli mazeret sahiplerini onlardan ayrı tutarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ
حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٧﴾

231 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/425.

17. Savaştan geri kalma konusunda köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, Allah onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu acıklı bir azaba uğratır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Savaştan geri kalma konusunda,* harbe gücü yetmeyen *köre vebal yoktur, topala vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur."* Çünkü cihad, güce bağlı bir iştir. Bunun için onlardan vebali kaldırdı. Bu sayılanlar, özürleri apaçık ortada olan kimselerdir. Bu durumda onların, savaştan geri kalmalarında bir vebal yoktur. Bütün bu gruplara bir vebalin bulunmadığının açıkça bildirilmesinde, onların işine (bakım ve gözetimlerine) daha fazla itina gösterilmesine ve böyle kimseler için ruhsat dairesinin geniş tutulmasına bir dikkat çekme vardır.

"Kim, bahsedilen bu emir ve nehiylerde *Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse, Allah onu, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de* itaat ve taatten *yüz çevirirse, onu acıklı bir azaba uğratır."* Bu öyle bir azaptır ki şiddeti ölçülemez.

17. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Eğer özür sahipleri, Allah dostlarının sohbetine (manevi terbiyesine) girer, onlara boyun eğer, nefislerini ve mallarını Hak yolunda feda ederlerse; (bir imkân ve yardımcı bulamadıklarında) şeyhlerinin sohbetine gitmek için yolculuk yapma görevi kendilerinden düşer. İlâhî vâridat ve manevi yardımlar onlara bulundukları mekânlarda gelir ve onlar, bu halde velilerin mertebesine ererler. Çünkü körlük, topallık ve müzmin hastalık gibi özürleri onları bulundukları yerde kalmaya mecbur etmektedir. Allah Teâlâ kulunu, niyet ve himmetine göre rızıklandırır.

Rıdvan Biatı

Cenâb-ı Hak sonra, Rıdvan biatından bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا
فِي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ
كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزاً حَكِيماً ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ
كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ
وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطاً مُسْتَقِيماً ﴿٢٠﴾ وَاُخْرٰى لَمْ
تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيراً ﴿٢١﴾

18. ***Şüphesiz, Allah, ağaç altında sana biat ederlerken müminlerden razı olmuştur. Allah onların kalplerindekini bilmiş, onlara güven indirmiş ve kendilerini yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır.***

19. ***Allah onları ayrıca elde edecekleri pek çok ganimetle mükâfatlandırmıştır. Allah Azîz'dir*** *(her hükmünü uygular),* ***Hakîm'dir*** *(her işini hikmetle en güzel şekilde yapar).*

20. ***Allah, size, elde edeceğiniz birçok ganimet vaat etmiştir. Allah bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bunlar müminler için bir delil olsun, sizi de doğru bir yola iletsin.***

21. ***Allah size henüz güç yetiremediğiniz fakat Allah'ın, ilim ve kudretiyle kuşattığı başka ganimetleri de vaat etti. Allah, her şeye kadirdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz, Allah, ağaç altında sana biat ederlerken müminlerden razı olmuştur."* Onlar, *"Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar"* âyetinde bahsedilen kimselerdir. Bu âyetten dolayı ona "Rıdvan biatı" (Allah'ın razı olduğu biat) ismi verildi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hudeybiye'ye indiği zaman, Hıraş b. Ümeyye el-Huzâî'yi [radıyallahu anh] Mekkeliler'e elçi olarak gönderdi. Mekkeliler, kendisini öldürmek istediler ve onu devesinden indirdiler. Civar kabilelerden bazı kimseler, onun öldürülmesine mani oldular. Hıraş, geri dönünce, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ömer'i elçi olarak göndermek istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Yâ Resûlallah, Kureyş'in bana zarar vermesinden korkuyorum; Mekke'de Adîoğulları'ndan beni himaye edecek ve koruyacak kimse yoktur. Fakat Osman, Mekke'de benden daha itibarlıdır" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Ebû Süfyân'a ve Kureyş'in ileri gelenlerine Hz. Osman'ı gönderdi. Hz. Osman [radıyallahu anh], onlara, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Beytullah'ı ziyaret etmek için geldiğini ve bir harp istemediğini haber verdi. Kureyşliler ona saygı göstererek,

"Eğer sen Beytullah'ı ziyaret etmek istersen buyur et" dediler. Hz. Osman [radıyallahu anh],

"Allah Resûlü Beytullah'ı ziyaret etmeden önce ben etmem" dedi. O zaman kendisini hapsettiler. Bu arada, "Mekkeliler Hz. Osman'ı öldürdü!" diye bir şayia çıktı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bu kavimle savaşmadan buradan ayrılmayacağız" buyurdu ve insanları biata çağırdı. Onlar da semüre veya sidre denen ağacın altında, Kureyş'le savaşmak ve savaştan kaçmamak üzere Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] biat edip söz verdiler.[232]

İlk biat eden Ebû Sinan el-Esedî [radıyallahu anh] idi. İsmi, Vehb b. Abdullah b. Mihsan olup, Ukkâşe b. Mihsan'ın kardeşinin oğludur.

Bir rivayete göre, sahabiler Hz. Peygamber'e Allah yolunda ölmek üzere biat ettiler.[233] Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Bugün siz, yeryüzünün en hayırlılarısınız" buyurdu.[234]

232 Buhârî, Cihâd, 110 (nr. 2958); Müslim, İmâre, 67, 68.

233 Buhârî, Megâzî, 36 (nr. 4169); Müslim, İmâre, 80.

234 Buhârî, Megâzî, 36 (nr. 4154); Müslim, İmâre, 71.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], ayrıca şöyle buyurdu:

"Bu ağacın altında biat edenlerin hiçbiri ateşe girmez."[235]

Hudeybiye'de biat edenlerin sayısı 1525'tir. Onların sayısının 1400 olduğu da söylenmiştir.

Hudeybiye, Mekke'ye 10 mil mesafededir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalplerindekini,* onların ihlâsını ve biat ettikleri konudaki sadakatlerini *bildi."*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah onların kalplerindeki ıstırap ve tereddüdü bildi. Bu tereddüdün sebebi şuydu: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] rüyasında ashabının güven içinde Mescid-i Harâm'a girdiğini gördü, bunu onlara müjdeledi. Onlar Hudeybiye'de Mescid-i Harâm'a girmekten alıkonulunca kalplerini bir tereddüt sardı. Bunun üzerine Allah onların kalbine sekînet yani yakîn ve sükûnet indirdi; böylece tereddüt onlardan gitti."[236]

Kuşeyrî, sonra demiştir ki: "Bu âyette şu duruma dair bir delil vardır: Bazan insanın aklına kötü düşünceler ve dini hakkında tereddütler gelebilir, kalp şüphe içine düşebilir. Fakat buna itibar edilmez. Allah Teâlâ kul için hayır dileyince, onun kalbinde tevhidi sabit tutar, sırrını hakikate bağlar; artık şeytanın tuzağı ona bir zarar vermez. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz, takva sahiplerine şeytandan bir vesvese geldiği zaman, hemen durup düşünürler ve o anda işin hakikatini görürler" (A'râf 7/201).

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalbine sekînet* yani kalplerini Hakk'a bağlayarak onlara huzur, güven ve sükûnet hali *indirmiş ve kendilerini yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır."* Bu fetih, daha önce de geçtiği gibi, Hudeybiye dönüşünün peşinden gerçekleşen Hayber fethidir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Allah onları ayrıca elde edecekleri pek çok ganimetle mükâfatlandırmıştır."* Bu, Hayber ganimetleri-

235 Ebû Davud, Sünnet, 8 (nr. 4653); Tirmizî, Menâkıb, nr. 4860; Ahmed, *Müsned*, 3/350.

236 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/426.

dir. Hayber, geniş arazisi ve malları olan bir yerdi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], orayı fethedince, bu arazi ve malları savaşa katılan ashabı arasında paylaştırdı.

"Allah Azîz'dir; dilediği şeye engel olur, kimse ona engel olamaz. *Hakîm'dir;* verdiği hükümde hikmet sahibidir; hükmüne itiraz edilemez.

"Allah, size ayrıca, elde edeceğiniz birçok ganimet vaat etmiştir." Bunlar, müminlere nasip olan bütün fetihler, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] birlikte ve ondan sonra kıyamete kadar elde ettikleri bütün ganimetlerdir.

"Allah bunu yani Hayber ganimetlerini *size hemen verdi ve insanların ellerini sizden çekti."* Elleri çekilen yani zararları savılan kimseler, Hayber yahudileriyle, Esed ve Gatafân kabilelerinden onlara yardıma gelen müttefikleridir. Allah bu kabilelerin kalplerine bir korku attı, savaşa girmeden çekip gittiler.

Elleri çekilen kimselerin, kendileriyle sulh yapılan Mekkeliler olduğu da söylenmiştir.

"Allah bu engellemeyi, onun müminler için bir delil ve ibret *olması için yaptı."* Böylece müminler, kendilerinin Allah katında bir değer ve yerlerinin olduğunu, O'nun kendilerine yardım etmeyi ve onları fethe ulaştırmayı garanti ettiğini yakînen bilirler.

Yahut bu durum onlar için, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Hudeybiye dönüşünde kendilerine yaptığı vaatlerin doğruluğuna dair bir delil olur. Bu vaatler birçok ganimet elde edecekleri ve güvenli bir şekilde Mekke'ye dahil olup Mescid-i Harâm'a gireceklerid ir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah size acil olarak bu ganimetleri verdi ve sizden insanların elini çekti ki ganimetleri alasınız ve bunlar müminler için (onların Allah tarafından korunup desteklendiklerine dair) bir delil olsun.

"Bir de Allah sizi doğru bir yola iletsin diye yaptı" Yani Allah sizin basiret, yakîn ve Allah'ın vaadine güveninizi artırsın, böylece siz bütün işlerinizde Allah Teâlâ'nın vaadine güvenesiniz.

Sa'lebî demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hayber kalelerini fethedince, Fedek yahudileri Allah Resûlü'nün Hayberliler'e ne yaptığını işittiler, bunun üzerine kendisine bir heyet göndererek, kanlarının bağışlanması ve bütün mallarını ona bırakarak yurtlarından çıkıp gitmek üzere bir antlaşma yapmayı teklif ettiler. Resûl-i Ekrem onlarla savaşmayıp antlaşma yaptı. Allah Resûlü önce Hayber yahudileriyle antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre Hayber yahudileri, yurtlarında kalıp araziyi işleyecekler, buna karşılık yıllık ürünün yarısını alacaklar; ancak Hz. Peygamber, onları istediği zaman yurtlarından çıkarıp sürgün edebilecekti. Hayber yahudileri buna razı oldular. Fedek yahudileri de yıllık ürünün yarısını kendileri almak, yarısını da Resûlullah'a teslim etmek şartıyla antlaşma yaptılar. Hayber, savaşla alındığı için müslümanlar için ganimet malıydı; Allah Resûlü onu savaşa katılanlar arasında paylaştırdı Fedek arazisi ise savaşsız alındığı için geliri Hz. Peygamber'e tahsis edildi.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] Hayber'in fethinden sonra gereken işlerini bitirip müminler rahata erince, Zeyneb bint Hâris isminde bir yahudi kadın, (savaşta öldürülen yakınlarının intikamını almak için) Hz. Peygamber'e sunması için hanımı Safiyye'ye kızartılmış bir koyun hediye etti.[237] Kadın, bütün koyunu zehirlemiş, fakat Allah Resûlü'nün koyunun ön kolunu çok sevdiğini öğrendiği için ona daha fazla zehir atmıştı. Resûl-i Ekrem, etten bir miktar ısırıp çiğnedi. Kızarmış kol dile gelerek, kendisinin zehirli olduğunu haber verdi. Resûlullah hemen yemekten elini çekip çiğnediği eti ağzından attı. Ancak kendisiyle birlikte bulunup etten bir miktar yiyen Bişr b. Berâ b. Ma'rûr [radıyallahu anh] zehirlendi ve biraz sonra vefat etti. Allah Resûlü sağ salim ayağa kalktı; ancak üç sene sonra zehir etkisini gösterdi. Bu durum vefatlarına tevafuk eden bir zamanda gerçekleşti. Resûlullah, zehrin acısını hissederek vefat buyurdu; böylece peygamberlikle birlikte şehidlik sevabına da ulaşmış oldu."[238]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah size henüz güç yetiremediğiniz fakat Allah'ın ilim ve kudretiyle kuşattığı başka ganimetleri de vaat*

---

237 bk. Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 5/134 (Beyrut 2007).

238 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/500; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/316; Şâmî, *a.g.e.*, 5/134-135.

etti." Yani Allah size hemen başka ganimetler de verdi. Bunlar, Huneyn Gazvesi'nde elde edilen Hevâzin ganimetleridir. Onların bu ganimetlere güç yetiremeyeceklerinin söylenmesi, işin zorluğundan ve karşıdaki düşmanın kuvvetli olmasındandır. *"Fakat Allah ilim ve kudretiyle onları kuşattı."* Onlara güç yetirip istila etti ve sizi onlara galip getirdi. Bununla şu vurgulandı: Bu iş sizin güç ve tedbirinize göre çok zordur, fakat Allah Teâlâ'nın kudretine nispetle çok kolaydır.

İbn Abbas [radıyallahu anh], Hasan-ı Basrî ve Mukâtil, *"Henüz güç yetiremediğiniz (elde etmediğiniz) diğer ganimetleri de vaat etti"* âyetinde kastedilenlerin, Fârisîler ve Rumlar olduğunu söylemişledir.[239]

Mücâhid ise, "Âyette kastedilenler, bugüne kadar fethettikleridir" demiştir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette vaat edilenler, kıyamete kadar elde edilecek bütün ganimetlerdir. Bu en tercihe şayan görüştür.

Âyetin manası şudur: Siz şu anda onları almaya güç yetiremezsiniz, fakat onları (Allah'ın izni ve desteği ile) alacaksınız.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, her şeye kadirdir."* Çünkü Allah Teâlâ'nın kudreti her şeye yeter. O'nun için bazı şeylere güç yetirir bazılarına yetirmez diye bir şey söz konusu değildir.

18-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi terbiye veren şeyhler (kâmil mürşidler), Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] halifeleridir. Bir kimse manevi terbiye yoluna girmek için onlara biat ettiğinde Allah Resûlü'ne biat etmiş olur. Bu konuda işaret yoluyla denir ki:

Ey ârif, Allah'a yönelen müminler, senin himmet ağacın altında sana biat ettiklerinde Allah onlardan razı oldu. Allah onların kalplerindeki sadakati bildi ve üzerlerine sekînet (huzur, güven ve sabır) indirdi. Böylece onlar, manevi terbiyenin ve riyâzetin meşakkati altında sakin

239 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/254.

olup sabrettiler. Allah onları yakın bir fetihle mükâfatlandırdı. O, müşahedeye ulaşmaktır. Allah onlara pek çok manevi ganimet, fetih, keşif, sır ve sonu olmayan manevi terakkiler hazırladı. Onlar bunları alırlar. Allah onlara, ayrıca fetihten sonra alacakları pek çok ganimet vaat etti. Bunlar, fenâ fillâh halinden sonra bekâ haline, ondan sürekli bekâya dönme, makamlarda genişlik, mükâşefe basamaklarında ilerleme gibi manevi ihsanlardır.

Allah bu fenâ fillâh halini size hemen verdi. Ayrıca Mevlâ'nıza yönelmeniz için sizden yolunuzu kesen engelleri giderdi. Allah bunu, manevi seyirden geri kalan müminlere bir ibret olsun, onlar da sizin yolunuzda gitsinler ve sizi dosdoğru bir yola ulaştırsın diye yaptı. Bu yol, kudsî huzura ve ünsiyet mahalline vuslat yoludur. Allah bunlardan başka size, dünyada elde edemeyeceğiniz ve sizin için ahirete sakladığı diğer nimetleri de vaat etti. Bu nimet, yüce melikin huzurunda sıdk makamında oturmaktır.

Vertecûbî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Allah, müminlerden razı oldu ..."* (Feth 48/18) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani Allah, müminlerden ezelde, ezelî ilminde razı oldu. O'nun rızası ebede kadar devam eder. Çünkü Allah'ın rızası, dâimî ebedî bir vasıf olup hadiselerin (gece gündüzün) değişmesiyle, vakit ve zamanla, taat ve isyanla değişmez. Onlar, ebediyete kadar Allah'ın seçmesi ve rızası içinde kalırlar. Onlar, birtakım hatalar, beşerî haller ve şehvetlerle bu derecelerinden düşmezler; zira Allah'ın razı olduğu kimseler, O'nun özel himayesi ile korunurlar; onlarda ilâhî rahmetten uzaklaştırılan kimselerin vasıfları bulunmaz. Onlar Allah'ın razı olduğu hal içinde kalırlar. Böylece Allah onlardan razı olduğu gibi, onlar da Allah'tan razı olurlar. Allah Teâlâ onlar hakkında, *'Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular'* (Mâide 5/119) buyurmuştur. Onların Allah'tan razı olması, kalplerine ünsiyet (özel dostluk) nuru yerleştirildikten sonra gerçekleşir. *'Allah onların kalplerine sekînet indirdi'* âyetinde bu durum haber verilmektedir. Böylece onların kalpleri, kendisine yakîn indirildiği için Allah ile sükûna erip huzur buldu."[240]

240 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/321.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Rûzbihân-ı Baklî'nin bahsettiği bu durum, Cenâb-ı Hakk'ı müşahedede sabit-kadem olmuş ve Allah ile huzur bulmuş kimselerden Allah'ın özel dostluğu ile şereflenmiş kimselere aittir; bu halin öncesinde ise durum kapalıdır.

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı kitabında demiştir ki: "Sakın insanların içinde senden daha şerli birinin bulunduğunu düşünme. Başkaları isyan içinde, sen itaat halinde olsan da nefsini daha hayırlı görme. Çünkü zamanla işler ve durumlar değişir. Allah Teâlâ'nın varlıkları içindeki sırrı gizlidir; kimin sonunun şekavetle sonuçlanacağı ve kimin saadeti elde edeceği bilinmez. Bazan kul, bir iyilikle Allah Teâlâ'nın rızasına ulaşır; bazan da bir günah ile gazabına uğrar. Gerçekten Cenâb-ı Hakk'ın işi ve iradesi kullara gizlidir."

Müminlere Zafer Müjdesi

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere zaferi müjdeleyerek şöyle buyurdu:

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا
﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾
وَهُوَ الَّذِي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ
اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ

22. ***Eğer inkâr edenler sizinle savaşsalardı, arkalarını dönüp kaçarlar, sonra** (kendilerini koruyup destekleyecek) **hiçbir dost ve yardımcı bulamazlardı.***

23. ***Allah'ın önceden beri uyguladığı kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.***

24. ***Mekke vadisinde sizi kâfirlere karşı zafere ulaştırdıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur. Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.***

25. ***Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve (kesilmek için) bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer* Mekke halkından sulha yanaşmayan *kâfirler* yahut Hayber'e yardım için gelen müttefikler *sizinle savaşsalardı,* bozguna uğrayarak *arkalarını dönüp kaçarlar; sonra* kendilerini koruyup destekleyecek *hiçbir dost ve yardımcı bulamazlardı. Allah'ın önceden beri uyguladığı kanunu budur."* Allah, peygamberlerini galip getirmeyi ilâhî bir kanun olarak koymuştur. "*Ben ve peygamberlerim muhakkak galip geleceğiz"* (Mücâdile 58/21) âyeti bunu ifade etmektedir. *"Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Mekke vadisinde sizi kâfirlere karşı zafere ulaştırdıktan sonra, onların* yani Mekkeli kâfirlerin *ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çeken O'dur."* Yani Allah sizi onlara karşı güçlü yapıp vatanlarına musallat ettikten sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekti. Mana şudur: Allah, kâfirlere karşı zafer ve galibiyeti sizin tarafınıza çevirdikten sonra, onlarla sizin aranızda savaştan el çekilmesine ve savaşa engel olmaya hükmetti. Olayın seyri şudur: İkrime b. Ebû Cehil, 500 kişilik bir grupla Hudeybiye'ye çıktı; müslümanlara bir baskın yapmak istiyordu. Bunu haber alan Allah Resûlü, Halid b. Velîd'i bir ordunun başında onların üzerine gönderdi. Halid b. Velîd, onları bozguna uğrattı, hatta onları kovalayarak Mekke'nin duvarları içine soktu. İkrime, adamlarıyla tekrar saldırıya geçti, Halid b. Velîd, tekrar bozguna uğrattı; İkrime, bir saldırı daha yaptı, Hz. Halid, onu tekrar bozguna uğrattı. Sa'lebî ve diğerleri böyle nakletmişlerdir.[241] Oraya bakınız, ancak Kelâî,[242] *el-İktifâ fî Megâzi'l-Mustafa ve'l-Hulefâi's-Selâse* adlı

241 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/502; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/256.

242 Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Musa b. Salim (v. 634/1237), Endülüslü hadis âlimi ve ediptir. Yukarıda zikredilen eserinden başka eserleri de mevcuttur (bk. M. Yaşar Kandemir, "Kelâî", *DİA,* 25/193).

eserinde der ki: "Halid b. Velîd, Hudeybiye'de müşriklerle birlikteydi. O, Hudeybiye'den sonra Mekke'nin fethinden önce müslüman olmuştur. Mekke'nin fethi, hicretin sekizinci senesinde gerçekleşmiştir, Hudeybiye sulhu ise hicretin altıncı senesinde olmuştur."

Nesefî ise Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisine saldırmak isteyenlere bir grup asker gönderdiğini ve onların düşmanı bozguna uğrattığını söylemiş, fakat gönderilen kimsenin ismini vermemiştir.[243] Hz. Halid'in [radıyallahu anh], Kureyş'ten bir grubu hezimete uğratması, Hudeybiye'de değil, Mekke'nin fethinde olmuştur. Herhalde olayı nakleden kimse hata etmiştir.

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Mekkeli seksen kişi, Hudeybiye yılında, müslümanlarla savaşmak için sabah namazı vaktinde, Ten'îm dağı tarafından doğru Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ve ashabının üzerine indiler, fakat Allah Resûlü onları bir zarar vermeden yakaladı, sonra serbest bıraktı. Olay üzerine bu âyet indi.[244]

Müminlerin ellerinin kâfirlerden çekilmesinin nasıl bir nimet olduğu, peşinden gelen şu âyette ifade edilmektedir: "Eğer, Mekke'de tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya düşmeniz olmasaydı, (Allah, savaşa engel olmazdı)."

Yahut bu nimet, onun sebebiyle sulhun olması ve müşriklerin Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] boyun eğmeleridir. Çünkü onlar, adamlarının bozguna uğradığını gördüklerinde sulh yapmaya razı oldular.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar müslümanları evlerine kapanıp kalmaya mecbur ettikten sonra; Allah bu âyeti indirerek onlara bir ihsanda bulundu. Şöyle ki onların birbirinden ellerini çektirdi, savaş yaptırmadı. Allah'ın, müslümanların kâfirlerden ellerini çektirmesi, acizliklerinden değil, kudretlerindendir. Kâfirlere gelince, onların savaştan ellerinin çekilmesi, içlerine atılan korkudandır. Müslümanlara gelince, onlar Allah tarafından nehyedildikleri için savaştan uzak tutulmuşlar-

243 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/238.

244 Müslim, Cihâd, 133 (nr. 1808); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/255.

dır; çünkü kâfirlerin sulplerinde (ileride doğacak ve İslâm'a girecek) müminler mevcuttu."[245]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir."* Sizin onlarla savaşıp kendilerini hezimete uğratmanızı, sonra içinde savaşın haram kılındığı beytini yüceltmek için onlardan ellerinizi çekmenizi görmektedir. O, her birinize hak ettiği karşılığı verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, inkâr edenler ve sizi Mescid-i Harâm'ı ziyaretten ve* kesilmek için *bekletilen kurbanlıkları* kesilmeleri helâl olan *yerlerine ulaşmaktan alıkoyanlardır."* Kurbanların kesileceği bu yer, Mina'dır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kurbanlık olarak yanında yetmiş tane deve getirmiştir; Mekke'ye girmekten alıkonulunca develeri orada kesti. Bazı âlimler bundan şu hükmü çıkarmışladır: Hac veya umre için yola çıkıp da düşman, hastalık, yolların kapanması gibi bir sebeple Kâbe'yi tavaf etmekten ve diğer vazifeleri yapmaktan alıkonulan kimse, kurbanlarını engellendiği yerde keser.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] çadırı (Harem sınırlarının dışında) Hil bölgesindeydi; namaz kıldığı yer ise Harem sınırları içindeydi. Allah Resûlü kurbanlarını Harem bölgesinde kesti.[246] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

22-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmiş ve rabbânî gözetim altında korunan kimselere denir ki: Eğer nefs-i emmâre, şeytan, hevâ ve hak yolunu kesen diğer engellerle savaşırsanız, onlar dönüp kaçarlar, sonra bir daha size musallat olma imkânı bulamazlar. Allah'ın sizden önce talebinde samimi olarak kâmil insanların terbiyesi altına giren kimse hakkında uyguladığı kanunu budur. Kâmil insanların himmetleri onun üzerinde olur ve kendisini hak yolda destekler. Sen Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın. Bu, her zaman böyle cereyan eder.

---

245 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/429.

246 bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/105. Yine buradaki bir nakle göre, bazı fakihler, Hudeybiye'nin bir kısmının Harem'den olduğunu söylemişlerdir.

Siz, manevi düşmanlarınıza galip geldikten sonra, manevi yolunuzu kesen düşmanların elini sizden; sizin elinizi de onlardan çeken O'dur. Gerçekten nefis, mücâhede sıkıntıları içinde azap görüp terbiye olarak sükûna erince, artık onunla mücâhedeyi bırakmak, kendisine iyilik yapmak ve istediği şeylerde onu tasdik etmek gerekir. Aynı şekilde diğer engellerden de uzaklaşmak ve Allah'ta fâni olup O'nun müşahedesiyle meşgul olarak onlara iltifat etmemek gerekir.

Âriflerden birine, "Hak tâliplerinin seyri ne zaman son bulur?" diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: "Nefislerine galip geldiklerinde. Eğer ona galip gelirlerse, Hakk'a vâsıl olurlar."

Bir de şu var: Müşahedeyle mücâhede birlikte bulunmaz; müşahede gerçekleşince, artık (nefisle başlangıç halindeki gibi) bir mücâhede yoktur.

Sizin kendileriyle mücâhede edeceğiniz düşmanlarınız, inkâr ve isyanda ısrar eden, sizi ilâhî huzurdan alıkoyan ve Allah'a feda edilecek canların yerine ulaşmasını engelleyen nefisler ve hevâdır. Onlar sizi, can ve mal ile Allah'a yaklaşmaktan ve onları yerine ulaştırmaktan alıkoydular. Bunu, sizi malı istenen yere vermekten menederek yahut ihlâs mahalline ulaşmaması için ameli gösteriş ve kendini beğenmeyle bozarak yaptılar.

Mekke'ye Girmekten Menedilmenin Hikmeti

Cenâb-ı Hak sonra, Hudeybiye yılında müslümanların Mekke'ye girmesinin engellenmesinin hikmetinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ
فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فٖى رَحْمَتِهٖ مَنْ
يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٢٥﴾

... Eğer, oradaki tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya düşmeniz olmasaydı** (Allah, Mekke'ye girmenize ve savaşa engel olmazdı). **Allah, dilediğini rahmetine ulaştırmak için böyle yaptı. Şayet, müminlerle kâfirler birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri elem dolu bir azaba uğratırdık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer,* güçsüz olduğu için hicret edemeyip Mekke'de kalan ve müşriklere karıştıkları için kendilerini *tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve bu yüzden bir sıkıntıya,* meşakkate ve sevimsiz hale *düşmeniz olmasaydı Allah, Mekke'ye girmenize ve savaşa engel olmazdı.*"

Özetle âyetin manası şudur: Mekke'de müşriklerden ayrılamayan ve ayırt edilemeyen, onlara karışmış halde yaşayan müminler vardır. Eğer siz, kendilerini tanımadığınız için müşriklerin içindeki müminlerin helâk olma korkusu ve oların helâk edilmesiyle sizin sıkıntı ve meşakkate düşmeniz durumu olmasaydı, Mekke kâfirlerinden sizin ellerinizi çekmez, sizi onlara musallat ederdik.

"*Allah,* daha fazla hayrını veya hidayetini *dilediğini rahmetine ulaştırmak için sizin elinizi onlardan çekti.*" Yani onların içindeki müminleri ilâhî yardımıyla destekleyip onların taat ve hayrını artırmak için böyle yaptı. Yahut Allah, müşriklerden İslâm'a rağbeti olanların İslâm'a girmeleri için onlardan sizin elinizi çekip savaşa mani oldu.

"*Şayet, müminlerle kâfirler birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri,* savaşanlarını öldürerek ve çocuklarını esir ederek *acı bir azaba uğratırdık.*" Yani mümin erkeklerle mümin kadınları bilmeden ezme ihtimali olmasaydı ve onlar kâfirlerden ayrılmış olsalardı, kâfirleri kılıçla acı bir azaba uğratırdık.

25. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak yolu inkâr ve tenkit edenler, ona inananlarla karışmış halde yaşadıklarında, münkirlere hazırlanan bela, umum halka gönderilmez. Eğer bu iki grup birbirinden ayrılmış olsaydı, Allah, münkirlere acı bir azap tattırırdı. Aynı şekilde fâcirlerle (açıktan günah işleyenler) salihler bir arada yaşar ve salihler topluluğu çoğunlukta olursa, halka umumi bela gönderilmez, bela hepsinden savılır. Şayet fâcirler, salihlerden ayrı olsalardı, Allah kendilerine acı bir azap tattırırdı.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bazan, insanın nefsinde, kötülenen vasıflarla birlikte ilâhî feyzi çekmeye layık güzel vasıflar da bulunur. Eğer Allah, nefsin kötü sıfatı ortaya çıkınca onu hemen helâk etseydi, ondaki güzel vasıfları elden kaçırmış olurdunuz ve bu yüzden bir meşakkat ve sıkıntıya düşerdiniz. Allah, dilediği nefisleri, onlardaki kötü vasıfları temizleyerek huzuruna ulaştırıp rahmetine kavuşturmak için kuluna mühlet verir, nefsi hemen helâk etmez. Şayet nefisten, kibir, şer, hırs, kin gibi kökünden kazınıp atılması uygun olan vasıflar bir tarafa ayrılsaydı veya cimriliğin cömertlikle, hırsın kanaatle, gazabın hilimle, korkaklığın şecaatle, şehvetin iffetle yer değiştirmesi gibi tebdili mümkün olan vasıflar ayrı bir tarafa konsaydı, o zaman Allah, azgın nefsi tamamen helâk ederek ona acı bir azap tattırırdı." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak naklettik.

Câhiliye Taassubuna Düşenler

Cenâb-ı Hak sonra, o anda kâfirlerin sahip olduğu taassup halini haber vererek şöyle buyurdu:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ
التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

26. ***Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da Peygamber'ine ve müminlere sekînetini*** *(sükûnet ve güvenini)* ***indirdi ve onları takva kelimesine bağlı kıldı. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırla, hani inkâr edenler kalplerine taassubu, Câhiliye taassubunu yerleştirmişlerdi."* Kalpleri gurur ve kibirle doluydu. Yahut taassubu kalplerine iyice yerleştirmişlerdi. Yani Câhiliye devrinin taassubu veya cahillikten kaynaklanan taassup içlerine iyice yerleşmişti.

"Allah da Peygamber'ine ve müminlere sekînetini indirdi." Yani onların kalplerine sükûnet ve vakar indirdi; Kureyş'in ileri sürdüğü şartlar karşısında birliklerini bozup dağılmadılar.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Hudeybiye'ye indiğinde Kureyş, Süheyl b. Amr, Huveytıb b. Abdüluzzâ ve Mikrez b. Hafs'ı Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] şu şartları ileri sürerek bir antlaşma yapmaları için gönderdi.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu sene geri dönecek,

Kâbe ziyaretini gelecek sene yapacak,

Kureyş, gelecek sene Kâbe'yi müslümanlar için üç gün boşaltacaklar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] antlaşma yapmayı kabul etti. İki taraf arasında bir antlaşma metni yazıldı. Bu metin yazılırken, Allah Resûlü, Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Bismillâhirrahmânirrahîm" yaz, buyurdu. Süheyl ve arkadaşları itiraz ederek,

"Biz, bu sözü tanımıyoruz, sen, 'Bismikellahümme' (Allah'ın ismiyle başlarım) yaz" dediler. Öyle yazıldı. Sonra, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Bu, Allah Resûlü ile Mekkeliler arasında yapılan sulh antlaşmasıdır, yaz" buyurdu. Müşriklerin heyeti,

"Eğer senin Allah Resûlü olduğunu bilseydik, seni Beytullah'ı ziyaretten alıkoymaz ve seninle savaşmazdık! Sen şöyle yaz:

"Bu, Muhammed b. Abdullah'ın Mekkelilerle yaptığı bir sulh antlaşmasıdır." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Onların istediği gibi yaz; şahitlik ederim ki ben Allah'ın resûlüyüm ve ben Allah'ın kulunun (Abdullah'ın) oğlu Muhammed'im!" buyurdu. Müslümanlar müşrik heyetin söylediklerini kabule yanaşmayıp onları haklamak istediler. Fakat Allah onların üzerine sekînet ve sükûnet indirdi, böylece vakarlarını korudular ve yumuşak davrandılar.

Buhârî'nin rivayetinde şu kayıtlar vardır: Hz. Ali [radıyallahu anh], "Bu, Allah Resûlü Muhammed'in, karar verdiği bir antlaşmadır" yazınca, heyet kabul etmedi. O zaman Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye [radıyallahu anh],

"Resûlullah kısmını sil ve onun yerine Muhammed yaz" buyurdu. O zaman Hz. Ali [radıyallahu anh],

"Vallahi onu asla silemem!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] antlaşma sayfasını eline aldı, ona heyetin istediğini yazdı.[247]

Bir rivayete göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yazıyı bir mucize olarak kendisi yazmıştır; bazıları da bu şekilde yazılmasını yazı yazmasını bilenlere emrettiğini söylemiştir. En doğru olan görüş budur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı."* Burada "takva kelimesi" ile kastedilen, "lâ ilâhe illallah" şehadetidir.

Bazıları bu kelimenin, "bismillâhirrahmânirrahîm" olduğunu söylerken, bazıları, onun "Muhammedün resûlullah" olduğunu söylemiş, bazıları ise onun ahde vefa ve onda sebat etmek olduğunu söylemiştir.

Takva kelimesinin, takva sahiplerinin söylediği ve kendisine yapıştığı kelime manasında olduğu da söylenmiştir.

"Hem onlar buna layık ve ehil idiler." Yani onunla sıfatlanmaya fazlasıyla layık idiler. Yahut onlar buna diğer ümmetlerden daha fazla layık-

247 Buhârî, Sulh, nr. 2698; Müslim, Cihâd, 90; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/316-317.

tılar. Onlar aynı zamanda Allah'ın kendilerini ehil kılmasıyla bu kelimenin hakikatini anlamaya ve korumaya ehil idiler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Takva kelimesi, samimi bir kalpten meydana gelen tevhiddir. Onunla birlikte şirkten sakınma gerçekleşir. Onlar, ilâhî hükümde ve ezelî ilimde ona en layık kimseler olarak takdir ve tesbit edilmiştir. Onların takva kelimesinde sabit tutulmaları ilâhî bir ikram ve lutufla olmaktadır; bir zorlama ve nefretle değildir. O, iyilikle olmaktadır, zorla değil."[248]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir."* Bütün işleri planladığı gibi yürütür, herkesi müstahak olduğu şeye sevkeder.

26. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kul, nefsi toprak gibi mütevazi olmadan, ruhu semadaki varlıklar gibi temiz, nuranî ve sürekli zikirde olmadan Mevlâ'sına ulaşamaz. Yüce Allah'a vuslat isteyen kul, Cenâb-ı Hak, kendisini hangi hal içinde bulunduruyorsa, o anda Rabb'iyle birlikte olmalı, hak nerede ortaya çıkarsa ve hak ehli kimseler nerede zuhur ederse ona boyun eğmeli, kendisinde hiçbir taassup ve kibir kalmamalı, tam aksine iyilerin ve kötülerin üzerinden geçtiği toprak gibi mütevazi ve sabırlı olmalı, iyi-kötü ayırımı yapmadan herkese hizmet etmelidir.

Kendisinde Câhiliye taassubu bulunan kimse, kendisinden ilâhî destek çekilip kendi haline terkedilmiş biridir. İlâhî yardıma mazhar olan kimselere gelince, Cenâb-ı Hak, *"Allah, resûlüne ve müminlere sekînetini indirdi"* âyetiyle onlara işaret etmektedir. Allah Teâlâ, resûlüne sekînet (ilâhî rahmet, sabır, kuvvet ve sükûnet) indirdiği için o, mütevazi, kolay geçimli ve yumuşak huylu oldu. Cenâb-ı Hak, onun hakkında, *"Resûlüm, gerçekten sen çok yüce bir ahlâk üzeresin"* (Kalem 68/4) buyurdu. Allah Teâlâ, müminlere sekînet indirdiği için onlar da sabırlı ve yumuşak huylu oldular. Cenâb-ı Hak, onlar hakkında da, *"Allah Resûlü'yle beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı çok merhametlidirler"* (Feth 48/29) buyurdu.

---

248 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 5/430.

"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı." Yani onları "lâ ilâhe illallah" şehadeti üzere sabit tuttu. Çünkü bu şehadet, ahlâkı güzelleştirir, kalpteki manevi hastalıkları ve nifakı çıkarır. Kelime-i tevhidin, "lâ ilâhe" kısmı, kalpten Allah'tan başka her şeyi uzaklaştırır, kalbi mâsivadan arındırır; "illallah" kısmı ise bir nur olup onunla kalp bütün manevi güzellikleri elde eder. "Lâ ilâhe illâllah" (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur) zikri, kalpteki zulmet ve kötülükleri çıkarmaya devam eder, nihayet kalp, kâmil manada güzel ahlâkla süslenir.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, *"Allah onları takva kelimesine bağlı kıldı"* âyeti üzerinde açıklamalar yaparken demiştir ki:

"Takva kelimesi, 'lâ ilâhe illallah'tır. Ona bu ismin verilmesinin sebebi şudur: Kul onunla şirkten korunur ve sonradan yaratılmış varlıkları kalbinden silip atar. Bunu, tevhide bağlılığı, hak taraftarlığı ve din gayretiyle yapar. Tevhid nuru ve sevgisi bunu gerektirir. Böylece kalp, kulların Allah'tan başka rab olduğunu iddia ettikleri ve kalplerinin bağlandığı bütün bâtıl ilâhları silip atar. Özelliklerini söylediğimiz bu kalp, önce yerdeki bâtıl ilâhları silip atar; sonra semaya yükselir, nihayet yüce Rabb'ine ulaşır. O'nun huzurunda durur, O'nun karşısında kendini zelil eder, boyun eğer, huşûya bürünür, sükûna erer, O'na bağlanır. Allah Teâlâ, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem],

'Yüce Rabb'inin ismini tesbih et' (A'lâ 87/1) buyurmuştur. Yani, O'nun dışındaki putlar, birbirinden ayrı, darmadağınık bâtıl varlıklardır. Gerçek Rab, tek ve kahhâr olan Allah'tır. Allah onu yüce Rabb'e ulaştırdı ve, *'Şüphesiz, en son varış Rabb'inedir'* (Necm 53/42) buyurdu."

Hakîm-i Tirmizî sonra demiştir ki: "Allah onların kalplerini, sevgisinin nuruyla bu kelimeye bağladı ve onda sabit tuttu. Nitekim Allah Teâlâ bunu şöyle ifade buyurdu:

'O size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi' (Hucurât 49/7). Böylece ilâhî sevginin manevi tadı ve eşsiz güzelliği ile takva kelimesi (kelime-i tevhid) müminlerin kalplerine yerleşti, ondan ayrılmaz bir hale geldi.

'Hem onlar buna layık ve ehil idiler' (Feth 48/26) âyetine gelince, onlar bu hali de ilâhî tercih, takdir ve takviye ile elde ettiler. Çünkü Allah Teâlâ

ezelde mevcut iken, zatıyla birlikte hiçbir şey yoktu. Allah, dilediği zamanda kaderleri yarattı, mahlûkatı bir zulmet içinde yarattı; sonra onların üzerine nurundan attı. Kime bu nurdan isabet etti ise o kimse hidayeti buldu; bu nurun isabet etmediği kimseler ise hak yoldan saptı. Cenâb-ı Hak, kendine nur isabet edeni ve etmeyeni bilir."

Hakîm-i Tirmizî, sonra, bu konuda Abdullah b. Amr [radıyallahu anh] yoluyla gelen şu hadisi nakletmiştir:

"Şüphesiz, Allah, insanları yarattı, onları bir zulmetin içine bıraktı. Sonra nurundan dilediği kadarını alıp onların üzerine attı. Bu nur, Allah'ın isabet etmesini dilediği kimselere isabet etti, isabet etmemesini dilediği kimselere de isabet etmedi."[249]

Hakîm-i Tirmizî, bu konuda uzun açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e [aleyhisselâm], ruhunu üfürdüğünde, evlatlarının ruhlarını çıkarttı. Amel defterlerini sağdan alacak cennetliklerin ruhlarını parlak ve nuranî bir şekilde sağ omuzundan çıkarttı. Amel defterlerini soldan alacak cehennemliklerin ruhlarını siyah kömür şekilde sol omuzundan çıkarttı. Hayırlarda önde olan mukarrebînler ise iki grubun önünde bulunmaktaydı. Onlar resûller, nebîler ve velilerdir. Allah Teâlâ hepsini huzuruna yaklaştırdı ve hepsinden kendisine kulluk yapacaklarına dair söz aldı, onları kendilerine şahit tuttu ve kendisi de buna şahit oldu. Sonra onları, annelerinin rahminden nesil nesil çıkmaları için sulplerine geri çevirdi."[250]

Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû], *"Hem onlar buna layık ve ehil idiler"* (Feth 48/26) âyeti hakkında demiştir ki: "Kime ezelde takdir edilen ilâhî inâyet erişirse, Hakk'a vâsıl olur. Kendisine ezelde bu ilâhî ikram takdir edildiği için o buna en layıktır."

Özetle, ezeldeki seçilme ile onlar buna layık olup o halin vasıfları ve nurları kalplerinde sabit kalmıştır. Onlar, bu halin nurunu görmekten perdelenen kimseler değildir. Bu açıklama *Hâşiye*'de[251] yapılmıştır.

249 Tirmizî, İmân, 18 (nr. 2642); Ahmed, *Müsned*, 2/176.

250 Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/410-418 (287. asıl, Beyrut 1992).

251 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

Mekke Fethinin Müjdesi

Cenâb-ı Hak sonra, müslümanların Mekke'yi fethedeceği müjdesini verdi ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] gördüğü rüyayı doğru çıkararak şöyle buyurdu:

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّۚ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَۙ مُحَلِّقِينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّرِينَۙ لَا تَخَافُونَۜ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

27. Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı."* Allah onun rüyasını gerçekleştirdi, onu yalancı çıkarmadı.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Hudeybiye'ye çıkmadan önce bir rüya gördü. Rüyasında, ashabının başlarını kazıtmış ve kısaltmış olarak güven içinde Mekke'ye girdiklerini gördü. Rüyasını ashabına anlattı, hepsi sevindiler, oraya muhakkak gireceklerini düşündüler ve, "Resûlullah'ın rüyası gerçektir" dediler. Allah Teâlâ, her şeyi hakkıyla sadece kendisinin bildiğini göstermek için, işin hakikatini onlara kapalı tuttu. Mekke'ye girmekten alıkonuldukları zaman, Abdullah b. Übey ve diğer münafıklar, "Vallahi, söylendiği gibi başımızı tıraş etmedik, saçlarımızı kısaltmadık ve Mescid-i Harâm'ı görmedik!" dediler. Bunun üzerine, *"Andolsun, Allah, Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı"* âyetini indirdi. Yani Allah'ın ona gösterdiği rüya doğrudur, Allah ona yalan söylemedi. Fakat o, Allah'ın dilediği vakitte olacaktır.

Bunun hikmeti, imanında sabit olanla, sarsıntı içinde bulunanı birbirinden ayırmaktır.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun gördüğü rüya gerçektir, o, karmakarışık rüyalar cinsinden değildir.

Yahut âyetteki "Hak ile" kısmı, yemin manasındadır. Buna göre mana şöyle olur: Hakka yemin ederim ki siz, Mescid-i Harâm'a gireceksiniz.

Âyetteki "inşallah" (Allah dilerse) ifadesi, her şeyin ilâhî iradeye bağlı olduğunu göstermek ve kullara edep öğretmek için söylenmiştir.

Sa'leb demiştir ki: "Allah Teâlâ, bildiği bir konuda "inşallah" buyurdu ki kullar da bilmedikleri bir konuda "inşallah" desinler.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*'da demiştir ki: "Allah Teâlâ kullara edep öğretmek ve onların işinin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu göstermek için 'inşallah' buyurdu. Halbuki O, sözü en doğru olan ve herkesten daha iyi bilendir."

Bununla şu da bildirilmiş olabilir: Onlardan bazıları, ölüm, o anda bulunmama ve başka sebeplerle oraya giremezler.

Yahut "inşallah" lafzı, rüya meleğinin Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) söylediği sözü haber vermektedir. Yahut Resûlullah rüyasını ashabına anlattığında "inşallah" demiş ve kendisinin bu sözü âyette nakledilmiştir.

Mana şudur: Vallahi siz oraya (Mescid-i Harâm), düşman saldırısından yana güvende, bazınız saçlarını kökten tıraş etmiş, bazınız da saçlarını kısaltmış olarak gireceksiniz. Artık bundan sonra ebediyen düşmandan yana korkunuz olmaz.

"Allah, Mekke'nin fethinin gelecek yıla eterlenmesinin hikmeti konusunda *sizin bilmediğinizi bilir. İşte bunun için Allah, Mekke fethinden önce size yakın bir fetih verdi."* O, Hayber'in fethidir. Allah, vaat edilen Mekke'nin fethi müyesser olana kadar müminlerin kalpleri rahat etsin diye onlara Hayber'in fethini lutfetti. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kâmil ârif, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeye güvenip dayanmaz, hiçbir vaade bakıp huzur bulmaz ve hiçbir tehditten korkmaz; bilakis o, efendisinin (yüce Mevlâ'sının) önünde teslim olmuş bir kul olup ilâhî kudretin önüne ne çıkaracağına bakar. Eğer rüyasında veya uyanık iken kendisine bir müjde verilse, ona güvenmez ve ona bağlanıp kalmaz. Çünkü Allah Teâlâ'nın gayb olan asıl iradesi kapalıdır. Şayet ârif, rüyada veya başka bir şekilde korkutulsa, ondan dolayı korkup endişeye düşmez. Zira onun Allah'la zenginliği ve ünsiyeti, kendisini her şeyden uzaklaştırmıştır. Allah, elden giden her şeye karşılık kuluna yeter. Allah'ı bulan kimse neyi kaybetmiştir ki? Allah, salihleri dost edinir ve onların bütün işlerini görür. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır (Talâk 65/2).

el-İbrîz adlı eserde der ki: "Üzüntü veren rüya, kul için Allah'tan gelen bir uyarıdır. Bu şekilde kulda Rabb'iyle birlikte başka bir derdin kalıp kalmadığı ve bütünüyle O'na bağlanıp bağlanmadığı anlaşılır. Kul, Rabb'ine bağlı olduğunda üzüntü verici bir rüya görse ona iltifat etmez ve onu önemsemez. Çünkü o, bütün işlerin yetkisi elinde olan bir zata bağlandığını ve Allah'ın kendisi için seçtiği şeyin ezelî dilemesiyle gerçekleştiğini bilir. Böyle olunca gördüğü üzücü rüya onu korkutmaz ve ona önem vermez. Zira rüya ancak Allah Teâlâ'nın izniyle zarar verir.

Kul, Rabb'inden başkasına bağlı olunduğunda üzücü bir rüya görünce, onu hep gözünün önünde bulundurur, içini onun düşüncesiyle doldurur, onunla meşgul olup Rabb'ini unutur ve onun muhakkak başına geleceğini düşünür. İşte bu durum ona zarar verir; çünkü kim bir şeyden korkarsa o şey kendisine musallat edilir."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'ye [rahmetullahi aleyh], yakarıdaki âyette geçen "inşallah" ifadesinin hikmeti sorulunca şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu şekilde kulların bütün hal ve vakitlerinde kendisine muhtaç olduğunu kuvvetli bir tarzda ifade buyurup onlara edep öğretti." Yani kendisinden başka bir şeye bağlanıp kalmamaları için onlara edep öğretti.

Müminlerin Tevrat ve İncil'deki Vasıfları

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini kabul etmeme noktasındaki Câhiliye taassuplarını reddederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ
كُلِّهٖ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿٢٨﴾ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ مَعَهُٓ اَشِدَّٓاءُ
عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ
اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سٖيمَاهُمْ فٖى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى
التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجٖيلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ
فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهٖ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغٖيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ
الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٢٩﴾

28. *O Allah, dinini bütün dinlere üstün yapmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderendir. Şahit olarak Allah yeter.*

29. *Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler. Onları rükû ve secde halinde görürsün. Onlar, Allah'tan lutuf ve rızasını isterler. Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları ise şöyledir: Onlar, filizini çıkarmış, onu gittikçe kuvvetlendirmiş, sonra kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için böyle yaptı. Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etti.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, dinini bütün dinlere üstün yapmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderendir."* Yani Allah peygamberini tevhidle yahut tevhidi (Allah'ın birliğini) öğretmek için hak dinle, İslâm diniyle, imanı ve ihsanı açıklamak için gönderdi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Hak din, kullara Rabb'ini tanıtmak ve O'nun huzurundaki edebi öğretmektir."[252]

Allah, İslâm dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderdi. Allah "bütün dinler"le, müşriklerin bâtıl dinleriyle Ehl-i kitabın bozulmuş dinlerini kastediyor. Cenâb-ı Hak bunu gerçekleştirmiştir. İslâm'ın izzet ve galebeyle bütün dinlerin üstünde olduğunu görürsün. Ancak el-Cezîre'de bazı hıristiyanlar İslâm'a boyun eğmemiştir; bunun sebebi de müslümanların o bölgede gevşek ve ihmalkâr olmalarıdır.

Bazıları, İslâm'ın bütün dinlere üstün gelmesinin Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] inmesiyle olacağını, o zamanda yeryüzünde (geçici bir süre) hiçbir kâfirin kalmayacağını söylemiştir.

İslâm'ın bütün dinlere üstün olmasının, delil ve âyetlerle olacağı da söylenmiştir.

"Vaat ettiği şeyin olacağına *şahit olarak Allah yeter."*

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, dinini üstün kılacağına zatı adına şahit oldu."

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğine şahit olarak Allah yeter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Muhammed, Allah'ın resûlüdür."* Yani bu şekilde hidayet ve hak din ile gönderilen kimse, Allah'ın resûlü Muhammed'dir.

"Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çok sert, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler." Yani onunla birlikte olan ashabı, harpte kâfirlere karşı çok serttirler; kendi aralarında ise birbirilerine karşı çok şefkatlidirler.

252 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/323.

Onlar, hak dinlerine aykırı davranan kimselere karşı şiddet ve sertlik gösterirler; dinlerine uyanlara karşı ise şefkat ve merhamet gösterirler. Onların bu hali şu âyette de geçmektedir:

"Onlar, müminlere karşı mütevazi, kâfirlere karşı onurludurlar" (Mâide 5/54).

Ashâb-ı kirâmın kâfirlere karşı tavrı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki onlar yolda yürürken elbiselerinin kâfirlerin elbisesine dokunmasından ve bedenlerinin onlara değmesinden bile sakınıyorlardı. Onların birbirilerine karşı merhameti de öyle bir noktaya ulaşmıştı ki bir mümin diğer mümini görünce muhakkak onunla musahafa edip boynuna sarılıyordu.

Allah Teâlâ'nın, ashâb-ı kirâmı övdüğü bu vasıflar, bütün müminlerden istenmektedir. Bunu Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisinden anlıyoruz:

"Müminler, birbirlerini sevmede ve birbirlerine şefkat göstermede tek bir beden gibidirler. Bedenin bir organı hastalandığı zaman, bedenin diğer kısmı uykusuzluk çekip ateşlenerek onun acısına ortak olur." Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.[253]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Bir kimsenin mümin kardeşine sevgi ve şefkatle bakması, şu benim mescidimde bir sene itikâfa girmesinden daha hayırlıdır." Bu hadisi Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr* adlı hadis kitabında nakletmiştir.[254]

"Onları rükû ve secde halinde görürsün." Onlar, namazlarına devam ettikleri için, kendilerini rükû ve secde halinde görürsün.

Yahut onları, gece namazında rükû ve secde halinde görürsün. Nitekim onların halini gören biri demiştir ki: "Onlar, gece ibadet ehli, gündüz ise birer aslandır."

"Onlar, Allah'tan lutuf ve rızasını isterler." Yani Allah'tan sevap, rızasını ve yakınlığını isterler.

---

253 Buhârî, Edeb, nr. 6011; Müslim, Birr, 66.

254 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 92766.

"Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır." Onlar, çokça secde yaptıkları için bu secdelerin izleri yüzlerinde gözükmektedir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Yüzlerinizde iz oluşturmayın"* yani onda secde izi bırakmak için uğraşmayın hadisi, yüzünde iz çıksın diye alnını bilerek yere yapıştıranlar içindir; hem böyle yapmak, gösteriş ve nifaktır. Kişinin kendi kastıyla olmadan alnında oluşan ize gelince, bu yasaklanmış değildir.[255] Selef-i sâlihînin çoklarının alınlarında secde izi ve parlaklığı bulunurdu; halbuki onlar ihlâsı elde etmiş kimselerdir.

Mansûr demiştir ki: Mücâhid'e, *"Onların yüzünde yaptıkları secdelerin izi bulunmaktadır"* âyeti hakkında, "Bu iz, insanın iki kaşı arasındaki parlaklık mıdır?" diye sordum, şöyle dedi: "Hayır, o, insanın alnındaki parlaklık değildir. Çok defa bir adamın iki kaşı arasında devenin (veya keçinin) dizindeki beyazlık gibi bir parlaklık bulunur; halbuki bu kimsenin kalbi taştan daha katıdır. Âyette kastedilen iz, secde edenlerin huşûlarından dolayı yüzlerinde parlayan bir nurdur."[256]

İbn Cüreyc[257] demiştir ki: "Bu iz, müminin yüzündeki vakar ve güzelliktir."

Bazıları, onların yüzündeki izin, gece ibadetindeki uykusuzluğun etkisiyle meydana gelen solgunluk olduğunu söylemiştir.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Onları gördüğün zaman (geceleri ibadet için uzun süre uykusuz kalmanın verdiği halsizlikten dolayı) kendilerini hasta zannedersin, halbuki onlar hasta değildir."

Atâ b Ebû Rebâh ve Süfyân-ı Sevrî demiştir ki: "Onların, gece uzun süre namaz kılmalarından dolayı yüzleri nurlanmıştır."[258] Şu hadis bunu ifade etmektedir:

---

255 Hadis ve açıklama için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/108.

256 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/513.

257 İbn Cüreyc, Ebü'l-Velîd Abdülmelik el-Kureşî (v. 150/767), tâbiînden tefsir, hadis ve fıkıh âlimi bir zattır. Kendisinin *Tefsîru İbn Cüreyc*, *Kitâbü's-Sünen* (fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir), *Menâsikü'l-Hac* gibi eserleri vardır (bk. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", *DİA*, 19/404-406).

258 Açıklamalar için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/324; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/513; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/266-267.

"Gece çokça namaz kılan kimsenin, gündüz yüzü güzel olur."[259]

İbn Atıyye, onun Şüreyk'in sözü olduğunu, hadis olmadığını söylemiştir. Onun tefsirine bakınız.[260]

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Kıyamet günü onların yüzlerinde nurdan bir iz bulunur; bu şekilde onların dünyada Allah için çokça secde ettikleri bilinir."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır."* Yani onların harpte kâfirlere karşı çok şiddetli, birbirlerine karşı ise çok merhametli olduğu ve yüzlerinde secde izlerinin bulunduğu Tevrat'ta geçmektedir.

Cenâb-ı Hak sonra, onların İncil'de geçen vasıflarından bahsederek şöyle buyurdu:

"Onların İncil'deki vasıfları ise şöyledir: Onlar, filizini çıkarmış, onu gittikçe kuvvetlendirmiş, sonra kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler." Ziraatçılar, o bitkinin kuvvetinden, sıklığından, gövdesinin kalın ve kuvvetli oluşundan ve bitkisinin güzellik ve görünüşünden çok hoşlanırlar.

Allah Teâlâ, bununla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabının haline bir misal vermiştir. Onlar, İslâm'ın ilk günlerinde az ve zayıf idiler. Sonra çoğalıp kuvvetlendiler. İşleri günden güne ilerledi. Öyle ki işleri ve durumları insanları hayrette bırakacak hale geldiler. Bitkinin gövdesinin, kendisinden ortaya çıkan ve her yanını saran dal ve meyvelerle kuvvetlenmesi gibi kuvvetlendiler.

Rivayet edildiğine göre İncil'de şöyle yazılıdır: "Öyle bir kavim çıkacak ki ekinin büyümesi gibi büyüyüp gelişecek. Onlardan bir topluluk iyiliği emreder, kötü işlerden sakındırır."[261]

---

259 İbn Mâce, İkâme, 174 (nr. 1333); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/266.

260 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 5/141.

261 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/330.

İkrime demiştir ki: "Âyetteki, *'O bitki filizini çıkarmıştır'* kısmı, Hz. Ebû Bekir'e işaret etmektedir; *'Onu gittikçe kuvvetlendirmiştir'* kısmı Hz. Ömer'e işaret etmektedir. *'Sonra kalınlaşmıştır'* kısmı, Hz. Osman'a işaret etmektedir. *'Sonra gövdesi üzerine dikilmiştir'* kısmı da Hz. Ali'ye işaret etmektedir."

Nakkâş,[262] İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediğini nakletmiştir: "Bitki ile işaret edilen Hz. Peygamber'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. O, Ali b. Ebû Tâlib ile filizini çıkardı, Ebû Bekir ile kuvvetlendi, Ömer ile gövdesi üzerine dikildi."[263]

İbn Atıyye şu açıklamayı tercih etmiştir: "Âyette yapılan temsil, Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] ve sahâbe-i kirâmı içermektedir. Resûl-i Ekrem tek başına gönderildi; o toprağa ekilen tek bir dane gibidir. Sonra müslümanlar çoğaldılar. Onlar, Allah Resûlü'nü destekleyip kuvvetlendiren filiz gibidirler."[264]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için böyle yaptı."* Yani Allah'ı inkâr edenleri kendileriyle öfkelendirmek için müslümanları böyle yaptı; onları az iken çoğalttı, zayıf iken kuvvetlendirdi.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir."* Allah Teâlâ, yukarıda müminlere dünyada verdiği nimetleri açıkladıktan sonra, bu âyette de onlara ahirette ikram ve ihsan edeceği nimetleri açıkladı.

Âyetin hemen öncesiyle bağlantılı olması da câizdir. O zaman mana şöyle olur: Allah, kâfirleri öfkelendirmek için müminlere mağfiretini ve büyük bir mükâfatı vaat etti. Çünkü kâfirler, Allah'ın müminlere verdiği izzet ve zaferle birlikte, onlar için ahirette hazırladıklarını işittiklerinde, bu onları son derece öfkelendirir.

---

262 Nakkâş, Muhammed b. Hasan el-Mevsılî el-Bağdâdî (v. 351/962), tefsir, kıraat ve hadis âlimidir. Kendisinin *Şifâü's-Sudûr fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Hakîm* adlı eseri yanında başka eserleri de vardır (geniş bilgi için bk. Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 15/573-578 [Beyrut 1990]; Abdülhamit Birışık, "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *DİA*, 32/328-329).

263 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/142.

264 İbn Atıyye, *a.g.e.*, 5/142.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin, *"Allah, Peygamber'ini hidayetle gönderdi"* kısmı ilâhî hükümleri; *"Hak din ile gönderdi"* kısmı ise hakikatleri açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ümmetinden kim bu iki şeyi (hükümlerle hakikatleri) bünyesinde toplarsa, onun dini anlayışı ve tarikatı yaşayışı ortaya çıkar. Bu kimse Muhammedî meşrep bir velidir. Yani onun zâhiri şeriat, bâtını hakikattir.

Allah Teâlâ'nın, Resûlullah'ın ashabını hangi sıfatla tanımışsa, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve usulü üzere terbiye veren sûfîlerin sıfatı odur. Bütün hak tarikatların özelliği budur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Onlar Allah'tan ihsan ve rızasını isterler"* (Muhammed 48/29) âyeti hakkında demiştir ki: "Onlar, yüce Allah'tan zatına ait daha fazla keşif, yakınlık ve vuslat talep ederler; ayrıca bir uyarı ve perdelenme olmadan sürekli bekâ billâh halinde kalmayı isterler. Bu, en büyük ilâhî rıza mahallidir."[265]

Allah Teâlâ'nın, *"Onların alametleri yüzlerindedir"* âyetinin bir manası da şudur: Onlar Cenâb-ı Hak tarafına yöneldiklerinden dolayı, nurları yüzlerindedir. Kim, Hakk'ın nuruna yaklaşırsa, üzerinde marifet nurları, onun güzelliği ve letâfeti parlar. Velev ki bu kimse siyah derili biri olsun. Bu konuda şöyle denilmiştir:

"Âriflerin üzerinde ayrıca bir güzellik vardır. Onlarda, muhabbetten bir nur bulunur."

Denilmiştir ki: Sima, ârifler için, behçet ise sevenler içindir. Sima, sükûnet, ağırbaşlılık, heybet ve vakardır. Ârifleri âniden gören kimse, onların heybetine kapılır. Kendilerini tanıyarak içlerine karışan kimse ise onları sever. Behçet ise güzel hal, doğru gidiş, şevkin galip gelmesi, aşk ve diliyle sürekli zikir halinde olmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sülemî, Abdülaziz el-Mekkî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Onların yüzlerinde görülen alamet, halsizlik ve yüzlerindeki solgunluk değildir; bu alamet, ibadet ehlinin yüzünde gözüken bir nur olup onların

265 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/323.

içlerinden dışlarına yansır. O, müminler için belli olan bir alamettir. O kimse, siyah tenli biri olsa da yüzünde (ve gözünde) bu ilâhî nur parlar."[266]

Âriflerden biri, âyet hakkında demiştir ki: "Onların yüzlerinde, yüce Mevlâ'larına yakın zamanda münâcât ettiklerini gösteren bir alamet bulunur."

İbn Atâ demiştir ki: "Onların üzerinde nurların parladığını görürsün." [267]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Kâmil mümin, Allah'a yönelir; bu yöneliş, kafayla değildir. O, Allah'tan yüz çevirmeden bütün varlığı ile O'na yönelir. Bu hal, müminin alametidir."[268]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Feth sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

266 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/259 (Beyrut 2001).

267 Sülemî, *a.g.e.*, 2/259.

268 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/324.

(49) HUCURÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hucurât sûresi Medine döneminde inmiş olup on sekiz âyettir.[269]

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Allah Teâlâ, önceki sûrenin sonunda sahabileri övdü ve onlara mağfiretini (günahlarını affetmeyi) müjdeledi. Bu sûrede de onlara edep öğretti. Çünkü edep, bağışlanmanın ve Allah'a yaklaşmanın en büyük vesilelerinden biridir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ
اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ
صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ

269 Sûre, adını dördüncü âyette geçen "hucurât" kelimesinden almıştır. Hucurât, hücre kelimesinin çoğuludur. **Hücre**, "oda"; **hucurât**, "odalar" demektir. Buradaki odalar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hane-i saâdetini oluşturan odalar olup onun Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde pak zevcelerinden her birine tahsis ettiği yerlerdir (mütercim).

تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ
عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰىۜ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah her şeyi işiten ve bilendir.***

2. ***Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizi yüksek sesle çağırdığınız gibi, onu da aynı şekilde çağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider.***

3. ***Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın,*** (içindeki) ***takvayı ortaya çıkarmak için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin."*

Âyete hitap ile başlanması, onda azami derecede itina gösterilmesi gereken çok önemli bir şeyin istendiğine dikkat çekmek içindir.

Onlara, *"İman edenler!"* diye hitap edilmesi, kendilerini gayrete getirmek içindir. Bununla ayrıca şu bildirilmektedir: Kula emredilen şeyleri yapmasının ve onu bozan işlerden sakınmasının sebebi imandır.

Âyete şu manalar verilmiştir:

Hüküm ve işte Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] önüne geçmeyin.

Bir konuda Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ilâhî hükmü bildirmeden, siz öne atılıp bir şey söylemeye kalkmayın.

Kitap ve Sünnet'e sarılın, onların yasakladığı işleri yaparak haddi aşmayın.

Bir zaruret yoksa Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] önünde yürümeyin.

"Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin" ifadesi, Allah Resûlü'nün önüne geçmeyin anlamına gelir. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah katında büyük bir makama sahip olduğu ve her söylediğini vahiyle söylediği için âyette, *"Allah'ın ve Peygamber'inin önüne geçmeyin"* buyrulmuştur.

Bu ifadeyle ayrıca, gelecek âyette ashaba yasaklanacak işe bir hazırlık yapılmaktadır. Gelecek âyette, *"Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin"* buyruluyor. Bu iki âyet, birbiriyle irtibatlıdır. Şöyle ki Allah katında böyle seçkin bir yeri olan Peygamber'e karşı hürmet ve tazim olarak yapılması gereken en basit şey, onun huzurunda sesi yükseltmemek ve onsuz bir işe karar vermemektir. Bu durumda, onun önüne geçmek, Allah'ın önüne geçmek gibidir. Çünkü o, kendi hevâsından konuşmaz. Öyle ise bu konuda meleklere uymak gerekir. Melekler hakkında şöyle buyrulmuştur:

"Onlar, Allah'tan önce söz söylemez ve hep O'nun emriyle iş görürler" (Enbiyâ 21/27).

Âyetin iniş sebebi olarak Abdullah b. Zübeyr [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Benî Temîm kabilesinden bir grup Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] geldiler. Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne,

"Onların başına Ka'kâ' b. Ma'bed'i emîr tayin etseniz iyi olur" dedi. Hz. Ömer de [radıyallahu anh],

"Akra' b. Hâbis'i emîr tayin etseniz daha iyi olur!" dedi. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh],

"Sen sadece bana muhalefet olsun diye böyle söylüyorsun!" dedi. Hz. Ömer [radıyallahu anh],

"Hayır, sana muhalefet için söylemedim" dedi. Bu arada karşılıklı söz mücadelesine girdiler ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda sesleri yükseldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Ey iman edenler! (Sözde ve işte) Allah ve Resûlü'nün önüne geçmeyin" âyetini indirdi.[270] Buna göre mana, bir kimseyi vali (idareci) olması için Peygamber'e takdim etmeyin, demek olur; ancak âyeti, diğer şeyleri de içerecek şekilde umumi manada almak daha güzeldir.

Mücâhid demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bir konuda resûlünün diliyle hüküm verinceye kadar siz önce fetva vermeyin."[271]

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Bazı insanlar, kurban bayramı sabahı, bayram namazından önce kurbanlarını kesmişlerdi; onlar hakkında bu âyet indi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onlara, kurbanlarını yeniden kesmelerini emretti."[272]

Hz. Âişe'nin [radıyallahu anhâ] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, ramazan ayı girmeden bir iki gün önce şek orucu tutulmasını yasaklamak için indi."[273] Yani, Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] önce oruca başlamak yasaklandı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah'tan korkun."* Yaptığınız ve terkettiğiniz bütün hallerde ve işlerde Allah'tan korkun; peygamberle ilgili emir de buna dahildir. *"Şüphesiz, Allah,* bütün sözlerinizi *işiten ve* fiillerinizi *bilendir."* Bu durumda O, kendisinden korkulmayı ve emirlerinin gözetilmesini hak etmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin."* Yani seslerinizi onun sesinin üzerine çıkarmayın, bilakis Allah Resûlü'nün sesi sizin sesinizden yüksek ve onun konuşması sizin konuşmanızdan daha sesli olsun ki onun size üstünlüğü belli olsun ve onun sizin yanınızdaki önceliği ortaya çıksın.

270 Buhârî, Tefsîru Sûre, 49, 1 (nr. 4845, 4847); Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 7/334; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/546.

271 Begavî, *a.g.e.,* 7/334; Süyûtî, *a.g.e.,* 7/547.

272 Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/336; Süyûtî, *a.g.e.,* 7/547.

273 Süyûtî, *a.g.e.,* 7/547.

"Peygamber'le konuşurken, *birbirinizi sesli olarak çağırdığınız gibi, onu da aynı şekilde çağırmayın.*" Yani aranızda sesli olarak konuştuğunuz ve birbirinizi yüksek sesle çağırdığınız gibi, ona karşı hiçbir durumda sesinizi yükseltmeyin; bilakis sesinizi onun sesinden daha alçak yapın, ona hitap ederken yumuşak ve sessize en yakın sözü tercih edin. Ona, kendisinden çekinilen ve yüceltilen kimselere davranıldığı gibi davranın. Peygamberlik makamının heybetini ve yüceliğini koruyun.

Âyete şu mana da verilmiştir: Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] hitap ederken, "Ey Muhammed, ey Ahmed!" demeyin, onun yerine, "Yâ Resûlallah, yâ Nebiyyallah" şeklinde hürmet ve tazim ifadeleri kullanın.

Bu âyet indikten sonra, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Allah Resûlü ile ancak sırdaşıyla konuşan kimse gibi sessiz konuşuyordu.[274]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Sâbit b. Kays b. Şemmâs hakkında indi. Onun kulağı ağır işitiyordu ve ses tonu yüksek biriydi. (Belki kendisi zor işittiği için) konuşurken yüksek sesle konuşuyordu. Çok kere, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] konuşurken (bilmeden) sesiyle ona sıkıntı veriyordu."

Yukarıda geçen rivayet daha sahihtir.

Âyette, sahabilere, nerede olurlarsa olsunlar her yerde yüksek sesle konuşmaları yasaklanmadı; bu yasaklama özel bir durum için olup, o peygamberlik makamının hatırını korumak içindir. Bunun için, aralarında emsalleriyle yaptıkları ve alıştıkları yüksek sesle konuşmayı, Allah Resûlü'ne karşı yapmamaları emredildi.

Âyet şöyle bitiyor: "*Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider.*" Yani farkına varmadan, amellerinizin boşa gitmesinden korkarak Allah Resûlü'yle yüksek sesle konuşmayın. Çünkü edebi terketmek çoğu kez insanı, farkında olmadan helâke sürükler.

Bu âyet indiği zaman, Sâbit b. Kays evine kapanıp dışarı çıkmadı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onun durumunu araştırdı, yanına çağırdı ve niçin böyle yaptığını sordu. O da,

---

274 Hâkim, *Müstedrek*, 2/462; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/336; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/548.

"Yâ Resûlallah, sana bu âyet indi; ben sesi yüksek bir adamım: bunun için amelimin boşa çıkmasından korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ona,

"Bu yasak senin için değildir. Sen hayırla yaşarsın, hayır üzere (bir rivayette şehid olarak) ölürsün. Sen cennetlik birisin"[275] buyurdu.

Hasan-ı Basrî ise, "Bu âyet, seslerini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sesinden yüksek çıkaran münafıklar hakkında indi" demiştir.

Bunun yorumu hakkında şöyle denilmiştir: Âyetin delaletiyle, münafıklara getirilen yasak, müminlerin yasağı içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah Resûlü'nün huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın, içindeki takvayı ortaya çıkarmak için kalplerini imtihan ettiği kimselerdir."* Yani Allah onların kalplerini hâlıs ve safi yaptı. Onu açıp genişletti.

"Onlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır." Yani onlar için günahlarının affı ve ebedî cennet nimetleri vardır.

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîler, bu ve bundan sonraki âyetlere dayanarak, müridin mürşidine karşı koruması gereken edepler konusunda pek çok eser yazmışlardır. Allah kendisinden razı olsun, Şeyhimiz Muhammed Bûzîdî el-Hasenî (v. 1229/1814), bu konuda çok kıymetli bir eser telif etmiş ve onda, diğerlerinde bulunmayan edepleri toplamıştır. Hakk'a vâsıl olmak isteyen her müridin, bu kitabı incelemesi ve içindekilerle amel etmesi gereklidir.[276]

Bu âyetten alınacak bazı edepler şunlardır:

1. Mürid, şeyhinin huzurunda, ondan önce söze başlamamalıdır. Özellikle, bir kimse şeyhine bir soru sorduğunda hemen söze karışmamalıdır. Sorulan bir soruya şeyhinden önce cevap vermeye kalmak,

---

275 Begavî, *a.g.e.*, 7/336; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/550.

276 Muhammed el-Bûzidî'ye ait *el-Âdâbü'l-Merdıyye li-Sâliki Tarîkati's-Sûfiyye* adlı bu eser, Arapça olup basılmıştır (Beyrut 2006).

çirkin ve fuzulî bir davranıştır. Hem soru soran kimse, şeyhinden başkasının cevabına razı olmaz. İzinsiz ve yersiz öne atılan kimse ilmini ortaya koyduğu, kendini ön plana çıkardığı ve şeyhinin önüne geçtiği için yerilir.

2. Şeyhinin terbiyesinde olduğu müddetçe, ona danışıp kendisiyle istişare etmeden mühim bir işe karar vermemelidir.

3. Yürürken şeyhinin önünde gitmemelidir, ancak izinle olabilir.

4. Şeyhinin huzurunda sesini kısmalıdır; hatta onun izni olmadan konuşmamalıdır. İzinle konuşurken de kısık sesle ve saygıyla konuşmalıdır.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeyhlerimiz bize, ilmî müzakere anında konuşmamızı emrederlerdi. Çünkü insanların halleri konuşmakla bilinir. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî'nin şöyle dediğini işittim: "İlim ortaya çıkması için müzakere anında bizimle tartışın. Bizimle, şu sözde dendiği gibi olun: "Beni kazı ki sana meyve vereyim!"

Fakat müridin, şeyhi ile konuşması irşad olmak ve meselenin hakikatini öğrenmek için olmalıdır. Bunu yaparken itiraz ve çekişmeye girmemelidir, yoksa sükût etmek daha iyidir.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin"* âyetine şu manayı vermiştir: "Din konusunda kendi başınıza iş yapmayın; size nerede durun deniyorsa orada durun ve size emredileni yapın. Yani, Hakk'ı talepte, tabiatınızla değil, ilâhî hükümlerle amel edin; emredilene uyun; kendi başına iş yapan ve yeni bir şey çıkaranlardan olmayın."

Kuşeyrî, *"Seslerinizi Peygamber'in sesinden yüksek çıkarmayın"* âyeti hakkında demiştir ki: "Âyette şuna işaret ediliyor: Kâmil mümin olmanın şartı, kendi görüşünü, aklını ve tercihini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] görüşünden üstün görmemektir. Peygamber vârisi kâmil bir şeyhe tâbi olan kimse için de durum aynıdır. Mürid, kendi görüşünü, aklını ve ilmini şeyhinden üstün görmemeli, onun görüşüne teslim olmalı; onun hizmet ve sohbetinde edebi korumalıdır. *'Ona, birbirinize*

sesli olarak konuştuğunuz gibi seslenmeyin.' Yani, mürşidinize, birbirinize hitap ettiğiniz gibi hitap etmeyin, tam tersine kendisine hürmet ve tazim içinde hitap edin. Ona, emsallerinize baktığınız gözle bakmayın. Mürşid bazan, güzel ahlâkı gereği sizinle şakalaşır; böyle bir durumda onun güzel ahlâk ve hoş muamelesinden cesaret alarak kendisine karşı rahat hareket etmeyin. Mürşidiniz sözü açmadan siz hemen konuşmaya başlamayın. Bilmeden, edebe uymayan davranışınız yüzünden amellerinizin boşa çıkmasından korkun ve dikkatli olun.

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ve şeyhinin huzurunda seslerini kısanlar var ya, onlar, Allah'ın kalplerini takva için imtihan ettiği (temizlediği) kimselerdir. Yani Allah onların kalplerinden şehvet sevgisini çekip attı, onları kötü ahlâkın kirinden temizledi ve güzel ahlâkla süsledi. Böylece kalpleri, beşeriyete ait kötü alışkanlardan sıyrılıp kurtuldu.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın koruması, yardımıyla beraberdir. Allah bir kulunu dost edinince, ona, düşmanlarına karşı yardım eder. İnsanın en azılı düşmanı nefsidir Allah, sevdiği kula nefsine karşı yardım edince, ondan şehveti çıkarır, kalbini takva için hazırlar, nefsini temizler ve onu hevâsından kurtarır."

Hz. Peygamber'e Karşı Edebi Korumayanlar

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurunda edebi korumayanlarden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ
أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4. ***Resûlüm, odaların arkasından sana seslenenlerin çoğu aklı ermeyen kimselerdir.***

5. ***Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, odaların arkasından sana seslenenlerin çoğu aklı ermeyen kimselerdir."*

Yani odaların dışından, önünden veya arkasından sana seslenenlerin çoğu, aklı ermeyen, işini edebini bilmeyen cahil kimselerdir. Bu odalar, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Mescid-i Nebevî'nin etrafında pak zevcelerine (ev olarak) tahsis ettiği küçük müstakil mekânlardır.

Âyet, Benî Temîm kafilesi hakkında inmiştir. Bunlar, toplam yetmiş kişiydi. Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ve Akra' b Hâbis de içlerindeydi. Kafile öğle vakti Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] geldi. Allah Resûlü o sırada hücrelerden birinde uyuyordu. Gelenler, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], hücrelerinin dışından seslenerek,

"Ey Muhammed! Yanımıza çık! Şüphesiz, bizim övmemiz güzel, yermeniz ise çok kötüdür!" dediler. Allah Resûlü uyandı ve hücresinden çıktı; onlara doğru giderken, *"Asıl övmesi güzel olan ve yermesi kötü olan Allah'tır"* buyurdu ve yanlarına vardı. Yukarıda ismi geçen zatlar,

"Biz, Benî Temîm'den bir kavimiz. Şairimiz ve hatibimizle geldik; sizin şair ve hatiplerinizle yarışmak istiyoruz" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Ben şiirle gönderilmedim ve bana sözle övünmek emredilmedi; fakat gelin bakalım" buyurdu ve onların hatibine konuşmasını emretti. Adam konuştu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ondan sonra kendi hatibi Sâbit b. Kays'a,

"Kalk, sen de konuş" buyurdu Sâbit kalktı, beliğ bir konuşma yaptı. Onların hatibine meydan okudu. Sonra onlardan bir genç ayağa kalkıp şu manadaki beyitleri okudu:

"Biz, cömert kimseleriz. Hiçbir kabile bize denk olamaz. Bizim içimizde reislerimiz vardır ve bir ganimet elde ettiğimizde onun dörtte biri aramızda taksim edilir."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e, *"Kalk, ona cevap ver"* buyurdu. Hassân, kalktı ve ona şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

"Fihr kabilesinden ve kardeşlerinden ileri gelen kimseler, (Hz. Peygamber ve tâbileri) insanlara uyulacak bir yol çizdiler. İçinde Allah korkusu olan herkes ondan razı olur ve bütün hayırlar o yolda elde edilir."

Sonra Akra' b. Hâbis ayağa kalkarak kendilerini öven bir şiir söyledi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hassân b. Sâbit'e,

"Kalk, ona cevap ver" buyurdu. Hassân, kalktı ve ona şu manadaki beyitlerle cevap verdi:

"Ey Dârimoğulları! Övünmeyin; zira iyilikler dile getirildiğinde sizin övünmeniz vebal olur. Siz bize karşı övünmekle kaybettiniz. Çünkü siz, kiminiz sütanne, kiminiz de hizmetçi olarak bizim hizmetkârlarımızsınız."

Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], onların şairine, *"Ey Dârimoğulları'nın kardeşi! Aslında, senin insanların unuttuğunu zannettiğin o halinizi burada söylemene hiç gerek yoktu (buna mecbur değildin, kendinizi zora soktunuz!)"* buyurdu.

Sonunda Akra' b. Hâbis, "Bu ne iştir; bizim hatibimiz konuştu, onların hatibi daha güzel konuştu; bizim şairimiz şiir söyledi, onların şairi daha güzel söyledi" dedi ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaşıp kelime-i şehadet getirerek müslüman oldu.[277]

Onların odaların dışından çağırmaları üç şekilde olabilir:

1. Topluca her bir odanın önünde Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] seslendiler.

2. Odalara dağılıp gruplar halinde Resûl-i Ekrem'i aradılar ve her grup, önünde bulunduğu odanın dışından kendisine seslendi.

3. Topluca Hz. Peygamber'in bulunduğu odanın dışından kendisine seslendiler. Âyette, "odalarının dışından seslendiler" denmesi, Resûlullah'ı yüceltmek içindir.

Bir rivayete göre, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] seslenenler Uyeyne b. Hısn ile Akra' b Hâbis idi; diğerleri buna razı oldukları ve onu emrettikleri için, seslenme işi hepsine isnat edildi.

---

277 Rivayetin tamamı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/522-524.

"Onların çoğu aklı ermeyen kimselerdir." Eğer onların aklı olsaydı, böyle büyük bir edepsizliği yapmaya cesaret edemezlerdi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu."* Yani onlar sabredip senin çıkışını bekleselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu.

Sabır, nefsi, hevâsına yönelmekten alıkoymaktır.

Şöyle denilmiştir: Sabır acıdır; onu ancak (nefsinden ve eşyadan) hür kimseler yudumlar, yani uygular.

Âyetin manası şudur: Eğer onlar, acele etmeyip odaların dışından seslenmeden sen yanlarına çıkana kadar sabretselerdi, bu sabır, onlar için aceleyle seni çağırmalarından daha hayırlı olurdu. Çünkü bunda güzel edebe riayet ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] saygı vardır ki bunlar, övgüyü ve sevabı gerektiren şeylerdir. Hem böyle davranmada, istenen şeye kolayca ulaşma imkânı vardır. Bir rivayete göre bu heyet, Anberoğulları esirleri hakkında şefaatçi olmak için gelmişti. Onları esir alma olayı şöyle olmuştur:

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Anberoğulları'ndan bir kabileye bir grup asker gönderdi. Başlarına Uyeyne b. Hısn'ı[278] emîr olarak görevlendirdi. Kabile, müslümanların geldiğini görünce korkup kaçtılar ve ailelerini terkettiler. Uyeyne onları esir alarak Medine'ye getirdi. Sonra, kabilenin erkekleri çocuklarını fidye verip kurtarmak için Medine'ye geldiler. Çocuklar babalarını görünce ağlayarak onlara koştular. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanlarına gelmesi için acele ettiler ve kendisine seslenerek onu uykusundan uyandırdılar. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], yanlarına geldi, onları dinledi ve sonunda esirlerin yarısını fidye alarak, yarısını da fidye almadan serbest bıraktı.[279]

---

278 Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Temîmoğulları kafilesiyle gelen zattır. Âyetin onlar hakkında indiğini dikkate alırsak, Anberoğulları'nın gelişi daha sonra yani Uyeyne b. Hısn'ın müslüman olduğu bir zamanda olmuştur. Onun müslüman askerlerin başına emîr olarak tayin edilmesi bunu gerektiriyor (mütercim).

279 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/525; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/337.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* O'nun mağfiret ve rahmeti çok geniştir; eğer onlar tövbe edip hallerini düzeltirlerse, Allah onlardan mağfiret ve rahmetini esirgemez.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunlar, müridin dikkat etmesi gereken edeplerdendir:

Mürid, şeyhini uykusundan uyandırmamalıdır; kapısında bin sene beklese de şeyhi çıkıncaya kadar, çıkması için talepte bulunmamalıdır. Bir de mürid, şeyhinin kapısının tam karşısında beklememelidir, içeride bazı mahrem şeyleri görmemek için buna dikkat etmelidir.

Mürid, şeyhi ile aynı odada uyumamalıdır.

Mürid, şeyhi ile birlikte yemek yememelidir, ancak şeyhi ısrar ederse o zaman yiyebilir.

Mürid, şeyhinin yatağına ve seccadesine oturmamalıdır; ancak şeyhi oturmasını emrederse o zaman oturabilir.

Emirle edep ters düşerse, hangisinin önce yapılacağı konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Feth sûresinde Hudeybiye sulhu anlatılırken, Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], edebi emrin önüne aldığı geçmişti. Orada, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], müşrik heyetin itirazı üzere Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], *"Sulhun yazıldığı sayfadan 'Resûlullah' kısmını sil"* diye emir verdi fakat o buna yanaşmayarak, "Vallahi onu asla silemem!" dedi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Önemli İşlerde Araştırmadan Karar Vermeyin

Dikkat edilecek edeplerden biri de işlerde teenni ile hareket edip acele etmemektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا
بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾ وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ

اللّٰهِؕ لَوْ يُطِيعُكُمْ فٖى كَثٖيرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ
الْاٖيمَانَ وَزَيَّنَهُ فٖى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَؕ
اُولٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةًؕ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٨﴾

6. ***Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın; yoksa bilmeden bir topluluğa zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.***

7. ***Bilin ki aranızda Allah'ın resûlü bulunmaktadır. Eğer o, birçok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu gönüllerinizde süsledi; inkârı, fıskı ve isyanı da size çirkin gösterdi. İşte onlar, doğru yolda olanlardır.***

8. ***Allah, bunu size kendi katından bir lutuf ve nimet olarak yaptı. Allah, her şeyi bilir, her işinde hikmet sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size bir fâsık bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın."* Bu âyet, Velîd b. Utbe b. Ebû Muayt hakkında inmiştir. Allah hepsinden razı olsun, Velîd, sahabenin ileri gelenlerinden biriydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], onu Mustalikoğulları'na zekâtlarını toplamak için gönderdi. Bu, Benî Mustalik Gazvesi'nden sonra oldu. Velid'le bu kabile arasında Câhiliye zamanında bir düşmanlık vardı.

Mustalikoğulları, kendilerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] elçisinin geldiğini haber alınca, onun emrine saygı ve hürmet için Velîd'i karşılamaya çıktılar. Velîd ise onların kendisiyle savaşmak için önüne çıktıklarını zannetti; hemen geri döndü ve Resûl-i Ekrem'e,

"Mustalikoğulları dinden dönmüşler; bana zekâtı vermediler!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara savaş

açmayı düşündü. Sonra durumu öğrenen Mustalikoğulları Resûlullah'a gelerek, kendilerinin ona hürmet için karşılamaya çıktıklarını, başka bir durumun olmadığını haber verdiler. Allah Resûlü onları hemen tasdik etmeyip Halid b. Velîd'i, bir grup askerle gizlice onlara gönderdi. Hz. Halid'e, gelişini gizli tutmasını ve durumlarını kontrol etmesini, imanlarına dair bir alamet görürse zekâtlarını alıp dönmesini, başka bir durum görürse, kendilerine kâfirlere yapılan muameleyi yapmasını emretti.

Halid b. Velîd [radıyallahu anh], onların beldesine vardığında orada akşam ve yatsı namazları için ezan okunduğunu işitti, sonra yanlarına varıp zekâtlarını aldı, kendilerinde itaatten başka bir şey görmedi. Olay üzerine bu âyet indi.[280]

Velîd'e, "fâsık" denmesi, olayı iyice araştırmamasından dolayıdır. Bu yüzden kemal-i taatten çıkmış oldu. Onun bu şekilde isimlendirilmesinde, başkalarını benzer bir durumdan sakındırma ve kendisini tövbe etmeye teşvik vardır. Gaybı en iyi Allah Teâlâ bilir.

Hatta bazıları, Velîd b. Ukbe'nin iman sahibi olduğu kesin olarak bilindiği için, âyetin müteşâbih olduğunu (onda geçen fâsıkla kimin kastedildiğinin kapalı olduğunu) söylemiştir.

Ebû Ömer (İbn Abdülber), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* adlı eserinde demiştir ki: "Bu âyetin, Velîd'in olayı hakkında indiği görüşü sahih değildir; çünkü Velîd Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında sekiz veya on yaşındaydı. Allah Resûlü bu yaştaki birini nasıl elçi olarak gönderir?"[281]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onda bir gariplik yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Üsâme b. Zeyd'i [radıyallahu anh] genç yaşta olmasına rağmen, içinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bulunduğu orduya komutan yapmıştır. Bu durum Buhârî'de ve diğer eserlerde nakledilmektedir.

Âyetin kastı şudur: Hangi fâsık nasıl bir haberle gelirse gelsin, onun doğruluğunu araştırın. Yani onun üzerinde durun; durumun açıklan-

280 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/350-353; Ahmed, *Müsned*, 4/279; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/337.

281 İbn Abdülber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/114 (Beyrut 1995).

masını ve hakikatin ortaya çıkmasını isteyin. Durumun doğru olup olmadığını araştırmayan ve yalandan sakınmayan kimsenin sözüne güvenmeyin. Çünkü yalan da fıskın bir çeşididir.

Âyette, sadece âdil kimsenin haberinin kabul edileceğine dair bir delil vardır. Çünkü eğer biz, âdil kimsenin de haberini araştırmaya kalkarsak, onunla fâsık kimseyi eşit tutmuş oluruz. O zaman, âyette fâsığın özellikle söylenmesinin bir faydası olmazdı.[282]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yoksa bilmeden bir topluluğa zarar verirsiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz."* Yani işin hakikatini ve olayın iç yüzünü bilmeden bir kavme sıkıntı verip de sonra yaptığınıza pişman olup "keşke yapmasaydık!" diye üzülmekten çekinerek, fâsığın getirdiği haberi araştırın. Pişmanlık da bir çeşit üzüntüdür. O, olan bir şeye üzülüp "keşke olmasaydı!" diye temenni etmektir. Bu, insandan hiç ayrılmayan ve bütün vakitlerini kaplayan bir üzüntüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilin ki aranızda Allah'ın resûlü bulunmaktadır."* Öyleyse yalan söylemeyin. Çünkü Allah ona yalanı haber verir ve yalancının gizli hali ortaya çıkar.

Âyete şu mana da verilmiştir: İşlerinizde ona müracaat edin ve görüşünü alın.

"Eğer o, birçok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz." Bu durumda muhakkak sıkıntı ve helâke düşerdiniz. Âyetin ifade şekli şunu gösteriyor: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], karşılarına çıkan her işte ashabına uyması durumunda, onlar sürekli sıkıntı içinde kalırlar. Gönüllerini hoş etmek için bazı işlerde onlara uymasına gelince, bu sıkıntı sebebi olmaz. Bu konudaki geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirine bakınız.[283]

Âyet şunu da gösteriyor: Müminlerden bazıları Velîd b. Ukbe'nin sözünü tasdik ederek, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Mustalikoğulları'na savaş açmasını güzel bularak, buna teşvik edecek sözler söylediler. Müminlerden bazıları ise teenni ile hareket edip işin araştı-

---

282 bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/247; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/283.

283 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/114-115.

rılmasını gerekli görerek onlara savaş açılmasından çekindiler. Onlar, Allah Teâlâ'nın şu âyetiyle istisna ettiği kimselerdir:

"Fakat Allah, size imanı sevdirdi." Âyet onların ekseriyetinin Mustalikoğulları'na savaş açılmasından çekindiğine dikkat çekiyor.

Bir yoruma göre onlar, Allah Teâlâ'nın kalplerini takva için imtihan ettiği kimselerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve onu gönüllerinizde süsledi."* Nihayet iman kalplerinizde iyice yerleşti; bunun için siz haberi incelemek ve sebepsiz saldırıdan çekinmek gibi yakînî imana layık şeyler yaptınız.

Âyetin özetle vermek istediği şudur: Bilin ki Allah Resûlü aranızda bulunmaktadır. Artık onunla birlikteyken bir hatayı yapmaya devam etmezsiniz. Eğer o, birçok işte size uysaydı muhakkak sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah bazınıza imanı sevdirdi; bundan sonra o, teenni ve acele etmemek gibi ancak doğru olanı emreder.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyetin bu kısmına şu mananın verilmesi en güzelidir: Eğer Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], birçok işte size uysaydı muhakkak sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah onu size uyma durumunda bırakmaz; kendisine, içinde sizin salah ve rahatınız bulunan vahyini indirerek doğruyu gösterir. Çünkü Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Bu iman sizi ancak kötülükten korunma ve isyandan uzak kalma gibi size uygun olan güzel şeylere sevkeder.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O size inkârı, fıskı ve isyanı da çirkin gösterdi."* Bundan dolayı içinde hayır olmayan ve sizi sıkıntıya düşürerek şeylerden çekindiniz.

İbn Arafe demiştir ki: "Âyette, kötü işler en şiddetlisinden hafifine doğru sayılmıştır. Küfür (inkâr ve şirk), kötü işlerin en şiddetlisidir; fısk (büyük günah) küfürden aşağıdadır. Diğer günahlar ise ikisine göre daha hafiftir."

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte onlar, doğru yolda olanlardır."* Yani diğerlerinden ayrı tutulanlar yahut kalplerinde süslenmiş bir imana sahip olan-

lar, Allah'a ulaştıran doğru yola girmiş kimselerdir. Yani onlar, hak yolu bulmuşlar ve istikametten ayrılmamışlardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah, bunu size kendi katından bir lutuf ve nimet olarak yaptı."* Yani Allah'ın sizlere imanı sevdirmesi ve küfrü kötü göstermesi, O'nun size bir ihsanı ve nimetidir.

"Allah, her şeyi bilir." O'nun ilmi sonsuzdur; O, müminlerin hallerini ve aralarındaki fazilet sahiplerini bilir. *"O her işinde hikmet sahibidir."* Yaptığı işleri mükemmel derecede hikmetle yapar.

6-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis içinize kötü bir düşünce getirince, onun aslını araştırın; hemen açıklamayın. Bilmeden bir topluluğa sıkıntı vermekten çekinerek bu araştırmayı yapın. Yoksa onlar hakkında kötü zanna kapılırsınız, gıybete düşersiniz ve sonunda pişman olursunuz.

Münafığın kalbi dilinin ucundadır; aklına gelini hemen konuşur. Bu, insanı helâk eden bir durumdur. Müminin ise dili kalbinin arkasındadır; aklına bir şey gelince onu önce inceler ve dinin ölçüleriyle kontrol eder. Eğer o düşüncede bir fayda varsa, onu söyler, yoksa geri çevirir ve gizler. Kulun yapması gereken, aklına gelen düşünceleri doğru ölçüyle (Kur'an ve Sünnet) ölçmek ve onlardan sadece faydalı olanı dile getirmektir.

Biliniz ki Allah Resûlü aranızda bulunmakta, size, zâhiren ve bâtınen yapacağınız ve terkedeceğiniz şeyleri açıklamaktadır. Kim, Resûlullah'ın halifesi olan şeyhe bağlanırsa, onu kendisine hakem yapar. Eğer kalbine önemli bir konuda bir düşünce gelirse, onu şeyhine arzeder; şeyh basiret gözüyle bakar ve hakkında bir hüküm verir. Şayet şeyh, yapmaya karar verdiğiniz pek çok işte size uysaydı, kesin sıkıntıya düşerdiniz; fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi; böylece size emrettiğine kulak verdiniz ve onu yerine getirdiniz. O size küfrü kötü gösterdi, ayrıca emrinin ve yasağının dışına çıkmak olan fâsıklığı ve size emrettiği şeylere karşı isyan etmeyi kötü gösterdi. Bundan sonra siz, sadece sizi sevindirecek, kolaylık ve rahata götürecek şeyleri

güzel görüp peşine düşersiniz. Bütün bunlar, Allah'ın özel bir nimeti ve ihsanıdır. Gerçekten kâmil bir şeyhin eline düşmek, ancak Allah'ın özel ihsanı ve lutfuyla olacak bir şeydir.

İmam Kuşeyrî, *"Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu araştırın ..."* âyetinden başka bir işaret çıkararak demiştir ki: "Âyette, devamlı kötülüğü emreden nefislerin süslemelerine ve onların kişiye her an dünyaya ait bir şehvetle gelmelerine işaret edilmektedir. Böyle bir durumda, bilmeden kalbin safiyetini bozup ona bir zarar vermeden önce, gelen düşüncenin kazancını ve zararını araştırın. Şu bir gerçek ki nefis için şifa ve hayat olan şeyler, kalp için hastalık ve ölümdür. Eğer bunu yapmazsanız, kıyamet günü pişman olursunuz.

Bilin ki Allah'ın elçisi içinizde bulunmaktadır. Bununla, içinizdeki ilham elçisine işaret ediliyor. O size, nefislerinizin fücur ve takvasını ilham eder (öğretir). Eğer o, nefs-i emmârenin işlerinden pek çoğunda size uysaydı, gerçekten sıkıntıya ve helâke düşerdiniz. Fakat Allah, kalbinize rabbânî ilhamlar indirerek size imanı sevdirdi, ihsanıyla onu kalplerinizde süsledi. Allah, ilâhî inâyet nazarının nuruyla size küfrü ve fâsıklık olan işleri kötü gösterdi. Küfür hakkı örtmek, fısk ise bâtıla dalmaktır. Allah size ayrıca isyanı da kötü gösterdi. İsyan, hakkı talepten yüz çevirmektir. İşte onlar, Cenâb-ı Hakk'ın irşadıyla Hakk'a ulaşmış kimselerdir. Bütün bunlar, Allah'ın ihsanı ve nimetidir. O, kullarından dilediklerine bu nimeti verir. Allah, her şeyi bilen ve her işini hikmetle yapandır."

Kardeşlerin Arasını Düzeltin

Cenâb-ı Hak sonra, hayırlarda önde olan ve doğru yola ulaşan kimselere, din kardeşlerinin arasını düzeltmelerini emretti. Çünkü hayırlarda muvaffakiyet genelde salih kimselerin eliyle gerçekleşmektedir. Hak Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ
اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ

اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

9. ***Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar haddi aşan tarafla savaşın. Eğer** (Allah'ın emrine)* ***dönerse, aralarını adaletle düzeltin ve*** *(her işinizde)* ***adaleti gözetin. Şüphesiz, Allah, adaletli davrananları sever.***

10. ***Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını* sulh ile ve Allah Teâlâ'nın hükmüne çağırarak *düzeltin. Şayet biri,* nasihatten anlamaz ve *ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın emrine,* hükmüne *dönünceye kadar haddi aşan tarafla savaşın."* Yahut emredilen sulha ve aradaki kini yok etmeye dönünceye kadar onlarla savaşın.

Haddi aşan ve mümin kardeşine saldıran kimseyle savaşmak farzdır; saldırı ve savaştan elini çekerse kendisiyle savaşılmaz.

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî demiştir ki: "Allah Teâlâ bu âyette, haddi aşıp zulmeden grupla savaşılmasını emretti. Bu savaş, o haddi aşıp zulmedince olur.

Müslümanların arasındaki fitneye gelince, âlimler bu konuda iki farklı görüşe sahiptir.

Birinci görüşe göre, onlara karşı herhangi bir şekilde mücadeleye girişmek ve savaşmak câiz değildir. Bu görüş, Hz. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Ebû Zer ve sahabeden bir gruba aittir. Onların bu konudaki delili,

"Müslümanla savaşmak küfürdür"[284] hadisiyle, fitne zamanında kılıcını kırıp bir köşeye çekilmeyi emreden hadistir.

İkinci görüşe göre; zulmeden kimselerin ona son vermeleri için kendileriyle mücadele etmek farzdır. Bu, Hz. Ali, Hz. Âişe, Hz. Talha ve sahabenin çoğunluğunun görüşüdür. İmam Mâlik ve diğer fakihlerin görüşü de budur. Onların delili, bu âyettir.

Meseleye birinci görüşe göre baktığımızda ortaya şu çıkar: Bu iki gruptan ayrılarak evine çekilen bir kimseye, taraflardan biri gelerek canıyla veya malıyla kendilerine katılmasını istese, ona düşen bu talebi geri çevirmek ve müslüman gruba karşı savaşa katılmamaktır. Bunun sonu kendisinin öldürülmesine varsa da yapacağı budur. Bunu şu hadisten anlıyoruz:

"Kim kendini ve malını savunurken öldürülürse şehiddir."[285]

Meseleyi, zalime karşı ayaklanma gerekir diyen ikinci görüşe göre ele aldığımızda ise bu mücadelenin gruplardan hangisiyle birlikte verileceği konusunda farklı görüşler söylenmiştir. Bazıları, bu mücadelenin müslümanlardan oluşan en büyük, en kalabalık grupla birlikte verileceğini söylerken; bazıları onun âlimlerle birlikte verilmesi gerektiğini, bazıları da kim haklı ise onunla birlikte hareket edilmesinin daha doğru olduğunu söylemişlerdir."[286]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kabileler arasında bir savaş çıksa, kim kendi toprağından diğerinin toprağına geçmişse o zalimdir; onu durdurmak gerekir. Savaş hudutlar arasında meydana gelirse; meşhur olan görüş, savaşa engel olmak için hareket edilir; sonra savaşın sebebi incelenir; kimin zulüm yaptığı anlaşılırsa, ona engel olup zulmünden vazgeçirmek farzdır. Eğer durum karışık ise yani hangi tarafın zulüm yaptığı belli değilse, savaştan geri durmak en selâmetlisidir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

284 Tirmizî, İmân, 15 (nr. 2644); Ahmed, *Müsned*, 1/178

285 Buhârî, Mezâlim, nr. 2480; Ebû Davud, Sünnet, nr. 4772; Tirmizî, Diyât, nr. 1421; Ahmed, *Müsned*, 2/217.

286 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/296 (Beyrut 1995).

Âyet şöyle devam ediyor: "*Eğer* zulüm yapan taraf zulmünden *döner* ve savaştan elini çekerse, Allah Teâlâ'nın hükmüne göre hüküm vererek *aralarını adaletle düzeltin.*" Aralarında tekrar savaş olmaması için sadece savaşı bitirme anlaşmasıyla yetinmeyin; aynı zamanda aralarını adaletle düzeltin. Düzeltmenin adaletle olmasının istenmesi, savaştan sonra zulüm ihtimalinin bulunmasından dolayıdır. Bunun için âyetin devamında, "Bütün yaptığınız ve terkettiğiniz işlerde *adaletli olun. Şüphesiz, Allah, adaletli davrananları sever.*" Ve onlara en güzel karşılığı verir.

Âyet, Evs ile Hazrec kabileleri arasında meydana gelen bir kavga üzerine inmiştir. Olay şöyle oldu: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], hasta olan Sa'd b. Ubâde'yi ziyaret için yanına gitti. O sırada ensarın bulunduğu bir ortama uğradı. O ortamda müslümanlarla münafıklar birlikte oturuyorlardı. Allah Resûlü, topluluğun yanında durarak onlara vaat edip öğütler verdi. O sırada münafıkların başı Abdullah b. Übey,

"Ey zat, meclislerinizde bize sıkıntı verme; sen yerinde otur, kim sana gelirse ona anlat" dedi. Abdullah b. Revâha da [radıyallahu anh],

"Hayır, yâ Resûlallah, bize yardım et ve uyarıda bulun!" dedi. Bunun üzerine İbn Übey ile İbn Revâha birbirlerine seslerini yükselterek tartışmaya başladılar; hatta ayakkabıyla birbirlerine vurdular. Olay üzerine bu âyet indi. Âyetin iniş sebebi hakkında başka olaylar da nakledilmiştir.[287]

Âyet şu durumlara bir delildir:

Müminler, yaptıkları zulüm ve taşkınlıklar sebebiyle imandan çıkmış olmazlar.

Zulme uğrayan kimseye yardım etmek müminler üzerine bir görevdir.

İnsanların arasını düzeltmek çok faziletli bir ameldir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Müminler ancak kardeştirler.*" Yani hepsi tek asla bağlıdır. O da ebedî hayat için gerekli olan imandır. Öyle ise müminlerin arasında kardeşliğin gerçekleşmesi için aralarını

287 Bu konudaki rivayetler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/340; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/560-561.

kaynaştırmak için çalışmak gereklidir. *"Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."* Din kardeşliği, bu ıslahı gerektirmektedir.

Âyetteki kardeşlerle kastedilenin Evs ve Hazrec kabileleri olduğunu söyleyenler de olmuş; ancak mananın her mümini içine alacak şekilde umumi olması daha uygundur.

"Bir de, yaptığınız ve terkettiğiniz bütün şeylerde de *Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin."* İki kişinin arasını düzetmek de yapacağınız işlere dahildir. Allah'tan korkarsanız, size merhamet edilmesini bekleyebilirsiniz. Çünkü takva (Allah korkusu), birbirinizle irtibat içinde olmaya, kaynaşmaya götürür; bu da rahmetin inme sebebidir.

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tabiata bağlı nefis ve (emir âlemine bağlı) ruh, birbirine zıt iki kutuptur. İkisi arasındaki harp devamlıdır. Nefis, devamlı hazlarını elde edeceği yerde durmak ve alışkanlıklarını devam ettirmek ister. Ruh ise marifetlerin semasına ve sırları elde edeceği âli makama yükselmek ister. Nefisle ruh arasında bir irtibat ve bağ vardır. Eğer nefis galip gelirse ruhu düşük hazlarına indirir; onu ledünnî ilimlerden ve rabbânî sırlardan alıkoyar. Ruh galip gelirse nefsi, tezkiye ve arınmasından sonra en yüce makamlara yükseltir, ona ruhaniyet elbisesini giydirir; ruha açıldığı gibi nefse de manevi ilimler ve sırlar açılır. Kısaca, her bir orduya karşı duran biri vardır. Bu durumda işaret yoluyla denir ki:

Müminlerden iki grup, (ruhla nefis) birbirleriyle savaştıklarında onların arasını düzeltin. Önce nefse karşı ince bir siyaset uygulayın; onun kötü huylarını yavaş yavaş temizlemeye ve onu hazlarından (kötü arzu ve boş alışkanlıklarından) azar azar vazgeçirmeye başlayın. Nihayet nefis temizlenir ve ruh ilâhî huzura girmeye, himmetini zikirde toplamaya hazır hale gelir. Nefis hiç farkında olmadan ilâhî huzura girer; sonra bunu farkeder ve istiğraka düşer (ilâhî tecelli ve muhabbet içine dalar).

Eğer nefis, bir defada bütün alışkanlık ve âdetlerinden uzaklaştırılır ve ruh bir defada sürekli zikir halinde olmaya zorlanırsa, bu ikisini de sıkıntıya sokar ve bozar. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Bu dine yumuşaklıkla dalınız; sizden kim (bütün emirleri bir anda yapmak isteyerek) dinle yarışırsa, din onu mağlup eder."[288]

Diğer hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmasın. O, ne yol alır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[289]

Eğer nefisle ruhtan biri, diğerine karşı haddi aşarsa haddi aşana karşı savaşın; şayet nefis haddi aşmışsa onu geri çevirin, ruh heyecanlanmışsa onun dizginini tutun ki Allah'ın emrine gelsin. Bu denge halidir. Böylece kul, her birine hakkını verir, payını ulaştırır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Müminler ancak kardeştirler"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ey akıl sahibi, şunu iyi anla: Allah Teâlâ, mukaddes ruhları melekût âleminden yarattı ve onlara ceberût nurlarından giydirdi. Onlara ilâhî huzurdan gelen vâridatlar (marifet, feyiz ve nurlar) birbirinden farklıdır fakat kaynağı birdir. Allah, ruhların içine koyduğu bedenleri yeryüzünden seçtiği topraktan yarattı ve onları kudretinin nuruyla süsledi, sonra onlara bu ruhları üfledi. Allah ruhlardan ve cisimlerden, onların cinsinden olmayan nefs-i emmâreyi yarattı ve onu, ruhlara ve onların meskenine muhalif bir özellikte yaptı. Sonra Allah nefsin şerrini savmak için ona akıl ordusunu gönderdi. Allah Teâlâ, iman derecelerini ortaya çıkarmak için mümin kullarını imtihan ettiğinde, onların emmâre nefislerini harekete geçirir. Bunun için Allah Teâlâ müminlere, nefse karşı akla, ruha ve kalbe yardım edip onu hezimete uğratmalarını emretti. Çünkü müminler, birbirini destekleyen bina gibidirler.

Cenâb-ı Hak sonra, kurtuluş ve felahın, kardeşlerin arasını düzeltmede olduğunu açıkladı. Bu netice, düzeltmenin takva ile birlikte olmasına bağlıdır. Çünkü takva, iç âlemlerin zulüm ve hasetten temizlenmesidir. Allah Teâlâ bunu, *'Allah'tan korkun (takva halinde olun ki) size merhamet edilsin'* âyetiyle belirtti. Bu söylediğimi anladıysan, şunu bilmiş olursun: Kardeşliğin hakikati, tek kaynaktan gelmiş olmaktır ve bu durumda insanların hepsi tek bir şahıs gibidir. Zira bütün insanların beden

288 Aynı manada bk. Buhârî, İmân, 30; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3886; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62.

289 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, nr. 3885; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62.

olarak çıkış yerleri tek olup o, Hz. Âdem'dir [aleyhisselâm]. Hz. Âdem'in ruhunun kaynağı, melekût nurudur; bedeninin kaynağı ise bazı görüşlere göre cennetin toprağıdır. Bunun için ruh melekût âlemine, beden ise cennete yükselir. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *'Her şey aslına döner'* buyurmuştur."[290]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Ruhun melekûta yükselmesi, cennet diyarında ilâhî sırların hakikatini görmesidir. Cismin cennete inmesi ise bedenleriyle onun maddi nimetleriyle keyif sürmesidir. Bütün bunlar ölümden sonra olur. En güzeli bunu şöyle ifade etmektir: Çünkü onların asıl kaynağı birdir; o da ceberût denizidir. Melekûtun nurları ondan fışkırmaktadır. Bütün varlık âlemi, ceberût denizinden fışkıran bir dalgadır (nur ve tecellidir).

Vertecübî, sonra açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Ebû Bekir en-Nakkâş demiştir ki: Cüneyd-i Bağdâdî'ye, hakiki kardeşliğin ne olduğunu sordum, şöyle dedi:

'O, hakikatte sensin, fakat o, bedenlerde seni değiştirdi.'

Ben derim ki: Bunun manası şudur: İnsanlar, hakikatte tek bir zattır; onların birbirinden ayrılması ancak bedenlerde olmuştur. Şu halde hepsi bir kardeştir.

Ebû Osman-ı Hîrî demiştir ki: "Din kardeşliği, nesep kardeşliğinden daha sağlamdır. Çünkü nesep kardeşliği, iki kardeşin farklı dinlere sahip olmasıyla kesilir (hükmen biter); din kardeşliği ise kardeşlerin farklı neseplerden gelmesiyle bitmez."[291]

Zuhruf sûresinin 67. âyetinin tefsirinde ve işaretlerinde, kardeşliğin şartlarıyla ilgili açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kardeşliğin haklarından biri de kardeşini kendisinden özür dilemeye mecbur etmemektir; bilakis o özür dilemeden, özrünü kabul ettiğini ve kendisini affettiğini söylemelidir. Eğer onun işlediği bir kusurun sebebi sana gizli olup

290 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/328.

291 Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/329.

nedenini bilmek müşkül olursa, onun hali sana gizli olduğu için sen kendini kınamalısın.

Kardeşin bir günah işlediğinde onun için tövbe etmelisin.

Kardeşin hastalandığında ziyaretine gitmelisin.

Kardeşin senden bir şey istediğinde, delilini ve sana ihtiyacını arzetme sebebini araştırmadan, senden istediğini (imkânın dahilinde) yapmalısın. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Onlardan (Allah için kardeş olanlardan) bir yere toplanmaları istendiğinde, kendilerini çağırana hangi harbe veya hangi mekâna gideceklerini sormazlar (hemen istenen şeyi yapmaya hazır olurlar).'"[292]

Müminlerle Alay Etmeyin

Kardeşliğin en önemli şartlarından biri de birbirine karşı hürmet ve tazimdir. Cenâb-ı Hak, bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْراً
مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَّۚ وَلَا تَلْمِزُٓوا
اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِۜ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِۚ
وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11. ***Ey iman edenler! Bir topluluk diğeriyle alay etmesin. Belki alaya aldıkları kimseler kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.***

292 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât*, 6/9.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Bir topluluk diğeriyle alay etmesin. Belki alaya aldıkları kimseler kendilerinden daha hayırlıdır."* Yani belki de onlardan alaya alınanlar, alaya alanlardan Allah katında daha hayırlıdır. Çünkü insanlar, ancak görünen durumu bilirler. Yasağın sebebi de budur.

"Mümin *kadınlar da* kendileri gibi mümin olan *diğer kadınları alaya almasın. Belki alaya alınanlar, kendilerinden* yani alaya alanlardan *daha hayırlıdır."* Çünkü erkek ve kadın için hayırlı olmanın asıl sebebi, zâhirî sûret, şekil, konum ve tavırlar değildir. Alay etmek de genelde insanın görünürdeki halleriyle olur. İnsanı hayırlı yapan şeyler, kalplerinde gizlenmiş olan hakiki iman, kâmil yakîn ve irfandır. Bunlar ise gizlidir. Bazan bir kul, (dış görünüşüne bakıp alay ederek) Allah'ın yücelttiği kimseyi küçültür; O'nun değer verdiğini hakir görür ve böylece Allah katında gözden düşer, gazaba uğrar. Şu halde en uygunu, hiç kimseyle alay etmemektir. Bir kimseyi hali pejmürde ve bedeni dert içinde görünce, onunla asla alay etmemelidir. Bu musibet dininde olsa bile, yine alay etmemelidir. Kim bilir, belki o kimse içine düştüğü kötü hale tövbe eder, kendisiyle alay eden kimse onun haliyle müptela olur. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kardeşinin içine düştüğü kötü hali alaya alma; yoksa Allah ona afiyet verir ve seni o hale müptela eder."[293]

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bela, söze bağlıdır. Şayet bir köpekle alay edecek olsam, sıfatımın köpeğe çevrilmesinden korkarım!"

"Birbirinizi ayıplamayın." Birbirinizi nesebi veya dini konusunda ayıplamayın. Müminler tek bir vücut gibidir, bir mümin diğer mümini ayıpladığı zaman kendisini ayıplamış olur.

Âyete şu mana da verilmiştir: Alaya alınacağınız işleri yapmayın, çünkü bir kimse alayı hak eden bir iş yaptığında, hakikatte kendisini ayıplamış olur.

293 Tirmizî, Kıyâme, 54 (nr. 2506).

"Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın." Bu lakap, kişiyi sevmediği bir sıfat veya isimle çağırmaktır. Yasaklanan lakap, insanın hoşlanmadığı lakaptır; çünkü onunla şahıs kusurlu gösterilmekte ve yerilmektedir. Kişinin sevdiği lakaplara gelince, bunda bir sakınca yoktur.[294]

Böylece hadisçilerin, "Bize bu hadisi A'meş, Ahdeb veya A'ver rivayet etti"[295] derken söyledikleri bu tür lakaplarda bir sakınca olmadığı anlaşılmış oldu.

Rivayet edildiğine göre, Temîmoğulları'ndan bir grup, Hz. Bilâl, Hz. Habbâb, Hz. Ammâr, Hz. Suheyb ile alay ettiler; o zaman bu âyet indi.[296]

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] nakledildiğine göre, kendisi Zeyneb bint Huzeyme'nin kısalığı ile alay edince bu âyet inmiştir.

Hz. Enes'ten [radıyallahu anh] şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] hanımları, Ümmü Seleme'nin boyunun kısalığı ile alay ettiler, bu âyet indi.[297]

Bir rivayete göre bu âyet, Sâbit b. Kays hakkında inmiştir. Şöyle ki: Sâbit'in [radıyallahu anh] kulağı ağır işitiyordu. Bunun için Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinde sözünü işitsin diye kendisine yer açılıyordu. Sâbit yine bir gün meclise geldi, "Yer açın!" diyerek Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yanına kadar vardı. Oradaki bir adam,

"Kenara çekil!" dedi. Adam çekilmedi. Sâbit ona,

"Sen kimsin?" diye sordu; adam da,

"Ben falanım" dedi. Sâbit,

---

294 Hz. Ebû Bekir'e "Atîk" ve "Sıddîk", Hz. Ömer'e, "Fâruk", Hz. Hamza'ya, "Esedullah" (Allah'ın aslanı), Hz. Halid'e "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) denmesi güzel lakaplara örnektir. Câhiliye ve İslâm devrinde meşhur insanların hemen hepsine birer lakap verilmiştir. Kısaca, lakabın güzeli mubah, kötüsü yasaktır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/258-259).

295 A'meş, gözü iyi görmeyen; Ahdeb, kambur; A'ver ise tek gözlü demektir.

296 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/530; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/563.

297 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/250.

"Filan kadının oğlu mu?" diyerek, onun Câhiliye devrinde ayıplanan bir kadının oğlu olduğunu ima etti. Adam mahcup olup başını eğdi. Olay üzerine bu âyet indi.[298] O zaman Sâbit,

"Vallahi bundan sonra kimseye karşı nesep ve hasep ile övünmem!" dedi. [299]

İbn Zeyd demiştir ki: "*'Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın'* âyetinin manası şudur: Sizden hiç kimse, İslâm'a girdikten sonra birine, 'Ey yahudi!' demesin. Aynı şekilde, günahına tövbe eden biri de, 'Ey fâsık!' demesin."

"İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir!" Âyetin iki manası vardır. Bir manası şudur: İmandan sonra fıska giren günahları işleyerek fâsık lakabıyla anılmak ne kötü bir şeydir. Bu, İslâm'a girdikten sonra, bu günahları işleyerek fâsık lakabını almanın çok çirkin bir şey olduğunu ifade etmektedir.

Âyetin diğer manası şudur: Bir müminin, tövbe eden bir kardeşine, "Ey fâsık!" demesi yahut iman eden birine, geçmiş haline bakarak, "Ey yahudi" demesi ne kadar çirkin bir şeydir, Yani iman ettikten sonra bir kimseye fâsık suçlamasını yapmak çok kötü bir iştir.

Rivayet edildiğine göre, bu âyet Resûlullah'ın zevcelerinden Sâfiyye bint Huyey hakkında inmiştir. Hz. Safiyye [radıyallahu anhâ], bir gün Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Hanedeki kadınlar bana, 'Ey yahudinin kızı yahudi!' dediler diye şikâyette bulundu. O zaman Allah Resûlü,

"Sen de onlara, 'Benim babam Hz. Harun, amcam Hz. Musa, zevcem ise Muhammed'dir' deseydin ya!" buyurdu.[300]

---

298 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/529-530; Begavî, *a.g.e.*, 7/342-343; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/294.

299 Nesefî, *a.g.e.*, 4/251.

300 Aynı konuda biraz değişik lafızlarla bk. Tirmizî, Menâkıb, 64 (nr. 3894); Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/530; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/295, Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 264.

Âyetteki isimden kastın, anılmak olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Bu günahları yaparak müminler arasında fâsık olarak anılmak ne kötü bir iştir.

Âyette, "imandan sonra" buyrulması, fâsıklık ile kişiyi ondan sakındıran imanın bir arada bulunmasının çirkin bir şey olduğunu ifade etmek içindir.

Âyet şöyle bitiyor: "*Kim*, kendisine yasaklanan şeylerden *tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.*" Onlar, taatin yerine emre muhalefeti koydukları için zalim olmuşlardır. Eğer tövbe ve istiğfar ederlerse zalim olmaktan kurtulurlar.

Hz. Huzeyfe'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] dilimin bozukluğundan şikâyet ettim; bunun üzerine bana,

'*O halde neden istiğfara sarılmıyorsun? Ben Allah'a günde yüz defa istiğfar ediyorum*' buyurdu."[301]

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Biz Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem], bir ortamda yüz defa, '*Rabbiğfir lî vetüb aleyye, inneke ente't-tevvâbü'r-rahîm*'[302] şeklinde istiğfar ettiğini sayardık."[303]

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolu, kim olursa olsun, Allah Teâlâ'nın bütün yarattıklarına hürmet ve saygı göstermektir. Bunun sebebi, onların basiretinin varlıkların dış görünüşünde kalmadan, onu yaratan ve onda tecelli eden yüce zatı görmeleridir.

Sûfîler demişlerdir ki: "Tasavvufun temel şartları dörttür:

1. Hiç kimseye eziyet etmemek,

2. Cefaya tahammül etmek,

301 Ahmed, *Müsned*, 5/394.

302 Manası şudur: "Rabbim beni affet, sana tövbe ettim; şüphesiz sen tövbeleri çokça kabul eden ve çokça merhamet edensin."

303 Ebû Davud, Salât, nr. 1516; Tirmizî, Daavât, 3434; İbn Mâce, Edeb, nr. 3814.

3. Sefa halini müşahede etmek,

4. Dünyayı (gönülden çıkartıp) arkaya atmak."

Sefa halinin müşahedesi bütün varlıklara sirayet eder. Ey kardeşim, sakın Allah'ın yarattıklarından hiçbirini hakir görme, yoksa farkında olmadan O'nun kapısından kovulursun. Allah şu sözün sahibine rahmet etsin, bak ne gazel demiş:

Varlıklarda Allah'a ait sırlar ve nurlar vardır. Allah, razı olduğu ve dilediği kimseleri özel olarak seçer. Bir fakire rastladığında sakın onu hakir görme; olur ki onun Allah katında büyük bir nasibi ve değeri vardır. İnsanı, elbisesiyle değil, şahsiyeti ve ameliyle tanırsın. Bazan kılıcın kını eski olur, fakat içindeki kılıç çok keskindir. Külçe altın toprak altındadır ve yeri de gizlidir. Onu bir maden ustası eritip ortaya çıkarmadıkça ele geçmez. İnsanların gözünde değer verilmeyen nice saçı başı dağınık fakir vardır ki bir şeyin olması için Allah adına yemin etse, Allah onun yeminini yerine getirir (duasını kabul eder)."

Velilerden Ebû Said el-Harrâz demiştir ki: "Bir gün camiye girdim, içeride bir fakir gördüm; üzerinde iki eski hırka vardı. İçimden, 'Bu ve benzerleri insanlara yük oluyorlar (gidip de çalışmıyorlar!)' diye geçirdim. O zat bana bakarak, '*Bilin ki Allah, içinizdeki düşünceleri bilir, öyleyse O'ndan sakının!*' (Bakara 2/235) âyetini okudu. Ben içimden Allah'a istiğfar ettim; bunun üzerine o zat, "*Allah kullarının tövbelerini kabul edendir*' (Şûrâ 42/25) âyetini okudu. Sonra kalkıp gitti, bir anda gözümden kayboldu."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*İnsanlarla alay eden kimselere, kıyamet günü şöyle bir ceza verilir: Onlardan birine cennetten bir kapı açılır ve kendisine, 'Hadi gel!' denilir. O da gamı ve sıkıntısıyla gelir. Kapıya yaklaştığında onu kapanmış bulur. Bu hadise sürekli tekrar eder durur, öyle ki adama kapı açılır ve 'gel gel' denir; o artık ümidini keser ve gelmez (Böylece kendisine dünyada yaptığı alaya karşılık uygun bir ceza verilmiş olur).*" Hadisi, Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserinden mana olarak naklettik.[304]

304 bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 6757; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 287.

Kötü Zan ve Gıybet Haramdır

Cenâb-ı Hak sonra, kötü zanda bulunmayı ve gıybeti yasaklayarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّۘ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ
اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًاۜ اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ
يَأْكُلَ لَحْمَ اَخ۪يهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

12. ***Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Ondan tiksindiniz! Öyleyse Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının."*

Âyette, *"Zannın birçoğundan sakının"* buyrulması, her zannın üzerinde iyice düşünmek ve hangi kısma girdiğini bilmek gerektiğini ifade etmek içindir. Çünkü zanların farklı durum ve hükümleri vardır.

Bazılarına uymak gereklidir; hakkında kesin delil bulunmayan amelî konularındaki zan (kanaat ve hükümler) gibi. Allah Teâlâ hakkında güzel zanda bulunmak da bu kısma girer.

Bu zanlar (şahsî görüşler ve kanaatler) haramdır; ilâhiyat ve peygamberlikle ilgili konularda ona noksanlık getirecek görüşler gibi; çünkü onlar kesin delile aykırıdır. Müminler hakkında kötü zanda bulunmak da haramdır.

Bazı zanlar (karar, tahmin ve görüşler) ise mubahtır; geçim işlerinde yapılan zan ve tahminler gibi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Çünkü zannın bir kısmı günahtır."* Bu, zandan sakınma emrinin sebebini gösteriyor.

Zeccâc[305] demiştir ki: "Günah olan zan, hayır ehli biri hakkında kötü düşünmektir. Fısk ehline (açıkça günah işleyenlere) gelince; onlar hakkında, göründükleri gibi düşünebiliriz."

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Zandan çok sakının ve uzak durun; çünkü bazı zanlar günahtır. Bazıları günah olduğu için çoğundan sakınmak daha güzeldir.

Günah, sahibini azaba uğratan şeydir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Zandan sakının, çünkü zan sözlerin en yalanıdır."[306]

Bu durumda kulun yapması gereken şey, sırf zanna (delilsiz şahsî kanaatine) dayanıp ona göre davranmaması ve (inceleme isteyen ve mesuliyet gerektiren bir konuda) tahminiyle konuşmamasıdır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Azim sahibi kimseler, kötü zandan korunuyor ve ona kapı açacak şeylerde bile sakınıyorlardı."

İmam Nevevî demiştir ki: "Bil ki kötü söz gibi kötü zan da haramdır. Bir başkasına, birinin kötü hallerinden bahsetmen haram olduğu gibi, kendi kendine düşünmen ve o kimse hakkında kötü zan sahibi olman da haramdır. Haram olan zan, kalbin, bir başkası hakkında onun kötü biri olduğuna dair kesin kanaat ve hükme varmasıdır. Kalpten geçen kötü düşüncelere ve nefsin vesvesesine gelince, bunlar kalpte yerleşmez ve sahibi onu düşünmeye devam etmezse, âlimlerin ittifakıyla bu düşünceler affedilir. Çünkü onların meydana gelmesinde onun tercihi bulunmamaktadır ve ondan tamamen kurtulmaya da imkân yoktur."

İbn Abdülberr'e ait *et-Temhîd* adlı eserde zikredildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

305 Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî b. Sehl (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* adlı eseriyle tanınan nahiv âlimidir. Başka eserleri de vardır (bk. Heyet, *Mevsûatü A'lâmi'l-Ulemâ ve'l-Üdebâi'l-Arab ve'l-Müslimîn*, 11/87-90 [Beyrut 2006]).

306 Buhârî, Edeb, nr. 6066; Müslim, Birr, 28.

"Allah Teâlâ, müminin kanını, malını ve ırzını haram kıldı, Ayrıca bize, onun hakkında sadece hayır düşünmeyi ve güzel zanda bulunmayı emretti."[307]

İbn Abdülber, eserinde şunu da nakletmiştir: Ömer b. Abdülaziz'in yanında bir adamın fazilet ve iyi halinden bahsedilince,

"Onun yanında kardeşlerinden bahsedildiği zaman nasıl davranır?" diye sorardı. Eğer onu tanıyanlar,

"Onların kusurlarını söyler ve haklarında ileri geri konuşur!" derlerse, Ömer b. Abdülaziz,

"O, söylediğiniz gibi fazilet ve iyilik sahibi biri değildir" derdi. Şayet onu tanıyanlar,

"Kardeşlerinin güzel hallerinden bahseder ve onlar hakkında övgüde bulunur" derlerse Ömer b. Abdülaziz,

"O kimse -inşallah- söylediğiniz gibi salih biridir" derdi.

Diğer bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"İki haslet vardır ki onlardan daha hayırlı bir şey yoktur. Bunlar, Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında güzel zanda bulunmaktır. İki haslet vardır ki onlardan daha şerli bir şey yoktur. Bunlar, Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında kötü zanda bulunmaktır."

Âyet şöyle devam ediyor: *"Birbirinizin kusurlarını araştırmayın."* Müslümanların mahrem hallerini ve ayıplarını araştırmayın.

Mücâhid âyete şu manayı vermiştir: "İnsanların hallerinden açık olanı alın, Allah'ın gizlediğini terkedin."

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî, âyetin manası hakkında demiştir ki: "Allah'ın kullarına gizlediği kusurları öğrenme peşine düşmeyin."[308]

---

307 Son kısmı biraz değişik bk. İbn Mâce, Fiten, 2; Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6706.

308 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/263.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Müslümanların kusurlarını araştırmayın. Her kim müslümanların kusurlarını araştırırsa, Allah da onun kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurlarını araştırırsa, onu evinin içinde bile rezil eder."[309]

İbn Arafe demiştir ki: "Hali gizli olan kimsenin yaptıklarını araştırmak helâl değildir. Açıktan içki içen ve benzerleri gibi, isyanı açık olan kimsenin durumunu araştırmak, istenen hatta (yetkililer için) farz olan bir şeydir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bunun manası şudur: İçki içen kimseye ceza uygulanması için ağzını koklayarak (nefesini kontrol ederek) araştırma yapılır. Yoksa içki mi içiyor, başka bir günah mı işliyor diye bakmak için evine girilmez. Bu yasaklanmıştır. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh] yaptığına gelince, o din gayretinin galebesiyle yapılmış özel bir durum olup kendisine hastır, genele örnek teşkil etmez. Bu konudaki örnekler için Sa'lebî'ye bakınız.[310]

Hz. Ömer'den [radıyallahu anh] bu konuda birçok olay nakledilmiş olup özeti, bahsettiğimiz gibidir.

Özetle deriz ki: İnsanların (kötü hal ve) haberlerinden bahsetmeyi ve onların özürlerini araştırmayı terketmek gerekir. Öyle ki bütün müminler hakkında güzel zan beslemelidir. Çünkü gizli kusurları araştırmak gıybete düşme sebebidir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kusur araştırmayı gıybetten önce yasakladı. Sonra, *"Birbirinizin gıybetini yapmayın"* buyurdu. Yani bazınız, diğerlerinin kötülüğünü dile getirmesin.

Gıybet, bir kimsenin arkasından kötü halini anlatmaktır.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashaba, *"Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?"* diye sordu; ashap,

"Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

309 Ebû Davud, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 85; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 11/186; Ahmed, *Müsned*, 4/420; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 167.

310 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/532-533.

"Kardeşini, arkasından hoşlanmayacağı bir haliyle anmandır" buyurdu. O zaman ashap,

"Şayet o dediğimiz şey kardeşimizde varsa durum nedir?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Söylediklerin onda varsa gıybetini yapmış olursun; yoksa iftira etmiş olursun" [311] buyurdu.

Muâz b. Cebel [radıyallahu anh] anlatır: Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile birlikteydik. Orada bulunan bir topluluk, bir adamdan bahsetti ve onun hakkında, "Sadece kendisine verileni yer, götürüldüğü zaman bir yere gider; ne kadar aciz biri!" dediler. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizin gıybetini yaptınız" buyurdu. Sahabiler,

"Ey Allah'ın resûlü! Onda olan hali söylememiz gıybet midir?" diye sordular; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizde olan kusuru söylemeniz size gıybet olarak yeter" [312] buyurdu.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] nakledіyor: "Bir adam Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzurundan kalktı. Orada bulunanlar, onun kalkışında bir acizlik eseri görerek, "Yâ Resûlallah, falanca ne kadar aciz!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Kardeşinizi etini yediniz; onun gıybetini yaptınız" buyurdu.[313]

Nevevî demiştir ki: "Bir başkasının, akıllı bir müslümanın kusurunu anlamasına sebep olduğun her hareketin gıybettir ve bunu yapmak haramdır."

Nevevî'nin "anlamasına sebep olduğun her hareketin" ifadesi, onun kusurunu dile getiren açık ve kapalı sözleri, işaretleri, tarizleri, göz ve

---

311 Müslim, Birr, 80 (nr. 2589); Ebû Davud, Edeb, 40; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 13985; Ahmed, *Müsned*, 2/230, 384, 386; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 205.

312 Taberânî, *el-Kebîr*, 20/39; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/63; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 206.

313 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6151; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/94; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4170.

baş işaretini, onun kusurunu taklit etmeyi, mesela onun gibi topallamayı yahut başkasını güldürecek şekilde sözlerini hikâye etmeyi kapsamaktadır. Eğer muhatap, bunlarla gıybeti yapılan şahsın kim olduğunu anlarsa, hepsi haramdır; fakat kimin anlatıldığını anlamazsa bir sakınca yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şunu da hatırlatalım ki dirinin gıybetini yapmakla ölmüş bir kimsenin gıybetini yapmak arasında fark yoktur. Ayrıca, yapılan gıybeti dinleyen kimse, gıybeti yapan gibi günah kazanır. Ancak konuyu değiştirir veya o ortamdan kalkıp giderse sorumlu olmaz.

Anlatıldığına göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Şeyh Ebü'l-Mevâhib et-Tûnisî eş-Şâzelî'ye (rüyasında veya mana âleminde) şöyle demiştir: "Eğer insanların gıybetini dinlemek zorunda kalırsan, İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini oku; sevabını gıybeti yapılan kimseye hediye et; bu şekilde Allah onu senden razı eder."

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Gıybet, insan köpeklerinin gıdasıdır."[314]

Gıybet edenlerin köpeklere benzetilmesi, parçalayıp yırtma yönündendir. Köpeklerin leşi yaralayıp parçalaması gibi, gıybet edenler de insanların şereflerini çiğneyip yaralarlar. Onların, insanların ayıplarını dile getirmeden hoş bir meclisleri geçmez.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İsrâ (Mi'rac) gecesinde, bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve etlerini paralayan bazı adamlar gördüm; 'Ey Cibrîl, bunlar kimdir?' diye sordum; Cibrîl,

'Onlar, gıybetle insanların etlerini yiyenler ve haysiyetlerine dil uzatanlardır' dedi." [315]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"*

---

314 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/252.

315 Ebû Davud, Edeb, 40; Ahmed, *Müsned*, 3/224; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 165, 577; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7371.

Âyette, gıybet edenin, gıybetini yaptığı kimsenin şeref ve haysiyetine nasıl bir zarar verdiği en mübalağalı şekilde temsil ve tasvir edilmektedir. Şöyle ki:

Önce, *"Sizden biri bundan hoşlanır mı?"* diye sorulması, onun sevilmeyecek bir şey olduğunu göstermektedir. Son derece çirkin olan bir işin, sevgiyle birlikte söylenmesi, temiz fıtratların ondan nefret edeceğini bildirmektedir. Peşinden *"sizden biri"* denilmesi, onun, hiçbir müminin sevmeyeceği bir şey olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, gıybetin herhangi birinin etini değil, kardeşin etini yemeye benzetilmesi, onun ne kadar nefret edilecek bir şey olduğunu dikkate vermektedir. Bütün bunlara ilaveten, eti yenen kardeşin ölü olduğunun belirtilmesi de onun ne kadar iğrenç bir iş olduğunu temiz fıtratlara hissettirmektedir.

Katâde demiştir ki: "Kurtlanıp kokmuş bir leşi yemekten iğrendiğin gibi, hayatta olan bir din kardeşinin gıybetini ederek onun etini yemekten de iğren! [316]

Allah Teâlâ, onlardan hiçbirinin, kardeşinin ölüsünü yemekten hoşlanmayacağını ortaya koyunca, peşinden, *"Ondan tiksindiniz, değil mi?"* buyurdu. Yani gıybet işi, bahsedildiği gibi olunca, elbette ondan tiksinirsiniz. Aklın istikametiyle ölü kardeşin etini yemekten iğrendiğiniz gibi, dinin istikametiyle de onun benzeri bir iş olan gıybetten iğrenin.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Öyleyse,* size sakınmanız emredilen şeyi terkedip bu yüzden yaptığınıza pişman olmamak için *Allah'tan korkun."* Eğer siz, haram işten sakınır ve geçmişte yaptıklarınız için tövbe ederseniz, Allah tövbenizi kabul eder ve size tövbe eden müttakilerin sevabını ihsan eder. *"Şüphesiz, Allah tövbeleri çokça kabul edendir, çok merhametlidir."* O, tövbeleri kabul etmede ve rahmetini yağdırmada son derecede cömerttir. Öyle ki tövbe eden kimseyi, hiç günah işlememiş kimse gibi tertemiz kılar ve sever. O'nun bu ihsanı, bazı tövbe edenleri değil, günahı çok olsa da bütün tövbe edenleri kapsamaktadır.

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay nakledilmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bir gazveye veya yoluculuğa çıkınca, fakir ve muhtaç

316 Açıklama ve rivayet için bk. Nesefi, *Medârikü't-Tenzil*, 4/252.

birini, zengin iki kişinin yanına katıyordu. Zenginler fakirin ihtiyacı olan şeyleri karşılıyor, o da zenginlerin yolda yemek içmek gibi hizmetlerini görüyordu. Allah Resûlü, bir yoluculuğu sırasında Selmân-ı Fârisî'yi, iki zenginin yanına kattı. Selmân [radıyallahu anh], konaklama yerine vardığında kendisini bir uyku bastırdı, onlara bir şey hazırlayamadan uyuyakaldı. İki şahıs geldiğinde, ona,

"Ne yaptın, ne hazırladın?" diye sordular. O da,

"Beni uyku bastırdı, uyuyakaldım!" dedi. Yol arkadaşları,

"Öyleyse Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gidip bizim için bir miktar yiyecek iste" dediler. Selmân [radıyallahu anh], Allah Resûlü'ne gelip yiyecek istedi. Resûl-i Ekrem de,

"Üsâme'ye git, ona, yanında fazla yiyecek varsa sana bir miktar vermesini söyle" buyurdu. Üsâme [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] erzak ve yüklerine bakmakla görevliydi. Selmân, Üsâme'nin [radıyallahu anhümâ] yanına gelip yiyecek istedi, o da,

"Yanımda şu anda yiyecek yok!" dedi. Selmân [radıyallahu anh] geri dönüp, arkadaşlarına durumu haber verdi. Onlar,

"Üsâme'nin yanında yiyecek vardı, fakat o cimrilik edip vermedi!" dediler ve sonra Selmân'ı [radıyallahu anh] sahabeden diğer bir grubun yanına gönderdiler. Selmân [radıyallahu anh], onların yanında da yiyecek bir şey bulamadan döndü. Arkadaşlarının yanına geldiğinde onlar, Selmân [radıyallahu anh] hakkında,

"Eğer onu suyu dolu bir kuyuya göndersek, kuyunun suyu çekilip kurur (Elinden bir şey gelmiyor!)" dediler ve sonra Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerine verilmesini emrettiği şeyin Üsâme'nin yanında olup olmadığını araştırmak için onun yanına gittiler. Resûlullah'ın yanına geldiklerinde, Allah Resûlü onlara,

"Ne oluyor, sizin ağzınızda et kızıllığı (bir rivayette etin yeşilliğini) görüyorum!" dedi. Onlar da,

"Vallahi yâ Resûlallah, biz bugün hiç et yemedik" dediler. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, siz bugün Selmân'ın ve Üsâme'nin (gıybetini yapıp) etini yediniz! Bir müslümanın gıybetini yapan kimse, onun etini yemiştir" buyurdu. Olay üzerine, *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Şüphesiz, zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Sizden biri ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?"* âyeti indi.[317]

Denilmiştir ki: İnsanların gıybetini yapmak (onların yaratılışındaki kusurları dile getirmek olduğu için), Cenâb-ı Hakk'ın gıybetini yapmak gibidir. Bunu Nesefî nakletmiştir.[318]

Âlimlerden biri demiştir ki: "Gıybet, dini yakıp yıkan bir şeydir. Kim, iyiliklerini sağa sola dağıtmak istiyorsa insanların gıybetini yapsın!"

Şöyle denilmiştir: Gıybet yapan kimse, bir mancınık yapıp, yaptığı iyilikleri onunla sağa sola, doğuya batıya fırlatan kimse gibidir.

Gıybetin kötülüğünü anlatan pek çok haber ve hikâye vardır. Allah Teâlâ, özel koruması ile bizi gıybet belasından korusun.

Gıybetin, büyük küçük hangi günah çeşidine girdiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, herkesin ona müptela olmasına bakarak gıybetin küçük günahlardan olduğu görüşünü tercih etmiştir. Biri demiştir ki: "Gıybet, kurraların (Kur'an okuyucuların) meyvesidir, kadınların içinde keyif sürdüğü merasıdır; meliklerin bostanıdır, müttakilerin mezbelesidir, insan köpeklerinin gıdasıdır."[319]

---

317 Begavî, *Meâlimü'l-Tenzîl*, 7/344-345; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/531. Rivayet, *el-Bahrü'l-Medîd*'de daha kısadır. Rahat anlaşılması için bu kaynaklarda geçen haliyle tercüme ettik (mütercim).

318 Nesefî, *Medârikü'l-Tenzîl*, 4/252.

319 Tercih edilen görüşe göre gıybet büyük günahlardandır; fakat yapana dünyada uygulanacak belirlenmiş bir cezası yoktur. Tövbe ve terkedilmezse, cezası ahirettedir. Hadislerde onun zina ve faizden daha tehlikeli gösterilmesi, günah derecesini göstermektedir (Bu konudaki bir hadis için bk. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 164; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/91, 92; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2919) (mütercim).

12. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

Kim insanlara cem' gözüyle bakarsa yani onların hepsinin Allah'ın hüküm ve idaresi altında olduğunu görürse, yaptıkları şeylerde kendilerini mazur görür, yapmadıkları şeyler hakkında güzel zanda bulunur ve (Allah'ın kulu olarak) hepsini hürmete layık görür. Kim onlara fark gözüyle bakarsa yani herkesi kendi başına müstakil birer varlık olarak görürse, bir kötülük yaptıklarında onlara olan düşmanlığı bitmez, yapmadıkları işler hakkında da kötü zanda bulunur ve onları gözünde küçültür; çünkü onlarda hoşuna gidecek hiçbir şey göremez.

Şu halde en iyisi, insanlara cem' gözüyle yani hepsini Allah'ın mülkü ve kulu olarak görmek, bununla birlikte fark makamında yani insanları müstakil sorumlu birer varlık görerek onlara ait hukukları yerine getirmektir. Bu, bütün varlıkları ilâhî kudretin bir tecellisi görmekle birlikte, ilâhî hikmet gereği, onlara karşı Allah'ın yapılmasını istediği hükümleri uygulamaktır (Cem' hakikat, fark ise şeriattır).[320]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde, *"Üç şey bu ümmetin içinde yayıldı; onlar, zan, bir şeyi uğurlu sayma ve hasettir"* buyurdu; kendisine,

"Onlardan kurtuluş nedir?" diye sorulunca, şöyle buyurdu:

"Bir zanna kapılınca onu (tesbit etmeden) gerçek sayma, bir şeyi uğurlu saydığında, yoluna (ve işine) devam et; hasede düştüğünde haddi aşma."[321]

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Nefis (nefisten gelen düşünceler) tasdik edilmez, kalp yalanlanmaz. Ancak ikisini ayırt etmek zordur. Kimde az

---

320 Sûfîlerin ıstılahında cem', her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek vücut, hakiki fâil ve tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir. Fark ve tefrika, ayırmak, ayrı tutmak, Cenâb-ı Hakk'ın zatı dışındaki şeyleri O'na ait bir mülk olarak görmek, varlıklar için arızî bir vücut kabul etmek, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Fark, şeriat, cem' ise hakikattir. Cem' ve tefrika hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri, noksan ve tehlikelidir (geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198; Sühreverdî, *Avârif*, 62. Bölüm; Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377 [Kahire 1992]; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58 [Dımaşk 2004]).

321 Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/81.

da olsa, nefsanî hazlarından bir parça kalmışsa, onun, içine gelen düşüncenin kalbine ait hayırlı bir düşünce olduğunu iddia etmesi doğru değildir. Tam tersine o, içinde nefsanî haz ve düşüncelerden bir şey kaldığı müddetçe, nefsini kınamaya ve onu kusurlu bulmaya devam etmelidir. Kendisine bir başkasının noksanı gözüktüğünde, onun kendi nefsini kusurlu görmesi gerekir. Bu konuda en güzel örnek, müminlerin halifesi Hz. Ömer'dir [radıyallahu anh]. O, hutbe verirken, bir konuda belirttiği hükmü cemaatten biri tarafından yanlış olduğu söylenip tashih edilince,

"Kadınlar dahil, bütün insanlar Ömer'den daha fakihtir!" demiştir.[322]

"Birbirinizin gıybetini yapmayın" âyeti hakkında deriz ki: Seçkin veliler için gıybet, sadece dille olmaz, biri hakkında kalpten geçen kötü düşünce ve nefsin vesvesesi bile onlar için gıybet sayılır ve insanlar dilleriyle gıybet yapınca uyarılıp kınandıkları gibi, veliler de kalpleriyle gıybet yapınca uyarılırlar. Cüneyd-i Bağdâdî'nin, insanlardan dilenen bir fakiri içinden yadırgadığından dolayı uyarılması meşhurdur. Ebû Said-i Harrâz'ın hikâyesi yukarıda geçti.

Kevâşî,[323] velilerden Ebû Osman'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim kalbinde kardeşine ait bir kusur bulur da onu kalbinden gidermek için o kimseye özel olarak dua etmez ve bu düşünceden kendisini kurtarması için Allah'a yalvarıp yakarmazsa, Allah Teâlâ'nın onu, kardeşinde gördüğü kusurlara müptela etmesinden korkarım."[324]

Kuşeyrî demiştir ki: "Bu zamanda, senin yanında hiç kimsenin gıybetini etmeyen birini görmek oldukça zordur."[325]

Bazı durumlarda bir kimsenin kusurlarını söylemeye izin verilmiştir. Onlardan biri de zarar verecek birinin sözü veya sohbetiyle zarara düşmekten korunmak içindir. Ama onu yapmamak daha iyidir.

---

322 bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 45798; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/10.

323 Kevâşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf b. Hasan el-Mevsılî (v. 680/1281) tefsir ve kıraat âlimidir. *Tebsıratü'l-Müzekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır* adlı tefsiriyle meşhurdur. Başka eserleri de vardır (bk. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, 25/341).

324 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsir*, 2/363.

325 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/10.

GIYBETE İZİN VERİLEN DURUMLAR [326]

Dinimize göre, güzel bir hedefe ulaşmak ancak birilerinin kusurlarını söylemekle mümkün olup başka bir yolu yoksa o kişinin gıyabında yanlışını anlatmakta sakınca yoktur. Bu durum gıybetin günahını ortadan kaldırır. Bu durumları altı başlıkta toplayabiliriz:

1. Zalimin zulmünden şikâyetçi olmak.

Bir kimse, kendisi zulme uğramadığı halde, hâkimin zulüm yaptığını, hıyanet ettiğini ve rüşvet aldığını söylese gıybet etmiş olur. Eğer hâkim tarafından zulme uğramışsa onun zulmünü sultana şikâyet edebilir. Çünkü hakkını ancak bu yöntemle alabilir.

2. Kötü halin düzelmesi için yardım istemek.

Ebû Cendel'in Şam'da içki içtiği haberi Hz. Ömer'e [radıyallahu anh] gelince ona şu âyetleri yazıp göndermiştir:

"Hâ Mîm. Bu kitap, Azîz ve Alîm olan Allah tarafından indirilmiştir. O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, cezası pek şiddetli olan ve bununla birlikte lutuf sahibi olandır. O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş O'nadır" (Mü'min 40/1-3).

Bunun üzerine Ebû Cendel tövbe etti.

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu haberi kendisine ulaştıranı gıybetçi saymamıştır. Çünkü o kişinin maksadı, Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], o adamın yaptığı işi çirkin görüp ona kurtulması için yardımcı olmasıdır. Haberi getiren kimse, içkiyi içen adama ancak Hz. Ömer'in nasihatinin fayda vereceğini düşünmüştü. Böyle bir durumda gıybetin mubah olması güzel niyete bağlıdır. Böyle olmazsa haram olur.

3. Fetva istemek.

Bir kimse müftüden fetva alırken, içinde bulunduğu durumu olduğu gibi anlatabilir. Mesela, müftüye gelerek, "Babam veya eşim veya kardeşim bana zulmetti; bundan nasıl kurtulurum?" diye sorabilir. Ancak böyle durumlarda en güzel soru tarzı, "Bir adama babası, eşi veya

326 Bu kısım, konuyu açıklayıcı ve tamamlayıcı olduğu için, İmam Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinden özetlenerek tarafımızca ilave edilmiştir (mütercim).

kardeşi zulmetse bundan nasıl kurtulur?" şeklinde olmalıdır. Fakat ilk soru şeklinde olduğu gibi olayı, isim ve vasıf vererek açıkça anlatmak da câizdir.

Hind b. Utbe [radıyallahu anhâ], Allah Resûlü'ne gelerek,

"Kocam Ebû Süfyân çok cimridir; bana ve çocuğuma yetecek kadar nafaka vermiyor. Ondan habersiz malından alabilir miyim?" diye sorduğunda, Allah Resûlü,

"Normal olarak, sana ve çocuğuna yetecek kadar al" buyurmuştur. [327]

Burada Hz. Hind'in maksadı fetva sormak olduğu için, kocasının cimri olup kendisine ve çocuğuna bakmadığını söylediği halde, Allah Resûlü onu engellememiştir.

4. Bir müslümanı kötülükten korumak.

Bir kimseye gelecek kötülüğü önlemek için, ona zarar verecek kimsenin durumunu anlatmak gıybet olmaz.

Bir âlimi, bid'atçı ve fâsık birinin yanına sık sık gidip geldiğini görsen ve o âlimin, o bid'atçının tesiri altında kalacağından korkarsan, bid'atçının durumunu âlime açıklayabilirsin.

Bu durumdaki korku kimilerinin aldandığı bir noktadır. Bunu yapan kimse bazan içindeki hasetten ötürü onu engellemeye çalışır. Şeytan bu durumda haset ile şefkati birbirine karıştırarak insana sunar ve onu aldatır.

Yine şahidin güvenilir olup olmadığı araştırıldığında, şahidin güvenirliğini zedeleyen bir ayıbı biliniyorsa söylenmelidir.

Evlilik yahut emanet verme konusunda istişare ediliyorsa, kişi, aleyhinde bulunmak kastıyla değil de nasihat maksadıyla o kimse hakkında bildiklerini söyleyebilir. Eğer yalnızca, "Senin için uygun değildir" sözünle evlenmekten vazgeçecekse daha ileri gitme. Şayet ayıbını açık seçik beyan etmeden vazgeçmeyecekse o zaman adaydaki bildiğin

327 Buhârî, Büyû', 95; Müslim, Akzıye, 4.

kusurları genişçe açıklayabilirsin. Bu konuda Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Fâcirin (açıkça günah işleyen kimsenin) ismini söylemekten çekiniyor musunuz? (Hayır, çekinmeyin) Onun halini ortaya dökün ki insanlar onu tanısın. Yaptıklarını anlatın ki insanlar ondan sakınsın." [328]

Büyükler şöyle derdi: "Şu üç sınıf insanın gıybeti günah olmaz:

a) Zalim idarecinin,

b) Bid'atçının,

c) Açıkça günah işleyenlerin." [329]

5. Bilinen lakabı ile tanıtmak.

Kişiyi herkes tarafından bilinen bir lakabıyla tanıtmak günah sayılmaz. Âlimler, bir kimseyi tarif ederken bazan (kör kadı, Topal Ali, Uzun Hasan gibi) şahsın lakabını kullanmaya mecbur kalmışlardır. Bunlar öyle lakaplardır ki kendisi için söylenen kimse, bunu duyduğunda alınmaz, rahatsız olmaz. Çünkü o, bununla meşhur olmuştur.

O kimseyi lakabı yerine başka bir şekilde tanıtmak mümkünse, öyle yapmak daha iyidir.

6. Açıktan günah işleyeni tanıtmak.

İnsanların içinde çekinmeden günah işleyen kimselerin bu hallerini anlatmak gıybet olmaz.

Mesela, kadınsı hareketlerde bulunan, meyhaneci, içkiyi açıktan içen, insanlara zulmeden ve bu çirkin işleri açıktan yapıp böyle vasıflarla anılmaktan da sıkılmayan kişinin bu işlerini gıyabında söylemen günah değildir. Bu konuda Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

328 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 19/184; İbn Adî, *el-Kâmil*, 12/595; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 3/188; 7/262, 263.

329 Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, nr. 3516; a.mlf., *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/97. Süfyân b. Uyeyne'den şunu rivayet etmiştir: *"Şu üç sınıf insanın gıybeti olmaz: 1. Zalim idareci, 2. Günahı açıktan işleyen, 3. İnsanları bid'ata çağıran bid'at ehli"* (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 223).

"Yüzünden hayâ perdesini atan kişinin gıybeti olmaz."[330]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], "Fâcirin korunacak bir saygınlığı yoktur" demiştir.

O, bu sözüyle, günahı açıktan işleyenleri kastetmiştir. Çünkü açıktan günah işlemeyen kimse hürmete layıktır, onun gıybeti yapılmaz.

Hasan-ı Basrî [rahmetullahi aleyh] şöyle demiştir: "Şu üç sınıf insanın gıybeti günah olmaz:

1. Kötü arzularına düşkün olup haramlara dalan kimse,

2. Açıktan günah işleyen,

3. Zalim idareci." [331]

Hazret bu üç sınıf insanı birlikte saymıştır, çünkü onlar bu kusurları açıktan işlerler. Bunlar çoğu zaman da yaptıklarıyla övünürler. Onlar bu kötü işleri kimseden çekinmeden açıkça yaptıklarına göre, arkadan anlatılmasından neden rahatsız olsunlar! Ancak onların açıktan işlemedikleri şeyi anlatan kimse günaha girmiş olur.

Avf b. Ebû Cemile şöyle anlatmıştır:

"Bir gün İbn Sîrîn'in yanına geldim. Onun yanında Haccâc'ın aleyhine konuştum. Bunun üzerine İbn Sîrîn beni şöyle uyardı:

'Allah [celle celâluhû], adaletli bir hakemdir. Haccâc tarafından zulme uğrayan kişilerin intikamını Haccâc'dan alacağı gibi, Haccâc'ın intikamını da onun gıybetini yapanlardan alır. Yarın Allah'ın huzuruna vardığında işlediğin en küçük bir günah sana, Haccâc'ın işlediği en büyük günahtan daha çok zarar verir.'"[332]

---

330 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/355; Kudâî, *Müsned*, nr. 426; Süyûtî, *Câmiu's-Sagîr*, nr. 8525.

331 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt*, nr. 235.

332 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/188-189; a.mlf., *Dil Belası*, s. 197-203 (İstanbul: Semerkand, 2006).

İnsanların En Şereflisi

Cenâb-ı Hak sonra, neseplerle övünmekten sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُواۜ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

13. ***Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden,* Âdem ve Havva'dan *yarattık."* Yahut sizden her biri, bir baba ve bir annedendir. Bu konuda biri diğerine eşittir. Bu durumda neseple övünmenin ve üstünlük yarışına girmenin bir manası yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Arap'ın aceme (Arap olmayanlara), acemin Araplar'a, kırmızı ırkın siyah ırka, siyahın da kırmızıya (nesepten gelen) bir üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takva iledir."[333]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Üç şey Câhiliye işlerindendir: Soyu ile övünmek, nesepleri ayıplamak ve Câhiliye duasıyla dua etmek (veya Câhiliye davaları gütmek)."[334]

"Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık."

---

333 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/579.

334 Aynı konuda biraz değişik ifadelerle bk. Müslim, Cenâiz, 26; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/582. Burada şu dört şey Câhiliye'den kalma işler olarak söylenmektedir: *"Soylarla övünmek, nesepleri karalamak, yağmuru yıldızlara (ve bulutlar) nisbet etmek ve ölünün ardından ağıt yakmak."*

Âyetin metninde geçen "şuûb", içinde birçok kabilenin toplandığı ve hepsinin başı hükmünde olan büyük boylar demektir. Mesela Rebîa, Mudar, Evs ve Hazrec birer boydur.

Kabile, boyun altındaki topluluktur. Rebîa'dan Bekir kabilesi ve Mudar'dan Temîm kabilesi gibi.

Kabilenin altındaki topluluklara "amâre" denir. Bekir kabilesinden Şeybân ve Temîm kabilesinden Dârim gibi.

Amârenin altındaki topluluklara "batn" denir. Kureşy'ten Benî Galib oğulları ve Lüeyoğulları gibi.

Batnın altındaki topluluklara "fahz" denir. Kusayd'dan Hâşimoğulları gibi.

Batndan sonra "fasîle" ve "aşîre" gelir. Abbas, fasîledir.

Buna göre, yukarıdan aşağı doğru büyüklük sırası şöyledir: Şaab, kabile, amâre, batn, fahz, fasîle.

Bazıları boyların Araplar dışındaki milletlere, kabilelerin Araplar'a, Esbat'ın da İsrâiloğulları'na ait olduğunu söylemiştir.

Âyetin manası şudur: Sizi bu şekilde boylara ve kabilelere ayırmamız, birbirinizi nesep olarak tanımanız ve kendinizi babalarınızın dışında kimseye nisbet etmemeniz içindir; yoksa dedeleriniz ve nesepleriniz le övünmeniz için değildir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı faziletli kılan ve ona Allah katında şeref ve değer kazandıran hasleti açıklayarak buyurdu ki: *"Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır."* Yani en şerefliniz, nesebi en soylu olanınız değil, Allah'tan en çok korkanınızdır. Çünkü, Allah katında nefislerin kemalini ve şahısların birbirinden farkını gösteren şey takvadır. Şu halde en yüce derecelere ve en yüksek mertebelere ulaşmak isteyen kimseye düşen iş, takvaya sarılmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim, insanların en şereflisi olmak istiyorsa Allah'tan korksun."[335]

---

335 Hâkim, *Müstedrek*, 4/270; Taberânî, *el-Kebîr*, 10/389; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/536.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mekke'yi fethettiği gün Kâbe'yi tavaf etti; Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle buyurdu:

"Câhiliye kibrini ve övünmesini gideren Allah'a hamdolsun. Ey insanlar! Şunu bilin ki insanlar iki sınıftır: Biri, Allah katında şerefli olan takva sahibi mümin; diğeri de Allah katında değersiz, bedbaht, fâcir (açıkça isyanlara dalan) kimsedir." Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] sonra,

"Ey insanlar! Şüphe yok ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizi tanımanız için boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır" âyetini okudu.[336]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dünyanın şerefi zenginlik, ahiretin şerefi ise takvadır."

Katâde demiştir ki: "Şerefin en üstünü takvadır, en kınanacak iş ise fücurdur (çekinmeden günah işlemektir)."

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "İnsanların en hayırlısı kimdir?" diye sorulunca, şöyle buyurmuştur:

"İnsanların en hayırlısı, Kur'an'ı en iyi okuyup anlayan, Allah Teâlâ'dan en fazla korkan, iyiliği en fazla emreden, kötü işlerden en çok sakındıran ve akraba hukukunu en güzel koruyandır."[337]

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kişinin şerefi, dini ve takvasıdır. Aslı, aklıdır. Fazileti, ahlâkıdır, itibarı ise malıdır."

Yezîd b. Şecere'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Medine sokaklarından birine uğradı. Orada siyah bir köle gördü. Köle, ayağa kalkmış kendisini satmaya çalışıyor, halka, kimin fazla fiyat vereceğini soruyor ve kendi adına şu şartı koşuyordu: 'Kim beni satın alırsa beş vakit namazı Resûlullah'ın arkasında kılmama mani olmayacak!' Onu biri satın aldı. Bu genç daha sonra hasta oldu. Resûl-i Ekrem onu ziyarete gitti. Genç iyileşemeyip vefat edince, Hz. Peygamber

---

336 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/537; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/579.

337 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/581.

onun yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesiyle bizzat ilgilendi. Muhacir ve ensar, Allah Resûlü'nün Habeşli bir köleye gösterdiği bu özel ilgiye duydukları hayretlerini dile getirdiler. O zaman bu âyet indi."[338]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Şüphesiz, Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz, O, kalplerinize ve amellerinize bakar."[339]

"Siz Âdem'in çocuklarısınız. Allah katında en şerefliniz Allah'tan en fazla korkanınızdır."[340]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah Teâlâ kıyamet günü şöyle buyurur: Ben (kulları şereflendireceğim) bir nesep yaptım; siz de bir nesep yaptınız. Ben, benim katımda en şerefli kimseyi en takvalı olanınız yaptım. Siz ise, 'Falan, filanın oğlundan daha şereflidir!' diyerek şerefi nesebe bağladınız. Bugün benim nesebimi yükseltiyor, sizin nesebinizi alçaltıyorum. Müttakiler nerede? (Bugün şeref onlara aittir)."*[341]

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Yâ Resûlallah, insanların en şereflisi kimdir?" diye sorulunca, *"Onların en takvalı olanıdır"*[342] buyurdu.

Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Gafil kulun yaptığı, mal ile izzet aramaktır; halbuki izzet bütünüyle takva sahibinindir. Kim Allah'ı tanır da bu tanıma onu zengin etmezse (onu mâsivada şeref aramaktan kurtarmazsa) o bedbaht biridir."

Âyet şöyle bitiyor: *"Şüphesiz, Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."* Allah, kalplerin şerefini ve takvasını bilir; bütün nefislerin düşünce ve arzularından haberdardır.

---

338 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/537.

339 Müslim, Birr, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

340 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/536.

341 Sa'lebi, *a.g.e.*, 5/536; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/312; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/580.

342 Buhârî, Tefsir, nr. 4689; Müslim, Fezâil, 168.

13. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle derdi: "İnsan nasıl oluyor da övünüyor ki? Onun başlangıcı belden atılmış bir damla su, sonu pis bir leştir; ikisi arasında da (kan, irin, kazurat gibi) pislik taşımaktadır."

Hz. Ali [radıyallahu anh], nazım halinde demiştir ki:

"İnsanlar, beden olarak birbirine eşittir; hepsinin babası Hz. Âdem, annesi Havva'dır. Onlardan kim, nesebiyle övünmek isterse, bilsin ki hepsinin aslı toprak ve sudur. Övünmek sadece ilim sahiplerine yakışır; çünkü onlar hidayet üzere olup hakkı bulmak isteyenlere yol gösterirler. İnsanın değeri, yaptığı güzel işlerdir. Cahiller, âlimlere düşmandırlar."

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh], "Övünmek sadece âlimlere yakışır" sözü şu manadadır: Eğer bir şeyle övünmek mubah olsaydı, bu ancak âlimler için mubah olurdu; yoksa onların, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] uyarak tevazu göstermeleri daha evladır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Kim, olduğu halin altına tevazu gösterirse, Allah onu kıymetinin üstüne yükseltir."[343]

Cenâb-ı Hak, âlimlerin kıymetini ancak tevazuları sebebiyle yükseltmiştir; öyle ki itibarlı-itibarsız, küçük-büyük, kuvvetli-zayıf herkes kendilerine ulaşabilir. Kim bu şekilde olmazsa o, gerçek âlim değildir. Çünkü ilmin meyvesi olan haşyet (kalbin Allah'a karşı saygı ve tazim içinde olması), kulu tevazuya sevk eder. Kim Allah'a karşı haşyet içinde değilse o gerçek âlim değildir. Yüce Allah, *"Allah'tan kulları içinde sadece âlimler hürmet ve tâzim içinde korkar"* (Fâtır 35/28) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın, *"Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır"* âyetinin işaretiyle deriz ki: Gerçekten her kulun Cenâb-ı Hak'tan nasibi, takvası ölçüsündedir. Takvası, Allah'a yönelmesi ölçüsündedir. Allah'a yönelmesi, boş meşgale ve işlerden kalbini arındırdığı ölçüdedir. Kalbini arındırması, zühdü miktarıncadır. Zühdü, ilâhî sevgisi miktarıncadır. Sevgisi, Allah'ı tanıma ölçüsündedir. Marifeti, yakîni ölçüsündedir.

343 Benzer manada bir hadis için bk. İbn Mâce, Zühd, nr. 4176; Ahmed, *Müsned*, 3/36.

Yakîni, kalbinden perdenin kalkması ölçüsündedir. Kalpten perdenin kalkması, ilâhî inâyetin onu çekmesi ölçüsündedir. İlâhî inâyetin kalbi Hakk'a çekmesi, ezeldeki takdir ölçüsündedir. O ise bu dünyada açılmayacak kader sırrıdır.

Kulun Allah katında itibardan düşmesi, takvasının (Allah korkusunun ve haramlardan sakınmasının) azalması ölçüsündedir. Takvasının azalması, Allah'a yönelişinin zayıflaması ölçüsündedir. Allah'a yönelişinin zayıflığı, himmetinin boş işlere dağılması ölçüsündedir. Himmetinin boş işlere dağılması dünyaya karşı hırs ve rağbeti ölçüsündedir. Dünyaya rağbeti, Allah sevgisinin zayıflaması ölçüsündedir. Allah sevgisinin zayıflaması, O'nu tanımaması ölçüsündedir. Allah'ı tanımaması, yakîninin zayıflaması ölçüsündedir. Yakînin zayıflığı, kalpteki perdenin kalınlaşması ölçüsündedir. Perdenin kalınlaşması, kalpte ilâhî inâyetin çekiminin olmayışındandır. İlâhî inâyetin çekiminin olmayışı, ezelî ilimde kulun rahmetten mahrum edildiğinin göstergesi olup bu, kaderin sırrıdır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Gerçek Müminlerin Sıfatı

Takvanın esası, samimi imandır; şu âyette işaret edilen sahte iman değildir.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّاۜ قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُٓوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا
يَدْخُلِ الْا۪يمَانُ ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَاِنْ تُط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ
اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ
اللّٰهِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

14. ***Bedevîler, "İman ettik" dediler. De ki: "Siz gerçekten iman etmediniz; fakat 'teslim olduk' deyin. İman henüz kalplerinize girmedi. Eğer***

Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederseniz, Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

15. *Gerçek müminler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar, sadık olanlardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bedevîler* yani bazı Araplar, *'İman ettik' dediler."*

Âyet, Esedoğulları'ndan bir grup hakkında inmiştir. Bu grup, kurak bir senede Medine'ye geldi ve müslüman olduklarını söyledi; halbuki içlerinden iman etmemişlerdi. Grup, (temizliğe dikkat etmedikleri için) Medine yollarını pisletti ve bu arada piyasadaki fiyatları yükseltti. Sabah akşam Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Biz, size eşyalarımız ve ailemizle geldik; falancalar gibi at üzerinde gelerek seninle savaşmadık!" diyorlar ve bu şekilde sadaka istiyorlardı. Ayrıca, "Biz müslümanız, bize zekât mallarından ver!" diyerek müslüman oluşlarını onun başına kakıyorlardı. O zaman bu âyet indi.[344]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Resûlüm, onlara de ki: Siz iman etmediniz,* kalplerinizle tasdik etmediniz; 'iman ettik' demeyin *fakat 'teslim olduk' deyin."*

İman, boyun eğmekle birlikte kalben hakkı tasdik etmektir. İslâm ise diliyle kelime-i şehadeti söyleyerek güven içine girmek ve müminlerle harp halinde olmaktan çıkmaktır. Bakın âyet ne diyor:

"İman henüz kalplerinize girmedi!" Bu âyet şunu gösteriyor: Sadece kelime-i şehadeti söylemek iman değildir.

Meselenin özü şudur: Kelime-i şehadeti kalp ile tasdik etmeksizin sadece dille söylemek, İslâm'dır yani zâhiren boyun eğip teslim olmaktır; onu kalple tasdik ederek dille söylemek ise imandır. Bu açıklama

344 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/538-539; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 7/349; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 16/315.

lugat yönündendir. Dindeki duruma gelince, iman ile İslâm, birbirinden ayrılmaz iki parçadır. Buna göre İslâm, ancak imandan sonra olur; iman ise söyleme özrü bulunanlar hariç, ancak kelime-i şehadeti dille söyleyerek ortaya konur ve anlaşılır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Eğer* nifakı terkedip ihlâsla *Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederseniz, Allah amellerinizin sevabından hiçbir şey eksiltmez. Allah,* günahta haddi aşanlar tövbe ettiğinde onları *çok bağışlayandır; çok merhamet edendir."* Bu merhametinin gereği tövbe edenlerin günahlarını örter.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Gerçek müminler ancak, Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, sonra şüpheye düşmeyen,* imanında şek etmeyen *kimselerdir."* Yani onlar iman ettiler ve iman ettikleri hususlarda hiç şüpheye düşmediler, tasdik ettikleri kimseyi hiç töhmet altında bulundurmadılar.

"Onlar, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir." Yani onlar, kendileriyle cihad edilmesi gereken kâfir, nefis ve hevâ ile cihad ettiler. Bunu yaparken mallarıyla cihada destek verdiler, Allah'ın rızasını talep için nefisleriyle cihada katıldılar.

"İşte onlar, sadık olanlardır." Onlar, "İman ettik" şeklindeki sözlerinde samimi oldular; Esedoğulları'ndan bedevî Araplar gibi yalan söylemediler. Bilakis onların imanı gerçek ve samimi bir imandır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

14-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin görüşü şudur: Amel, zâhirî âzalarda kalınca, ona "İslâm makamı" denir. İş, riyâzet ve mücâhede ile iç âlemin tasfiyesine intikal edince, ona "iman makamı" denir. Kula, hakikat sırları açılınca, bu hale "ihsan makamı" denir.

Abdullah-ı Sâhilî, İslâm makamının üç şeyden oluştuğunu söylemiştir. Bunlar, tövbe, takva ve istikamettir. Sâhilî, imanın ihlâs, sıdk ve kalp huzurundan; ihsan halinin ise murakabe, müşahede ve marifetten oluştuğunu söylemiştir. Her zamanda manevi terbiye veren Allah dost-

ları bulunur ve manevi seyirde değişik ıstılahlar kullanılır. Hepsinin maksadı birdir; asıl maksat müşahedeye dayalı marifettir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İman, kalplerin hayatıdır. Kalplerin hayatı, ancak nefisler kötü özelliklerinden tamamen temizlendikten sonra gerçekleşir. Manevi terbiyede nefisler, zâhiren ölüp yok olmazlar ancak kötü özelliklerinden uzaklaşırlar."[345]

Yani nefislerin öldürülmesinden kasıt, onların ilâhî tecelli nuru içinde kaybolmasıdır. Kul, insanları görmekten kurtulup Hakk'ın müşahedesi içinde nefsinden fâni olursa, artık mücâhedeye gerek kalmaz.

Kuşeyrî, *Muhtasar*'ında,[346] *"Bedevîler, 'İman ettik' dediler ..."* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: İmanın hakikati, sadece dille söylemek değildir; bilakis o, kalplere giren bir nurdur. Allah bir kulun göğsünü imana açınca, bu nuru kalbine atar. Allah Teâlâ bu konuda, *'Allah kimin göğsünü İslâm'a açarsa o, Rabb'inden bir nur üzeredir"* (Zümer 39/22) buyurmuştur. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu nur hakkında,

'Nur kalbe girince, orası açılıp genişler' buyurdu. Sahâbe-i kirâm,

'Yâ Resûlallah, bunun bir göstergesi var mıdır?' diye sorduklarında, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

'Evet vardır. Bunun göstergesi aldanma yurdu olan dünyadan gönlü çekmek, ebediyet yurdu ahirete yönelmek ve ölüm gelmeden önce ona hazırlanmaktır.'[347] Bunun için Allah Teâlâ bedevîlere, *'Sizin kalbinize iman girmedi'* buyurdu. Yani iman nuru girmedi."

Eğer sıdk kılıcı ile nefsi kestikten sonra, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederseniz, Allah amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Bilakis Allah'a yaklaşmak için yaptığınız nefis mücâhedesinin karşılığını hemen (dünyada) alırsınız. Bu karşılık, kalpten perdenin açılması ve Hakk'ı müşahedenin manevi halâvetidir. Allah, kusur işleyenlere karşı çok bağışlayıcıdır; gayret sahipleri için ise çok merhametlidir.

---

345 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/11.

346 Bu eseri tesbit edemedik fakat Kuşeyrî'ye ait muhtasar bir tefsir olabilir (mütercim).

347 Hâkim, *Müstedrek*, 4/311; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 974; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/219.

Gerçek müminler ancak, Allah'a iman eden, O'nun nurlarını ve sırlarını müşahede eden, ayrıca kendisinin ilk yaratılan nur olarak hakikatini yakînen bilerek peygamberine de iman eden, sonra şüpheye düşmeyen yani akıllarından hiçbir kötü düşünce geçmeyen, Allah'ın kendilerine vaat ettiği rızık ve diğer konularda hiçbir şüphesi olmayan kimselerdir. Çünkü onlardan nefislerinin perdesi kaldırılmış, böylece daha önce gayb olan şeyler müşahede edilir hale gelmiş, haber olarak işitilen şeyler ise gözle görülür olmuştur. Âyetin ifadesi, bunun yavaş yavaş, belli bir seyir içinde gerçekleşmesini gerektirmektedir. Manevi seyir yayaş yavaş ilerler ve nihayet kul müşahede makamında temkin halini elde etmekle birlikte, yakîn makamlarında da temkin hâsıl olur.

Cenâb-ı Hak sonra, *"Onlar Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir"* âyetiyle, onlardan şek ve şüphelerin gitme sebebini söyledi. Onlar, mallarını Allah yolunda sarfederek ve Allah'a ulaşma talebiyle nefisleriyle mücâhede ederek bu neticeye ulaştılar. Gerçekten onlar, Hakk'ı talepte samimi olanlardır. Onlar bu samimiyetleriyle emellerine ulaştılar, yaptıkları manevi ticarette bol kazanç elde ettiler. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri de onlardan eylesin.

Müslümanlığını Başa Kakanlar

Cenâb-ı Hak, İslâm'a girişlerini kendisine karşı bir minnet olarak dile getirenlere cevap olarak şöyle buyurdu:

قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ
اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿١٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

16. ***De ki: "Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz? Halbuki Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."***

17. ***Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar. De ki: "Müslüman olmanızı başıma kakmayın; sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah (yaptığı iyiliği) başınıza kakar. Eğer imanınızda samimi iseniz, bilin ki minnet edilecek siz değilsiniz, Allah'tır.***

18. ***Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"De ki: Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz?"* Yani siz, "İman ettik" sözünüzle Allah'a dine girdiğinizi mi haber veriyorsunuz?

Rivayet edildiğine göre, *"De ki: Siz iman etmediniz"* âyeti inince, bedevîler gelip imanlarında ve sözlerinde samimi olduklarına yemin ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"De ki: Siz Allah'a dininizi mi öğretiyorsunuz?"* âyetiyle onları yalanladı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki Allah, göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir."* Kimsenin bir şey bildirmesine ihyacı yoktur. *"Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."* Onların, imanlarını açıklarken içlerinde gizledikleri inkâr da O'nun bildiği şeylere dahildir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar."* Yani, İslâm'a girişlerini sana karşı bir iyilik sayıyorlar.

Âyetin aslında geçen "men" (minnet etme), "bir iyiliği övünerek dile getirmek"tir.

Nesefî demiştir ki: "Minnet, yaptığı iyilikleri kendisine teşekkür edilmesi için dolaylı olarak dile getirmektir. Halbuki bu bize yasak edildi." Diğer açıklamalar için onun tefsirine bakınız.[348]

"De ki: Müslüman olmanızı başıma kakmayın." İslâm'a girişinizi bana yapılmış bir iyilik gibi sayıp durmayın; Şüphesiz, eğer İslâm'a girişiniz

---

348 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/255.

doğru ve geçerli ise onun asıl faydası size aittir. *"Sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah başınıza kakar."* Size karşı minnet etmek, verdiği nimeti söyleyip teşekkür beklemek ancak Allah'a aittir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin düşüncenize (ve ifade ettiğinize) göre, sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah size minnet eder. *"Eğer imanınızda,* yani iman ettiğinize dair iddianızda *samimi iseniz,* işin aslı budur." Siz iman ettiğinizi düşünüyor ve iddia ediyorsunuz, fakat Allah işin aslının öyle olmadığını biliyor.

Âyet-i kerimenin ifade şeklinde, Allah'ın lutfu açıkça ortaya konmaktadır. Şöyle ki: Yukarıda ismi geçen Esedoğulları, içlerinde bulunan şeye "iman" ismini vererek onu minnet vesilesi yaptılar. Allah Teâlâ onun gerçek iman olmadığını belirtip onların, görünüşte kelime-i şehadeti söylemesine "İslâm" ismini verdi. Bununla sanki şöyle denilmiş oldu: Onlar, hakikatte iman değil, İslâm olan şeyi senin başına kakıyorlar; halbuki eğer onların iman ettiklerine dair iddiaları doğru olsa bile yine minnet etme hakları yoktur. Allah onları hidayete ulaştırdığı için minnet etme onların değil, Allah'ın hakkıdır.[349]

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını,* yani onlardaki bütün gizli şeyleri *bilir. Allah,* içinizde olanları ve açıktan *yaptığınız her şeyi görür."*

Yani Allah, âlemdeki gizli olan her şeyi bilir; içinizde bulunanları ve açıktan yaptığınız her şeyi görür. Âlemdeki hiçbir şey O'na gizli kalmazken, sizin içinizdeki düşünceler O'na nasıl gizli kalır?

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah için hiçbir gayb yoktur. Çünkü gayb, gizli, perdeli, saklı olan şeydir. İnsanlar için gayb olan bütün şeyler, Allah Teâlâ için apaçıktır. O, her şeyi yoktan var etmişken, varlıklar O'ndan nasıl gizli kalır? O, var olanı ve henüz var olmayan şeyleri ezelî gözüyle görür. O'nun görmesi ve bilmesi birdir."[350]

---

349 Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/120).

350 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/331.

Bakli'nin, "O'nun görmesi ve bilmesi birdir" sözü, sûfilerin görüşüne göre söylenmiş bir sözdür. Onlara göre Allah Teâlâ, henüz yaratılmayan (fakat yaratmayı murat ettiği) şeyleri bildiği gibi, onları görür de. Kelâm âlimlerinin görüşü ise şudur: Allah Teâlâ, sadece mevcut olan (yarattığı) şeyleri görür; ilmi ise daha geniştir. Geniş açıklama için *Hâşiyetü'l-Fâsî ale's-Suğrâ* adlı esere bakınız.

16-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, sahip olduğu bütün ilim ve sırları insanların bilmesini isterse ona denir ki: Dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz? Halbuki Allah, kalplerde ve ruhlarda bulunan sır ve yakîni bildiği gibi, nefislerin, sahibi olduğu şeyleri Allah'ın bilmesiyle yetinmemesini de bilir. Allah her şeyi bilmektedir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin sahip olduğun (velilik ve güzel hal gibi) hususi şeyleri insanların bilmesini istemen, kulluğunda samimi olmadığının delilidir."

Her kim, kendisine cehalet baskın gelir ve sohbetine girdiği veya kendisine bir şey verdiği için şeyhine dahi minnet ederse, ona, âyette geçtiği gibi şöyle denir:

"Müslüman olmalarını sana karşı bir iyilik olarak dile getiriyorlar. De ki: Müslüman olmanızı başıma kakmayın; sizi imana ulaştırdığı için asıl Allah (yaptığı iyiliği) başınıza kakar. Eğer imanınızda samimi iseniz, işin aslı budur. Şüphesiz, Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah, yaptıklarınızı görendir."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim, salih amellerinden ve güzel hallerinden bir şeye baktığında, onları kendisinden görürse, bu bir çeşit şirk olur; onları kendisine mal ederse, bu kendisi için bir tuzak olur; onları Rabb'inin takdiriyle O'ndan gelen birer ihsan olarak görürse, bu tevhid olur."[351]

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizi has tevhide ulaşmaya muvaffak eylesin. Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm etsin.

Hucurât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

351 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/12.

(50) KÂF SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kâf sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk beş âyettir. Sûre, adını başındaki "kâf" harfinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede Hz. Peygamber'e karşı edebe teşvik edildi ve edebe uymayan davranışlardan sakındırıldı. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] karşı edebi ancak onun peygamberliğinin hakikatini bilen kimse koruyabilir. Allah Teâlâ bu sûrede, onun gerçek bir peygamber ve uyarıcı olduğuna yemin ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِۚ (1) بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌۚ (2) ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًاۚ ذٰلِكَ رَجْعٌ
بَع۪يدٌ (3) قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْۚ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَف۪يظٌ (4)
بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَهُمْ ف۪ٓي اَمْرٍ مَر۪يجٍ (5) اَفَلَمْ يَنْظُرُٓوا اِلَى
السَّمَٓاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (6) وَالْاَرْضَ

مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝٧
تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ۝٨ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً مُبَارَكًا
فَاَنْبَتْنَا بِه۪ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَص۪يدِ ۝٩ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ
نَض۪يدٌ ۝١٠ رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَاَحْيَيْنَا بِه۪ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ ۝١١

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1-2. ***Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşırarak şöyle dediler: "Bu tuhaf bir şeydir!"***

3. ***"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz? Bu, uzak*** *(olması imkânsız)* ***bir dönüştür!"***

4. ***Şüphesiz biz, toprağın, onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz. Yanımızda*** *(her şeyi)* ***koruyan bir kitap vardır.***

5. ***Hayır, onlar hak kendilerine gelince onu yalanladılar. Bu halleriyle onlar, bir kargaşa ve kararsızlık içindedirler.***

6. ***Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir çatlak yoktur.***

7. ***Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden güzel bitkiler bitirdik.***

8. ***Bütün bunları, Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt vermek için yaptık.***

9. ***Ayrıca gökten bereketli bir su indirerek bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik.***

10. ***Tomurcukları üst üste dizilmiş yüksek hurma ağaçları yetiştirdik.***

11. ***Bütün bunlar, kullara rızık olsun diye yapıldı. Bu su ile ölü bir beldeye hayat verdik. İşte*** *(kabirlerden dirilip)* ***çıkış da böyledir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kâf.*" Ey bize yakın olan ve huzurumuza yaklaştırılmış peygamber! "*Şerefli Kur'an'a andolsun ki* sen yüce, şerefli bir peygambersin."

Bir diğer mana: Sonsuz kuvvet sahibi, bütün varlıklara çok yakın, her şeye gücü yeten, her şeyi hükmü altına alan Rabb'in hakkı için sen yüce, şerefli bir peygambersin.

Mücâhid demiştir ki: "Kâf, yeryüzünü çevreleyen bir dağ olup yeşil zümrüttendir. Üzerinde bir su kaynar. Semanın yeşilliği (gök rengi) ondandır. Sema onu kubbe gibi sarmıştır. İnsanların elde ettiği zümrütler, bu dağdan kopan parçalardandır."[352]

Rivayet edildiğine göre Hz. Zülkarneyn, Kafdağı'na ulaşmıştır.[353]

"*Şerefli Kur'an'a andolsun.*" Yani diğer kitaplara karşı ayrı bir şeref ve yüceliğe sahip olan Kur'an'a yemin olsun.

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: O Kur'an şerefli bir kelâmdır; kim onun anlamlarını bilir ve içindeki hükümlerle amel ederse o, Allah katında ve insanlar yanında şerefli biri olur.

Mana şudur: Yüce Kur'an'a yemin olsun ki sen uyarıcı bir peygambersin.

Yahut yüce Kur'an'a yemin olsun ki siz, mutlaka yeniden diriltileceksiniz.

Bir diğer mana: Şüphesiz biz, kendisiyle kâfirleri uyarman için bu Kur'an'ı sana indirdik; ancak onlar iman etmediler, "*bilakis içlerinden,* kendi cinslerinden *bir uyarıcının gelmesine şaşırdılar.*" Yani meleklerden yahut kendi aşiretlerinden değil de diğer insanların içinden bir uyarıcı peygamberin gelmesine şaşırdılar.

---

352 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/542; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/355; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/4. İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelen benzer bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/589.

353 bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/542; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/4. Vehb b. Münebbih'ten gelen bu rivayetin devamı âlimlerce tenkit edildiği için tamamını tercüme etmedik (mütercim).

Bu âyet, onların aslında şaşılacak bir şey olmayan duruma şaşırmalarını yadırgamaktadır. Bu durum şudur: İçlerinden adaletini ve güvenirliğini bildikleri bir zat yani Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], onları Allah'ın gazabından korkutmaktadır. Bu vasıfta olan biri, ancak kavmine samimi olarak nasihat eden ve onların başına kötü bir halin gelmesinden korkan kimsedir. O, korkulacak bir halin kavmine yaklaştığını bilince, onları uyarması gerekir. Hele bu korkulacak şey, (ahiret azabı gibi) son derece dehşetliyse, yapılacak uyarı da o derece şiddetli ve ciddi olur.

Yahut âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerini öldükten sonra dirilmekle uyarmasına şaşırmalarını reddetmektedir. Halbuki onlar, Allah Teâlâ'nın yerleri, gökleri ve arasındakileri yaratmaya gücünün yettiğini bilmekte ve ilk yaratışın O'nun tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmektedirler. Akıl da herkesin amelinin karşılığını görmesinin gerekli olduğuna ve aksi durumda bunca varlığın yaratılmasının abes olduğuna şahitlik etmektedir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların şaşkınlıklarını şöyle açıkladı: *"Kâfirler şöyle dediler: Bu tuhaf bir şeydir!"* Yani Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği öldükten sonra dirilme olayı şaşılacak bir şeydir. Yahut Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Kur'an'la uyarması şaşılacak bir şeydir.

Sonra şöyle dediler: *"Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz?"* Yani bizi uyaran Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] söylediği gibi, ölüp toprak olduğumuz zaman mı tekrar dirileceğiz? *"Bu, uzak bir dönüştür!"* Yani ölüp toprak olduktan sonra tekrar dirilmek, akıldan, hayalden ve âdetten uzak, kabul edilemez bir durumdur.

Allah Teâlâ, devamındaki âyette buyurdu ki: *"Şüphesiz biz, toprağın, onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz."* Âyet, onların öldükten sonra dirilmeyi uzak görmesini yadırgamaktadır. Çünkü ilmi ve lutfu her şeyi kuşatan, toprağın ölülerin cesedinden eksilttiğine, onların etlerinden ve kemiklerinden çürüttüğüne varana kadar her şeyi bilen bir zatın, onları önceden olduğu gibi yeniden diriltmesi nasıl uzak görülür?

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Toprak insanın her şeyini çürütür ancak 'acbü'z-zeneb' denen kuyruk sokumu kemiği hariç."*[354]

---

354 Müslim, Fiten, 142; Ebû Davud, Sünnet, 22; Ahmed, *Müsned*, 2/322.

Buna "us'us" denir. O, mercimek kadar küçük bir kemiktir. Toprak onu çürütmez; peygamberlerin, velilerin ve şehidlerin cesedini çürütmediği gibi ...

İbn Atıyye demiştir ki: "Allah Teâlâ, toprağın insandan noksanlaştırdığını (etinden ve kemiğinden çürüttüğünü) bilmekte ve onları korumaktadır. Bu durum, insanın bedenini, kıyamet günü dünyadaki haliyle diriltmek içindir. Doğru olan görüş budur. Bazı usul (kelâm) âlimleri, öldükten sonra diriltilecek olan bedenlerin, dünyadakinden başka olmasının mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bana göre bu görüş, Allah'ın kitabının zâhirine terstir. Diriltilecek bedenler dünyadakinden farklı olsaydı, kâfirlerin derileri, elleri ve ayakları onların aleyhine nasıl şahitlik ederdi? Bunun gibi daha birçok delil var ki hepsi, ahirette yeniden diriltilecek olanın, dünyadaki cesetler olduğunu kabul etmemizi gerektirmektedir."[355]

Âyet şöyle bitiyor: "*Yanımızda* varlıkların bütün tafsilatını *koruyan bir kitap vardır.*"

Yahut yanımızda, değiştirilip bozulmaktan korumuş bir kitap vardır ki o, levh-i mahfûzdur.

Yahut yanımızda, içine koyduğumuz ve yazdığımız şeyleri koruyan bir kitap vardır.

Bununla Allah Teâlâ'nın sonsuz ilmi de kastedilmiş olabilir. Bu durumda o, Allah Teâlâ'nın büyük küçük her şeyi bilmesi ile ilgili bir benzetme olmaktadır. Bu benzetmede ilâhî ilim, yanında her şeyi ihata eden bir kitabı bulunan ve ondan dilediği şeyi alan kimsenin ilmine benzetilmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, onlar hak kendilerine gelince onu yalanladılar.*" Yani onlar, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] onlara geldiğinde, kendisinin apaçık mucizelerle sabit olan peygamberliğini hiç düşünüp tefekkür etmeksizin yalanladılar.

---

355 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 5/156-157.

Kâfirlerin yalanladığı hakkın, Kur'an veya öldükten sonra dirilme haberi olduğu da söylenmiştir.

"Bu halleriyle onlar, bir kargaşa ve kararsızlık içindedirler." Bunun için Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] bazan mecnun, bazan sihirbaz, bazan kâhin demekte ve bir sözde sabit durmamaktadırlar.

Katâde demiştir ki: "Kim hakkı terkederse işi karışır, dini çıkmaza girer."

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onlar, üstlerindeki* her vakit gördükleri *göğe bakmıyorlar mı? Onu,* direksiz olarak yükselterek *nasıl bina ettik ve* hayret verici bir nizama sahip yıldızlarla *nasıl donattık! Onda hiçbir çatlak yoktur."* O, bütün kusur ve bozukluktan uzaktır.

"Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden güzel bitkiler bitirdik. Bütün bunları, Rabb'inin sanatlarındaki harika güzellik ve hikmet üzerinde *düşünerek Allah'a yönelen,* yani Rabb'ine dönen *her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt vermek için yaptık."*

"Ayrıca gökten bereketli, faydası çok *bir su indirerek bağlar, bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik."* Bahçelerden kasıt, meyve ağaçlarıdır. Tane ise arpa, buğday ve benzeri ürünlerin tanesidir. Özellikle tanenin söylenmesi, ziraat ve hasattan maksat o olduğu içindir; çünkü insan hayatının ikamesi büyük ölçüde ona bağlıdır.

"Tomurcukları üst üste dizilmiş yüksek hurma ağaçları yetiştirdik." Hurma, bahçede yetişen ağaçların kapsamına girdiği halde, bu âyette ayrıca söylenmesi, onun diğer ağaçlardan daha faziletli (ve faydalı) olduğunu belirtmek içindir.

"Bütün bunlar, kullara rızık olsun diye yapıldı." Yani basireti açacak şeyler ve öğüt ruhların gıdası olduğu gibi, bu sayılanlar da bedenlerin gıdası yapıldı. Ruhlara ait gıdanın önce söylenmesinde şöyle bir uyarı da vardır: Kulun, ruhunun gıdası olan şeylerden istifade etmesi, bedenin gıdası olan şeylerle zevklenmesinden daha mühim ve daha önceliklidir.

"Bu su ile ölü bir beldeye hayat verdik." Yani bu suyu içinde bir hareket ve canlılık olmayan tamamen kupkuru bir toprağa indirdiğimizde, kuru toprak canlanıp harekete geçti, içinden bitki ve çiçekler çıkardı.

"İşte kabirlerden dirilip *çıkış da böyledir."* Bu kuru ve ölü beldelerin dirilmesi gibi, siz de öldükten sonra kabirlerinizden dirilip çıkarsınız. Çünkü bir ölünün diriltilmesi, bütün ölülerin diriltilmesi gibidir.

Âyette, yerden bitkilerin çıkarılmasına "ihya" denmesi, ölülere hayat verilmesi için ise "çıkış" tabirinin kullanılması, kuru topraktan bunca güzel şeyi bitirmenin büyük bir iş olduğuna, ölüleri diriltmenin ise Allah için basit bir iş olduğuna dikkat çekmek içindir. Ayrıca bu şekilde iki durum arasındaki benzerlik ortaya konmakta, kıyas yönü açıklanmakta ve olay insanların anlayışına yaklaştırılmaktadır.

1-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Kâf." Ey Hakk'a yakın olan ve ilâhî huzura yaklaştırılan dost! Yüce Kur'an'ın hakkı için sen, şerefli bir sevgilisin; yüce melikin katından gönderilmiş bir peygambersin. Her ne kadar sen beşer isen de senin beşere nisbetin, taşlar arasındaki yakut gibidir. Beşer olmak, Allah tarafından özel seçilmeye (peygamberlik ve veliliğe) ters değildir. Bilakis Allah Teâlâ, kullarından dilediklerine, lutuf ve ihsanıyla bu iki hali birlikte verir. Kâfirlerin, peygamberlikle beşeriyet halinin bir arada bulunmasını uzak bulmaları, İblîs'in, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] çamurdan yaratılmış bir beşer olmasını, peygamberlik ve halifelik faziletine uzak bulması gibidir. Bu yanlış bir kıyastır, naslara (Kur'an ve Sünnet'e) terstir.

Kâfirlerin, insanlar arasından birinin peygamber olmasını uzak bulmaları gibi, cahiller de insanlar içinde onlara manevi terbiye verecek velilerin bulunmasını uzak gördüler ve içlerinden kendilerini Allah'a sevkeden ve onlara Allah'a giden yolu açıklayan bir uyarıcının (kâmil mürşidin) gelmesini şaşkınlıkla karşılayarak dediler ki:

"Bu, şaşılacak bir şeydir; biz, kalplerimiz gafletle ölmüşken ve dünyaya ait zevklere dalmış birer insan iken, müşahedeye dayalı marifetle ruhlarımız dirilecek öyle mi? Bu çok uzak bir dönüş ve çok zor bir iştir."

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Biz onlardan yeryüzünün noksanlaştırdığı (alıp götürdüğü ve eksilttiği) şeyleri biliyoruz."* Yani onların dünyanın maddi zevklerine bağlı nefislerinin, ruhların kemalatından noksanlaştırdığı şeyleri ve onları en aşağı derekelere yuvarlayışını biliyoruz. Eğer biz, bir kula özel inâyetimizi takdir etmişsek, onun ruhunu en üst makamlara çekeriz. Bizim katımızda her şeyi yazıp koruyan bir kitap vardır. O, herkesin derece ve makamını tesbit eder; onların her biri kendisine takdir edilen şeye ulaşır.

Fakat onlar, her devirde kendilerine gelen hakkı yani kendilerini Hakk'a davet eden kâmil mürşidleri yalanladılar. Bunun için, bir karmaşa ve çıkmaz içindedirler. Onlar bazan himmet ve haliyle terbiye ehlinin varlığını kabul ederler, ancak yolun ıstılahlarını inkâra giderler. Bazan hepsini kabul ederler, fakat belli bir şahsın veli olarak tayin edilmesini inkâr ederler.

Onlar, manen arınıp terakki etmiş kalplerin ve ruhların semasına bakmıyorlar mı biz onları nasıl bina ettik? Yani ilim ve marifetlerle onların derecesini nasıl yükselttik; iman ve ihsan nurlarıyla onları nasıl süsledik? Onlarda hiçbir bozukluk yoktur.

Biz, nefisleri de kulluk için hazırladık; imtihan zelzeleleri esnasında sarsılıp çalkalanmamaları için onlara sabit safi akıllar yerleştirdik. Onda, hikmet ve şeriat ilminden her türlü güzel meyveler bitirdik. Bütün bunları, yüce Mevlâ'sına dönen, O'nun marifetine yönelen her kul için bir basiret sebebi ve öğüt olması için yaptık.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bütün bunları, bizim fiillerimizi müşahededen sıfatlarımızı müşahedeye, sıfatlarımızı müşaheden de zatımızı müşahedeye dönen kimse için bir basiret sebebi ve öğüt yaptık."[356]

Biz, semadan, bereketi ve faydası çok olan ledünnî ilimlerin suyunu indirdik; onunla marifet bahçeleri ve yetişmiş tane bitirdik. Bu, ilâhî muhabbet tanesidir. Bu muhabbet, kalpten Allah'ın dışındaki her şeyi silip atar. Biz o kalpte kâmil marifet ağaçları yetiştirdik. Onun marifet meyvesi ve müşahede tadı, her yanını sarmıştır. O, kulların ruhları için

356 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/15.

manevi bir rızıktır. Biz, gaflet ve cehaletle ölmüş bir nefsi, marifet suyu ile diriltiriz. Cehaletin karanlığından ilmin nuruna çıkmak işte bu şekilde olur. Yani bu şekilde harika bir yolla olur, yoksa olmaz.

İnkâr Edenlerin Acı Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri, kendilerinden öncekilerin başına gelen âkıbetle korkutarak şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ۝١٢ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ
وَاِخْوَانُ لُوطٍ ۝١٣ وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
وَعِيدِ ۝١٤ اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فٖى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدٖيدٍ ۝١٥

12-14. ***Onlardan önce Nuh kavmi, Res insanları ve Semûd kavmi, Âd ve Firavun, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tübba'ın kavmi de yalanlamıştı. Bütün bunlar** (kendilerine gönderilen) **peygamberleri yalanladılar; bunun üzerine tehdidim gerçekleşti.***

15. ***Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlardan önce Nuh kavmi de yalanlamıştı."* Yani Kureyş'ten önce Hz. Nuh'un kavmi de Nuh [aleyhisselâm] kendilerini öldükten sonra dirilmeyle uyarınca, onu yalanlamıştı.

"Res insanları da yalanlamıştı." Res insanları, kendilerine Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] gönderildiği bir kavimdir. Bu konudaki açıklama Furkân sûresinin 38. âyetinin tefsirinde geçti.

Bazıları, Res insanlarının, Yemâme'de bir kavim olduğu söylemiştir. Onların ashâbü'l-uhdûd (hendekte ateş yakıp müminlere azap edenler) olduğu da söylenmiştir.

Res, "üzeri kapatılmamış kuyu" demektir.

"Semûd kavmi, Âd ve Firavun da yalanlamıştı." Firavun'la, kavmi kastediliyor.

"Lût'un kardeşleri de yalanlamıştı." Rivayete göre, Hz. Lût'un kavmi hanımı tarafından akrabasıdır; bunun için onlara "Lût'un kardeşleri" dendi.

"Eykeliler de yalanlamıştı." Eykeliler, Hz. Şuayb'ın [aleyhisselâm] Medyen insanları dışında gönderildiği kimselerdir.

"Tübba'ın kavmi de yalanlamıştı." Tübba', Yemen kralıdır.[357] O, kavmi Himyer'i hak dine davet etti, kendisini yalanladılar. Kendisine tâbi olanlar çok olduğu için ona, "Tübba'" denilmiştir.

İbn İshak der ki: "Son Tübba' (Yemen kralı), Esad Ebû Kerb b. Müleyke'dir.[358] O, doğuya yöneldiğinde Medine'ye uğradı. Medineliler kendisine karşı bir tepki göstermediler. O da oğlunu onların arasında yerine halef bıraktı. Oğlu bir hile ile öldürüldü. Bunu haber alan Tübba', onlarla savaşmaya ve Medine'yi yıkmaya karar verdi. Ona karşı ensardan bir kabile savaş için toplandı. Başlarında reis olarak Neccâroğulları'ndan Amr b. Talha bulunuyordu. Ensar, onlarla gündüz savaşıyor, gece ise kendilerini misafir gibi ağırlıyorlardı. Tübba' buna çok şaşırıyor ve, 'Gerçekten bunlar şerefli kimseler!' diyordu. Onlar bu halde iken yahudi Kurayzaoğulları'ndan iki âlim geldi. Onlar, kendi zamanlarının ileri gelen âlimlerindendi. Âlimler Yemen kralına,

'Ey melik, onlarla savaşma! Biz, bu yüzden başına acil bir azabın gelmesinden korkarız! Çünkü orası (Medine), ahir zamanda Kureyş kabilesinden çıkacak olan peygamberin hicret edeceği ve yerleşip kalacağı yerdir' dediler. Bunun üzerine kral, onlarla savaşa son verdi. Bu âlimler kralı kendi dinlerine davet ettiler. O da kabul etti. Sonra yanına bu iki âlimi ve yahudilerden bir grup insanı alarak Yemen'e döndü. Şehre yaklaşınca, Himyerliler,

---

357 Yemen krallarına genel bir ad olarak Tübba' denilmektedir.

358 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/545; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/233.

'Oraya girme, sen bizim dinimizi terkettin!' dediler. O da insanları kendi dinine davet ederek,

'O, sizin dininizden daha hayırlıdır' dedi. Onlar da,

'Aramızda ateşi hakem yap!' dediler. O zaman Yemen'de bir dağın alt kısmında bir ateş vardı. Aralarında bir anlaşmazlık olunca oraya giderlerdi; ateş zalim ve haksız olanı yakar, suçsuz ve mazlum olanı yakmazdı. Tübba',

'Doğru söylediniz, tamam!' dedi. Onlar putlarını çıkartıp ateşin karşısına koydular; iki âlim ise boyunlarında kitapları (Tevrat) asılı olduğu halde çıktılar. Ateş onların putlarını, putlarla birlikte sundukları diğer şeyleri ve Himyer insanlarından oraya giren adamları yaktı. İki âlim ise boyunlarında mushafları asılı bir şekilde Tevrat'ı okuyarak çıktılar; ateş onlara bir zarar vermedi. Bunu gören halk, topluca iki âlimin dinine girdiler. Yemen'de Yahudilik bu şekilde başladı ve yerleşti."[359]

Riyâşî (veya Rekkâşî)[360] demiştir ki: "Ebû Kerb Esad el-Himyerî Yemen meliklerinden olup Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilmeden 700 sene önce (Ehl-i kitap âlimlerinin verdiği bilgiler üzerine) kendisine iman etti."[361]

Tübba'ın Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ettiğini ifade eden şiiri, Duhân sûresinin 37. âyetinin tefsirinde geçti.[362]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bütün bunlar,* kendilerine gönderilen *peygamberleri* ve onların getirdiği hükümleri *yalanladılar."* Onların yalanladığı ilâhî hükümlerden biri de öldükten sonra dirilmedir. Öldükten sonra dirilme, bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettiği bir gerçektir. "Adı geçen kavimlerden her biri, kendilerine gönderilen *peygamberleri yalanladılar. Bunun üzerine, tehdidim gerçekleşti."* Yani onlara vaat ettiğim azap başlarına geldi.

359 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/545; Begavî, *a.g.e.*, 7/233-234. Aynı konuda benzer rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/416-418.

360 Bu okunuş için bk. Begavî, *a.g.e.*, 7/234.

361 Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/547; Begavî, *a.g.e.*, 7/234.

362 Şiir için ayrıca bk. Sa'lebî, *a.g.e.*, 5/545-546.

Bu âyette Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] için bir teselli, kâfirler için ise bir tehdit vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik?"* Yani biz, ilk yaratmada acizlik mi gösterdik ki onları tekrar yaratmada aciz kalacağımız düşünülsün? *"Hayır, onlar, yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler."* Yani onlar, bu konuda bir karmaşa ve şüphe içindedirler; şeytan onları aldattı, kendilerini şaşkınlık içine düşürdü. Şöyle ki onlara ölülerin diriltilmesinin imkânsız bir şey olduğu inancını güzel gösterdi, böylece onlar doğru delile göre hüküm vermeyi terkettiler. Doğru delil şudur: Varlıkları ilk olarak yaratmaya gücü yeten zatın, onu yeniden yaratmaya daha fazla gücü yeter.

Âyette sanki şöyle deniliyor: Onlar bizim ilk yaratmaya gücümüzün yettiğini inkâr etmiyorlar, onlar sadece (öldükten sonra) yeniden yaratma konusunda bir karmaşa ve şüphe içindedirler.

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: Âyette şuna işaret edilmektedir: Her zaman galip olan durum, hevânın ve hayvanî tabiatın insanlara galip gelmesi ve maddiyatın onları istila etmesidir. İnsanların nefisleri azgındır, haktan uzaktır ve bâtıla yakındır. Her ne zaman kendilerine bir peygamber geldi ise onu yalanladılar ve getirdiği şeyleri engellemek için onunla savaştılar. Kullar, Rab'lerinin nimetlerini inkâr ettiklerinde ilâhî azabı hak ettiler; onları helâk etmek Allah'ı aciz bırakmadı (O'nun için helâk etmek zor olmadı)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her zaman bu şekilde olmaktadır. Velilerden biri, insanlara kötü alışkanlıklarından vazgeçmelerini ve hevâlarının aksine hareket etmelerini emrettiğinde onu terkettiler ve kendisine düşman oldular. Bu sebeple hâlis kimseler az oldu, hali bozuklar çoğaldı. İnsanlar, "Alıştığımız şeylerden uzaklaşmak mümkün değildir!" dediklerinde, onlara deriz ki: Allah'ın her şeye gücü yeter. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeniden yaratılış konusunda şüphe içindedirler." Burada işaret edilen yeni yaratılış, ölü kalbin diriltilmesidir. Allah onun imanını yeniler, böylece ruhu ebedî bir hayat bulur. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Kuluna Şah Damarından Daha Yakın

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Hakîm'de takip ettiği usul şudur: Cenâb-ı Hak ne zaman kudretinin delillerinden bahsetse, peşinden sonsuz ilminden bahsetmektedir. Yahut ilminden bahsettiğinde, peşinden kudretine ait delil ve alametlerden söz etmektedir. Bu şekilde bütün yaratılan şeylerin Allah Teâlâ'ya ait olduğuna işaret edilmekte ve tabiatçıların görüşleri reddedilmektedir. Çünkü tabiatın ortaya koyduğu şeyler, kendisine ait bir ilme bağlı değildir. Her şey, ilâhî ilim ve kudretle olmaktadır. Bunun için Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُۚ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ
مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
قَع۪يدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَق۪يبٌ عَت۪يدٌ ﴿١٨﴾ وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ
الْمَوْتِ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَح۪يدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِۜ ذٰلِكَ
يَوْمُ الْوَع۪يدِ ﴿٢٠﴾ وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَٓائِقٌ وَشَه۪يدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ
ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَٓاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَد۪يدٌ ﴿٢٢﴾

16. ***Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız.***

17. ***Üstelik, biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) kaydetmektedir.***

18. ***İnsan ne zaman bir söz söylese, muhakkak onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunur.***

19. ***Ölüm sarhoşluğu insana gerçek olarak geldiğinde ona, "İşte bu, senin kaçmakta olduğun şeydir" denir.***

20. *(Ölülerin dirilmesi için)* ***Sûra üfürülür. İşte bu, ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür .***

21. ***Herkes beraberinde bir sevkedici, bir de şahit bulunduğu halde gelir.***

22. ***Ona, "Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir" denir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz."* Yani nefsinin ona fısıldadığı ve içine attığı hayır ve şer düşünceleri biliriz.

Vesvese, "gizli ses" demektir. Nefsin vesvesesi, akla attığı düşüncedir.

"Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız." Yani biz onun halini, kendisine en yakın olandan daha iyi biliriz. Şah damarı, boynun iki tarafında bulunan ve bir ucu kalpteki damara bağlı olan damardır. Bu damar kesildiğinde insan ölür.

"Üstelik, biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de onun yaptıklarını kaydetmektedir." Onlar, kulun bütün yaptıklarını kaydeden iki melektir.

Mana şudur: Allah Teâlâ latiftir; bilgisi en gizli şeylere ulaşır. İki melek insanın her söylediğini yazdığında, Allah insana, her yakından daha yakındır.

Âyette şu bildirilmektedir: Aslında yüce Allah'ın meleklerin tesbitine ihtiyacı yoktur; çünkü O'nun ilmi, meleklere gizli olan şeyleri de kuşatmaktadır. Kulların amellerinin iki meleğe yazdırılıp tesbit ettirilmesi ve kıyamet günü şahitlerin huzurunda amel defterlerinin açılıp ortaya konmasında, kul için daha fazla bir lutuf bulunmaktadır. Çünkü kulun,

Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi bilmesiyle birlikte, ayrıca meleklerin de amellerini yazdığını bilmesi, onun, günahlardan el çekmesine ve iyiliklere yönelmesine sebeptir.

Allah Teâlâ, bu iki meleğin bulunduğu yerden bahsederek şöyle buyurdu: "*Onların biri insanın sağ tarafında, diğeri de sol tarafında oturmaktadır.*"

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Senin sözlerini ve amellerini yazan iki meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeridir. Dilin onların kalemi, tükürüğün de mürekkebidir. Hal böyle iken sen, Allah'tan ve bu iki melekten hayâ edip çekinmeden, mâlâyâni işlerde koşup durursun!*"[363]

Dahhâk demiştir ki: "Onların oturduğu yer alt çenedeki kılın altıdır." Hasan-ı Basrî'den de bu manada bir görüş nakledilmiştir. Bunun için Hasan-ı Basrî, alt dudakla çene altındaki kılları temiz tutmayı güzel bulurdu.[364]

"*İnsan ne zaman bir söz söylese,* bir şey konuşsa ve ağzından bir ifade çıkarsa *muhakkak onun yanında,* ondan hiç ayrılmayan, kendisini sürekli *gözetleyen* ve yaptıklarını yazan *hazır bir melek bulunur.*" Yahut kendisine emredilen hayır ve şerri yazmak için hazırlanmış bir melek bulunur.

Ebû Ümâme'den [radıyallahu anh] rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"*İyilikleri yazan melek kulun sağındadır. Kötülükleri yazan ise sol tarafındadır. İyilikleri yazan melek, kötülükleri yazan meleğin âmiridir. Kul bir iyilik yaptığı zaman, sağdaki melek, onu on amel olarak yazar. Kul bir kötülük yaptığı zaman ise sağdaki melek, soldaki meleğe, 'Onu yedi saat yazma; belki tesbih veya istiğfar eder (Böylece onu temizler). İstiğfar etmezse bir günah olarak yaz' der.*"[365]

---

363 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/548; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/11. Muâz b. Cebel'den gelen merfu bir rivayette, bu iki meleğin kulun azı dişleri üzerinde oturduğu ve ağızdan çıkan sözleri yazdıkları belirtilmektedir (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/593; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 38981; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 351).

364 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/549. Meşhur olan görüşe göre, yazıcı melekler, insanın sağında ve solunda bulunurlar. İyilikleri yazan melek insanın sağında, kötülükleri yazan melek ise solunda bulunmaktadır.

365 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359;, Taberânî, *el-Kebîr*, 8/225; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/208; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/595.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Kulun amellerini yazan iki melek, kul tuvaletini yaparken ve cimâ ederken yanından uzaklaşırlar. Onlar, kulun hastalık halindeki inlemesine varana kadar her şeyini yazarlar."

İkrime demiştir ki: "İki melek, kulun sadece sevap veya günah olacak işlerini yazarlar."[366]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Yazıcı melekler, kulun amelinden yazdıkları ile Allah'ın huzuruna çıkarlar. Allah Teâlâ, kulun günlük olarak amelinin yazıldığı sahifeye bakar; günün evvelinde ve sonunda hayır yazıldığını görünce, meleklerine, 'Siz şahit olun, ben, bu sahifeye iki hayır arasında yazılan kusurları afettim' buyurur."*[367]

Yazıcı melekler dört tanedir: İkisi gece, ikisi gündüz görev yaparlar. Kul öldüğü zaman kabrinin üzerinde durup tekbir ve tehlil getirirler; bu da mümin kul için (sevap olarak) yazılır.[368]

Allah Teâlâ, yukarıda kâfirlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerini söyledikten sonra onlara her şeyi ihata eden kudreti ve ilmiyle delil getirerek, inkâr ettikleri şeyle ölümden sonra karşılaşacaklarını bildirdi ve durumu geçmiş zaman kipiyle ifade ederek onun çok yakın olduğuna dikkat çekti ve şöyle buyurdu:

"Ona ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi."

Buna göre özetle âyetin manası şudur: Şüphesiz, insanı biz yarattık. Biz onun zâhirini ve bâtınını (iç âlemini) biliriz. Biz ona, hayatının bütün aşamalarında ve kendisine aklı gideren ölüm sarhoşluğu hakikatiyle geldiğinde her şeyden, hatta kendisinden bile daha yakınız. Ölüm sarhoşluğu geldiğinde, işin hakikati ortaya çıkar, ölen kimsenin gerçek hali yani cennetlik veya cehennemlik olduğu belli olur.

"Ona, 'İşte bu, senin kaçtığın şeydir' denir." Yani bu ölüm senin tabiatın icabı hoşlanmadığın, korktuğun ve kaçtığın şeydir, denir.

---

366 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/359.

367 Tirmizî, Cenâiz, 9 (nr. 981); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/12.

368 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/549.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "Ölülerin dirilmesi için *sûra üfürülür. İşte bu,* yani sûra üfürülme vakti, *ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür."* Yani kendilerine sevap vaat edilenlerin onu bulacağı, azap vaat edilenlerin de ona düşeceği vakittir.

"Herkes, iyi ve kötü her nefis *beraberinde bir sevkedici, bir de şahit bulunduğu halde gelir."* Yani herkesin yanında iki melek bulunur; biri onu mahşere sevkeder; diğeri ise ameline şahitlik yapar.

Şöyle denilmiştir: Kulu mahşere sevkeden, onun iyiliklerini yazan melektir; şahit ise kötülülerini yazan melektir.

Ona şöyle denir: *"Andolsun ki sen bundan* yani bugün başına gelecek olan şeylerden *gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık,* senden gafleti giderdik. Bu gaflet, dünyada maddi şeylere bağlanıp kalmak, onlarla huzur bulmak, nefsanî hazlara dalmak ve bütün bakışı varlıklara yöneltmektir. İşte bugün, daha önce gafil olduğun şeyleri gördün! *"Artık bugün gözün keskindir."* Önündeki perde kaldırıldığı için her şeyi net olarak görür.

Gaflet, sanki kulun bütün bedenini saran bir örtü yahut iki gözünü kapatan bir perde yapıldı. Böylece kul, hakikat adına hiçbir şeyi göremez hale geldi. Kıyamet günü olduğunda bu perde düşer, gaflet gider, örtü açılır ve böylece kul, daha önce gafletinden dolayı görmediği şeyleri görür; dünyada iken kör olan gözü görmeye başlar. Ancak bütün bunlar, uyanmanın fayda vermediği bir günde gerçekleştiği için kula bir yarar sağlamaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

16-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve benzeri âyetler, kalbî murakabe makamı konusunda bir asıldır. Şu halde kulun, Allah'tan hayâ etmesi ve açığa çıkmasından utanacağı kötü düşünceleri içinden geçirmekten yani gönlünü kötü düşüncelere salmaktan çekinmesi gerekir. Ancak iradesiyle olmadan kalbine gelen kötü düşünceler bundan hariçtir; çünkü bu tür vesveseleri defetmek kulun imkânı dahilinde değildir. Bunun için kul, vesvese olarak kalan kötü düşünceden sorumlu olmaz.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Biz onun nefsinin verdiği vesveseyi biliriz"* âyetindeki vesvese, yerine getirmek istediği bir şehvet, insanlara gösteriş yapmak, kötü bir davranış, bozuk bir itikad yahut bunların dışında nefsin özelliklerinden bir şeydir. Nefsi, bu şekilde onun kalbini karıştırmak için vesvese verir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Biz bunları nasıl bilmeyiz; onların hepsi bizim takdir edip yarattığımız şeylerdir."[369]

Allah Teâlâ'nın, *"Biz ona şah damarından daha yakınız"* âyetinin bir manası da şudur: Ben herkese, kalbinin damarlarından daha yakınım. Gerçek budur. Çünkü fiilin meydana gelmesi, sıfatlarla olmaktadır. Sıfatlar ise zattan ayrılmaz. Şu halde yakınlık, ilim ve kudretle olmaktadır. Bu da zatla yakınlığı gerektirmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara yakınlığı, manevi bir yakınlıktır. Zira bütün varlıkları ayakta tutan ondaki manadır, yani manevi kuvvettir. Bunu iyi anla!

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"'Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız'* âyetinde bir grup için heybet ve korku; diğer bir grup için ise rahatlık, ünsiyet ve kalp sükûnu vardır."[370]

Allah Teâlâ'nın, *"Biri insanın sağ tarafında, diğeri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek (onun yaptıklarını) kaydetmektedir"* âyetinde Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Kim, vehmi ve cehli kendisini uzaklaştırdığı için benim kendisine yakınlığımın derecesini ve nasıl olduğunu bilmezse, şunu bilsin ki ben onun için bütün amellerini yazan iki melek görevlendirdim; belki onlardan hayâ edip günahtan uzak durur.

"İnsan ne zaman bir söz söylese, muhakkak onun yanında, yaptıklarını yazan *hazır bir melek bulunur"* âyeti hakkında deriz ki: Meleklerin yazdıkları, tesbit edebildikleridir. Kalbe ait amellere gelince, onları sadece Allah Teâlâ bilir. Onlar, sırf ihlâstır.

Âriflerden biri demiştir ki: "İhlâs ameli gizlemektir; onu bir melek bilmez ki yazsın, şeytan farketmez ki bozsun."

---

369 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/16.

370 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/117.

Âriflerin amellerinin çoğu, ibretle bakış ve tefekkür gibi kalbe ait amellerdir.

Rivayet edildiğine göre, âriflerden birine yazıcı melekler, "Ey efendim, bize özel amellerinden bir şey göster de onunla Allah katında sevinelim!" dediklerinde, ârif onlara şöyle demiştir: "Kıldığım beş vakit namazı yazmanız size yeter!"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu âyette, ayrıca Allah Teâlâ'nın kullarına olan sonsuz inâyetine işaret edilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, her bir kuluna, onları gece gündüz korumaları için meleklerinden ikisini görevlendirmiştir. Kul oturduğu zaman, meleklerin biri sağında, diğeri solunda durur. Kul ayağa kalktığı zaman, biri başının üzerinde, diğeri ayağının yanında durur. Kul yürüdüğü zaman, biri önünde, diğeri arkasında bulunur." Diğer açıklamaları için Kuşeyrî'nin tefsirine bakınız.[371] Onun bahsettiği bu iki melek, amelleri yazan meleklerin dışındaki meleklerdir.[372] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kuşeyrî, *"Ona ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: Nefis (ruh) dünyadan çıkmaya yaklaşınca, insanların halleri birbirinden farklı olur. Bazılarının o vakitte korkusu artar; ancak bu, ruhu çıkarken belli olur. Bazılarının ruhu çıkmadan önce manevi keşfi açılır (mana âlemini görür); böylece ruhu sakin olur, aklı korunur, huzuru elde eder ve seçme kabiliyeti güzel olur; bir isteksizlik ve nefret hali olmaksızın ruhunu sükûnetle teslim eder. Biri, bu manada şu beyitleri okumuştur:

"Ben ölsem de hevâ (sevgi) kalbimi doldurmaktadır. Şerefli kimseler aşk hastalığı ile ölürler."

"Sûra üfürülür. İşte bu, ilâhî vaadin gerçekleşeceği gündür." O gün, herkes için, ömrünün başından dirilme gününe kadar seyrine göre Allah'ın vaat ettiği şeyler vardır.

---

371 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/117.

372 Allah Teâlâ'nın, kulları korumak için melekleri görevlendirdiğini bildiren âyetler için bk. En'âm 6/61; Ra'd 13/11.

"Herkes, beraberinde bir sevkediciyle gelir." Yani herkes varlık âlemine, onu ezeldeki takdire göre sevkeden bir sâikle gelir. Bu sâik, her nefsi yaratılışın evvelinde (kendisi için takdir edilen şeye) ya lutufla yahut kahırla sevkeder. Bu durum, Allah Teâlâ'nın, ruhların bir kısmı için, *"Bunlar cennete gidecektir, artık yaptıklarına aldırmam"* buyurduğu ve diğer bir kısmı için de, *"Bunlar da cehennemliktir, artık sonucuna aldırmam"*[373] hükmünü verdiği anda olmuştur. Bir şahit de onlar üzerinde cereyan eden ezelî hükümlere bakarak buna şahitlik yapar. *"Ona, 'Sen bundan gaflette idin; şimdi senin perdeni açtık* (işin aslını sana gösterdik)*' denir."* (Böylece kulun fiilleri, kendisi için ezelde takdir edilen durumun şahidi, ispatı ve ahirette verilecek hükmün delili olur).

Kuşeyrî demiştir ki: "*'Ona, 'Sen bundan gaflette idin; şimdi senin perdeni açtık; artık gözün keskindir (gerçeği net olarak görür), denir'* âyeti şuna işaret etmektedir: İnsan, gayb âlemiyle şehadet âleminden yani melekût âlemine ait ruh ile madde âleminden oluşan bedenden yaratılmıştır. İlk halinde ona galip olan şehadet âlemidir; o, maddi âlemdir. Bu halde insan, zâhirî organlarıyla farklı cinsleriyle maddi âlemi görür. Bu haldeki insan, gayb âlemini idrak etmekten uzaktır. İnsanlar içinde bazılarının (dünyada) basiret gözünden perde açılır, artık kalp gözü keskinleşir; doğruyu görür, şerden sakınır. Onlar, saadet ehli müminlerdir. Bazı insanların basiret gözündeki perde de kıyamet günü açılır. '*O gün, kimseye imanı fayda vermez'* (En'âm 6/158). Onlar, cehennemlik kâfirlerdir."[374]

Kâfirlerin Ahiretteki Hali

Cenâb-ı Hak, kâfirlerin öldükten sonraki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ
عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا

373 Ahmed, *Müsned*, 4/186; Hâkim, *Müstedrek*, 1/31.

374 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/18. Elimizdeki nüshadaki açıklama, İbn Acîbe'nin yaptığı alıntıdan biraz daha kısadır (mütercim).

أٰخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ
وَلٰكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ
إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

23. *Beraberindeki şöyle der: "İşte bu yanımdaki* *(hesaba ve azaba)* ***hazır!"***

24-26. *(Allah, iki meleğe şöyle buyurur:)* ***"Atın cehenneme her inatçı nankör kâfiri; sürekli hayra engel olan, haddi aşan şüpheciyi, Allah ile beraber başka bir ilâh edineni. Atın onu şiddetli azabın içine!"***

27. *Yanındaki arkadaşı* *(şeytan),* ***"Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içindeydi" der.***

28-29. *Allah şöyle buyurur: "Benim huzurumda çekişmeyin. Çünkü ben, daha önceden size bu tehlikeyi haber verdim. Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmetmem."*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Beraberindeki* kendisi için tahsis edilen şeytan veya amelini yazan ve kendisine şahit olan melek *şöyle der: "İşte bu yanımdaki hazır!"*

Şeytan der ki: "İşte bu yanımdaki ve tasarrufumdaki kimse, cehennem için hazırdır; onu azdırıp saptırarak cehenneme hazırladım."

Yahut onu hesaba getiren melek der ki: "Bu onun yanımdaki amel defteri olup hesaba çekilmeye hazırdır."

Allah Teâlâ sonra, onu hesaba getiren ve ameline şahit olan meleklere, *"Atın onu cehenneme!"* buyurur. Yahut bu emir cehennemin görevli iki meleğine verilir. Yahut "atın" ifadesi, tek melek için kullanılmıştır.

Onlara denir ki: "Nimeti ve nimeti vereni inkâr eden *her inatçı,* haktan uzaklaşan ve hak ehline düşman olan *nankörü ateşe atın."*

"O sürekli hayra engel olan biridir." Yani o, mallardaki hakların yerine ulaşmasına çokça engel olan yahut her türlü hayrın, ehline ulaşmasına mani olan biridir. Yahut "hayırdan" kasıt İslâm'dır. Buna göre mana şöyle olur: Bu kimse, İslâm'a girmeye mani olan biridir. Âyet, müşriklerden Velîd b. Mugîre hakkında inmiştir. Velîd, kardeşinin oğlunun İslâm'a girmesini engelleyince bu âyet indi.[375]

"O, haddi aşan, zalim ve hakkı çiğneyen *biridir."*

"O, şüpheci, Allah Teâlâ ve dini hakkında şüphe eden *biridir."*

"O aynı zamanda Allah ile beraber başka bir ilâh edinen biridir. İşte onu atın şiddetli azabın içine!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yanındaki arkadaşı* yani dünyada ona musallat edilip hiç yanından ayrılmayan şeytan şöyle der: *'Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapkınlık içindeydi,* haktan çok uzaktaydı." Yani ben onu zorla azgınlığa düşürmedim; ancak o, kendisi azdı ve sapkınlığı hidayete tercih etti. Bu, şu âyette anlatıldığı gibidir:

"Şeytan onlara der ki: Benim, sizin üzerinizde bir gücüm yoktu, ancak ben sizi (kötülüğe) davet ettim, siz de hemen çağrıma uydunuz" (İbrahim 14/22).

Şu halde vesvese ve inkârı güzel gösterme şeytandan, onu tercih kâfirden, yaratma da Allah'tandır. Allah'a, yaptığından dolayı hesap sorulmaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah şöyle buyurur: Benim huzurumda,* yani hesap ve karşılık yerinde *çekişmeyin.* Çünkü bunun hiçbir faydası yoktur. *Hem ben, daha önceden,* amel etme ve kazanma diyarı olan dünyada, peygamberlerim diliyle *size bu tehlikeyi haber verdim."* Şimdi burada siz, boş bahane ve bâtıl mazeretler ileri sürerek azaptan kurtulmayı beklemeyin.

Âyetin manası şudur: Burada çekişmeyin; ben size önceden bugün başınıza gelecek şeyi haber vermiştim; bunu siz de biliyorsunuz. Ben, şeytana, *"Cehennemi, sen ve sana tâbi olanlarla dolduracağım"* dedim (Sâd

375 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/16.

38/85). Fakat siz, haktan yüz çevirip şeytana uydunuz. Artık bu vakitte çekişmenin bir manası ve yeri yok!

"Benim katımda söz değiştirilmez." Öyle ise benim, kâfirleri cehenneme koyacağım sözümü değiştirmemi beklemeyin. *"Ben kullara asla zulmetmem."* Ben bir kula, hiçbir günahı yokken sebepsiz yere tarafımdan azap etmem. Bilakis kulun başına gelen azap, kendisinin yaptığı inkâr ve isyanlar yüzündendir.

Ehl-i sünnet inancına göre, eğer Allah Teâlâ, kullarına hiç günahları olmadan azap edecek olsaydı, bu yaptığına zulüm denmezdi. O, kendi mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Ancak Cenâb-ı Hak, hiç kimseye günahı olmadan azap etmeyeceğini bildirmiştir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

23-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın en yakını, kötülüğü emreden nefsi ve Allah ile huzur bulan ruhudur. Nefis ruha galip gelince ve onu hevâsını yerine getirmek için kullanınca, kıyamet günü, "Bu, kınanmak için yanımda hazırdır" der. Bunun üzerine onlar için şöyle denir:

Nimeti inkâr eden her nankörü, manevi hastalıkları tedavi eden tabibi (kâmil mürşid) inkâr edeni, sürekli hayra mani olanı, ruhunu, kendisini nefsin kötü vasıflarından kurtaracak şeyde kullanmayanı, kibre düşüp Allah'a karşı azgınlık edeni, Allah'a davet edene boyun eğmeyeni, şüphe içinde kalıp şek, vehim ve kötü düşüncelerin oyuncağı haline geleni, Allah'tan kopma ve kalbinin perdelenme azabı içine atın.

Yahut manevi tabibin (kâmil mürşid) varlığından şüphe içinde olan ve Allah ile birlikte hevâyı, dünyayı ve sevgide Allah'a ortak koştuğu her şeyi bir ilâh edinip onu seven ve ona boyun eğen kimseyi şiddetli bir azabın içine atın. Bu azap, Allah'tan perdelenmek ve Allah dostlarıyla buluşamamaktır. Yahut o, maddi bir azaptır.

Yakın arkadaşı yani aslı semaya ait iken nefsin hevâsına uyduğu için dünyaya ait vasıflara bürünen ruhu der ki: "Rabbimiz, ben onu azdırmadım; çünkü azgınlık ve taşkınlık benim işim değildir, fakat o, de-

rin bir sapkınlık içindeydi, zira nefsine ve hevâsına tâbi oldu; beni de şehvet ve gaflet pislikleri içine attı."

Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurur ki: Bugün huzurumda çekişmeyin. Ben size daha önce içine düşeceğiniz azabı haber verdim. Size, şunu bildirdim:

"Şüphesiz nefis, devamlı kötülüğü emreder" (Yusuf 12/53).

"Nefsini arındıran kurtulmuştur; onu kötülüklere gömüp kirleten ise ziyana uğramıştır" (Şems 91/10). Ben, nefsiyle mücâhede eden ve onu aslına döndüren kimse hakkında şöyle dedim:

"Ey mutmain olmuş (Allah'ın zikriyle huzur ve sükûna kavuşmuş) nefis! Sen Allah'tan, Allah da sende razı olarak Rabb'ine dön!" (Fecr 89/27).

Benim katımda söz değiştirilmez. Ben, mücâhede ehlini huzuruma ulaştırmayı ve kendilerine zatımı göstererek şereflendirmeyi onlara vaat ettim. Bunu, *"Bizim uğrumuza mücâhede edenleri, biz mutlaka (rıza ve likamıza ulaştıran) yollarımıza sevkederiz"* (Ankebût 29/60) âyetiyle bildirdim. Ben ayrıca, *"Hayır, öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günahlar kalplerini iyice kaplamıştır"* (Mutaffifin 83/14) diyerek, gafillerin kalbini perdeleyeceğimi de haber verdim. Ben hiç kimseye zulmetmedim; çünkü zulüm benim benim şanıma ve saltanatıma yakışmaz.

Müjde ve Azabın Ortaya Çıkacağı Gün

Cenâb-ı Hak sonra, müjde ve azabının ortaya çıkacağı günden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ۝٣٠ وَأُزْلِفَتِ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ۝٣١ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ
۝٣٢ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ۝٣٣ ادْخُلُوهَا
بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ۝٣٤ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ۝٣٥

30. ***O gün cehenneme, "Doldun mu?" deriz. O da, "Daha fazla var mı?" der.***

31. ***Cennet, müttakilere, uzak olmayacak şekilde yaklaştırılır.***

32-33. ***Onlara şöyle denir: "Size vaat edilen bu cennet, Allah'a yönelen, O'nun emirlerini gözeten, görmediği halde Rahmân'dan huşû içinde ürperen ve O'na yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler içindir."***

34. ***"Oraya selâmetle girin. İşte bu, ebedîlik günüdür."***

35. ***Onlar için orada diledikleri her şey vardır; katımızda daha fazlası da vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün cehenneme, 'Doldun mu?' deriz. O da, 'Daha fazla var mı?' der."*

Âyete iki mana verilmiştir. Birincisi şudur: Cehenneme onca genişliği ve derinliği ile insanlar ve cinler grup grup atılır; nihayet cehennem dolar. Dolduktan sonra, "Bende dolmamış bir yer var mı?" der. Yani tamamen dolduğunu söyler.

İkinci mana şudur: Cehennem çok geniştir. Oraya girecek olan girdikten sonra, dolmaz ve daha fazlasını ister. Bu mana daha tercihe şayandır.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Cehennemin konuşmasının hakiki manada mı yoksa mecazen lisan-ı haliyle mi olduğu konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Âyet ve hadislerin zâhirinden anlaşılan, onun hakikaten konuştuğudur. Bu, Allah Teâlâ için kolaydır. Cehennemin, 'Daha fazla yok mu?' sözünün manası, onun, içine atılanlarla dolmayıp daha fazlasını istemesidir. Bazıları bu sözün, 'Bende fazlası için yer yok' manasına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre mana, 'Tamam, doldum, daha fazla yerim mi var!' demektir. Ancak birinci görüş daha tercihe şayandır. Şu hadis-i şerif buna delildir:

'Cehenneme sürekli birileri atılır, cehennem, 'Daha fazlası yok mu?' der. Nihâyet Cebbâr olan Allah, kademini (ayağını) onun üzerine kor; o zaman cehennem içine çekilip büzülür ve, 'Yeter, yeter!' der.'[376] Bu hadis üzerinde yapılacak birçok açıklama vardır fakat yeri burası değildir."[377]

Abdurrahman-ı Fâsî, *Hâşiye*'sinde[378] demiştir ki: "Cehennemin üzerine Allah Teâlâ'nın ayağını koyması, onun taşkınlığını engellemek ve kendisini kontrol etmek için bir misaldir. Cehenneme öyle bir emir geldi ki onu daha fazlasını istemekten menetti." İbn Hacer el-Askalânî demiştir ki:

"Hadiste geçen 'kadem'le yani Allah'ın ayağı ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Selefin bu ve diğer müteşâbih (manası kapalı) şeyler hakkındaki tutumu meşhurdur. Onlar, âyet ve hadislerde geçen bu tür şeyleri olduğu gibi kabul edip asıl manasını Allah'a havale ederler. Âlimlerin çoğu da bunu tevil etmişlerdir (uygun bir manada yorumlamışlardır). Bazıları, bunun manasının cehennemin taşkınlığını ve kızgınlığını giderip onu sakinleştirmek olduğunu söylemiştir. Cehennem, kâfirlere karşı ileri derecede kükreyip kabararak, 'Daha fazlası yok mu?' deyince, Allah Teâlâ, onu, sanki ayakaltına alıp ezmiş gibi sakinleştirdi. Hadisteki ayaktan kasıt, hakiki ayak değildir. Araplar, bazı durumları ifade etmek için vücut organlarını misal olarak kullanırlar. Bununla o organın kendisini kastetmezler. Mesela onların, 'Burnu yere sürtünsün', 'Eline düştü' gibi sözleri bu tür kullanıma birer örnektir."[379]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kim, birlik (tevhid) denizine dalarsa bu tür kapalı şeyleri halletmek ona zor gelmez; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinin bir sınırı yoktur; yüce Allah dilediği şekilde dilediği gibi tecelli eder; O'nun için bir sınırlama ve kısıtlama söz konusu değildir. Bunu ancak âriflerin sohbetine (terbiyesine) girerek fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşan kimseler anlar.

---

376 Buhârî, Tefsîru Sûre, 50/1, Tevhid, 7, 25, Eymân, 12; Müslim, Cennet, 38; Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 20; Ahmed, *Müsned*, 3/13.

377 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/303-304.

378 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

379 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/573.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Cennet, müttakilere, uzak olmayacak şekilde yaklaştırılır."*

Bu âyette, sûra ikinci kez üfürülüp insanlar yeniden dirilerek hesap yerine geldikten sonra müminlerin halleri anlatılmaya başlandı. Kâfirlerin halinin daha önce anlatılması, ya korkutmayı teşvikten önce yapmak ya da kâfirlerin çokluğunu bildirmek içindir. Çünkü kâfirlerin içinde müminlerin sayısı, siyah tenli bir hayvanın üzerindeki beyaz kıllar gibi azdır. [380] Yani cennet, inkâr ve isyanlardan sakınanlara yaklaştırılır; öyle ki hesap yerinde onu müşahede ederler, onu, içindeki bütün güzellikleriyle görürler. Onda toplanacakları ve onu elde edecekleri için sevinirler. Bu konudaki diğer açıklamalar -inşallah- âyetin tasavvufi işaretlerinde gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara şöyle denir: Bu,* sevap veya cennetin yaklaştırılması, *size* dünyada iken *vaat edilen şeydir.* O, bütün varlığı ile *Allah'a yönelen, O'nun emirlerini* yahut Allah'ın kendisine emanet ettiği hakları *gözeten, görmediği halde Rahmân'dan huşû içinde ürperen herkes içindir."* O, görmediği halde yüce Allah'ın azabından korkar, kibriya ridâsı içinde gözlerden gizlenen Rahmân'dan haşyet içinde korkar. O'nu, sonradan yaratılan maddi gözler görmez.

Âyette, "Rahmân" sıfatının söylenmesi, O'ndan korkan kimseyi ileri derecede övmek içindir. Çünkü Allah'tan haşyet içinde korkan kimse, O'nun rahmetinin genişliğini bildiği halde, bu bilgi onu Allah'tan korkmaktan alıkoymamıştır.

Yahut bununla şu bildirilmektedir: Onlar, Allah'ın azabından korkmakla birlikte, O'nun rahmetini de ümit etmektedirler.

Âyet şöyle bitiyor: "Onlara vaat edilen bu şey, *Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen her kul içindir."* Yahut o, Allah'ın razı olduğu bir kalp ve doğru ve geçerli inanç ile gelen içindir.

Onlara denir ki: *"Oraya selâmetle girin."* Yani nimetin elinizden gidip yok olmasından ve başına bir şey gelmesinden güvende olarak oraya

---

380 Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, Rikâk, nr. 6528; Müslim, İmân, 376.

girin. Yahut Allah Teâlâ ve meleklerin size selâmıyla birlikte oraya girin. *"İşte bu, ebedîlik günüdür."* Yani hesap verdiğiniz bu günün sonu, ebediyen bitmeyecek gündür ki onun bir nihayeti yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar için orada,* istenecek ve rağbet edilecek güzellik ve nimetlerden *diledikleri her şey vardır; katımızda daha fazlası da vardır."* Buradaki fazla nimet, onların dünyada Allah ile huzur derecesine göre yüce zatına bakmaktır.

Yahut daha fazlası, kulların akıllarına gelmeyen ve istekleri içine girmeyen ikram ve ihsanlardır. Onlar öyle ikramlardır ki onları hiçbir göz görmemiş, hiçbir kulak işitmemiş ve hiçbir beşerin kalbine doğmamıştır.

Şöyle denilmiştir: Bir bulut cennet sakinlerinin üzerinden geçer; onların üzerine hûri yağdırır. Hûriler, "Biz, Allah Teâlâ'nın, *'Katımızda daha fazlası da vardır' buyurduğu fazla ikramdanız"* derler.[381]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Her kula verilecek fazla nimet, dünyadaki himmeti ve hayırlara düşkünlüğü derecesinde olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

30-35. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, kıyamet günü cehenneme, "Doldun mu?" diye sorar; o da, "Daha fazlası yok mu?" der. Nefis de böyledir. Onun da şehvet ateşi tutuşmuştur. Ne zaman nefse, hazlarından birini versen, o, "Daha fazlası yok mu?" der. İnsanın gözünü ancak toprak doyurur. Bununla birlikte Allah, tövbe edenlerin tövbesini kabul eder. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İki kimse doymaz. Biri, dünya peşinde, diğeri de ilim peşinde koşan. Dünyanın peşinde koşanın Allah'tan uzaklığı artar; ilim peşinde koşanın ise Allah'ın rızasına ulaşması ve O'na yakınlığı artar."[382]

---

381 Fazla nimetin hûriler olduğuna dair bir rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/21; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/607. Meşhur olan görüşe göre, "daha fazla nimet", Allah Teâlâ'nın cemalini seyirdir.

382 Dârimî, Mukaddime, nr. 332.

Şunu bil ki ruh bir şeye âşık olduğunda, eğer o dünyaya ait bir şey ise buna "hırs" denir. Şayet Cenâb-ı Hakk'a ait bir şey ise ona "muhabbet" ve "şevk" denir. Hakikatte tek muhabbet vardır; ancak ruh şaşkınlığa düştüğü zaman muhabbeti, maddi şeylere döner, ezelî manalardan uzak kalır. Her ne zaman eşyaya hırsı artarsa, Allah'a muhabbeti noksanlaşır. Maddiyata hırsı azaldıkça, maneviyata muhabbeti artar.

Denilmiştir ki: Kalpte ne zaman maddi şeylerin muhabbeti artarsa, manevi şeylere yöneliş azalır; aksi de böyledir. Kalpte ilâhî muhabbet ateşi yandığında, artık onu, içine atılacak maddi şeyler teskin etmez. Kalbe atılan şeylerin hazlardan veya haklardan olması farketmez, hiçbir şey onu sükûna erdirmez. Bilakis ona, her ne zaman bir şey atılsa, "Daha fazlası yok mu?" der. Tâ ki yüce Allah ona kademini koyana kadar. O, Cenâb-ı Hakk'ın kalbe marifet nurunu atmasıdır. Bu nur kalbe atılınca, kalp fenâ fillâh haline ulaşır ve o zaman, "Yeter, yeter!" der.

Allah Teâlâ, sonra müminlerin halini şöyle haber verdi: *"Cennet, müttakilere yaklaştırılır."* Yani Allah'ın gayrinden sakınan müttakilerin seçkinlerinin kalplerine marifet cennetleri yaklaştırılır. Bu cennet onlara yaklaştırılır; onlar dünyada içine girerler. Kıyamet günü olduğunda ise onlara, mahşerde maddi nimetlerin sunulduğu cennet yaklaştırılır. Onlar, cennetin köşk ve odalarına binerler, onları uçurarak cennete götürür. Onlar, sıratı ve ateşi hissetmezler. Cenâb-ı Hak onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar, cehennemin hışıltısını bile duymazlar" (Enbiyâ 21/102).

Cennetlikler üç sınıftır: Bir grup cennete yaya olarak sevkedilir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir:

"Rab'lerinden korkanlar, cennete grup grup sevkedilirler" (Zümer 39/73). Onlar, müminlerin avamını oluşturan kimselerdir.

Bir grup, cennete, kendileri için binek sûretinde hazırlanmış olan taatlerinin üzerine binerek cennete sevkedilirler. Onlar âbid, zâhid, âlim ve salihlerden seçkin kimselerdir.

Havassü'l-havassa yani veliler içindeki seçkinlere gelince, onlar ârifler ve onlara bağlı kimselerdir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, *"Cennet, müttaki-*

lere yaklaştırılır" buyurduğu kimselerdir. Cennet kendilerine yaklaştırılır, ona binerek cennette giderler. Bu konudaki açıklamalar için Kuşeyrî'ye bakınız.[383]

Allah Teâlâ'nın, *"Bu, size vaat edilen şeydir"* âyetiyle işaret buyurduğu şey, (has kullara Hak katında ihsan edilen) sıdk makamıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, sonra bu makama ulaşan kimselerin sıfatını şöyle belirtti: *"Allah'a yönelen ve ilâhî emirleri koruyan."* Yani bu makam, bütün işlerinde Allah'a yönelen, O'ndan başkasını tanımayan, yalnızca O'na sığınan, nefeslerine varana kadar bütün vakitlerini Allah ile geçiren, nefesini sadece Allah rızasında harcayan, gayb halinde Rahmân'dan haşyet içinde olan kimselere aittir. Yani o, gaybın nuruyla Hakk'ın şahitlerini müşahede eden böylece O'ndan uzak kalmaktan veya perdelenmekten korkan kimseye aittir."

Kuşeyrî, devamında demiştir ki: "Haşyet, ünsle (sevgiyle) beraberdir; bunun için âyette, *'Rahmân'dan haşyet içinde olan'* buyurdu, 'Cebbâr'dan korkan' buyurmadı. Rahmân'dan haşyet içinde olmak, O'ndan ayrı kalmaktan korkmaktır.

Denilmiştir ki: Kuldaki bu haşyet, onun, Allah'ın her dilediğini yaptığını ve yaptıklarından kendisine hesap sorulmadığını bilmesinin gereğidir.

Yine denilmiştir ki: Haşyet (kalbin saygı içinde ürpermesi), korkudan daha latif ve gizli bir şeydir. Sanki o, heybete yakın bir haldir."[384]

Bu sıdk makamı, ilâhî huzura Allah'a yönelen bir kalple gelen kimseye aittir. Yani bütünüyle Allah'a yönelip O'nun dışındakilerden yüz çeviren bir kalple gelene aittir.

Onlara denir ki: Ayıp ve kusurlardan temiz bir halde, elinizden çekilip alınmasından ve geri dönmekten yana güvende olarak marifet cennetlerine girin. Bu, O'nun sözüdür. Bu, orada ebedî kalma günüdür. Onlar için bu marifet cennetlerinde türlü keşiflerden ve müşahede lez-

383 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/20.

384 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/21.

zetinden diledikleri şeyler vardır. İlâhî huzurda daha fazlası da vardır. Bu, ebediyen terakki ederek daha fazla marifet ve ihsana ermektir. Allah Teâlâ bizleri de onlardan yapsın. Âmin.

Kâfirlere Uyarı

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirleri tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً فَنَقَّبُوا فِى
الْبِلَادِۜ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ
لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍۗ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

36. ***Biz onlardan önce, kendilerinden daha güçlü olan ve ülkelerde dolaşıp duran nice nesilleri helâk ettik. Kaçıp kurtulacak yer mi var?***

37. ***Şüphesiz bunda,*** *(uyanık ve anlayışlı)* ***kalbi olan yahut şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır.***

38. ***Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Biz senin kavminden önce,* peygamberlerini yalanlayan nesiller içinde kuvvet ve atılganlıkta *onlardan daha güçlü olan ve ülkelerde dolaşıp duran nice nesilleri helâk ettik."* Yani beldelerde harp çıkaran, en uzak yerleri dolaşıp çeşitli tasarruf ve icraatlarda bulunan yahut ölümden korkarak köşe bucak kaçan kimseleri helâk ettik.

"Ölümden *kaçıp kurtulacak yer mi var?"* Ne mümkün! Ölüm onları yakaladı ve boyunlarını kırdı.

Âyetin son kısmına şu mana da verilmiştir: Onlar, Allah'ın emrinden ve hükmünden kaçıp kurtulacakları bir yer buldular mı?

Âyette, dolaşıp duranlarla kastedilenlerin Mekkeliler olması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, helâk edilen nesillerin yurtlarında yolculuk yapmakta, dolaşıp durmaktalar; onlar için bir kurtuluş buldular mı ki kendileri de benzer bir kurtuluş yerini ve yolunu düşünsünler?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz bunda,* yani anlatılan kıssalarda veya bu sûrede geçen şeylerde, *kalbi olan kimse için bir öğüt,* hatırlatma ve uyarı *vardır."* Yani bu bahsedilen şeylerde, temiz ve anlayışlı bir kalbi olup gördüğü şeylerin hakikatini anlayan ve onlar üzerinde tefekkür eden kimse için bir öğüt, hatırlatma ve uyarı vardır. Bu kimse, önceki kavimlerin helâk oluşunun ana sebebinin inkâr olduğunu bilir ve bir uyarı olmaksızın, sadece onların eserlerini (geride bıraktıkları harabe ve kalıntıları) görerek inkârdan geri durur.

"Yahut onda, şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır." Yani önceki kavimlerin başına gelen şeyleri kendisine anlatan vahye kalbiyle yönelip can kulağı ile dinleyen kimse için bir öğüt ve uyarı vardır. Şüphesiz, bunu yapan kimse, işin hakikatini anlar ve kendisini kötü sonuca götürecek inkâr ve isyanlardan sakınır.

"Şahit olarak kulak veren" demek, kalbi hazır olup gafil olmayan yahut Allah'ın kitabından okunan şeylere şahit olan kimse demektir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan bütün mahlûkatı altı günde yarattık."* Bu da yüce Allah'ın insanları öldükten sonra diriltmeye gücünün yettiğini gösteren bir delildir. Hem de insanın diriltilmesinden daha büyük bir şeye kudretini göstererek. Şu âyette olduğu gibi:

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışından daha büyüktür" (Mü'min 40/57).

Allah Teâlâ'nın, gökleri ve yeri altı günde yaratmasının hikmeti, insanlara acele etmeden teenni ile iş yapmayı öğretmektir. Yoksa Cenâb-ı Hak onları bir anda yaratmaya kadirdir. Âyette şöyle buyrulur:

"(Bir şeyi yapmak veya yaratmak için verdiğimiz) Emrimiz, sadece tek bir emirdir; o, göz kırpması gibidir (âniden gerçekleşir)" (Kamer 54/50). Bu duru-

mun emir âleminde olması muhtemeldir. Halk âlemine gelince, ilâhî hikmet burada yaratmayı tedricî olarak yapmayı gerektirmiştir. Yaratma da emir de O'na aittir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* Yani bütün bu âlemi yaratırken bize hiçbir bitkinlik ve yorgunluk dokunmadı. Bu âyet, yahudilerin cahilce söylediklerini reddetmektedir. Onlara göre, Allah Teâlâ âlemi yaratmaya pazar günü başladı, yaratmayı cuma günü bitirdi; cumartesi günü istirahate çekildi ve arşın üzerine uzandı. Allah, onların bu söylediklerinden yüce ve uzaktır.

36-38. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın, geçmiş nesillerden pek çok azgın kimseyi helâk etmesi, onlardan sonra gelenleri kötü işlerden sakındırmak içindir. Bunda, iki âleme bağlanmaktan ilgisini kesmiş temiz kalp sahipleri için bir öğüt ve uyarı vardır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Kalpler dört çeşittir: Bozuk kalp; bu, kâfirin kalbidir. Kilitli kalp; bu, münafığın kalbidir. Mutmain (huzur ve sükûna ermiş) kalp; bu, müminin kalbidir. Selim kalp; bu, Allah Teâlâ'nın cemal sıfatlarına ayna olan muhip ve mahbupların kalbidir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Beni yerim ve göğüm içine almadı, mümin kulumun kalbi aldı.'"[385]

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Bunda, Allah ile hazır ve huzur halinde olup bir an O'ndan gafil olmayan kimse için bir öğüt ve uyarı vardır."

Yahya b. Muâz demiştir ki: "Kalp iki çeşittir. Bir kalp vardır ki dünya meşgaleleriyle dolmuştur; öyle ki önüne ahiret işlerinden bir iş gelse ne yapacağını bilmez. Diğer kalp ise Allah ve O'nun müşahedesiyle doludur. Onun da önüne dünya ve ahiretle ilgili bir iş gelse ne yapacağını bilmez. O bütün kâinatı yoktan var edenin müşahedesiyle her iki âlemden de uzaklaşmıştır."[386]

---

385 Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256.

386 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/269.

Katâde demiştir ki: "Onda, sevinç ve sıkıntıda, genişlik ve darlıkta, Allah'tan başkasına yönelmeyen bir kalp için öğüt ve uyarı vardır."

"Yahut onda, şahit olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır." Yani o, Allah Teâlâ'dan gelen ve O'na götüren şeyleri müşahede eder. Yahut o, yüce zata ait sırları müşahede eder.

Kuşeyrî demiştir ki: "Bunun manası şudur: Kimde, bu özellikte bir kalp yoksa, onun için (hakkı dinleyecek) bir kulak bulunur; Allah ile hazır olarak O'nu dinler. Böylece, Allah'ın lutuf ve kahrını ortaya koyarak işaret ettiği şeylerden ibret alır."

"Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık" âyetinde işaret yoluyla deniyor ki: Biz, ruhların semasını, bedenlerin toprağını ve ikisi arasındaki nefisleri, kalpleri, sırları ve sırların sırrını altı günde yarattık. Yani mahlûkattan altı cins yarattık. Bunlar, dediğimiz gibi ruhlar, bedenler, nefisler, kalpler, sırlar ve sırların sırrı ile sınırlıdır. Bütün mahlûkat bunlara dahildir, onların dışına çıkmaz.

Bunları yaratırken bize bir yorgunluk dokunmadı; çünkü bizim her işimiz, "ol" emriyle derhal oluverir.

Allah İçin Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem], yüce zatı veya kendisi adına kâfirlerden işittiği eziyet verici sözlere sabretmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ
الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ
الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَاِلَيْنَا الْمَصٖيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ

الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعاًۜ ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا
يَقُولُونَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَع۪يدِ ﴿٤٥﴾

39. *Resûlüm, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb'ini hamdederek tesbih et.*

40. *Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tesbih et.*

41. *Münâdînin yakın bir yerden sesleneceği güne de kulak ver.*

42. *O gün insanlar korkunç sesi gerçekten işitirler. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür.*

43. *Şüphesiz, biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir.*

44. *O gün yer yarılıp açılır ve insanlar süratle kabirlerinden çıkarlar. Bu, bizim için çok kolay bir toplamadır.*

45. *Biz onların ne dediklerini çok iyi bilmekteyiz. Sen, onlara karşı bir zorba değilsin. O halde sen, benim uyarımdan korkanlara bu Kur'an'la öğüt ver.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, onların söylediklerine sabret."* Yani müşriklerin, öldükten sonra dirilmeyle ilgili söyledikleri boş sözlere sabret. Şüphesiz, Allah, onları yeniden diriltmeye ve kendilerinden intikam almaya kadirdir.

Yahut sen, onların senin hakkında söyledikleri kusur ve yalanlamayla ilgili sözlerine sabret.

Yahut yahudilerin inkâr ve teşbih (Allah'ı varlıklara benzetme) içeren sözlerine sabret.

"Ayrıca güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabb' ini hamdederek tesbih et."

Âyetin manası şudur: Resûlüm, müşriklerden ve Ehl-i kitap'tan işittiğin eziyet verici şeylere sabret ve onlardan yüz çevirip Allah ile meşgul ol; O'nu tesbih et. Yani Rabb'ini, mümkün olan şeyleri yaratmada acizlikten ve O'nu herhangi bir varlığa benzemekten yüce ve uzak tut. Cenâb-ı Hakk'ın sana ihsan ettiği hakka ve doğruya isabet nimetine hamdederek O'nu *güneşin doğuşundan ve batışından önce tesbih et*. Güneşin doğuşundan ve batışından önceki vakitler, fecir ve ikindi vaktidir. Onların fazileti meşhur ve malumdur.

"Gecenin bir kısmında da O'nu tesbih et." Yani gecenin bir bölümünde O'nu tesbih et. *"Bir de secdelerin* yani beş vakit namazların ardından *O'nu tesbih et."*

Bazıları, âyetteki tesbihten kastın, beş vakit namaz olduğunu söylemiştir. Buna göre, güneşin doğmasından öncesiyle kastedilen, sabah namazıdır. Güneşin batmasından öncesiyle kastedilenler, öğle ve ikindi namazlarıdır. Gecenin bir bölümüyle kastedilenler, akşam, yatsı ve teheccüd namazlarıdır. Secdelerin peşinden ile kastedilenler ise farz namazlardan sonra kılınan nâfilelerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Münâdînin yakın bir yerden sesleneceği güne de kulak ver."* Yani sana, kıyametin halleriyle ilgili vahyedilenlere kulak ver! Onda, korkutma ve haber verilen şeyin korkunçluğunu ifade etmek vardır. O gün seslenecek olan, İsrâfil'dir [aleyhisselâm]. Hz. İsrâfil,

"Ey çürümüş kemikler, lime lime olmuş etler, dağılıp gitmiş tüyler, Allah Teâlâ aranızda hüküm vermek için sizin toplanmanızı emrediyor" diye seslenir.

Şöyle denilmiştir: Hz. İsrâfil sûra üfürür, Hz. Cibrîl ile insanları mahşere çağırır.

Bu seslenme çok yakın bir mekândan olur. Öyle ki onun çağrısı herkese eşit şekilde ulaşır.

Bazıları yakın bir mekândan yapılacak bu seslenmenin Beytülmakdis'ten olacağını söylemiştir; çünkü orası, 12 mil yüksekliği ile yeryüzünde göğe en yakın yerdir ve ayrıca yeryüzünün ortasıdır.[387]

---

387 Açıklama için bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/26; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/265.

Bazıları yakın mekândan yapılacak seslenmenin, ayaklarının altından olduğunu söylerken, bazıları da onun saçlarının diplerinden olacağını ve kulun, her bir saçından bunu işiteceğini söylemiştir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"O gün insanlar korkunç sesi gerçekten işiteceklerdir."* O, sayhanın işitileceği gündür ve bu sayha, sûra ikinci üfürmedir. *"İşte bu, kabirlerden çıkış günüdür."*

"Şüphesiz biz insanları *diriltir ve öldürürüz."* Yani bize hiç kimse ortak olmaksızın onları dünyada öldürürüz. *"Dönüş,* bizden başkasına değil, *ancak bizedir."*

"O gün yer yarılıp açılır ve insanlar süratle kabirlerinden çıkarlar. Bu, bizim için çok kolay bir toplamadır." Yani onları yeniden diriltmek bizim için çok kolaydır.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onların,* öldükten sonra dirilmeyi inkâr etme, âyetleri yalanlama ve onların dışında içinde hiçbir hayır olmayan konuşmalarında *ne söylediklerini çok iyi bilmekteyiz."*

Bu âyet onlar için bir tehdit ve Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bir tesellidir.

"Sen, onlara karşı bir zorba değilsin." Yani sen onlara zorla bir şey yaptırmak için görevli biri değilsin; sen sadece bir davetçisin. *"Sen onların üzerinde zorlayıcı değilsin"* (Gâşiye 88/22) âyetinde geçtiği gibi. Yani sen onların üzerinde, kendilerini iman etmeye zorlayan bir idareci değilsin. Bu âyet, kâfirlerle savaşmayı emreden âyetten önce inmiştir.

"O halde sen, benim uyarımdan korkanlara bu Kur'an'la öğüt ver." Çünkü öğütten ancak onlar etkilenir. Şu âyette olduğu gibi:

"Sen sadece ondan korkanları uyarıcısın" (Nâziât 79/45). Onların dışındakilere gelince, biz onların sözleri ve işleri hangi uyarıyı ve azabı gerektiriyorsa kendilerine onu yaparız!

39-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hakk'a yönelen kimse! İnsanlardan işittiğin acı ve kırıcı sözlere sabret; genişlik ve darlık halinde Rabb'inden bahsederek onlardan uzaklaş.

Yahut kalbine marifet güneşi doğmadan önce manevi seyir halinde ve o doğduktan sonra batmadan önce Rabb'ini zikret. Yine manevi kabz durumunda ve seyirden kesilme halinde Rabb'ini zikret, bast haline ulaşana veya marifet güneşi doğana kadar ona devam et. Secdelerin peşinden de Rabb'ini zikret. Bu secde, kalbin ilâhî huzurda secdeye kapanıp bir daha başını kaldırmamasıdır.

Hakk'a çağıranın sesine de kulak ver. O, yakın bir mekândan gelen gayba ait gizli sesler, ilâhî vâridatlar ve sadık ilhamlardır. Onların geldiği yer kalptir. O gün, nefisler, Hak'tan gelen ve Hakk'a davet eden sesi gerçek olarak işitirler. Eğer kendilerine ilâhî inâyet takdir edilmişse, o sese icabet edip boyun eğerler. O, kalpten boş âdetlerin ve şehvetlerin çıkış günüdür. Böylece ruh hayat bulur; gaflet ve cehaletle öldükten sonra, Allah'ın izniyle yeniden dirilir.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Şüphesiz biz, bazı nefisleri marifetimizle diriltiriz, bazı nefisleri de kahrımızla öldürürüz. Dönüş ancak bizedir. Kim kendi isteği ile bize dönerse ona bolca ikram ve ihsanlarda bulunuruz, onu kudsî huzurumuzda ağırlarız. Kim de bize ölümle zorla dönerse onu kınar veya kusurunu bağışlarız. Onu bizden uzaklık makamında tutarız.

O gün yer açılır, insanlar çıkar. Toplanma yerinin açılması, umum halk içindir. Varlık yerinin (varlığını hakikatinin) açılması ise seçkin kullar içindir. Yani onlar için kâinatın maddi perdesi ortadan kalkar, resimler silinir, yer ve gökler başka bir hale çevrilir. Bu, bizim için kolay bir toplamadır. Yani sizi maddi varlığınızdan sıyırıp kalbinizi bizde toplamak ve bizimle bâki hale getirmek bizim kudretimiz ve inâyetimiz için kolaydır.

Her devirde insanları Allah'a davet eden davetçilere, halk sırtını dönüp onlara eziyet ettiğinde denir ki: "Biz onların size ne söylediklerini çok iyi bilmekteyiz; siz onlara zorla bir şey yaptıran biri değilsiniz. Siz

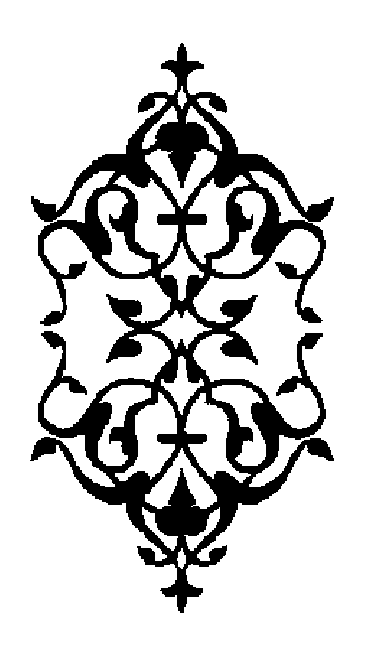
sadece, Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] halifesi olarak bir davetçisiniz. Öyleyse onları Kur'an'la uyarın ve ilâhî tehditten korkanı Allah'a davet edin. Çünkü öğüt ve uyarıdan yalnızca onlar anlar.

Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kâf sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(51) ZÂRİYÂT SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Zâriyât sûresi Mekke döneminde inmiş olup altmış âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "ez-zâriyât" kelimesinden almıştır. **Zâriyât**, "esip savuran rüzgârlar" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"İnsanları öldükten sonra diriltecek toplamak bizim için kolaydır"* (Kâf 50/44) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrenin başında da bunun mutlaka meydana geleceğine yemin ederek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًاۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًاۙ ﴿٣﴾
فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًاۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Dağıtıp savuranlara,*

2. *Ağır yük taşıyanlara,*

3. Kolayca akıp gidenlere,

4. İşleri taksim edenlere andolsun ki

5. Size vaat edilen şüphesiz doğrudur.

6. Hesap ve ceza mutlaka gerçekleşecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Dağıtıp savuranlara andolsun."*

Şiddetle savuranlar rüzgârlardır; çünkü rüzgar toprağı, otları ve diğer şeyleri savurmaktadır.

"Ağır yük taşıyanlara da yemin olsun." Onlar yağmur taşıyan bulutlardır. Yahut su yüklü bulutları taşıyan rüzgârlardır.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], ağır yük taşıyanların, insan yüklü gemiler olduğunu söylemiştir.

"Kolayca akıp gidenlere de *yemin olsun."*

Kolayca akıp gidenlere şu manalar verilmiştir:

Denizde akıp giden gemiler.

Havada esiş istikametinde akıp giden rüzgârlar.

Rüzgârların sevkiyle gökte akıp giden bulutlar.

Yörüngesinde kolayca akıp giden hareketli yıldızlar.

"İşleri taksim edenlere de yemin olsun." Yani meleklere yemin olsun. Melekler, yağmurları, rızıkları, ecelleri, rahimlerde yaratılanları, rüzgârları ve bunların dışındaki gayba ait şeyleri taksim etmektedirler. Çünkü bütün bu işler, onun için görevlendirilmiş meleklerin hizmetiyle olmaktadır.

Bu dört âyette kastedilenin rüzgârlar olması da mümkündür; çünkü rüzgârlar bulutları yaymakta, onları taşımakta, sağa sola sevketmekte, onları havada kolayca akıtıp götürmekte ve onları değişik beldelere taşıyarak yağmurları taksim etmektedir.

Birinci manaya göre, Allah Teâlâ, rüzgârlara, onların sevkettiği bulutlara, yörüngesinde akıp giden feleklere (yıldızlara) ve rızıkları taksim eden meleklere yemin etti.

İkinci manaya göre ise rüzgârın esişine yemin etti. Rüzgâr, toprağı ve küçük taşları parçalayıp dağıtmakta, bulutları taşımakta, onları havada yayarak akıp gitmekte ve yağmuru taksim etmektedir.

Bu varlıklara yemin edilerek bildirilen şey şudur: *"Size vaat edilen* öldükten sonra dirilme ve amellere karşılık verme *şüphesiz doğrudur. Hesap ve ceza* yani amellere karşılık verme *mutlaka gerçekleşecektir."*

Âyette özellikle bu şeylerin söylenmesi şunun içindir: Bütün bunlar, tabiatın muktezasına aykırı birer harika iştir. Onları yapmaya gücü yeten zatın, sizi öldükten sonra diriltmeye de gücü yeter. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Dağıtıp savuranlara yemin olsun." İşaret ehline göre o, kalplere gelen ilâhî vâridat rüzgârıdır. O, kalbe geldiğinde oradan hastalıkları, şüpheleri, vehimleri ve kötü düşünceleri söküp atar; çünkü o, Kahhâr olan Allah'ın katından gelmektedir; isabet ettiği her şeyi silip süpürür.

"Ağır yük taşıyanlara yemin olsun." Onlar, ilim, hikmet ve manevi mevhibe taşıyan manen temizlenmiş nefislerdir. Onlar, öyle ağır bir yük taşımaktadır ki ağırlığı hesap edilemez.

"Kolayca akıp gidenlere yemin olsun." Onlar, ahadiyyet denizinde yüzen fikirlerdir. Onlar, ceberûttan melekûta doğru yüzerler, sonra mülk âlemine inerler, orada değişik hikmet ilimleri elde ederler. Bütün bunlar belli bir seyir içinde azar azar gerçekleşir.

"İşleri taksim edenlere yemin olsun." Onlar, manevi ve maddi rızıkları dağıtan ruhlar veya kemale ermiş sırlardır. Allah Teâlâ, ruhlar ve sırlar kemale erdiklerinde, lutfuyla bu işleri onlara yaptırır. Onlar, velilerden tasarruf ehli ruhlardır.

Bize vuslat hususunda vaat edilenler, talebinde samimi olanlar için gerçek olup muhakkak gerçekleşecektir. Bizim uğrumuza yapılan mücâhedeye, muhakkak müşahede ile karşılık verilecektir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, itaat edenlere cenneti, tövbe edenlere muhabbetini, velilerine yakınlığını, âriflere vuslatı, başına gelen musibete sabredenlere de rahmetini vaat etti."[388]

Herhalde Kuşeyrî'nin velilerden kastı, bütün salihlerdir.

Kâfirlerin Şaşkınlığı

Cenâb-ı Hak sonra, göğe yemin ederek kâfirlerin içine düştüğü şaşkınlığa şöyle dikkat çekti:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِۙ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَفٖي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍۙ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ
مَنْ اُفِكَۜ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذٖينَ هُمْ فٖي غَمْرَةٍ سَاهُونَۙ ﴿١١﴾
يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدّٖينِۜ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا
فِتْنَتَكُمْۜ هٰذَا الَّذٖي كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

7. ***Yollara** (yörüngelere)* ***sahip göğe andolsun ki***

8. ***Şüphesiz siz, farklı ve çelişkili sözler içindesiniz.***

9. ***Ondan çevrilen çevrilir.***

10. ***Yalancılar kahrolsun.***

11. ***Onlar, cehalet ve gaflet içindeki şaşkın kimselerdir.***

12. ***Onlar, "Hesap ve ceza günü ne zaman?" diye sorarlar.***

13. ***O gün, ateş üzerinde azap görecekleri gündür.***

14. ***Onlara, "Tadın azabınızı! İşte bu, hemen gelmesini isteyip durduğunuz şeydir" denir.***

---

388 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/26. Son madde, Kuşeyrî'den eklendi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yollara* yani yörüngelere *sahip göğe andolsun ki ..."*

Gökteki yollardan kasıt, ya yıldızların seyir yeri olan maddi yollardır veya tefekkür ve nazar ehlinin yıldızlara bakarak delil, ilim ve marifete ulaştığı manevi yollardır. Şüphesiz, onlar için de birçok yol vardır.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu yemindeki incelik şudur: Kâfirlerin farklı ve ayrı hedeflere yönelik sözleri, birbirlerine olan uzaklıkları ve farklı hedefleri yönüyle gökteki yollara benzetildi."[389]

İbn Abbas [radıyallahu anh] ve diğerleri, "yollar" manası verdiğimiz "hubuk" kelimesinin, "düzgün ve güzel" anlamına geldiğini belirterek âyete şu manayı vermişlerdir: "Düzgün ve güzel yaratılışa sahip göğe yemin olsun."[390]

Hasan-ı Basrî, "hubuk"un yıldız anlamına geldiğini söyleyerek âyete, "Yıldızlara sahip göğe yemin olsun" manasını vermiştir.[391]

İbn Zeyd, "hubuk"un aslı itibariyle sağlam yapı anlamına da geldiğini söyleyerek, âyete, *"Sağlam yapıya sahip göğe yemin olsun"* manasını vermiş ve, *"Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik"* (Nebe' 78/12) âyetinin buna delil olduğunu söylemiştir.[392]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Ey Mekkeliler, şüphesiz siz, farklı ve çelişkili sözler içindesiniz."* Yani siz, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında birbirinden farklı ve çelişkili sözler söylüyorsunuz. Ona bir defasında "şair", diğerinde "sihirbaz" diyorsunuz. Siz, Kur'an hakkında da aynı durumdasınız. Ona, bir defasında "şiir", diğerinde "öncekilerin masalları" diyorsunuz.

"Ondan yani Kur'an'dan veya Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] *çevrilen çevrilir."* Yani kimin hakkında ondan yüz çevirmesi takdir

---

389 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 2/428.

390 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/371; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/31.

391 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/267.

392 Kurtubî, *a.g.e.*, 17/31.

edilmişse o kimse yüz çevirir. O hakiki bir yüz çevirme olup ondan daha korkunç ve daha şiddetli bir yüz çevirme yoktur. Yani ancak bütün saadet ve hayırdan yüz çeviren kimse imandan yüz çevirir. Yahut ezelde hakkında yüz çevirmesi takdir edilen kimse ancak imandan yüz çevirir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu âyeti öncesine bağlayarak manalandırmak daha uygundur. Buna göre âyetin manası şudur: Peygamber ve Kur'an hakkındaki bu tür çelişkili sözlerden, Allah Teâlâ'nın ilminde hakka çevrilmiş ve kendisine ilâhî inâyet takdir edilmiş kimse yüz çevirir (O kimse, bu tür sözlerden uzaklaşıp hakka ve imana döner). Sarf (dönme ve çevrilme) kelimesi, genelde hayırdan şerre dönmede kullanılır. Fakat bu, örfî manasıdır, lugat manası değildir. En doğusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yalancılar kahrolsun."* Bu bir bedduadır. Şu âyette olduğu gibi: *"Kahrolası insan, ne kadar da nankördür!"* (Abese 80/17).

Âyette geçen yalancılar, doğru olmadan ve geçerli bir delile dayanmadan kendi tahminleriyle yalan söyleyenlerdir. Onlar, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve Kur'an hakkında farklı ve çelişkili sözler söyleyenlerdir. Sanki, "Onlara lânet olsun!" denildi.

"Onlar, kendilerini sarmış *bir cehalet içindedirler* ve onlara emredilen şeylerden *gafil bir haldedirler."*

"Onlar, 'Hesap ve ceza günü ne zaman?' diye sorarlar." Yani, "Bu hesap ve ceza günü ne zaman gelecek?" derler. Fakat onlar bunu hakikaten vaktini öğrenmek için değil, alayla hemen gelmesini isteyerek sorarlar.

Cenâb-ı Hak, onlara şu âyetle cevap verdi: *"O gün, ateş üzerinde azap görecekleri gündür."* Yani o gün onlar, ateşe atılarak yakılır ve azaba uğratılırlar. *"Onlara, 'Tadın azabınızı!* İşte bu, *hemen gelmesini isteyip durduğunuz şeydir' denir."* Yani onlara, "İşte bu, sizin dünyada, *'Haydi bize vaat ettiğin azabı getir'* (A'râf 7/70) diyerek hemen gelmesini istediğiniz azaptır" denir.

7-14. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, hakikatlerin semasına yemin etti. Hakikat semasına, ruhların seması denir. Çünkü hakikat ehli, ruhanî ve semavî kimselerdir. Onlar, ruhaniyetleri, beşeriyet yönlerine galip geldiğinden bedenlerin toprağından, ruhların semasına yükselmişlerdir. Nitekim zâhirî ilim sahibi manen kuru kimseler ise yere bağlı beşerî kimselerdir. Onların da toprağa bağlı beşerî yönleri, semavî ruhaniyetlerine galip gelmiştir. Bununla birlikte her biri için farklı yollar vardır.

Hakikat semasının yolları, ona ulaştıran yollara girmektir. Bu, manevi makam ve menzilleri aşmak ve nefsanî perdeleri ortadan kaldırmaktır. Bunları başaran kimseler, nihayet müşahede makamına ulaşır ve yüce melikin katında sıdk makamında otururlar.

Zâhirî hükümlerin yolları ise önceki âlimlerin sahip olduğu görüşler ve takip ettiği usuldür. Sonrakiler, öncekilere tâbi olur. Onlar da sonuçta Allah'ın rızasına ve cennet nimetlerine ulaşırlar.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], talebesi Ebü'l-Abbas-ı Mürsî hakkında derdi ki: " Ebü'l-Abbas, semanın yollarını, yeryüzünün yollarından daha iyi bilir." Yani o, hakikatlerin yollarını, hükümlerle ilgili mezheplerden daha iyi bilir. Bu söz, *"Yollara sahip göğe yemin olsun ki ..."* âyetine işaret etmektedir.

Allah'ı bilmeyen kimseler, farklı söz, çelişkili görüşler üzere bulunmaktadır. Onların kalplerini, bir noktada birleşmiş göremezsin. Onların kalpleri dağınık, niyetleri farklı, himmetleri basit ve sözleri çelişkilidir. Hakikat ehli ârifibillâh zatlar ise böyle değildir. Onların kalpleri tek bir sevgi ve tek bir hedef üzerinde toplanmıştır ki o, Allah'tır. Onların başlangıcı seyrü sülûkte farklı olsa da sonları birdir. O, müşahede halinde ilâhî huzura ulaşmaktır. Allah kendisine rahmet eylesin, İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde bu konuda demiştir ki:

"İnsanların mezhepleri, ihtilaf üzere kurulmuştur; sûfîlerin mezhebi ise ittifak üzere kurulmuştur."

Bir şair de şöyle der:

"Senin güzelliğin bir iken, onların ifadeleri farklıdır. Hepsi, senin bu güzelliğine işaret etmektedir."

Bu ihtilaftan ancak ezelde ilâhî inâyetle desteklenen kimse yüz çevirir. Yahut maddi âlemden ruhlar âlemine yöneltilen kimse bu tür şeylerden uzaklaşır.

Kendi zanlarına ve tahminlerine dayanarak hakikat adına yalan söyleyen kimseler kahrolsun. Onların ilimlerinin çoğu zanna dayalıdır; imanları gaybîdir, tevhidleri perde gerisinden delile dayanmaktadır. Onlar şek ve şüpheye düşmekten yana güvende değiller. Onlar gaflet, cehalet ve koyu bir şaşkınlık içindedirler; kendilerine emredilen nefisle cihad ve kudsî huzura seyirden gafildirler. Yahut onlar, Allah dostlarının makamlarından habersizdirler; onların nereye doğru seyrettiklerini, hangi denizlere dalıp gittiklerini bilmezler. Nitekim ârif şairlerden biri şöyle demiştir:

"Coşkun denizleri arkamızda bıraktık; bizim nereye yöneldiğimizi (geride kalan) insanlar nereden bilecekler?"

Avam halk, uzun emel sahibi olduklarından, hesap ve ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar. Yahut onlar, nefisle mücâhedeye karşılığın ne zaman verildiğini sorarlar.

Allah Teâlâ buyurdu ki: O gün, gafillerin kalplerinin Allah'tan kopma veya şehvet ateşi içinde dünyada azap gördüğü ve onun sıkıntıları içinde yanıp kavrulduğu gündür. Gafiller bu ateşler içinde yanarken, ârifler, marifet cennetlerinde sefa sürmektedir.

Gafillere denir ki: İçine düştüğünüz fitnenin cezasını çekin. Bu ceza, kalplerin perdelenmesi ve kötü bir şekilde hesaba çekilmektir. Bu sizin Allah'a davet eden rabbânîleri inkâr edişiniz sebebiyle hemen gelmesini istediğiniz bir cezadır. Siz, yoluna girmeden ve gereğini yapmadan, hemen manevi fethe ulaşmayı istiyorsunuz, nefisle mücâhede etmeden müşahede makamını elde etmeyi bekliyorsunuz. Bu, hikmet âlemi olan dünyada imkânsız denecek kadar zor bir şeydir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Müttakilerin Güzel Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine ahirette güzel bir halde bulunan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ اٰخِذِينَ مَا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ
كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَلِيلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾
وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

15. ***Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başında bulunurlar.***

16. ***Rab'lerinin kendilerine verdiği şeyleri alırlar. Gerçekten onlar bundan önce (dünyada) ihsan sahibi kimselerdi.***

17. ***Geceleri pek az uyurlardı.***

18. ***Seherlerde istiğfar ederlerdi.***

19. ***Onların mallarında isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum kalanlar için bir hak vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz müttakiler, cennetlerde ve pınarların başında bulunurlar."* O pınarlar öyle büyüktür ki hakikatiyle bilinemez, miktarı tayin edilemez. Bu pınarların, cennetlerde akan nehirler olması da muhtemeldir. Cennetlikler onları görür, kendileri içinde bulunmaz.

"Rab'lerinin kendilerine verdiği şeyleri alırlar." Yani Rab'lerinin verdiklerine ulaşırlar, ondan razı olurlar. Bunun manası şudur: Onlara verilen her şey razı olunacak güzel şeylerdir, güzel kabul ile alınır.

Cenâb-ı Hak, onların bazı güzel vasıflarından şöyle bahsetti:

"Gerçekten onlar bundan önce dünyada *ihsan sahibi kimselerdi."* Onlar, salih amellerini sağlam ve güzel yaparlar, onları gereği gibi yerine ge-

tirirlerdi. Bunun için, bu büyük kurtuluşu elde ettiler. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ihsanın manasını şöyle açıklamıştır:

"İhsan, Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir (bunu yakînen bilmendir)."[393]

Onların diğer vasıflarına şöyle işaret ediliyor:

"Geceleri pek az uyurlardı." Yani gecenin az bir bölümünde uyurlardı.

"Seherlerde istiğfar ederlerdi." Onlar, gecenin ekseriyetini ibadetle ihya ederlerdi. Seher vakti olunca da amellerini görmekten korunmak için istiğfar ederlerdi.

Seher, gecenin son altıda biridir.

"Onların mallarında isteyen ve mahrum kalanlar için büyük *bir hak vardır."* Onlar, Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için ve insanlara şefkatlerinden dolayı bu hakkı edayı kendileri için farz görürler. Onların mallarında hak sahibi olanlar, bir ihtiyacı için açıkça isteyenle, iffet ve hayâsından dolayı açıkça istemeyip dolaylı şekilde halini arzeden iffetli kimselerdir. İnsanlar bu iffetli kimseye zengin zanneder ve bu şekilde o, kendisini sadaka ve zekâttan mahrum eder.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, Allah için bir şey isteyen kimseye nasıl muamele edileceği, ona bir şeyin verilip verilmeyeceği hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Hakîm-i Tirmizî, *"Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin"*[394] hadisini naklettikten sonra demiştir ki:

"Bu verme, gelen kimsenin hak olan şeyi yani bir ihtiyacını istemesine bağlıdır. Boş olan yani ihtiyaç dışı bir şey isterse o, ancak şeytanın vesvesesi ile istemiştir; çünkü sadece Allah için istenen şey haktır."

Hakîm-i Tirmizî, sonra bu açıklamasına Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] bir sözünü şahit getirmiş ve peşinden Hz. Muâz'dan gelen şu hadisi nakletmiştir:

---

393 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

394 Ebû Davud, Zekât, nr. 1672; Ahmed, *Müsned*, 2/67.

"'Kim, sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona (imkânınız dahilinde bir şey) verin; isterseniz de geri çevirin.'

Hz. Muâz [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Geri çevirme durumu, isteyen kimsenin istediği şeyi hak etmediğini bildiğiniz zamandır. O şeye ihtiyacı olduğunu bildiğinizde, sizden bir şey istediğinde (verme imkânınız varken) ona vermezseniz zalim olursunuz.'

Hali belli olmayan kimse de ihtiyacı olmayanlara katılmıştır; çünkü zalim olma durumu ancak hak edene ve ihtiyacı olana vermemeye bağlıdır."[395]

İmam Nevevî *el-Ezkâr* adlı eserinde demiştir ki: "Allah'ın ismini anarak bir şey isteyen veya bir işte aracı olunmasını talep eden kimseyi geri çevirmek mekruhtur. Bunu, *'Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin'* hadisinden anlıyoruz."

İmam Nevevî ayrıca demiştir ki: "Aslında, Allah'ın ismini anarak cennetin dışında bir şey istemek de mekruhtur."

İmam Münzirî'nin naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah'ın adıyla (dünyalık) bir şey isteyen kimse lânetlenmiştir. Kendisinden Allah'ın adıyla bir şey istendiğinde, istenen şey haram değilken (ve imkânı da varken) isteyeni geri çeviren de lânetlenmiştir."[396]

Kitâbü'l-Ahbâr adlı eserde, Allah Resûlü'nün, *"Kim sizden Allah'ın adını anarak bir şey isterse ona verin"*[397] hadisi hakkında denmiştir ki: "Allah Teâlâ'yı yücelterek ve isteyenin hakkını yerine getirmek için ona bir şey verin. Ancak, istenen şey haram veya boş bir şeyse, isteyene bir şey vermek gerekli değildir. Kim, üzerine düşmeyen ve sana da farz olmayan bir konuda Allah'ın adıyla bir şey isterse; ona bir şey vermen, ancak Allah'ın hakkını yüceltmek içindir; yoksa bu durumda sana farz ve gerekli olan bir şey yoktur." Bu konudaki açıklamaların tamamı için *Hâşiyetü'l-Fâsî*'ye[398] bakınız.

---

395 Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/92-93.

396 Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 1246; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/103.

397 Ebû Davud, Zekât, nr. 1672; Ahmed, *Müsned*, 2/67.

398 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

15-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler, marifet cennetlerinde sefa sürer, ilim ve sır pınarlarının başında lezzetlenirler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, dünyada vuslat cennetinde, ahirette ise lutuf cennetindedir. Yarın onlar için bir kurtuluş ve dereceler vardır; bugün ise ilâhî yakınlık ve münâcâtlar vardır."[399]

Onlar, Rab'lerinin kendilerine verdiği çeşitli ilâhî hediye ve sırları alırlar. Yarın ahirette de her türlü ilâhî yakınlık ve iyilik nimetlerini alırlar. Az olsun çok olsun, ilâhî taksime razı olurlar. Onlar, kendilerine bu ihsanlar yapılmadan önce muhsin kimselerdi: Allah'a ihlâsla kulluk ederlerdi; aldıklarını Allah'tan alır, O'nun emrine uygun O'nun için verirler. Dağlar kadar çok da olsa, kendilerine verileni geri çevirmezler. Verilmediği zaman da hallerini Allah'ın bilmesiyle yetinerek bir şey istemezler.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, varlık âlemine gelmeden önce muhsindiler."[400]

Onların ihsan hali şu idi: Onlar, Allah'ın tercih ve lutfuyla Allah'ı severlerdi. Onlar daha varlık âleminde yok iken, (ruhlar âleminde) Allah onları sevdi, onlar da Allah'ı sevdiler. Varlık âlemine (dünyaya) geldiklerinde geceden az bir süreyi uykuyla geçiriyorlardı. Onların uykusu sanki bir ibadettir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:

"Âlimin uykusu ibadettir."[401] Kim, ibadette olursa o anı uyku olmaz. Kalbin uykusu, gafletidir. Âriflerin kalpleri ise gözleri uyusa da uyanık dursa da ilâhî huzurdadır. Onların gafleti, ilâhî huzurda bulunmalarına göre çok azdır.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "O muhsinler, hiçbir durumda Allah'ı zikirden gafil olmazlar."[402]

---

399 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/28.

400 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/28.

401 Deylemî, *Müsned*, nr. 6731; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2839.

402 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/273.

Yani onlar, ünsiyeti (muhabbet ve huzuru) zikirde buldukları için uykuyu terk etmişlerdir. Buradaki uykudan kasıt, kalbin gaflet uykusudur.

"Onlar, seherlerde istiğfar ederler" âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların gece namazları ve dualarıyla birlikte, seher vakti olduğunda nefislerini düşük, yaptıklarını basit görerek kendilerini günahkârların derecesine indirerek (sanki gece boyunca günah işlemişler gibi) seherlerde istiğfara sarıldıklarını haber verdi. Halbuki onlar, gece sürekli uykusuz kalırlar. Bu, ya ileri derecedeki üzüntülerinden ya kusurlarına pişmanlıklarından yahut Hakk'a vuslata olan iştiyaklarından veya ayrılık hasretinden olur. Bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

'Senin hasretinle geçirdiğim nice geceler var ki onun sabahı yoktur. Geceyi, senin aşkınla yanan ciğerime sarılıp inleyerek geçirdim. Gözlerim yaşla doldu, yanağımı parmaklarımın üzerine koyup inledim!'

Yahut âşıkların geceyi uykusuz geçirmeleri, ileri derecedeki ünsiyet ve kalp hoşluğu ile olur."[403]

"Onların mallarında isteyen ve mahrum kalanlar için bir hak vardır" âyetinin işaretiyle deriz ki: Muhsinler, kendilerine gelen kimselere maddi ve manevi olarak ihsanda bulunurlar. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği mallardan, isteyene ve iffetinden istemeyene verirler. Aynı şekilde yüce Allah'ın kendilerine verdiği ilimlerden de talep edene ve yüz çevirene verirler. Bu ilimlerden yüz çeviren, mahrum kimsedir; fakat ârifler, imkân olduğu ölçüde onlara da yönelip bir şeyler vermek isterler. Çünkü onlar, kalp doktorlarıdır. Doktorlar, kullara şefkat, merhamet ve samimiyetlerinden dolayı hastayı nerede bulsalar, ona ilacını vermeye çalışırlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

403 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/29.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, yemin ederek haber verdiği öldükten sonra diriltmeye dair kudretinin delillerinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾
وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ
لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

20. ***Yakînen inananlar için yeryüzünde*** *(Allah'ın kudretini gösteren)* ***nice deliller vardır.***

21. ***Kendinizde de birçok delil var; görmüyor musunuz?***

22. ***Rızkınız ve size vaat edilen şeyler göktedir.***

23. ***Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki o*** *(size vaat edilenler),* ***sizin konuşmanız gibi gerçektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yakînen inananlar için yeryüzünde* Allah'ın, öldükten sonra diriltmeye ve diğer işlere gücünün yettiğini gösteren *nice deliller vardır."* Şöyle ki yeryüzü, insanların yaşamasına uygun bir şekilde yaygı gibi ayakları altına serilmiştir. Onda, yeryüzünün değişik bölgelerine gidip gelecek ve üzerinde dolaşacak kimseler için yollar ve geçitler mevcuttur. Yine onda ovalar, dağlar, denizler, çöller, birbirine komşu kıtalar, fışkıran kaynaklar, akan pınarlar, işlenen madenler, her tarafına yayılmış vaziyette değişik sûret ve şekillerde, birbirinden ayrı yapı ve fiillerde hayvanlar vardır. Yeryüzü şekil olarak büyük olmasına rağmen, havanın üzerinde yükseltilmiş su üzerinde yayılmış durumdadır. Ondaki ilâhî kudret apaçık ortadadır, rabbânî hikmet gözler önündedir. İşte bu yeryüzünde, ona ibretle bakan ve basiret gözüyle onu yaratanı müşahede eden, yakîne ulaşmış tevhid ehli için büyük bir ibret vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Kendinizde de* nice deliller ve ilâhî kudreti gösteren harika sanatlar *var.*" Çünkü âlemde her ne varsa, insanda onun bir benzeri mevcuttur. İnsanda ayrıca faydalı işleri yapmaya hazır bir bünye, güzel bir görünüm ve hayret verici bir terkip mevcuttur.

Allah Teâlâ, insanın bedenini yaratmaya bir nutfeden (meniden) başladı. Sonra onu bir alaka (rahme tutunmuş bir kan), sonra bir et parçası yaptı. Sona onu kemiğe, sinire ve damara ayırdı. Kemikler, bedeni ayakta tutan temel direklerdir. Kemikleri birbirine eklemlerle ve rutubetli dokularla bağladı. Vücut, tek parça bir kemikten oluşmadı. Çünkü bu durumda tahta gibi olurdu; kalkamaz, oturamaz, yüce yaratıcısına rükû ve secde yapamazdı.

Cenâb-ı Hak, kemiklerin içine kuruluğunu gidermek ve onları kuvvetlendirmek için son derece rutubetli ilik koydu.

Hak Teâlâ sonra, eti yaratıp onu kemiklerin üzerine kapladı ve onunla bedenin boşluklarını doldurdu; böylece vücut dengelendi.

Yüce Allah sonra, bütün bedende kanal şeklinde damarları yarattı; gıdalar onlardan akarak bedenin her tarafına dağılır. Cesedin her bir yeri için belli sayıda damarlar vardır. Cenâb-ı Hak bu damarlarda hafif yoğunluktaki akıcı kanı dolaştırdı. Eğer kan katı olsaydı veya içinde bulunduğu yerde sabit kalsaydı, damarlarda dolaşamazdı.

Allah Teâlâ sonra ete, onu koruyucu bir kap gibi deriyi giydirdi. Eğer ete, deri giydirilmese, et kurur, kıpkırmızı bir kabuk olurdu. Bu, insanın helâki demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bedeni korumak ve güzelleştirmek için onun değişik bölgelerinde kıl yarattı ve onların köklerini yumuşak yaptı; onların dibi, iğne ucu gibi kuru olmadı; yoksa insan rahat edemez, hayatı kararırdı.

Hak Teâlâ sonra, iki gözü korumak için kaş ve kirpikler yarattı. Eğer bunlar olmasaydı, toz ve çöpler gözü mahvederdi. Yüce Mevlâ ayrıca onların kontrolünü kulun eline verdi. Kul, bakmak istediği zaman kirpiklerini kaldırması mümkün olur. Aynı şekilde, insanın dinine ve dün-

yasına zarar verecek bir durumda kirpiklerini kapatması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, alt ve üst kirpikleri saf halinde bir hizada yarattı ki insan arasından bakabilsin.

Allah Teâlâ sonra, ağzı kapatması, onu ve boğazı rüzgâr ve tozdan koruması için iki dudak yarattı. Onlarda aynı zamanda insanın güzelliğini tamamlayan bir yön vardır.

Cenâb-ı Hak sonra, yenecek maddeleri kesmek ve ufalamak mümkün olsun diye dişleri yarattı. İnsanın ilk doğduğunda dişi yoktur; bunun hikmeti anneye zarar vermemektir. Yüce Allah dişleri üç sınıf yaptı. Bir kısmı yenecek şeyleri kesmek içindir; köpek dişleri gibi. Bir kısmı ufalamak içindir; ön dişler gibi. Bir kısım ise öğütmek içindir; azı dişleri gibi.

İnsanda bunların dışında daha nice harika sanat ve eşsiz terkipler mevcuttur.

Âyet şöyle bitiyor: *"Görmüyor musunuz?"* Yani bütün bunlara ibret gözüyle bakıp içlerindeki harika sanatı ve tecellileri görmüyor musunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Rızkınız göktedir."* Buradaki rızıktan kasıt yağmurdur.

Rivayet edildiğine göre, Hasan-ı Basrî, bulutu gördüğünde yanındakilere, "Onda rızkınız vardır; ancak siz, yaptığınız hatalar yüzünden ondan mahrum ediliyorsunuz!" demiştir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Sizin rızıklarınızın takdiri, gayb semasındadır. O, Allah katında gayb semasında garanti edilip korunmakta olan bir rızık olup Allah onu, hikmet sırrıyla yani sebeplerle perdeleyip gizledi.

"Size vaat edilen şeyler de göktedir." Yani size vaat edilen sevap göktedir; çünkü cennet yedinci kat göktedir, onun tavanı arştır.

Bir diğer görüşe göre âyetin kastı şudur: Size dünyada vaat edilen rızık ve ahirette vaat edilen bütün şeyler, gökte takdir edilmiş ve yazılmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki* size vaat edilenler yani öldükten sonra dirilme ve sonrasında

olacaklar, *sizin konuşmanız gibi gerçektir.*" Yani sizin konuşmanız nasıl gerçekse ve herkes konuşmasını yakînen biliyorsa, size vaat edilen rızık ve diğer şeylerin meydana geleceği de öyle gerçektir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "İnsanın zaruri olarak yaptığı amellerin içinde, özellikle konuşmanın söylenmesi, onun daha devamlı, daha açık ve ihtimalden daha uzak olduğu içindir. Çünkü konuşma, her şeyi açıklamakta ve bütün şüpheleri gidermektedir."

Kısaca rızkın garanti oluşu ve ilâhî vaatlerin yerine getirilmesi, insanın konuşması gibi zaruri ve kesindir.

Asmaî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Basra Camii'nden çıkmış gidiyordum. Karşıma deve üzerinde bir Arabî çıktı. Bana,

"Kimsin?" diye sordu; ben de,

"Esmaoğulları'ndan biriyim" dedim. Arabî,

"Nereden geliyorsun?" diye sordu; ben,

"İçinde Allah'ın kelâmının okunduğu yerden" dedim. Arabî,

"Bana biraz Kur'an oku" dedi. Ben de Zâriyât sûresinden okumaya başladım. *"Rızkınız göktedir"* (Zâriyât 51/22) âyetine gelince Arabî,

"Bu kadarı bana yeter!" dedi ve sonra devesinin yanına vardı, onu boğazlayıp etini karşılaştığı kimselere dağıttı. Sonra geri döndü, kılıcını ve yayını eline alarak ikisini de kırdı; sonra çekip gitti. Ben Hârûnürreşid ile hacca gittiğimde tavaf ediyordum. O sırada baktım biri, kısık bir sesle bana sesleniyor. Dönüp baktım ki o Arabî. Vücudu zayıflamış ve benzi sararmış bir haldeydi. Bana selâm verdi ve Zâriyât sûresini okumamı istedi. Ben de okudum; *"Rızkınız göktedir"* âyetine gelince, bir çığlık attı ve,

"Rabbimiz'in bize vaat ettiğini hak olarak bulduk!" dedi. Sonra,

"Bundan başka âyet var mı?" dedi. Ben de kendisine, *"Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun ki o (size vaat edilenler), sizin konuşmanız gibi gerçektir"* (Zâriyât 51/23) âyetini okudum. Bunu işiten Arabî,

"Yüce Mevlâ'yı kim gazaba getirdi ki o böyle yemin etti? O'nun sözünü kim tasdik etmedi ki O, (insanları inandırmak için) böyle yemin etti?" dedi ve bunu üç defa tekrarladı; peşinden ruhunu teslim etti."

Bu olayı Nesefî nakletmiştir.[404]

Ben (İbn Acîbe), içinde ibret bulunan şöyle bir hikâye işittim:

Adamın biri, Kur'an ehlinden birinin, *"Rızkınız göktedir"* (Zâriyât 51/22) âyetini okuduğunu işitti. Rabbim rızkımın gökte olduğunu haber veriyor, diyerek (yerde rızık aramayı bırakıp) evine kapandı. Evin bir köşesine çekilip zikre başladı, kendisini ibadete verdi. Hanımı gelip onu uyardı ve gidip çalışmasını istedi. Adam hanımına,

"Allah Teâlâ, *'Rızkınız göktedir'* buyuyor, ben ne diye yerde rızık arama zahmetine gireyim" diyerek zikir ve ibadete devam etti. Kadın, adamdan ümidini kesince, kendisi çalışmaya gitti. Bir yeri kazmaya başladı. Kazdığı yerde, içi altın dolu bir küp buldu. Gelip kocasına haber verdi ve, "Rızkımız bize geldi; kalk benimle birlikte gel de onu kazalım; o filan yerdedir" dedi. Adam,

"Allah Teâlâ, *'Rızkınız göktedir'* buyurdu; 'yerdedir' buyurmadı" diyerek gitmedi. Bunun üzerine kadın gidip kardeşine haber verdi ve ondan yardım istedi. Küpün ağzını açtıklarında içinin akreplerle dolu olduğunu gördüler. Kadın,

"Vallahi bunları onun üzerine atacağım, akrepler onu zehirlesin de kendisinden kurtulalım" dedi ve kocasının bulunduğu evin damından bir delik açarak küpü olduğu gibi adamın üzerine boşalttı; adımın önüne altınlar dökülüverdi. Adam,

"Şimdi tamam; o bana Rabbim'in, *'Rızkınız göktedir'* buyurduğu gibi gökten geldi" dedi.[405]

---

404 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/270; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/40-41.

405 Bu adamın yaptığı kendisine has bir durumdur; ondan alınacak ibret, rızık için endişe çekmemektir. Yoksa dinimiz, gökten indirilen rızkı yerde aramayı ve ona helâl yoldan ulaşmayı emretmiştir. Çalışmak ve tedbir, tevekküle ters değildir. Ancak her şeyin yüce Allah'ın takdir ve tercihine göre tahakkuk ettiği unutulmamalıdır (mütercim).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *et-Tenvîr fî İskâti't-Tedbîr* adlı eserinde şunu nakletmiştir: "*'Rızkınız göktedir'* (Zâriyât 51/22) âyeti indiği zaman, melekler, gökte çığlık atarak, 'İnsanoğlu ne kadar zayıf; Rab'lerinin sözüne inanmadıkları için, Allah onlara yemin etti; yemine muhtaç oldular!' dediler."[406]

20-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Yeryüzünde olduğu gibi, âriflerin nefislerinde de (onların kemalatını gösteren) birçok delil ve ibret vardır. Onlardan bir kısmı şunlardır:

Yeryüzü herkesi üzerinde taşır, hiçbir şeyi ağır bulmaz. Ârifin nefsi de böyledir; o da zayıf-ağır herkesi taşır.

Kim, taşınması istenen bir görevi ağır bulur yahut bir şahıstan veya ilâhî kudretin kendisine gönderdiği bir şeyden usanırsa, bunun sebebi, o kimsenin Hak'tan uzak olması ve insanları tefrika gözüyle yani onları kendi başlarına müstakil birer vücut ve güç sahibi olarak görmesindendir. Hakikat ehli âriflerde böyle bir vasıf bulunmaz.

Yeryüzüne her türlü pislik ve süprüntü atılır, fakat buna karşılık o, çiçek, meyve ve gül bitirir. Ârif de böyledir; ona da her türlü cefa verilir, fakat ondan ancak sefa hali (güzel ahlâk) ortaya çıkar.

Temiz toprak, güzel ve hoş meyve bitirir; kötü toprak ise bir şey bitirmez. Aynı şekilde temiz kalpler, içine atılan her şeyi hayır olarak ortaya çıkarır. Bozuk, kirli kalpler ise hak adına bir şey anlamaz, onlardan ancak kötü işler çıkar.

Allah Teâlâ'nın, "*Kendi nefislerinizde de birçok delil var; görmüyor musunuz?*" âyeti hakkında Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Nefis (ruh), yüce Allah'ın bütün sıfatları için bir ayna durumundadır. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

---

406 Meleklerin sözü ve âyet hakkındaki geniş açıklama için bk. İbn Atâullah-ı İskerderî, *et-Tenvîr*, s. 148 vd. (Dımaşk 2002). İfadenin Arapça'sı, "Rab'lerini yemin etmeye mecbur ettiler" manasına gelmektedir, fakat Allah Teâlâ bir şeyi yapmaya mecbur olmadığı için biz manayı yukarıdaki şekilde verdik (mütercim).

'Kim nefsini (ruhunun hakikatini) tanırsa, Rabb'ini tanır.'[407]

Bir kimse nefsini, ancak nefsi kemale erdikten sonra tanır. Nefsin kemali, (ilâhî tecellilere karşı) parlak, tam ve kâmil bir ayna olması, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının tecellisini kabul etmesidir. Böylece insan, nefsini ilâhî tecellilere bir ayna olarak tanır; Rabb'ini de onda tecelli eden biri olarak tanır. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Onlara, dış âlemlerinde ve nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz; tâ ki onun hak olduğu kendilerine apaçık belli olsun' (Fussılet 41/53)."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Nevevî, *"Kim nefsini tanırsa Rabb'i-ni tanır"* sözünün hadis olmadığını belirtip demiştir ki: "O, Yahya b. Muâz'a ait bir sözdür fakat sûfîler arasında hadis diye meşhur olmuştur. Bununla birlikte manası doğrudur."

Şüphesiz, kim, nefsinin (ruhunun) hakikatini tanır, onun Cenâb-ı Hakk'ın özel tecellilerine mazhar olmuş bir varlık olduğunu bilir ve vehim mertebesinde olan vücudunun maddesinden uzaklaşırsa, gerçekten Rabb'ini tanır ve O'nu müşahede eder. Öyleyse sen gerçek marifeti nefsinde (kendi varlığında) ara, onu dışında arama; iş senden hariçte değildir. Allah kendisine rahmet etsin, Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî, bir beytinde şöyle demiştir:

"Manevi seyir ancak sanadır; hayrın asıl manası sensin; senden başkaları yabancıdır."

Yine Şüşterî der ki:

"Ey haberin kaynağına yönelen kimse, şunu bil ki onu senin varlığın örtmektedir. Zatına dön ve kendinden ibret al! Başkasına yönelme, çünkü her şey sende! Hayır (güzellik ve kemalat) senden elde edilir; haber ve sır da senin yanındadır."

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), *"Rızkınız ve size vaat edilenler semadadır"* (Zâriyât 51/22) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Ruhlarınızın rızkı, benim sıfatlarımın tecelli semasındadır. Bu rızık, nurumun müşahedesi ve

---

407 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2532.

rabbânî ilimle elde edilen manevi gıdadır. Size vaat edilen zatımı müşahede ve hakikatin keşfi de semadadır."[408]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Âyette bildirilen, ruhların gıdasıdır. Bedenlerin gıdasına gelince, Allah'a güvenerek ve O'na tevekkül ederek, onun endişesinden uzaklaşmak gerekir.

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde demiştir ki: "Şunu iyi bil: Allah Teâlâ, rızıkları ezelde taksim etti, onu kulun ömrüne göre böldü ve vakitlerini belirledi. Onların kula ulaşacağı seneyi, ayı, günü ve saati tayin etti. Rızkın kula ulaşması için hangi vakit belirlenmişse o vakitte ulaşır. Ondan önce ve sonra olmaz. Mesela, kula ikindi namazı vaktinde ulaşması takdir edilen bir rızık, sabah namazında ulaşmaz. Kul, göklerde ve yerde bütün yolları denese, rızka, belirlenen vakitten önce ulaşamaz. Rızkın peşine düşüp aramak onu, vaktinden ele geçirmez, Allah'a tevekkül edip rızkın peşine düşmemek de onun kula ulaşmasına mani olmaz."

Yine aynı eserin diğer bir yerinde demiştik ki: "Ârifin, rızık konusunda Allah'a itimadı tamdır; gök yağmur yağdırmasa, yer hiçbir şey bitirmese bile, ârif rızık endişesi çekmez."

Benzer bir söz de velilerden Zünnûn-i Mısrî'ye aittir. O demiştir ki: "Gök camdan olsa, yeryüzü de bakırdan olup hiçbir şey bitirmese, bütün Mısır insanları da benim (bakımını üstlendiğim) ailem olsa, onlar için hiçbir rızık endişesi çekmem; çünkü onları yaratan yüce Allah, rızıklarını vermeyi garanti etmiştir."

Kutbü'l-Ârifîn kitabında ayrıca der ki: "Âlimin kalbinin (Allah'tan) cahil olmasının alameti şudur: Gelecek senelerin zor ve şiddetli geçeğinden korkmak, daha gelmeden önce onlar için hazırlık yapmak; bu konuda ıstırap içinde olmak, Cenâb-ı Hakk'ın ezeldeki taksimine güveni kaybetmek. Kim bu vasıflara sahip olursa o, Allah'ın rubûbiyyetiyle çekişmeye girmiş ve gerçek kulluk halinden sıyrılmış olur."

---

408 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/344.

Hz. İbrahim'in Misafirleri

Cenâb-ı Hak sonra, önceki ümmetlerin kıssalarını ve başlarına gelenleri anlatmaya başladı. Çünkü onlarda, önceki ibretlik hadiselerde olduğu gibi, ilâhî kudreti gösteren birçok delil ve ibret vardır. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'le [aleyhisselâm], evine gelen melekler arasındaki konuşmadan bahsederek şöyle buyurdu:

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَ الْمُكْرَمٖينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ
فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِهٖ فَجَٓاءَ
بِعِجْلٍ سَمٖينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُونَۘ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ
خٖيفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٢٨﴾ فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ فٖى
صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقٖيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذٰلِكِۙ قَالَ
رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ
﴿٣١﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمٖينَۙ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً
مِنْ طٖينٍۙ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفٖينَ ﴿٣٤﴾ فَاَخْرَجْنَا مَنْ
كَانَ فٖيهَا مِنَ الْمُؤْمِنٖينَۚ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فٖيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ
الْمُسْلِمٖينَۚ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فٖيهَٓا اٰيَةً لِلَّذٖينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَلٖيمَۜ ﴿٣٧﴾

24. ***(Ey Muhammed!) İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?***

25. ***Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve, "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da, "Size de selâm olsun" demiş ve içinden, "Bunlar tanınmayan (yabancı) kimseler" diye geçirmişti.***

26. *İbrahim, gizlice ailesinin yanına giderek,* (biraz sonra kızartılmış) *semiz bir buzağı getirdi.*

27. *Onu misafirlerin önüne koyarak, "Yemez misiniz?" dedi.*

28. (Yemediklerini görünce) *onlardan içine bir korku düştü. Onlar, "Korkma!" dediler ve ona çok bilgili bir oğul müjdelediler.*

29. *Bunun üzerine karısı* (çocuk müjdesini duyunca sevincinden) *bir çığlık atarak geldi ve elini yüzüne vurarak, "Ben kısır bir kocakarıyım* (nasıl çocuğum olabilir?)*" dedi.*

30. *Onlar, "Durum öyle; ama Rabb'in böyle buyurdu. Şüphesiz O, her işinde hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilir" dediler.*

31. *İbrahim, "Ey elçiler, sizin durumunuz* (geliş sebebiniz) *nedir?" dedi.*

32. *Onlar dediler ki: "Biz suçlu bir kavme* (Lût'un kavmine) *gönderildik."*

33. *"Onların üzerine çamurdan, pişirilmiş taşlar yağdıracağız."*

34. *"O taşların her biri, Rabb'inin katında haddi aşanlar için işaretlenmiştir."*

35. *Orada* (Lût'un beldesinde) *bulunan müminleri çıkardık.*

36. *Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık.*

37. *Orada, can yakıcı azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey Muhammed! İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"*

Bir rivayete göre, Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm] gelen misafirler on iki kişiydi. Onların sayısının dokuz ve onuncularının Cebrâil [aleyhisselâm] olduğu da söylenmiştir. Gelen melekler, misafir kılığında geldikleri ve Hz. İbrahim onları misafir zannettiği için kendilerine "misafir" dendi.[409]

409 Buradaki "misafir" Arapça'daki yolcu değil, Türkçe'deki "konuk" manasındadır.

Onlar yani melekler, Allah katında şerefli kullardır. Yahut onlar, Hz. İbrahim [aleyhisselâm] katında şerefli kimselerdir; bunun için onlara bizzat kendisi hizmet etmiş, hanımı da bu hizmete katılmış, onlara hemen ziyafet hazırlamıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve ona, 'Selâm olsun sana!' demişlerdi."* Yani, ona, "Sana en güzel selâmla selâm veriyoruz" dediler.

"İbrahim de, 'Size de selâm olsun' demişti." Hz. İbrahim'in onlara bu şekilde selâm vermesi de onlara ayrı bir ikramıdır. *"İbrahim içinden, 'Bunlar tanınmayan yabancı kimseler' dedi."* Yahut onlara, "Siz yabancı kimselersiniz; sizi tanımıyoruz; kendinizi tanıtır mısınız?" dedi.

Şöyle denilmiştir: Hz. İbrahim [aleyhisselâm] onları tanımadı; çünkü onlar, tanışıp kaynaştığı insanlardan değildi. Yahut onların vaziyet ve şekilleri insanlardan farklıydı.

Bir rivayete göre, Hz. İbrahim onlara, "Siz kimsiniz?" diye açıktan sormayıp gizlice kendi kendine söyledi; çünkü eğer onlara sormuş olsaydı, (gelecek âyette olduğu gibi) onlar kendilerini tanıtırlardı.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"İbrahim, gizlice ailesinin yanına gitti."* Yani Hz. İbrahim [aleyhisselâm], misafirlerinin yanından gizlice ayrılarak ailesinin yanına gitti. Ev sahibinin uyması gereken edeplerden biri de misafirlere yapacağı ikramda acele etmesi ve kendisine mani olmalarından çekinerek ikramı hazırlama işini misafirlerinden gizlice yapmasıdır. Bir rivayete göre, o zaman Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] bütün malı sığır cinsinden oluşuyordu.

"İbrahim biraz sonra kızartılmış semiz bir buzağı getirdi." Yani misafirlerin yanından gizlice ayrılıp ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı kesti ve onu kızartarak getirdi.

"Onu, alışıldığı gibi *misafirlerin önüne koydu.* Fakat onlar yemediler. Bunun üzerine Hz. İbrahim, *'Yemeyecek misiniz?' dedi."* Onların yememesi hoşuna gitmedi. Yahut onları yemeye teşvik etti.

"Bunun üzerine *onlardan içine bir korku düştü.*" Onların bir kötülük için geldiklerini zannetti; çünkü senin yemeğini yemeyen kimse, seninle dostluk bağını ve anlaşmasını korumaz.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: " Hz. İbrahim'in içine, onların azap için gönderilmiş melekler olduğu korkusu düştü."

"*Onlar, 'korkma;* biz Allah'ın elçileriyiz' *dediler.*"

Bir rivayete göre Cebrâil [aleyhisselâm], kanadıyla buzağıya meshetti, buzağı canlanıp ayağa kalktı ve yürüyerek annesinin yanına gitti.[410]

"*Ona çok bilgili bir oğul müjdelediler.*" Yani ileride bulûğa erdiğinde büyük âlim olacak bir çocuk müjdelediler, o, Hz. İshak'tır [aleyhisselâm].

"*Bunun üzerine karısı* Sâre, onların çocuk müjdesini işitince sevinciden *bir çığlık atarak geldi.*" Sâre, evin bir köşesinde onlara bakıyordu. "*Elini yüzüne vurarak,* yani hayretinden ellerini yüzüne koyarak, '*Ben kısır bir kocakarıyım,* nasıl çocuk doğurabilirim?' *dedi.*"

"*Onlar da dediler ki: Durum öyle; ama Rabb'in böyle buyurdu.* Biz bunu sana Allah Teâlâ'dan haber veriyoruz. Allah, uzak ve imkânsız görülen şeyleri yaratmaya kadirdir. *Şüphesiz O, her işinde bir hikmet sahibidir, her şeyi hakkıyla bilir.*" O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O'nun sözü gerçektir; dilediği her iş güzel olup gerçekleşmesi kesindir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim'in hanımı, kendisinin ilerlemiş yaşından[411] ve kısır olmasından dolayı çocuk doğurmasını imkansız gibi görünce, Cebrâil [aleyhisselâm], ona,

"Evinin içine bak!" dedi. Sâre baktığında, evin direklerinin yaprak açıp meyve verdiğini gördü.

Bu müjde ve konuşmalarda Sâre tek başına değildi, Hz. İbrahim de [aleyhisselâm] orada bulunuyordu. Bu durum Hicr sûresinin 55-56. âyet-

410 bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/44.

411 Melekler çocuk müjdesini verdiğinde Sâre hatun 98, Hz. İbrahim ise 99 yaşındaydı. Bir sene sonra Sâre hatun 99, Hz. İbrahim de 100 yaşında iken çocukları oldu (bk. Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/45).

lerinin tefsirinde açıklandı. Olay Hûd sûresinin 71-73. âyetlerinde de geçmektedir.

Gelenlerin melekler olduğu ve önemli bir iş için geldikleri ortaya çıkınca, *İbrahim, 'Ey elçiler, sizin durumunuz nedir?' dedi."* Yani sizin durumunuz ve isteğiniz nedir? Siz ne için gönderildiniz? Sadece çocuk müjdelemek için mi gönderildiniz? Yoksa başka bir iş veya her ikisi için mi gönderildiniz?

"Onlar dediler ki: Biz suçlu bir kavme yani Lût'un kavmine *gönderildik. Onların üzerine çamurdan, pişirilmiş taşlar,* yani pişirilip taşlaşmış çamur *yağdıracağız."* O, "siccîl" olup tuğla gibi, ateşte pişirilmiş ve taş gibi sertleşmiş çamurdur.

"O taşların her biri, Rabb'inin katında haddi aşanlar için işaretlenmiştir." Her birinin üzerinde, helâk edeceği kimsenin adı yazılıdır. Bu konuda Hûd sûresinin 81-82. âyetlerinin tefsirinde geniş açıklama geçti.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onların her biri, Allah'ın katında yani mülkünde ve saltanatı içinde açıkça isyanlara dalarak haddi aşan kimseler için işaretlenip hazırlanmıştır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Orada* Lût'un beldesinde *bulunan müminleri çıkardık."* Yani melekler kendilerine emredilen işi icra etmek üzere Lût'un [aleyhisselâm] beldesine geldiler. Onunla buluşup geliş sebeplerini anlattılar. Bu arada biz, Lût'un [aleyhisselâm] beldesinde bulunan müminleri yani Lût'u [aleyhisselâm] ve ona iman edenleri çıkarttık. Olayın detayı diğer yerlerde anlatıldı.

Bir rivayete göre onlar, Hz. Lût [aleyhisselâm] ve ailesinden kurtulan on üç kişiydi.

"Zaten orada bir ev halkından başka müslüman bulamadık." Önceki âyette, beldeden çıkarılanlar için "müminler" dendi, bu âyette de onlara "müslüman" dendi. Bunda, imanla İslâm'ın aynı şey olduğuna dair bir delil vardır. Bu, dinî yöndendir. Lugat yönünden ise iman ile İslâm (mümin ile müslüman) farklı anlamlara gelir. İslâm'ın mahalli insanın dışı, imanın mahalli ise içidir.

"Orada, yani onların beldesinde *can yakıcı azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık."* Yani fıtratları temiz, kalpleri ince ve azaptan korkanlar için bir ibret bıraktık. Onların dışında katı kalpli kimselere gelince, onlar bundan ibret almazlar ve onu ibret alınacak bir olay saymazlar.

24-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maddi âlemde cereyan eden bu olayı, mana âlemine göre yorumladığımızda, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], kalbe; ona gelen misafirler, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine; buzağı ise nefse veya mâsivaya işaret etmektedir. Buna göre âyetlerin işârî yorumu şöyledir:

Sana kalbin haberi geldi mi? İlâhî tecelli nurları selâm vererek kalbe girdiğinde, kalp onları ilk anda yadırgadı; çünkü onlara alışmamıştı; onun bu zamana kadar yaptığı tek şey kâinatın maddi yönüne bakmaktı. Kalp gizlice kendi âlemlerine giderek semiz bir halde nefsi veya mâsivayı getirdi. Onu Allah rızası için feda ederek ilâhî nurlara yaklaştırdı ve onlara, "Benden eziyet ve sıkıntısının gitmesi için şu nefsin kötü huylarını yiyip yok etmez misiniz, yani onları temizlemez misiniz?" dedi. Çünkü müşahede nurları kalpte, ancak nefis temizlenip manen öldükten sonra yerleşir. Bu arada kalbe, onlardan bir korku düştü. Zira ilâhî tecelliler bir şeye âniden gelip çarptığı zaman akılları dehşete düşürür; ancak Allah'ın sabit tuttuğu kimse ayakta kalabilir.

İlâhî tecelli nurları kalbe dediler ki: Korkma, çok endişelenme! Çünkü bu sırra (ilâhî tecellilere) ancak yiğit insanlar nail olur. Nitekim bu konuda Abdülkadir-i Geylânî, bir beytinde şöyle demiştir:

"Kalp darlığından sakın! İlâhî vâridatlar seni korkutmasın, onlara ancak yiğit ve seçkin kimseler ulaşır."

"Ona çok bilgili bir çocuk müjdelediler." Kalbe müjdelenecek bu çocuk, marifet ilmidir. O, ileri derecedeki yakîn ve kalp huzurunun meyvesi olan marifetin neticesidir. Bu müjdeyi işiten nefis, bir çığlık atarak geldi ve, "Bu kalpten bu marifeti ben mi elde edeceğim? Ben yakîn yönünden son derece zayıfım, ileri derecede güçsüzüm, boş alışkanlıklara kapılıp

gitmişim, sır ilimlerinden yana kısırım! Benden bir şey çıkmaz" dedi. O zaman ilâhî kudret nefse dedi ki:

"Rabb'in böyle olacağını söyledi; bu O'nun için çok kolaydır. Sen Allah'ın kudretinden hayrete mi düşüyorsun? Kim, Allah'ın, onu şehvetlerinden kurtarmasını ve gafletinden çıkarmasını zor ve uzak görürse, o kimse ilâhî kudreti aciz görmüş olur. Halbuki Allah'ın her şeye gücü yeter. O, manevi fethi nefisle mücâhede etmeye bağlamakta hikmet sahibidir; O fethin vaktini ve kimin ona müstahak olduğunu en iyi bilendir.

O zaman kalp veya ruh, "Ey ilâhî tecelliler veya ilâhî vâridatlar! Sizin işiniz nedir? Ne için geldiniz?" dedi. Onlar da, "Biz, günahkâr bir kavme, nefsin ordusuna gönderildik. Onların üzerine, Rabb'in tarafından haddi aşanlar için hazırlanıp işaretlenmiş, topraktan yapılmış taşlar yağdıracağız. Nefsin ve ordusunun üzerine atılacak bu manevi taşlar, nefsi manen öldürüp ve kötü özelliklerini temizleyecek zikirler, virdler, mücâhedeler, riyâzetler ve diğer muamelelerdir.

Biz orada bulunan müminleri helâkten selâmet içinde çıkarttık. O, nefse ait güzel vasıflar ve zâhirî ilimlerdir. Çünkü mücâhede ancak sevilmeyen vasıfları kalpten çıkarır. Fakat biz nefiste güzel ve temiz olan çok az vasıf bulduk. Zira nefsin işlerinin ekseriyeti bozuk ve karışıktır.

Biz, elim bir azaptan korkanlar için, onda nefsin tezkiyesi ve ahlâkının güzelleşmesi konusunda bir ibret bıraktık. Can yakıcı azaptan korkup ibret alanlar, bu azaba düşmemek için nefislerini kötü vasıflarından temizlemekle (tezkiye ile) meşgul olurlar.

İbret Alınacak Ümmetler

Cenâb-ı Hak sonra, diğer ümmetlerdeki ibret alınacak şeylerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَفِى مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِه۪ وَقَالَ
سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾

وَفِي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَۚ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ
اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِۜ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ اِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حِينٍ ﴿٤٣﴾
فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا
مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَۙ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا
فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾ وَالسَّمَٓاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا
فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

38. *Musa kıssasında da ibretler vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik.*

39. *O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve, "Bu bir sihirbaz veya delidir" dedi.*

40. *Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık. Zaten o, kınanacak işler yapmıştı.*

41. *Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik.*

42. *Öyle bir rüzgâr ki üzerinden geçtiği hiçbir şeyi sağlam bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu.*

43. *Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, "Bir süreye kadar dünya nimetlerinden yararlanın" denilmişti.*

44. *Onlar ise Rab'lerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bunun üzerine kendilerini, bakınıp dururlarken yıldırım çarpıverdi.*

45. *Öyle ki yerlerinden kalkmaya güç yetiremediler, başkalarından da bir yardım görmediler.*

46. ***Daha önce de Nuh'un kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir topluluktu.***

47. ***Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim*** (her şeye) ***gücümüz yeter.***

48. ***Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciyiz!***

49. ***Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden çift yarattık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Musa kıssasında da* açık *ibretler vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik."* Bu delil, onun eliyle ortaya çıkan apaçık mucizelerdir.

"O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi." Yani kendisini destekleyen ordusuna ve saltanatına güvenerek imandan yüz çevirip uzaklaştı *ve* Musa [aleyhisselâm] hakkında, *"O bir sihirbazdır veya delidir, dedi."* Sanki Firavun, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] elinde ortaya çıkan hayret verici harika mucizeleri cinlere nisbet etti; onların Hz. Musa'nın kendi tercihi ve gayretiyle mi yoksa başka bir şekilde mi ortaya çıktığı konusunda tereddüt etti.

"Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık." Bu âyette, rabbânî kudretin büyüklüğüne, Firavun'un ise son derece ahmak biri olduğuna dair apaçık bir delil vardır.

"Zaten o Firavun, kınanacak işler yapmıştı." İnkâr etme ve azgınlık gibi kınanacağı işler yapmıştı.

"Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik." Rüzgâr, onları helâk edip köklerini kazıdığı için ona âyette "akîm" dendi. Yahut onda, yağmur oluşturmak veya ağaçları aşılamak gibi hiçbir hayır bulunmadığı için kendisine bu isim verildi. Meşhur olan görüşe göre o, batı rüzgârıdır. Bu görüş, şu hadis-i şerife dayanmaktadır:

"Bana (düşmanlarıma karşı) sabâ rüzgârıyla yardım edildi, Âd kavmi ise batı rüzgârıyla (ed-debûr ile) helâk edildi."[412]

"Öyle bir rüzgâr ki üzerinden geçtiği hiçbir şeyi sağlam bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu." Yani bu rüzgâr, onların uğradığı her şeyi helâk ediyor, şahıslarından veya mallarından hiçbirini sağlam bırakmıyordu.

"Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, 'Bir süreye kadar dünya nimetlerinden yararlanın' denilmişti." Bunun açıklaması, *"Salih onlara dedi ki: Evlerinizde üç gün daha faydalanın"* (Hûd 11/65) âyetinde geçmektedir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Salih kavmine dedi ki: "Gelecek azabın alameti olarak, yarın yüzleriniz sararır, diğer gün kızarır, üçüncü gün kararır ve sonra başınıza azap gelir."

"Onlar ise ilâhî davete uymaktan kibirlenerek *Rab'lerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bunun üzerine kendilerini, bakınıp dururlarken, yıldırım,* azap *çarpıverdi."*

Rivayet edildiğine göre, Semûd kavmi, kendilerine söylenen yüzlerin sararması, kızarması ve kararması alametlerini gördüklerinde Hz. Salih'i öldürmek istediler; Allah Teâlâ, onu Filistin topraklarına göndererek korudu. Konuyla ilgili açıklama Neml sûresinin 48-53. âyetlerinin tefsirinde geçti. Dördüncü günün kuşluk vakti olunca, Semûd kavmi kokulanıp kendilerini kefene sardılar. O sırada gökten şiddetli bir ses geldi, onlar gelen şeye bakarken ses, büyük küçük hepsini helâk etti.

"Öyle ki yerlerinden kalkmaya, kaçıp kurtulmaya *güç yetiremediler."*

Âyete şu mana da verilmiştir: Gelen azabı savmaktan aciz kaldılar.

"Ve başkalarından da bir yardım görmediler." Kendileri azaba mani olamadıkları gibi, başkaları tarafından da azaptan kurtarılmadılar.

"Bu bahsedilen kavimlerden *önce de Nuh'un kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir topluluktu."* Onlar, içinde bulundukları inkâr, isyan ve Hz. Nuh'a verdikleri eziyetle haddi aşmış, çığırdan çıkmış kimselerdi.

---

412 Buhârî, Enbiyâ, 6 (nr. 3343); Müslim, İstiskâ, 17 (nr. 900); Ahmed, *Müsned*, 1/228.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Göğü kuvvet ve kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim her şeye gücümüz yeter."*

Âyette geçen "el-mûsiûn" kelimesi, kuvvet ve kudret manasına geldiği gibi, genişletmek anlamına da gelir. Buna göre âyetin manası şudur: Şüphesiz biz, gök ile yerin arasını genişletiriz. Yahut biz, dilediğimiz kimselerin rızkını genişletiriz.

"Yeri de biz döşedik." Üzerinde yerleşip rahatça yaşayasınız diye onu yayıp döşedik. *"Biz ne güzel döşeyiciyiz!"*

"Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden çift yarattık." Her şeyi erkek ve dişi olarak iki cins yarattık.

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz her şeyi gök-yer, gece-gündüz, güneş-ay, deniz-kara, ölüm-hayat gibi birbirine karşılık yarattık.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Her şey çifttir, sadece Allah Teâlâ tektir, O'nun bir benzeri yoktur."

Bütün bunları, yani üzerinizde göğü kurmayı, yeri döşemeyi, her şeyi çift yaratmayı düşünüp ibret alasınız; Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu, hepsinin rızkını verdiğini, ibadeti hak ettiğini, hepsini mahşerde yeniden toplamaya gücünün yettiğini bilesiniz ve ona göre amel edesiniz diye yaptık. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

38-49. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Maddi âlemde cereyan eden bu olayları mana âlemine göre düşündüğümüzde, Hz. Musa, kalbi; Firavun da nefsi temsil etmektedir. Buna göre mana şudur:

Kalpte sizin için bir ibret vardır. Biz onu, bir kuvvet ve delille, nefse gönderdik ki onu edeplendirip güzel ahlâkla süslesin. Nefis, gücüne ve hevâsının kuvvetine dayanarak kalpten yüz çevirdi ve onun için, "O bir sihirbaz ve mecnundur; çünkü bana, kendisine tâbi olarak bütün akıllıların yüz çevireceği zilleti ve boyun eğmeyi emrediyor" dedi. Bunun üzerine biz de nefsin hevâ, cehalet ve gafletten oluşan ordusunu yaka-

layıp vahdet denizine attık. Nefis ve ordusu azamet denizine dalınca, eriyip yok oldu, ondan ve ordusundan bir eser kalmadı. Halbuki nefis, vahdet denizine atılmadan önce, Allah'tan başkasına meylederek kınanacak işler yapıyordu.

Azgın Âd kavmini temsil eden nefsin ordusunda sizin için bir ibret bulunduğu gibi, tekebbür (kendini beğenip büyüklenme), haset, hırs ve diğer kötü huylar gibi beşerî vasıflarda da sizin için bir ibret vardır. Biz onların üzerine köklerini kazıyacak mücâhede ve riyâzet rüzgârını yahut kahreden vâridatları gönderdik. O, üzerine uğradığı bütün kötü vasıfları yok eder ve onları kül edip temizler.

Hakk'a karşı kulakları tıkalı Semûd'u temsil eden gafillerde de sizin için bir ibret vardır. Onlara, "Kısa ömrünüz içinde, yakın bir zamana kadar dünyanızla faydalanın" denildi. Fakat onlar azdılar; Rab'lerinin emrine karşı kibirlendiler. Onlardan istenen şey, dünyadan gönüllerini çekmek (zühd) ve kendilerini Allah'a davet eden kâmil insanlara boyun eğip tâbi olmalarıydı. Onlar bunu yapmadılar. Ölüm onları gaflet ve tembellik içinde yakaladı. Halbuki onlar biriktirdikleri dünya malından ayrılmayı hiç beklemiyorlardı. Ölüm gelince, ayağa kalkmaya güç yetiremediler ki başlarına geleni savsınlar. Onlar, ölümden kurtulmak için dünyayı ve içindekileri fidye olarak verseler kabul edilmez. Kısaca onlar, ölümün pençesinden kurtulamadılar; azıksız ve hazırlıksız olarak ahirete göçtüler.

Kendilerinden önce gelip geçen gafil ümmetlerin halinde de bir ibret vardır. Onlar, ilâhî huzurdan çıkmış ve açıkça günahlara dalan fâsık kimselerdi.

Âyette geçen sema ruha, yeryüzü ise nefse işaret etmektedir. Bu işaretlere göre âyetlerden çıkaracağımız mana şudur:

Biz ruhları, kudretimizle yaratıp yükselttik. Kullarımızdan sevdiklerimizi de onların bulunduğu âleme (veya makama) yükselttik. Biz, bize yönelenlere marifet, nur, ilim ve sırlar yağdırarak kalplerini genişletiriz.

Nefiste de bir ibret vardır. Biz onu, bize kulluk yapması ve rubûbiyyet edeplerini yerine getirmesi için yarattık. Biz onu ne güzel düzenleyip donattık.

Biz, hakikat ehli için gidilecek yolları hazırladık.

Biz, Hakk'ın tecellilerinden her şeyi çift olarak yaratıp ortaya koyduk. Onları, madde-mana, hikmet-kudret, şeriat-hakikat, fark-cem', mülk-melekût, beden-ruh, sıfat-zat gibi çift yönlü yaptık.

Cenâb-ı Hak, bu âlemde birbirine zıt bu iki şey arasında tecelli etmiştir. Bunu hakikat hazinesini saklı tutmak ve sırrı korumak için yapmıştır. Eğer tek bir yönle tecelli etseydi, dünyadaki imtihan hikmeti ortadan kalkar, rubûbiyyet sırları sır olma özelliğini yitirirdi. Kim, Allah Teâlâ'yı bu iki zıt tecelli ile tanımazsa, O'nu asla tanıyamaz. Kim, bu söylenen şeyler içinde bu zıt durumları birbirinden ayıramazsa, onun fikri düzgün olmaz ve o hakikatle irtibat kuramaz. Âşığın sefası, bu iki durumu birbirinden zevk yoluyla ayırmasıdır. Onların ikisi arasında fikrî bir irtibat vardır. Ancak Allah Teâlâ'ya yakınlık, birinciden uzaklaşıp ikinciyi müşahede ile elde edilir. Nitekim yüce Allah bunu açıklayarak buyurmuştur ki:

فَفِرُّٓوا اِلَى اللّٰهِؕ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا
اٰخَرَؕ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۚ ﴿٥١﴾ كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ
رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌۚ ﴿٥٢﴾ اَتَوَاصَوْا بِه۪ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَۚ ﴿٥٣﴾
فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ بِمَلُومٍۘ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٥﴾

50. ***O halde Allah'a koşun. Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.***

51. ***Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben, size, Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım.***

52. ***Durum böyle! Onlardan öncekilere ne zaman bir peygamber gelse, onun için muhakkak, "O bir sihirbaz yahut delidir" dediler.***

53. ***Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler*** *(ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)****? Hayır, onlar azgın bir topluluktur.***

54. ***Bunun için, onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.***

55. ***Sen yine de öğüt ver; şüphesiz öğüt müminlere fayda verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O halde Allah'a koşun."* Yani Allah Teâlâ'nın, haddi aşanları helâk etme konusundaki uygulaması, yukarıda bahsedildiği gibi olunca, O'nun gazabından kurtulmak ve vereceği sevabı elde etmek için iman ve taat ile Allah'a koşun.

Yahut inkârdan imana, isyandan taate koşun.

Yahut şeytana itaatten kaçıp Rahmân'ın taatine koşun.

"Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım." Bu, Allah'a koşma emrinin sebebidir. Çünkü Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendiliğinden değil, Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş bir uyarıcı olması, Allah'a koşmayı gerektirmektedir. Âyette, Allah'a koşanların, korkulan şeyden kurtulacakları ve aradıklarını bulacakları konusunda güzel bir vaat vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin."* O, azabın bizzat kendisinden kaçmayı emretmeden sonra, onun sebebinden de kaçmayı gerektiren bir yasaklamadır. *"Gerçekten ben, size, ondan* yani nehyedilen şeyi yapmaktan *uyarmak için gönderilmiş açık bir uyarıcıyım"* âyeti bunu göstermektedir. Âyette sanki şöyle deniliyor: Allah'ın azabından ve azaba sebep olacak şeylerden Allah'a koşun. O'nun azabına sebep olan şey, sizin Allah'la birlikte başka bir ilâh edinmenizdir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Durum böyle!"* Yani onların kendilerine gelen peygamberi yalanlamaları, ona sihirbaz veya deli demeleri konusunda durum anlatıldığı gibidir.

"Resûlüm, *onlardan* yani senin kavminden *öncekilere ne zaman* Allah tarafından *bir peygamber gelse, onun hakkında muhakkak, 'O bir sihirbaz yahut delidir' dediler."* Cehaletlerinden dolayı ona, sihir ve delilikle iftira attılar.

"*Onlar* yani öncekilerle sonrakiler *bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler* ki hepsi ittifakla aynı şeyleri söylüyorlar? *Hayır, onlar azgın bir topluluktur.*" Onlar birbirlerine böyle bir tavsiyede bulunmadılar; çünkü onlar aynı zamanda yaşamadılar. Onları aynı sözde toplayan tek sebep azgınlıktır.

"*Bunun için, onlardan yüz çevir.*" Yani defalarca kendilerini Hakk'a davet ettiğin halde inatlarından dolayı davetine uymayanlardan yüz çevir. "*Bundan sonra sen, kınanacak değilsin.*" Yani Allah'ın peygamberi olarak gereken tebliği yaptıktan, hakkı duyurma ve ona davet etmede bütün gücünü harcadıktan sonra, onlardan yüz çevirdiğinde, sen hiçbir şekilde kınanmazsın.

"*Sen yine de hatırlat;* Kur'an'la öğüt ver; *şüphesiz hatırlatma* ve öğüt, Allah Teâlâ'nın iman takdir ettiği *müminlere* yahut bil fiil iman edenlere *fayda verir.*" Çünkü hatırlatma ve öğüt, onların basiretini, ilim ve yakînde kuvvetlerini artırır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

50-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya koşma beş şeyden olur. Bunlar,

1. Küfürden imana,
2. Günahtan tövbeyle taate,
3. Gafletten devamlı zikir halinde uyanıklığa,
4. Boş alışkanlık ve nefsanî hazlardan mücâhedeye ve alışkanlıkları terkederek zühde,
5. Maddeyi müşahededen manayı müşahedeye koşmaktır. Bu sonuncusu müşahede makamıdır.

Ebû Tâlib-i Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "*Biz her şeyden çift yarattık ki* tek olanı *hatırlayasınız; öyle ise Allah'a koşun* yani şekil ve zıtlardan, tek ve bir olana koşun."

Buhârî'de, âyete şu mana verilmiştir: "Allah'tan (O'nun gazap ve azabından) Allah'a koşun."[413]

---

413 Buhârî, Tefsîru Sûre, 51 (nr. 4852).

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet, Allah'a dönün, anlamındadır. İnsan iki halden birindedir: Ya bir şeye rağbet eder ya da bir şeyden korkup kaçar. Yahut insan korku veya ümit halindedir. Yahut faydalı bir şeyi talep etmekle veya zararlı bir şeyi savmakla uğraşır. İnsanın, cehaletten ilme, hevâdan takvaya, şekten yakîne, şeytandan Allah'a, kendisine bela ve imtihan olacak işlerden ona yetecek şeylere, onu gazaba götürecek işlerden Allah'ın rahmeti olan işlere koşması gerekir. Kulun ayrıca Allah'tan yine Allah'a koşması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak bir âyette, *'Allah sizi kendisinden sakındırır'* (Âl-i İmrân 3/28) buyurarak zatından korkulmasını istemiş, diğer âyette de, *'Allah'a koşun'* (Zâriyât 51/50) buyurarak kendisine koşulmasını emretmiştir."[414]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Ebû Said-i Harrâz'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Teâlâ, varlıkları çift yaratarak kendi rabliğinin ve birliğinin hakikatini ortaya koydu, tekliği kendisine özel kıldı. Yaratılan bütün varlıklar, fânilikle yüz yüze olduğu için, *"Allah'a koşun"* buyurarak kullarını kendisine davet etti; çünkü O, bâki, diğerleri ise fânidir. Bunun manası şudur: Kendi varlığınızdan ve bütün varlıklardan, şevk, muhabbet ve O'nun dışındaki her şeyden gönlü çekerek Allah'a koşun."[415]

Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Sebebi

Cenâb-ı Hak, insanlara kendisine koşmalarını emrettikten sonra, zaten onları bunun için yarattığını bildirerek şöyle buyurdu:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَٓا اُرٖيدُ مِنْهُمْ
مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُرٖيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ
الْمَتٖينُ ﴿٥٨﴾ فَاِنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا
يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذٖي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

414 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/34.

415 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/346.

56. *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*

57. *Ben onlardan (kullarım için) bir rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum.*

58. *Şüphesiz, Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.*

59. *Muhakkak ki zulmedenlerin de önceki arkadaşlarının payı gibi azaptan büyük bir payı vardır. Şimdi onun hemen gelmesini istemesinler.*

60. *Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* Yani biz onları ancak, bana ibadet etmeyi ve rubûbiyyetimize boyun eğmeyi kendilerine emretmek için yarattık; yoksa onları, dünya efendilerinin yaptığı gibi, bazı işlerimizde kendilerinden yardım isteyelim diye yaratmadık. Dünya efendileri, rızık ve geçim işlerinde yardım istemek için birilerini köle edinirler. *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum ve beni doyurmalarını da istemiyorum"* âyeti de verdiğimiz manayı desteklemektedir.

İbnü'l-Münîr demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Ben onları ancak, kendilerine ibadeti emretmek için yarattım, yoksa kendileri için rızık talep etmeleri (olmayan rızkı hazırlamaları) ve beni doyurmaları için yaratmadım. Kölelerinden yardım istemek, yaratılmış efendilerin işidir. Allah'ın böyle bir yardımcıya ihtiyacı yoktur, bilakis O, herkese rızık verendir. Kullara düşen ise sadece O'na ibadet yapmaktır. Çünkü onlar, denenmek ve imtihan edilmek için kullukla mükelleftirler. İlâhî iradeye gelince, Allah bazı kulların ibadet yapmasını istediği gibi, bazılarının da ona muhalif işleri yapmasını dilemiştir. *'Biz, cinlerden ve insanlardan çoğunu cehennem için yarattık"* (A'râf 7/179) âyeti bunu göstermektedir."

Bazıları da âyete şu manayı vermiştir: Biz onları, ancak ibadete müsait ve onu tam manasıyla eksiksiz yapacak imkân ve kabiliyette yarattık. Bununla birlikte, onlardan bir kısmı itaat etti, bir kısmı inkâra gitti. Özetle, bir şey için hazır olmak, onunla ilgili her şeyi yapmayı gerektirmiyor.

Âyete şu mana da verilmiştir: Ben, cinleri ve insanları bana zillet göstersinler ve kudretime boyun eğsinler diye yarattım. Bu boyun eğme, dinin öğrettiği usulde olmasa da isteyerek veya istemeyerek herkesi içermektedir. Çünkü yaratılan bütün varlıklar, Allah'ın kudretine ve kahrına boyun eğdirilmiştir; bu manada hepsi O'na kulluk yapmaktadır.

Buhârî'de âyete şu mana verilmiştir: "Ben cinlerden ve insanlardan saadet ehlini ancak beni tevhid etsinler (birliğime iman, onu ikrar ve ilan etsinler) diye yarattım. Bazıları âyete şu manayı vermiştir: 'Allah onları, emrine uygun amel etmeleri için yarattı; onların bir kısmı bunu yaptı, bir kısmı terketti.' Âyette, Kaderiyye mezhebinin görüşünü destekleyen bir delil yoktur."[416]

Kaderiyye mezhebinden kasıt Mu'tezile'dir; onlar Allah Teâlâ'nın inkâr ve isyanları dilemeyeceğini (ve yaratmayacağını, onların kulun kendi iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini) söylemektedir ki bu yanlış bir görüştür. Konunun hakikatiyle ilgili diğer açıklamalar -inşallah- âyetlerin tasaavvufî işaretleri kısmında gelecek.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ben onlardan bir rızık istemiyorum."* Yani ben, onlardan kendilerini veya kullarımdan herhangi birini rızıklandırmalarını istemiyorum. *"Onlardan beni doyurmalarını da istemiyorum."*

Sa'leb demiştir ki: "Âyetin son kısmının manası şudur: Ben onlardan kullarımı doyurmalarını da istemiyorum. Âyette 'beni' derken, kulları kastedilmiştir. Şu hadiste olduğu gibi: *'Allah Teâlâ buyuruyor ki: Kim bir mümine ikramda bulunursa bana ikram etmiş olur; kim bir mümine eziyet ederse bana eziyet etmiş olur.'*"[417]

Özetle, Cenâb-ı Hakk'ın kullarıyla olan durumu, efendilerin köle ve hizmetçileriyle olan durumu gibi değildir. Efendiler, geçim işlerinde kendilerinden yardım istemek ve rızıklarını hazırlamaları için hizmetçi edinirler, Allah Teâlâ böyle bir şeyden yüce ve uzaktır.

---

416 Buhârî, Tefsîru Sûre, 51 (nr. 4852).

417 Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 5807; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8645. Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/275-276. Kullara yapılan ziyaret, iyilik ve ihsanların Allah'a yapılmış kabul edileceğine dair Müslim hadisi meşhurdur (bk. Müslim, Birr, 43).

Âyetin manası şudur: Ben cinleri ve insanları, bana rızık hazırlasınlar ve kendi rızıklarını temin etsinler diye yaratmadım. Onları ıslah edecek ve maişetleri için gerekli olacak her şey benim katımdadır; öyle ise kendisi için yaratıldıkları asıl şeyle yani bana ibadetle meşgul olsunlar.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, Allah rızık verendir."* Yani O, rızka muhtaç olan herkese rızık verir. Bu âyette, yüce Allah'ın zengin olduğuna, hiç kimseye ihtiyacı bulunmadığına işaret vardır.

"O, güçlüdür; iktidar sahibidir; *çok kuvvetlidir."*

"Muhakkak ki Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] yalanlayarak yahut tasdikin yerine yalanlamayı koyarak kendilerine zulmeden *Mekkeliler'in, önceki arkadaşlarının payı gibi azaptan büyük bir payı vardır."* Yani yukarıda halleri anlatıldığı şekilde peygamberini yalanlayan ümmetler gibi, onların da azaptan büyük bir payı vardır. *"Şimdi,* paylarına düşen *o azabın hemen gelmesini istemesinler;* şüphesiz, azap başlarına gelecektir."

Âyet, bu azabı acele isteyen Nadr b. Hâris ve arkadaşlarına cevap vermektedir.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!"* Onların azap günü, kıyamet günü veya Bedir günüdür. Birinci görüş, gelecek sûrenin başında dile getirilen manaya daha uygundur.

56-60. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki Cenâb-ı Hak, peygamberlerini ilâhî hükümleri açıklamak için gönderdi. Bu, kulları Allah'a yönlendirmek, hepsini O'na davet etmek, onlara, her şeyden uzaklaşarak bütün varlıklarıyla Allah'a yönelmelerini emretmek için yapıldı. Bu davet, haklarında saadet veya şekavet takdir edilenlerin hiçbiri ayrı tutulmadan hepsine birden yapıldı. Çünkü kimin cennetlik kimin cehennemlik olduğu, kader sırrı ve gizli irade olup, davet sırasında onun açılması câiz değildir.

Allah Teâlâ'nın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* âyetine gelince, bunun zâhiren kullara emredilmesi müm-

kündür ve davet sırasında onun açıklaması emredilmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın bir topluluğun küfre ve isyanlara düşmesini irade etmesi, gayba ait bir durum olup bu, zâhire ait olan umumi davete bir zarar vermez. Çünkü ilâhî irade, işin hakikat yönüdür; peygamberlerin getirdiği ise şeriattır. Şu halde Allah'a davet edenler, bu davetlerini herkese yaparlar, bütün insanları her şeyden uzaklaşıp bütünüyle Allah'a yönelmeye teşvik ederler ve peşinden gayb olan ilâhî iradenin neyi ortaya koyacağına bakarlar.

Vertecübi (Rûzbihân-ı Baklî), Cafer-i Sâdık'ın, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* âyetine, "Beni tanısınlar" manasını verdiğini nakletmiştir.[418]

Bu görüşün aslı, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), Allah Teâlâ'dan naklettiği şu kudsî hadistir:

"Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmeyi istedim; bunun için insanları yarattım." [419]

Yani insanları, beni tanımaları için ortaya çıkarttım. Kulluk içinde rabliğimin ortaya çıkması için onlara ubûdiyyet kalıpları içinde tecelli ettim; böylece kudretim ve hikmetim ortaya çıktı. Her şeyi bir hikmetle yapan ve her şeyi bilen Allah'ı tesbih ederim; O ne kadar yücedir.

Ebüssuûd demiştir ki: "Âyette, marifetin ibadetle ifade edilmesi şu sırra işaret için olabilir: Muteber olan marifet, Allah Teâlâ'ya ibadetle elde edilen marifettir, yoksa felsefecilerin marifeti (sırf akla dayalı bilgiler) gibi başka yollarla elde edilen marifet değildir."[420]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Şeriata uyarak elde edilmeyen marifet ve hakikate itibar edilmez; o ancak bir zındıklık ve kuru iddiadır. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz, Allah rızık verendir; güçlüdür; çok kuvvetlidir"* âyeti ve benzeri âyetler, sıddıkların kalplerinden şek ve manevi

418 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/348.

419 Hadisin değerlendirilmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2016.

420 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/142.

hastalıkları silip temizler, sonuçta büyük bir yakîn elde ederler, böylece nefisleri sakinleşir ve kalpleri huzura erer. Bundan sonra onlar, manevi bir hoşluk ve huzur içinde olurlar.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarının rızkına kefil olması konusunda pek çok hadis-i şerif vardır. Aynı şekilde selefin (geçmiş büyüklerin) de konuyla ilgili çok sayıda sözleri mevcuttur.

Ebû Said-i Hudrî'nin [radıyallahu anh] rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Eğer sizden biri rızkından kaçacak olsa, ölümün onu aradığı gibi rızık da kendisini arar bulurdu."[421]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah Teâlâ'dan naklettiği bir kudsî hadiste de şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ buyuruyor ki: Ey âdemoğlu, sen kendini ibadetime ver, ben de senin kalbini zenginlikle doldurayım ve fakirliğini gidereyim. Yoksa elini (kalbini) meşguliyetle doldururum, fakirliğini de gidermem!"[422]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi ahiret olursa, Allah onun kalbine zenginlik koyar; dağınık işlerini toplar, dünya ona koşarak gelir. Kimin bütün derdi dünya olursa, Allah fakirliği onun gözünün önüne koyar; işlerini dağıtır, dünyadan da ona ancak kendisi için takdir edilen gelir."[423]

Muhâsibî demiştir ki: Şeyhimize, "Allah Teâlâ rızıkları garanti etmişken, kalplerdeki sıkıntı nereden kaynaklanıyor?" diye sordum, şeyhimiz, "Bu, iki sebepten ileri geliyor; biri kalpteki marifetin azlığı, diğeri de Allah'a karşı güzel zannın azlığıdır" dedi ve daha sonra şu açıklamayı yaptı:

"Allah Teâlâ, kullara rızıklarını vereceğini vaat etti ve onları garanti altına aldı; ancak gerçek akıl sahiplerini imtihan etmek için onların vak-

---

421 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4444; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/72.

422 Tirmizî, Kıyâme, 30 (nr. 2466); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4107).

423 Tirmizî, Kıyâme, 30 (nr. 2465); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4105); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 181; İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 680.

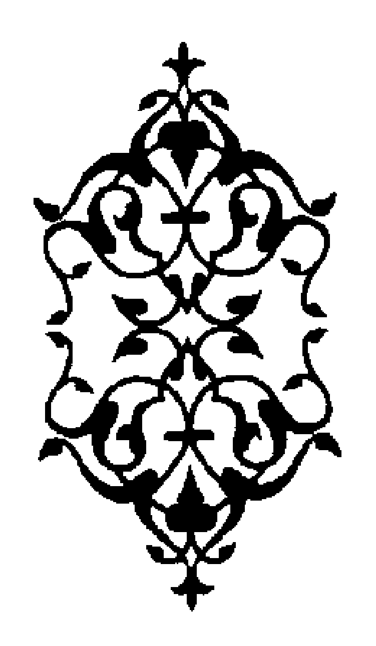
tini gizledi. Eğer böyle olmasaydı bütün müminler, rıza gösteren, sabırlı ve tevekkül sahibi olurdu. Fakat yüce Allah, onlara, rızıklarını kendisinin vereceğini bildirdi, bunun için yemin etti, ama bu rızıkları ne zaman vereceğini onlardan gizledi. İşte bu noktada seçkin (havas) kullar avam halktan ayrılır ve kulların değişik halleri ortaya çıkar. Onların bir kısmı sakindir; bir kısmı hareketlidir, bir kısmı kızgındır, bir kısmı feryat eder. Kullar, marifetteki değişik derecelerine göre yakînde farklı hallere sahiptirler." Muhâsibî'nin açıklamalarını özetle verdik.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Zâriyât sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(52) TÛR SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Tûr sûresi Mekke döneminde inmiş olup kırk dokuz âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "et-tûr" kelimesinden almıştır. Tûr, "dağ" demektir. Buradaki dağ ile Hz. Musa'ya ilk vahyin geldiği Tûrisînâ kastedilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûresinin sonunda, *"Kendilerine vaat edilen azap günlerinin dehşetinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!"* (Zâriyât 51/60) buyruldu. Bu gün, kıyamet günü olup Allah Teâlâ bu sûrenin başında ona şöyle yemin etti:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالطُّورِۙ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍۙ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍۙ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِۙ
﴿٤﴾ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِۙ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِۙ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ
لَوَاقِعٌۙ ﴿٧﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍۙ ﴿٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *And olsun Tûr'a,*

2-3. *Yayılmış deri üzerine (sayfalara) tertiple yazılmış kitaba,*

4. *Beytülma'mûra,*

5. *Yükseltilmiş tavana (göğe),*

6. *Tutuşturulmuş denize ki*

7. *Şüphesiz, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir.*

8. *Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun Tûr'a."* Tûr dağı, Allah Teâlâ'nın Hz. Musa [aleyhisselâm] ile üzerinde konuştuğu Medyen'deki bir dağdır.

"Yayılmış deri üzerine (sayfalara) tertiple yazılmış kitaba da andolsun." Bu kitap, Kur'ân-ı Azîm'dir.

Bazıları, ondan kastın levh-i mahfûz olduğunu söylemiştir.

Bazıları da yazılan kitabın Tevrat olduğunu, Allah Teâlâ'nın onu Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] yazdığını, Hz. Musa'nın Tevrat'ı yazan kalemin cızırtısını işittiğini söylemiştir.[424]

"Beytülma'mûra da andolsun." Beytülma'mûr, yedinci kat gökte tam Kâbe'nin hizasında bulunan bir mâbed olup ona "durâh" denir. Onun mâmur olması, meleklerin çokça ziyaret etmesindendir. Rivayet edildiğine göre beytülma'mûra günde yetmiş bin melek girmekte, onu tavaf edip çıkmakta ve onlara kıyamete kadar bir daha sıra gelmemektedir.[425]

---

424 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/385; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/56.

425 Müslim, İmân, 259; Ahmed, *Müsned*, 3/149; ayrıca bk. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3207); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/627.

Beytülma'mûrun bekçisi "Razzîn" isminde bir melektir.

Bazıları, beytülma'mûrun Kâbe olduğunu söylemiştir. Onun mâmur olması, hacceden, umre yapan ve civarında oturanlarla olmaktadır.

"*Yükseltilmiş tavana* yani göğe veya arşa da *andolsun.*"

"*Ayrıca tutuşturulmuş denize de andolsun.*"

Âyette geçen ve "tutuşturulmuş" anlamı verdiğimiz "el-mescûr" kelimesi, "dolu, taşkın" manasına da gelmektedir. Dolu ve taşkın deniz, okyanustur.

Yahut el-mescûr, "tutuşturulmuş" anlamına gelmektedir. "*Denizler tutuşturulduğu zaman*" (Tekvir 81/6) âyeti bu manadadır. Rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, kıyamet günü denizleri bir ateş yapar, odunla tandırın tutuşturulduğu gibi, onunla da cehennem ateşi tutuşturulur.[426]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], "el-mescûr"un, hapsedilen manasına geldiğini, denizin ilâhî kudretle dizginlenip hapsedileceğini söylemiştir.[427]

Bu yeminlerle bildirilen önemli haber şudur: "*Şüphesiz, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir.*" Kesin olarak vuku bulacaktır. "*Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.*" Yani hiç kimse ona mani olamayacaktır.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın dış âlemde yemin ettiği bu şeyler, işaret ehline göre insanın iç âleminde bazı şeyleri temsil etmektedir. Bu âyetteki dağ insandaki akla, yazılan kitap ve beytülma'mûr mümin kulun kalbine, yükseltilen tavan da melekût âlemine yükselmiş ruhlara işaret etmektedir. Buna göre mana şudur:

Allah Teâlâ, nefsi kendisini helâk edecek şeylere meyletmekten koruyan ve onu doğru yolda sabit tutan akla yemin etti. Yüce Allah ayrıca velilerinin kalplerine yazdığı yakîn, ilim ve sırlara da yemin etti. Cenâb-ı

426 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/58.

427 Kurtubî, *a.g.e.*, 17/58; Süyûtî, *a.g.e.*, 7/629.

Hak bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Allah'ın kalplerine imanı yazdığı ve kendilerini tarafından bir ruh ile desteklediği kimselerdir" (Mücâdile 58/22).

Bu, kalp incelip ağyardan (mâsivadan) arınınca gerçekleşir.

Allah Teâlâ, bu kalbe ayrıca yemin etti. O, beytülma'mûrdur. Çünkü kalp, yüce Rabb'in evidir. Bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Ey Davud, beyti (kalbini) temizle ki oraya yerleşeyim."

Kalp, ilâhî marifet ve nurlarla mâmur olur.

Allah Teâlâ, madde âlemine dalmaktan yükselmiş ruhlara da yemin etti. Ruh, kalp evinin tavanıdır. Ahadiyyet (birlik) denizi, her şeyi mâmur eder, her şeyi ihata eder, her şeyi fâni eder. Bütün varlık başı ve sonuyla, zâhiri ve bâtınıyla bitişik bir deniz gibidir.

Azabı hak edenler için Rabb'inin azabı muhakkak gerçekleşecektir. Onlar, kalpleri perdeli kimselerdir. Azapların en büyüğü, kalbin Allah'tan perdelenme gamı içinde kalması ve kötü bir hesapla yüz yüze gelmesidir.

Âriflerden Serî es-Sakatî, bir duasında şöyle demiştir: "Allahım, bana azap edeceğin zaman, kalbimi perdeleme azabıyla azap etme!"

Bu azabı geri çevirecek hiç kimse yoktur. İnsanlardan kimse onu engelleyemez, ancak Allah, acıdığı kimseleri ondan korur. Yahut Allah'ın, Hz. Peygamber'in metodu üzere terbiye veren âriflerden bu işe ehil yaptığı kimseler, kalbi perdelenme azabından kurtarır.

Azap Gününün Dehşetli Anları

Cenâb-ı Hak sonra, geleceğine yemin ettiği azabın vaktini belirterek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّبِينَۙ ﴿١١﴾ اَلَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَۢ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ
جَهَنَّمَ دَعًّاۜ ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ اَفَسِحْرٌ هٰذَا
اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَۚ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَاۤءٌ عَلَيْكُمْۜ
اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

9. ***O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.***

10. ***Dağlar şaşılacak bir şekilde yürür.***

11. ***O gün, yalanlayanların vay haline!***

12. ***Onlar, daldıkları bâtıl içinde oyalanıp duran kimselerdir.***

13. ***O gün cehennem ateşine şiddetle itilirler.***

14. ***Onlara şöyle denir: "İşte bu, yalanlamakta olduğunuz ateştir."***

15. ***"Bu da mı sihir? Yoksa siz göremiyor musunuz?"***

16. ***"Girin oraya! İster sabredin ister etmeyin; sizin için birdir. Size sadece (dünyada) yaptığınız işlerin karşılığı veriliyor."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, şunu hatırlat: *O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır."* Onlara vaat edilen azap, göğün değirmen taşı gibi dönüp sarsıldığı ve çalkalanan gemi gibi içindekileri müthiş bir şekilde salladığı gün gerçekleşir.

"O gün dağlar şaşılacak bir şekilde yürür." Yani dağlar, bulunduğu yerden sökülüp havadaki toz gibi olur; insanı hayrette bırakacak bir şekilde hızla seyreder. Bu öyle bir haldir ki nasıl olduğunu akıl idrak edemez.

"O gün geldiğinde yahut durum bahsedildiği gibi olunca, *yalanlayanların vay haline! Onlar, daldıkları bâtıl içinde oyalanıp duran kimselerdir."*

Yani onlar, acayip bir şekilde bâtıl işleri ve yalanları savunma içindedirler. İçine daldıkları boş şeylerle oyalanıp durmaktadırlar.

"O gün cehennem ateşine şiddetle itilirler." Yani elleri boyunlarına bağlanır ve başları ayaklarıyla birleştirilip yüz üstü şiddetle cehenneme atılırlar.

"Onlara şöyle denir: İşte bu, dünyada *yalanlamakta olduğunuz ateştir. Bu da mı sihir?"* Bu, onlar için bir kınama ve azarlamadır. Çünkü onlar, kendilerine bu azabı haber veren vahye "sihir" diyorlardı. Onlara sanki şöyle deniliyor: "Size bu azabı haber veren Kur'an'a sihir diyordunuz; bu da mı sihir? *"Yoksa siz göremiyor musunuz?"* Yoksa siz, dünyada habere karşı kör olduğunuz gibi, haber verilen azabı göremiyor musunuz? Bu da onlar için bir azarlama ve kendileriyle alay etmedir.

Onlara denir ki: *"Girin oraya! İster sabredin ister etmeyin; sizin için birdir."* Yani cehennem ateşine girin ve onun şiddetli acısını tadın. Orada istediğinizi yapın. İster sabredin ister etmeyin; sizin için ikisi de birdir. *"Size sadece dünyada yaptığınız işlerin,* inkâr ve isyanların *karşılığı veriliyor."* Sabır ancak, üzüntülü bir şeye karşı sonundaki faydayı elde etmek ve sabrının hayırlı karşılığını almak için yapıldığında meziyettir. Sonunda bir kurtuluş ve fayda bulunmayan ve zaten yaptıklarının karşılığı olan bir azaba sabretmek ise bir meziyet değildir. Bizleri rezil ve kötü durumlara düşürecek işlerden yüce Allah'a sığınırız.

9-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların semasının sallanıp çalkalandığı yani ruhların ilâhî vâridatlarla harekete geçip Allah'a kavuşma şevkiyle çalkalandığı gün, Cenâb-ı Hakk'a kavuşma gerçekleşince ruh sükûn ve huzura kavuşur. Bunun için şöyle denilmiştir: "Muhabbetin, evveli cünûn (delilik); ortası fünûn (değişik ve garip haller), sonu ise sükûndur."

Müridin başlangıçta iç âleminde yaşayacağı bu çalkantının sebebi şudur: Nurların ordusu, insanın kalbine girip oradan ağyarın ordusunu (nefsanî ve şeytanî şeyleri) çıkarmak istediğinde, iki ordu arasında harp

ve vuruşma meydana gelir. Nurların ordusu, kulun iç âleminden ağyarın ordusunu söküp atmak ve kendisi oraya yerleşmek ister. Ağyarın ordusu ise vatanında durmak ister. Bunun üzerine ikisi arasında savaş başlar ve onlardan biri galip gelinceye kadar devam eder.

Nurların ordusu galip gelince, kulun iç âlemine ve dışına yerleşir. Bundan sonra kulun aklında sadece tevhidle ve kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştıracak şeylerle ilgili düşünce oluşur. Ağyarın ordusu galip gelir ve nurların ordusunun kulun içine girmesine imkân vermezse, o da kulun zâhirine yerleşir ve kulun iç âlemi önceden olduğu gibi kötü düşünceler ve dünyevî vesveselerle dolar; kul manen körlük haline döner.

Allah Teâlâ'nın, *"Dağlar da süratle akıp gider"* âyeti hakkında işaret yoluyla deriz ki: Bunun bir manası da şudur: Hakikat nurları parladığında, kulun vücut (benlik) dağı yok olup gider. O gün, yalancıların vay haline! Yani Hakk'ı arayanlar O'nu bulduğunda ve seven mahbubuna vâsıl olduğunda, inkârcılar, ilâhî huzurdan ve sırlardan uzak tutulur. Onlar, dünyanın nimetlerine, şehvetine ve süslerine dalıp oyalanan kimselerdir. Onların bütün sözü ve fikri dünyadır. O gün münkirler, Allah'tan kopma ve uzak kalma ateşine şiddetle atılırlar. Onlar için bu azaptan kurtuluş ve geri dönüş imkânı yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın izzeti onlara şöyle seslenir:

"İşte bu azap, sizin yalanladığınız şeydir. Siz, 'Dünyadan hiçbir şey bizi Allah'tan koparmaz!' derdiniz ve terbiye ehli kâmil mürşidlere, 'O bir sihirbazdır' diye iftira atardınız. Bu da sihir mi? Yoksa siz, bu işin hakikatini görmüyor musunuz? Hak'tan kopma ateşine girin. Kalbinizin perdelenme gamına ister sabredin, ister etmeyin. Çünkü siz, sabrın size fayda verdiği zaman nefsinize muhalefet etmeye sabretmediniz. Şimdi ister feryat edin ister sabredin, sizin için sonuç birdir. Siz, sadece dünyada yaptığınız işlerin karşılığını görüyorsunuz. Siz dünyada, nefislerinizle mücâhede yerine onun hevâsına ve hazlarına uymayı tercih etmiştiniz."

Müttakilerin Cennetteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, kâfirlerin aksine güzel bir halde olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ
رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿١٩﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ
آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ
عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ
وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

17. *Şüphesiz, müttakiler cennetlerde ve nimetler içindedirler.*

18. *Rab'lerinin kendilerine verdiği şeylerle zevk ve sefa sürerler. Rab'leri onları cehennem azabından korumuştur.*

19-20. *Onlara, "Dünyada yaptıklarınıza karşılık olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin için" denir. Ayrıca biz onları, iri gözlü, güzel yüzlü hûrilerle evlendirdik.*

21. *İman eden ve nesilleri imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık. Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazandığına bağlı olup ona göre muamele görür.*

22. *Onlara canlarının istediği meyve ve etlerden bolca verdik.*

23. *Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,* şirk ve isyanlardan sakınan *müttakiler,* çok büyük *cennetlerde ve nimetler içindedirler."*

"Rab'lerinin kendilerine verdiği, ihsan ettiği *şeylerle zevk ve sefa sürerler. Rab'leri onları cehennem azabından korumuştur."*

Onlara, şeref bahşetmek için denir ki: *"Dünyada yaptığınız hayırlara karşılık olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin için."* Onlarda bitme ve elden gitme korkusuyla bir sıkıntı yoktur. *"Ayrıca biz onları, iri gözlü, güzel yüzlü hûrilerle evlendirdik."* Yani hûrileri onlara yakın arkadaş yaptık. Allah Teâlâ, cennette, evlenme ve akit sıkıntısı olmadan hûrileri müttakilere mülk olarak verip arkadaş yapar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İman eden ve nesilleri imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık."* Yani çocuklar, amelde geri olsalar da imanda kendilerine ortak oldukları babalarının derecesine yükseltilirler. Aynı şekilde babalar da, amelde geri olsalar dahi, kendilerini sevindirmek için çocuklarının derecesine yükseltilip birbirlerine katılırlar. İmanda birleştiklerinde, ameli en güzel olanın sevabından hiçbir şey noksanlaştırmadan, sevabı noksan olanın derecesi yükseltilerek diğerine katılır. Babalar mümin olduktan sonra, çocukların bulûğa ermesi veya ermemesi arasında fark yoktur. Açıklama için Sa'lebî'nin tefsirini bakınız.[428]

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Cennetlikler cennete girince, bir adam anne babasını, hanımını ve çocuklarını sorar. Kendisine, 'Onlar, senin ulaştığın dereceye ulaşamadı!' denir. Adam, 'Ben kendim ve onların hepsi için amel etmiştim!' der. O zaman onların, (dereceleri yükseltilerek) adama katılması emredilir."*[429]

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların sevincinin tam olması için, yakınları kendilerine katılır. Çünkü bir kimse tek başına nimet içinde iken, kalbi-

428 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/577-578.

429 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 5/578; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/63; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 7/632.

nin aile ve çocuklarıyla meşgul olması onun tadını bozar. Aynı şekilde samimi arkadaşını, yakınını, dostunu ve hizmetçisini düşünenin durumu da böyledir. Allah Teâlâ, Yusuf kıssasında şöyle buyurmuştur: *"Yusuf kardeşlerine dedi ki: "Bütün ailenizi bana getirin (ki gönlüm hoş olsun)."'* (Yusuf 12/93).

Hâşiye'de[430] denmiştir ki: "İnsan, çok defa sevdikleriyle birlikte iken huzur ve sükûn bulur. *'Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse o, Allah'ın kendilerine nimetler ihsan ettiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedir'* (Nisâ 4/69) âyeti ve âyetin iniş sebebinde anlatılan hadise de bunu göstermektedir. *'Kişi sevdiği ile beraberdir'*[431] hadisi de konumuzla ilgilidir.

Cennetin hali, insanın aklına gelmeyecek şekilde farklıdır. Derecesi düşük olan kimsenin, derecesi yüksek olanın menzilinde birlikte bulunması mümkündür; ancak bu beraberlik şeklendir; hakikatte ise her biri diğerinden farklı hallere ve zevklere sahiptir. Bu durum şuna benzer: Allah Teâlâ, herkesi ilim ve kudretiyle ihata etmiştir. Bu açıdan bütün kullar eşittir; fakat her biri bu hali Cenâb-ı Hakk'ı marifeti ölçüsünde bilir, hisseder ve zevkine varır. Her birinin marifeti farklı olmakla birlikte, Allah Teâlâ'nın herkesi ihata ettiğini bilme noktasında ortaktırlar. Cennetlikler cennette ruhların hâline göre hareket ederler. Ruhların hali ise belli bir şekle ve kayda bağlı değildir. Cennette dereceleri farklı olsa da çocuklara babalarıyla birlikte hüküm verilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Özetle onlar, ruhlarının ve bedenlerinin nimetler içinde keyif sürmesinde, cemâlullahı görmede ve daha fazla ihsanlara ulaşmada birbirlerinden farklı olmakla birlikte, bir tabakada (aynı menzilde) bir araya getirilirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bununla birlikte onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz."* Yani çocukları babalarına katılırken, babaların amelinin sevabından bir kısmı çocuklarına verilerek ondan hiçbir şey noksanlaş-

430 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

431 Buhârî, Edeb, 96 (nr. 6169), Müslim, Birr, 50; Ebû Davud, Edeb, 113.

tırılmaz. Babaların sevabında bir noksanlaşma ve derecesinde bir düşüş olmaz. Biz, tarafımızdan bir lutuf ve ihsan olarak çocukları babalarının derecesine yükseltiriz.

"Herkes kazandığına bağlı olup ona göre muamele görür." Yani herkes Allah katında ameline bağlı olarak muamele görür. Eğer ameli salih ise ona fayda verir, değilse kendisini helâk eder.

Âyetin sonu, sanki öncesi için bir açıklamadır. Âyetin öncesinde, *"Biz onların amelinin sevabından çocuklarına vererek hiçbir şey noksanlaştırmayız; çocukların babalarına katılmaları tarafımızdan bir lutuf olarak gerçekleşti"* dendi. Biri, "Çocukların babalarına katılmalar niçin bir lutuf oldu?" diye sorunca, ona şu sevap verildi: "Çünkü normalde herkese yaptığı amele göre muamele edilir. Bu çocukların ise babalarına katılmaya sebep olacak amelleri yoktur; bunun için onlar tarafımızdan bir lutuf olarak babalarına katıldı."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlara canlarının istediği meyve ve etlerden bolca verdik."* Kendileri istemese de biz onlara, her vakit, türlü nimet ve ihsanlardan bolca ikram ettik.

"Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma mevcuttur." Onlar ve yakınlarından oluşan meclis arkadaşları, içinde cennet şarabı bulunan kadehleri kemal-i rağbet ve iştiyak ile birbirlerine sunarlar. Onu içme esnasında ve sonrasında ancak hoş ve güzel şeyler söylerler; aralarında boş bir konuşma cereyan etmez. Ayrıca, dünyada olduğu gibi, içtikleri şey onları karşısındakine kötü davranmaya sevketmez. Onlar sadece hikmetli ve güzel kelâm konuşurlar, şerefli insanların yaptıklarını yaparlar.

Kuşeyrî, *"Onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Dünyada içki içenlerin arasında olduğu gibi, cennet sakinleri arasında boş bir konuşma ve kınanacak bir iş cereyan etmez. Akılları başlarından gidip aralarında edep dışı ve istikamet harici bir şey yapmazlar. Onların meclisi nasıl böyle olmasın ki? Onlar şunu bilmektedirler: Kendilerine bu şarabı sunan yüce Mevlâ, onları seyretmekte ve

her hallerini görmektedir. Ârifler, kendilerini saran ilâhî aşkın istilası ile dünyadan ve içindekilerden çekilip alınmışlardır; ilâhî aşk şarabı onlara ünsiyet (muhabbet ve huzur) verir, fakat hislerini yok etmez."[432]

17-23. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler için dünyada marifet cennetleri, ahirette ise marifet ve nimet cennetleri vardır. Onlar, ayrıca müşahede, mükâşefe ve münâcât nimetleri içinde keyif sürmekte, Rab'lerinin kendilerine ihsan ettiği lutuflar ve özel yakınlığı ile lezzetlenmektedirler. Rab'leri onları, cehennem azabından yani nefislerinin şehvet ateşinden korumuştur. Böylece onların şehvet ateşi sönmüş ve ondan yana güvende olmuşlardır.

Onlara denir ki: Müşahede taamlarından yiyin; manevi artış ve terakki feyizlerinden için. Nefisle yaptığınız mücâhede ve zorlu riyâzetlere karşılık, manevi makamların ve derecelerin tahtları üzerinde yaslanmış olarak ve kulluk menzillerinde saf halinde dizilerek bu manevi nimetleri afiyetle yiyip için. Biz onları, tertemiz, hiç el değmemiş taze hakikatle ve ilimlerle buluşturduk.

Bu maneviyat yoluna inanan ve ona girenlerle, onlara tâbi olan zürriyetleri ve kendilerine bağlanan hak tâlipleri var ya, onlar kendilerinin Hakk'a vuslat derecesine ulaşamasalar da biz kendilerini onlara katarız. Müşahede nimetinde farklı halde bulunsalar da manevi derecede onlarla beraber olurlar. Bununla birlikte vuslat ehlinin amelinden hiçbir şey noksanlaştırmayız. Bilakis, tarafımızdan bir lutuf ve ihsan olarak, zürriyetlerini ve bağlılarını kendilerine katarız. Bu arada kendilerine katılanlara bolca sevap verilir.

Herkes ameline bağlı olarak muamele görür. Herkesin ruhunun tadacağı nimetler, dünyadaki gayret ve mücâhedesinden fazla olmaz. Derece itibariyle başkasıyla beraber olsa da herkesin manevi tadı, salih ameli ve marifeti nisbetinde olur.

---

432 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/41.

Biz onlara, ayrıca muamelenin halâvetini ve müşahedenin lezzetini tattırırız. Onlar, marifet cennetlerinde birbirlerine ilâhî muhabbet ve fenâ fillâh şarabının kâsesini sunarlar; mahbuplarının müşahedesine dalarak kendi varlıklarından fâni olurlar. Onlar, bu şarabı biri diğerine ikram ederek silsile halinde şeyhlerinden alırlar. Onlar, tek bir kâse (ilâhî aşk şarabı) üzerinde toplanmışlardır. Onda, hiçbir boş şey yoktur. Yani onu içme halinde nefsin vesvesesi bulunmaz; onların bütün himmetleri (duygu ve düşünceleri) o kâsedeki ilâhî aşkta toplanmıştır. Biri bu konuda der ki:

"Aşk şarabını içmek için oturduğun zaman, sadece kâsenin içindeki şarap hakkında konuş!"

İçine nefsin vesvesesi karışan ilâhî aşk, safi değildir. İlâhî aşk şarabında, ruh nefsin tabiatına çekilerek işlenen bir kötülük de yoktur. Ruh, hakları koruyacağı mekâna (ilâhî hukuku yaşayacağı alana) ve helâl hazlarını alacağı yere indiğinde kötü bir hale bulaşmaz. Bilakis, bütün bunları Allah ile, Allah'tan gelen bir izinle ve Allah için yapar. İlâhî izin ve temkinle iner; yaptığı işi ileri derecede bir yakîn sahibi olarak yapar. Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizi de onlardan eylesin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Orada, elden ele bir kadeh dolaştırırlar ki onda ne boş bir söz vardır ne de bir günaha sokma"* âyeti hakkında demiştir ki: "Allah Teâlâ, onların vuslat şarabını içerlerken daha fazla ilâhî yakınlık elde etmek için şevk ve iştiyak içinde olduklarını belirtti. Sonra içtikleri şeyin de onlara temkin ve istikamet kazandırdığını haber verdi. Onların hali, şatah (dengesiz konuşma) ve kavgaya varmaz. Onlar, dünyada, marifet sarhoşlarının insanlar yanında konuştukları şeyleri konuşmazlar. Kısaca, ilâhî huzurda kabul gören âriflerin hali, hiçbir yönden dünya ehline benzemez."[433]

---

433 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/352.

Cenâb-ı Hak, cennet sakinlerinin hali hakkında sonra şöyle buyurdu:

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ
﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ
نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

24. ***Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler etraflarında dönerler; onlar sanki sedefinde saklı inci gibidir.***

25. ***Cennet sakinleri birbirlerine dönüp*** *(dünyadaki hallerini)* ***sorarlar.***

26. ***Derler ki: "Gerçekten biz daha önce*** *(dünyada)* ***ailemiz içinde*** *(âkıbetimizden)* ***korkardık."***

27. ***"Allah bize lutfetti ve bizi vücudun iliklerine kadar işleyen kavurucu azaptan korudu."***

28. ***"Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler etraflarında dönerler."* Kendilerine tahsis edilmiş hizmetçiler, cennet kadehleriyle veya onların bütün hizmetleri için etraflarında dönerler.

Bazıları, onların, kâfirlerin küçük yaşta ölen çocukları olduğunu söylemiştir.

Bazıları da demiştir ki: İlâhî kudret onları gayb âleminden yaratıp cennet ehlinin hizmetine verir.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennet ehlinin derecesi en düşük olanı, hizmetçilerinden birine seslendiği zaman, bin hizmetçi hep bir ağızdan, 'Buyur efendim; emrindeyim!' diye karşılık verir."*[434]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu hizmet ve iltifat, cennete giren müminlerin avamı içindir; mukarrebîn makamındaki âriflere gelince, onlar bir şeyin olmasını düşündüklerinde, seslenmeye ihtiyaç duymadan, bir hizmetçiyle veya hizmetçi olmadan hemen önünde hazır olur.

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Cennet ehlinin her birinin etrafında 1000 gılmân (hizmetçi genç) koşar. Her hizmetçi, diğerinden ayrı bir iş görür."[435]

"Onlar, temizlik ve safiyette *sanki sedefinde saklı inci gibidir."* Çünkü her biri, o vakitte en safi ve en parlak halinde bulunur.

Katâde'ye, "Hizmetçinin hali böyledir; peki kendisine hizmet edilen kimsenin hali nasıldır?" diye sorulunca demiştir ki: Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki cennette, kendisine hizmet edilen kimsenin, hizmet edene üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[436]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Cennet ehli birbirlerine dönüp* dünyadaki hallerini, amellerini ve Allah katındaki bu nimetleri ne ile hak ettiklerini *sorarlar."* Böylece onların hepsi, hem soran hem de sorulan olur.

"Kendilerine sorulanlar yani hakikatte hepsi *derler ki: Gerçekten biz daha önce* dünyada *ailemiz içinde korkardık;* kalplerimiz Allah'ın haşyetinden titrerdi." Âyete şu manalar da verilmiştir:

Biz, imanımızın alınmasından ve ilâhî emanın elimizden gitmesinden korkardık.

---

434 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 5/580; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/65.

435 Kurtubî, *a.g.e.*, 17/65. Burada hadis olarak verilmiştir.

436 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/589; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/634.

Biz, iyiliklerimiz reddedilip kötülüklerimizle cezalandırılmaktan korkardık.

Biz, kötü âkıbetten korkardık.

"Allah bize mağfiret ve rahmetini *lutfetti ve bizi vücudun iliklerine kadar işleyen kavurucu azaptan korudu."*

Âyette geçen "semûm" "vücudun içine işleyen sıcak rüzgâr" demektir. Cehennem ateşi de aynı özelliğe sahip olduğu için ona bu isim verilmiştir.

"Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk." Yani Allah'la buluşmadan ve O'na dönmeden önce dünyada, sadece O'na ibadet ediyorduk, başkasına ibadet yapmıyorduk. Yahut O'ndan bizi azaptan korumasını istiyorduk. *"Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir."* O, kendisine ibadet edilince sevap verir; kendisinden bir şey istenince karşılık verir.

24-28. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Âriflerin kalplerinde, yakutlar gibi parlak ve güzel vehbî ilimler ve gayba ait hikmetler dolaşır. Onlar, birbirlerine, vuslat yoluna nasıl girdiklerini, her birinin nefisle mücâhedesinin ve Allah'a seyrinin ne şekilde gerçekleştiğini sorarlar. Bunu, bazan kendilerine verilen nimetlerden bahsetmek, bazan da insanların kendilerine uyması için yaparlar.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Âriflerin konuşmaları, ya içlerinde coşan vecdin kendilerini harekete geçirmesiyle veya müridlere hidayet yolunu göstermek için olur."

Kendilerine Cenâb-ı Hakk'a nasıl vâsıl oldukları sorulan ârifler derler ki:

Biz, vuslattan önce, ailemiz içinde yani insaniyet âleminde haktan kesilmekten ve manevi seyrimizden geri dönmekten ürperirdik; hayvanî ve şeytanî sıfatların, dünyevî şehvetlerin kalbimize sirayet ve bizi istila etmesinden korkardık. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kahrının tecellisi olup kullarının çoğu bu şeylere boyun eğerek O'ndan koptular. Allah Teâlâ, bize lutufta bulundu; bizden olan bir şeyle değil, kendi tarafından gelen desteği ile bizi kendisine ulaştırdı. Bizi yakıcı azaptan

korudu. Bu azap, dünya hırsı, geçim korkusu ve kalbin yüce sevgiliden kopup uzak kalmasıdır. Eğer yüce Allah'ın bize lutfu olmasaydı, biz ondan kurtulamazdık.

Biz, vuslattan önce, Cenâb-ı Hakk'a yalvarıp elimizden tutmasını, bizi huzuruna çekmesini, bizi vuslata erdirerek acımasını ve bize iyilikte bulunmasını istiyorduk. Şüphesiz O, bolca ihsanıyla iyilikte bulunan ve kendisine yönelenlere çok merhamet edendir.

Her Şeye Rağmen Davete Devam

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] önceden emrettiği şekilde insanları uyarma işine devam etmesini emrederek şöyle buyurdu:

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ
نَتَرَبَّصُ بِه۪ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّص۪ينَ
﴿٣١﴾ اَمْ تَاْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَٓا اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ
بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَاْتُوا بِحَد۪يثٍ مِثْلِه۪ٓ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَ ﴿٣٤﴾ اَمْ خُلِقُوا
مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ اَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بَلْ
لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَبِّكَ اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾ اَمْ
لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ ف۪يهِ فَلْيَاْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾ اَمْ لَهُ
الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾
اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾ اَمْ يُر۪يدُونَ كَيْدًا فَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
هُمُ الْمَك۪يدُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

29. ***Resûlüm, sen hatırlat. Rabb'inin nimeti sayesinde sen, bir kâhin ve deli değilsin.***

30. ***Yoksa onlar*** (senin için), ***"O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını*** (ölmesini) ***bekliyoruz" mu diyorlar?***

31. ***Onlara de ki: "Bekleyin; ben de sizinle birlikte*** (asıl sizin başınıza gelecek felaketi) ***bekliyorum."***

32. ***Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?***

33. ***Yoksa, "O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, onlar*** (sırf inatlarından dolayı) ***iman etmiyorlar.***

34. ***Eğer doğru söylüyorlarsa onun gibi bir söz getirsinler.***

35. ***Yoksa onlar hiçbir şey olmadan*** (bir yaratıcı bulunmadan) ***mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?***

36. ***Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar.***

37. ***Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hükmeden kendileri midir?***

38. ***Yoksa onların, üzerine çıkıp*** (gökteki sırları) ***dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse onların dinleyenleri,*** (kendilerini tasdik eden) ***açık bir delil getirsin.***

39. ***Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?***

40. ***Yoksa sen*** (davetine karşılık) ***onlardan bir ücret istiyorsun da onlar, ağır bir borç altında mı kalıyorlar?***

41. ***Yoksa gayb ilmi onların yanında da ondan mı yazıyorlar?***

42. ***Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl, inkâr edenler tuzağa düşecek olanlardır.***

43. ***Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Resûlüm, sen hatırlat."* Yani sen, insanları uyarmaya ve kendilerine öğüt vermeye devam et. *"Rabb'inin nimeti sayesinde sen, bir kâhin ve deli değilsin."* Yani Rabb'inin övgüsü, sana ihsan ettiği peygamberlik ve parlak akıl sayesinde, onların zannettiği gibi bir kâhin ve deli değilsin. Allah onları kahretsin; nasıl da haktan çevriliyorlar!

"Yoksa onlar, senin için, *'O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz' mu diyorlar?"* Yani, "O, bir şairdir; kendisinden önceki şairlerden Züheyr ve Nâbiga gibi, onun da başına zamanın felaketlerinin gelip helâk olmasını bekliyoruz" mu diyorlar.

"Onlara de ki: 'Bekleyin; ben de sizinle beraber bekliyorum." Sizin benim helâkimi beklediğiniz gibi, ben de sizin helâkinizi bekliyorum.

Âyet, onların helâk edileceğini bildiren ilâhî bir tehdittir. Şu durum çokça tecrübe edilmiştir: Kim birinin makamına veya elindekine ulaşmak için ölümünü beklerse ondan önce ölür.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu birbiriyle çelişen sözleri kendilerine akılları mı emrediyor?"* Çünkü kâhin, keskin zekâlı ve dikkat sahibidir. Deli, aklı kapalı, fikri karışık biridir. Şair, yapmadığı şeyleri söyler. Bu özellikler aynı kişide nasıl toplanır? Halbuki Kureyşliler, Araplar arasında akıllı ve ileri görüşlü kimseler olarak tanınır. Kendilerinden çıkan bu çelişkili sözler onları yalanmaktadır.

"Yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?" Doğrusu onlar, kibir ve inat içinde haddi aşan ve hakka ve doğruya yanaşmayan bir topluluktur.

"Yoksa, 'O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi' mi diyorlar? Hayır, onlar iman etmiyorlar." Bu, onların sözünü rettir. Yani durum, onların zannettiği gibi değildir. Bilakis onlar, küfür ve inatlarından dolayı, yanlış olduğunu herkesin bildiği bu çirkin ve boş sözleri söylüyorlar. Bütün Arap ve acemin benzerini getirmekten aciz kaldığı Kur'an'ı bir beşerin kendiliğinden getirmeye nasıl gücü yeter!

"Eğer doğru söylüyorlarsa onun gibi bir söz getirsinler." Yani eğer onlar, *"Kur'an'ı* Muhammed'in *kendisi uydurup söyledi"* derken doğru söylüyorlarsa, belâgat ve fesahatte Kur'an'ın bir benzerini kendileri getirsinler. Çünkü Kur'an onların dilinde Arapça'dır; kendileri de Arapça'yı fasih olarak konuşan kimseler olup Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Arap dilinde ve belâgatta ortaktırlar. Üstelik onlar, hitabet ve şiirle uzun bir zaman meşgul olmuşlar, nazım ve nesir halinde söz söylemede çok sayıda tecrübeleri mevcut, geçmiş hadiseleri ve haberleri ezberlemede müthiş bir hafızaya sahipler. Şüphesiz, bir şeyi yapmaya muktedir olmak, icap edince onu yapmayı gerektirir. Bu işin gereği ise ortada! Zira onların acziyeti iddia edilmekte, karşılarına delil konmakta ve kendilerine meydan okunmaktadır.[437]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor:

"Yoksa onlar hiçbir şey olmadan (bir yaratıcı bulunmadan) mı yaratıldılar?" Yani onlar, kendilerini yarattığım bu harika ve eşsiz takdirin, hiçbir yaratıcı ve kadir eden olmadan kendiliğinden mi ortaya çıkıp var oldular? Yahut onlar, hikmetsiz ve sebepsiz yere yaratıldılar da kendilerine hiçbir hesap sorulmayacak ve azap edilmeyecek mi?

"Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar?" Vücutlarını kendileri mi yoktan var ettiler?

"Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar da bu ikisini yaratana ibadet etmiyorlar? *Hayır, onlar kesin olarak inanmıyorlar."* Âyetler üzerinde düşünmüyorlar ki kendilerinin, göklerin ve yerin yaratıcısını bilsinler de sadece O'na ibadet etsinler.

"Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?" Peygamberlik, rızık ve onların dışındaki diğer şeylerin hazineleri onların elinde de onu kime isterlerse ona mı veriyorlar? *Ya da her şeye hükmeden kendileri midir?"* Onlar, her işin ehli, işlerinde galip ve her şeye hükmetme yetkisine sahipler de işleri diledikleri gibi kendileri mi yönetiyor? Rabb'e ait işleri kendileri mi tedbir edip onları irade ettikleri ve diledikleri şekilde yapıyorlar?

---

437 Açıklama için bk. Ebüssûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/147-148.

"*Yoksa onların, üzerine çıkıp* meleklerin konuşmasını ve onlara vahyedilen gayba ait ilimleri *dinleyecekleri bir merdivenleri mi var* ki onları dinleyip de kendilerinin hak, diğerlerinin bâtıl olduğunu bilsinler?" Yahut bilgisiz ve delilsiz olarak tahminle hakkında konuştukları işlerin doğru olduğunu bilsinler ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerinden önce ölüp riyasetin kendilerine kalması gibi boş emellerine ulaşsınlar?

"*Öyleyse onların dinleyenleri,* kendilerini tasdik eden *açık bir delil getirsin.*"

Cenâb-ı Hak sonra, onların akılsız sefih kimseler olduğunu şöyle belirtti: "*Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi?*" Onlar, kendi zanlarına göre hikmet ehli kimseler iken, sevmedikleri varlıkları (kızları) Allah'a tahsis ettiler.

"*Yoksa sen* tebliğ ve uyarına karşılık *onlardan bir ücret istiyorsun da onlar,* bundan dolayı *ağır bir borç altında mı kalıyorlar?*" Yani taşınması zor ağır bir yükün altına gireceklerinden mi sana tâbi olmuyorlar?

"*Yoksa gayb ilmi* yani içinde gayba ait bilgilerin yazıldığı levh-i mahfûz *onların yanında da onda olanı mı yazıyorlar* ki ona göre bazı şeyleri kabul, diğerlerini reddediyorlar?"

"*Yoksa onlar bir tuzak mı kurmak istiyorlar?*" Bu tuzak, müşriklerin Dârünnedve'de toplanarak Hz. Peygamber'i öldürmeyi planlamalarıdır. "*Asıl tuzağa düşecek olanlar inkâr edenlerdir.*" O tuzak, onu planlayanların başına geçer; vebali onlaradır. Onların bu planı, kendisine tuzak kurdukları kimseye bir zarar vermez. Onların kurduğu tuzaklar, Bedir günü ve daha sonra kendi başlarına geçmiştir.

"*Yoksa onların,* kendilerini ilâhî azaptan koruyacak *Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştuklarından yüce ve uzaktır.*" Allah onların kendisine şirk koşmalarından yüce ve uzaktır. Yahut Allah, onların kendisine ortak koştuğu varlıkların ortaklığından yüce ve uzaktır.

Allah Teâlâ, "yoksa" ifadesiyle başlayan on bir âyetin sekizinde müşriklerin peygamberlikle ilgili karalamalarından, üçünde de rubûbiyyet konusundaki yanlışlarından bahsetti. Cenâb-ı Hak, bunları Resû-

lullah'a bir teselli olarak söyledi ve sanki şöyle dedi: Resûlüm, onlar seni tenkit ettikleri gibi, benim hakkımda da olumsuz şeyler söylerler; öyleyse ben onları yakalayıp cezalarını verinceye kadar sen sabret!

29-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] teselli ettiği gibi, onun vârislerine de der ki: Ey Resûlullah'ın halifesi (kâmil insan)! Allah'ın övgü ve desteğiyle sen, bir kâhin ve mecnun değilsin; bazı insanlar senin için böyle bir iftirada bulunsalar da sen böyle bir halden uzaksın.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Müşrikler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kâhinlik ve delilikten uzak olduğunu bilmekteydiler, fakat onlar, kendisini kötülemek için böyle söylediler. Sefih kimse böyle yapar; o, söylediği şeyden uzak olduğunu bildiği halde birini kötüleyip karalamak için hakkında ileri geri konuşur."[438]

Peygamberlik (ve peygamber) hakkında söylenen bütün şeylerin bir benzeri velilik (ve veliler) hakkında da söylenir. Bu, öteden beri devam edegelen bir kanundur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "İnsan, tabiatı icabı dinin hakikatine karşı soğuk, dünya sevgisi ve nefsanî hazlarına ise düşkün yaratılmıştır. İnsanın bu halden çıkması, ciddi bir gayret ve çabayla dinin ölçüleri üzere Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun halifelerine tâbi olarak mümkün olur.

Resûlullah'ın halifeleri, her devirde seyrü sülûk sahibi meşâyih içinden çıkan rabbânî âlimler ve marifetullahta yüksek pâyeye sahip kimselerdir. Halk, müslüman olduklarını iddia ettikleri halde, genelde meşâyihin gidişatını yadırgar; onların istediği gibi dünyayı terketmeyi, halktan uzaklaşmayı, bütünüyle Allah'a bağlanmayı ve emniyeti talep etmeyi imkânsız gibi görür. Halbuki Allah, meşâyihin kalplerine imanı yazmış ve kendilerini tarafından özel bir ruh ile desteklemiştir. O,

438 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/42.

Hakk'ı talepte samimiyet ve güzel iradedir. Bu ise, *"Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever"* âyetinin meyvesidir. Bu, Allah'ın lutfudur; onu dilediklerine verir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.[439]

Kuşeyrî, *"Resûlüm, de ki: Bekleyin, ben de sizinle birlikte bekliyorum"* (Tûr 52/31) âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Hiç kimsenin, bir başkasının malına konmak ve yerine geçmek için onun ölümünü temenni etmesi doğru değildir. Bu sıfatta olan kimse, çok defa emeline ulaşamadan ölüp gider."[440]

Kuşeyrî, muhtasar tefsirinde demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: İnsan, işlerinde ve insanları Allah'a davette çok sabırlı olmalı, kulların yaptığı işlerde Allah'a tevekkül etmeli, nefislerin kabul veya reddettiği bütün hükümlerinde O'na teslim olmalıdır."

"Yoksa onların akılları bunu mu emrediyor?" âyetinden, *"Allah onların şirk koşmasından yüce ve uzaktır"* âyetine kadar anlatılan durumlar, her devirde velileri tenkit edenlerin vasıflarıdır. Bu, onların son derece ahmak ve sefih olduğunu gösteriyor. Allah Teâlâ bizi, bütün bu hallerden kurtarsın.

İnkârda İnat Edenlerin Sonu

Cenâb-ı Hak, inkârda inat edenlerin halini açıkladıktan sonra, kendilerini tehdit ederek şöyle buyurdu:

وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾
فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي
عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا
دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

439 Müfessirimizin yaptığı bu nakil, Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinin dışındaki bir eserindendir. Çünkü elimizdeki tefsirde benzer bir açıklama mevcut değildir (mütercim).

440 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât,* 6/42.

***44.** Gökten düşmekte olan parçalar görseler, "Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler.*

***45.** Öyleyse sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hallerine bırak.*

***46.** O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir ve kendilerine yardım da edilmeyecektir.*

***47.** Şüphesiz, zulmedenlere bundan başka bir azap daha var, fakat onların çoğu bilmez.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onlar, gökten* kendilerine azap için *düşmekte olan bir parça görseler,* ileri derecedeki azgınlık ve inatlarından dolayı, *'Bu,* bize yağmur yağdırmak için *üst üste yığılmış bulutlardır' derler."* Onun kendilerine azap için düşen bir parça olduğunu kabul etmezler. Yani onlar azgınlıkta öyle bir noktaya varmışlardır ki eğer biz, onların, *"Yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe sana iman etmeyiz"* (İsrâ 17/92) sözleri üzerine, gökyüzünü üzerlerine parça parça düşürsek, onlar inat ederek, *"Bu, üst üste yığılmış bulutlardır, derler."*

"Öyleyse sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hallerine bırak." O gün, Bedir'de öldürülerek çarpıldıkları gündür. Bazılarının dediği gibi o, birinci sûra üfürülme anı değildir. Çünkü onunla (Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında yaşayan kâfirler değil) ancak o zamanda hayatta olanlar çarpılacaklardır.[441]

"O gün tuzakları kendilerine hiçbir fayda vermeyecektir." Kâfirlerin bu tuzağı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] hakkında Bedir günü kurdukları tuzak olup o, savaşı başlatmaları ve Resûlullah'ı gizlice öldür-

---

441 Bu açıklama Ebüssuûd'a aittir (bk. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm,* 6/14). Bazı müfessirlere göre, kâfirlerin çarpılacakları gün, sûra ilk üfürülme anıdır (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 21/602; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 2/437; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/283). Kurtubî, kâfirlerin çarpılacakları gün hakkında dört görüş nakletmiştir: **1.** Kâfirlerin öldükleri gün, **2.** Bedir günü, **3.** Birinci sûra üfürülme anı, **4.** Kıyamet günü (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/72).

meyi planlamalarıdır. Sûra üfürülme anında böyle bir tuzak ve hile kurmaları söz konusu değildir; dolayısıyla onun birinci sûra hamledilmesi uygun değildir.

"Onlardan azabı savmak için *kendilerine* başkaları tarafından *yardım da edilmeyecektir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şüphesiz, zulmedenlere bundan başka bir azap daha vardır."* Yani bu zalimler için, başlarına gelen bu öldürülme azabından önce diğer bir azap daha vardır ki o, Bedir Savaşı'ndan önce yaşadıkları kıtlıktır. Bu kıtlık öyle şiddetli oldu ki kâfirler, kuru derileri ve hayvan leşlerini yediler.

Diğer bir mana şudur: Onlara, bundan başka bir azap daha vardır ki o, kabir azabı ve ondan sonraki ahiret azaplarıdır.

"Fakat onların çoğu, durumun böyle olduğunu *bilmez."* Âyette şuna bir işaret vardır: Onların içinde bunu bilen vardır, ancak o, inadına inkâra devam etmektedir.

Âyete şu anlam da verilmiştir: Onlar, aslen (hak adına) hiçbir şey bilmiyorlar, çünkü onlar tam manasıyla cahil kimselerdir.

44-47. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Haset ve inat sahibi kimselere, gördükleri mucizeler ve kerametler bir fayda vermez. Yahut haset onun basiretini örter. Öyleyse onları gaflet, şaşkınlık ve kalplerini sarmış kalın perdeler içinde kendi hallerine bırak; onlar ölümle çarpılacakları güne kadar öyle devam etsinler. Marifetin fayda vermediği o günde Hakk'ı tanırlar, ancak o gün pişmanlık ve üzüntü içinde kalırlar. Onlara bundan önce de bir azap vardır. Bu azap, dünyada gam, keder, korku ve endişe içinde zor bir hayat yaşamalarıdır. Fakat onların çoğu bunu bilmezler. Çünkü onlar ancak kendi gibileri görür. Kimin marifet dairesi genişlerse (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanırsa), hoşluk ve huzur içinde yaşar. Bu kimse, gafillere gizlidir; onun manevi makamını ve derecesini tanımazlar.

Zaferin Anahtarı: Sabır

Cenâb-ı Hak sonra, talep edilen bütün güzelliklere ulaşma vesilesi olan sabrı emrederek şöyle buyurdu:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُۙ ﴿٤٨﴾
وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

48. ***Rabb'inin hükmüne sabret. Şüphesiz, sen bizim gözlerimizin önündesin*** *(gözetim ve himayemiz altındasın).* ***Kalktığın zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et.***

49. ***Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında da O'nu tesbih et.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] ve onun izinde gidenlere buyuruyor ki: *"Rabb'inin hükmüne sabret."* Allah'ın, kâfirlere vaat ettiği güne kadar mühlet vermesine ve bu arada senin onların eziyetlerini çekmene sabret. Yahut Allah'ın senin için takdir ettiği sıkıntıya ve insanların eziyetine sabret.

"Şüphesiz sen, bizim gözlerimizin önündesin." Yani bizim özel korumamız ve himayemiz altındasın; biz seni devamlı kontrol edip gözetiyoruz.

Sabredilmesi istenen hükümden kasıt önceden takdir edilen ilâhi hükümdür. Mana şudur: Senin için takdir ettiğimiz şeye sabret. O, seni terbiye eden, bütün işlerini görüp gözeten ve seni koruyan Rabb'inin hükmüdür. Onda ancak senin faydan ve derecenin yücelmesi vardır.

Âyette, *"Gözlerimizin önündesin"* buyrulması, ona son derece itina gösterildiğini, özel koruma altında tutulduğunu ve her işinin görüldüğünü bildirmek içindir.

"Kalktığın zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et." Bir mekândan veya uykudan kalktığın zaman, Rabb'inin haddi hesaba gelmeyen nimetlerine hamdederek onu tesbih et.

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Meclisinden kalktığın zaman, "Sübhânekellahümme ve bi-hamdik" de.

Dahhâk ve Rebî' ise şöyle demişlerdir: "Namaza kalktığın zaman şöyle de: *Sübhânekallâhümme ve bi-hamdik ve tebârakesmük ve teâlâ ceddük ve lâ ilâhe gayrük.*"[442]

Son âyette şöyle buyruluyor: "*Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında da O'nu tesbih et.*"

Gecenin bazı vakitlerinde O'nu tesbih et; çünkü gece ibadeti nefse daha zor gelir ve gösterişten daha uzaktır. Buradaki tesbihten kasıt, ya geceleyin kılınan namazdır ya da "*Sübhânellâhi ve bi-hamdihi*" şeklinde dille tesbih etmektir.

"*Yıldızların batışı sırası*" sabahın ışığıyla birlikte yıldızların gözden kaybolmasıdır. Bundan kasıt, gecenin sonudur.

Bazıları, gece yapılacak tesbihin, yatsı namazı; yıldızların batış vaktinde yapılacak tesbihin ise sabah namazı olduğunu söylemiştir.

48-49. Âyetlerin Tasavvufî Tefsiri

Âyette, bela ve sıkıntıya uğrayanlara bir teselli vardır. Kim, başına gelen şeyin ancak kendisini ayakta tutan, koruyan, kendisini her an gören ve her sözünü işiten Rabb'inin hükmü olduğunu bilirse, başına gelen sıkıntı onu korkutmaz; tam tersine hayra özenti ve sevincini artırır. Çünkü o, başına gelen bu sıkıntının, derecesini yükseltmek, nefsin cevherini parlatmak ve onda kalan kötü huyları temizlemek için geldiğini bilir. Hakikatte o, bir ceza değil nimettir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kim, Allah'ın lutfunun, kaderinden ayrı olduğunu zannederse bu, onun nazarının (bakışının) kusurundandır."

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette deniyor ki: Allah'ın, ezelde hükmettiği şeye sabret; çünkü sabretsen de etmesen de bizim ilk hükmümüz

---

442 Manası şöyledir: Allahım! Sana hamdederek zatını her türlü noksan ve kusurlu sıfatlardan tenzih ederim (yüce ve uzak tutarım). Senin adın mübarek ve yücedir. Azamet ve celâlin uludur. Senden başka ilâh yoktur.

değişmez. Fakat hükmüme sabredersen, benim sabredenlere verdiğim hesapsız sevabı alırsın."

Âyette başka bir işaret daha vardır ki onda şöyle deniyor: Resûlüm, sen sabret; şüphesiz, sen bizim gözetimimiz altındasın; biz ezelî hükmümüze sabretmen için sana yardım ederiz. Nitekim Allah Teâlâ, diğer bir âyetinde şöyle buyurmuştur: *"Resûlüm sabret; senin sabrın ancak Allah iledir"* (Nahl 16/127).

Bazıları âyete şu işârî manayı vermiştir: Resûlüm, şüphesiz sen, bizim gözlerimiz mesabesinde olan kimselerdensin. Cenâb-ı Hakk'ın gözleri mesabesinde olan kimseler, peygamberlerden, meleklerden ve velilerinin büyüklerinden kâmil kimselerdir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri için birer göz mesabesindedirler. Hz. Ömer'in [radıyallahu anh], Hz. Ali [radıyallahu anh] hakkında söylediği söz de bu manadadır. Hz. Ali, işlediği bir kusur sebebiyle adamın birine vurdu; adam gidip halife Hz. Ömer'e şikâyet etti. O zaman Hz. Ömer,

"Bu adama, Allah'ın gözlerinden bir göz isabet etti" dedi.

Bu şöyle olmaktadır: Ârifler, hakikatin sırrından bir sır elde ederek temkin haline ulaştıklarında, ilâhî zatın gözü (tecelli mahalli) olmaktadırlar. Âriflerden birinin şu sözü bu manadadır:

"Asıl marifet, ismi tanımak değil, isim sahibinin gözü (Cenâb-ı Hakk'ın özel tecelli mahalli) olmaktır. Bu, fenâ fillâh makamında temkin halini elde ederek tasarruf sırrına ulaşmak ve her şeyin sahibi yüce mâbudun müşahedesinde kaybolmaktır."

Allah Teâlâ'nın, *"Rabb'ini hamd ile tesbih et"* âyetinde, sürekli zikir halinde olmaya, zikir içinde kaybolmaya ve Cenâb-ı Hak'la birlikte başka bir varlığı görmekten devamlı O'nu yüceltmeye bir işaret vardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Tûr sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(53) NECM SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Necm sûresi Mekke döneminde inmiştir. Altmış iki âyettir. Necm sûresi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], kendisiyle peygamberliğini ilan ettiği ilk sûrelerdendir. Sûre, adını ilk âyetin başındaki "en-necm" kelimesinden almıştır. **Necm**, "yıldız" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"Yoksa onu (Muhammed) kendisi uyurdu mu diyorlar"* (Tûr 52/33) buyruldu. Allah Teâlâ, bu sûrede onun kendi hevâsından konuşmayacağını yeminle belirterek şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَد۪يدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍۜ
فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ
قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾ فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰىۜ ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ

مَا رَاٰى ﴿١١﴾ اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى ﴿١٣﴾ عِنْدَ
سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى ﴿١٥﴾ اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى
﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Akıp giden yıldıza andolsun ki***

2. ***Arkadaşınız*** (Muhammed) ***sapmadı ve bâtıla dalıp azmadı.***

3. ***O, hevâsından konuşmaz.***

4. ***O*** (konuştukları), ***ancak kendisine bildirilen bir vahiydir.***

5. ***Onu kendisine çok kuvvetli biri*** (Cebrâil) ***öğretti.***

6-7. ***O, üstün meziyetli bir melektir. O, en yüksek ufukta bulunuyorken*** (aslî sûretinde) ***doğruldu.***

8. ***Sonra*** (ona) ***yaklaştı ve iyice sarktı.***

9. ***Öyle ki iki yay kadar yahut daha yakın oldu.***

10. ***Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.***

11. ***Kalbi,*** (gözünün) ***gördüğünü yalanlamadı.***

12. ***Bu durumda siz, onun gördüğü şey hakkında kendisiyle tartışacak mısınız?***

13-14. ***Andolsun ki o, Cebrâil'i bir başka inişte daha*** (aslî sûretiyle) ***sidretü'l-müntehânın yanında görmüştü.***

15. ***Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır.***

16. ***O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu.***

17. ***Onun gözü kaymadı, haddini de aşmadı.***

18. ***Andolsun o, Rabb'inin en büyük âyetlerini gördü.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Akıp giden yıldıza andolsun ki ..."* Bu, Süreyya yıldızıdır yahut herhangi bir yıldızdır.

Âyete, şu şekilde üç mana verilmiştir:

Battığı zaman yıldıza andolsun.

Kıyamet günü, dağılıp döküldüğü zaman yıldızlara andolsun.

Doğduğu zaman yıldıza andolsun.[443]

Allah Teâlâ, yıldızların battığı ve doğduğu ana yemin ederek buyurdu ki: *"Arkadaşınız* Muhammed haktan asla *sapmadı ve bâtıla dalıp azmadı."* Veya bâtıla inanmadı. Buradaki hitap Kureyş'edir. Mana şudur: Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem], son derece hak ve doğruluk üzeredir; o, sizin vehmettiğiniz gibi sapkın bir halde ve azgınlık içinde değildir.

Dalâlet, hidayetin zıddıdır; azgınlık ise doğruluğun zıddıdır. Bunların bir kimsede bulunması, onun, hak yola tâbi olmadığını gösterir.

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Müfessirlerin çoğunluğu, azgınlık ile dalâleti birbirinden ayırmamıştır. Halbuki aralarında fark vardır: Azgınlık, doğruluk ve istikametin zıddıdır; dalâlet ise daha geniş kullanım alanına sahiptir."[444]

Kureyş'e, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için "arkadaşınız" denmesi şunu bildirmek içindir: Onlar, Resûlullah'ın bütün güzel hallerini görmekte, onun sapkınlık ve azgınlık gibi kendisinden uzak tutulan her şeyden temiz olduğunu bilmektedirler. Çünkü onların kendisiyle uzun bir süre beraber olmaları ve onun muazzam halinin güzelliğini müşahede etmeleri bunu gerektirmektedir.

---

443 Bazı âlimler, âyette yemin edilen "necm"in Kur'an olduğunu söylemişlerdir. Çünkü necm "parça parça olmak" manasına gelir ki Kur'an, yirmi üç senede parça parça inmiştir. Bazıları, yemin edilen yıldızın Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] olduğunu söylemiştir. Onun akması, mi'racdan yeryüzüne inmesidir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/400; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/77-78). Yıldızın Kur'an manasına geldiği görüşü için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/6.

444 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/242 (Beyrut 1990).

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"O, hevâsından konuşmaz."* Yani onun, Kur'an olarak okudukları ve onun dışında söyledikleri asla kendi hevâsından ve görüşünden kaynaklanmıyor. *"O ancak,* Allah Teâlâ tarafından *kendisine bildirilen bir vahiydir."*

Peygamberler ictihad etmez diyen bazıları bu âyeti delil getirmişlerdir. Onlara şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ onların ictihad yapmasına müsaade edip verdikleri kararı tasdik edince o ictihad, hevâdan konuşmak değil, bir vahiy gibi olmaktadır.

"Onu çok kuvvetli bir melek yani Cebrâil *öğretti."* Çünkü o, vahiy getirmede Allah Teâlâ ile peygamberleri arasında bir vasıtadır. Şu olay onun nasıl bir kuvvete sahip olduğunu anlamaya yeter: Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. Lût'un kavmi helâk edilirken, kavminin içinde yaşadığı beldeyi yerin altındaki kara su tabakasından itibaren söküp kanadının üzerinde taşıyarak göğe yükseltti, sonra onları altüst ederek yere fırlattı; hepsi helâk oldu. Semûd kavmine de şiddetli bir sayha attı; hepsi diz üstü çöküp helâk oldular. Hz. Cebrâil'in peygamberlere inişi ve göğe yükselişi bir anda gerçekleşirdi.

"O, her yönden üstün meziyetli bir melektir." O, akılda üstün, dinde metanetli, cüssede heybetli ve görünüşü çok güzel bir melektir.

"Cebrâil, en yüksek ufukta, güneşin doğduğu yerde *bulunuyorken,* aslî sûretine girip *doğruldu."* Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], her vahiy getirişinde girdiği sûrette değil de Allah Teâlâ'nın kendisini yarattığı aslî sûrette doğruldu. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Cebrâil'i Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı aslî sûretinde görmeyi istiyordu. Allah Resûlü Hira dağında bulunuyorken Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] kendisine aslî sûretinde doğu tarafından gözüktü, batıya kadar yeryüzünü kapladı ve bütün ufku doldurdu. Onu bu halde gören Allah Resûlü kendinden geçip yüz üstü düştü. Sonra Hz. Cebrâil, Hz. Peygamber'e insan sûretinde gelerek kendisini kucakladı ve yüzünden tozları silmeye başladı.

Deniliyor ki: Resûl-i Ekrem'den [sallallahu aleyhi vesellem] başka hiçbir peygamber Cebrâil'i gerçek sûretinde görmedi. Hz. Peygamber ise onu, biri yeryüzünde, diğeri de gökte iki defa gerçek sûretinde gördü.

Diğer bir görüşe göre, Cebrâil'in istivâ etmesinin yani doğrulmasının manası, kendisine verilen işleri, kuvvetiyle bihakkın yerine getirmesidir.[445]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Sonra Cebrâil ona, yani Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] *yaklaştı ve iyice sarktı."* Yahut Cebrâil, ufka bağlı olduğu halde oradan aşağı doğru sarkarak Resûlullah'a daha da yaklaştı. *"Öyle ki* ona *iki yay kadar yahut daha yakın oldu."* Hz. Cebrâil'le Resûl-i Ekrem'in arası iki yay mesafesindeydi.[446] Yahut ondan da daha yakın oldu.

"Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti." Yani Allah Teâlâ, Cebrâil vasıtasıyla kuluna, dille ifade edilemeyecek büyük şeyler vahyetti.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], kendisi cennete girmeden diğer peygamberlerin cennete girmesinin haram olduğunu ve yine onun ümmeti cennete girmeden diğer ümmetlerin cennetine girmesini haram ettiğini vahyetti.[447]

Âyetin, mi'rac olayına göre yorumlanması da mümkündür. Buna göre mana şöyle olur:

Ona, son derece kuvvetli, şiddet ve metanet sahibi Allah öğretti. Allah ona, nuru ile ufuk tarafından yani yücelik makamından tecelli etti. Bu nur Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştı; aralarındaki mesafe iki yay kadar yahut daha yakın oldu.

Buhârî'de geçen bir hadiste şöyle denilmiştir: "Yüce Rab, ona ululuk ve şerefine layık bir yakınlıkla yaklaştı."[448]

---

445 Açıklamalar için bk. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/153.

446 İki yay mesafesi ile kastedilen, ileri derecede yakınlıktır. Bu konuda şöyle denilmiştir: Araplar'ın âdetinde şu vardı: Bir şahıs veya kabile diğeri ile dostluk kurup ittifak anlaşması yapmak istediğinde yaylarını birbirine birleştirirlerdi. Bu, son derece yakınlığı ve samimi dostluğu ifade eder; birinin diğerini koruyacağı manasına gelirdi (bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/48; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 9/257 [Beyrut 2001]).

447 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/8; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/85.

448 Buhârî, Tevhid, 37 (nr. 5717).

Allah Teâlâ, peygamberine özel tecellilerini göstermek, ona ikramlarda bulunmak ve zatını tanıtmak için bu yakınlığını artırdı.

İsrâ hadisinde geçtiği üzere Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yüce Allah'ın kendisine şöyle hitap ettiğini işitmiştir: "Ey yaratılmışların en hayırlısı yaklaş! Ey Muhammed, yaklaş!" Resûlullah buyurmuştur ki: *"Rabbim beni zatına yaklaştırdı, nihayet Allah Teâlâ'nın, 'Sonra (ona) yaklaştı ve iyice sarktı. Ona iki yay kadar yahut daha yakın oldu' buyurduğu gibi yaklaştım."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Şöyle denilmiştir: Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'i arasındaki mesafe, iki yay arasındaki mesafe kadar yahut daha yakındı. Bu yakınlıkla kastedilen, şeref ve ihsan yakınlığıdır, mesafe yakınlığı değildir. Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti."[449]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] *kalbi, gözünün gördüğünü yalanlamadı."* Yani Resûlullah'ın, gözüyle Cebrâil'in aslî sûretini görmesini kalbi yalanlamadı. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tecelli ettiği nurdan gözüyle gördüğünü kalbi yalanlamadı. Yani kalbi onu görünce, "Ben bunu tanımıyorum!" demedi. Eğer böyle deseydi, gördüğünü yalanlamış olurdu, çünkü Allah Resûlü onu, gözüyle gördüğü gibi kalbiyle de tanıdı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Gözünün gördüğü şeyde kalbi yalan söylemedi; bilakis gözüyle gördüğünü tasdik etti.

Bir hadis-i şerifte, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Rabb'ini gördün mü?" diye sorulunca, *"Rabbim'i kalbimle iki defa gördüm"* buyurmuştur.[450]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Allah gözümün nurunu kalbime koydu; O'na kalbimle baktım."*[451] Yani gözün nuru basirete yansıdı, böylece basiretiyle gördüğünü gözüyle de gördü.

---

449 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/48.

450 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/648 (Hadisi, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, Kâ'b el-Kurazî yoluyla nakletmişlerdir).

451 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/64; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/648.

Bir haberde şöyle denilmiştir: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] arşa ulaşınca, bütün bedeni bir göz gibi oldu (öylece gönül gözüyle birlikte Rabb'ine baktı). Bu rivayetle, görme konusundaki ihtilaf ortadan kalkmaktadır.

Ebû Zer [radıyallahu anh], Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Rabb'ini gördün mü?" diye sorunca, Allah Resûlü, *"O'nu nuranî bir halde gördüm"* buyurmuştur.[452]

Diğer bir rivayette Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"O bir nurdur; nasıl (gerçek haliyle) görebilirim ki?"*[453] buyurmuştur.

Diğer bir rivayette, *"Bir nur olarak gördüm"*[454] buyurmuştur.

Özetle, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Cenâb-ı Hakk'ın zatını, O'nun ceberûtunun nurundan bir nurla tecelli eder vaziyette gördü; Çünkü yüce Allah'ın zatını ancak ilâhî tecelliler vasıtasıyla görmek mümkündür. Bu, tahkik ehli sûfîlerce kabul edilmiş bir durumdur. Nitekim bir şair bu konuda şöyle demiştir:

"Cenâb-ı Hakk'ın zatına, bir mazhar (tecelli ettiği şey) olmadan ulaşılmaz; velev ki insan ona ulaşma hırsıyla kendisini parçalasın!"

Kâ'b, İbn Abbas'a [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah Teâlâ, dünyada zatını göstermekle kendisiyle özel olarak konuşmayı Hz. Muhammed'le Hz. Musa arasında taksim etti. Hz. Musa, Allah Teâlâ ile iki defa konuştu; Hz. Muhammed ise O'nu iki defa gördü."[455]

Abdullah b. Abbas'a, "Allah Teâlâ, *'O'nu gözler idrak edemez'* (En'âm 6/103) buyurmuyor mu?" diye sorulduğunda, İbn Abbas, "Yüce Allah, aslî nuruyla tecelli ettiğinde gözler O'nu göremez!" demiştir. O, bu sözüyle şunu demek istiyor: Hak Teâlâ, mahlûkata güçleri derecesinde te-

452 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/649.

453 Müslim, İmân, 291; Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3293). Tirmizî, Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh], şöyle dediğini nakletmiştir: "Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] Rabb'ini gördü." Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3290).

454 Müslim, İmân, 292.

455 Tirmizî, Tefsir, 53 (nr. 3289); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/68; Hâkim, *Müstedrek*, 2/575-576; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/647.

celli etmektedir; eğer aslî nuru ile tecelli etseydi, bütün mahlûkat yanıp kül olurdu. Nitekim Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın perdesi nurudur; eğer onu açacak olsaydı, yüce zatının tecellileri, gözünün gördüğü her şeyi yakardı."[456]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Bu durumda siz, onun gördüğü şey hakkında kendisiyle tartışacak mısınız?"* Yani bu konuda onunla mücadele mi edeceksiniz? Yahut onunla tartışıp kendisine galip mi geleceksiniz? Sizin böyle bir imkân ve gücünüz yok!

"Andolsun ki o, Cebrâil'i aslî sûretiyle *bir başka inişte daha, sidretü'l-müntehânın yanında görmüştü."* Yahut o, Rabb'ini, özel bir tecelli ve tam bir marifetle diğer bir defa daha gördü.

Özetle, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'ini, ceberûtunun[457] özel tecellisiyle, sidretü'l-mühtehânın yanında, arşın üstünde yücelik perdelerinin açılmasıyla iki defa gördü. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Allah Teâlâ'yı, kâinattaki tecellileriyle görmesi ise her zaman olmaktadır; bundan bir an bile uzak değildir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, sidretü'l-mühtehâ, yedinci kat gökte arşın yanında sedir ağacına benzer bir ağaçtır. Ona "mühtehâ" yani son bitiş noktası denmesinin birkaç izahı yapılmıştır. Şöyle ki:

1. Sidretü'l-mühtehâ, cennetin bitiş noktasında ve sonunda olduğu için ona bu isim verilmiştir.

2. Onu hiç kimse ileri geçmemiştir; mahlûkatın bilgisi onda son bulmaktadır; onun ötesini (Allah'tan başka) hiç kimse bilmez.

3. Mahlûkatın ruhları veya şehidlerin ruhları oraya kadar ulaşır.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Sidretü'l-mühtehâ öyle bir ağaçtır ki atlı bir kimse onun gölgesinde bin sene*[458] *gitse bitiremez. Onun bir*

---

456 Müslim, İmân, 293; İbn Mâce, Mukaddime, 13 (nr. 196).

457 Ceberût: Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait tecelliler âlemi.

458 Tirmizî rivayetinde yüz sene geçmektedir. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 9 (nr. 2542); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/39.

yaprağı bütün bir ümmeti kaplayıp gölgelendirir. Onun meyveleri büyük testiler (veya küpler) şeklindedir."[459]

"Cennetü'l-me'vâ da onun yanındadır." O, müttakilerin gireceği cennettir. Yahut o, peygamberlerin, sıddıkların ve şehidlerin ruhlarının gireceği cennettir.

İbn Cüzey demiştir ki: "Mana şudur: Allah'ın kullarına vaat ettiği bu cennet, sidretü'l-mühtehânın yanındaki cennettir. Bazıları, cennetü'l-me'vânın, içine şehidlerin ruhlarının girdiği başka bir cennet olduğunu söylemiştir, ancak birinci görüş daha doğru ve meşhurdur."[460]

Nil ve Fırat'ın sidretü'l-mühtehânın kökünden çıktığını ve onların cennetten olduklarını bildiren hadis-i şerif de bu görüşü desteklemektedir. Hadis Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçmektedir.[461]

"O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu." Yani, sidreyi hakikati vasfedilemez ve dille ifade edilemez şeyler bürürken, onu sidrenin yanında gördü.

Bir rivayette sidreyi, yanında Allah Teâlâ'ya ibadet eden büyük bir melekler topluluğu kaplamıştı. İnsanların, kendisiyle bereketlenmek için Kâbe'yi ziyaret ettikleri gibi, meleklerin de bereketlenmek için sidreyi ziyaret ettikleri söylenmiştir.

Bazıları da sidreyi bürüyen şeyin, altından kelebekler olduğunu söylemiştir.

"Onun gözü kaymadı, haddini de aşmadı." Yani Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gözü, kendisine gösterilen hayret verici şeyleri görmekten başka tarafa kaymadı, görmesi emredilen şeylerin dışına da yönelmedi.

"Andolsun o, Rabb'inin en büyük âyetlerini gördü." Vallahi o, melekûtun acayipliklerinden ve Ceberût'un sırlarından dille ifade edilemeye-

---

459 Benzer rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/13; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/405.

460 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/317-318.

461 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6 (nr. 3207); Müslim, İmân, 264; Tirmizî, nr. 3346.

cek şeyler gördü. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] Mi'rac gecesinde gördüğü harika olaylar hakkında birçok kitap telif edilmiştir.

1-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, manen uyanık kalplerin semasında parlayan ilim yıldızına yemin etti. Şüphesiz, içinde marifetullah yıldızı doğan ve hakikat güneşi parlayan bu kalp sahibi, haktan sapmaz, bâtıla dalıp azmaz ve hevâsından konuşmaz; çünkü o, Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesi içinde kaybolmuştur. Onda ancak Hak tecelli eder. Onda tecelli eden şey, ancak ilâhî ilham yoluyla gelen bir vahiydir. Onu çok kuvvetli biri getirip öğretti. O, kuvvet ve şiddet sahibi rabbânî vâridattır; çünkü o, Kahhâr olan Allah'ın huzurundan gelmektedir. Bu vâridat neye çarparsa onu yerle bir eder. O vâridat, gayb semasının en yüksek noktasında doğruldu; sonra kalbe yaklaştı ve ona doğru iyice sarktı. Kalbe, iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu. Allah Teâlâ bu vâridat vasıtasıyla kuluna hakikat ve sır ilimlerinden, kaderle ilgili gaybların keşfinden dilediğini vahyetti.

Ârifin kalbi, gördüklerini yalanlamadı, çünkü o haktır. Fakat kulluğun zorluğu, onun vuku bulduğu zamanı tayinden uzaklaştırdı. Kalp, Cenâb-ı Hakk'ın zatının sırlarını başka bir defa kâinata ait tecelli dairesinin dışında ceberût âleminde görmüştü. Onlar, melekût ve mülk âlemini saran latif sırlardır. Kalp onları sidretü'l-müntehânın yanında gördü. O, Muhammedî nurun yaratılış ağacıdır. Âlimlerin ilmi ve şehidlerin ruhu ona yükselir ve onda nihayet bulur. Âriflerin fikirleri onun dairesinin dışına çıkmaz. Âriflerin fikirlerinin ve derin âlimlerin sırlarının barındığı me'vâ cenneti de onun yanındadır.

O vakit sidreyi, yani varlık ağacını bürüyen bürüyordu. Onu bürüyen şey, hakikat güneşinin parlaması anında varlıkları saran fenâ ve yokluk halidir. Basiretin gözü, müşahede ettiği bu sırları yalanlamadı. Onu, hiçbir yer, sema, arş ve kürsî müşahededen perdelemedi; çünkü ârifin gözünde bütün bu âlemler artık ilâhî tecellileri perdelemeyen birer latif varlık haline gelmiştir. Onun gözü, haddini de aşmadı; yani kulluk sınırını aşmadı, aciz bir kul olduğunu unutmadı ki rubûbiyyetin azametinin künhünü bilmeyi arzulasın. Zira Cenâb-ı Hakk'ın azameti-

nin hakikatini bilmek, bu dünyada ve ahirette mümkün değildir. Manevi keşifler ve müşahedenin sürekli artan halâveti içinde manevi terakki ebediyen devam eder.

Gerçekten bu safi kalp, Rabb'inin hayret verici büyük tecellileri gördü; öyle ki kendisini yerin ve göğün içine almadığı Rabb'ini içine alacak duruma geldi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Bu âyette, Allah'ın habibinin şerefi en güzel şekilde açıklanmaktadır. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], O'nu sidretü'l-mühtehânın yanında bir kez daha gördüğünde, Cenâb-ı Hakk'ı tenzihte mükemmel derecede ilme sahip olduğundan, önceki görüşünün kâinatta yani varlıklardaki tecellilerde olmadığını zannetti. Hak Teâlâ'yı ikinci kez görünce, O'nu yaratılmış hiçbir varlığın perdelemediğini bildi.

Büyük zatların âdeti şöyledir: Şerefli bir kimse kendilerini ziyarete geldiğinde, onu uğurlarken kendisiyle birlikte kapıya kadar yürürler. Allah Teâlâ da habibine olan sevgisinin mükemelliğini göstermek için mi'racda böyle iltifatlar göstermiştir.

Âyette şöyle ince bir işaret daha var: Cenâb-ı Hak, habibine iltibas makamını tanıtmak istedi; bunun için işi (zatına ait tecellileri) farklı gösterdi. Gizli bir tuzak ortaya kondu. Şöyle ki: Cenâb-ı Hak, sidretü'l-mühtehâ ağacından zuhur etti; Hz. Musa'ya üzüm ağacından zuhur ettiği gibi. Bunu habibinin, kendisini kemal-i marifetle tanıması için yaptı. Çünkü sevgilisini değişik örtüler (farklı haller ve tecelliler) içinde tanımayan kimse ârif değildir. Bunun açıklaması, '*O zaman sidreyi bürüyen bürüyordu*' âyetinde mevcuttur. Allah Teâlâ onu, ne ile ve nasıl bürüdüğünü gizledi. Zira akıllar, onun hakikatini anlayamaz. Hem yüce Allah, mekânlara ve ağaçlara girmekten münezzehtir. Şu halde ağaç, Cenâb-ı Hakk'ın tecellileri için bir zuhur yeri olmuştur; hem de en latif, en güzel bir zuhur yeri. Onun hakikatini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâye sahibi olanlar, O'nu tanıdıktan sonra, kendisine iman ederler."[462]

---

462 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/359-360.

Putların Zilleti

Cenâb-ı Hak, zatının azamet ve ululuğundan bahsettikten sonra, kâfirleri korkutup imana yönlendirmek için, kendisinden başka tapılan putların hakirliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰىۙ ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ
الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضٖيزٰى ﴿٢٢﴾ اِنْ هِيَ اِلَّٓا
اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ
اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُۚ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ
الْهُدٰىۜ ﴿٢٣﴾ اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰىۘ ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

19. ***Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı?***

20. ***Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı?***

21. ***Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?***

22. ***Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim.***

23. ***Onlar ancak sizin ve atalarınızın (putlara) taktığı kuru isimlerdir. Allah, onlarla ilgili hiçbir delil indirmedi. Müşrikler sadece zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından yol gösterici geldi.***

24. ***Yoksa temenni ettiği her şey insanın mı olacaktır?***

25. ***Halbuki ahiret de dünya da Allah'ındır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı? Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı?"* Yani, Allah'tan başka taptığınız şu şeyler

hakkında bana bilgi verin; geçen âyetlerde söylendiği şekilde onlarda yüce Allah'ın sahip olduğu kudret ve azametten bir şey mi var ki ibadeti hak ettiler? Yoksa hiçbir kudret ve azametleri yok mu? Yoksa niçin onlara tapıyorsunuz?

Lât ve diğerleri müşriklere ait putlardı.

Lât, Tâif'te olup Sakîf kabilesinin putu idi. Bazıları, onun Nahle denen yerde olup Kureyş'in kendisine taptığını söylemiştir.

Lât, "levâ" fiilinden olup "bükülmek" anlamındadır. Ona tapanlar, önünde bükülerek kendisini tavaf ettikleri için bu isim verilmiştir.

Lât, ism-i fâil olarak "karıştıran" manasına da gelmektedir. Adamın biri bu işle meşhur olmuştu; kavrulmuş buğdayı zeytinyağıyla karıştırıp hacılara yediriyordu. Bu adam öldükten sonra, insanlar onun mezarına toplanıp kendisine tapmaya başladılar.[463]

Uzzâ, bir ağaç olup Câhiliye devrinde kendisine tapıyorlardı. Uzzâ, Gatafanlılar'a ait bir puttu. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'yi fethedince Halid b. Velîd'i [radıyallahu anh] onu kesmesi için gönderdi. Hz. Halid, onu keseceği sırada içinden dişi bir şeytan çıktı. Şeytan, saçlarını dağıtmış, elini başına koymuş vaveyla atıyordu. Hz. Halid, onun başına vurarak kendisini öldürdü, ağacı kesti. Gelip durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] haber verince, Allah Resûlü,

"O Uzzâ idi; artık bundan sonra ebediyen kendisine ibadet edilmeyecek"[464] buyurdu.

Menât, Hüzeyl ve Huzâa kabilelerine ait bir put olup deniz sahiline dikilmişti. Onun Müşellel denen beldede bulunup kendisine Kâ'boğulları'nın taptığı da söylenmiştir. Kurbanlar yanında kesildiği için ona bu isim verilmiştir. Menât'a tapan halk, kurbanlarını onun yanında kesiyorlardı. Kendisiyle bereketlenmek için yanında yağmur duası yapıldığından dolayı ona bu ismin verildiğini söyleyenler de olmuştur.

---

463 bk. Buhârî, Tefsir, 53 (nr. 4859); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/93.

464 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/93; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/652.

Şöyle denilmiştir: Müşrikler bu putların isimlerini Allah Teâlâ'nın isimlerini müennes yaparak yani dişilere ait kalıplarda kullanarak elde etmişlerdir. Sanki onlar bunu, bozuk düşüncelerine göre, putları Allah'ın kızları gibi görerek yaptılar. Buna göre Lât, "Allah" isminden; Uzzâ, "el-Azîz"den, Menât da "el-Mennân"dan alındı.[465] Onların bu yaptığını reddeden, *"Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?"* âyeti de bunu desteklemektedir.

Âyette verilen mesaj şudur: Allah Teâlâ'nın mülkünde ve melekûtundaki azametinin kemalini, kudretinin hükümlerini, emrinin mele-i a'lâda, yerin altında ve ikisinin arasında nasıl icra edildiğini işittikten sonra, bu hakir putları Allah'ın kızları görmeye devam mı edeceksiniz? Üstelik siz, kızları diri diri toprağa gömmekte ve kendilerinden nefret etmekte iken, bunu nasıl yaparsınız?

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Erkek size, dişi O'na ait öyle mi?"* Yani siz, erkekleri kendinize ait göstermeyi seviyorsunuz; dişileri ise Allah'a nisbet ediyorsunuz. Putlara ve meleklere "Allah'ın kızları" demeniz gibi. *"Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim."* Bu, tam manasıyla bir haksızlık ve zulümdür.

"Onlar yani bu putlar, *ancak sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimlerdir."* Onun bir hakikati yoktur. Siz kalkmış onların ilâh olduğunu iddia ediyorsunuz; halbuki onların böyle bir vasfı yoktur. Siz ve atalarınız bu putlara "ilâh" ismini verdiniz ve bâtıl hevânıza uyarak onların ilâhlığına inandınız!

"Allah, putlarla ilgili, yani onlara ibadet yapılması konusunda *hiçbir delil indirmedi. Onlar,* putlara ilâh ismini verme işinde ve ona göre amel etmede *sadece zanna tâbi oluyorlar;* boş bir düşünceyle yaptıkları işin doğru olduğunu zannediyorlar. *Bir de nefislerin arzusuna* yani devamlı kötülüğü emreden nefislerinin keyfine *uyuyorlar. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından yol gösterici* peygamber ve kitap *geldi,* fakat onu terkettiler."

"Yoksa temenni ettiği her şey insanın mı olacaktır?" Hayır, böyle bir şey yok. İnsan, temenni ettiği ve nefsinin arzuladığı her şeye sahip olacak

465 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/93.

değildir. Bu olmayacak işlerden biri de kâfirlerin, putlarının kendilerine şefaat etmesi ve ona benzer boş temennileridir. Mesela onlardan birinin âyette bildirilen şu temennisi de bu kısma dahildir:

"İnkârcı insan dedi ki: Kıyametin kopacağını zannetmiyorum; bununla birlikte eğer Rabbim'e döndürülürsem, benim için O'nun katında çok güzel şeyler vardır!" (Fussılet 41/50).

Onlardan birinin peygamber olmayı temenni etmesi de böyledir.

"Halbuki ahiret de dünya da Allah'ındır." Her ikisinin de mâliki ve hâkimi O'dur. O, şefaati ve peygamberliği dilediğine verir; hevâsıyla boş temennilerde bulunana değil. Âyet, aynı zamanda insanın temenni ettiği her şeyin olmamasının sebebini bildiriyor. Şüphesiz, ahiretin ve dünyanın işlerinin sadece yüce Allah'a ait olması, insanın temenni ettiği şeylerden sadece O'nun dilediği ve razı olduğu şeylerin gerçekleşmesini, diğerlerinin ise olmamasını gerektirir.

19-25. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Âyette bahsedilen putlar, safi tevhide ulaşmamış her insanda değişik isim ve özelliklerde bulunur. Lât putuyla işaret edilen şey, fâni cismanî şehvetlerin ve maddi lezzetlerin sevgisidir. Kim bunlara karşı hırs gösterir ve bütün gayretini onlara ulaşmak için harcarsa o, bu puta tapıyor demektir.

Uzzâ putuyla işaret edilen şey, izzet, makam, baş olma ve diğer kalbî şehvetlerin sevgisidir. Kimin tek derdi bunlar olur ve ömrünü onlara ulaşmak için harcarsa, o, bu puta tapıyor demektir.

Menât putuyla işaret edilen şey, basit dünyada sürekli kalmayı temenni etmek, onda uzun emel sahibi olmak ve ölümden hoşlanmamaktır. Kim böyle olursa o, dünyaya tapan ve Allah'a kavuşmaktan hoşlanmayan biridir. Bu durumda yüce Allah da ona kavuşmayı sevmez. İşte böyle olanlara, yüce Allah'ın, *"Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı? Bir de üçüncü olarak öteki (put) Menât'ı? Erkek size, dişi O'na ait öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim"* (Necm 53/19-22) âyetlerindeki kınama gelir.

Yani siz, nefisleriniz için kemal gördüğünüz şeyleri kendiniz için sevip seçtiniz öyle mi? Ayrıca siz, şu hakir dünyayı, ibadet ve sevgiyi hak etme noktasında Allah'a ortak yaparak, onları Allah'a ortaklığa layık gördünüz ha! O zaman bu, tam bir zulüm ve çok insafsızca bir taksimdir!

Sizin kendisine taptığınız dünya ve hevâ, aslında faydası olmayan birtakım isimlerden ibarettir; kendileri fâni olur, peşlerinden azapları ve kınamaları kalır. Onlara bu isimleri siz ve babalarınız verdiniz, onlarla ilgili şeylere son derece itina gösterdiniz, bütün varlığınızla onlara yöneldiniz. Halbuki Allah, onların peşine düşmeye ve onları elde etmek için bu derece hırs göstermeye dair bir delil ve emir indirmedi. Dünyaya yönenlenler, bunların peşine düşme ve onları elde etmek için hırs gösterme konusunda ancak zanna tâbi oluyorlar. Onlar, bu şeyler şeriatın zâhirine göre mubah olduğu için, onların kalbe zarar vermediğini ve onu Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen perdelemediğini zannettiler. Bu, yanlış bir görüştür. Çünkü kalp için tek bir yöneliş vardır. Eğer kalp, tamamen nefsanî hazlarına yönelirse Allah'tan yüz çevirir; Allah'a yönelirse bu defa O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirir. Bu konudaki diğer açıklamalar için Ahkâf sûresinin 20. âyetinin tefsirine bakınız.

Onlar, ayrıca nefs-i emmârenin arzularına tâbi oluyorlar. Çünkü nefis, ancak içinde hazzı ve hevâsı olan şeylere yönelir. Halbuki onlara, Rab'leri tarafından hak yolu gösteren rehber geldi. Yani onları nefsanî ve kalbî alakalardan (kötü alışkanlık, engel ve bağlardan) uzaklaşarak manevi terbiye yoluna sevkedecek kimseler geldi. Onlar, her devirde kulları Allah'a davet eden terbiye şeyhlerinden Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) halifeleridir.

Yoksa insan, her temenni ettiği şeyin kendisinin olmasını mı istiyor? Bu olmaz. İnsanın temenni ettiği şeylerden ancak, ezelî inâyette kendine takdir edilen eline geçer. Kul, dünyadan, ahiretten ve Allah Teâlâ'dan ancak kaderde kendisine takdir edilene ulaşır. Bu konuda bir şair der ki:

"Kişi, temenni ettiği her şeyi elde edemez; rüzgâr, gemilerin istemediği yönde eser."

İşin başı ve sonu, dünya ve ahiret Allah'a aittir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, mülkünde ve melekûtunda, dünyevî ve uhrevî bütün âlemlere sahip ve hükmedici olduğuna işaret etmektedir. Aslında insan, dünya ve ahiret işlerinde hiçbir yetkiye sahip değildir. Bilakis ahiret hayatı, Allah Teâlâ'nın sağ elinin idaresi altındadır. Bu, salih amellerden ve güzel işlerden ahirette elde edilecek karşılığı sahiplerine vermeyi gerektirmektedir. Cenâb-ı Hak, el-Vehhâb ismiyle dilediğine lutuf ve cemaline mazhar olması için ihsanda bulunur. Dünya mülkü ise Allah Teâlâ'nın sol elinin idaresi altındadır. Bu da dünyanın elde edilmesi için gerekli şeyleri yaratmayı gerektirmektedir. Bunlar, hatalı şeylere kapı açan dünya sevgisi, habis nefse uymak, alçak tabii hislere tâbi olmaktır. Cenâb-ı Hak, bunu el-Muksıt ismiyle yapmaktadır. Yüce Allah, dilediği kimselerin, kahrına ve celâl tecellilerine mazhar olması için bunları yaratmıştır. Salih ameller O'nun mülkünde bir artma meydana getirmediği gibi, inkâr ve isyanlar da O'nun mülkünden bir şey eksiltmez. Cenâb-ı Hakk'ın her iki eli de dolu olup halka bolca ihsan ve ikramlarda bulunmaktadır."

Bütün Şefaatler Allah'ın İzniyledir

Cenâb-ı Hak sonra, basit putların şefaat etme yetkisine sahip olması bir yana, kendi izni ve rızası olmadan şerefli meleklerin bile şefaat etmeye hak sahibi olamayacağını belirterek şöyle buyurdu:

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنٖي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ
يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ
الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ
وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾ فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ
ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾

26. ***Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar.***

27. ***Ahirete iman etmeyenler, meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar.***

28. ***Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez.***

29. ***Onun için bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir.***

30. ***Onların ilme dair ulaşabildikleri nokta budur! Şüphesiz, Rabb'in, yolundan sapanı en iyi bilir. O, hidayete ereni de en iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar."* Göklerde nice melekler vardır ki Allah katında herhangi bir vakitte şefaatleri bir fayda sağlamaz; ancak ne zaman Allah onlara, kendisine şefaat edilmesini dilediği ve tevhid inancına sahip müminlerden şefaat edilmeye layık gördüğü kimselere şefaat etmeleri için izin verirse o zaman şefaatleri fayda verir. Onların dışındaki inkâr ve tuğyan ehline gelince, onlar, Allah'ın izninden ve şefaatten binlerce fersah uzaktır. Şefaat konusunda meleklerin hali böyleyse, putların hali nasıl olur düşünün!

Cenâb-ı Hak sonra, müşriklerin melekler hakkındaki bozuk inançlarını kınayarak şöyle buyurdu:

"Ahirete ve inkârcılarla isyan edenlere verilecek azaba *iman etmeyenler,* her türlü kusurdan uzak olan *meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar."* Onların, "Melekler Allah'ın kızlarıdır", "Her bir melek Allah'ın kızıdır!" sözleri, meleklere dişi adları vermeleridir. Bunu ahirete iman etmeyenlerin yaptığının belirtilmesi, şunu bildirmek içindir: Onlar öyle çirkin bir işin içinde ve azabın peşindeler ki onu yapmaya ancak hiç imanı olmayan kimse cesaret eder.

"Halbuki onların bu hususta, bu tür isimleri verme konusunda veya melekler hakkında *hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar.* Yaptıkları bir ilme dayanmayıp, sadece babalarını taklittir. *Şüphesiz zan, hakikat namına hiçbir şey ifade etmez."* Çünkü hak, bir şeyin aslı ve iç yüzüdür; o da ancak ilimle bilinir. Zanna gelince, hakikate ait bilgi konusunda onun bir değeri yoktur. Zanna dayalı ilim ancak amelî konularda ve onları öğrenme noktasında bir değer taşır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onun için sen, bizim zikrimizden yüz çeviren kimselerden yüz çevir."* Yani kesin ilim ifade eden Kur'an'dan yüz çeviren kimselerden yüz çevir. O Kur'an ki öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini içinde bulundurmakta ve ahiretin durumu hakkında uyarmaktadır.

Yahut bizim zikrimizi gereğince yapmayan kimselerden yüz çevir. Çünkü Allah Teâlâ'yı gereği gibi anmak, ahireti, onda rağbet edilecek ve korkulup sakınılacak işleri hatırlamayı peşinden getirir.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Sen kendisini Rabb'ine ve ahirete kavuşmaya davet ettiğinde, 'Ahiret diye bir hayat yoktur; hayat sadece dünya yaşantımızıdır!' diyen kimseden yüz çevir."

"Bir de dünya hayatından ve onun süslerinden *başka bir şey istemeyen,* bütün nazar ve dikkatini sadece ona yöneltmiş *kimselerden yüz çevir."*

Bu kimseden yüz çevirmenin manası, onu terketmek ve kendisinden uzaklaşmaktır. Şüphesiz, Kur'an'dan yüz çevirerek bütün himmet ve gayretini dünyaya yönelten ve ona dalan kimseyi, bunların aksi bir şeye davet etmek, ancak inadını ve bâtılda ısrarını artırır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onların ilme dair ulaşabildikleri nokta budur!"* Yani onların Allah'ı zikirden ve Kur'an'dan yüz çevirmeleri, bütün iradelerini dünya hayatına hasretmeleri, onların ilim adına ulaştıkları en son noktadır; onlar daha ötesine geçemezler. Bu durumda onlara davet ve irşad bir fayda vermez. Buradaki ilimden maksat, yanlış zanna bağlı her türlü idraktir.

"Şüphesiz, Rabb'in, yolundan sapanı en iyi bilir. O, hidayete ereni de en iyi bilir." Yani Allah, hak yoldan sapanla, hidayet üzere gideni ve onlara

verilecek karşılığı en iyi bilendir. Öyle ise sen, onları davette kendini yorma! Çünkü onlar, dalâletten hiç ayrılmayacak kimselerdir.

26-30. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Herkesin şefaati, Allah katındaki itibarı ve yetkisi kadardır. Bazan bir veli, kendi zamanındaki bütün müminlere şefaat eder. Bu konudaki açıklama Meryem sûresinin 87. âyetinin tefsirinde geçti.

Melekler hakkında doğru inanç şudur: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden latif nuranî varlıklardır. Onlarda, letâfet daha baskındır. Erkeklik ve dişilik özellikleri yoktur. İstedikleri şekle girebilirler.

Allah Teâlâ'nın, *"Onun için bizim zikrimizden yüz çeviren kimselerden yüz çevir"* âyetinde gafillere karışmaktan ve onlarla sohbetten sakındırma vardır. Gerçekten onların sohbeti, kalbi öldürücü bir zehirdir. Bir zaruret yokken onlarla oturup kalkmak bir zayiat ve vakti boşa geçirmektir. Ancak, onlarla oturan kimsenin nuru, onların karanlığına galip gelir ve onları Allah'a çekerse, böyle bir kimsenin onlarla oturması, gafiller için bir kemal sebebidir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Tek başına oturmak, avam halkla oturmaktan daha hayırlıdır. Seçkin velilerle oturmak ise uzletten daha faziletlidir; ancak bir kimse kemal halini elde etmişse ona söz yoktur (O, tek başına da güzel hal içindedir)."

"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere fayda sağlar" âyetinde şöyle bir işaret daha vardır: Nice semavî safi ruhlar vardır ki onların, tabiata bağlı zulmanî nefislere, onları madde âleminden ruhlar âlemine intikal ettirmek için şefaatçi olmaları bir fayda vermez. Onlar ancak yüce Allah'ın, maddeden manaya intikal etmesini ve ruhların semasına yükselmesini istediği ve kudsî huzurunda bulundurmaya razı olduğu kimselere fayda verirler.

Madde âleminden ruhlar âlemine intikale inanmayan ve ona ulaştıran kimseleri inkâr edenler, kalbe gelen rahmânî düşüncelere, nefsanî

düşüncelerin adını vermektedir. Yani onlar, kalplerin hallerini bilmedikleri için, rahmânî olan düşünceyle, nefsanî olanın arasını ayırt edememektedirler. Onların, bunu ayırt edecek bilgileri yoktur. Onlar, bütün inançlarında sadece kuvvetli zanna tâbi olmaktadırlar. Halbuki zan, hakikat adına bir şey ifade etmez. İman makamında ancak delil ve burhana dayalı kesin kanaat fayda verir. İhsan makamında ise ancak Hakk'ı müşahede ve görme fayda verir. Kim bu hali ede etmemişse o, Allah Teâlâ'yı hakiki manada zikirden uzaktır; ondan yüz çevirmek gerekir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatının süsünden başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. Bu onların ilme dair ulaştıkları son noktadır" (Necm 53/29-30). *"Onlar, dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler; ahiretten ise tamamen gafildirler"* (Rûm 30/7).

Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* adlı eserinde demiştir ki: "Dünyayı, nefsinin şehvetlerine tâbi olarak istemekten yahut dünyayı ahiretten daha çok sevmekten, bir de kalbinin Mevlâ'nın zikrinden uzak bir halde ve ondan yüz çevirmiş olmasından sakın! Şüphesiz bu hal, helâk olanların özelliğidir. Allah Teâlâ'nın, *"Bizim zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatının süsünden başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir"* âyeti buna işaret etmektedir.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye, "Efendim, asrınızdaki insanlara ne ile üstünlük sağladınız; halbuki sizde (herkesten ayrı olarak yaptığınız) büyük bir amel göremiyoruz!" diye sorulduğunda, hazret şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, Peygamber'ine [sallallahu aleyhi vesellem] emrettiği bir hasletle üstün geldim; o da sizden gelecek menfaatten ve dünyanızdan yüz çevirmektir."

Şüphesiz, Allah, O'na vuslat yolundan yüz çevirenleri en iyi bilir. O, bu yola gireni de en iyi bilmekte, ona yardım etmekte ve kendisini ilâhî huzuruna çekmektedir. Şüphesiz bütün işler O'nun elindedir.

Nefsinizi Temize Çıkarmayın

Cenâb-ı Hak, göklerin ve yerlerin hükümranlığının kendisine ait olduğunu, herkese yaptığının karşılığını vereceğini, kimsenin kendisini temize çıkarmamasını, herkesin halini en iyi yüce zatının bildiğini belirterek şöyle buyurdu:

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُ۫ا بِمَا
عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰىۚ ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ
كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَۜ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِۜ
هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي
بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْۚ فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْۜ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

31. ***Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. O,*** *(hepsinin halini en iyi bildiği için),* ***kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandıracak, iyilik edenleri de en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır.***

32. ***Onlar, ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir. O sizi, topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında cenin halinde bulunuyorken halinizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, haramlardan sakınan takva sahiplerini en iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey,* yaratılış ve mülk olarak *Allah'a aittir;* ne müstakil ne de ortak olarak O'ndan başkasına ait değildir. O, hepsinin halini en iyi bildiği için, *kötülük edenleri yaptıklarıyla,* yaptıkları kötü işlerin cezasıyla veya yaptıkları kötü işler

sebebiyle *cezalandıracak; iyilik edenleri de en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır.*" Bu mükâfat, cennettir.

Âyetin manası şudur: Allah Teâlâ, bu ulvî ve süflî âlemi (gökleri ve yeri) yarattı, onda kudretiyle cemali ve celâli arasında tasarrufta bulundu. Bunu, iyilik ve kötülük yapan mükelleflere amellerinin karşılığını vermek için yaptı. Çünkü dostlarına yardım edip ikramda bulunmak ve düşmanlarını kahredip alçaltmak sultanın şanındandır.

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyeti, önceki âyete bağlayarak düşündüğümüzde mana şöyle olur: Şüphesiz, Rabb'in, hak yoldan sapanı ve hidayet üzere gideni çok iyi bilir. O, herkesin halini en iyi bildiği için, her birine hak ettiği karşılığı verir. Yani O, her şeyi noksansız bilir, her şeye tam manasıyla gücü yeter. O, mükelleflerin bütün hallerini bilir ve ona göre kendilerine karşılık verir. Hiç kimse O'nu, istediğini yapmaktan alıkoyamaz; çünkü göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun mülküdür; O'nun kahrı ve hükümranlığı altındadır."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar, ufak tefek kusurlar dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.*"

Büyük günah, azabı büyük olan ve hakkında özel tehdit bulunan günahlardır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Büyük günahlar hakkında söylenecek söz şudur: Dünyada kendisine had (belirli ceza) uygulanan yahut hakkında ahirette azap tehdidi veya lânet ve benzeri şeyler bulunan bütün günahlar büyük günahtır."

Onlar, fuhşiyattan yani çirkin ve hayâsız işlerden de çekinen kimselerdir.

Fuhşiyat, büyük günahlardan çirkin olanlardır. Âyette sanki şöyle denilmiş oluyor: Onlar, büyük günahlardan ve özelikle onların içinde çirkin ve hayâsızlık olanlardan kaçınırlar.

Şu da muhtemeldir: Büyük günahlarla içinde sadece Allah'ın hakkı bulunan günahlar kastedilmiştir, fuhşiyatla ise içinde kul hakkıyla birlikte Allah'ın hakkı bulunan günahlar kastedilmiştir.

"Az ve küçük günahlar hariç!" Büyük günahlardan sakınan kimselerin küçük günahları affedilmiştir.

Şunların küçük günahlara girdiği söylenmiştir: Kasıt olmadan harama bakmak, biriyle alay etmek, helâl olmayan öpme, kalpten günahı geçirmek.

Bazıları, küçük günahı şöyle tarif etmiştir: Küçük günah, Allah Teâlâ'nın, dünyada kendisi için belirli bir ceza koymadığı ve ahirette bir azap tehdidinde bulunmadığı kusurlardır.

"Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir." Şöyle ki O, büyük günahlardan sakınan kimselerin küçük günahlarını affeder. Yahut dilediği kimsenin tövbe etmeden günahlarını affeder. Bu açıklama daha güzeldir.

"O sizi, Âdem'in bünyesinde *topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında* farklı tavır, şekil ve sûrette *cenin halinde bulunuyorken* halinizi *en iyi bilendir."* Sizin hiçbir haliniz ve ameliniz O'na gizli kalmaz.

"Bunun için nefsinizi temize çıkarmayın." Nefsinizin çokça salih amel yaptığını, bolca hayır ve taatlerde bulunduğu söylemeyin. Yahut nefsinizin günahlardan temiz ve pak olduğunu söylemeyin; onu övmeyin, nefsinizin benliğini ezin. Şüphesiz, Allah, siz Hz. Âdem'in sulbünden çıkmadan evvel ve annelerinizin karnından dünyaya gelmeden önce, içinizde kimin günahlardan tertemiz ve takva sahibi olacağını bilmektedir.

Bir rivayete göre âyetin iniş sebebi şudur: Bazı insanlar güzel ameller yapıyorlar, sonra da, "Namazımız, orucumuz ve haccımız!" diyerek yaptıkları amelleri dile getiriyorlardı; onları uyarmak için bu âyet indi.

Bu, kendini beğenme ve gösteriş yapma durumunda yasaktır; Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimeti itiraf etmek ve sahibini zikretmek için yapılırsa o câizdir. Çünkü taat ile sevinmek de bir taattir. Nimeti dile getirmek onun şükrüdür. En güzeli şudur: Nimeti dile getirirken ve ona şükrederken, kul, önce kendi kusurunu sonra nimeti dile getirmelidir. Mesela şöyle demelidir: Biz cahil kimselerdik; Allah bize ilim öğretti. Biz, hak yoldan sapmış idik; Allah bizi doğru yola ulaştırdı. Biz, gaflet içindeydik; Allah bizi uyandırdı. Diğer durumlar için de böyle yapmalıdır.

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyetin insanları birbirini övmekten sakındırmayı kastetmesi de muhtemeldir. Bu durumda âyet, sadece işittikleriyle birini temize çıkarmaktan yahut birinin kesin kurtulduğunu söylemekten sakındırmaktadır. Osman b. Maz'ûn [radıyallahu anh] vefat ederken, onun cennetlik olduğunu söyleyen bir yakınını, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] uyarması da bu kısma girmektedir. Bir ordu komutanının veya devlet başkanının, görevlendirdiği bir şahsı, örnek alınması veya insanları hayra teşvik için tezkiye etmesi, onu övmesi ve güzel hallerini dile getirmesi câizdir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ebû Bekir'i [radıyallahu anh] ve diğer bazı sahabileri övmüştür. Mahkemede, şahitlerin tezkiyesi (güzel haline şahit oldukları biri hakkında övücü sözler söylemeleri veya şahitlerin güvenilir olduklarının tesbit ve tescili) de câizdir; çünkü bunda zaruret vardır. Tezkiyenin aslı, takvadır; yani gizli açık bütün kusurlardan uzak ve temiz olmaktır. Allah, insanlar içinde kimin takvalı olduğunu sizden daha iyi bilir."[466]

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki: "Bu günahlar nefsin taşıdığı özelliklerden, cibilliyetindeki huylardan, ilk yaratılışında bulunan toprağa ait maddelerden, rahimlerde birbirine karışan nutfelerin değişik evrelerdeki yaratılış ve farklı tavırlarından nefse girmektedir. Bunun için Allah Teâlâ, günahların peşinden, '*O, sizi, topraktan yarattığında ve annelerinizin karnında cenin halinde bulunuyorken halinizi en iyi bilendir*' buyurdu."[467]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Allah, haramlardan sakınan takva sahiplerini en iyi bilendir."* Öyle ise halinizi insanların bilmesiyle değil, Allah'ın bilmesiyle yetinin. İnsanların övgüsüne değil, Allah'ın vereceği karşılığa bakın. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

466 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/205.

467 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/388-389; a.mlf., *Kalplerin Azığı*, 2/235.

31-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlarda bulunan müşahede nurları ve nefislerde bulunan kulluk edepleri Allah'a aittir. O, madde âleminde nefislerine bağlanıp kalarak kötülük yapanların cezasını vermek ve ihsan makamına yükseleceklerine iman edenlere en güzel karşılığı bahşetmek için ruh ve nefsi böyle yarattı.

İhsan makamındaki müminlere verilecek en güzel karşılık marifettir, çünkü onlar madde âleminden ruhların âlemine yükselmişlerdir. Onlar, büyük günahlardan sakınan kimselerdir. Onlar için büyük günah, sevdikleri Cenâb-ı Hakk'ın varlığıyla birlikte kendi varlıklarını görmek ve madde âlemine bağlanıp kalmaktır.

Onlar, fuhuş olan çirkin işlerden de sakınırlar. Onlar için çirkin iş, Allah'ın kudretinin bir tecellisi olarak ortaya çıkan şeylere itiraz etmek ve Allah'ın yücelttiği şeyi gözlerinde küçük görmektir. Ancak kalbe gelip orada yerleşmeyen düşünceler hariç (Büyük günah ve fuhşiyattan sakınanlar için Allah onları affetmiştir).

Kuşeyrî demiştir ki: "Âriflere göre büyük günah üçtür. Bunlar, nefs-i emmârenin sevgisi, nefsin çirkin arzularına uyma arzusuyla yanıp tutuşan hevânın sevgisi ve bütün hataların başı olan dünya sevgisidir. Bu sevgilerin her birinin kendisinden ayrılmayan çirkin bir yönü vardır. Nefsi sevmenin çirkin yönü, onun tabiatına bağlı arzulara uymak ve dine aykırı davranmaktır. Hevâyı sevmenin çirkin yönü, dünyayı ve onun şehvetlerini sevmektir. Dünyayı sevmenin çirkin yönüne gelince o, Allah'tan yüz çevirmek ve O'nun dışındaki varlıklara (mâsiva) yönelmektir.

'Ancak küçük kusurlar affedilir.' Yani beşerî hayatın zarureti gereği hevâya, nefse ve dünyaya meyletmek affedilir. Bu zaruret, bedeni dinlendirmek ve dünya hazlarından az bir miktar elde etmektir. Bu hazlara ulaşırken niyet, nefsin ve bedenin haklarını korumak olmalıdır; yoksa sırf keyiflenmek için olmamalıdır. Bu hazları, üzerindeki hakları korumak için alanlar affedilmiştir; keyiflenmek için alanlar aldanmıştır."

"Şüphesiz, Rabb'inin bağışlaması çok geniştir." O, sevdiği kulun kusurlarını örter, onu gaybın hazinelerine ve ilâhî huzura ulaştırır. *"O, sizin*

halinizi en iyi bilendir." Çünkü sizi ilk olarak beşer sıfatında O yarattı ve sizi ruhanî âleme yükseltti. Siz başlangıçta annelerinizin karnında bir cenin halindeydiniz yani hevâ, gaflet ve kâinat dairesi içindeydiniz. Sizi sırf lutuf ve ihsanıyla oradan çıkardı. Öyle ise nefislerinizi temize çıkarmayın; ona rıza gözüyle bakmayın yahut safiyetini bulmadan önce ona kemalat hallerinden hiçbir şey nisbet etmeyin.

Kuşeyrî demiştir ki: "İnsanın nefsini tezkiye etmesi (onu övmesi ve kusurdan uzak olduğunu söylemesi), kalbinin perdeli olduğunun göstergesidir. Çünkü en yüksek hedefe (ilâhî huzura) cezbedilen ve Rabb'ini müşahede içinde kaybolan kimse, nefsini tezkiye etmez."[468]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu, kulun manevi seyir halinde olduğu sürede böyledir; Hakk'a vuslat gerçekleştiğinde ise onun (kendisine ait göreceği ve öveceği) bir nefsi kalmaz; o, övdüğü zaman sadece Rabb'ini över. Yüce Allah, mâsivadan sakınan kimseleri en iyi bilir.

Nefsini Övmenin Cezası

Cenâb-ı Hak sonra, nefsini tezkiye edenin (onu taşımadığı özelliklerle öven ve insanları aldatan kimsenin) cezasından bahsederek şöyle buyurdu:

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى تَوَلّٰىۙ ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَلٖيلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾ اَعِنْدَهُ عِلْمُ
الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾ اَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فٖى صُحُفِ مُوسٰىۙ ﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰهٖيمَ
الَّذٖى وَفّٰىۙ ﴿٣٧﴾ اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۙ ﴿٣٨﴾ وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا
سَعٰىۙ ﴿٣٩﴾ وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰىۖ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰىۙ ﴿٤١﴾

33. ***Şimdi gördün mü o yüz çevireni?***

34. ***Azıcık verip sonra keseni?***

---

468 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/53.

35. *Gaybın bilgisi onun yanında mı ki o gerçeği biliyor?*

36-37. *Yoksa Musa'nın ve o çok vefalı İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine bildirilmedi mi?*

38. *Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*

39. *İnsana çalışmasının (karşılığı) dışında bir şey yoktur.*

40. *Şüphesiz o, çalışmasının karşılığını ileride görecektir.*

41. *Sonra ona, yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şimdi gördün mü o* imandan *yüz çevireni? Azıcık verip sonra keseni?*" Yani yaptığı ihsanı kesip vermeyeni!

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âyet, imandan sonra inkâra sapan kimse hakkındadır."

Âyetin Velîd b. Mugîre hakkında indiği söylenmiştir. Velîd, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] tâbi olmuştu. Kâfirlerden biri onu ayıplayarak, "Koca atalarının dinini terkettin ve onların ateşte olduğunu düşünüyorsun öyle mi?" dedi. Velîd, "Allah'tan korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine adam, Velîd'e, eğer kendisine malından bir miktar verir ve şirke geri dönerse, onun yerine Allah'ın azabını üstleneceğine söz verdi. Bu aldanmış adam da öyle yaptı; kendisini ayıplayan adama, söz verdiği malın bir kısmını verdi, sonra cimrilik edip vermeyi kesti.[469]

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: "*Gaybın bilgisi onun yanında mı ki o gerçeği biliyor? Yoksa Musa'nın* Tevrat'ındaki *ve o çok vefalı İbrahim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine bildirilmedi mi?*"

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] çok vefalı olması şöyle açıklanmıştır:

Hz. İbrahim, imtihan edildiği yahut yapması emredilen hükümleri tam olarak yerine getirdi.

Allah'a verdiği sözü hakkıyla yerine getirdi.

469 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/103.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e neyi yapmasını emrettiyse onu tam olarak yerine getirdi."

Atâ b. Sâib'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. İbrahim, yaratılmış varlıklardan bir şey istememeye söz verdi. Ateşe atıldığı zaman Cebrâil kendisine,

"Bir ihtiyacın var mı?" diye sordu, Hz. İbrahim [aleyhisselâm],

"Senden bir isteğim yok! Rabbim'e gelince, O zaten benim halimi görüyor' dedi."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî demiştir ki: "İbrahim [aleyhisselâm], 'Allah bana yeter' sözünün gereğini yerine getirdi, onun için kendisine, 'Çok vefalı İbrahim' dendi."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Hz. İbrahim, günün başında dört rekât namaz kılarak her günün amelini tam olarak yerine getirdi* (Bunun için ona, "Çok vefalı, amelini hakkı ile yerine getiren İbrahim dendi)." [470] Bu namaz, kuşluk namazıdır.[471]

Rivayete göre, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "*Size Allah Teâlâ'nın, halili İbrahim'e, 'çok vefalı' demesinin sebebini söyleyeyim mi? O, her sabah ve akşam,*

'Öyle ise akşama girdiğinizde ve sabaha çıktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin' (Rûm 30/17-18) *âyetini okurdu (ve Allah'ı tesbih ederdi).*"[472]

Hz. İbrahim'e, "çok vefalı" demesinin sebebi hakkında şöyle denilmiştir: "Hz. İbrahim [aleyhisselâm], İslâm'ın amellerini tam olarak yerine getirdiği için ona bu sıfat verildi. Bunlar otuz tane amel olup on tanesi Tevbe sûresinin 111-112. âyetlerinde, on tanesi Ahzâb sûresinin 35. âyetinde, on tanesi de Mü'minûn sûresinin 1-10. âyetlerinde geçmektedir."[473]

---

470 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/78; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/415.

471 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/292.

472 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/77; Ahmed, *Müsned*, 3/439.

473 Benzer bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/660-661.

Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm], bedenini Allah için ateşe teslim ettiği, oğlunu kurban ettiği ve yiyeceğini misafirlerle paylaştığı için kendisine bu sıfat verildiği de söylenmiştir.

Rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim [aleyhisselâm], her gün 1 fersah[474] yol yürüyüp sofrasında konuk edeceği misafir arardı. Misafire rastlarsa onu evine getirip ikramda bulunur; yoksa o gün oruca niyet ederdi.[475]

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm], önce söylenmesi, onun sahifeleri olan Tevrat'ın daha fazla ve daha meşhur olmasındandır.

Cenâb-ı Hak sonra, onların sahifelerinde bulunan hükümleri şöyle açıkladı:

"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez." Yani günah işleyen hiçbir nefis, başka bir nefsin günahını üstlenmez; bilakis her nefis sadece kendi günahını taşır, onun azabını görür.

"İnsan için çalışmasının (karşılığı) dışında bir şey yoktur." Bu da Hz. Musa'nın ve İbrahim'in sahifelerinde bulunan bir hükümdür. Yukarıda bir insanının başkasının günahını üstlenerek ondan zararı giderip kendisine fayda vermesinin mümkün olmayacağı açıklandıktan sonra, bu âyette de insanın, başkasının amelinden bir fayda görmeyeceği bildirildi. Sahih hadislerde, ölen kimse adına sadaka vermenin ve hacca gitmenin ve benzeri işlerin câiz olduğunu bildiren haberlere gelince, bunları yapan kimse, ölen adına niyet ettiği zaman ona bir fayda verir; çünkü o, ölenin vekili gibi olup ameli onun adına yapmaktadır.

İbn Atıyye, âlimlerin çoğunluğunun âyete "muhkem" dediğini, dolayısıyla hükmünün geçerli olup devam ettiğini belirtmiştir.[476]

Âyette geçen "insan" lafzı, bütün insanları içeren bir kelime olmakla birlikte tahsis edilmiş olup kasıt kâfirlerdir. Kur'an'daki "el-insan" lafzı incelendiğinde ortaya çıkan budur. Mümine gelince, onun, başkasının

---

474 1 fersah, 5,762 kilometredir.

475 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/160.

476 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/206.

amelinden fayda göreceğini gösteren naslar (âyet ve hadisler) mevcuttur. Bu fayda, sadaka veren kimse onu, ölen kimseye niyet ederek verdiğinde gerçekleşir. Ölen kimse için yapılan dua, şefaat, istiğfar ve benzeri şeyler de ona fayda verir. Yoksa bunların dinimizce emir ve tavsiye edilmesinin bir faydası olmazdı. Şu halde âyette geçen insanla, kâfirin kastedildiği ve hükmün ona tahsis edildiği söylenebilir.

Yahut âyette kastedilen çalışma, namaz gibi başkası adına yapılamayan işlerdir.

Özetle deriz ki: İman öyle bir ameldir ki mümine, başkasının çalışmasıyla fayda temin etmektedir. İmanı olmayan kimse için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu açıklamayı Abdurrahman-ı Fâsî yapmıştır.[477]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sevap getiren işlerde, onlarda başkasının çalışmasından fayda görülebilir. Güzel ameli yapan mümin, onunla diğer mümine sevabını ulaştırmaya niyet ederse bu fayda gerçekleşir. Kalpteki manevi örtüleri kaldırmaya, perdeleri açmaya ve mukarrebînlerin makamında terakki etmeye gelince, âyet, bu konuda açık ve herkes için geçerlidir; onda tahsis yoktur.

İnsan için müşahedenin ve Allah'a yakınlığın halâveti (manevi lezzeti), ancak mücâhedesindeki gayreti ve çalışması ölçüsündedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"Şüphesiz o, çalışmasını ileride görecektir."* Yani insanın çalışması, kıyamet günü, amel defterinde ve mîzanında kendisine arzedilir, bütün işleri açılıp önüne konur. *"Sonra, yaptıklarının karşılığı kendisine tam olarak verilir."* Her kula, yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir. Hak ettiği azaba, bir ekleme yapılmadığı gibi, tahakkuk eden sevapta da bir noksanlaştırma yapılmaz.

477 Bu zat, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî (v.1036/1626) olup, *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiye ile meşhurdur. Buradaki nakil de bu hâşiyedendir.

33-41. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Seyrü sülûk yoluna giren, bu yolda malını veren ve Mevlâ'sının huzuruna yöneldikten sonra, ondan vazgeçip geri dönen kimseyi gördün mü? Nefsi onu boş temennilere düşürdü, hak yolunda bir şey vermeden ve hiçbir mücâhede etmeden de Allah'a ulaşılır diye kendisini aldattı, böylece o, seyrü sülûkü bırakıp nefsiyle meşgul oldu.

Yahut onu, bir başkası aldattı, kendisini seyrü sülûkten geri çevirdi, ona seyrü sülûk olmadan da Allah'a ulaşılacağını söyleyerek kendisine güvence verdi. Gayb bilgisi onun yanında mı ki bir vasıta (kâmil mürşid) ve nefisle mücâhede olmadan Allah'a ulaşılacağını bildi? Gittiği yolun sonunu gördü de mi böyle konuşuyor?

Yukarıdaki âyetlerde anlatılan durum, işaret yoluyla şu kimselerin haline uymaktadır: İnsanlardan biri, bir şeyhin sohbetine (terbiye halkasına) girer. Ona (dinî hizmetlerde kullanması için) malından verir, nefsiyle hizmetinde bulunur. Sonra ondan vazgeçer, geri döner, başkasına meyleder. Bu kimseden bir hayır gelmez.

Onun yanında gayb bilgisi mi var ki birinci şeyhinin kendisine fayda vermeyeceğini bildi de onu terkedip başkasına gitti? Halbuki onun manevi fethi ilk şeyhinin elindedir. Şeyh, onun yararına ve zararına olan şeyleri görür ve ona göre muamele eder. Bu durum, sohbetine girilen şeyh, manevi terbiye için yetkin ve izinli ise böyledir. Yoksa ehliyetsiz ve yetkisiz kimseler, manevi terbiyede insana bir fayda vermez; ondan uzaklaşmak gerekir.

Yoksa bu seyrü sülûk yolundan vazgeçen kimseye, Hz. Musa'nın ve Hz. İbrahim'in sahifelerinde geçen şu hükümler bildirilmedi mi?

Hiç kimse, bir diğer insanın yerine nefis mücâhedesi ve riyâzet yapamaz.

Herkesin Cenâb-ı Hakk'ı müşahededeki lezzeti, bu uğurdaki mücâhedesi (gayret ve ameli), nefsini ve malını feda etmesi ölçüsündedir. Herkesin amelinin sonucu görülür. Yani herkesin mücâhedesinin eseri, güzel ahlâk, ağırbaşlılık, sükûnet, sevenlerdeki güzellik ve âriflerdeki hoş sima olarak gözükür.

İmam Kuşeyrî, manevi yoldaki çalışmaları şu şekilde dört kısma ayırmıştır:

"**Birincisi**, nefsi tezkiye etmek ve temizlemek için yapılan çalışmadır. Bunun neticesi, sahibine cennet nimetlerini kazandıran salih amellere yönelmektir.

İkincisi, beşerî karanlıkların kirinden ve tabiata bağlı kusurların perdesinden kalbi temizlemek için yapılan çalışmadır. Bunun neticesi, içine ilâhî vâridatların girmesine hazır olması için kalbin dünya sevgisi, baş olma hırsı, haset ve diğer manevi hastalıklardan kurtulup sıhhat bulmasıdır.

Üçüncüsü, ruhun arınması için yapılan çalışmadır. Bu arınma ruhun, keramet talebinden, makamlara bağlanıp kalmaktan ve taatlerin halâvetiyle aldanmaktan kurtulması için yapılır ki bunun sebebi ruhu müşahede makamlarına ulaşmaya ve yüce zatın sırlarını taşımaya hazır hale getirmektir.

Dördüncüsü, sırrın arınması için yapılan çalışma olup o, sırrın ilâhî sıfatlarla ve rabbânî ahlâklarla süslenmesi için yapılır. Bundaki hedef, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamına ulaşmaktır. Bu makam, seyrü sülûkün nihayeti ve zirve noktasıdır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik.[478]

Sonuçta Varış Yüce Allah'adır

Cenâb-ı Hak sonra, bütün mücâhedelerin ve seyrü sülûklerin sonucunun kendisine ulaşmak olduğuna işaret ederek şöyle buyurdu:

وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰىۙ ﴿٤٢﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰىۙ ﴿٤٣﴾ وَاَنَّهُ هُوَ
اَمَاتَ وَاَحْيَاۙ ﴿٤٤﴾ وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ
اِذَا تُمْنٰىۖ ﴿٤٦﴾ وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰىۙ ﴿٤٧﴾ وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰىۙ

478 Kuşeyrî'nin açıklamaları için bk. *Letâifü'l-İşârât*, 6/54-55.

﴿٤٨﴾ وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى ﴿٤٩﴾ وَاَنَّهُٓ اَهْلَكَ عَادًا الْاُولٰى ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَا
فَمَٓا اَبْقٰى ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى ﴿٥٢﴾
وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى ﴿٥٣﴾ فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى
﴿٥٥﴾ هٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُولٰى ﴿٥٦﴾ اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ
دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ اَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ
وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

42. *Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir.*

43. *O'dur güldüren ve ağlatan.*

44. *Öldüren ve dirilten.*

45-46. *Rahme atılan meniden* (spermden) *erkek ve dişi çifti yaratan.*

47. *Doğrusu tekrar diriltmek de O'na aittir.*

48. *Zengin eden de yoksul bırakan*[479] *da O'dur.*

49. *Doğrusu O, Şi'râ'nın Rabb'idir.*

50-51. *Şüphesiz O, önce gelen Âd kavmini ve Semûd kavmini helâk etti ve geride hiç kimseyi bırakmadı.*

52. *Daha önce de Nuh'un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz, onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi.*

53. *Altüst edilen beldeleri O yere çarpıp helâk etti.*

54. *O beldeleri türlü azaplar sardı.*

55. *Öyleyse* (ey insan), *Rabb'inin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun!*

---

479 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/85; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/110.

56. ***Bu peygamber de önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır.***

57. ***Yaklaşmakta olan (kıyamet iyice) yaklaştı.***

58. ***Onun vaktini Allah'tan başka bilip açıklayacak kimse yoktur.***

59. ***Şimdi siz, bu söze mi hayret ediyorsunuz?***

60. ***Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?***

61. ***Gaflet içinde eğleniyorsunuz!***

62. ***Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, önceki sahifelerde bulunun diğer şeylerden bahsederek şöyle buyurdu: *"Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir."* Yani bütün insanlar, sonuçta O'na döner. *"Dönüş O'nadır"* (Hac 22/48) âyetinde belirtildiği gibi.

Âyete şu mana da verilmiştir: Âlimlerin ilmi, O'na kadar ulaşır, sonra dururlar, zatının nasıl olduğunu düşünmezler. Şu hadis bunu göstermektedir: *"Yüce Rabb'in zatının nasıl ve nice olduğu konusunda fikir yürütülmez."*[480] Bu konuda âyetlerin tasavvufî işaretleri bölümünde açıklama gelecek.

"O'dur güldüren ve ağlatan."

Âyete şu manalar verilmiştir:

Gülmeyi ve ağlamayı yaratan O'dur.

Sevinci ve hüznü yaratan O'dur.

Ahirette müminleri güldüren, kâfirleri ağlatan O'dur.

Müminleri ahirette ilâhî ihsanlarıyla güldüren, dünyada ise onları acı ve felaketlerle ağlatan O'dur.

"O'dur öldüren ve dirilten." Yani babaları öldürüp çocukları dirilten O'dur. Yahut inkâr ile kalbi öldüren ve iman ile dirilten O'dur.

---

480 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/417; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/662.

"Rahme atılan meniden (spermden) erkek ve dişi çifti yaratan da O'dur. Şüphesiz, öldükten sonra *tekrar diriltmek de O'na aittir."*

"Zengin eden de yoksul bırakan da O'dur." Yani fakiri zengin eden ve ona ihtiyacı olan şeyleri veren de O'dur.

"Doğrusu O, Şi'râ'nın Rabb'idir." Şi'râ, şiddetli sıcaklıkta ikizler burcunun peşinden doğan parlak bir yıldızdır. Huzâa kabilesi ona tapıyordu. Bunu onlara, ileri gelen eşraflarından İbn Ebû Kebşe Vecz b. Galib [481] ismindeki bir adam keşfetmişti. Şi'râ yıldızına, Şi'ra'l-abûr da denir. Geniş açıklama için Sa'lebî tefsirine bakınız.[482]

Kureyş, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] "İbn Ebû Kebşe" diyorlardı. Allah Resûlü onların dinine karşı çıktığı ve aykırı davrandığı için Kureyş, onu bahsi geçen adama benzetiyordu.

Allah Teâlâ, kendisinin onların taptığı Şi'râ yıldızının da Rabb'i olduğunu, bunun için ibadete sadece kendisinin layık olduğunu bildirdi.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor:

"Şüphesiz O, önce gelen Âd kavmini helâk etti." Onlar, Hz. Hûd'un kavmidir. Sonraki Âd ise İrem'dir.

Onlara "ilk Âd" denmesi, Hz. Nuh'tan sonra helâk olan ilk ümmet oldukları içindir.

Taberî ve diğerleri demiştir ki: "Onlara 'ilk Âd' dendi, çünkü o bölgede diğer bir Âd daha vardı. Onlar, Mekke'de Amâlika ile birlikte oturan bir kabile olup, Lukaym b. Hezzâl b. Hüzeyl oğullarıdır."[483] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İşin doğrusu şudur: İlk Âd, Âd-ı İrem'dir. O, Hz. Hûd'un rüzgâr ile helâk olan kabilesidir. Sonra onlardan geride bir miktar insan kaldı; bunlar çoğalıp onların peşinden yeryüzünü mâmur ettiler. Onlara da "son Âd" dendi. Geniş açıklama için Ebüssuûd'un tefsirinde Fecr sûresinin 6. âyetinin izahına bakınız.[484]

---

481 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/324 (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992).

482 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/28.

483 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/87-88.

484 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/424-425.

"Semûd kavmini da helâk etti." Onlar, Hz. Salih'in kavmidir. *"Onlardan geride hiç kimseyi bırakmadı. Âd ve Semûd'dan önce de Nuh'un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz, onlar* Âd ve Semûd'dan *daha zalim ve daha azgın kimselerdi."* Çünkü onlar, Hz. Nuh'a öyle eziyet ediyorlardı ki kendisini bayılıp hareketsiz kalana kadar dövüyorlardı. Ondan kendileri kaçtıkları gibi, küçük çocuklarını da onu dinlemekten sakındırıyorlardı.

"Altüst edilen beldeleri O yere çarpıp helâk etti." Helâk edilenler, Hz. Lût'un kavimidir. Hz. Cebrâil, kavmin içinde bulunduğu beldeyi kökünden söküp kanadı üzerinde göğe kadar taşıdı, sonra fırlatıp yere çarptı.

"O beldeleri türlü azaplar sardı." Allah onların üzerine türlü azap ve felaketler yağdırdı. Âyette, onların başına yağan azap ve yağmur gibi inen taşlardan dolayı büyük bir korkutma mevcuttur.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Öyleyse* ey insan, ey muhatap, *Rabb'inin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun!"* Mevlâ'nın nimetlerinden hangisini inkâra gidiyor ve şükretmiyorsun? O sana nice nimetler ihsan etti; senden nice azapları savdı.

Yukarıda sayılan işlerin bir kısmı nimet ve bazısı azap iken onlara nimet denmesinin sebebi şudur: İnkârcılar için azap olan işler de mü'minler için bir nimettir; çünkü onların helâk edilmesi peygamberler için bir yardım, ibret alanlar içinse bir uyarı ve öğüttür.

"Bu peygamber yani Muhammed *de önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır."* O da kendisinden önce gelen peygamberler gibi insanları uyarmaktadır.

Yahut bu Kur'an, insanları uyaran önceki kitaplar gibi bir uyarıcıdır. Yani onun uyarıları da sizden öncekilerin kendisiyle uyarıldıkları uyarıların bir benzeridir.

"Yaklaşmakta olan (kıyamet iyice) yaklaştı." Yani, *"Kıyamet saati yaklaştı"* (Kamer 54/1) âyetiyle yakınlaştığı bildirilen kıyamet yaklaştı. Kıyametin, kâfirlerin uyarılmasından sonra söylenmesi, onların asıl azaplarının kıyamet gününe tehir edildiğini bildirmek içindir.

"Onun vaktini Allah'tan başka bilip açıklayacak kimse yoktur."

Bu, *"Kıyametin vaktini ancak O açıklar"* (A'râf 7/187) âyeti gibidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun korkunç halleri vuku bulduğunda, onları Allah Teâlâ'dan başka gidermeye gücü yetecek hiç kimse yoktur. Allah, dilediklerinden onun korkularını giderir; dilediğine de onlarla azap eder.

Müşrikler, kıyametin korkunç hallerinden bahseden Kur'an'la alay ettiklerinde şu âyet indi:

"Şimdi siz, bu söze mi hayret ediyorsunuz? Onu inanılmayacak bir şey gibi hayretle karşılıyorsunuz? Onunla alay ederek *gülüyorsunuz da* kalpleriniz ürperip korkarak *ağlamıyorsunuz? Gaflet içinde eğleniyorsunuz!"* Yahut onu oyun ve eğlenceye çevirip alaya alıyorsunuz. Müşrikler Kur'an'ı duyduklarında, insanların onu dinlemesini engellemek için türkü ve şarkı söyleyerek karşılık veriyorlardı.

Son âyette şöyle buyruluyor: *"Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin."* O'nunla birlikte başkasına tapmayın; Lât, Uzzâ, Menât, Şi'râ ve onların dışındaki putları Allah'a ibadette ortak yapmayın. Yani bütün yaratılmış varlıkların Rabb'ine ibadet edin, rahmetini umarak O'na koşun.

42-62. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Şüphesiz, sonunda varış Rabb'inedir." Manevi yolda gidenlerin sonu, Allah'a vâsıl olmak ve kalben sürekli O'nun huzurunda olmaktır. Allah'a vâsıl olmanın manası, O'nun varlık olarak tek olduğunu bilmektir. Bu marifetin sonucu olarak, kulun gözünde, varlığı Rabb'inin varlığında fâni olur; bütün kâinat, yüce yaratıcısının varlığında, zâtî tecellileri içinde eriyip yok olur; böylece varlığın ikiliği aradan kalkar, Cenâb-ı Hakk'ın birliği ve her şeye vücut verenin O olduğu sabit olur. Âriflerin bu konuda pek çok sözü vardır.

Allah Teâlâ sonra, *"Güldüren de ağlatan da O'dur"* buyurdu. Yani kulun kalbini veya halini daraltan ve genişleten O'dur.

Âyete işaret yollu şu manalar da verilmiştir:

Ruhları, manevi perdelerini açarak güldüren, nefisleri ise manen perdelenmenin zilleti içinde ağlatan O'dur.

Cemal sıfatıyla tecelli edince güldüren, celâl sıfatıyla tecelli edince ağlatan O'dur.

"Öldüren ve dirilten de O'dur."

Bazı kalpleri el-Kahhâr isminin gereği cehalet ve gafletle öldüren, bazı kalpleri ise el-Gaffâr isminin gereği ilim ve marifetle dirilten O'dur.

Yahut bazı nefisleri, fâni şehvetlerinden öldüren ve böylece ruhlarını kemal-i marifetle dirilterek onu rubûbiyyet sıfatlarının tecellilerine mazhar eden O'dur.

Yahut bazı ruhları, nefsin karanlığının galebesi ve istilasıyla öldüren, bazı nefisleri de ruhun onu istila etmesi, nurunun galebe çalması ile dirilten O'dur. Böylece nefis yeni bir hayat ve vasıfla dirilip ayrı bir ruha döner (kâmil, safi ruh olur).

"Çiftleri yaratan da O'dur." Yani erkek ile dişiyi, madde ile manayı, hakikatle şeriatı, kudretle hikmeti yaratan O'dur. Bu konuda daha önce açıklama geçti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ruh, erkek gibi olup etkileme özelliğine sahiptir; nefis ise dişi olup üretkenlik sıfatına sahiptir. Ruh ile nefis arasına bir ülfet ve aşk konmuştur ki ikisinin beraberliğinden kalp hâsıl olsun. Bu kalp, dünyevî ve uhrevî ihtiyaçları gidermede merkez görevini yapmaktadır." Kuşeyrî'nin açıklaması özetle verildi.

Âlimlerden biri demiştir ki: "Şeytan erkek, nefis de dişi gibidir; ikisinin birleşmesinden günah doğar."

"Yeniden diriltmek de O'na aittir." Bu, ruhları gafletle öldükten sonra yeniden diriltmek, onları murakabe ve muhasebe meydanına toplamak, sonra da marifet cennetlerine dahil etmektir. Bu cennete giren kimse (Mevlâ'ya âşık olacağı için), artık nimetlerin bulunduğu cennetlere iştiyak duymaz.

Yahut yeniden diriltme, kulu seyru sülûkten sonra ilâhî huzura cezbetme, (kendi varlığı ile) bekâdan sonra fenâ fillâh haline yükseltme ve ondan bekâ billâh haline ulaştırmaktır. Önceki bekâ, nefsin varlığı ile, ikinci bekâ ise Allah iledir.

Kulunu müşahedeye ulaştırarak kendisiyle zengin eden O'dur. Onu bu halde temkin sahibi yaparak kendi nefsinden fâni eden ve böylece manevi zenginliğini artırarak güzelliğine güzellik katan O'dur.

"Şüphesiz, O, Şi'râ'nın Rabb'idir." Şi'râ ile kastedilen, kendisine ibadet edilen hevâ ve dünyadır. Yaratılmış sıradan bir varlığa ibadet edilip sonsuz kerem sahibi Rab nasıl terkedilir?

İlk Âd'ı helâk eden de O'dur. İlk Âd ile işaret edilen, Firavun gibi kibirli nefis ve azgın hevâdır. Allah onların üzerine çok kuvvetli hidayet rüzgârı göndererek onların azgınlıklarını giderip Mevlâ'larına boyun eğdirdi. Allah kalpteki kötü düşünceleri de silip attı; orada hayrı emreden güzel düşüncelerden başka hiçbir şey bırakmadı.

Allah kalpteki dört engeli de ortadan kaldırdı: Bunlar nefis, şeytan, insanlar ve dünyadır. Onları daha önce haktan çevrildiklerinden dolayı kınadı. Yani Allah ezelî ilminde, kalbi haktan çeviren bu engelleri kınadı.

Allah, kendisinden yüz çeviren nefisleri de helâk etti. Onları, illiyyîn makamına yükselenlerin aksine, ters çevirip en aşağı derekelere attı. Hak'tan yüz çeviren bu nefisleri, dünya, kötü düşünceler, gam ve kederler sardı.

Ey kul, sen bu âfet ve engellerden kurtulup Mevlâ'na yöneldiğinde Rabb'inin hangi nimetlerinden şüphe edersin? Bilakis senin yapman gereken şey, gece gündüz Rabb'inin nimetlerine şükretmektir. Bu yolda elinden tutan kimse (kâmil mürşid), her zamanda Allah'a davet eden uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır.

Yaklaşan yaklaştı. Yani Allah'a yönelip engellerden kurtulduğunda ve seni hakikatler denizine daldıracak birini bulduğunda manevi fethin zamanı yaklaştı. Onu Allah'tan başka açacak kimse yoktur. Bu hakikatleri sana ancak seni onlara sevkeden kimse ile sohbeti lutfeden Allah açar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Yakın olan yaklaştı. Aslında yakın olan hakikat yaklaştı. Ey sâlik, sen o hakikatin içindesin fakat nefsanî vasıflarının içinde kendini kaybettiğin için onun farkında değilsin."

Siz ey insanlar, bu hayret verici sözleri ve size garip gelen ince manaları inkâr edip onlarla alay ederek gülüyor musunuz?

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Manevi işaretleri inkâra giden, onlarla alay eden ve onları incelemekten çekinen pek çok insan gördüm.

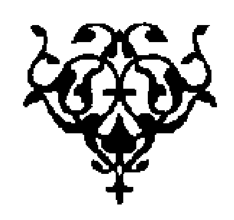
Denilmiştir ki: Kim bir şeyden hoşlanmazsa ona düşman olur.

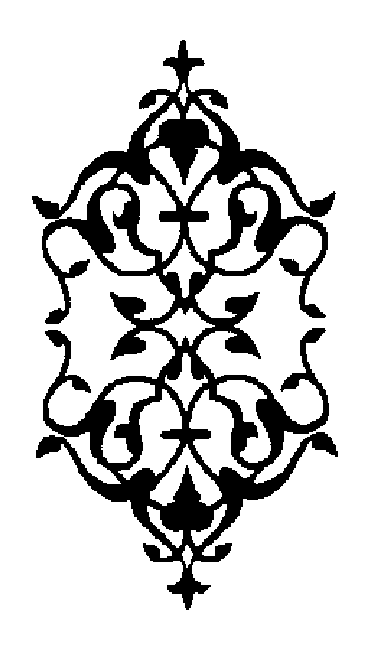
Ey insanlar, siz bu hakikatlerle alay ediyorsunuz fakat kendinizi bu ilâhî mevhibelerden mahrum ettiğiniz için nefsinize ağlamıyorsunuz! Bu ne kadar tuhaf bir durumdur. Siz, gaflet içinde eğlence ile meşgul oluyor, dünyanın peşinden koşuyorsunuz. Artık uyanın, Allah için secdeye kapanın, O'na kulluk edin, kendisine yalvarıp yakarın ki O sizi hevânızın ve nefsinizin hapishanesinden kurtarsın.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Necm sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(54) KAMER SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Kamer sûresi âlimlerin çoğunluğuna göre bütünüyle Mekke'de inmiştir; ancak bazıları 35. âyetin Medine'de indiğini söylemiştir. Elli beş âyettir. Sûre, adını ilk âyette geçen "el-kamer" kelimesinden almıştır. **Kamer,** "ay" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrede, *"O yaklaşan yaklaştı"* (Necm 53/57) buyruldu. Bu sûrede de o yaklaşan şeyin kıyamet olduğu bildirilerek şöyle buyruldu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (1) وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا
سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (2) وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ (3)
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ (4) حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا
تُغْنِ النُّذُرُ (5) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ (6)
خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ
(7) مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ (8)

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Kıyamet yaklaştı ve ay bölündü.***

2. ***Onlar ne zaman bir mucize görseler** (imandan) **yüz çevirip, "Bu kuvvetli bir sihirdir" derler.***

3. ***Onlar hakkı yalanladılar, hevâ ve heveslerine uydular. Halbuki her iş, takdir edilen vakitte gerçekleşecektir.***

4. ***Andolsun, onlara içinde caydırıcı tehditlerin bulunduğu haberler geldi.***

5. ***Bu son derece açık bir hikmettir; fakat uyarıcılar (onlara) bir fayda vermiyor!***

6. ***O halde sen de onlardan yüz çevir. O gün davetçi onları hoşa gitmeyen korkunç bir şeye çağırır.***

7. ***Onlar, gözleri korkudan önlerine düşmüş bir halde kabirlerinden çıkarlar, dağılmış çekirgeler gibi her tarafı kaplarlar.***

8. ***Boyunlarını davetçiye doğru uzatmış bir vaziyette, kâfirler, "Bugün çok zor bir gün!" derler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kıyamet* için belirlenen saat *yaklaştı."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Kıyametin yaklaşmasının manası şudur: Kıyamete ulaşmak için kalan zaman, geçen zamana göre çok azdır."[485]

İbn Atıyye demiştir ki: "Kıyametin ne zaman kopacağı bizce meçhuldür. Dünyanın ömrü hakkındaki rivayetlerin tümü zayıftır."

"Ay bölündü." Ay iki parçaya ayrıldı.

Âyetin manası şudur: Kıyamet saati yaklaştı; onun yaklaşma alametleri de belirdi; gerçekten ay iki parçaya bölündü.

485 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/60.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zamanında ay iki parçaya ayrıldı. Bir parça dağın üst tarafında, diğer parçası ise alt tarafındaydı." Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], "*Şahit olun!*" buyurdu.[486]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müşrikler, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], 'Eğer doğru söylüyorsan bizim için ayı iki parçaya ayır!' dediler. Allah Resûlü,

'*Eğer onu iki parçaya ayırırsam iman eder misiniz?*' diye sordu, onlar da,

'Evet, iman ederiz' dediler. O gece ayın dolunay olduğu bir geceydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Rabb'inden istedi, ay iki parçaya bölündü. Bir parçası Ebûkubeys dağının üzerinde, diğer parçası ise Kuaykıân dağının üzerindeydi."[487]

Bir rivayette şöyle nakledilmiştir: Müşrikler, bir mucize istediler; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlara ayın ikiye ayrılması mucizesini gösterdi.[488]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âlimler, kıyametin vaktinin insanlar tarafından tayin edilemeyeceği ve ayın ikiye yarıldığı konusunda görüş birliği içindedir."

Sahîh-i Müslim'de şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ayı iki defa ikiye ayırdı."[489]

Şerhu'l-Mevâkıf adlı eserde, ayın ikiye ayrılmasının mütevâtir bir haber olduğu açıklanmıştır.

Bazıları, ayın kıyamet günü ikiye ayrılacağını söylemiştir, fakat bu, zayıf bir görüştür.

Bu konuda şöyle denilemez: "Eğer ay ikiye ayrılsaydı, bu durum dünyanın dört bir yanındaki insanlara gizli kalmazdı. Şayet bu iş, onla-

---

486 Buhârî, Tefsîru Sûre, 54; Müslim, Münâfikîn, 43.

487 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/117; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/671.

488 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 36.

489 Müslim, Münâfikîn, 46 (nr. 2802).

nın gözü önünde gerçekleşseydi, mütevâtir olarak nakledilirdi! Çünkü insan tabiatı, garip ve acayip şeyleri etrafa yayma özelliğinde yaratılmıştır."

Bu mucizeyi bütün beldelerin görmeyişi normaldir. Önce, Allah Teâlâ'nın onu, bulut veya başka bir şekilde kendilerinden gizlemesi mümkündür, çünkü onun süresi çok azdır. Hem insanların çoğunluğu o anda uykudadır. Bir de şu var: Cenâb-ı Hakk'ın âdeti, genelde mucizeleri ancak kendileri için ortaya koyduğu kimselere göstermesidir.

Uyarı: Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* adlı eserinde demiştir ki: "Bazı kıssacıların anlattığı gibi, ayın, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yakasından girip kolunun yeninden çıkmasının bir aslı yoktur. Nitekim Zerkeşî de üstadı Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den böyle nakletmiştir."[490]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Onlar* yani Mekkeliler *her ne zaman* Resûlullah'ın doğruluğunu gösteren *bir mucize görseler* imandan *yüz çevirip, 'Bu kuvvetli bir sihirdir' derler.*"

Yahut bu, devam edip bitmeyen bir sihirdir, dediler. Rivayet edildiğine göre, ay ikiye bölündüğünde müşrikler, "Bu, İbn Ebû Kebşe'nin (Muhammed'in) bize yaptığı bir sihridir; Mekke dışında seferde olanlara sorun bakalım, onlar da aynı şeyi görmüşler mi?" dediler. Seferde olanlar gelince, kendilerine ayın ikiye ayrıldığını görüp görmedikleri soruldu, onlar da gördüklerini söylediler. O zaman müşrikler, "Onun sihri bütün beldelere ulaştı!" dediler. Olay üzerine bu âyet indi.[491]

Beyzâvî demiştir ki: "Âyetteki 'el-müstemir' kelimesi, 'arkası kesilmeyip devam eden' manasına da gelir. Bu manaya göre âyet şunu göstermektedir: Mekkeliler ondan önce de pek çok âyet ve geçmiş mucizeleri görmüşlerdir."

Bazıları da âyetteki "el-müstemir" kelimesine, "geçip giden, sabit olmayan, daim kalmayan "manasını vermişlerdir. Buna göre anlam şöyle olur: "O, geçip gidecek, yok olup kaybolacak bir sihirdir."

---

490 Kastallânî, *el-Mevâhibül'-Ledünniyye*, 2/209 (Beyrut 1996).

491 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/117.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar hakkı yalanladılar ve boş hevâlarına uydular."* Onlar, şeytanın kendilerine güzel gösterdiği şeye tâbi oludular. Bu şey, hak apaçık ortaya çıktıktan sonra onu reddetmektir. Öyle ki kâfirler, "Muhammed aya sihir yaptı yahut gözlerimizi büyüledi!" dediler.

"Halbuki Allah'ın onlara vaat ettiği *her iş, takdir edilen vaktinde gerçekleşecektir."* Yahut takdir edilen her iş, mutlaka vaktinde gerçekleşir. Yahut hayır ve şer bütün işler, onu yapana sevap veya azap getirir.

"Andolsun, onlara yani Mekkeliler'e Kur'an'da, *insanı inkâr ve inattan caydırıcı tehditlerin bulunduğu,* geçmiş ümmetlere ait ve onların peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle nasıl helâk olduklarına dair *haberler geldi."*

"Bu son derece açık bir hikmettir; doğruluk ve isabette zirvededir." Yahut o, kendilerine Allah tarafından ulaştırılmış bir hakikattir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Son derece açık hikmet, üzerinde tefekkür eden kimse için doğruluğu apaçık ortada olan gerçek demektir."

Celâleddin-i Mahallî demiştir ki: "Ona, son derece açık denmesi, vaaz ve beyanda diğerlerinin ulaşamayacağı noktada olmasındandır."

"Fakat önceden, inkâr edecekleri (bilinip) takdir edildiğinden *uyarıcılar* onlara hiç *bir fayda vermiyor!"* Bu uyarıcılar, peygamberlerdir. Yahut onların yaptığı uyarılardır. Âyette, *"fayda vermiyor"* buyrulması, her uyarıda aynı durumun devam ettiğini bildirmek içindir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde sen de* uyarının kendilerine bir fayda vermediğini bildiğin için *onlardan yüz çevir.* Onların hesabının görüleceği günü hatırla. *O gün davetçi,* İsrâfil [aleyhisselâm] *onları hoşa gitmeyen korkunç bir şeye çağırır."* Benzerini hiç görmedikleri için ondan hoşlanmazlar. Bu şey, kıyametin korku ve dehşetidir.

"Onlar, gözleri korkudan önlerine düşmüş bir halde kabirlerinden çıkarlar, dağılmış çekirgeler gibi her tarafı kaplarlar." O gün yaşadıkları korkunun

şiddetinden dolayı gözleri, zelil bir halde önlerine bakar. Çünkü zillete düşenin zillet haliyle izzete kavuşan kimsenin izzet hali gözlerine yansır ve yüzünden anlaşılır. Onlar çokluk, birbirlerinin üzerine yığılma ve her tarafa dağılma bakımından çekirgelere benzerler.

İbn Atıyye demiştir ki: Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İmrân kızı Meryem, çekirgeler için şöyle dua etti: Allahım, çekirgeleri süt emmeksizin yaşat, karınları tok olmadan birbirini takip ettir.*"[492]

Cenâb-ı Hak sonra, onların kabirlerinden çıkış hallerini bildirerek şöyle buyurdu: "*Boyunlarını* süratle *davetçiye doğru uzatmış* yahut ona bakar vaziyette kabirlerinden çıkarlar. *Kâfirler, 'Bugün çok zor,* çok çetin ve şiddetli *bir gün!' derler.*" Bu sözün kâfirlere isnat edilmesi, müminlerin bu derece şiddet ve sıkıntı içinde olmayacağına işarettir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-8. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Manevi seyrinde ciddi olan ve kurbiyet ehli âriflerin sohbetine devam eden kimseler için manevi fetih saati yaklaştı.

Kuşeyrî demiştir ki: "İki kıyamet vardır. Biri büyük kıyamet olup bu, bütün halk için gerçekleşecek olandır. Diğeri ise küçük kıyamet olup o, Allah'a yönelen sâlik içindir. Bu kıyamet, beşerî vasıfların ortadan kalkması yani kalpten kötü vasıfların temizlenmesi ve insanın tabiatındaki (kalbi perdeleyen) bağların kesilip atılmasıyla gerçekleşir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem],

'*Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur*'[493] hadisi, büyük ve küçük kıyamete işaret etmektedir." Hadisi küçük kıyamete göre düşündüğümüzde manası şudur: Kim, nefsini görmekten yana manen ölürse, Rabb'ine kavuşarak ve O'nu müşahede ederek kıyameti kopar.

---

492 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, 5/213.

493 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zikri'l-Mevt*, nr. 173 (Sayda-Beyrut 2006); Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2618.

"Ay ikiye ayrıldı" âyetinin işaretiyle deriz ki: Yani iman ayı bölündü. Çünkü kalpte müşahede güneşi parlayınca, sadece delile dayalı iman nurundan bir eser kalmaz. Bir şeyin haberini işitmek, onu görmek gibi değildir.

Eğer gafil ve kalpleri perdeli kimseler, seçkin veliye müşahede güneşinin doğduğunu gösteren bir delil görseler, onu inkâr ederek yüz çevirirler ve, "Bu öteden beri devam edegelen bir sihirdir" derler.

Allah Teâlâ'nın manevi fetih ve diğer işlerde ezelde takdir ettiği her iş, zamanı gelince gerçekleşir; o vakitten önce ve sonra olmaz. Şu halde bir müridin, vakti gelmeden önce manevi fetih için acele etmemesi gerekir. Çoğu zaman mürid, acele ettiği için ondan mahrum edilerek cezalandırılır.

Size, Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden kimselerin haberleri ve onları tenkit edenlerin başına helâk olmak veya ilâhî huzurdan kovulmak gibi şeyler geldi. Bu haberlerde ve kötü durumlarda, insanı velileri inkâr etmekten ve tenkitten alıkoyacak ibretler mevcuttur. İbnü'l-Berâ ve benzerlerinin haberlerinde olduğu gibi. O, apaçık bir hikmettir ve bu sonuç, öteden beri devam eden ilâhî bir kanundur. Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Her kim, benim velilerinden birine eziyet ederse, bana harp açmış olur."[494]

Kime ezelde hızlân (ilâhî rahmetten mahrum edilip nefsiyle baş başa bırakılması) takdir edilmişse ona hiçbir uyarı fayda vermez. Ey Hak yolcusu, sen böyle kimselerden ve onlarla çekişmeye girmekten uzak dur; onları terkedip Allah'ın zikriyle meşgul ol. Allah onlara karşı sana yeter; O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir. Sen ölümü ve sonrasını hatırla. Şüphesiz, ahirette velilerin izzeti ve aklını Hak yolunda kullanamayanların zilleti ortaya çıkar. O gün hüsrana düşenler şöyle derler: "Dünyada iken haddi aşan ve zulmedenler için bugün çok zor bir gündür!"

---

494 Bu konudaki meşhur hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Mukaddime, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7880.

Peygamberlerin İbretlik Kıssaları

Cenâb-ı Hak sonra, resûlüne bir teselli olarak önceki peygamberlerin kıssalarını anlattı. Bu aynı zamanda, *"Onlara öncekilerin ibretlik haberleri geldi"* âyeti için de bir açıklamadır. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾
فَدَعَا رَبَّهُ اَنّ۪ي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ
مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلٰى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ
﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْر۪ي بِاَعْيُنِنَاۚ جَزَاءً
لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا اٰيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ
عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

9. ***Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp, "Bu bir delidir" dediler ve o (tebliğ görevinden) alıkonuldu.***

10. ***O da Rabb'ine, "Ey Rabbim! Ben mağlup oldum; bana yardım et" diye dua etti.***

11. ***Biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık.***

12. ***Yeryüzünü de kaynaklar gibi fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti.***

13. ***Biz Nuh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemide taşıdık.***

14. ***Gemi, kendisine nankörlük edilen kulumuza (Nuh'a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında akıp gidiyordu.***

15. ***Andolsun, biz onu (tûfan olayını) bir ibret olarak bıraktık; var mı düşünüp öğüt alan?***

16. ***Benim azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!***

17. ***Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Onlardan* yani Mekkeliler'den *önce Nuh'un kavmi de* Hz. Nuh'u *yalanlamıştı.*" Onlar, sürekli yalanma içindeydiler. Peygamberi yalanlayan bir nesil yok olunca, peşinden onun gibi yalanlayan başka bir nesil geliyordu. Bunun için âyette, yalanlama fiili tekrar edildi.

Şöyle denilmiştir: Nuh'un kavmi, peygamberleri yalanladı ve kulumuz Nuh'u da yalanladı; çünkü o da peygamberlerden biriydi. Âyette, Hz. Nuh için "kulumuz" ifadesinin kullanılması, onu yüceltmek, derecesini yükseltmek ve kavminin onu yalanlamasının ne kadar çirkin bir iş olduğunu bildirmek içindir.

"*Onlar kulumuzu yalanlayıp, 'Bu bir delidir' dediler.*" Yani onu sadece yalanlamakla yetinmeyip kendisinin deli olduğunu söylediler. "*Ve o,* kendisine sövülerek ve ölümle tehdit edilerek tebliğ görevinden *alıkonuldu.*"

Âyetin son kısmının, kavminin sözü olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Kavmi dedi ki: "O bir delidir; cinler onu alıkoymuş; yani onu çarpıp aklını gidermişler!"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hz. Nuh [aleyhisselâm], onların imanından ümidini kesince, *Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ben mağlup oldum; bana yardım et' diye dua etti.*" Yani kavmimin bana musallat olması yönüyle mağlup oldum, onlar beni dinlemiyorlar. Hz. Nuh [aleyhisselâm], kavminin kendisine iman etmesinden ümidini iyice kesti.

Kuşeyrî demiştir ki: "Hz. Nuh [aleyhisselâm], onlara delil yönünden değil, kendisine musallat olup davete karşı durmaları yönünden mağlup oldu; çünkü delile göre Hz. Nuh haklı, kavmi ise haksızdı."[495]

495 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/62.

Bu durum şuna benzer: Sen, davetine uymayan ve söylediğini yapmayan bir kimse için, "Beni mağlup etti" dersin.

Hz. Nuh [aleyhisselâm], sonra onlara beddua ederek, *"Rabbim, onlara karşı bana yardım et; göndereceğin bir azapla onlardan intikam al!"* dedi. Bu beddua, onlardan ümidini iyice kestikten ve eziyetleri ileri boyutlara ulaştıktan sonra oldu.

Rivayet edildiğine göre, kavminden biri onunla karşılaşınca, kendisini bayıltana kadar dövüyordu. O ise ayılıp kendisine geldiğinde, "Allahım, kavmimi affet, gerçekten onlar bilmiyorlar!" diyordu. En sonunda kendilerine beddua etti.

"Bunun üzerine *biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık."* Göğün kapılarını açıp üzerlerine oluk gibi dökülen ve kırk gün hiç kesilmeden devam eden bir su boşalttık. Yemân demiştir ki: "Gökten öyle bir su boşaldı ki yükselen suyla gök ile yerin arası birleşti."[496]

Şöyle denilmiştir: Hz. Nuh'un kavmi, senelerce yağmur yağmasını istiyordu; istedikleri şeyle helâk edildiler.

Göğün kapılarının açılması, yağmurların çokça yağdığını kinaye yollu anlatmak içindir. Bazıları da o zaman gökte gerçekten kapıların bulunduğunu söylemiştir.

"Yeryüzünü de kaynaklar gibi fışkırttık." Bütün yeryüzünü sanki bir kaynak gibi su fışkırttık. *"Derken,* göğün suları ile yeryüzünün *suları,* levh-i mahfûzda *takdir edilmiş bir iş için birleşti."* Bu iş, Nuh'un kavminin tûfan ile helâk edilmesidir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Miktarları aynı ölçüde olan birbirinden farklı olmayan iki su birleşti.

Bir rivayette şöyle denilmiştir: Gökten inen su, kar gibi soğuktu; yerden fışkıran su ise kaynar su gibi sıcaktı.[497]

---

496 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/35.

497 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/122.

Şöyle denilmiştir: Yeryüzünden kaynayan su çekilip kurudu; gökten inen su ise bugünkü buhar oldu."[498]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz Nuh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemide taşıdık."* Yani onu, geniş tahtalardan yapılmış ve uzunca çivilerle birbirine raptedilmiş gemide taşıdık.

"Gemi, bizim gözetimimiz altında akıp gidiyordu." Yahut gemi, bizim korumamız altında akıp gidiyordu.

"Biz, kendisine nankörlük edilen kulumuza (Nuh'a) bir mükâfat olarak böyle yaptık." Çünkü bir peygamber, Allah tarafından ihsan edilmiş bir nimet ve rahmettir. Hz. Nuh da [aleyhisselâm] kıymeti bilinmeyip kendisine karşı nankörlük edilmiş bir nimetti.

Bir okuyuşa göre âyete şu mana da verilmiştir: Biz, inkâr edenlere bir ceza ve azap olsun böyle yaptık.

Bir rivayete göre, Hz. Nuh'un kavminden iman edip gemiye binenlerin dışında Ûc b Unuk hariç kimse kurtulamadı. Su onun evinin sınırına kadar gelip durdu. Onun kurtulma sebebi şuydu: Hz. Nuh'un [aleyhisselâm] gemi yapmak için saç ağacına ihtiyacı oldu. Kendisinin bunu nakil imkânı yoktu. Ûc denen şahıs, kendisine bu ağacı Şam'dan taşıyarak getirdi. Allah Teâlâ da onun bu yaptığına karşılık kendisini suda boğulmaktan kurtardı. Bu olayı Sa'lebî nakletmiştir.[499]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu rivayetin bâtıl olduğu Hûd sûresinin 36-40. âyetlerinin tefsirinde geçti. Kastallânî'nin zikrettiğine göre o, zındıkların uydurmasıdır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz onu,* gemiyi yahut tûfan olayını *bir ibret olarak bıraktık."* Yani onu, duyan kimsenin düşünüp ibret alacağı bir olay yaptık.

Katâde demiştir ki: "Allah o geminin kalıntılarını Arap yarımadasında bıraktı." Onun Cûdî dağında olduğu da söylenmiştir. Bu ümmetin ilk nesli o kalıntıları görmüştür.

---

498 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/63.

499 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/35; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/122-123.

"Var mı düşünüp öğüt alan?"

"Benim azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!" Yani benim onlar için uyarım ve azabım çok korkunç oldu; öyle ki onu kelimeler ifade edemez.

"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık." Yani onu her türlü öğüt ve ibretlerle doldurarak ve iman edenlere şifa olup yetecek müjde ve azaplardan bahsederek düşünüp ibret ve öğüt almak için kolaylaştırdık. *"Var mı düşünüp öğüt alan?"* Yani yapılan uyarı ve öğüdü alacak kimse yok mu?

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Biz onu ezberlemek için kolaylaştırdık ve onu ezberlemek isteyene yardım ettik. Kendisine yardım edilmesi için onu ezberlemek isteyen yok mu?

Kuşeyrî, *"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ, bir topluluk için onu okumayı kolaylaştırdı. Bir topluluk için onun ilmini kolaylaştırdı. Bir topluluğun kalbi için onu anlamayı kolaylaştırdı. Bir topluluğun kalbi için onu ezberlemeyi kolaylaştırdı. Bunların hepsi Kur'an ehlidir; hepsi Allah'ın seçilmiş kulları ve dostlarıdır. Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, bazı kimselerin ruhlarını, bedenlerine göndermeden önce, onlara Kur'an'ın sırlarını keşfetti ve şimdi buyuruyor ki: Bizim kendisiyle yaptığımız ahdi hatırlayıp ibret alacak kimse yok mu?"[500]

Rivayet edildiğine göre Tevrat, İncil ve Zebur'un gönderildiği önceki din mensupları, kitaplarını ancak yüzüne bakarak okuyorlardı; Kur'an'da olduğu gibi lafızlarını ezberlemiyorlardı.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde demiştir ki:

"Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i şu üç şeyle diğer ümmetlere üstün yapmış ve bu üç şeyi onlara özel kılmıştır. Bunlar şunlardır:

1. İsnat ilmine sahip olmaları: Bu ümmet Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] ait haberleri, birbirlerine Hz. Peygamber'e kadar uzanan bir senetle (râvi zinciriyle) aktarmışlardır. Diğer ümmetler ise (dinlerine ait

500 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/63.

haberleri) sahifelere yazıyor, bir sahife eskidiğinde yenileniyor, aralarında ilim bu şekilde nakilediliyordu.

2. Allah Teâlâ'nın gayb âleminden indirilen kitabını ezberlemek. Diğer ümmetler, kitaplarını yüzünden bakarak okuyorlardı. Bizim kitabımızdan başka, Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu hiçbir kitap ezberlenmemiştir. Ancak Cenâb-ı Hak, Hz. Üzeyir'e [aleyhisselâm] Tevrat'ı ilham ederek öğretmiştir. Bu da, Buhtunnasr, Beytülmakdis'i yakıp yıktığında Tevrat'ın tamamını yaktıktan sonra olmuştu. Bunun için yahudilerden bir grup, Allah Teâlâ Tevrat'ın tamamını sadece ve özellikle ona ilham ettiği için; "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hâşâ, Allah [celle celaluhû] böyle bir şeyden münezzeh ve yücedir.

3. Bu ümmetin her ferdine yaşı küçük de olsa imanla ilgili meseleler sorulabilir. Bu konuda sözü dinlenir, görüşü ve ilmi alınır, kendisinden istifade edilir. Önceki ümmetler ise ilmi sadece rahip, papaz ve din adamlarından alıyorlardı.

Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] ümmetine karşı bu ümmete dördüncü bir üstünlük daha vermiştir ki o da bu ümmetin kalpleri isyanlara yöneldiği halde imanlarının sabit kalıp ona şek ve şüphenin arız olmamasıdır. Hz. Musa'nın ümmetinin ise âzaları günahlara bulandığı gibi kalpleri de şirk ve şüphe içinde dönüp duruyordu. Bunun için denizin yarılıp yol olması, onların bu yoldan geçip kurtulması, Firavun'un helâk olması gibi pek çok büyük mucizeyi görüp karaya çıktıktan sonra, putlara tapan kimseleri görür görmez, Hz. Musa'ya [aleyhisselâm],

'Onların birer ilâhı olduğu gibi, bize de bir ilâh yap' (A'râf 7/38) dediler."[501]

Ebüssuûd demiştir ki: "Kur'an'ın kolaylaştırılmasını, onun lafızlarının ezberlenmesine hamletmek, makama (işlenen konunun maksadına, öncesine ve sonrasına) uygun değildir."[502]

501 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/39-40. Tercüme *Kûtü'l-Kulûb*'a göre yapıldı (mütercim).

502 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/168.

9-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, halk tarafından eziyet gören veliler için bir teselli ve onların kendilerine zulmedene yapacakları bedduaya icabet edileceğine işaret vardır. Bu beddua, onlara ilham veya gizli bir yolla izin verildiğinde uygundur, yoksa sabretmeleri daha iyidir.

İmam Kuşeyrî, Hz. Nuh ile insanın kalbine, kavmiyle de hevâ, dünya ve diğer alakalar gibi nefsin ordularına işaret edildiğini söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur:

Nefis ve orduları, kalbe gelen Hakk'ın tecellilerini ve gayba ait keşifleri yalanladılar; kalp için, "O, haber verdiği konularda bir delidir!" diyerek onu şehvetlerinin karanlıklarıyla bu ilâhî vâridatlardan menedip engellediler. Bunun üzerine kalp Rabb'ine dua etti ve, "Rabbim, ben nefsin ve ordularının elinde mağlup oldum; bana yardım et ve beni onlardan uzaklaştır" diye yalvardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu nefsanî zulmetleri kalpten silip temizlemek için gayb semasının kapılarını açıp üzerine şiddetli ve ezici ilâhî vâridat yağmurlarını yağdırdı, ayrıca beşeriyet toprağından kulluğun edeplerine ait ilimleri fışkırttı. İlâhî huzurdan gelen vâridat suları, kulluğa ait ilimlerin suyu ile takdir edilen bir iş için buluştu. Bu iş, Allah'ın kalbe yardım etmesi ve onu kudsî huzuruna yükseltmesidir.

Yüce Allah, kalbi cezbe ve inâyet gemisinde taşıdı. Bu gemi, ilâhî gözetim ve koruma altında akıp gitti. Bu, nefis ve orduları tarafından kendisine nankörlük edilen kalbe, bir mükâfat olarak yapıldı.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Biz bu işi, bir ibret olarak insanların önüne koyduk; bizi seyredenler ve bizi talep edenler ondan ibret alırlar. Düşünüp ibret alan yok mu? Kendisini nefis ve ordularının istila ettiği kimselere azabım nasıl oldu, görmediler mi? Kalplerin perdelenme gamı ve kötü hesap konusundaki uyarılarım nasıl oldu, işitmediler mi?

Biz Kur'an'ı öğüt alınması için kolaylaştırdık; bundan sonra ibret alıp da gafletinden uyanarak Mevlâ'sına yönelen yok mu?

Âd Kavminin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Âd kavminin kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رٖيحًا
صَرْصَرًا فٖي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ
مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ
فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

18. ***Âd kavmi de (Hûd'u) yalanladı. Azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler!***

19. ***Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde şiddetli bir rüzgâr gönderdik.***

20. ***Rüzgâr insanları köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu.***

21. ***Azabım ve uyarılarım nasılmış!***

22. ***Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Âd kavmi de* Hz. Hûd'u *yalanladı. Azabım ve uyarılarım nasılmış!"* Yani onlara azap gelmeden önce kendilerine yaptığım uyarılar nasılmış! Âyette şu deniliyor: Âd kavmi Hz. Hûd'u [aleyhisselâm] yalanladı. Onların başına geleni işittiniz mi?

Yahut mana şudur: Onlar için azabımın ve uyarılarımın nasıl olduğunu işitin de ibret alın!

Cenâb-ı Hak sonra, önceki âyette kısaca bahsettiği şeyi açıklayarak şöyle buyurdu: *"Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde şiddetli bir rüzgâr gönderdik."* Yani uğursuzluğu kendilerinin helâk olmasına kadar devam eden bir günde, onların üzerine çok soğuk veya şiddetli ses çıkaran bir rüzgâr gönderdik. Onlar için uğursuz olan gün, şevval ayının son çarşambasıydı.

"Rüzgâr insanları, erkekleri, kadınları, küçükleri ve büyükleri *köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu."* Rivayet edildiğine göre onlar, kuytu yerlere giriyor, derin çukurlar kazıp içine gizleniyor ve birbirlerine sımsıkı sarılıyorlardı; fakat rüzgâr onları bulundukları yerden söküp çıkarıyor ve ölü halde yere fırlatıyordu.

İbn İshak demiştir ki: "Âd kavminin üzerine rüzgâr esmeye başlayınca, içlerinden güçlü kuvvetli yedi kişi ailelerini iki dağ arasındaki gizli bir tünele kapattılar ve rüzgârın onlara ulaşmasını engellemek için kapısında saf bağladılar. Rüzgâr onların her birini tek tek yere serdi."[503]

Onlar öldükten sonra, yerinden sökülüp atılmış hurma kütükleri gibi oldular. Çünkü rüzgâr onların başını koparıyor, vücutları başsız halde kalıyor, ölü olarak yere yıkılıyorlardı. Onlar, uzun boylu kimselerdi. Bu halleriyle, yerinden sökülüp atılmış hurma kütüğüne benziyorlardı.

"Azabım ve uyarılarım nasılmış!" Azap ve uyarının nasıl olduğu açıklandıktan sonra, bu şekilde sorulması, onların korkunçluğunu göstermek ve insanı hayrette bırakan yönüne dikkat çekmek içindir.

Bu kıssada iki kez, *"Azabım ve uyarılarım nasılmış!"* ifadesi geçti. Bunda aynı şeyin tekrarı yoktur. Onların her biri, meselenin ayrı bir yönüne dikkat çekmektedir. Bazıları, bu azap ve uyarılardan birincisinin dünyada, diğerinin ise ahirette olduğunu söylemiştir fakat ikincisinin de dünyevî bir azap üzerine söylenmiş olması, bu görüşü reddetmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; var mı düşünüp öğüt alan?"* Bu

503 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/38.

âyetin her kıssanın sonunda tekrar edilmesi, ümmetlerin kıssalarının anlatılmasındaki asıl maksadın, kıssacıların yaptığı gibi, geçmişlerin haberleriyle dinleyicilere hoş vakit geçirtmek değil, kıssadan öğüt olmak, üzerinde düşünmek ve onların yaptıklarının bir benzerini yapmaktan çekinmek olduğuna vurgu içindir.

18-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Azgın, zalim ve basit nefislerin işi, nasıl olurlarsa olsunlar, Allah'ın seçkin velilerini yalanlamaktır. Bu nefisler, kendisini Rabb'ine çağıran kimselere boyun eğmez. O zaman Allah Teâlâ onların üzerine hevâ ve hızlân rüzgârını gönderir. Bu rüzgâr onları zillet ve düşüklük meydanında yere serip kendilerini hasis nefislerine ve basit dünyaya birer kul olarak terkeder. Böyle kimseler için azabım ve uyarım nasılmış gördüler. Biz Kur'an'ı, öğüt alınması için kolaylaştırdık; onda kendini beğenmiş kibirli ve inatçı kimseleri, alçaltma, huzurdan kovma ve uzaklaştırma gibi yaptıklarımızı açıkladık. Bunları düşünüp ibret alarak gaflet uykusundan uyanan, dünyasından vazgeçip ahirete hazırlanan ve nefsinden uzaklaşıp Rabb'ine yönelen yok mu?

Semûd Kavminin Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Semûd kavminin kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا اَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ اِنَّا اِذًا
لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ
اَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾ اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ
فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ

كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ
كَانَ عَذَابٖي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ اِنَّا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا
كَهَشٖيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

23. ***Semûd kavmi de uyarıcıları yalanladı.***

24. ***Dediler ki: "Bizden tek bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapkınlık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz."***

25. ***"Aramızdan zikir*** *(vahiy)* ***ona mı verildi? Hayır, o, kibirli yalancının biridir."***

26. ***Onlar yarın kimin kibirli yalancı olduğunu bilecekler!***

27. ***Salih'e dedik ki: "Biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderiyoruz; onun için sen onları gözetle ve sabret."***

28. ***"Onlara, suyun*** *(deve ile)* ***kendileri arasında taksim edildiğini bildir. Her su nöbetinde sırası gelen hazır olsun."***

29. ***Derken,*** *(deveyi kesmesi için)* ***arkadaşlarını çağırdılar. O da kılıcı alıp deveyi kesti.***

30. ***Fakat azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler.***

31. ***Biz, onların üzerine tek bir korkunç ses gönderdik; onlar, hayvan ağılındaki kuru ot ve çırpı gibi kırılıp dökülüverdiler.***

32. ***Andolsun biz, Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; yok mu düşünüp öğüt alan?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Semûd kavmi de uyarıcıları* yani Hz. Salih'i *yalanladı."* Onlar bir peygamberi yalanladıkları halde, "uyarıcıları

yalanladılar" denmesi şunun içindir: Bir peygamberi yalanlayan kimse, bütün peygamberleri yalanlamış olur; çünkü hepsi, ilâhî hükümlerde birlik içindedir. Yahut onlar, Hz. Salih'ten [aleyhisselâm], işittikleri uyarı ve öğütleri yalanladılar.

"Dediler ki: Bizden yani cinsimizden, tek başına olan ve tâbisi bulunmayan *bir insana mı uyacağız?"*

Yahut şeref ve itibarı bulunmayan insanlardan birine mi uyacağız ve dinimizi terkedeceğiz? *"O takdirde biz apaçık bir sapkınlık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz."* Yani o tek bir insan, biz ise büyük bir topluluk iken, ona uyarsak, o zaman biz doğrudan uzaklaşmış ve kendimizi bir ateşin içine atmış oluruz.

Hz. Salih [aleyhisselâm] onlara, "Eğer bana tâbi olmazsanız, haktan sapmış olursunuz ve bir ateşin içine düşersiniz" derdi. Onlar da ileri derecedeki azgınlıklarından dolayı, kendisine aynı şekilde karşılık vererek, "Şayet sana tâbi olursak asıl o zaman söylediğin gibi oluruz!" dediler.

Bazıları, âyette geçen "suur" kelimesiyle "delilik" manasının kastedildiğini söylemiştir. Çünkü delillik de insanı çirkinleştirip kötü hallere düşürür.

Onlar, bir insanın peygamber olmasını inkâr ederek, peygamberin meleklerden olmasını istediler. Onlar ayrıca, bir topluluğun tek kişiye yahut kendilerine göre şeref sahibi olmayan bir adama tâbi olmasını da yadırgadılar. Çünkü o, kendileriyle birlikte dünya malına yönelmiyordu.

Onların, *"Aramızdan vahiy ona mı verildi?"* sözleri de bu ikinci görüşü desteklemektedir. Yani aramızda peygamberlik için seçilmeyi ondan daha fazla hak eden kimseler varken, bu iş ona mı verildi? *"Hayır, o, kibirli yalancının biridir."* O, kendini beğenmiş bir kibirlidir; onu, kendini beğenmesi ve ululuk isteği bize karşı böyle bir peygamberlik iddasına sevketti.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: *"Onlar yarın* yani yakında *kimin kibirli yalancı olduğunu bilecekler!"* Bu vakit, başlarına azabın gelme anı veya kıyamet günüdür. O zaman Hz. Sâlih'in mi yoksa onu inkâr edenlerin mi yalancı olduğunu bilecekler.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Salih'e dedik ki: Biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi gönderiyoruz."* Onu istedikleri gibi yalçın kayadan çıkarıp gönderiyoruz. Bunu onları denemek ve imtihan etmek için yapıyoruz.

"Artık sen onları gözetle, ne yaptıklarına bak *ve* eziyetlerine *sabret;* benim azap emrim gelinceye kadar azap istemede acele etme!"

"Onlara, suyun deve ile *kendileri arasında taksim edildiğini bildir."* Su, bir gün deveye, bir gün onlara aittir. *"Her su nöbetinde sırası gelen hazır olsun."* Herkes kendi gününde su payını almak için gelsin; bir gün halk, bir gün deve payını almak için hazır olsun.

"Derken, deveyi kesmesi için *arkadaşlarını çağırdılar."* Arkadaşları, Kudâr b. Salif isminde biri olup Semûd kavminin en kızıl adamıydı. *"O da kılıcı alıp deveyi kesti."* Adam, hiç tereddüt etmeden bu büyük işe cüret etti ve deveyi alıp kesti. Yahut kılıcı alarak onu öldürdü.

Ebû Hayyân demiştir ki: "Onlar, deveyi kesme işini birbirlerine havale ettiler; sonunda onu Kudâr üstlendi, deveyi kesti."

"Fakat azabım ve uyarılarım nasılmış gördüler. Biz, deveyi kesmelerinin dördüncü gününde *onların üzerine sadece korkunç bir ses gönderdik."* Cebrâil [aleyhisselâm] onlara bir sayha attı, *"Onlar, hayvan ağılındaki kuru ot ve çırpı gibi kırılıp dökülüverdiler."* Yani kırılmış kuru dal gibi yıkılıp helâk oldular.

"Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; yok mu düşünüp öğüt alan?" Bu kıssadan dinlediklerinden öğüt ve ibret alan yok mu?

23-32. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların velileri inkâr etmesinin sebebi, onlarda beşerî sıfatların gözükmesidir. Bir insanın veli olması, ondan beşerî vasıfların yok olmasını gerektirmez.

İnsandaki beşerî vasıflar iki kısımdır. Bir kısmı, insandan ayrılmayan vasıflardır. Kul ondan ayrı kalamaz; yemek, içmek, uyumak, evlenmek

ve bunların dışındaki zaruri özellikler böyledir. Onlar, insanda velilikle bir arada bulunan vasıflardır. Velilik onlarla gözlerden gizlenir, perdelenir ve bundan dolayı inkâr edilir. Bu özelliklerin insanda bulunması, aslında bir kemaldir. Çünkü onlar, velilik sırrı için bir korumadır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde demiştir ki: "Beşeriyet vasfını ortaya çıkararak velilik sırrını gizleyen, kulluğun ortaya konmasında da rubûbiyyetinin azameti ortaya çıkan Allah'ı tesbih ederim."

İnsandaki bir kısım vasıflar ise ârızîdir; onların yok olması mümkündür. Bunlar kibir, haset, kin, dünya sevgisi, makam tutkusu ve diğerleri gibi kötülenmiş vasıflardır. Velilik onlarla birlikte bulunmaz; veliliğin bulunması için bunların kalpten temizlenmesi gereklidir.

Kuşeyrî, âyetten farklı bir işaret çıkarmıştır. Ona göre Semûd kavmi, nefs-i emmâreye ve ordularına; Hz. Salih ise kalbe işaret etmektedir. Buna göre mana şudur:

Nefs-i emmâre ve orduları, kalp kendilerini alışkanlıklarından çıkmaya ve kötü vasıflarından temizlenmeye çağırdığında onu yalanladılar. Nefis ve orduları dedi ki: "Biz, bizden birine mi tâbi olacağız; çünkü kalp de bizim gibi bir mahlûk. Hem biz güçlü bir grubuz! Ona tâbi olursak, bir sapkınlık içine ve ateşe düşmüş oluruz. İlham denen şey aramızda ona mı indirildi? Bilakis o, kibirli yalancının biridir."

Onlar, yarın, bu âlemden ayrıldıklarında, nefis ve ordusunun mu yoksa kalbin mi kibirli yalancı olduğunu bilecekler!

Biz nefsi, insanlar için bir fitne ve imtihan olarak gönderdik. Onunla velilerin avam halktan ayrılmasını istedik. Ey ârif sen, onları gözetle; belki onlar ilk hallerindeki safiyet ve temizliğe dönerler. Onlarla mücâhedede sabret. Onlara, hayat suyu olan ezelî aşk şarabının aralarında taksim edildiğini bildir. Kim ondan içirse, sefa bulur; ondan yüz çeviren ise kendisine yazık etmiş olur. Onu içmeye ehil olanlar hazır bulunur.

Nefs-i emmâre ve ordusu, (nefsi kalbe tâbi olmaktan alıkoymak için) hevâyı çağırdılar; o da ruhun vatanına yükselmek isteyen nefsi yakalayıp kesti; onu düşük vatanına (kötü hallerine) geri çevirdi. Onun

için azabım ve uyarım nasıl oldu, gördünüz mü? Biz onların üzerine kahır sayhasını gönderdik; böylece en düşük seviyeye düştüler ve çalı çırpı gibi kupkuru oldular; aslen semaya ait birer varlık iken, yere ait oldular." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak verdik ve kısmen farklı yorumlar kattık.

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Şunu bil ki gerçekte nefis bir tanedir; birden fazla değildir; fakat sahip olduğu özelliklerden dolayı birden çok isim almıştır. Nefis, bütün varlığı ile Cenâb-ı Hakk'a yöneldiğinde, 'mutmainne' ismini alır. Nefis bütünüyle beşerî tabiatına yöneldiğinde 'emmâre' ismini alır. Nefis, bazan Hakk'a, bazan tabiatına yöneldiğinde 'levvâme' ismini alır." Kuşeyrî'nin açıklamalarını özetle verdik.

Hz. Lût'un Kıssası

Cenâb-ı Hak sonra, Hz. Lût'un [aleyhisselâm] kıssasından bahsederek şöyle buyurdu:

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍۜ
نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍۙ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَاۜ كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِه۪
فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً
عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّۚ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

33. ***Lût kavmi de uyarıcıları yalanladı.***

34. ***Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini seher vakti kurtardık.***

35. ***Katımızdan bir nimet olarak onları kurtardık. Biz şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.***

36. ***Andolsun, Lût onları bizim azabımıza karşı uyardı. Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.***

37. ***Onun misafirlerinden kötü arzularını tatmin etmek istediler. Biz de gözlerini silme kör ettik. "Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik.***

38. ***Andolsun, onlara sabahleyin erkenden kalıcı bir azap geldi.***

39. ***"Haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik.***

40. ***Andolsun, biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Lût kavmi de uyarıcıları yalanladı."* Uyarıcılar hakkında bilgi daha önce geçti. *"Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini,* iki kızını ve Hz. Lût'a iman edenleri *seher vakti kurtardık."*

Seher, gecenin sonudur. Yahut gecenin son altıda biridir.

Bazıları, iki seherin olduğunu söylemiştir: En faziletlisi, fecrin sökmesinden önceki seherdir, diğeri de fecrin sökmesi anındaki seherdir.

"Katımızdan bir nimet olarak onları kurtardık. Biz, nimetlerimize iman ve taat ile *şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız."*

"Andolsun, Lût onları bizim şiddetli *azabımıza karşı uyardı. Fakat onlar,* kendisini yalanlayıp *bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar."* Onun uyarıları hakkında şüpheye düştüler. "Bir de *onun misafirlerinden kötü arzularını tatmin etmek istediler."* Alıştıkları çirkin fiilli onun konuklarına yapmak istediler. *"Biz de gözlerini silme kör ettik."* Gözlerini tamamen yok edip yüzlerinin diğer yerleri gibi dümdüz yaptık. Yani yüzleri, hiç delik bulunmayan bir sayfa gibi dümdüz oldu.

Rivayet edildiğine göre, kavmi, Hz. Lût'un evine girmek için kapıyı zorladıklarında, içerideki elçiler (misafir görünümündeki melekler), Hz. Lût'a, "Bırak gelsinler; biz Rabb'inin elçileriyiz, bize ulaşamazlar" dediler. Diğer rivayete göre Hz. Lût'un kavmi, kapıdan geri çevrilince, evin duvarına tırmanarak içeri girdiler. Cebrâil [aleyhisselâm] onlara kanadıyla çarptı, gözleri kör oldu; sersemleyip ortada dönmeye başladılar, kapıyı bulamadılar, Hz. Lût onları, gözleri kör vaziyette kapıdan çıkarttı.

Âyet şöyle devam ediyor: Biz onlara, elçilerle veya hal diliyle, *"Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın!"* dedik. Yani uyarılarımızı reddetmenin cezasını çekin, dedik. Bu ceza, gözlerinin kör olmasıdır; çünkü o da başlarına gelmesi konusunda uyarıldıkları azaplardan biriydi.

"Andolsun, onlara sabahleyin erkenden, onları cehenneme götürene kadar kendilerinden ayrılmayan *kalıcı bir azap geldi."* Gelen azabın kalıcı olarak tanımlanması, gözlerinin kör olma cezasının onunla son bulacağına bir işarettir.

"Haydi, azabımı ve uyarılarımı tadın, dedik. Andolsun, biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?"

Nesefi demiştir ki: "Bu sûrede, *'Biz Kur'an'ı düşünülüp öğüt alınması için kolaylaştırdık; düşünüp öğüt alan yok mu?'* âyetinin birkaç defa tekrar edilmesinin faydası şudur: Müminler, kendilerinden önceki milletlerin haberlerini her işittiklerinde, onların başına gelen şeyleri yeniden tefekkür etmelidir. Eğer onda, ibret ve öğüt almaya teşvik ediliyorsa, ibret ve öğüt almalıdır. Bu teşvik ve tavsiyeleri işittiğinde yeniden kendine gelip gafletten uyanmalıdır. Yine Kur'an'da, bahsedilen her nimetten sonra tekrarlanan, *'Ey cinler ve insanlar, Rabb'inizin hangi nimetini yalanlarsınız'* (Rahmân 55/13) âyeti hakkındaki hüküm de aynıdır. Yine sıkça tekrar eden, *'O gün vay yalanlayanların haline!'* (Mürselât 77/15) âyeti de böyledir. Kur'an'da aynı kıssanın birkaç defa tekrar etmesinin sebebi de aynıdır. Bütün bunlarla verilmek istenen mesaj, bu ibretlik şeylerin kalpte hazır tutulması, zihinde canlandırılması ve her zaman hatırlanıp unutulmamasıdır."[504]

---

504 Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/302-303.

33-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyet şuna işaret ediyor: Kime, hayvanî şehveti yani aşırı cimâ arzusu galip gelirse onun, 'lâ ilâhe illallah' zikrinin nuruyla bu arzuyu kırması ve onu zıddı olan iffetle tedavi etmesi gereklidir."

Bu âyetlerde halleri anlatılan Hz. Lût'un kavmi, cismanî şehvetleri temsil etmektedir. Buna göre âyete, işaret yollu şu manayı verebiliriz:

Ruh, nefsi, sefa makamına davet ettiğinde, nefis onu yalanladı ve kendisini en basit hallere ve düşük zevklere yönelmeye çağırdı. Allah Teâlâ kuluna yardım etmek istediği zaman, nefsin üzerine ilâhî vâridat indirir ve mücâhede nurlarını gönderir; bu nurlar nefsin kötü vasıflarını temizler ve onu ruhanî makama nakleder.

Allah Teâlâ, *"Biz de onların üzerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesini seher vakti kurtardık"* buyurdu. Bu âyette işaret yollu deniyor ki: Biz, nefsin üzerine güzel vasıflar gönderdik ve onları Hak'tan kopma gecesinin sonunda kurtardık. Yahut ruha güzel vasıflar gönderdik, onu ilâhî nefhaların indiği vakitte kirlerden ve nefs-i emmârenin vasıflarından kurtardık. Bunu, herhangi bir mücâhede ve sebepten değil, sırf kendi katımızdan bir nimet olarak yaptık. Biz, kendisine lutfedilen ilâhî inâyet nimetine şükreden ve buna vesile olan terbiye şeyhlerine teşekkür eden kimseleri böyle mükâfatlandırırız.

Ruh, nefsi, hevâsını ve nefsin ordularını bizim şiddetli yakalamamıza karşı uyardı. O, kahrımız ve onun tecellisi olan vâridattır. Bu vâridat, kalbi titreten bir korku veya onu sarsan bir şevktir. O bir kalbe gelince, nefsi vatanından (boş alışkanlık ve kötü vasıflarından) çıkarır. Nefis ve ordusu, ruhun bu uyarılarını şüphe ile karşılayarak, "Bizi vatanımızdan (alıştığımız huylardan) çıkaracak kimse (kâmil mürşid) kalmadı, manevi terbiye işi sona erdi; bizim içinde bulunduğumuz halden bir başkasına çıkmamız mümkün değildir" dediler.

Nefis ve ordusu, ruhu nefsin şehvetlerine yönelterek marifet ve yakîn nurundan uzaklaştırmak istediler. Biz de onların gözünü kör ettik, kendi-

lerine mani olduk; böylece ruhu güzel halinden geri çevirme imkânı bulamadılar. Tabii bu durum ruh için ezelde ilâhî inâyet takdir edildiğinde böyledir. Yoksa nefis ve ordusu ruhu istila ve ifsat eder.

İlâhî yardımdan mahrum bırakılan nefis ve ordusuna denir ki: Kötü düşünce ve boş hayalleriniz içinde kalarak, benim azabımı ve uyarılarımı dikkate almamanın cezasını çekin.

Allah, marifet ilmine ulaşılan günün evvelinde üzerine müşahede güneşi doğan ruhları dâimî bir azaptan kurtardı. Bu, nefsin kötü vasıflarının temizlenmesi ve ebediyen ondan uzak kalmaktır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Firavun'un Kavmi

Cenâb-ı Hak sonra, Firavun'un kavminin haline değinerek şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ جَاۤءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُۚ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ
عَزٖيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

41. ***Andolsun, Firavun ailesine de uyarıcılar gelmişti.***

42. ***Onlar, bütün âyetlerimizi yalanladılar; biz de onları her şeye gücü yeten bir güç sahibinin yakalamasıyla yakaladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun, Firavun ailesine de uyarıcılar gelmişti."* Bu uyarıcılar, Hz. Musa ve Hz. Harun'dur [aleyhimesselâm].

Firavun ailesinin kıssasına yemin ifade eden bir vurguyla başlanması, ona verilen önemi göstermek içindir; çünkü onların kıssasında çok büyük mucizeler ve pek çok ibretlik olaylar vardır. Bir de onların başına gelen azap pek korkunçtur. Âyette, "Firavun ailesi" denildi, bununla Firavun'un kendisi de söylenmiş oldu.

"Onlar, bütün âyetlerimizi yalanladılar." Bunlar dokuz büyük mucizedir. *Biz de onları her şeye gücü yeten,* hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı, her işinde galip *bir güç sahibinin yakalamasıyla yakaladık."*

41-42. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Haklarında şakîliğe (bedbahtlığa) hükmedilmiş Firavun sıfatlı kibirli nefislere hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez. Ululuk, Cenâb-ı Hakk'a ait bir sıfattır; kim onda Allah ile yarışmaya girerse Allah onun boynunu kırar ve rahmetinden uzaklaştırır.

Kureyş'e Yapılan Uyarı ve Tehdit

Cenâb-ı Hak sonra, Kureyş'i, kendilerinden öncekilerin başına gelen azaplarla korkutarak şöyle buyurdu:

أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولٰٓئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَٓاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ
نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ
مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهٰى وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾ إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ
﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

43. ***Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı üstündür? Yoksa sizin için kitaplarda bir beraat mi var?***

44. ***Yoksa onlar, "Biz, birbirine yardım eden*** *(güçlü)* ***bir topluluğuz" mu diyorlar?***

45. ***O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.***

46. ***Hayır, kıyamet, onların*** *(asıl azap)* ***vaktidir. Kıyamet*** *(azabı)* ***gerçekten çok feci ve acıdır.***

47. Şüphesiz, suçlular sapkınlık ve ateşler içindedirler.

48. O gün, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler ve kendilerine, "Cehennemin dokunuşunu tadın!" denir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Araplar veya ey Mekkeliler! *Sizin kâfirleriniz onlardan daha mı üstündür?"* Yani sizin kâfirleriniz, bu sûrede bahsedilen Hz. Nuh, Hûd, Salih ve Lût'un kavmiyle, Firavun ailesinin kâfirlerinden daha mı üstündür?

Mana şudur: Onlar kuvvet, alet ve dünya imkânları yönüyle sizden daha üstün iken, başlarına gelen geldi; benzeri azap size de gelir.

Yahut onlar, inkâr ve inat yönünden sizden daha geride idiler; bununla birlikte helâk oldular. Bu durumda siz, onların başına gelen azabın benzerinin sizin başınıza gelmeyeceğini mi sanıyorsunuz? Halbuki siz, onlardan imkân ve hal olarak daha kötü bir durumdasınız.

"Yoksa sizin için kitaplarda bir beraat mi var?" Yahut ey Mekkeliler, sizin için önceki kitaplarda, "Sizden kim inkâr derse ve Peygamber'i yalanlarsa o, Allah'ın azabından güvendedir" diye bir beraat indi de bundan dolayı azaptan yana güvende mi oldunuz?

"Yoksa onlar, 'Biz, birbirine yardım eden, her işleri birlikte olan güçlü *bir topluluğuz' mu diyorlar?"*

Onlar, "Biz, başımıza gelen tehlikeyi birlikte savarız; bize zarar verilemez ve karşı durulamaz" mı diyorlar? Yani onlar, kuvvetlerine güvenerek, "Biz, basiretli ve ileri görüşlü kimseleriz; birlik ve dirlik içindeyiz, kimse bize güç yetiremez" mi diyorlar?

Yahut onlar, "Biz, güçlü bir topuluğuz, düşmanlarımızdan her an intikam alabiliriz; mağlup olmayız" mı diyorlar?

Yahut onlar, "Biz, birbirimize yardım ederiz, birbirimizi destekleriz; bunun için kimse bize zarar veremez" mi diyorlar?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*O topluluk* yani Mekke ordusu, *yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.*" Bu, Bedir günü olmuştur.

Hz. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "'*O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır*' âyeti indiği zaman ben, hangi topluluğun hezimete uğratılacağını bilmiyordum. Bedir günü olunca, baktım ki Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], '*O topluluk yakında hezimete uğratılacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır*' diyerek zırhını giyiyordu. O zaman âyetin neyi kastettiğini anladım."[505]

Ancak, doğru olan görüşe göre bu âyet Mekke'de inmiştir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Hayır, kıyamet,* onların asıl azap *vaktidir.*" Bedir yenilgisi onların azabının tamamı değildir. Onların asıl azabı kıyamettedir; Bedir bu azabın ilk habercisi ve küçük bir numunesidir. "*Kıyamet* azabı *gerçekten çok feci ve acıdır.*" Yani ahiret azabı, dünya azabından ileri derece korkunç ve acıdır.

"*Şüphesiz,* önceki ve sonraki ümmetlerden *suçlular,* dünyada haktan yana koyu bir *sapkınlık içinde,* ahirette de yakıcı *ateşler içindedirler.*" Yahut onlar, helâk ve yakıcı ateş içindedirler.

"*O gün, yüzleri üstü ateşte sürüklenirler,* ateşin içinde çekilerek götürülürler *ve kendilerine, 'Cehennemin dokunuşunu tadın!' denir.*" Yani onun yakıcılığını ve elemini tadın, denir.

43-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberleri inkâr edenler hakkında söylenen şeyler, velileri inkâr eden kimseler hakkında da söylenir. Bu durum, velileri inkâr eden kimsenin onlara eziyetle meşgul olduğu zaman böyledir. Yani önceki velileri inkâr edenlerin başına gelenler geldi. Onların başına gelen şey, ya zâhirde görülen bir cezadır; bu, zillet içinde kalmaktır. Ya da bu ceza iç âlemlerinde verilir; bu ise huzurdan kovulmaktır. Ey kendi zamanın-

505 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/434. Kurtubî, aynı rivayeti Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan [radıyallahu anh] rivayet etmiştir (*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/133).

daki velileri inkâr edenler, siz de onlar gibisiniz ve benzer bir âkıbetle yüz yüze geleceksiniz. Sizin içinizdeki münkir ve tenkitçiler, önceki münkirlerden daha mı hayırlıdır? Yoksa Allah Teâlâ'nın kitabında sizin için azaptan kurtulduğunuza dair bir beraat mi var?

Yoksa onlar, "Biz din üzere toplanmış, (iman etmiş) bir topluluğuz; kâfirlerin başına gelen şeyler bizim başımıza gelmez" mi diyorlar? O zaman kendilerine denir ki: Birliğiniz hezimete uğratılacak, işleriniz dağıtılacak ve siz, sizden önceki münkirlere katılacaksınız. Yaptığınıza pişman olacaksınız fakat ayakların kaydığı o günde pişmanlık bir fayda vermez. O gün siz, sürekli ilâhî huzurdan uzak bırakılmamın pişmanlığı ve acısı içinde kalırsınız. Kâfirler, nimetlerin sunulduğu cennetlerden mahrum edilirler; ey münkirler siz ise Hak'tan perdelenme gamı ve kudsî huzurdan uzaklaştırılma zilleti içinde marifet cennetlerinden mahrum bırakılırsınız.

Allah dostlarını karalama ve tenkitle uğraşan mücrim kimseler, Allah'a vuslat yolundan çok uzakta ve kalpleri Hak'tan kopma ateşi içindedir. Onlar dünyada nefsanî hazlara ve şehvetlere dalarlar, zillet içinde yüzleri üzeri sürünürler; ahirette ise sürekli ilâhî yakınlıktan uzakta kalma ateşi içindedirler. Onlara, "Hak'tan perdelenmenin ve kötü hesabın acısını tadın" denir.

Her Şey Bir Ölçüyle Yaratılmıştır

Yukarıda anlatılan bütün şeyler, ilâhî takdire ve ezeldeki hükme göre olmaktadır; Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerde buyurduğu gibi:

اِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ وَمَٓا اَمْرُنَٓا اِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ
بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ اَهْلَكْنَٓا اَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ
شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ اِنَّ
الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

49. Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve hesapla yarattık.

50. Bizim buyruğumuz, göz kırpması gibi, bir tek emirden ibarettir.

51. Andolsun biz, sizin benzerlerinizi helâk ettik. Düşünüp ibret alan yok mu?

52. Onların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır.

53. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır.

54. Şüphesiz müttakiler cennetlerde, ırmak başlarındadırlar.

55. Onlar, her şeye muktedir sultanın katında, sıdk makamındadırlar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve hesapla yarattık.*" Yani o şey, meydana gelmeden önce onu, ezelî ilmimizle takdir edip levh-i mahfûzda yazdık; ortaya çıkmadan önce onun halini ve zamanını bilip kaydettik.

Bir diğer mana: Biz her şeyi, hikmetimize göre en sağlam şekilde belirleyip tasarlayarak yarattık.

Âyet, Mu'tezile'ye karşı bir delildir. Onlar, kulların işlerini Allah'ın yaratmadığını; yapılan işler için önceden bir tesbit ve belirleme bulunmadığını söylerler. Allah onların sözlerinden yüce ve uzaktır.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh] demiştir ki: "Müşrikler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek kendisiyle kader konusunda tartışmaya girdiler; o zaman bu âyet indi."[506]

Hz. Ömer [radıyallahu anh], bu âyetin Kaderiyye mezhebi (kaderi inkâr edenler) hakkında indiğine yemin ederdi. Yani âyetin ileride böyle kimselerin çıkacağını önceden haber verdiğini söylerdi.[507]

---

506 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/435.

507 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/304.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bizim buyruğumuz, bir tek emirden ibarettir."* Yani o, süratle meydana gelen tek bir kelimedir. Bu, Allah Teâlâ'nın, "kün" (ol) sözüdür. Yani biz bir şeyin yaratılmasını istediğimiz zaman ona sadece "ol" deriz, o da istediğimiz gibi oluverir.

Yahut bizim buyruğumuz, tek bir fiildir; o da başka bir işlem olmadan, sebepsiz ve zahmetsiz yaratmaktır.

Bizim işimiz, süratle meydana gelme bakımından *"göz kırpması gibidir."* Yani o, sizden birinin gözünü kırpma süresi içinde oluverir.

Bazıları, bundan kastın, kıyametin süratle kopması olduğunu söylemiştir; şu âyet bunu göstermektedir: *"Kıyametin kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır"* (Nahl 16/77).

"Andolsun biz, sizin benzerlerinizi hep helâk ettik." Yani inkâr etme açısından size benzeyen ümmetleri helâk ettik.

Bazıları âyete, "Size tâbi olanları helâk ettik" manasını da vermiştir.

"Bunları *düşünüp ibret* ve öğüt *alan yok mu?"*

"Onların yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır." Yaptıkları inkâr ve isyanlar, bütün tafsilatıyla hafaza meleklerinin divanında yazılıdır.

"Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır." Küçük büyük bütün ameller ve kâinatta olacak her şey, levh-i mahfûzda tafsilatıyla yazılmıştır.

Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz suçlular sapkınlık ve ateşler içindedirler"* âyetiyle kâfirlerin halini açıkladıktan sonra, müminlerin güzel halini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Şüphesiz inkâr ve isyanlardan sakınan *müttakiler,* büyük *cennetlerde ve ırmak başlarındadırlar."* Bu iki halin peş peşe söylenmesi, inkârdan sakındırıp imana teşvik etmek içindir.

"Onlar, her şeye muktedir bir sultanın katında, sıdk makamındadırlar." Yani onlar, her şeye gücü yeten, mülk ve saltanatının büyüklüğü bilinemeyen, mevcut her şey kendisinin hükümranlığı altında bulunan yüce Rabb'in katında, razı olunan bir haldedirler. O'nun şânı ne kadar yücedir.

"Güçlü melikin katında, yanında" âyetindeki "katı" ve "yanı" ile kastedilen maddi bir mesafe ve alan değildir; onunla kastedilen, Allah'a yakınlık ve sonsuz ikramlarına nail oldukları bir makamda bulunmalarıdır.

49-55. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve benzeri âyetler, kalplerden hüzün ve ağyarı temizleyip atmakta, kulu kendi tedbir ve seçeneklerinin sıkıntısından kurtarıp rahatlatmaktadır. Çünkü akıllı kimse, başına gelen her şeyin ilâhî kader dairesinde gerçekleştiğini, onların belirlenen süreden önce ve sonra meydana gelmediğini kesin olarak bilince, işini Allah'a havale eder, Mevlâ'sının hükmüne teslim olur, başına gelen olaylar hayır olsun şer olsun, hepsini rıza ve kabulle karşılar. Bu konuda bir şair der ki:

"Başa gelen kaderler, mülkün sahibinden olunca, sevindiren ve ağlatan şeyler benim için eşittir."

Bir diğer şair de şöyle demiştir:

"Başına gelen sıkıntılardan dolayı üzülme. Dünya emanet olarak alınan ve bir zaman sonra geri verilecek olan bir elbiseden başka bir şey değildir. Her şeyi gözetip kontrol eden Allah, bir hüküm verince, ona teslim ol. Kendin bir tercihte bulunma. Aslen senin için bir tercih yoktur. Gece çekip gidince, sabahın hangi garip olayla geleceğini bilemezsin."

"Bizim buyruğumuz, tek bir sözdür (istediğimiz derhal olur)" âyetindeki anlatılan durum, "emir" âlemindedir. Ona "kudret âlemi" de denir. Kendisine "hikmet âlemi" de denen "halk âlemi"ne gelince, buradaki işlerin çoğu belli bir sırayla tedrîcî olarak meydana gelir. Bu durum, rubûbiyyet sırrını gizlemek ve ilâhî kudret sırrını korumak içindir. Böylece gayba iman hali devam eder, müminlerin meziyeti ortaya çıkar.

Kendini beğenen ve hakka boyun eğmeyen inatçılara denir ki: Biz, sizin benzerlerinizi helâk ettik. Bu ya maddi helâk olur ya da kapıdan kovulma ve huzurdan uzaklaştırılma gibi manevi helâk olur. Kendisinden öncekilerin haline bakıp ibret alarak inadından dönen yok mu?

Onların yaptığı her şey, amel defterlerinde kayıtlıdır. Kulların küçük büyük bütün amelleri ezelî ilimde yazılmıştır.

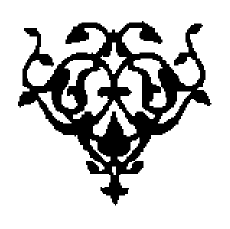
Allah'ın dışındaki her şeyden sakınan müttakiler, sıdk makamında, marifet cennetlerinde, ilim ve hikmet nehirlerinin başlarındadır. Bu makam, sonsuz güç sahibi melikin yanında şerefyap olunan kudsî huzur ve ünsiyet mahallidir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah katında elde edilen makamların, cennetlerine ünsiyet kanatlarıyla ulaşılır; nehirleri kudsî nurlardır. Allah onları, yakınlık yaygısı üzerine oturttu. O öyle bir yakınlık halidir ki ona ulaşanın artık hali değişmez, örtü ve perdelenmeyle ondan uzaklaşıp mahrum kalmaz. Bunun için ona, "sıdk makamı" dendi. Yani o, dâimî ikram mahallidir, hiç bozulmayan bir meziyettir, ebedî beraberliktir. Allah Teâlâ, hepsini takdir eden ve her şeye gücü yetendir." Açıklamaların tamamı için Baklî'nin tefsirine bakınız.[508]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Kamer sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

508 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/371.

(55) RAHMÂN SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Rahmân sûresi Mekke döneminde inmiştir. Yetmiş altı âyettir[509] (Bazılarına göre ise yetmiş sekiz âyettir).[510] Sûre, adını ilk âyetteki "er-rahmân" kelimesinden almıştır.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, *"Onlar, her şeye muktedir melikin yanında sıdk makamındadırlar"* (Kamer 54/55) buyruldu. O melik, bu sûrenin başında geçen Rahmân ve Rahîm olan Allah'tır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلرَّحْمٰنُۙ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ
﴿٤﴾ اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ
﴿٦﴾ وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ
﴿٨﴾ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ

509 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/138; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/306.

510 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/266; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/173.

وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾
وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Rahmân.***

2. ***Kur'an'ı öğretti.***

3. ***İnsanı yarattı.***

4. ***Ona beyanı** (konuşmayı) **öğretti.***

5. ***Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.***

6. ***Bitkiler ve ağaçlar** (Allah'a) **secde ederler.***

7. ***Göğü yükseltti ve mîzanı koydu.***

8. ***Siz de ölçüde haddi aşmayın.***

9. ***Adaletle tartın, teraziyi eksik tutmayın.***

10. ***Yeryüzünü canlılar için yayıp döşedi.***

11. ***Orada türlü meyveler ve salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır.***

12. ***Orada ayrıca yapraklı taneler ve reyhan** (hoş kokulu bitkiler) **mevcuttur.***

13. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rahmân, Kur'an'ı öğretti."*

Hak Teâlâ, bu sûre-i celilede, insanlara akıttığı dinî ve dünyevî nimetleri, içlerindeki ve dışlarındaki türlü ihsanlardan bahsetti. Bütün bunların peşinden insanların ve cinlerin bunca nimetin gerektirdiği şükrü yerine getirmemelerini yadırgadı.

Yüce Allah, nimetleri saymaya Kur'an'ın öğretilmesiyle başladı. Çünkü o, en büyük ve değeri en yüksek nimettir. Nasıl böyle olmasın ki o, dinî ve dünyevî saadetin kaynağıdır.

Kur'an'ın öğretilmesinin Rahmân'a isnat edilmesi, onun yüce Allah'ın sonsuz rahmetinin bir eseri ve tecellisi olduğunu bildirmek içindir.

Allah Teâlâ, ikinci olarak iman nimetinden bahsederek şöyle buyurdu: "Rahmân, *insanı yarattı.*" Yani insan cinsini yarattı. Âyetteki insanla, Hz. Âdem'in veya Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] kastedildiği de söylenmiştir.[511]

İnsanın yaratılmasından kasıt, sahip olduğu zâhirî ve bâtınî kuvveler üzerine inşa edilmesidir.

"*Ona beyanı öğretti.*" Beyan, içindeki kastını açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. Onun öğretilmesinden kasıt, sadece insanın kendi içindeki duygu ve düşüncesini ifade etmesi değildir, o aynı zamanda başkasının açıklamasını anlamaktır. Çünkü öğretmenin gerçekleşmesi buna bağlıdır (Karşıdaki kimsenin sözünü anlamayan kimse, bir şey öğrenemez).

İnsanın yaratılmasının Kur'an'ın öğretilmesinden sonra dile getirilmesi, insanın ancak din için yaratıldığını, Allah'ın vahyinden ve kitaplarından bir bilgi elde etmesi için bu özelliklere sahip kılındığını bildirmek içindir.

Cenâb-ı Hak sonra, insanı diğer hayvanlardan ayıran özelliği söyledi ki o, konuşmak ve içindekini açıkça ifade etmektir.

Allah Teâlâ sonra, dış âlemdeki nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu: "*Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.*" Yani onlar, kendi yörüngelerinde belli bir hesap ve sabit bir ölçü içinde akıp dururlar. Öyle ki bu şekilde dünya âleminin işleri düzene girer, değişik mevsimler ve vakitler oluşur; onlarla senelerin, gün ve gecelerin hesabı bilinir. Eğer sürekli gündüz veya gece olsaydı bu hikmet ortadan kalkar, kimse hiçbir şeyin hesabını bilmez ve bütün âlemin nizamı bozulurdu.

511 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/140.

Mücâhid demiştir ki: "Değirmenin bir eksen (kutup, iğ) etrafında döndüğü gibi, güneş ve ay da bir eksen etrafında döner."[512]

Denilir ki: "Güneşin üzerinde şöyle yazılıdır: Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah. Halaka'ş-şemse bi-kudretihi ve ecrâhâ bi-emrihî."

Manası şudur: Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Allah güneşi kudretiyle yarattı, emriyle yürüttü."

Ayın üzerinde şöyle yazılıdır: "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah. Halaka'l-hayra ve'ş-şerra bi-kudretihi ve yebteli bihimâ men yeşâü min halkıhî. Fetûbâ limen ecrâllahü'l-hayra alâ yedeyhi. Ve'l-veylü limen ecrâllahü'ş-şerra alâ yedeyhi."

Manası şudur: "Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed, Allah'ın resûlüdür. Allah, kudretiyle hayrı ve şerri yarattı. Allah kullarından dilediklerini onlarla imtihan eder. Ne mutlu o kimseye ki Allah onun eliyle hayır ortaya koyar. Yazıklar olsun o kimseye ki Allah onun eliyle şer ortaya koyar."[513]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Bitkiler ve ağaçlar secde ederler.*"

Âyette, bitki manası verdiğimiz "necm", yerden biten ve sapı (kalın gövdesi) olmayan bitki demektir; baklagiller gibi. Ağaç ise sapı olan yani kalın gövdesi bulunan bitkidir.

Bazıları, âyette geçen "necm"in, bitki değil, gökteki yıldız olduğunu söylemiştir.

Onların secdesi, kendilerinden istenen şeye boyun eğmeleridir. Onlar bu yönleriyle secde eden mükellef varlıklara benzetildiler.

Gökteki güneş ve ay gibi, yerdeki bitki ve ağaçlar da Rahmân'ın hesabına tâbidir; hepsi O'nun rahmet ve kudretiyle vazife görmekte ve

---

512 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/172; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/140.

513 Rivayet için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/49. Rivayetin "Denilir ki ..." şeklinde verilmesi, onun sahihliğinde tereddüt olduğunu gösteriyor. O, açık bir delile dayanmıyorsa, müşahede veya yoruma dayalıdır. Ancak bütün âlemin kendi diliyle ve haliyle "lâ ilâhe illallah" hakikatini ispat ve ilan ettiği kesindir (mütercim).

böylece emrine âmâde olmaktadır. Güneş ve ayın ilâhî hesaba göre hareket etmesi Allah'ın emrine bir boyun eğme olduğu gibi, bitki ve ağaçların secde etmesi de Allah'ın emrine boyun eğmenin değişik bir ifadesidir.

Cenâb-ı Hak, sonra şöyle buyurdu: *"Göğü yükseltti."* Yani onu yükseltilmiş bir tavan halinde yarattı. Onu hükümlerinin menşei, peygamberlerine vahiy indiren meleklerin meskeni yaptı. Bu ifadeyle şanının, mülkünün ve saltanatının ululuğuna dikkat çekti.

"Ve mîzanı koydu." Yeryüzünde eşyaların miktarlarının ölçülüp tartıldığı ölçü, terazi ve benzeri aletleri koydu. Yani onu yeryüzünde yarattı. Çünkü insanların alışverişlerinde adalet ölçü ve teraziyle sağlanmakta, kulların hakları onlarla korunmaktadır.

Bazıları "mîzan"ın adalet manasına geldiğini söylemiştir. Buna göre mana şudur: Allah, dinde adaleti koyup onu emretti ki her hak sahibine hakkı tam olarak verilsin, âlemin işi intizam içinde yürüsün ve insanlar istikamet üzere olsun. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Gökler ve yer, adaletle ayakta durmaktadır."[514]

Adalet, şeriat-ı Muhammediyye'nin kitap, sünnet, icmâ ve kıyas ile hükmettiği şeydir. Cenâb-ı Hak bunu emrederek şöyle buyurdu:

"Ölçüde haddi aşmayın." Yani Allah, kulların haklarını insafla verdikten sonra, ölçüyü aşmayın diye size adaleti emretti.

"Adaletle tartın, teraziyi eksik tutmayın." Ölçüp tartarken düzgün olun; haddi aşmayın, kendinize fazla alıp karşı tarafa noksan vermeyin.

Cenâb-ı Hak, ruhun gıdası olan manevi nimetleri söyledikten sonra, bedenlerin gıdası ve desteği olan nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

"Yeryüzünü canlılar için yayıp döşedi." Allah halk için yeryüzünü suyun üzerine yayıp döşedi.

---

514 Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, 27/133 (Kahire 2005). Aynı konuda bk. İbn Mâce, Zekât, 18.

Âyetteki "enâm"dan kasıt, yeryüzünde hareket halinde olan bütün canlılardır. İbn Abbas [radıyallahu anh], "Enâm, insanlardır" derken, Hasan-ı Basrî, onun cinler ve insanlar olduğunu söylemiştir.[515]

Yeryüzü, onların her ihtiyacı düşünülerek hazırlanmış bir istirahat yeri gibidir; onda kolayca tasarruf ederler, işlerini ve ihtiyaçlarını görürler.

"Orada türlü renk, tat ve şekilde *meyveler ve salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır."*

"Orada ayrıca yapraklı taneler ve reyhan (hoş kokulu bitkiler) mevcuttur."

Yapraklı, samanlı tanelerden kasıt, arpa buğday gibi ekilip dikilen, tanesi gibi sapı da yenen bitkilerdir.

"Reyhan"ın bir manası, rızıktır. Bu rızık, meyvenin özü yani çekirdeğidir. Yani onda insana lezzet veren yiyecekler vardır. Bu yiyecekler içinde hem lezzet veren hem de gıda olanlar vardır ki hurma bunlardan biridir. Onlar içinde sadece gıda olanlar vardır ki arpa buğday cinsi yiyecekler böyledir. Onlardan bir kısmı hayvanların yemi olarak kullanılır, bir kısmı da insanların yiyeceği olarak ayrılır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, Rabb'inizin* sûrenin başından buraya kadar sayılan *nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

Buradaki hitap, insanlara ve cinleredir.

İnsanların ve cinlerin Allah Teâlâ'nın nimetlerini yalanlamalarının manası, onlara karşı nankörlük etmeleridir. Bu nankörlük, ya o nimetin bir nimet olduğunu baştan inkâr etmek şeklinde olur; Kur'an'ın öğretilmesini ve ona dayanan dinî nimetleri inkâr etmek gibi. Yahut bu nankörlük, o şeyi bir nimet kabul ettiği halde, onun yüce Allah'tan olduğunu inkâr etmek şeklinde olur; kendilerine ulaşan dünya nimetlerini Hak Teâlâ'dan başkasına nisbet etmek (ait görmek) gibi. Bu isnat, müşterek veya müstakil halde olur. Onu ya açıkça söylerler ya da delalet yoluyla anlaşılır. Onların ibadette putlarını Allah Teâlâ'ya ortak koşmaları, on-

---

515 Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/142.

ları nimette Cenâb-ı Hakk'a ortak etmelerinin bir sonucudur. Açıklama için Ebüssuûd'a bakınız. [516]

Âyetin manası şudur: Durum açıklandığı gibi olduğuna göre, ey insanlar ve cinler, siz, Allah Teâlâ'nın nimetlerinin hangisini yalanlarsınız; halbuki onların her biri, hakkı söylemekte ve onun doğruluğuna şahitlik etmektedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-13. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki "er-Rahmân", Allah Teâlâ'nın yüce zatına has isimlerden biridir. Hak Teâlâ'nın dışında hiç kimse, hakikaten veya mecazen bu sıfatla tanımlanmaz. Çünkü "er-Rahmân", yoktan var edilme nimetini ihsan etmeyi gerektirmektedir. Bu sıfatın yüce Allah'tan başkasına verilmesi doğru değildir. "er-Rahîm" sıfatı ise böyle değildir. O, kullara yardım nimetini gerektirmektedir. Hak Teâlâ'dan başkasının bu sıfata sahip olması mecazen doğrudur. Bunun için kullara, "Rahîm" sıfatı verilir, fakat Rahmân sıfatı verilmez.

Sonra, Rahmân'a ait rahmet iki kısımdır. Biri, zattan ayrılmayan zâtî bir rahmettir. Diğeri ise kendisiyle yaratılmışlara yardım ulaştırılan sıfatî bir rahmettir. Allah onunla kullarından diledikleri̇ne rahmet eder. Zâtî rahmete, "tahmâniyyet" denir. O, zattan ayrılmadığı için, âyette istivâ ile birlikte kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak, âyetlerde şöyle buyurmuştur:

"Rahmân arşa istivâ etti (onu rahmâniyeti ile kuşattı)" (Tâhâ 20/5).

"O, sonra da arşa istivâ eden Rahmân'dır" (Furkân 25/59).

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde buna şöyle işaret etmiştir: "Ey arşa, rahmâniyeti ile istivâ eden (onu kuşatan) ve arşın rahmâniyeti içinde kaybolduğu Rabbim!"

Sıfatî rahmete gelince, onunla halka ilâhî yardım ulaşır ve bu yardım, esmâ-i hüsnâya göre çeşitlilik arzeder. Esmâ-i hüsnâ, doksan dokuz tanedir.

516 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selim*, 6/176.

Esmâ-i hüsnâ içinde, cemal (lutuf, iyilik ve ihsan) tecellileri taşıyan isimlere gelince, onlardaki rahmet açıktır. Celâl (azap, imtihan) tecellileri taşıyan isimlere gelince, onlardaki rahmet, Allah'ın lutfunun kaderinden ayrı olmamasıdır (Yani her olanda bir hayır ve rahmet yönü vardır). Zâtî rahmetin tamamı yüzdür. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ, rahmetini yüz parçaya ayırdı; doksan dokuzunu katında tuttu; bir parçasını yeryüzüne indirdi. Bütün canlılara o bir parça ile rahmet eder." [517]

Kur'an, nimetlerin en büyüklerinden olduğu için, Allah Teâlâ onun öğretilmesini, zatına has sıfatlardan rahmâniyetiyle birlikte söyledi. Çünkü Kur'an, basireti açılan kimselere yüce zatın sıfatlarını, sırlarını ve fiillerini açıklamakta, onun hakikatini göstermektedir.

Allah Teâlâ'nın, *"O insanı yarattı"* âyetinin bir manası da şudur: Cenâb-ı Hak, insanı, cismaniyeti yönüyle kendisinden cahil bir halde, letâfet (gizlilik) sırrından kesif hale (maddi vücuda) çıkarttı. Sonra ona beyanı öğretti. Yani Allah insanı akıl ve temyiz gücüyle donatarak, önüne kendisini tanıtacak alametleri koyarak, onu zatına sevkedecek, kendisine rubûbiyyet sırlarını ve kulluk edeplerini öğretecek delil (peygamber ve varislerini) göndererek ona marifetine gidiş seyrini açıkladı. Bu delil (kâmil mürşid), onu devamlı kontrol ve takip eder, kalbinde tevhid nuru parlayana ve marifet güneşi doğana kadar manevi seyirde kendisine rehberlik yapar. *"Güneş ve ay, bir hesaba göre seyreder"* âyeti buna işaret etmektedir. Yani onlar, mâlum bir hesaba göre seyrederler. Kulun kalbinde parlayan nur ve marifet de onun istidadı ve Allah'a yönelişi ölçüsünde artar veya eksilir.

İmam Kuşeyrî, âyet hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Marifet güneşlerinin ve ilim kamerlerinin kalplerin ve sırların burçlarında doğması da aynı şekildedir. Hepsi Allah Teâlâ'nın hükmü ve takdiriyle mâlum bir hesapla olmakta, Cenâb-ı Hak onları ezeldeki hükmüne göre sevketmektedir."

---

517 Buhârî, Edeb, nr. 6000; Müslim, Tevbe, 17.

"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler" âyeti şuna da işaret etmektedir: Kalpte irfan güneşi parladığında, akıl ve fikir Hakk'a boyun eğer ve hakikat karşısında eriyip teslim olur. Allah tarafından özel olarak lutfedilen akıl nuruna ve basirete dayalı fikre gelince, onlar, ilâhî izinle bütün kâinatı dolaşırlar. Çünkü onların nuru en büyük akıl tarafından desteklenmektedir. O, ceberût denizinden fışkıran ilâhî feyzin ilk tecellisidir.

Allah Teâlâ, ruhları, madde âleminin kirlerinden yüce ve uzak tuttu. Bununla kastedilen, yüce zatın sırlarını, ilâhî sıfatların nurlarını ve peygamberlerin mazhar olduğu tecellileri müşahede mahallidir. Kim bu makama yükselirse, ona peygamberlerin zatları ve ruhları gizli kalmaz. Aslında hepsinde tecelli eden zat birdir.

Cenâb-ı Hak, zulmanî nefislere, riyâzet ve mücâhedede haddi aşmamaları için ölçü koydu. Onu bir ölçü ve denge içinde yapmalarını, hevâ ve hazlarına dalıp ölçüyü ihmal ederek dengeyi bozmamalarını istedi.

Allah Teâlâ, insanın bedenini, onun kendisi için terkip ve tertip edildiği kulluk vazifelerinin yerine getirilmesi için yarattı. Eğer beden safi hale gelirse, onda vehbî ilimlerin meyveleri ve şeriatın çeşitli ilimleri neşvü nemâ bulur. Onlar, dinin meselelerinin kendisinden çıkarıldığı delillerdir. Kim, şeriat ilminin zâhirinde kalırsa o kimse mukallit olur; kim de onun özüne ulaşırsa yüksek ilim sahibi müctehid olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: *"Orada salkımlarla kaplı hurma ağaçları vardır"* âyeti şuna işaret etmektedir: Safi kalplerde, ağyardan gizli ve ehli olmayandan saklı vahdâniyyet ilimleri vardır. Orada ayrıca, bozulma ve değişmeyi kabul etmeyen ilâhî muhabbet mevcuttur. Bu muhabbet, içinde nice gizli marifetleri, hakikatleri ve hikmetleri bulundurmaktadır."

Reyhan, manevi kokuya işaret etmektedir. Bu koku, yakînden hâsıl olup ruhların gıdasıdır. Yahut o, manevi zevklerin ve tadın esintisidir.

Ey insanlar ve cinler, siz Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Yahut ey nefis ve ruh, siz Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Çünkü insan, daha önce geçtiği gibi salih amel yapar ve kendisine davet edilen hakikatlere kalp kulağını açıp Allah'a yönelirse

nefis ve ruh isteklerini elde etmiş ve arzuladıkları şeylerin zirvesine ulaşmış olur. Bu durumda onlara düşen, nankörlük değil, şükürdür. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnsanların ve Cinlerin İlk Yaratılışı

Cenâb-ı Hak sonra, insanların ve cinlerin ilk yaratılışından bahsederek şöyle buyurdu:

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ
مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ
الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ
﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ
مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ
الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾ كُلُّ
مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

14. *Allah, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı.*

15. *Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.*

16. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

17. *O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir.*

18. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

19. *O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar.*

20. *Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar.*

21. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

22. *O denizlerin her ikisinden de inci ve mercan çıkar.*

23. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

24. *Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur.*

25. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

26. *Yeryüzünde bulunan herkes fânidir.*

27. *Ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır.*

28. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah, insanı* yani Hz. Âdem'i *pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yarattı."* Yani onu, ateşte pişmiş porselen gibi ses veren kuru çamurdan yarattı.

Bu âyet, şu âyetlere ters değildir:

"Biz insanı, kara çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattık" (Hicr 15/26).

"Doğrusu biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" (Sâffât 37/11).

Bu âyetlerin manası sonuçta birdir; çünkü insan aslı itibariyle topraktan yaratılmıştır. Allah Teâlâ bu toprağa su katarak onu çamur yaptı, sonra ona şekil verdi, sonra pişmiş kiremit gibi kuru hale getirdi. Sonra da ona ruh üfleyip can verdi.

"Cinleri de yalın, dumansız *bir ateşten yarattı."* Allah, cinleri veya cinlerin babası olan İblîs'i, dumansız, yalın, safi ateşten yarattı. Bazıları, âyetin metninde geçen "meâric"e, karışma manasını vererek, cinlerin, dumanlı bir ateşten yaratıldığını söylemiştir. Yahut burada kastedilen, özel bir ateştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Yani Rabb'inizin sizi yaratırken üzerinize yağdırdığı nimetlerin hangisini yalanlıyorsunuz?

Kuşeyrî demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bu sûrede birçok nimetinden bahsetti ve her bir nimetten sonra bu âyeti tekrar etti. Hz. Âdem'in topraktan yaratılmasındaki nimet şudur: Allah Teâlâ onu, topraktan yarattıktan sonra, sahip olduğu mertebeye yükseltti. *'Cinleri de yalın ateşten yarattı'* âyeti için söylenecek şeyler de aynıdır."[518]

Yani Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i ruhaniyet ve hilafet mertebesine yükseltti. Cinleri de insanlarda ve diğer şeylerde belli ölçüde tasarruf etme mertebesine yükseltti.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir."* Yani Allah, yaz ve kış mevsimlerinde oluşan iki doğunun ve iki batının Rabb'idir.

İbnü'l-Haşâ demiştir ki: "Kışa ait doğu, güneşin, aralık ayının ortasında ufukta doğduğu noktadır ki bu, senenin en kısa günüdür. Yaza ait meşrik ise güneşin haziran ayının ortasında ufukta doğduğu noktadır ki bu, senenin en uzun günüdür.[519] İki batı, güneşin bu günlerde battığı iki batış noktasıdır. Güneşin doğuları ve batıları, güneşin senenin diğer günlerindeki doğuş ve batış noktaları olup onlar, bu iki doğunun ve iki batının dışındadır."

Onun en kısa gün olarak aralığın ortasını ve en uzun gün olarak haziranın ortasını belirtmesi, kendi zamanına göredir; zamanımızda senenin en kısa ve en uzun günleri bu ayların ortasında değil, yirmi birindedir.

İbn Atıyye demiştir ki: "Kur'an'da ne zaman meşrik ve mağrip (doğu ve batı) tekil olarak geçerse[520] bununla, iki yöne işaret edilmekte-

518 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/73.

519 Yeni tesbitlerde senenin en kısa günü 21 Aralık, en uzun günü ise 21 Haziran'dır. Buna göre en kısa günün gecesi en uzun gece, en uzun günün gecesi de en kısa gece olmaktadır (mütercim).

520 İlgili âyetler için bk. Bakara 2/110, 142, 177, 258; Şuarâ 26/28.

dir. O da güneşin kış ve yaz aylarında günlerin kısalıp uzamasına göre doğuş ve batış noktasıdır. Kur'an'da ne zaman meşrikler ve mağripler (doğular ve batılar) şeklinde çoğul geçerse,[521] bu, güneşin her günkü doğuş ve batışına işaret etmektedir. Kur'an'da ne zaman, iki meşrik ve iki mağrip (iki doğu ve iki batı) şeklinde geçerse,[522] bununla doğuların ve batıların iki bitiş noktasına işaret edilmektedir. Bir şeyin başlangıç ve bitiş noktasını söylemek, hepsini söylemektir."[523]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Kuşeyrî demiştir ki: "Güneşin doğuşundaki ve batışındaki nimet, insanların ileri seviyede fayda görmesi için onun harika bir nizam içinde seyretmesidir."[524]

"O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar." Yani Allah tuzlu denizle tatlı denizi birbirine saldı, onlar birbirine yakın ve bitişik haldedirler; görünürde iki su arasında birinin diğerine karışmasına mani olacak bir engel yoktur.

Hâşiyetü'l-Fâsî'de[525] denmiştir ki: "Günlük hayatta görülen bazı olaylar, bu durumu akla yaklaştırmaktadır. Mesela deniz sahilinde suya karışmayan maddeler vardır. Yine yumurtanın beyazı ile sarısının birbirine karışmaması da buna bir örnektir. Bazıları demiştir ki: Allah Fâris denizi denen Hint Okyanusu ile Rum denizi denen Akdeniz'i birbirine saldı, onlar okyanusta buluşurlar. Çünkü onlar, oradan kaynaklanmaktadır. *'Fakat aralarında* Allah Teâlâ'nın kudretiyle koyduğu *bir engel vardır, birbirine karışmazlar.'* Yani sınırlarını aşmazlar, birinin diğerine katılarak onun özelliğini bozması uygun değildir. Yahut onlar, aralarındaki engeli aşarak birbirine karışmazlar."

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Onlardan hiçbiri yalanlama kabul etmez.

521 İlgili âyetler için bk. A'râf 7/137; Sâffât 37/5; Meâric 70/40.

522 İlgili âyetler için bk. Zuhruf 43/38; Rahmân 55/17.

523 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/227.

524 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/74.

525 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

"O denizlerin her ikisinden inci ve mercan çıkar." Mercan, meşhur kırmızı incidir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Mercan, denizin ortasında kayada biten bir ağaçtır. O, Tanca ile Septe arasındaki Mağrib denizinde mevcuttur.

Turtûşî demiştir ki: "Mercan, elin parmakları gibi, denizden çıkan kırmızı köklerdir. Biz onu, Mağrib'de (Fas) çok gördük."

Bazıları, lü'lüün büyük inci, mercanın ise küçük inci olduğunu söylemiştir.

İnci ve mercan tuzlu denizden çıkmaktadır; ancak iki deniz birbiriyle buluşunca tek deniz gibi olduklarından, *"Onlardan inci ve mercan çıkar"* denmesi uygun oldu.

Ahfeş, bir grup âlimin şöyle dediğini nakletmiştir: "İnci ve mercan, hem acı hem de tatlı denizden çıkar. Bunu reddedenin kesin bir delili yoktur. Bir şeyi ispat edenin sözü, onu inkâr edenin sözüne göre daha tercihe şayandır."

Ebû Hayyân demiştir ki: "Âyetin zâhirinden anlaşılan, inci ve mercanın her iki denizden de çıktığıdır. Ahfeş bu görüşü, bir gruptan nakletmiştir."

"Bu nimetler apaçık ortada iken, *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur." Yahut giderken denizde dağlar gibi dalgalar oluşturan yüksek yelkenli gemiler de O'nundur.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Allah, sizin için gemi yapacak maddeleri yarattı. Sonra bu maddelere ulaşma yollarını ve onları bir araya getirip gemi yapma sanatını öğretti. Ardından bu gemileri birçok sebeple denizde yüzdürüp götürdü. Bu sebepler öyle harika şeylerdir ki onları yaratmaya, bir araya getirmeye ve bir tertip içinde hizmet ettirmeye yüce Allah'tan başkası güç yetiremez.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde bulunan herkes fânidir; ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır."*

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ bâki olduğuna göre, telef olup elden çıkan her şeyin yerine O yeter. O'nun bâki olması mümin için başına gelen musibetler ve elden kaçırdığı manevi nimetler için bir tesellidir."[526]

Celâl sahibi, azamet ve saltanat sahibi demektir. Kerem sahibi ise kusurları bağışlayarak en güzel lutuf ve ihsanlarda bulunan demektir. Zü'l-celâli ve'l-ikrâm (celâl ve kerem sahibi), Allah Teâlâ'nın azametini gösteren sıfatlarından biridir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dua ederken, 'Yâ zü'l-celâli ve'l-ikrâm" diyerek dua edin ve buna sarılın!"[527]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] namaz kılan bir adama rastladı. Adam namazın peşinden, "Yâ zü'l-celâli ve'l-ikrâm" diyerek dua etmeye başladı. Allah Resûlü, *"Duan kesin kabul oldu"*[528] buyurdu.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Şüphesiz, Allah Teâlâ'nın onları öldürüp bu değersiz dünyanın darlığından çıkarması ve kendilerini yeniden diriltip ebedî yurtta dâimî bir hayatla şereflendirmesi, O'nun en büyük nimetlerinden biridir.

14-28. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, insanı diğer varlıklardan ayrı bir özellikte yaratmıştır. Onu, letâfet ve kesafetiyle, mana ve maddesiyle, ruhanî ve beşerî yönüyle dengeli bir şekilde yaratmıştır. Bunun için onun marifeti diğer varlıklardan üstündür. Cinler ve melekler böyle değildir. Onlarda, letâfet yönü (gizlilik ve incelik) galiptir. Onlardan ârif olanlar genelde dengesini kaybedip manevi aşk ve sarhoşluk içinde kalırlar. İnsana gelince, onlardan kimin ruhaniyeti kuru toprak yönüne, manası hissine galip

526 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/75.

527 Tirmizi, Daavât, nr. 3525; Ahmed, *Müsned*, 4/176.

528 Tirmizi, Daavât, nr. 3527; Ahmed, *Müsned*, 5/238.

gelirse, melekler gibi veya onlardan daha faziletli olur. Kimin de toprak yönü ruhaniyetine, maddesi manasına galip gelirse, o da hayvanlar gibi yahut onlardan daha aşağı olur.

"O, iki doğunun ve iki batının Rabb'idir" âyetinin bir işareti şudur: Allah irfan güneşinin ve iman ayının doğduğu mahallin Rabb'idir. O, aynı zamanda onların battığı mahallin de Rabb'idir. Onların batışı kalp ağyar ile meşgul olup nurları perdelendiğinde olur.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, ruh ve kalbin doğuşuna, hevâ ve nefsin batışına işaret edilmektedir."

Ruh ve kalbin nuru doğunca, nefis ve hevânın karanlığı yok olur. Nefsin ve hevânın karanlığı ruh ve kalbi istila ederse güneşleri batar, nurlara kaybolur. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Halbuki bu halde nice kapalı lutuflar ve gizli sırlar vardır. Ruhun ve kalbin cemal tecellileriyle sükûn bulmaması, nefis ve hevânın da celâl tecellileriyle sarsılmaması birer lutuftur. Çünkü bu taifenin (sûfilerin) kâmili, cemalde celâli (ihsanda kahrı) görür, celâlde cemali (kahırda ihsanı) müşahede eder; kalbi (Allah'tan başka) hiçbir şeyle sükûn bulmaz, hiçbir şeye bağlanıp kalmaz.

"O, iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşurlar" âyeti, şeriat ilminin deniziyle hakikat ilminin denizine işaret etmektedir. Bu iki deniz kâmil insanda buluşur. *"Fakat aralarında bir engel vardır, birbirine karışmazlar."* Bu engel, kâmil, safi akıldır. Akıl, şeriat ilmini mahallinin dışına çıkmaktan engeller; hakikat ilmini de mahallini ileri geçmekten alıkoyar. Şeriatın mahalli zâhirdir; hakikatin mahalli ise iç âlemdir. Kâmil akıl ikisi arasında bir perde ve dengedir. Her birini kendi yerinde ve işinde kullanır. Kimin aklı hafif (zayıf ve dirayetsiz) olursa, bu ikisinden biri ona galip gelir. Şeriat galip gelirse, insan kuru, donuk biri olur; günahtan uzak kalamaz. Hakikat galip gelirse, insan ya manevi sarhoşluk içinde kalır ya da -Allah korusun- dinden çıkacak hallere düşer. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* O Allah ki kulunu, şeriatın ve hakikatin hakkını yerine getirmeye ve her birini kendi mahallinde kullanmaya hidayet edip ona bunun yolunu gösterdi.

"O denizlerin her ikisinden inci ve mercan çıkar." Hakikat denizinden hikmet cevherleri ve manevi ilim yakutları çıkar; şeriat denizinden ise nakilleri incelenerek, kaynakları araştırılarak ve hükmün asıllarına ulaşılarak mercan gibi parlak hüküm, ilim ve edepler çıkar. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* O sizi, içindeki sırları çıkarmanız için hakikat denizine ve nurlarını ortaya koymak için şeriat denizine dalmaya muvaffak etti.

"Denizde dağlar gibi akıp giden yüksek yelkenli gemiler de O'nundur." Yani zâtî tecelli denizinde ve ilâhî sıfatların coşkun nurları içinde akıp giden fikir gemileri O'nundur. Allah o akılları yüksek dağlar gibi sabit tutar; böylece âriflerin akılları ceberût denizinde ve melekût nurları içinde yüzer. Sonra rubûbiyyet edeplerini hakkı ile yerine getirmek için sabit-kadem bir halde kulluk meydanına çıkar. *"O halde,* böyle büyük bir lutuf ve ihsana mazhar olmuşken *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Eğer O'nun ihsanı ve koruması olmasaydı, ilâhî zat denizinde dalgalar (şiddetli tecelliler) size çarpar, dengenizi kaybedip zındıklığa dalardınız yahut aklınızı tamamen kaybederdiniz. Fakat kim bu yolları ve halleri bilen bir ârifin sohbetine girerse -inşallah- bu mana denizinde batmaktan ve boğulmaktan korkmaz.

"Yeryüzünde bulunan herkes fânidir." Bu mülkün üzerinde bulunan her şey fâni olup kaybolup gidecektir. *"Ancak celâl ve kerem sahibi Rabb'inin* mukaddes *zatı bâki kalır."* Hakikatte O'nunla birlikte mevcut olan hiçbir varlık yoktur. Bir şair bu konuda der ki:

"Eğer işin hakikatine bakarsan şunu anlarsın: Allah'ın dışındaki her şey, bütün tafsilat ve özetiyle yokluktan ibarettir."

Bu durum, manevi zevk ehlince mâlumdur; fenâ fillâh ve bekâ billâh haline ulaşanlar tarafından tasdik edilen bir gerçektir; onu ancak cahiller inkâr eder. Nitekim Allah Teâlâ, *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* buyuruyor.

O, Her An Bir İştedir

Cenâb-ı Hak sonra, yüce zatının yarattıklarına muamelesinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَاْنٍۚ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِۚ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ
اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُواۜ لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍۚ ﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا
تَنْتَصِرَانِۚ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾ فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ
فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِۚ ﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا
يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِه۪ٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّۚ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

29. ***Göklerde ve yerde bulunanlar,*** *(ihtiyacını)* ***O'ndan isterler. O, her an yeni bir iştedir.***

30. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

31. ***Ey cinler ve insanlar, yakında sizin de hesabınızı göreceğiz.***

32. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

33. ***Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin hududunu aşıp geçmeye gücünüz yeterse aşıp geçin. Ancak büyük bir güç*** *(kuvvet ve delil)* ***olmadan bunu yapamazsınız.***

34. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

35. *Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız.*

36. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

37. *Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı gül rengini aldığında haliniz nasıl olur?*

38. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

39. *O gün hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz.*

40. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Göklerde ve yerde bulunan* melek, insan, cin ve diğer bütün varlıklar, her türlü ihtiyaçlarını *O'ndan isterler.*" Onların her biri yüce Allah'a muhtaçtır; hepsi ihtiyacını O'ndan isterler. Bu isteme, ya dille sözlü olarak ya da halle olur. Göktekiler O'ndan ruhlarının gıdasını isterler; yerdekiler ise ruhlarının ve bedenlerinin gıdasını isterler.

Ebüssuûd demiştir ki: "Bütün mahlûkat, mümkün varlıkları yönüyle kendi başına vücut bulmaktan ve buna bağlı bütün kemalattan uzaktır. Öyle ki eğer onlardan ilâhî inâyet kesilecek olsa, hiçbiri vücut bulamaz, ayakta kalamaz. Onlar her işte Allah'a dua ve O'ndan dilenme halindedirler."[529]

"*O, her an yeni bir iştedir.*" Yani O, her an ve vakitte, yarattıklarına ait bir iştedir. Onların istediklerini vermek de buna dahildir. Allah Teâlâ, sürekli bir iştedir; O bazı şahısları var eder, bazılarını yok eder. Bazı halleri getirir, bazılarını giderir. Bütün bunları sonsuz hikmetine göre dilediği şekilde yapar.

Allah kendisine rahmet etsin, şeyhimiz fakih Seyyid İbn Sûde et-Tâvûdî'nin, bu âyetin tefsirinde şöyle dediğini işittim: "Allah Teâlâ'nın işlerinden biri de şudur: O, her gün (dilediği işleri yaptırmak için melek-

529 Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 6/178.

lerden) üç ordu hazırlayıp gönderir. Bir orduyu rahimlere, bir orduyu dünyaya, bir orduyu da kabirlere gönderir."

İbn Uyeyne şöyle demiştir: "Allah katında zaman iki günden ibarettir: Biri, dünya günüdür. Allah'ın dünyadaki işi; emretme, yasaklama, diriltme, öldürme, nimet verme ve mahrum etmedir. Diğeri ise ahiret günüdür. Allah'ın oradaki işi, hesap görmek ve amellerin karşılığını vermektir."[530]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyeti okuduğunda kendisine, "Allah'ın her an icra ettiği bu iş nedir?" diye sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu: *"O'nun bazı işleri şunlardır: Bir günahı affeder, bir sıkıntıyı kaldırır, bir topluluğu yükseltir, başka bir topluluğu alçaltır."*[531]

Rivayet edildiğine göre bu âyet yahudiler hakkında inmiştir. Yahudiler, "Allah cumartesi günü hüküm vermez, herhangi bir iş görmez!" dediklerinde bu âyet indi.[532] Allah Teâlâ onların sözünü reddetti.

Bu işlerden kasıt, Allah Teâlâ'nın onları yeni olarak dileyip yaratması değil, ezelde dilediği işleri yeni olarak ortaya koymasıdır. Şüphesiz kalem, sonsuza dek olacak şeyleri yazmış ve bu iş bitmiştir. Anne rahminde yaratılan çocuğun saadet ve şekavetine dair verilen hüküm ve diğer işler de böyledir. O, yeni olarak verilmiş bir hüküm değil, daha önceden verilen ve levh-i mahfûza yazılmış olan hükmü, meleklerin eliyle ortaya çıkartmaktır. Bunun için bir haberde denilmiştir ki: Rahimde görevli meleğe, "Ümmü'l-kitaba yani levh-i mahfûza git ve yaratılacak çocuk hakkındaki bilgi ve hükümlere bak!" denir. O da gidip bakar ve çocuğu oradaki yazıya göre şekillendirir.

Şöyle denilmiştir: Allah'ın işi, önceden takdir ettiği şeyleri vakitlerine sevketmektir yani onları belirlediği vakitte yaratmaktır.

---

530 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/446.

531 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/214; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/699; İbn Mâce, Mukaddime, nr. 202; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1340.

532 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/446.

Nesefî demiştir ki: "Anlatıldığına göre Abdullah b. Tahir, Hüseyin b. Fazl'ı yanına çağırdı ve ona dedi ki: Bana üç âyet müşkil geliyor; onları bana açıklaman için seni çağırdım.

Birinci âyet, *'O (Kâbil) pişman oldu'* (Mâide 5/31) âyetidir. Sahih hadiste belirtildiğine göre, pişmanlık bir tövbedir. Kâbil'in sonu belli; o halde âyetteki pişmanlığın manası nedir?

İkinci âyet, *'O Allah, her an bir iştedir'* (Rahmân 55/29) âyetidir. Yine sahih hadiste belirtildiğine göre, kıyamete kadar olacak her şey yazılmış ve yazma işi bitirilmiştir. Bu durumda her an yapılan iş nedir?

Üçüncü âyet, *'İnsan için ancak çalışıp yaptıklarının karşılığı vardır'* (Necm 53/39) âyetidir. Âyette, insana ancak yaptıklarının karşılığı verileceği belirtiliyor; o zaman bazı amellere kat kat sevap verilmesi nasıl oluyor?

Hüseyin b. Fazl, bunlara şu cevabı verdi: Birinci âyetteki pişmanlığın tövbe olmaması mümkündür; çünkü denildiğine göre Kâbil, Hâbil'i öldürdüğü için pişman olmadı, o sadece onu sırtında taşımasına ve meşakkatini yüklenmesine pişman oldu. *'İnsan için ancak çalışıp yaptıklarının karşılığı vardır'* âyetindeki hüküm, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın kavmine mahsustur; bu ümmet için ise Allah Teâlâ, bir salih amele kat kat fazlasını verir. *'O, her an bir iştedir'* âyetine gelince, Allah bu işleri ilk defa o anda dileyip ortaya koymaz, O, daha önce dileyip takdir ettiklerini, zamanı gelince ortaya çıkarır.' Hüseyin b. Fazl'dan bu cevapları alan Abdullah b. Tahir, kalkıp onun başını öptü ve kendisine tahsis edilen ödeneği artırdı."[533]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "O'nun bahsedilen bu ihsanlarını gördüğünüz halde, *Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Ey cinler ve insanlar, yakında sizin de hesabınızı göreceğiz." Sizi hesaba çekip yaptıklarınızın karşılığını vermeye özel olarak yöneleceğiz.

Âyette şu mananın kastedilmiş olması da mümkündür: Dünya hayatı bitip sonuna ulaşır; o zaman, *"O, her an bir iştedir"* âyetinde anlatılan

533 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/311.

işler de son bulur; artık tek iş kalır, o da sizin hesabınızı görmektir. Bu durum, bir temsille anlatılmıştır.

Cinlere ve insanlara, "sekalân" veya "sekaleyn" denir. İki sekal yani iki ağırlık demektir. Onlara "iki ağırlık" denmesinin birkaç izahı vardır. Şöyle ki:

Cinler ve insanlar, yeryüzünün asıl ağırlığını oluşturdukları için onlara bu isim verilmiştir.

Bir diğer görüşe göre, görüşlerindeki ciddiyet ve ağırlıktan dolayı onlara bu isim verilmiştir.

Yahut onlar ilâhî hükümlerle sorumlu tutulup üzerlerine ağır bir yük yüklendiği için kendilerine bu isim verilmiştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Size kıyamet günü karşılaşacağınız şeylerin hatırlatılması, sizi kötü hesaba götürecek işlerden sakındırdığı için aslında birer nimettir. Siz nasıl oluyor da sözleriniz veya fiillerinizle bu nimetleri yalanlıyorsunuz?

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Ey cin ve insan topluluğu! Göklerin ve yerin hududunu aşmaya gücünüz yeterse aşıp gidin."* Yani benim kazâmdan kaçmaya, mülkümden çıkmaya, göklerimden ve yerimden çıkıp uzaklaşmaya gücünüz yeterse çıkıp gidin. Kendinizi benim azabımdan kurtarın. *"Ancak bir güç olmadan bunu yapamazsınız."* Kuvvetli bir güç olmadan bunu yapmaya güç yetiremezsiniz. Siz böyle bir güçten çok uzaksınız.

Şöyle denilmiştir: Bu söz onlara kıyamet günü söylenir. Kıyamet günü melekler onları her yandan sarar, cin ve insanlar onları görünce kaçarlar; hangi yöne gitseler, o tarafı meleklerin sardığını görürler. O zaman kendilerine âyetteki söz söylenir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Kıyamet günü başınıza gelecek şeylerin haber verilmesi onlara karşı uyarılıp sakındırılmanız da bir nimettir. Bu uyarılar, onlardan korunmaya hazırlık yapmanız içindir.

"Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız." Yani kabirlerinizden çıktığınız zaman, üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; sizi mahşere sevkeder. Onlardan korunamazsınız. Onlara mani olamaz ve kendinizden uzaklaştıramazsınız. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Şüphesiz, âkıbette başa gelecek şeylerin açıklanması, gafletten uyanıp ibret alacak kimse için bir lutuf ve nimettir.

"Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül haline geldiği zaman haliniz nasıl olur?" Yani kıyamet günü gök parça parça olup erimiş yağ gibi kıpkırmızı gül rengini aldığında, öyle korkunç şeyler ve haller olur ki sözle anlatılamaz.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Göklerin yarılması, insanlar mahşerde iken olur. Sonra güneş insanlara yaklaştırılır, o zaman çok büyük sıkıntı ve korku yaşanır. Ancak hadiste belirtilen yedi sınıf insan, bu dehşetten kurtulup arşın gölgesinde ilâhî koruma altında olur. Bazıları bunun, yeni dirilişten önce olacağını söylemiştir. Nitekim Süyûtî'nin *el-Büdûrü's-Sâfire* adlı eserinde böyle zikredilmiştir. İşin hakikatini en iyi Allah Teâlâ bilir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? O gün hiçbir insana ve cine günahından sorulmaz." Çünkü herkes simasından tanınır. Bu hesap sorulmama işi, insanlar kabirlerden çıkarılıp gruplar halinde farklı hal ve mertebelerde hesap yerine götürülürken olur. *"Rabb'ine yemin olsun ki onların hepsine hesap soracağız"* (Hicr 15/92) âyeti ve benzeri âyetlere gelince bu, amellerin incelendiği ve hesabın görüldüğü yerde olur. Kıyamet günü çok uzun bir gündür. Orada pek çok durak ve yer vardır. İnsanlara bir yerde hesap sorulur, diğerinde sorulmaz.

Katâde demiştir ki: "Sual bir kere olur; sonra mücrimlerin ağızlarına mühür vurulur, elleri ve ayakları yaptıkları işleri anlatır."[534]

Şöyle denilmiştir: Allah tarafından onlara, ne yaptıklarını bilmek için değil, kendilerini kınamak için sual sorulur.

534 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/313.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Size bu hallerin haber verilmesinde büyük faydalar vardır; çünkü bu haberler sizi, azaba götüren kötü işlerden sakındırır.

29-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların semasında olanlar, ruhaniyetine uygun şeyler isterler. Bu, sırların keşfi ve nurların kesilmeden akması gibi ruhun gıdası ve sefası olan şeylerdir. Bu kimse, sürekli fakirlik ve isteme halindedir. Onun ıstırabı hiç bitmez. Onun Allah'ın dışında kimseyle huzuru ve sükûnu yoktur. Onun istemesi, ya hal ya da kâl diliyle olur.

Ruhaniyet âlemine yükselemeyip beşeriyet toprağında kalan kimse de beşeriyetinin zayıflığına uygun şeyler ister. Bunlar, maddi gıdalar ve beşeriyetin zaruri ihtiyaçlarını giderecek şeylerdir. Yahut bu kimse, kıyamet günü kurtuluşuna ve cennet nimetlerine ulaşmaya vesile olacak şeyleri ister ki o, zâhiren istikamet halidir.

"O, her an bir iştedir" âyeti, Allah Teâlâ'nın tecellilerinin her an farklı olduğuna işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hak, aynı saat içinde, bir topluluğa kabz hliyle tecelli ederken, diğerine bast halini yaşatır.

Birini yükseltirken, diğerini zillete düşürür.

Birine verirken, diğerini mahrum eder.

Birini manen terakki ettirirken, diğerini alçaltır. Bu, sonsuz şekilde devam eder gider. Bunun için âriflerin kalplerine gelen vâridatlar birbirinden farklıdır. Bir kısmı, diğerini nesheder yani hükümsüz bırakır. Bundan dolayı ârifler hiçbir şeyle sakin olmazlar, hiçbir şeye bağlanıp kalmazlar, hiçbir şeye güvenmezler. Tam tersine, ilâhî kudretin kendilerinde neyi ortaya çıkaracağına bakarlar; ona tâbi olurlar. Onlar sabaha çıktıklarında Allah Teâlâ'nın, yeni günde kendilerine ne yapacağına bakarlar. Akşam olunca da aynı haldedirler. Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımaları, azimetlerini söndürmüş, kesin niyet ve kararlarını çözmüştür. Onlar, işlerinin kendilerinin dışında birinin (Mevlâ) elinde olduğunu

ve kendilerinin onda bir dahli olmadığını bildikleri için hiçbir vakit Allah'ın isteği dışında bir şeyi kastetmezler, bir tercihte bulunmazlar ve bir şeyi tedbirle uğraşmazlar.

İmam Kuşeyrî, *"Ey sekalân (ey iki ağır taife, cin ve insanlar), yakında sizin de hesabınızı göreceğiz"* âyetindeki işaretleri verirken "sekalân"ı ruh ve nefis olarak açıklamıştır. Ruh, güzel vasıflarıyla, nefis de kötü vasıflarıyla iki ayrı kutbu ve ağırlığı temsil etmektedir. Buna göre mana şudur: Ey manen temizlenmiş ruhlar topluluğu, size özel olarak tecelli ederek bol ikramlarda bulunacağım ve sizin kadrinizi yükselteceğim; böylece siz her an beni müşahede edersiniz.

Ey karanlıklar içinde kalmış nefisler topluluğu, sizlerin de üzerine türlü sıkıntılarla değişik imtihanlar akıtacağım. Siz, manen temizlenip ağyarın (mâsivanın) kir ve sıkıntısından arınmadıkça cennetime giremezsiniz. Ben size ancak ihtiyaç ve zaruret anında tecelli ederim.

Özetle, bütün iş bu dünyada olup bitmektedir. Kim burada arınırsa ahirette sefa bulur. Kimin burada hali karışır ve kalbi günahlarla kirlenirse ahiret ona karışık ve sıkıntılı olur. Manevi karanlıklar içinde kalmış nefis sahiplerine denir ki:

"Ey cin ve insan topluluğu! Basiretinizle göklerin ve yerin hududunu aşmaya gücünüz yeterse aşıp gidin. Fakat ruhlarınız beden içinde hapiste olduğu ve her yanınızı maddi varlıklar sardığı için buna güç yetiremezsiniz. Onları ancak bir kuvvetle geçebilirsiniz. Bu kuvvet, ruhlarınızın nefislerinize karşı elde ettiği kuvvet ve yetkidir. Ruh, mahir bir doktorun (kâmil mürşid) sohbeti sayesinde nefsi, ruhanî âleme çeker. İşte o zaman basiretiniz kâinat dairesinden (maddi âlemden) geçer müşahede fezasına dalarsınız. Kıyamet günü gelince, ruhlarınız kendisini saran maddi varlıkların bağından ve hapsinden kurtulur, havada cennetin geniş iklimine doğru uçar. Allah Teâlâ, *"Cennet müttakiler için yaklaştırılır"* (Şuarâ 26/90) buyurmuştur.

Kuşeyrî, *"Üzerinize yalın bir ateş ve duman gönderilir; kendinizi koruyamazsınız"* âyetini, işârî olarak şöyle açıklamıştır: "Âyette hitap edilen cinler

nefse; insanlar da ruha işaret etmektedir. Karanlık içinde kalan nefislerin üzerine Hak'tan uzaklık ve perdelenme ateşi gönderilir. Bunun sebebi onların, sürekli cismanî lezzetlere dalmaları ve hayvanî şehvetlerin peşinde koşmalarıdır. Karanlıklar içinde kalan ruhların üzerine de erimiş bakır dökülür. Bunun sebebi ise onların ruha ait yüce makamdan inip nefsin süflî makamına dönmesidir. Onların hiçbiri diğerine yardım edemez. '*O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*' Şüphesiz, azabı hak edeni cezaya uğratmak, nimeti hak edeni de nimetlere gark etmek, isyankâr nefisle itaatkâr ruhun arasını ayırmak en büyük nimetlerden biridir."[535]

Ârifin maddi yönü Allah'ın zikri içinde eriyip nefsin kötü vasıfları yok olunca, onun her yanından manevi kokular yayılır. Özetle, madde mana içinde eriyip kaybolunca hakikat gülleri açar. "*O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*" İnsanların çoğundan gizli kalan bu büyük nimet ortaya çıktığında, onu nasıl yalanlarsınız? "*O gün, onlardan bu mertebeye ulaşmış hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz.*" Onlar, hesapsız olarak doğrudan cennete gönderilen salih kullardır. Müşahede ehli ârifler için kendilerine nisbet edip sevap bekledikleri bir taat ve affedilmeyip azaba sebep olacak bir isyan yoktur. Bunun için onlara herhangi bir sual sorulmaz ve kınama yapılmaz.

Cenâb-ı Hak, bir münâcâtı sırasında Hz. Musa'ya [aleyhisselâm] şöyle demiştir: "Ey Musa, bana cennet için itaat edenler ve gafletle isyan edenler kalpleri perdeli kimselerdir. Benimle arasında bir perde olmayan kimseye gelince, o benim cemalime âşıktır; onun cennet niyetiyle yapılmış bir taati ve gaflete düşüp de işlediği bir günahı yoktur."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî demiştir ki: "Veli öyle bir mertebeye ulaşır ki ona, 'İstediğini yap; sen artık (şeytanın şerrinden ve günaha düşmekten) güvendesin; senden kınamayı gerektirecek işleri kaldırdık' denir."

Bu durum, kalpten nefsin kötü vasıfları temizlenip kul fenâ fillâh ve bekâ billâh hallerine ulaştıktan sonra gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

535 Kuşeyrî'den yapılan bu alıntıya, onun *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde rastlamadık. Bu alıntının yine Kuşeyrî'ye ait *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr*, diğer adıyla *et-Tefsîrü'l-Kebîr* adlı eserinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

Kâfirler İçin Hazırlanan Azap

Cenâb-ı Hak sonra, kendilerinden intikam alacağı kâfirler için hazırladığı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ
﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

41. ***Günahkârlar simalarından tanınarak perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.***

42. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

43. ***İşte bu, günahkârların yalanladıkları cehennemdir.***

44. ***Onlar, cehennem ile kaynar su arasında dolaşıp dururlar.***

45. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Günahkârlar* yani kâfirler, *simalarından,* siyah yüzlerinden ve gök mavisi gözlerinden *tanınırlar.*" Yahut kendilerini saran üzüntü ve hüzünden tanınırlar. Bazıları bu âyetin, "*O gün hiçbir insana ve cine günahı sorulmaz*" âyeti için bir sebep olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana şudur: Onlara bir şey sorulmaz, çünkü kim oldukları yüzlerinden tanınır. "*Böylece onlar perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.*" Onların perçemleri ve ayakları arkalarından bir zincirle birleştirilir.

Bazıları demiştir ki: Melekler onları bazan perçemlerinden bazan da ayaklarından yakalayarak sürüklerler.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Şüphesiz, başa gelmeden önce bu korkunç hallerle korkutmak en büyük nimetlerden biridir; çünkü bu, kulu, ona götüren işlerden sakınmaya götürür.

"İşte bu, günahkârların yalanladıkları cehennemdir." Yani onlara kendilerini kınamak ve azap etmek için, *"İşte bu, sizin yalanladığınız cehennemdir"* denir.

"Onlar, cehennem ile son derece kaynar su arasında dolaşıp dururlar." Yani onlara, cehennem ateşinin yakmasıyla kaynar su içme arasında azap edilir.

Kâ'b el-Ahbâr demiştir ki: "Âyette geçen 'ân', cehennem vadilerinden biridir. Cehennemliklerin irinleri orada toplanır. Cehennemlikler elleri ve ayakları bağlı halde oraya daldırılırlar; mafsalları parçalanana kadar kalırlar, sonra çıkarılırlar. Cenâb-ı Hak onlara yeni bir vücut yaratır, bu defa da ateşe atılırlar. Allah Teâlâ'nın, *'Onlar, cehennem ile kaynar su arasında dolaşıp dururlar'* âyeti bu hali anlatmaktadır."[536]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" İnsanlara bu azapların önceden haber verilmesinin büyük bir nimet olduğu çok defa dile getirildi.

41-45. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İmam Kuşeyrî, bu âyetin işaretlerinde müminler içindeki günahkârları iki gruba ayırmış ve onları şöyle tanıtmıştır:

"Birinci grup, avurdunu doldurarak yapmacık tavırlarla konuşan kelâm âlimleridir. Onlar, Allah Teâlâ'nın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında yeterli ve sıhhatli bilgileri olmadan konuşurlar. Öğrendikleri birtakım cedel ilmiyle keşif ve müşahede erbabı velilerle mücadeleye girerler; onlarla sert ve edepsizce konuşurlar. Şüphesiz, bu kimseler perçemlerinden tutularak ilâhî huzurdan kovulma ve irfan ehlinin mertebelerinden uzaklaştırılma ateşi içinde sürüklenirler.

536 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/61.

İkinci grup, cahil mutasavvıflardır. Onlar, doğru yoldan ayrılmış ve sağlam metottan uzaklaşmış kimselerdir. Bunun sebebi, bu yola, kâmil, Allah'a vâsıl olmuş bir şeyhin izni olmadan taklitle girmeleri ve kendi başlarına kalmalarıdır. Şüphesiz onlar, bu sakat adımları ve bozuk gidişleriyle Hakk'ın yolunda seyrü sülûkten çıkıp ilâhî huzurdan uzak kalma ve Hak'tan kopma ateşine girmişlerdir." Kuşeyrî'nin açıklamalarını mana olarak naklettik.[537]

Bu kimseler genelde şu vasıflarla tanınırlar: Kendisini yüceltmek, katı tabiat, makam hırsı, sert dil ve ilmini gösterme çabası. Kâmil bir ârif ise bütün bunların aksi bir hale sahiptir. O, mütevazi, kolay geçimli ve yumuşak yüzlü biridir. Halinin gizli kalmasını, ortaya çıkıp meşhur olmaktan daha çok sever. Onun hal lisanı, kâl lisanından daha güzeldir.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu: *"İşte bu, yukarıda bahsi geçen günahkârların yalanladığı cehennemdir."* Çünkü onların, dünya hayatında yaptıkları boşa gitmiştir; halbuki onlar güzel işler yaptıklarını zannediyorlardı. Onlar iki ateş arasında dönüp dururlar. Bu ateşler, kalbin Hak'tan kopma ateşiyle kendi tedbir ve tercihiyle içine düştüğü ateştir. O da rızık endişesi, insanların korkusu ve perdelenme gamının kalbe attığı ateştir.

Allah Teâlâ'dan, lutuf ve keremiyle bizleri, bu tür kötü hallerden korumasını niyaz ederiz.

Müttakilere Vaat Edilen Cennetler

Cenâb-ı Hak sonra, yukarıda bahsi geçen günahkârların aksine güzel bir halde olan müttakilerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِۚ ﴿٤٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِۙ ﴿٤٧﴾ ذَوَاتَٓا
اَفْنَانٍۚ ﴿٤٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِۚ ﴿٥٠﴾

---

537 Bu nakil de Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*'ında mevcut değildir. Onun, Kuşeyrî'nin, *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* adlı eserinden nakledilmiş olması muhtemeldir.

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَٓائِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍۜ
وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ
الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَاَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

46. *Rabb'inin makamından (huzurunda hesap vermekten) korkan kimse için iki cennet vardır.*

47. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

48. *İki cennet türlü ağaç ve meyvelere sahiptir.*

49. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

50. *İçlerinde akan iki pınar vardır.*

51. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

52. *İkisinde de her meyveden çift çift vardır.*

53. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

54. *Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar. İki cennetin de toplanacak meyveleri (sahibine) yakındır.*

55. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

56. *O cennetlerde bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.*

57. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

58. ***Onlar sanki yakut ve mercandır.***

59. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

60. ***İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir değil midir?***

61. ***O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'inin makamından* yani hesap vermek için huzurunda durmaktan *korkan kimse için iki cennet vardır."* O gün insanlar, âlemlerin Rabb'ine hesap vermek için ayakta dururlar.

Yahut Allah Teâlâ'nın, hallerini kontrol etmesinden korkan kimse için iki cennet vardır. Şu âyet bu manayı desteklemektedir:

"Herkesin yaptığını görüp gözeten Allah (hiç böyle yapmayan gibi) olur mu?" (Ra'd 13/33).

Mücâhid demiştir ki: "Kendisine iki cennet vaat edilen kimse, bir günaha yöneldiğinde Allah Teâlâ'yı zikredip O'ndan korkarak günahı terkeden kimsedir."

Süddî[538] demiştir ki: "Zamanımızda iki şey kayboldu. Biri kalbi titreten korku, diğeri de endişe veren şevk."[539]

Allah'tan korkana verilen iki cennetin biri kırmızı yakuttan, diğeri ise yeşil zeberceddendir. Her iki cennetin mesafesi yüz senelik yoldur.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan korkan kimseye verilen iki cennet nedir biliyor musunuz? Onlar, cennet bahçeleri içinde iki bahçedir; onların ağaçlarının kökleri, dalları ve meyveleri sabittir."*[540]

Allah Teâlâ, mümine onları ikram eder ki bir cennetten diğerine geçerek sevinci tam olsun.

---

538 Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman (v. 127/745), tâbiînden meşhur bir zat olup Hicazlı'dır. Süddî-i Kebîr olarak anılır. Tefsir ve hadis âlimidir.

539 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/62.

540 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/62; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/161.

Şöyle denilmiştir: O cennetin biri Allah'tan korktuğu için, diğeri ise şehvetini terkettiği içindir.

Yahut cennetin biri inancı, diğeri ameli içindir.

Yahut cennetin biri taatleri yaptığı, diğeri ise günahları terkettiği içindir.

Yahut cennetin biri iman ve salih amelinin mükâfatı olarak verilir, diğeri ise kendisine fazladan bir nimet olarak ihsan edilir.

Bu iki cennet hakkında şunlar da söylenmiştir:

Cennetin biri, ruhanî, diğeri cismanîdir.

Cennetin biri, sâbikûn olanlar (hayırlarda önde giden salihler) için; diğeri de amel defterini sağ tarafından alan umum müminler içindir.

Cennetin biri insanlar, diğeri ise cinler içindir. Çünkü âyetteki hitap her iki grubadır.

Sanki söyle denilmiş oldu: Ey insan ve cinler, sizden Allah'tan korkan herkes için iki cennet vardır. Birinci görüş daha tercihe şayandır. Açıklamaların devamı âyetlerin tasavvufî işaretleri kısmında gelecek.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

Cenâb-ı Hak, sonra bu iki cenneti şöyle tanıttı:

"İki cennet, canın çektiği, gözleri aydın edecek *her türlü ağaç ve meyvelere sahiptir. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"* Ondaki hiçbir şeyi yalanlamak mümkün değildir. *"Bu iki cennetin içinde,* diledikleri şekilde en üst ve en alt tarafa *akan iki pınar vardır."*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "O iki cennette soğuk su akar. Biri tesnim, diğeri selsebildir."

Bazıları ise onlarda su ve cennet şarabı aktığını söylemiştir.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? İkisinde de her meyveden birer çift vardır." O meyveler iki sınıftır; biri tanınıp bi-

linir; diğeri ise yiyene kadar tanınıp bilinmez. Yahut o meyvelerin bir kısmı yaş, diğeri kurudur. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"Onlar astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanırlar." Astarı böyle olursa, onun dışının nasıl olacağını düşünün! Bazıları onların dışının sündüsten olduğunu söylemiştir. Dışlarının nur olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bazıları ise, "Onun nasıl olduğunu ancak Allah bilir" demişlerdir.

"İki cennetin de toplanacak meyveleri sahibine *yakındır."* Yani onların ağaçlarından toplanacak meyveler çok yakındır; öyle ki ayaktaki, oturan ve yatan kimse onlara uzanıp alabilir.

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ağaç cennet sakinlerine yaklaştırılır; Allah'ın dostu ondan isterse ayakta, isterse oturarak ve isterse yatarak meyvesini alır."[541]

Kuşeyrî demiştir ki: "Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *'Kim, sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber derse, kendisi için cennette bir ağaç dikilir. Onun kökü altın, dalları inci, meyveleri bâkire kızların göğüsleri gibidir. Meyvesi kaymaktan daha yumuşak, baldan daha tatlıdır. Onun meyvesinden her alındığında, önceki haline döner (yerinde yeni meyve biter).'*[542] Allah Teâlâ'nın, *'İki cennetin toplanacak meyveleri yakındır'* âyetinde kastedilen budur. Onu istediklerinde meyve ağızlarına getirilir, hiç meşakkat olmadan alırlar. Şöyle denilmiştir: O meyveler öyle yakındır ki onu ayaktaki, oturan ve yanı üzeri yatan kimse alabilir."[543]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"O cennetlerde bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır." İki cennet, birçok mekân, köşk ve meclis içerdiği için, âyette çoğul ifadesiyle "onlarda" dendi. Yahut iki cennet, iki pınar, meyveler, ağaçlar ve onların toplanması gibi sayılan bu nimetlerin içinde bakışlarını sadece

541 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/161.

542 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2058.

543 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/80. Burada uyuyan kimse tabiri geçmektedir, cennette uyku olmayacağı için biz bu kelimeye uzanıp yatan manasını verdik (mütercim).

eşlerine çevirmiş dilberler vardır. O cennet hizmetçileri, gözlerini sadece zevcelerine çevirirler, ondan başkasına bakmazlar.

"Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur." Yani onlara insanlardan ve cinlerden hiç kimse dokunmamıştır. Âyette dokunma manası verdiğimiz "et-tams", "şehvetle cimâ etmek"tir. Âyette, cinlerin de insanlar gibi cimâ ettiğine bir delil vardır.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Onlar yani cennet hizmetçileri bu genç kızlar, safilik ve beyazlıkta *sanki yakut ve mercandır."* Yahut onlar, safilikte ve yüzlerinin kırmızılığında yakut ve mercan gibidirler.

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Cennet hûrileri yetmiş elbise giyerler. Bacaklarının iliği, parlaklığından dolayı arka tarafından gözükür; aynen beyaz cam bardağın içinde kırmızı şarabın gözüktüğü gibi."*[544]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"İyiliğin karşılığı, yalnız iyiliktir değil midir?" Yani güzel amelin karşılığı ancak güzel mükâfattır.

Hz. Enes [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyeti okudu ve peşinden şöyle buyurdu: *'Biliyor musunuz Rabb'iniz ne buyurdu? Buyurdu ki: Kendisine tevhid (iman) nimetini ihsan ettiğim kimsenin mükâfatı ancak cennettir.'"*[545]

Hadisin diğer rivayetinde şöyle buyrulmuştur: *"Allah buyurdu ki: Kendisine tevhidimi (birliğime imanı) ve marifetimi ihsan ettiğim kimsenin mükâfatı ancak onu cennetimde iskan etmem ve rahmetimle kudsî huzurumda bulundurmamdır."*[546]

Yahut dünyada, "lâ ilâhe illallah" diyen kimsenin ahiretteki mükâfatı cennettir.[547]

---

544 Tirmizi, Sıfatü'l-Cenne, nr. 2533; 2534; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/165.

545 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/456; Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/713-714.

546 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/166.

547 Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/714; Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/315.

Süddî demiştir ki: "Dünyada Allah'a itaat edenlerin ahirette mükâfatı ancak ikram ve ihsandır."

Cafer-i Sâdık demiştir ki: "Âyetin manası şudur: Kendisine ezelde iyilik ettiğim (hakkında iyilik yazdığım) kimsenin mükâfatı ancak ona ebedî olarak bu ihsanımı devam ettirmemdir."

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "*'İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir'* âyeti, iyiler ve fâcirler için bir taahhüttür. Fâcirin (kâfirin) yaptığı iyi bir işe dünyada, salihin iyiliklerine ise tam olarak ahirette karşılık verilir."[548]

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

46-61. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

"Rabb'inin makamından korkan kimse için iki cennet vardır." Yani Rabb'inin makamından korkan, O'nu önce murakabe sonra müşahede eden kimseye iki cennet vardır. Bu cennetlerin biri, dünyada hemen verilen marifet cenneti, diğeri de ahirette verilecek nimetler cennetidir. Marifet cenneti ruhlar için, nimetler cenneti ise bedenler içindir.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın makamından korkanlara iki cennet vardır. Bu cennetlerin biri müminlere hemen verilir. Bu, taatin halâveti ve yüce Allah'a yakınlığın huzurudur. Diğeri ise ahirette verilecek sevap cennetidir. Müminler, ahiretteki cennetlerinde farklı derece ve halde oldukları gibi, dünyadaki marifet ve kurbiyet cennetlerinde de sahip oldukları manevi hallere göre farklı durumdadırlar."[549]

Taatin halâveti cenneti, bütün müminler için, Allah'a yakınlığın huzuru cenneti ise mukarrebînler (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş ârifler) içindir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah'ın makamından korkan kimseye iki cennet vardır: İşaret ehline göre bu cennetler şunladır:

---

548 Rivayetler için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/65.

549 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/79.

Biri müşahede cenneti, diğeri ise mükâleme (Cenâb-ı Hak ile konuşma) cennetidir.

Biri muhabbet cenneti, diğeri mükâşefe cennetidir.

Biri marifet cenneti, diğeri tevhid cennetidir.

Biri manevi makamların cenneti, diğeri manevi hallerin cennetidir.

Biri kalbin cenneti, diğeri ruhun cennetidir.

Biri kerametlerin cenneti, diğeri ilâhî yakınlık cennetidir."[550]

Yahut biri vuslat cenneti, diğeri kemal cennetidir.

Yahut biri kemal cenneti, diğeri ise kemale erdirme cennetidir.

Yahut biri fenâ fillâh cenneti, diğeri ise bekâ billâh cennetidir.

Yahut biri bekâ billâh cenneti, diğeri ise sonsuza dek terakki cennetidir.

"O iki cennet, her türlü meyve ve nimete sahiptir" âyeti, bu manevi cennetlerdeki türlü ilim, zevk, sır ve nurlara işaret etmektedir. Onda ayrıca sırların denizinde yüzen her türlü fikre işaret edilmektedir. Onların her birinde akan iki pınar vardır. Bu pınarların birinden şeriat, muamele ve kulluk edeplerine ait ilimler akmaktadır; diğerinde ise tarikat, hakikat ve tevhid-i has ilimleri akmaktadır.

Onlarda her türlü manevi zevk meyveleri vardır. Bu zevkler de iki sınıftır. Bir sınıf, hâsıl olup elde edilmiştir; diğer sınıf ise her nefeste yenilenmektedir.

Yahut bir sınıf hikmet âlemi içindir, diğer sınıf ise kudret âlemi içindir.

Yahut bir sınıf yüce zata aittir, diğeri ise ilâhî sıfatlara aittir.

Yahut bir sınıf müşahedenin halâveti (manevi tadı) içindir; diğer sınıf ise kulluk edepleri içindir.

Onlar, üns döşekleri üzerinde yaslanmış oturmaktadırlar. Bu ünsiyetin iç kısmı, manevi huzur, ferahlık ve sürekli bast halidir. Müşahedesinde temkin sahibi olan kimse için bu manevi cennetlerin meyve-

550 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/379.

leri çok yakındır ve onları elde etmesi çok kolaydır. Çünkü marifetin meyveleri olan müşahedenin halâveti ve ünsiyet, onun elinin altındadır; onları istediği zaman elde edebilir. Ârifin müşahedesi devamlıdır; yüce sevgiliye yakınlığı hiç kesintiye uğramaz. Fikri istediği zaman ahadiyyet (tevhid, birlik) denizine dalar; ondan hikmet yakutları ve ilim cevheri çıkarır. Onlar öyle sırlı şeylerdir ki herkes onları kavrayamaz.

Manevi halinde temkin sahibi olmayan kimse böyle değildir. Onun fikri yorgun, müşahede lezzeti noksan olur. İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Çünkü müşahedenin ilk dönemlerinde lezzet yoktur. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözüyle bu hale işaret etmiştir:

'Allahım beni, (dünyada) bir sıkıntı ve zarar olmadan senin cemaline bakma lezzetiyle ve sana kavuşma şevkiyle rızıklandır.'[551]

Ârifler için manevi cennetlerde onlara has yeni, taze hakikatler vardır. Bu hakikatler onların dışındakilere açılmaz. O hakikatlere, kendilerinden önce hiçbir insan ve cin ulaşmamış ve onlara dokunmamıştır. Çünkü onlar, manevi zevk sahiplerine özeldir. Onlardan birinin elde ettiği hakikat ilimlerini başkası elde edemez, onlara açılan hakikatler başkasına açılmaz. Bu hakikatler istidada göredir. Onlar, safiyette yakut, güzellikte inci gibidir. İşte bu, ihsan makamına ulaşanların mükâfatıdır."

"İhsanın karşılığı ancak ihsandır." Yani ihsan makamına ulaşanların mükâfatı ancak ihsan, Allah'a yakınlık ve kendilerine bu ilimlerin ve hakikatlerin tahsis edilmesidir.

Yahut âyetin manası şudur: Bizimle ihsan halinde olanların mükâfatı, ancak onlara zatımızın sırlarını açarak ihsanda bulunmamızdır.

Yahut ihsanda bulunan kullarımızın mükâfatı, ancak kendisine yakınlığımız ve dostluğumuz ile ihsanda bulunmamızdır.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetteki ihsanın, Cebrâil'in sorusu üzerine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yaptığı şu tarif olması da muhtemeldir:

---

551 Ahmed, *Müsned,* 5/191; Hâkim, *Müstedrek,* 1/516; Taberânî, *el-Kebîr,* 5/119.

'İhsan, Allah'a sanki O'nu görüyor gibi kulluk yapmandır. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir.'[552] Bu, murakabe ve müşahede makamıdır. Allah Teâlâ bu ihsan halinin mükâfatını, âyette geçen iki cenneti yapmıştır. Bu görüşü şu yorum da desteklemektedir: Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde (Rahmân 55/46-61) özelliklerini tanıttığı iki cenneti, en yüksek makam sahiplerine has kılmış; daha sonraki âyetlerde (Rahmân 55/62-78) bahsedilen iki cenneti ise bu makamdan aşağıda olanlara vermiştir. Önceki âyetlerde geçen iki cennet, Vâkıa sûresinde anlatılan sâbikûn içindir; bundan sonra konu edilen iki cennet ise ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağ tarafından alan cennetlik müminler) içindir." Açıklamaların tamamı için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız. [553]

Diğer Müminlere Müjdelenen İki Cennet

Cenâb-ı Hak, amel defterini sağından alan müminlerin gireceği iki cennete işaret ederek şöyle buyurdu:

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾ مُدْهَامَّتَانِ
﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾ فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾ فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾ حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

552 Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

553 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/331.

62. *Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır.*

63. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

64. *O iki cennet koyu yeşildir.*

65. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

66. *İçlerinde kaynayan iki pınar vardır.*

67. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

68. *İçlerinde her türlü meyve, hurma ve nar vardır.*

69. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

70. *Onlarda iyi huylu, güzel hanımlar vardır.*

71. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

72. *Onlar, çadırları içinde kocalarına tahsis edilmiş hûrilerdir.*

73. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

74. *Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.*

75. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

76. *Cennet ehli yeşil yastıklara ve güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar.*

77. *O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?*

78. *Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır."* Yani mukarrebîne vaat edilen bu iki cennetten başka, onlardan aşağı derecede olan ashâbü'l-yemîn müminler için diğer iki cennet vardır. Ebû Musa el-Eş'arî'den [radıyallahu anh] gelen rivayet de bu görüşü desteklemektedir. Ebû Musa [radıyallahu anh], *"Rabb'inin makamından korkan kimse için iki cennet vardır"* (Rahmân 55/46) âyeti hakkında demiştir ki: "Altından

olan bu iki cennet sâbikûn (hayırlarda önde olan kâmil müminler) içindir. Gümüşten olan diğer iki cennet ise ashâbü'l-yemîn müminler içindir."[554] O bunu hadis olarak da nakletmiştir. Şüphesiz altın, gümüşten daha kıymetli ve üstündür; altına sahip olan kimse gümüşe iltifat etmez. Bazıları bu konuda farklı görüşe sahiptir.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde bu konuda geniş açıklamalar yapmış ve bu son iki cennetin önceki iki cennetten daha üstün olduğunu söylemiştir. İbn Atıyye de Abdullah b. Abbas'tan [radıyallahu anh] benzer bir görüş nakletmiştir.[555] Fakat çoğunluğun görüşü bunun aksinedir. Bunun açıklaması âyetin tasavvufî işaretlerinde gelecek inşallah.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"O iki cennet koyu yeşildir." Öyle ki şiddetli yeşilliğinden dolayı rengi siyaha çalmaktadır. Âyetten şu anlaşılıyor: Bu iki cennette hâkim olan bitki örtüsü, yere serilmiş nebatat ve kokulu bitkilerdir. İlk iki cennette hâkim olan bitki örtüsü ise ağaçlar ve meyvelerdir. Kim onlarda canı bir şey çekerse kendisine verilir. *"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"*

"O iki cennette kaynayan iki pınar vardır. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Ayrıca onlarda her türlü meyve, hurma ve nar vardır." Âyette, önce "onlarda meyve var" denmiş, peşinden meyve cinsinden hurma ve nar zikredilmiştir. Bu, onların faziletini ve faydasını göstermek içindir. Çünkü hurma, hem meyve hem gıdadır. Nar ise hem meyve hem devadır. Bunun için bazıları hurma ile narı meyveden saymamıştır. Ebû Hanîfe de onlardan biridir. O bu âyette dayanarak demiştir ki: "Kim, 'Ben meyve yemeyeceğim' diye yemin etse, sonra nar veya hurma yese, yeminini bozmuş olmaz."

Bize göre, yemin örflere bağlıdır; bölgelerdeki değişik kullanım ve algılamalara göre yeminin durumu farklılık arzeder.

554 Begavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 7/456; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/708.

555 İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 5/235.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?" Onlardan hiçbiri inkârı kabul etmez.

"Onlarda yani içlerinde birçok köşk ve mesken barındıran bu iki cennette *huyları güzel, yüzleri güzel hanımlar vardır. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Onlar, çadırları içinde kocalarına tahsis edilmiş hûrilerdir."* Onlar, çadırları içinde kapanıp kalmış hûrilerdir. Yahut onlar, çadırları ve köşkleri içinde, gözlerini sadece kocalarına çevirmiş ve ondan başkasına bakmayan hûrilerdir.

Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, nefislerini, kalplerini ve gözlerini sadece kocalarına çevirmişlerdir."

Bu hûriler, güzel ses ve nağmeleriyle şöyle derler: "Biz, mutlu mesut kimseleriz; asla kederlenmeyiz. Biz, ebedîyiz; yok olup gitmeyiz. Biz, zevcelerimizden razıyız, asla kızmayız!"[556]

Rivayet edildiğine göre, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] şöyle demiştir: "Cennet hûrileri böyle derse, biz mümin kadınlar da dünyada onlara şöyle karşılık veririz:

'Biz namaz kılanlarız; siz ise namaz kılmadınız. Biz oruç tutanlarız; siz ise oruç tutmadınız. Biz sadaka verenleriz; siz ise sadaka vermediniz.'" Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], sonra demiştir ki: "Vallahi biz onlara galip geldik!"[557]

Onların çadırları, içi boş inciden yapılmıştır.

"O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz? Onlara, eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur. O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?"

"Cennet ehli yeşil yastıklara ve güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar." Âyette yastık manası verdiğimiz "refref", bir hadise göre, yeşil örtülerle döşenmiş bir tahttır; cennetlikler bu tahtın üzerine binerek cennette istediği yere gider.

556 Bu konudaki bir hadis için bk. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 34 (nr. 2564); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/169.

557 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/68; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/170.

Nesefî demiştir ki: "Bu âyetlerde anlatılan iki cennetin özellikleri, ilk olarak bahsedilen iki cennetten daha düşüktür. Koyu yeşil olan iki cennet, türlü meyvelerle dolu iki cennetten daha düşüktür. İçinde kaynayan iki pınar bulunan iki cennet, içinde akıp giden iki pınar bulunan cennetten daha düşüktür. İçinde meyve bulunan iki cennet, içinde her çeşit meyvelerden birer çift bulunan cennetten daha düşüktür. Hûrilerle, üzerine yaslanılan yerler de böyledir. Sonrakilerin özellikleri öncekilerden daha düşüktür."[558]

"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir." Yani O'nun ismi, bütün noksanlıklardan temiz, uzak ve yücedir. Yahut O'nun isminin hayrı çoktur. Bunda, sûre boyunca bahsedilen nimetlerin tasdik ve takriri vardır. Zü'l-celâl, azamet sahibi demektir. Yüce Allah ayrıca, dostlarına bolca ikramda bulunandır.

Denilmiştir ki: Allah Teâlâ, bu sûrede dünya nimetlerini saydıktan sonra, *"Ancak celâl ve ikram sahibi Rabb'inin zatı bâki kalır"* buyurdu. Ahiret nimetlerinin sonunda ise, *"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı çok yücedir"* buyurdu. Âyetler, bahsedilen duruma münasip oldu. Çünkü ilk âyetten önce dünyanın fâni olacağı söylendi; peşinden de Allah Teâlâ'nın bâki kaldığı ve ebedî olduğu bildirildi. Son âyetten önce ise Cenâb-ı Hak, nimet yurdu ahirette müminlere ihsan ettiği hayırları, çokça ikramları ve ebedî ihsanlarını anlattı. Bunun için onların peşinden hayır ve bereket kaynağı olan yüce isminin söylenmesi münasip oldu.

Hz. Câbir [radıyallahu anh] şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ashabına Rahmân sûresini okudu. Peşinden şöyle buyurdu: *"Ne oluyor ki sizi sükût eder vaziyette görüyorum. Bu sûreyi cinlere okuduğum zaman onlar sizden daha güzel karşılık verdiler. Onlara Allah Teâlâ'nın, 'O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?' âyetini her okuyuşumda, 'Rabbimiz, hiçbir nimetini yalanlamıyoruz; bütün hamd ve şükür sana aittir' dediler."*[559]

558 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/316.

559 Tirmizi, Tefsiru Sûre, 55 (nr. 3291); Hâkim, *Müstedrek*, 2/473; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17138-139.

Nesefî demiştir ki: "Rahmân sûresinde, *'O halde, Rabb'inizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?'* âyeti otuz bir defa tekrar edildi. Bu tekrarın sekiz tanesi, içinde Allah Teâlâ'nın eşsiz yaratışı, harika sanatı, insanların ilk yaratılışı ve ahiret halleri anlatılan âyetlerin peşinden yapıldı. Sonra, içinde cehennem ve şiddetli azapları anlatılan âyetlerin peşinden cehennemin kapıları sayısınca yedi kez tekrar edildi. Peşinden iki cennetin ve oraya girenlerin özelliklerinin anlatıldığı âyetlerde, sekiz defa tekrar edildi. Ayrıca sıfatları bu iki cennetten daha düşük olan diğer iki cennetin anlatıldığı âyetlerde de sekiz defa daha tekrar edildi. Kim bu ilk sekiz hususa iman edip gereğince amel ederse ona cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır."[560]

62-78. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mukarrebînlere (ilâhî huzurda kabul görmüş velilere) ihsan edilen iki cennetin dışında ashâbü'l-yemîn müminler için de iki cennet vardır. Bu iki cennet ruhanî, manevi cennetlerdir.

Onlar, taatteki halâvet cennetiyle, kâmil istikamet cennetidir.

Yahut güzel muamele cennetiyle, kerametlerin zuhur cennetidir.

Yahut Hakk'a münâcât cennetiyle O'na yakınlık cennetidir.

Yahut biri ruhları için hemen berzahta verilen cennettir; diğeri ise yeniden diriltildikten sonra ahirette bedenlerine verilen cennettir. Bu ikram, mukarrebîn için de geçerlidir.

Onlar, iki yeşil cennettir. Çünkü göz yeşile bakmaya daha fazla meyillidir. Aynı şekilde zâhirî ibadet ehli de ibadetlerin manevi tadını alıp onlarla kaldıklarında, genelde insanlar kendilerine hürmet ve tâzim içinde bakar; onlara ikramlarda bulunurlar. Onlar çok defa amellerinin karşılığını bu şekilde dünyada alırlar. Fenâ fillâh ve bekâ billâh halini elde etmiş bâtın ehli ise böyle değildir. Onlar insanlardan kaçtıkları, ibadetleri de genelde tefekkür ve ibret almaktan oluşup insanlara gizli kaldığı için ibadetleri bilinmez, kendilerinde ancak nuranî bir hal gözükür.

560 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/316.

O manevi cennetlerde, kaynayan iki pınar vardır. Onlarda takvanın meyvesi olan zâhirî ilimler kaynar. Şu âyet bunu göstermektedir: *"Allah'tan korun; O size ilim öğretir"* (Bakara 2/282). Çok ilim, zâhir ehline göre bir kemaldir; ancak bâtın ehli, sadece ilmin çokluğuna itibar etmez. Onlar göre asıl itibar edilen şey, ilmin amele, amelin manevi zevke dönüşmesi ve müşahedenin elde edilmesidir.

Şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Ali İmrânî [rahmetullahi aleyh] kitabında[561] demiştir ki: "Harp sanatı ve düşmanla aramızda cereyan eden şeylerin bilgisi, savaş meydanına girmeden önce öğrenilip elde edilir. Düşmanla harbe girmiş kimse ise ilimle değil işle meşgul olur."

O manevi cennetlerde güzel bir meyve vardır. Bu meyve, dinî meseleleri iyice tahkik etmek, hadis ilminde mütehassıs ve tefsir ilminde otorite olmaktır. Yahut o, muamele ilmini tahkik etmek, inanç ilimlerini derinlemesine incelemek ve kalplerin ilacı olan tasavvuf ilmine sımsıkı sarılmaktır.

O cennetlerde güzel ahlâk vardır. Bu ahlâk, faydalı ilmin meyvesidir. Onlar, sadece sefa ehlinin kalplerinde bulunur, ancak onlar için ortaya çıkar. Yahut o kalplerde öyle sırlı ilimler vardır ki onlar başkasına açılmaz. Onlara hiçbir insan ve cin ulaşmamıştır. Bu ilimlerin kapısı safi kalp sahiplerinden önce kimseye açılmamıştır.

et-Teshîl adlı eserde der ki: "Manevi ilimler, ilâhî bir lutuf ve özel bir hibe olduğu için, öncekilerden çoğunun ulaşması zor olan ilimlerin, daha sonrakilerden pek çok kimse için hazırlanıp saklanması akıldan uzak değildir."

O manevi cennetlere girenler, tefekkür ve ibretle bakışla nice manevi ilimler elde ederler. Onlar öyle ilimlerdir ki parlaklığı gözleri kamaştırır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Bir âlimin bir saat ilim üzerinde tefekkür etmesi, bir cahilin bin sene ibadet yapmasından daha hayırlıdır."[562]

---

561 Bu kitap *Kitâbü Seyyidî Ali el-Cemel* adıyla basılmıştır (Beyrut 2007).

562 Benzer bir hadis için bk. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28789.

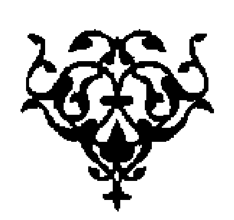
Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin ismi ne kadar yücedir. O, bu büyük nimetleri bu iki gruba ihsan buyurdu.

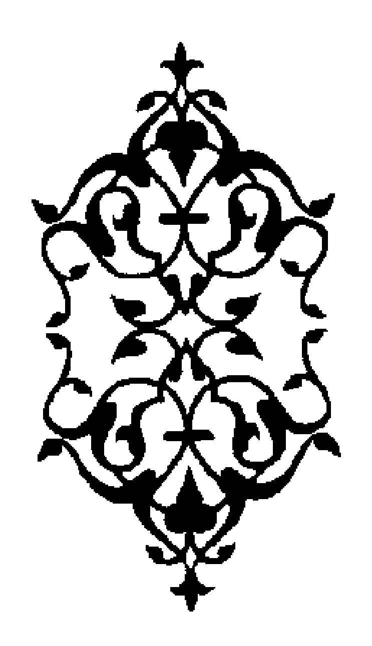
Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Bütün güç ve kuvvet, ulu ve yüce Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline, ashabına en güzel şekilde salât ve selâm eylesin.

Rahmân sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(56) VÂKIA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Vâkıa sûresi Mekke döneminde inmiştir. Doksan altı âyettir. Sûre, adını birinci âyette geçen "el-vâkıa" kelimesinden almıştır. **Vâkıa,** "gerçekleşen, meydana gelen olay" demektir. Onunla kıyamet kastedilmektedir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Vâkıa sûresi, içerik olarak Rahmân sûresi için bir tamamlama niteliğindedir. Rahmân sûresinde amel defterlerini sol tarafından alan cehennemliklerden, sâbikûn (iman ve hayırda önde olanlardan) ve amel defterlerini sağ tarafından alan cennetliklerden bahbsedildi. Bu sûrede de bu üç sınıf tekrar konu edildi. Ancak bu sûrede onların alacağı karşılığın ortaya çıkacağı günden bahsedilerek şöyle buyruldu:

بِسْــــمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُۙ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌۢ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌۙ ﴿٣﴾
اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجّاًۙ ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسّاًۙ ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَٓاءً

مُنْبَثًّا ﴿٦﴾ وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ
الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿٩﴾
وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Olacak vaka gerçekleştiği*** *(kıyamet koptuğu)* ***zaman,***

2. ***Onun gerçekleşmesini yalanlayacak kimse yoktur.***

3. ***O, kimini alçaltır, kimini yükseltir.***

4. ***Yeryüzü şiddetle sarsıldığı,***

5. ***Dağlar parça parça olduğu,***

6. ***Havada yayılmış toz haline geldiği,***

7. ***Ve siz üç sınıf olduğunuz zaman.***

8. ***Bir sınıf, ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?***

9. ***Diğer sınıf, ashâbü'l-meş'eme. Bilir misin ashâbü'l-meş'eme kimdir?***

10. ***Bir diğer sınıf ise sâbikûn, önde olanlardır.***

11. ***İşte onlar*** *(Allah'a)* ***yaklaştırılmış kimselerdir.***

12. ***Onlar, naîm cennetlerindedir.***

Tefsir

İbn Atıyye demiştir ki: "Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur: '*Kim Vâkıa sûresini okumaya devam ederse asla fakirlik görmez.*'"[563]

Hz. Osman (radıyallahu anh), Abdullah b. Mesud'u (radıyallahu anh), kendisine maddi bir şeyler vermek için çağırdı. O bunları almaya yanaşma-

563 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/2800; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/3.

dı. Kendisine, "Ailen ve çoluk çocuğun için al!" dediler. O zaman Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] şöyle dedi: "Onlar Vâkıa sûresini okuyorlar. Ben, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim: *"Kim Vâkıa sûresini okumaya devam ederse asla fakirlik görmez."*[564]

İbn Atıyye demiştir ki: "Çünkü Vâkıa sûresinde kıyamet ve insanların ahiretteki payları (alacakları karşılık ve varacakları sonuç) anlatılmaktadır. Bunun hakikatinin anlaşılması, insana öyle bir gönül zenginliği kazandırır ki onunla birlikte kalpte fakirlik bulunmaz. Kim ahireti anlarsa ona hazırlanmakla meşgul olur."[565]

Mesrûk demiştir ki: "Kim öncekilerin, cennetliklerin ve cehennemliklerin, dünyanın ve ahiretin haberlerini bilmek isterse Vâkıa sûresini okusun."[566]

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Vâkıa gerçekleştiği* yani kıyamet koptuğu *zaman ...*"

Bu, sûra ikinci üfürüş anıdır. O, muhakkak gerçekleşecek bir olay olduğu için, sanki gerçekleşmiş gibi ona "vâkıa" dendi. Sanki şöyle deniliyor: O gerçekleşmesi kaçınılmaz şey meydana geldiği zaman.

Bir işin vukuu, onun başa gelmesi demektir.

Âyette şu denilmek isteniyor: Kıyamet koptuğu zaman öyle korkunç şeyler olur ki sözle ifade edilemez.

"*Onun kopuşunu* yani kıyametin kopuş vaktini *yalanlayacak kimse yoktur.*"

Yahut önceki sûrede zikredilen şeyleri yalanlayacak kimse yoktur. Yani kıyamet koptuğu zaman, iki gruba verileceği söylenen nimetler kendilerine verilir. O vâki olduğu zaman hiç kimse Allah'a yalan söylemez. Yahut hiç kimse, dünyada yalanladığı gibi, olayı kendi içinde

564 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 6/72; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/176; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 680. Bazı rivayetlerde hadiste, *"Kim her gece Vâkıa sûresini okursa"* buyrularak onun okunma zamanı belirtilmektedir (bk. Begavi, *a.g.e.*, 8/28; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/3).

565 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/238.

566 Sa'lebî, , *a.g.e.*, 6/72.

yalanlamaz. Çünkü o gün herkes iman eder, samimi olur, hakkı tasdik eder. Bugün ise insanların çoğu yalan söyler, hakkı yalanlar.

"O, kimini alçaltır, kimini yükseltir." O olay, bazı toplulukları alçaltır, bazılarını ise yükseltir. Bu onun büyüklüğünü ve halinin korkunçluğunu ifade etmektedir. Çünkü büyük vakaların durumu böyledir.

Yahut bu âyet, o gün cehennemlik şakîlerin azap derekelerine düşüşünü ve cennetlik mesut kimselerin yüksek derecelere çıkışını açıklamaktadır. Onunla ayrıca, varlıkların şiddetle sarsılacağı, yıldızların dökülüp dağların yürütülerek yerlerinden sökülüp atılacağı da anlatılmış olmaktadır. Nitekim bu durum, devamındaki âyette şöyle açıklandı:

"Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman!" Yani yeryüzü şiddetle hareket ederek üzerindeki dağ ve bina gibi her şeyi yerle bir ettiği zaman ... İşte o zaman yüksek olan şeyler alçalır; alçak olan şeyler ise yükselir.

Yahut o zaman amel defterlerini sağ tarafından alanlar en mutlu kimselerdir. Mana şudur: Kıyamet kopup bunlar olunca, amel defterlerini sağ tarafından alanlar çok mutlu bir haldedirler. Onlara verilen mükâfat çok büyüktür. Âleme zor gelen bu şiddetli vâkıada, onların Allah katındaki dereceleri ne kadar büyüktür!

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Dağlar parça parça olduğu zaman."* Yani ufalanan kavut gibi ufalandığı zaman ... Yahut yerinden sökülüp yürütüldüğü zaman, *havada yayılan toz haline gelir."*

"Ve ey insanlar topluluğu yahut ey ümmet, *siz o zaman üç sınıf olursunuz."* İki sınıf cennette, bir sınıf ise cehennemdedir.

Katâde demiştir ki: "Âyet, kıyamet günü insanların içinde olacağı üç dereceyi dile getirmektedir; insanlar bu üç dereceden birinde olur."

Cenâb-ı Hak, sonra bu üç sınıfı açıklayarak şöyle buyurdu: "Biri, *ashâbü'l-yemîndir."* Onlar amel defterlerini sağlarından alan kimselerdir. *"Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?"* Bu ifade onların şanını yüceltmektedir. Yani bilir misin onlar, hangi güzel halde ve vasıftadır? Onlar mesut ve mutlu bir haldedirler.

"Diğeri, ashâbü'l-meş'emedir." Onlar, amel defterlerini sol tarafından alan kimselerdir. *"Bilir misin ashâbü'l-meş'eme kimdir?"* Onların hangi halde ve vasıfta olduklarını bilir misin? Onlar, en âdi ve en düşük derekelerdeki bedbaht kimselerdir.

Denilmiştir ki: Cennetlikler, sağ taraflarından tutulup cennete götürülür; cehennemlikler ise sol taraflarından yakalanıp ateşe atılır.

Sağ, bereket ve uğuru, sol ise uğursuzluğu ve hayırsızlığı ifade eder.

Kuşeyrî demiştir ki: "Ashâbü'l-meymene (cennetlikler), Hz. Âdem'in zürriyeti sulbünden çıkarıldığında sağında kalan kimselerdir. Ashâbü'l-meş'eme (cehennemlikler) ise sol tarafında kalan kimselerdir."[567]

"Bir diğeri ise *sâbikûn, önde olanlardır."* Onlar, halleri meşhur olup güzellikleri bilinen kimselerdir. Yahut onlar, dünyada hayırlarda önde olan, ahirette ise cennete önde giren kimselerdir.

Sâbikûnun kimler olduğu hakkında farklı görüşler dile getirilmiştir.

Bazıları onların, imana girmede önde giden kimseler olduğunu söylemiştir. Şöyle ki onlar, hak ortaya çıktığında hiç tereddüt etmeden ve gecikmeden hemen ona tâbi olan kimselerdir.

Bazıları onların, fazilet ve kemalatları elde etmede en önde giden kimseler olduğunu söylemiştir.

Bazıları onların, iki kıbleye (Kudüs'e ve Mekke'ye) doğru namaz kılan ilk müslümanlar olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Muhacir ve ensardan önde giden ilkler ve onlara güzelce uyan kimseler var ya, Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldu"* (Tevbe 9/100).

Bazıları onların, namaza herkesten önce giden kimseler olduğunu söylemiştir.

Bazıları onların, hayırlarda yarışan ve en önde koşan kimseler olduğunu söylemiştir.

---

567 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/87.

Kısaca onlar, nefisleriyle mücâhede ve riyâzetle Allah'a ulaşmak için yarışan ve nihayet ihsan makamı olan müşahedeye ulaşan kimselerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"İşte onlar Allah'a yaklaştırılmış kimselerdir."* Yani Allah'a ulaşmak için yarışan bu kimseler, keramet ve tâzim içinde Allah'a yaklaştırılan kimselerdir. Onlar, derece olarak peygamberlerden sonra gelir.

"Onlar, naîm cennetlerindedir." Yani onlar türlü nimetlere sahip cennetlerdedir. Mukarrebînin meskeni olan firdevs cennetine de "naîm cenneti" denmesi uygundur.

Sâbikûn sınıfı en önce konu edilmeyi hak eden kimseler iken, en sonra dile getirilmesi, onları ve sahip oldukları güzel hallerini bir arada anlatmak ve onlara ait nimetleri müstakil olarak açıklamak içindir. Onların hiçbir alanla sınırlanmadan mutlak olarak "önde gidenler" olarak tanımlanmaları, kendilerinin bütün işlerde önde olduklarını ve hepsinde büyük başarı gösterdiklerini ifade etmektedir.

1-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a yönelen kimselere hakikat açıldığında, öyle ilimler ve sırlar elde ederler ki bütün insanlar onları kavrayamaz. Hakikatin açılması, onun iç yüzünün kendilerine gözükmesi ve kalplerinde hakikat nurlarının parlamasıdır. O zaman gözlerinde kâinat fâni olur, resimler (cisimler) ve işaretler silinip gider; sadece el-Hayyü'l-kayyûm olan (bütün varlıklara hayat veren ve onları ayakta tutan) Allah, ezelde olduğu gibi bâki kalır.

Onun gerçekleşmesini yalanlayacak kimse yoktur. Onun vâki olması konusunda bir yalan yoktur. Hakikate yönelen, hakikat ehliyle birlikte olan, hak erbabı kâmil mürşide boyun eğen ve onun emrettiği her şeyi yerine getiren kimse için, hakikatin zuhurunda hiçbir şüphe yoktur. Hakikat, ona yönelen, nurlarına ulaşan ve sırlarını elde eden kimseye boyun eğer, iç yüzünü gösterir.

Yani hakikatin durumu herkes için böyledir. O, bazılarını alçaltır, bazılarını yükseltir. Hakikat ancak kendisine yönelen kimseye açılır.

Bu da nefsin karşılaştığı zorlu hallerle, şiddet ve sıkıntılarla, sürekli zikirlerle ve terbiye için yaptığı yolculuklardaki ıstıraplarla iyice sarsılıp içindeki sırrın açığa çıkmasıyla mümkündür. Onun sırrının insanda gizlenmesi, kaymağın sütte gizlenmesi gibidir. Sütten kaymağın çıkarılması için onun çalkalanması gerekmektedir.

Hakikatin zuhuru için insanın aklının da maddi bağlardan kurtulması, kötü düşüncelerden arınması ve hak karşısında tam bir mahviyete ulaşması gerekir. Akıl, irfan güneşi ile sarıldığında, nuraniyet içinde kaybolup gider; aynen güneş doğduğu zaman ayın kaybolması gibi.

Ey hakikate yönelenler, siz üç sınıf oldunuz.

Bir grup, hakikate yöneldi, fakat onun nurlarından kendilerine gözüken az bir şeyle yetindiler. Bunlar hakikate yönelen umum halktır.

Bir grup hakikate yaklaştı, ancak onun nurlarına takat getiremeyip gerisin geri döndü. Onlar, hakikatten mahrum olan kimselerdir. Yahut onlar, hakikat ilmini, ruhsat ve şehvetlerine dalmak için bir vesile yaptılar. Şeriata aykırı işlere daldılar; bir de kalkıp kendilerinin hakikat ehli olduğunu iddia ettiler. Haramların kendilerine bir zarar vermediğini söyleyenler bu gruptandır. Bunlar, kendi hallerine terkedilmiş ve zındıklığa düşmüş iken, kalkıp hak adamı olduklarını iddia eden bedbaht kimselerdir.

Bir grup ise hakikate ulaştı; onu zevk ve keşif yoluyla elde etti; fenâ fillâh ve bekâ billâh hallerini yaşadı; önce manevi sarhoşluk içine düşüp sonra sahv haline (uyanıklığa) döndü. Onlar, ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş, hayırlarda en önde giden ârifler olup dâimî olarak marifet cennetlerinde ve müşahede nimetleri içindedirler. Allah Teâlâ bizleri de onların seçkinlerinden eylesin. Âmin. Sûrenin sonunda mukarrebîn ile ashâbü'l-yemînin farkı açıklanacak inşallah.

Sâbikûnun Sayısı

Cenâb-ı Hak sonra, sâbikûn sınıfını oluşturan âriflerin öncekiler içinde çok olduğunu, fakat zaman itibariyle azaldıklarını açıklayarak şöyle buyurdu:

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَۙ (١٣) وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَۜ (١٤) عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍۙ
(١٥) مُتَّكِـِٔينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ (١٦) يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَۙ
(١٧) بِاَكْوَابٍ وَاَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍۙ (١٨) لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا
يُنْزِفُونَۙ (١٩) وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَۙ (٢٠) وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَۜ (٢١)
وَحُورٌ عِينٌۙ (٢٢) كَاَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِۚ (٢٣) جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
(٢٤) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًاۙ (٢٥) اِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا (٢٦)

13. *Onların çoğu öncekilerden,*

14. *Azı da sonrakilerdendir.*

15. *Onlar, mücevherlerle döşenmiş tahtlar üzerindedirler.*

16. *Karşılıklı yaslanmış vaziyette otururlar.*

17-18. *Ebediyen genç kalacak hizmetçiler, ellerinde şarap pınarlarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehlerle çevrelerinde dolaşırlar.*

19. *Ondan ne başları ağrır ne de akılları gider.*

20. *Onlar için ayrıca beğendikleri meyveler,*

21. *Arzu ettikleri kuş etleri,*

22-23. *Saklı inciler gibi safi ve temiz iri gözlü hûriler vardır.*

24. *Bütün bunlar onlara işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak verilir.*

25. *Orada ne boş bir söz ne de günaha sokan bir şey işitirler.*

26. *Sadece "selâm, selâm" sözünü işitirler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Onların çoğu öncekilerden, azı da sonrakilerdendir."*

Âyetin manası şudur: Ümmet-i Muhammed'in ilk nesilleri içinde sâbikûn (ilim, amel ve fazilette önde gidenler) çoktur; sonra gelenler içinde ise azdır. Bunun sebebi şudur: Bu ümmetin ilk devirlerinde hayır çoktu, nurlar ve sırlar ortaya çıkmıştı. O devirde büyük âlimler ve veliler yetişti. Sonrakiler içinde ise böyle olmadı. Son devirlerde, sâbikûn, ümmetin geneline nisbetle azdır. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisi de bu görüşü desteklemektedir:

"Asırların en hayırlısı benim asrımdır. Sonra onları (ashabımı) takip edenler gelir, sonra onların peşinden gelenler."[568]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde, âyette bahsedilenlerin hepsinin kendi ümmetinden olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur:

"Her iki grup da benim ümmetimdendir."[569]

Şu halde, bu ümmetin ilk devirlerinde hayırlarda önde giden veliler çoktu; kıyamete kadar gelecek diğer nesiller içinde ise azdır. Bu açıklama Sa'lebî'den alındı.[570]

Diğer bir görüşe göre, evvelkilerden kasıt, önceki ümmetlerdir; sonrakiler ise ümmet-i Muhammed'dir. Bu, uzak yahut yanlış bir görüştür.

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde, çok olan önceki sâbikûn ile sadece peygamberlerin kastedildiğini, onların Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile son bulduğunu, ondan sonra velilerin geldiğini, onların da her zaman sayılarının az olduğunu belirtmiştir. Celâleddin-i Mahallî, bu âyetin tefsirinde net anlaşılmayan karışık bir ifade kullanmıştır.[571] Açıklamalar için *Hâşiye*'ye bakınız.[572]

568 Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, nr. 3650; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 214, 215.

569 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/18; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/85.

570 Sa'lebî, *a.g.e.*, 6/85.

571 Mahallî'nin açıklaması için bk. Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 4/138.

572 Burada bahsedilen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v.1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

"Onlar, mücevherlerle döşenmiş tahtlar üzerindedirler."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], bu tahtların altın ile döşendiğini söylemiştir.[573] Yani onlar altın ve yaş inci çubuklardan döşenmiştir. Tahtın uzunluğu 300 zirâdır. Cennet ehli oturmak istediği zaman taht alçalır, üzerine oturunca yükselir.

"Karşılıklı yaslanmış vaziyette otururlar." Yani tahtlar üzerine kurulurlar ve ona sultanlar gibi yaslanırlar. Birbirlerine yüz yüze bakarlar; onlardan biri arkadaşına, kafasını geri çevirerek bakmaz. Bu şekilde onların hoş geçimleri, güzel ahlâkı ve safi muhabbetleri tanıtıldı.

"Ebediyen genç kalacak erkek hizmetçiler, ellerinde şarap pınarlarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehlerle çevrelerinde dolaşırlar; onlara hizmet ederler." Onlar ebediyen genç olarak kalırlar, ihtiyarlamazlar. Bazıları, âyetteki "el-muhalledûn" kelimesine, kulağına küpe takılmış manasını vererek, cennet hizmetçilerinin küpeli olduğunu söylemiştir.

Bazıları, bu hizmetçilerin, dünyadaki çocuklar olduğunu söylemiştir. Onların, mükâfat verilecek bir hayırları bulunmadığı gibi ceza verilecek bir kötülükleri de yoktur.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kâfirlerin küçük yaşta ölen çocukları, cennet sakinlerinin hizmetçileri olurlar."[574] Doğru olan görüş budur. Onlar, içlerinde, akan pınardan cennet şarapları doldurulmuş küp şeklindeki kulpsuz bardaklarla, tutacak sapı ve dökecek emziği olan ibriklerle ve dolgun kadehlerle dolaşır, hizmetlerini görürler.

"Ondan ne başları ağrır ne de akılları gider." Cennet ehlinin, içtikleri cennet şarabından başlarında bir ağrı oluşmadığı gibi, akılları başlarından gidip sarhoş da olmazlar.

"Onlar için ayrıca seçip beğendikleri meyveler vardır." Önlerine gelen meyvelerin en iyisini ve en kalitelisini kendileri seçer, onu elleriyle

573 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/8.

574 Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/219.

kopartırlar. Böyle yapmaları, koparılmış hazır meyveyi alıp yemekten daha hoş ve daha huzur vericidir.

"Onlara ayrıca *arzu ettikleri kuş etleri vardır.*" Ondan kızarmış veya pişmiş halde, nasıl istiyorlarsa o şekilde kendilerine takdim edilir.

"Orada kendileri için ayrıca *saklı inciler gibi safi ve temiz iri gözlü hûriler vardır.*"

Zeccâc demiştir ki: "Onlar, sedefinden yeni çıkmış inci gibidirler; zaman ve elden ele dolaşmak onu değiştirmemiştir."

"Onlara verilen bu nimetler, işledikleri amellere karşılık bir mükâfattır." Yani onlara, dünyada işledikleri salih amellere karşılık bu ikramlar yapılır. Cennetin kendisine girmek, sırf Allah'ın rahmetiyledir; cennetteki nimetlerin ve köşklerin çokluğu amele bağlıdır; manevi terakki ise yakîn ve marifete bağlıdır. Bu konuda değişik bilgi veren âyet ve hadisler arasında bir çelişki yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Onlar cennette ne boş* ve bâtıl *bir söz, ne de günaha sokan* ve hezeyan sayılan *bir şey işitirler. Orada sadece 'selâm, selâm' sözünü işitirler."* Yani onlar, cennette sadece birbirlerine söyledikleri "selâm, selâm" sözlerini işitirler. Bunun manası şudur: Onlar, aralarında selâmı yayarlar, bir selâmdan sonra birbirlerine tekrar selâm verirler. Yahut selâm veren ve alanlar birbirlerine verdikleri ve aldıkları selâm sözünü işitirler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13-26. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Allah Teâlâ, İslâm'ın ilk devirlerinde mukarrebîn (Allah'a yakınlık elde etmiş) zatların, âhir zamandan daha çok olduğunu haber verdi. Bu, sayı yönüyle böyledir; işin keyfiyet yönüne gelince âhir zamandaki mukarrebîn velilerin rütbesi daha büyük, ilim ve tahkik yönleri daha geniştir. Çünkü onlar, gafletin her yanı sardığı bir zamanda var güçleriyle Hakk'a ve hayra yöneldiler; dinî hassasiyetin gevşediği bir zamanda ciddiyetle kulluk yaptılar. Onlar, Allah yolunda ciddi olan çok az insan buldular ve hakikat ehli olan pek nadir kimse gördüler. İşte onların

tek başlarına hak yolunda gösterdikleri bu gayret ve çabalarına karşılık olarak Cenâb-ı Hak kendilerine, diğer insanlara vermediği bir mertebe verdi. Şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kardeşlerimi özledim!"* buyurdu. Orada bulunan ashap,

"Yâ Resûlallah, biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sordular. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Siz benim ashabımsınız; kardeşlerim, benden sonra gelen müminlerdir" buyurdu ve onların özelliklerini saydı. Sonra şöyle buyurdu:

"Onlardan birinin (İslâm'ın gariplik yaşadığı o günlerde) yaptığı bir salih ameli, sizden yetmiş kişinin ameline denktir." Ashap,

"Yâ Resûlallah, onlardan yetmiş kişinin ameline mi denktir?" diye sordular, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Hayır, sizden yetmiş kişinin ameline denktir" buyurdu. Ashap,

"Yâ Resûlallah, niçin böyle?" diye sorduklarında, Allah Resûlü [sallallahu aleyhi vesellem],

"Siz hayırda yardımcılar buldunuz; onlar ise kendilerine hayırda yardım edecek kimse bulamazlar!" buyurdu.[575]

Râvileri güvenilir olan diğer hadiste, ashâb-ı kirâm, "Yâ Resûlallah, bizden daha hayırlı kimseler var mı?" diye sordular, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"Evet, vardır; onlar sizden sonra gelen bir topluluktur. Onlar, Kur'an'ı iki kapak arasında yazılı halde buldular ve onun içindekilere iman ettiler: Ayrıca bana da görmeden iman ettiler, benim getirdiklerimi tasdik ettiler ve onlarla amel ettiler. Bu durumda onlar (Kur'an ve Sünnet'e iman etme yönüyle) sizden daha hayırlıdırlar."[576] Onların bir yönden hayırlı olması, ashaptan her yönden hayırlı olmalarını gerektirmez.

575 Aynı konuda biraz farklı bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Kebîr,* 4/23 (nr. 3540-3541); Heysemî, *ez-Zevâid,* 10/65-66.

576 Hadisin ilk kısmı için bk. Müslim, Tahâret, 39.

Cenâb-ı Hak sonra, mukarrebîn velileri işaret yoluyla şöyle tanıttı: Onlar, izzet ve inâyetle süslenmiş, ilâhî yardım ve korumayla kuşatılmış, hidayet tahtları üzerinde yerleşmişler, hidayetin hakikatine ulaşmışlar, manevi makam ve güzel ahlâkta sevgiyle birbirlerine yönelmişlerdir. Yani onlar, kalpleri ve sırlarıyla birbirlerine yönelirler, aralarında herhangi bir düşmanlık ve haset bulunmaz. Bütün kâinat onların etrafında dönüp kendilerine hizmet eder. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Sen, kâinatın sahibini müşahede etmezsen, kâinatla beraber olursun (kalbin varlıklara bağlı kalır). Kâinatın sahibini müşahede ettiğin (O'na bağlandığın) zaman ise bütün varlık seninle birlikte olur."

Mukarrebîne (ilâhî yakınlığa ulaşmış âriflere) tarikat ilmi sunulur; hakikat şarabından içirilir. Bu onların başını ağrıtmaz; çünkü o, dünya şarabı gibi değildir. Onlar, akılları başlarından gidip sarhoş da olmazlar. Onlara hakikat şarabını sunan kimse, mahir bir ârif olunca, onlar ancak içinde manevi uyanıklık ve ayıklık bulunan bir sarhoşluğa düşerler.

Onlar için tercih ettikleri şekilde müşahede lezzeti vardır. İsterlerse fikir ve nazarla, isterlerse zikir ve müzakere ile müşahede tadını elde ederler. Şeyhlerimizden biri derdi ki: "İnsanların sarhoşluğu, önlerinde hazır içkilerle olur; bizim sarhoşluğumuz ise gönlümüzdeki zikirle ve yüce sevgiliyi hatırlamakla olur."

Mukarrebîn için, canlarının çektiği tarikat ve şeriat ilimleriyle, hiç kimsenin eli değmemiş, ehli olmayandan korunmuş, saklı inciler gibi safi ve parlak hakikat ilimleri vardır. Bu onlara, Allah yolunda yaptıkları mücâhedeye ve çektikleri sıkıntılara karşılık olarak verilmiştir.

Mukarrebîn, marifet cennetlerinde hiçbir boş söz ve günah sayılacak şey işitmezler; çünkü onların ahlâkı güzeldir. Allah kendisinden razı olsun, İbnü'l-Fârız[577], ârifin güzel ahlakından şöyle bahseder:

---

577 İbnü'l-Fârız, Ebû Hafs Şerefeddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43.

"O, günahına tövbe etmiş kimsenin ahlâkını güzelleştirir; onu hiç azmi olmayan kimsenin azim ve gayret sahibi olacağı bir yola ulaştırır. O, eli hayır nedir bilmeyen kimseye ikramda bulunur. Hilim sahibi olmayan biri kendisine kin kustuğunda ona karşı halîm olur."

Gerçek sûfîlerden sadece selâm ve dua işitirsin. Tasavvufun hakikati şöyle tarif edilmiştir: Tasavvuf, şerefli bir zamanda, şerefli kimselerden ortaya çıkan şerefli ahlâktır.

Ashâbü'l-Yemînin Cennetteki Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ashâbü'l-yemînin cennetteki halinden ve sahip oldukları nimetlerden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَٓا اَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ
﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾ وَمَٓاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ
كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ اِنَّٓا
اَنْشَأْنَاهُنَّ اِنْشَٓاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَاراً ﴿٣٦﴾ عُرُباً اَتْرَاباً ﴿٣٧﴾
لِاَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ﴿٤٠﴾

27. *Ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?*

28. *Onlar, dikensiz kiraz,*

29. *Meyveleri küme küme dizili muz ağaçları,*

30. *Ve uzamış gölgeler altındadırlar.*

31. *Onlar ayrıca fışkıran su başında,*

32-33. *Tükenmeyen ve yasaklanmayan türlü meyveler içinde,*

34. *Ve yüksek döşekler üzerindedirler.*

35. *Biz o cennet kadınlarını yepyeni bir şekilde yarattık.*

36-37. ***Onları eşlerini çok seven, hep aynı yaşta bâkireler yaptık.***

38. ***Onlar, ashâbü'l-yemîn içindir.***

39. ***Ashâbü'l-yemînin birçoğu öncekilerden,***

40. ***Birçoğu da sonrakilerdendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ashâbü'l-yemîn. Bilir misin ashâbü'l-yemîn kimdir?"* Buradaki soru, onların haline hayreti ifade etmekte, hallerini övmekte ve şanlarını yüceltmektedir. Sonra, ashâbü'l-yemînin içinde bulundukları nimetler şöyle sayılmıştır:

"Onlar, dikensiz kiraz ağaçları altındadırlar."

Said b. Cübeyr demiştir ki: "Onun meyvesi, testiden daha büyüktür."[578]

Cennetin bütün meyveleri açık haldedir; hiçbir meyve kabuk içinde değildir.

Rivayet edildiğine göre, müslümanlar Tâif'te yeşillik ve meyvesi bol bir vadi gördüler. Onun kirazları hoşlarına gitti ve, "Keşke bizim için cennette böyle meyveler olsa!" dediler. Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.[579]

Ümeyye b. Ebü's-Salt, bir şiirinde cennetin özellikleri hakkında şöyle demiştir:

"Cennetlerdeki bahçeler gölgeliktir. Orada dolgun göğüslü kadınlar vardır. Kiraz ağaçları dikensizdir."[580]

"Onlar, ayrıca meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altındadırlar." Öyle ki muz, ağacın en altından en üstüne kadar sıra sıra dizildiğinden, ağacın gövdesi gözükmez.

---

578 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/188.

579 Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 8/11; Kurtubî, *a.g.e.*, 17/188.

580 Kurtubî, *a.g.e.*, 17/188; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 8/202.

el-Câmiu'l-Utbiyye adlı eserde, İmam Mâlik'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu âyette geçen meyve muzdur. Gerçekten dünyadaki muz, cennet meyvesine benzemektedir. Allah Teâlâ, cennet meyveleri hakkında, *"Onların yenmesi süreklidir"* (Ra'd 13/35) buyurmuştur. Muz da kış-yaz bütün mevsimlerde yenen bir meyvedir."

"Onlar, uzamış gölgeler altındadırlar." O gölge, ne kısalır ne de kaybolur; fecirle güneşin doğması arasındaki gölge gibidir.

"Ayrıca onlar, fışkıran subaşındadır." Onlar, kanal ve boru gibi bir şeyden akmayan, kendileri için diledikleri yerde, diledikleri şekilde, hiçbir yorgunluk olmadan yerden fışkıran su başındadırlar.

"Onlar ayrıca, dünya meyveleri gibi bazı vakitlerde kesilip *tükenmeyen,* tam tersine her zaman mevcut olan ve hiçbir şekilde alınması *yasaklanmayan* her cinsten türlü *meyveler içindedirler."*

Yahut o meyvelerin dünya bostanları gibi etrafı çevrilip girilmesine engel olunmaz.

Yahut onlar, bazı zamanlarda arkası kesilip tükenmez ve bir karşılığa bağlı olup parası verilmediği için menedilmez.

"Ve onlar, kıymeti çok *yüksek döşekler üzerindedirler."* Yahut tahtlar üzerinde yükseltilmiş döşekler üzerindedirler. Bu tahtların yüksekliği 500 senelik yoldur.[581]

Bazıları, âyetteki "döşekle", kadınların kastedildiğini söylemiştir. Kadınlar, yüksek koltuklar üzerinde yaslanmış vaziyette otururlar. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlar ve zevceleri, gölgeler altında koltuklar üzerinde yaslanmış halde otururlar." (Yâsin 36/56). Bu görüşü şu âyet desteklemektedir: *"Biz o cennet kadınlarını yepyeni bir şekilde yarattık."* Yani onları bir doğum yoluyla olmadan ilk olarak yaratırız. Bununla kastedilen cennet hûrileridir.

---

581 Bu konudaki bir hadis için bk. Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 8 (nr. 2540); Kurtubî, *a.g.e.*, 17/190.

Yahut onları, yeni bir vücuda kavuştururuz; eskimiş vücutlarını yenileriz. Buna göre onlar, dünya kadınlarıdır.[582]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Biz onları bâkireler yaptık."* Kocası ona her yaklaştığında kendisini bâkire halde bulur. *"Onlar kocalarını çok seven,* güzel, sevecen *ve hep aynı yaştadırlar."* Yaşları aynı olup hepsi otuz üç yaşındadır.[583] Kocaları da aynı yaştadır.

"Onları, *ashâbü'l-yemîn için* böyle yeniden yarattık. *Ashâbü'l-yemînin çoğu,* büyük bir çoğunluğu *öncekilerdendir;* pek *çoğu da sonrakilerdendir."*

Bunu göre sâbikûn, öncekiler içinde çoktur, sonrakiler içinde ise azdır. Ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağından alıp cennete girecekler) ise öncekiler ve sonrakiler içinde pek çoktur. Âyetin tefsirinden ortaya çıkan budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

27-40. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, âyette geçen ashâbü'l-yemîn (amel defterini sağından alıp cennete girecek olan müminler), kâinat hapishanesinde mahsur kalan, maddi dairenin dışarı çıkamayan kalpleri perdeli kimselerdir. Bunlar âbidlerin, zâhidlerin, şeriat âlimlerinin, salihlerin ve umum müminlerin oluşturduğu gruptur. Onlar, riyadan, ucbdan (nefsini ve amelini beğenmekten) arınmış, gevşeklik ve kusurdan uzak çokça salih amel işlemişlerdir. Taatlerin halâvetine (manevi tadına) ulaşmışlar ve manevi makamlardan birçoğunu elde etmişlerdir. Kendilerine kanaat verilenler, onun rahatlığı içindedirler. Kendisine rıza ve teslimiyet ihsan edilenler ise bunun hoşluğu içinde yaşarlar. Onların kalplerinde delile veya ilhama dayalı tevhid ilmi vardır. Onlar, münâcâtın halâveti, kerametlerin zuhuru, zâhirî ilimlerin çeşit ve inceliklerinin lezzetine ulaşma gibi pek çok manevi meyveler içindedirler. Onlar, amellerinin durumuna göre değişik derecelere sahiptirler.

582 Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], dünyada ihtiyar halde vefat eden mümin kadınların, ahirette yeni bir vücuda kavuşacaklarını haber vermiş ve delil olarak bu âyeti okumuştur. Tirmizi, Tefsîru Sûre, 56/5 (nr. 3296).

583 Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Cennet ehli, cennete tüysüz, bıyıkları henüz terlemeye başlamış, gözleri sürmeli ve yaşları otuz, otuz üç yaşlarında girerler"* (Tirmizî, Sıfatü'l-Cenne, 12).

Biz, daha önce de geçtiği gibi, her bir gruba yepyeni ilim ve haller ihsan ederiz; onların ilimlerinde, amellerinde veya haline uygun olarak zühdünde artış yaparız. Her sınıf kendi alanında ilerleme ve kendi mahallinde yükselme halindedir.

Biz onlara ihsan ettiğimiz ilim ve halleri hep yeni ve taze yaptık; çünkü onlar manevi olarak her yükselişte daha önce tanımadıkları yeni ilim ve hallere ulaşır. Onlar, herkesin haline, anlayışına ve zevkine uygun şeyler olup kendilerine müştaktır. Bunlar, umum olarak ashâbü'l-yemîn içindir; onlar öncekiler ve sonrakiler içinde pek çoktur.

Cehennemlik Ashâbü'ş-Şimâlin Hali

Cenâb-ı Hak sonra, cehennemlik olan ashâbü'ş-şimâlin halinden bahsederek şöyle buyurdu:

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا اَصْحَابُ الشِّمَالِ (41) ف۪ي سَمُومٍ وَحَم۪يمٍ (42)
وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ (43) لَا بَارِدٍ وَلَا كَر۪يمٍ (44) اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ
مُتْرَف۪ينَ (45) وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظ۪يمِ (46) وَكَانُوا يَقُولُونَ
اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (47) اَوَاٰبَاؤُ۬نَا الْاَوَّلُونَ (48)
قُلْ اِنَّ الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَ (49) لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (50)
ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (51) لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ (52)
فَمَالِؤُ۫نَ مِنْهَا الْبُطُونَ (53) فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَم۪يمِ (54) فَشَارِبُونَ شُرْبَ
الْه۪يمِ (55) هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدّ۪ينِ (56) نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ (57)

41. *Ashâbü'ş-şimâl. Ashâbü'ş-şimâl kimdir bilir misin?*

42-44. *Onlar, iliklerine kadar işleyen bir ateş ve kaynar su içinde; serin olmayan ve hiçbir faydası bulunmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.*

45-46. *Çünkü onlar, bundan önce bolluk içinde sefahate dalmışlardı ve büyük günah işlemekte ısrar ediyorlardı.*

47. *Diyorlardı ki: "Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, kesin yeniden diriltileceğiz öyle mi?"*

48. *"Evvelki atalarımız da diriltilecek ha!"*

49-50. *De ki: "Şüphesiz, öncekiler ve sonrakiler, belli bir günün belirlenen vaktinde mutlaka toplanacaklardır."*

51-52. *Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz.*

53. *Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.*

54. *Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.*

55. *Kanmak bilmez susamış develerin su içişi gibi içeceksiniz.*

56. *İşte bu, hesap ve ceza gününde onların ziyafetleridir.*

57. *Sizi biz yarattık. Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ashâbü'ş-şimal. Ashâbü'ş-şimâl kimdir bilir misin?"* Onlar ne uğursuz kimselerdir! Âyetteki soru, onların halinin korkunçluğunu dile getirmek içindir. Ashâbü'ş-şimâl ile ashâbü'l-meş'eme aynıdır; ikisi de amel defterini solundan veya arkasından alacak cehennemlikleri ifade eder.

"Onlar, iliklerine kadar işleyen bir ateş ve son derece *kaynar su içinde;* diğer dumanlar gibi *serin olmayan ve hiçbir faydası bulunmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar."* Yani o gölgede, altında bulunan kimseyi serinletmek ve sıcaklığın eziyetinden korumak gibi bir fayda yoktur. Bunun manası şudur: O, yakıcı ve zarar veren bir gölgedir.

"Çünkü onlar, bundan önce dünyada *bolluk içinde sefahate dalmışlardı."* Onlar, dünyada yiyecekler, içecekler, güzel meskenler, hoş makamlar gibi maddi nimetlerle keyif sürüyor ve şehvetleri peşinde koşup duruyorlardı. Bu hal onları günahlardan sakınmaktan alıkoydu ve ibret almalarına mani oldu. Âyet, onların bahsedilen azaba düşme sebebini haber vermektedir.

"Onlar ayrıca *büyük günah işlemekte ısrar* ve devam *ediyorlardı."* Bu büyük günah, şirktir. Çünkü şirk, Allah'a verilen sözleri bozmak ve yüce sultanın taatinden çıkıp başkasına yardım etmeye yönelmektir.

Âyette "günah" manasını verdiğimiz "el-hıns", yeminle pekiştirilmiş ahdi bozmaktır. Yahut o, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmektir. Şu âyet bu görüşe delil olmaktadır: *"Onlar, Allah adıyla bütün güçleriyle yemin ederek, 'Allah ölen kimseyi yeniden diriltmez' dediler"* (Nahl 16/38).

"Onlar, son derece azgınlıklarından dolayı *diyorlardı ki: Biz öldükten, toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra, yeniden diriltileceğiz öyle mi?"* Yani bizim deri, kemik ve et gibi vücut organlarımızın bir kısmı toprak, bir kısmı da çürümüş kemik olduktan sonra yeniden diriltileceğiz öyle mi? *"Evvelki atalarımız da diriltilecek ha!"*

Cenâb-ı Hak onlara şöyle cevap verdi: *"De ki: Şüphesiz, öncekiler ve sonrakiler, belli bir günün belirlenen vaktinde mutlaka toplanacaklardır."* Yani içinde sizin baba ve atalarınızın bulunduğu önceki ümmetlerle, sizin de içinde bulunduğunuz sonraki ümmetler, dünyanın yok olup kıyametin kopmasıyla ilgili tayin edilen belli günde mutlaka toplanacaklardır. O, yeniden diriltilme ve hesap günüdür.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sonra, ey haktan,* hidayetten *sapan* ve öldükten sonra dirilmeyi *yalanlayanlar! Siz mutlaka* yeniden diriltilip hesap için toplanarak peşinden cehenneme girdikten sonra, orada *bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz.* Şiddetli açlıktan dolayı *karınlarınızı ondan dolduracaksınız.* Peşinden hiç beklemeden *üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz.* Ondan, *kanmak bilmez susamış develerin su içişi gibi içeceksiniz."* Yani sizin su içişiniz normal içiş gibi olmayacak, aksine, suya kanmama hastalığına yakalanmış susuz devenin içişi gibi içeceksiniz. Özetle mana

şudur: Onlar öyle bir açlık hissederler ki bu açlık onları erimiş maden gibi içlerini yakacak zakkumdan yemeye mecbur eder. Onunla karınlarını doldurduktan sonra öyle bir susuzluk hissederler ki bu susuzluk onları bağırsaklarını parçalayacak kaynar sudan içmeye mecbur eder; ondan, suya kanmayan devenin içişi gibi içerler.

"İşte bu, hesap ve *ceza gününde onların ilk ziyafetleridir."* Yani onlar cehenneme ilk vardıklarında kendilerini karşılamak için sunulan ilk ziyafet budur. Karşılama ziyafeti bu ise cehenneme yerleştikten sonra kendilerine verilecek azap ziyafetlerinin nasıl olacağını düşünün! Bunda onlarla açıkça alay etme vardır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Sizi biz yarattık. Hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?"* Bunda, onları Allah'ın yarattığını tasdik etmeye bir teşvik vardır. Çünkü onlar, kendilerini Allah'ın yarattığını tasdik etseler de görüşleri ve gidişatları bu tasdikin gerektirdiği şeyin aksi olunca, sanki onu yalanlamış olmaktadırlar. Ya da onların öldükten sonra diriltilmeyi tasdik etmesi istenmektedir; zira onları ilk defa yaratanın ikinci kez yaratması imkânsız değildir.

41-57. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, ashâbü'ş-şimâle katılacak olan bir grup da ilâhî destekten mahrum bırakılmış âsiler ve cahillerdir. Onlar, cehalet ve Hak'tan uzaklık ateşi içindedirler. Bu ateş onların ruhlarına ve kalplerine sirayet eder. Onlar hırs, yorgunluk, endişe ve korku içindedirler. Kendilerini dünya işlerini tedbir ve tercih karanlığı kaplamıştır. Onlarda, hakka rıza ve teslimiyet sahipleri gibi bir huzur ve sükûn yoktur. Tam tersine bir uğursuzluk hâkimdir. Bu uğursuzluk onları müşahededen perdeler, kendilerini zillet, tamah ve basit hallere düşürür.

Bu kimseler, âriflere ulaşmadan önce, nefsanî hazlarıyla sefa sürmekte ve şehvetlerinin peşinde sürüklenip durmaktaydı. Onlar ayrıca bütün hataların başı olan dünya sevgisinde ısrar ve devam ediyorlardı. Ruhların, cehaletten sonra marifetle dirileceğini inkâr ediyor ve, "Biz tam manasıyla maddileşmiş, kalplerimiz kemik gibi katılaşmış

ve haktan uzak kalmışken, bu manevi ölümden sonra ruhlarımız ilim ve marifetle yeniden dirilecek öyle mi?" diyorlardı. Kısaca onlar, Allah Teâlâ'nın, cehalet ve gafletle ölmüş kalpleri ve ruhları kendileriyle dirilttiği terbiye ehli kâmil mürşidleri inkâr ediyorlardı.

Onlara de ki: Sizden böyle bu anlayışta olan öncekilerle, kıyamete kadar gelecek olan sonrakiler, bir manevi terbiyecinin sohbetine (terbiyesine) girdiklerinde, muhakkak ilâhî huzurda toplanırlar, Allah onlara belirli günde manevi makamları açar. O, manevi fetihleri için takdir edilmiş gündür.

Sonra, ey ölü ruhları ve kalpleri dirilten manevi doktorun varlığını inkâr edip yalanlayan gafiller! Siz, zakkum gibi acı cehalet ağacından, kalplerinize akıp gelen şek ve kötü düşüncelerden yemekte ve onunla karınlarınızı doldurmaktasınız. Öyle ki içinizde marifet ve yakîn nurlarına hiç yer kalmadı. Bir de bunun üzerine gazap, keyfince dünya işlerini tedbir ve nefsanî şeyleri tercih gibi yakıcı şeyleri içersiniz; öyle ki ondan gece gündüz hiç usanmazsınız. Yaptığınız ve yıktığınız her şeyde haliniz bu şekildedir. Bu, ömrü boşa harcamak ve vakti zayi etmektir.

Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yönelenleri vuslata ve kendisine kavuşmanın rahatlığına ulaştırdığı mükâfat günü, ehl-i dünyaya, dünyada çektikleri sıkıntılarından ayrı olarak verilmiş ilk cezadır.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Sizi yoktan biz yarattık. Öyle ise ruhlarınızın cehalet ve gafletle öldükten sonra, ilim ve marifetle yeniden dirileceğini tasdik etmeniz gerekmez mi? Şüphesiz, bedenleri yoktan var etmeye kadir olan Allah, ruhları da diriltmeye kadirdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâhî Kudretin Delilleri

Cenâb-ı Hak sonra, ölüleri diriltmeye kadir olduğunu gösteren delillerden bahsederek şöyle buyurdu:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ
قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ
أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ
الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ
أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ
﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي
تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ
نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي
تُورُونَ ﴿٧١﴾ ءَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ
جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

58. ***Attığınız o meniye ne dersiniz?***

59. ***Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?***

60. ***Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bizim önümüze geçilmez.***

61. ***Biz, sizin yerinize benzerlerinizi getirmeye ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmaya da güç sahibiyiz.***

62. ***Andolsun, birinci yaratılışınızı bildiniz. O halde düşünüp ibret alsanız ya!***

63. ***Ektiğinizi gördünüz mü?***

64. ***Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?***

65. ***Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde kalırdınız ve şöyle sızlanıp dururdunuz:***

66. ***"Doğrusu biz ağır borç altına girdik!"***

67. ***"Doğrusu biz her şeyden mahrumuz!"***

68. ***İçtiğiniz suya ne dersiniz?***

69. ***Onu buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?***

70. ***Dileseydik onu acı bir su yapardık. O halde şükretseniz ya!***

71. ***Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?***

72. ***Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?***

73. ***Biz onu bir ibret ve çölde konaklayanlar için istifade edecekleri bir meta yaptık.***

74. ***O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et*** *(O'nu yücelt).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Attığınız o meniye ne dersiniz?"* Yani rahimlere attığınız nutfe hakkında ne dersiniz?

"Onu siz mi yaratıyorsunuz; takdir ediyor, şekillendiriyor ve düzgün bir insan haline getiriyorsunuz, *yoksa* hiçbir sebep olmadan yoktan *yaratan biz miyiz?"*

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Bu âyetin öldükten sonra dirilmeye delil olmasını şöyle ifade edebiliriz: Meni, vücutta hazmedilen gıdaların fazlasından hâsıl olur. O, organların en uç noktalarına kadar serpiştirilmiş haldedir. Cimâ anında meninin çözülüp gelmesi hepsinden olduğu için lezzet, bütün vücuda yayılır. Sonra Allah Teâlâ, şehvet kuvvetini bütün bünyeye musallat etmiştir. Öyle ki o, bu yayılmış parçaları bir araya toplar.

Özetle deriz ki: İnsanın vücudunu oluşturan parçalar (hücreleri oluşturan besin maddeleri) önce âlemin her yanında dağılmış durumdaydı. Allah Teâlâ onları canlının bedeninde topladı. Sonra bu parçacıklar insan bedeninin her yanına dağıldı. Sonra Allah onları meni torbasında topladı. Sonra onu, fışkıran bir su halinde rahmin haznesine çıkardı (Böylece anneden ve babadan rahme gelen menideki sperm hücreleri aşılanarak, yaratılacak insanın ilk nüvesini oluşturdu). Bu dağınık parçaları bir araya toplayıp ondan canlı bir varlık yaratmaya gücü yeten Allah'ın, onlar ölümle dağıldıktan sonra, yeniden bir araya getirip tekrar yaratmaya da gücü yeter. Bu, O'nun için zor ve imkânsız değildir."

Tîbî, *"İnsanın yaratıldığı su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar"* (Târık 86/7) âyetinin tefsirini yaparken demiştir ki: "Meni, dördüncü sindirim sistemindeki artan besinlerden oluşur. Meni, vücuttan atılırken bedenin bütün cüzlerinden ayrılarak gelir. Bunun için her organın tabiatını ve özelliklerini taşır. Onun büyük kısmı dimağdan doğar. Dimağ, meniye manevi özellikleri kazandıran en büyük organdır." Diğer açıklamalar için *el-Hâşiye*'ye[584] bakınız.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Aranızda ölümü biz takdir ettik."* Yani sonsuz hikmetimize dayalı olan taksimimizin gerektirdiği şekilde her biriniz için bir ölüm vakti belirledik.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Ölümünüz, bizim istediğimiz vakitte olur. İçinizden bazısı küçük çocukken, bazısı gençken, bazısı da ihtiyarken ölür. Bu ölüm, ayrı illetlere bağlı olarak, farklı sebeplerle ve değişik zamanlarda gerçekleşir."[585]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bizim önümüze geçilmez."* Yani biz bunları yapmaktan aciz değiliz.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Biz, sizin yerinize benzerlerinizi getirmeye kadiriz."* Evet, biz buna da kadiriz. Sizi yok edip yerinize insandan benzerlerinizi getirmemizin önüne geçemezsiniz ve bu

584 Burada geçen *Hâşiye*, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

585 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/93.

konuda bizi mağlup edemezsiniz. Bu değiştirme ya bizzat vücutla veya özellik bakımından olur.

"Ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmaya da güç sahibiyiz." Sizi değiştirdikten sonra, sizi hiç bilmediğiniz bir sûrette yaratmaya da kadiriz.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Sizi maymunlar ve domuzlar yapmaya kadiriz."

Âyetin manası şudur: Biz her iki işi birlikte yapmaya da kadiriz. Yani sizin benzerinizi yarattığımız gibi, size benzemeyen şekilde de yaratırız; durum böyleyken sizi öldükten sonra yeniden yaratmaktan nasıl aciz kalırız!

Bu değiştirme vasıflarda da olabilir. Buna göre mana şudur: Biz, sizin şu anda sahip olduğunuz vasıfları değiştirip sizi hiç bilmediğiniz vasıflarda yaratmaya da güç sahibiyiz.

"Andolsun, birinci yaratılışınızı bildiniz." Yani Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] yaratılışını ve fıtratını bildiniz. Yahut önce nutfe, sonra alaka, sonra bir et parçası olma şeklinde gerçekleşen yaratılışınızı bildiniz.

"O halde düşünseniz ya!" Düşünüp de bütün bunları yapanın, sizi öldükten sonra tekrar diriltmeye gücünün yeteceğini bilseydiniz ya!

Cenâb-ı Hak, yoktan var etme nimetini söyledikten sonra, insanlara imdat ve yardım nimetinden bahsederek buyurdu ki:

"Ektiğinizi gördünüz mü?" Yani toprağı işleyip içine attığınız tohumu gördünüz mü? Onun halini ve seyrini hiç düşündünüz mü?

"Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?" Onu siz mi yerden bitirip çıkarıyorsunuz, yoksa biz mi?

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Meyveyi veya bitkiyi, 'Ben bitirdim' demeyin; 'Ben ektim' deyin."*[586]

586 Taberi, *Câmiü'l-Beyân*, 22/348; Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/197; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/138.

"Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde kalırdınız." Arazinizde gördüğünüz güzel halin peşinden karşılaştığınız bu kötü halden dolayı hayretler içinde kalırdınız.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onun için çektiğiniz yorgunluk ve yaptığınız masraflara pişman olurdunuz. Yahut başınıza bu musibetin gelmesine sebep olan günahları işlediğinize pişman olurdunuz ve şöyle sızlanıp dururdunuz:

"Doğrusu biz ağır borç altına girdik!" Bu araziye yaptığımız harcamaların ağır borcu altına girdik.

Yahut yiyeceğimiz zayi olduğu için bizler mahvolduk.

"Doğrusu biz her şeyden mahrumuz!" Haddi aşıp isyan etmemizin uğursuzluğu sebebiyle rızkımızdan mahrum bırakıldık. Asıl mahrum, rızkı engellenen kimsedir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], onun, rızkı kendisinden uzaklaşan kimse olduğunu söylemiştir.

"İçtiğiniz suya ne dersiniz?" Yani içmeye uygun halde gökten indirilen tatlı su üzerinde hiç düşündünüz mü? *"Onu* beyaz *buluttan siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?"* Beyaz buluttan inen su en tatlı olanıdır. Yahut onunla bütün bulutlardan inen su kastedilmiştir. Onu kudretimizle biz indirdik, yerin içinde biz depoladık, sonra onu çeşme ve nehirlerle biz çıkarttık.

"Dileseydik onu, içilmesi mümkün olmayan *acı bir su yapardık. O halde şükretseniz ya!"* Bu, bütün nimetlere şükretmeye bir teşviktir.

"Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?" İki ağacı birbirine sürterek çıkarttığınız ateşe ne dersiniz? Araplar iki ağaç dalını alıp birini diğerinin üzerine sürterek ateş elde ediyorlardı. Üstteki ağaca "zend", alttakine ise "zende" ismini veriyorlar, zendi erkek, zendeyi dişi kabul ediyorlardı. Onlar, "merh" ve "afar" denen iki cins ağaçtı.

"Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?" Yani birbirine sürterek ateş çıkarttığınız merh ve afar denen çakmak ağaçlarını yoktan siz mi yarattınız, yoksa onu kudretimizle ilk olarak yaratan biz miyiz?

Âyette, "yaratmak" (halk) yerine, eşsiz bir sanat olarak ilk defa ortaya koyma manasına gelen "inşa etmek" tabiri kullanılmıştır. Bu, yüce Allah'ın sonsuz kudretini ve hikmetini ifade etmektedir. Çünkü ateş elde edilen o ağaçlarda, içinde az çok ateş bulunan diğer ağaçlardan çok ayrı ve farklı özellikler vardır. Bunun için şöyle denilmiştir: "Her ağaçta ateş bulunur fakat bu konuda 'merh' ile 'afar' meşhur."

Şu âyette de ruh üfürmek yerine "inşa etmek" tabiri kullanılmıştır: *"Sonra onu (maddi yönü şekillenmiş insanı), diğer bir yaratılışla inşa ettik (kendisine ruh verdik)"* (Mü'minûn 23/14). Bu kullanımın hikmeti de aynıdır.

Cenâb-ı Hak sonra ateşin faydalarını açıklayarak şöyle buyurdu: *"Biz onu bir ibret ve çölde konaklayanlar için istifade edecekleri bir meta yaptık."* Yani onu, cehennem ateşini hatırlatan bir sebep yaptık ki ona bakıp kendilerine vaat edilen cehennem ateşini hatırlasınlar ve onun nasıl şiddetli bir azap olduğunu anlasınlar. Yahut onu cehennem ateşi için bir hatırlatma ve onun numunesi yaptık. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Yakmakta olduğunuz şu ateşin harareti, cehennemin hararetinin yetmişte biri kadardır."[587]

Âyete şu mana da verilmiştir: Biz onu, öldükten sonra dirilme konusunda basiretleri açacak ve onlara gerçeği idrak ettirecek bir sebep yaptık. Zira yaş bir ağaçtan ateşin çıkarılmasından daha harika bir şey yoktur. Yeşil ağaçtan yakıcı ateş çıkaran kudret, ölüleri tekrar diriltmeye kadirdir.

Bu ateş, özellikle çölde yolculuk yapan ve ıssız yerlerde konaklayan kimseler için çok faydalı bir metadır. Çünkü yerleşim merkezlerine yakın yerlerde konaklayanlar ağaçtan ateş çıkarmaya pek mecbur kalmazlar.

Bu âyetlerde önce yoktan var edilme nimeti zikredildi. Sonra insanın hayatını destekleyen yemek nimeti söylendi. Ardından içecek nimetinden ve yemeğin içinde karıştırılan su ile onu pişiren ateş nimetinden bahse-

587 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, nr. 3265; Müslim, Sıfatü'l-Cenne, 30.

dildi. Zira yemek ancak bunlardan sonra yenir. Dünyadaki ilâhî kanuna göre beden hayatta olduğu sürece yemek ve içmekten uzak kalamaz.

Cenâb-ı Hak, birliğinin ve kudretinin delillerini saydıktan sonra, zatının, kendisine yakışmayan hallerden uzak tutulmasını emretti. Çünkü akıl, yüce yaratıcısının varlığını idrak edince, O'nun hakikatini idrak etmeye yönelir ve o tarafa yükselir; çoğu zaman O'nu yaratılmış varlıklara benzetir yahut O'nun maddi bir cisme sahip olduğunu düşünür veya bütün sıfatlarını inkâr eder. Hak Teâlâ bunun için şöyle buyurdu:

"O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et." Yani ey Allah'ın âyetlerini işiten ve O'na delil arayan kimse, Rabb'ini zatına layık olmayan şeylerden uzak tut ve O'nu yücelt. Adını yücelt demek, zatını yücelt demektir. Yani Rabb'inin ismini zikrederek zatını bütün noksan ve kusurlu sıfatlardan tenzih et; uzak tutup yücelt. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

58-74. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Bu âyetlerde, seyrü sülûk ehline işaret yollu deniyor ki: Ey müridlere manevi terbiye veren şeyhler! Müridlerin kalplerine attığınız irade (hakkı talep) tohumuna baktınız mı? Onu, onların kalplerinde siz mi yaratıyorsunuz da onda irade filizleniyor, muhabbet ağacı yeşerip büyüyor ve marifet meyvesi veriyor? Yoksa bunları onların kalplerinde biz mi yaratıyoruz?

Biz aranızda ölümü takdir ettik. Sizden bazısı maddi olarak ölür, bazısı da vuslattan önce manevi olarak ölür. Bir kısmınız ise vuslattan sonra ölür. Manevi ölüm, manevi seyirden geri dönmektir. Bu da ancak vuslattan (Cenâb-ı Hakk'a kavuşmadan) önce olur.

Bizim önümüze geçilemez, yaptığımıza engel olunamaz. Biz, sizin benzerlerinizi yaratmaya ve vasıflarınızı değiştirmeye güç sahibiyiz. Şüphesiz, kalpler Allah'ın elindedir. Biz sizi, ilk olarak cehalet ve Hak'tan uzaklık gibi bilmediğiniz halde yarattık. Siz, manevi terbiye veren Allah dostlarıyla karşılaşmadan önce gaflet ve tembellik halinizdeki ilk yaratılışını yakından bildiniz. Şimdi düşünüp ibret alarak kavuştuğunuz manevi uyanma ve marifet nimetine şükretmeniz gerekmez mi?

Kalp toprağına ektiğiniz salih amelleri, manevi halleri, mücâhede ve riyâzetleri hiç düşündünüz mü? Onları, kalplerinizde yetiştirip büyüten, sizden kabul edilecek kıvama ve meyvelerini toplayacağınız hale getiren siz misiniz yoksa biz miyiz? Eğer biz dileseydik onları boşa çıkarır ve reddeder, hepsini toz duman ederdik. O zaman siz, onların meyvelerini toplayamadığınız için çektiğiniz meşakkatlere pişman olur ve şöyle derdiniz: Biz, büyük bir borca ve yük altına girdik; çünkü biz amel bakımından fakir hale düştük, bütün amellerimizi kaybettik. Daha doğrusu biz, mücâhede ve taatlerimizin meyvelerinden (güzel sonuçlarından) mahrum kaldık.

İçtiğiniz suya baktınız mı? O, kalpleri dirilten hayat suyudur. Onu şeyhlerinizin vasıtasıyla içersiniz. Kuş, yavrusunu beslediği gibi, şeyh de müridin ruhunu manevi gıdalarla besler. Böylece müridin ruhu dirilir, maddi âlemden uzaklaşır; yüce Mevlâ'ya yönelir. Kalplerin ve ruhların hayatı olan bu suyu, hidayet ve inâyet bulutundan siz mi indiriyorsunuz yoksa biz mi? Eğer biz dileseydik o suyu acılaştırırdık; o zaman ruh, içtikten sonra onu geri atar yahut içmekten çekinirdi. Birinci hal, manevi yola giren fakat kaderin kendilerini desteklemediği kimselere aittir. Bu kimseler, bir gemiye binip yola çıktıktan sonra, seferi yarıda kesip geri dönen kimseye benzer. İkinci hal ise marifet rızıklarından mahrum bırakılan tâliplere aittir.

Bu nimetlere şükretseydiniz ya! Çünkü Allah sizi ilâhî ezelî aşk şarabını içmeye muvaffak etti. Ondan içmeye devam ettiniz, nihayet manen sarhoş oldunuz ve sonra sahv haline (manevi ayıklığa) ulaştınız; o aşk ile ruhlarınız ve bedenleriniz hayat buldu.

İçinizde yaktığınız şehvet ateşine bakmaz mısınız? Onun ağacını yani tabii hislere ve heveslere bağlı nefsi yaratan siz misiniz yoksa biz miyiz? Aslında biz bu şehvet ateşini sizin için bir düşünme ve uyanma vesilesi yaptık. Yani Mevlâ'sına sığınması için sahibini uyaran bir ikaz yaptık.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, sürekli kendisine yönelmen için senin nefsini harekete geçirdi."

Biz onu, manevi seyir halindekiler için faydalanacakları bir sebep yaptık. Çünkü nefisle yapacakları cihadla manevi seyirleri geçekleşir; onu tasfiye ederek (kötü vasıflarından arındırarak) kemalatı elde ederler ve ondan fâni olarak Hakk'a vuslata ererler.

Şeyhlerimizin şeyhi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye, müridlerinden biri nefsinden şikâyet edince, hazret şöyle demiştir: "Bana gelince, ben nefsimden şikâyet etmiyorum. Allah benim adıma nefsime hayır mükâfat versin; ben bütün kazancımı onun sayesinde (onunla mücâhede ederek) elde ettim."

İmam Kuşeyrî, *"Tutuşturduğunuz ateşe bakmaz mısınız?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyet, Hakk'ı seven sadık birinin seyrü sülûkünde kalbini Hakk'ı taleple yakıp tutuşturan muhabbet ateşine işaret etmektedir. Bu ateşin ağacı, ilâhî inâyettir. Ârif Ebü'l-Hasan el-Mansûr'un [kuddise sırruhû], kendisine muhabbetin hakikati sorulduğunda verdiği şu cevap bunu gösteriyor: 'Muhabbet, ebedî ilâhî inâyettir. Eğer o olmasaydı sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin!'

Biz o muhabbet ateşini, kendisiyle Hakk'ın yoluna sülûke ulaşsınlar diye beşerî nefisler için bir uyarı ve sevenlerin ruhları için bir meta yani gıda yaptık. Hak âşıkları ilâhî muhabbet sayesinde günlerce yiyip içmeden durabilirler. Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî, Ebû Akîl el-Mağribî ve halleri güzel sâliklerden pek çoğu gibi."[588]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O halde, yüce Rabb'inin adını tesbih et"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, kuluna yüce zatını tenzih etmesini emretti; bunu nefsiyle değil, Rabb'iyle yapmasını istedi." Baklî sonra demiştir ki: "İsim ve müsemma birdir. Âyetin manası şudur: Beni, benimle takdis et (her türlü kusur ve noksanlıktan yüce tut); çünkü ben, beni nefsinle veya benden başkasıyla yüceltmenden daha ulu ve yüceyim. *'Yüce Rabb'inin ismini tesbih et'* âyetinin işaretine bakmıyor musun? Bunun manası şudur: O'nun şanı, yaratılmış bir varlığın, zatını hakkı ile övmesinden ve vasfetmesinden yücedir; varlıkların buna gücü yetmez."[589]

---

588 Kuşeyrî'nin bu açıklamaları *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde mevcut değildir; onun, *et-Teysîr fi İlmi't-Tefsîr* adlı diğer tefsirinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

589 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/386.

Kur'an'a Temiz Olanlar Dokunur

Cenâb-ı Hak, öldükten sonra dirilme ve gayba dair diğer haberlerle indirilen Kur'an'ın hak olduğuna yemin ederek şöyle buyurdu:

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِۙ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌۙ ﴿٧٦﴾ اِنَّهُ
لَقُرْاٰنٌ كَرِيمٌۙ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍۙ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَۜ
﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ اَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَۙ ﴿٨١﴾
وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

75. *Yıldızların yerlerine yemin ederim,*

76. *Eğer bilirseniz bu, gerçekten büyük bir yemindir.*

77. *Şüphesiz o, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır.*

78. *O, korunmuş bir kitaptadır.*

79. *Ona, temiz olanlardan başkası el süremez.*

80. *O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir.*

81. *Şimdi siz, bu sözü mü küçümsüyorsunuz?*

82. *Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı karşılık veriyorsunuz?*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yıldızların* düşüş ve batış *yerlerine yemin ederim.*" Âyette özellikle yıldızların batış yerine yemin edilmiştir, çünkü onların batışıyla izleri kaybolmakta ve bunda hiç değişime uğramayan, daima aynı hal ve sıfatta olan yüce yaratıcının varlığına bir delil bulunmaktadır.

Yahut yıldızların batma vakti, gece teheccüd namazına kalkanların Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakardıkları, üzerlerine ilâhî rahmet ve rızanın indiği zamanlar olduğundan o vakte yemin edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, *"Eğer bilirseniz bu, gerçekten büyük bir yemindir"* buyurarak onun büyüklüğünü ifade etti.

Bu yeminin peşinden şöyle buyruldu: *"Şüphesiz o, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır."* Yani o, güzel ahlâkın ve ilâhî rızanın kaynağıdır.

Yahut o, bütün hayır ve faydaları içinde toplayan bir kitaptır; çünkü o, dünya ve ahiretin saadetiyle ilgili mühim ilimlerin asıllarını içermektedir.

Yahut o, Allah katında şerefli bir kitaptır.

Mana şudur: Eğer bilirseniz bu, bir yemindir fakat siz onun hakikatini bilmiyorsunuz.

Yahut şayet siz bunu bilseydiniz, onu yüceltirdiniz.

Yahut eğer siz bunu bilseydiniz onun gereği ile amel ederdiniz.

"O, korunmuş bir kitaptadır." Yani o, mukarrebîn meleklerin dışındaki kimselerden korunmuş, onlardan başkasının muttali olmadığı levh-i mahfûzda yazılı ve korunan bir kitaptır.

"Ona, temiz olanlardan başkası el süremez." Âyette "o" ile kastedilen ya levh-i mahfûzdur ya da Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Kastedilen levh-i mahfûz olunca, mana şöyle olur: Ona ancak bütün cismanî kirlerden tertemiz ve günahlardan uzak olan melekler dokunabilir.

Kastedilen Kur'ân-ı Kerîm olunca, mana şöyle olur: Ona insanlardan ancak temiz olanların dokunması uygundur. Kur'an'la kastedilen, onda yazılan âyetlerdir.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Eğer korunan kitabın, meleklerin elindeki kitap olduğunu söylersek, temiz olanlarla kastedilenler meleklerdir. Çünkü onlar günah ve ayıplardan temizdirler. Şayet korunan

kitabın, insanların elindeki kitap olduğunu söylersek, temiz olanlarla kastedilenlerin müslümanlar olması muhtemeldir; zira onlar, küfürden temizdirler. Yahut onunla, büyük hadesten temiz olanlar kastedilmiştir. Büyük hades, cünüplük ve hayızdır. Bu durumda temizlik, boy abdesti almaktır. Yahut onunla, küçük hadesten temiz olanlar kastedilmiştir. Buna göre temizlik, abdest almaktır.

'Ona el süremez' ifadesi, haber olduğu gibi nehiy olması da muhtemeldir. Bazıları onun nehiy olmasını yani âyetin, 'ona el sürmesinler' anlamına alınmasını kabul etmemiştir. Ancak, onun nehiy olması uygundur. Yahut o, nehiy manasına gelen bir haberdir. Buna göre mana şudur: Ona, temiz olanların dışındakilerin el sürmesi uygun değildir. Yani bu kitabın hakkı budur; vâkıada aksini yapanlar olsa da.

Fakihler, âyetteki ihtimallere göre, mushafa yani Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin câiz olduğu kimseler hakkında farklı görüşlere sahiptir. Bütün fakihler, kâfirlerin Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmasının câiz olmadığı konusunda görüş birliği içindedir. Kâfirlerin dışındakiler hakkında da değişik görüşler söylenmiştir.

Bazıları, cünübün, hayız halindeki kadının ve küçük abdest gereken kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin câiz olmadığını söylemiştir. Bu, İmam Mâlik ve ona tâbi olanların görüşüdür. Onlar, ayrıca bu kimselerin Kur'ân-ı Kerîm'i bir askı veya örtü içinde taşımasını da menetmiştir.[590] Onların delili bu âyettir. Onlara göre âyetteki temiz olanlarla, büyük ve küçük hadesten (cünüplük, hayız ve küçük abdestsizlikten) temizlik kastedilmiştir. İmam Mâlik, *el-Muvatta'* adlı eserinde, bu âyeti görüşüne delil yapmıştır.[591]

Bu görüşe sahip olanların delillerinden biri de Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Amr b. Hizâm'a yazdığı şu yazıdır: *'Kur'an'a sadece temiz olanlar dokunsun!'*[592]

---

590 İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, bunda bir sakınca olmadığını söylemiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/205.

591 Mâlik, *Muvatta'*, Kur'ân, 1.

592 Mâlik, *Muvatta'*, Kur'ân, 1; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18892; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/204.

İkinci görüş sahiplerine göre, Kur'ân-ı Kerîm'e cünübün, hayızlının ve abdesti olmayan kimsenin el sürmesi câizdir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in ve Zâhirîler'in görüşüdür. Onlar, *"Ona ancak temiz olanlar dokunur"* âyetindeki temiz olanlarla müslümanların veya meleklerin kastedildiğini söylemişlerdir.

Üçüncü görüş sahipleri ise Kur'ân-ı Kerîm'e cünüp olanın el süremeyeceğini, fakat ona abdestsiz kimsenin el sürmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş sahipleri, âyetteki temiz olanlarla, cünüplükten temiz olanların kastedildiğini, abdesti olmayanların temiz sınıfına girdiğini ve dolayısıyla onların Kur'ân-ı Kerîm'e el sürmesinin ve onu abdestsiz olarak taşımasının câiz olduğunu söylemişlerdir.

İmam Mâlik, Kur'ân-ı Kerîm'i yeni öğrenen küçük çocukların onu abdestsiz olarak taşımasına ruhsat vermiştir. Çünkü onlardan sürekli abdestli olmalarını istemek kendilerine meşakkat verir.

Âlimler, cünüp kimsenin Kur'ân-ı Kerîm'i el sürmeden yüzünden veya ezber okuması konusunda da farklı görüşler dile getirmişledir. İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe, cünüp kimsenin Kur'ân-ı Kerîm okumasının her hâlükârda yasak olduğunu söylemiştir. Zâhirîler ise buna cevaz vermiştir. İmam Mâlik, Allah'a sığınma, dua ve benzeri durumlar için kısa âyetlerin okunmasının câiz olduğunu söylemiştir.

Âlimler, hayız ve nifas halindeki kadınların ezberlerinden Kur'ân-ı Kerîm okumaları konusunda da farklı görüşler söylemiştir. İmam Mâlik'ten bu konuda gelen 'câizdir' ve 'câiz değildir' şeklinde iki görüş vardır. Bazıları, bu durumdakiler için az âyetle çok âyet arasında ayırım yapmış; az âyetin okunmasına müsaade ederken çok âyetin okunmasını yasaklamıştır."[593]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hayız ve nifas halindeki kadınların ezberden Kur'an okumaları mutlak olarak câizdir; Kur'an'dan az veya çok, her âyeti okuyabilirler.

---

593 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 2/339-340.

Kevâşî, İbn Atâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "Okunan âyetlerin gizli işaretlerini ancak sırrını kâinattan (gönlünü mâsivadan ve mâsiyetten) temizleyenler anlar."[594]

Buhârî'de, *"O'na ancak temiz olanlar dokunur"* âyeti hakkında şu açıklama yapılmıştır: Kur'an'ın manevi tadını ve faydasını ancak ona iman edenler bulur. Onu hakkıyla ancak kâmil mümin taşır. Bunu şu âyetin işaretinden anlıyoruz: *"Kendilerine Tevrat'ın ilmi yüklenip de onunla amel etmeyenlerin durumu, kitaplar taşıyan merkebin durumu gibidir"* (Cum'a 62/5).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir."* Bu, Kur'an için zikredilen dördüncü sıfattır.[595] Yani o, âlemlerin Rabb'i katından indirilmiştir.

"Şimdi siz, bu sözü mü Kur'an'ı mı *küçümsüyorsunuz?"* Yani onu hafife mi alıyorsunuz? Hafife alıp da ona ciddi olarak yönelerek destek vermiyorsunuz ha!

İbn Atıyye demiştir ki: "İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir: 'Âyetin metninde geçen müdâhene (gevşeklik göstermek ve yağcılık yapmak), helâl olmayan şeylerde müsamaha göstermek ve göz yummaktır. Müdârât (idare etmek ise), helâl olan işlerde müsamaha göstermektir."[596]

"Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı karşılık veriyorsunuz?" Yani size verilen rızkın şükrünü, onu yalanlayarak mı yerine getiriyorsunuz. Şükrün yerine yalanlamayı mı koyuyorsunuz? Hz. Ali'den [radıyallahu anh] bu manada bir okuyuş rivayet edilmiştir. O, Hz. Peygamber'den de [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet edilmiştir. Mana şudur: Siz, Kur'an nimetine şükrünüzü onu yalanlayarak mı yerine getiriyorsunuz?

Bir rivayete göre bu âyet, yağan yağmurun bulutlara nisbet edilmesi (yağmuru yağdıranın bulutlar olduğunun söylenmesi) üzerine inmiştir. Buna göre mana şudur: Siz, Allah'ın size buluttan verdiği yağmur nimetine şükrü, onun Allah'tan olduğunu yalanlayıp yağmuru yıldızlara

---

594 İbn Atâ'nın sözü için ayrıca bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/388.

595 Önceki âyetlerde geçen diğer üç özellik ise şunlardır: 1. O, şan ve şeref sahibi bir Kur'an'dır. 2. Korunmuş bir kitaptadır. 3. Ona, temiz olanlardan başkası el süremez.

596 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/252.

nisbet ederek ve, "Bu yıldız sayesinde yağmura kavuştuk!" diyerek mi yerine getiriyorsunuz? Burada yasaklanan şey, yağmurun yağmasında yıldızların tesirine inanmaktır, yoksa onları ve bulutları yağmurun bir alameti olarak görmek değildir. Bazıları, şirke düşülmesini engellemek için yağmurun yağmasında Allah Teâlâ'nın dışında diğer varlıkların etkisinin düşünülmesinin mutlak olarak yasaklandığını söylemiştir. İbn Rüşd'ün, Sahnûn'a nisbet ettiği görüşünden anlaşılan da budur. Bu mesele ihtilaflıdır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Yıldızlardan bahsedildiğinde dilinizi tutun (şirke düşürecek şeyler konuşmayın)."*[597]

Bazıları bu konuda ayrım ve açıklama yaparak demiştir ki: Kötü fiiller, varlıklara nisbet edilerek söylenebilir. Şu hadis bunu göstermektedir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] aya işaret ederek, *"Bunun şerrinden Allah'a sığının. Şüphesiz, karanlık çöktüğü zaman şerrinden sığınılacak gâsık budur"*[598] buyurdu.

Güzel işlere gelince, onların yüce Allah'a ait olduğunu söylemek gereklidir; edep budur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

75-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre, yıldızların batış yerleri âriflerin sırlarıdır. Çünkü o sır denizlerinde Allah'ın dışındaki her şey batar; aklî ve naklî ilim yıldızları ve delile dayalı tevhid kamerleri onda kaybolup gider. Zira âriflerin kalplerinde irfan güneşi doğunca, artık yıldızların ve ayın ışığından bir eser kalmaz. Bana ait bir kaside-i ayniyyede şöyle demiştim:

"Bizim için gündüzün güneşi ortaya çıktı; güneş doğunca yıldızın ışığından bir şey kalmaz."

Şeyhlerimizin şeyhi Seyyid Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki: "On dört ilim öğrenmiştim; hakikat ilmini öğrendiğimde (Kur'an ve Sünnet hariç) hiçbirine ihtiyacım kalmadı." Yani hakikat ilmi onların yerine bana yetti.

---

597 İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, nr. 2490; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 615.

598 Tirmizî, nr. 3366; Ahmed, *Müsned*, 6/61; Hâkim, *Müstedrek*, 2/540.

Kul, müşahede haline ulaşarak marifetullah hazinesini elde edince, ruhu başka şeye iltifat etmez. Yüce Allah'ı bulan, neyi kaybetmiştir? O'na ulaşan neden mahrum kalmıştır?

Bu, "Müşahede sahibinden marifetullahın dışındaki ilimler yok olup gider" demek değildir; tam tersine ârif, bu marifetle birlikte zâhirî ilimlere dönünce, onları daha geniş ve daha detaylı olarak bulur. Fakat onun sahip olduğu marifetullah öyle bir ilimdir ki (zaruri olanlar hariç) onun dışındakilerle meşgul olmak, boş işlerle uğraşmak sayılır. Nitekim İmam Gazâlî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye bu konuda şöyle demiştir: "Sen boş işlerle uğraştığın zamanlarda yani bir kâmil şeyhle buluşmadan önce yakın arkadaştın!"

Âyette, yıldızların batış yerine yapılan yemin için, "O büyük bir yemindir" buyruldu. Evet, işaret ehline göre de Allah katında Hakk'a vâsıl olanların kalplerinden ve âriflerin sırlarından daha büyük bir şey yoktur. Çünkü o kalpler Hak Teâlâ'yı ilim ve tecelli olarak içine almıştır. Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Beni yerim ve göğüm içine almadı; mümin kulumun kalbi içine aldı."[599]

Şu halde bu yemin çok büyüktür. Kendisiyle yemin edilen şeyler daha büyüktür. Üzerine yemin edilen şey ise en büyük olup o, Kur'ân-ı Kerîm'dir.

Cüneyd-i Bağdâdî, *"Ona ancak temiz olanlar dokunur"* âyeti hakkında demiştir ki: "Ona ancak, sırlarını Allah'ın dışındaki şeylerden temizlemiş olan ârifibillâh zatlar dokunur." Yani, onun taze hakikatlerine ve ince işaretlerine ancak manevi kir ve ağyardan temizlenmiş kalpler ulaşabilir; o da âriflerin kalpleridir. O Kur'an, âlemlerin Rabb'i tarafından peygamberlerin efendisine indirilmiştir. Sonra onun ârif halifelerinin kalpleri onun sırlarından bolca almıştır. Siz bu sözü mü hafife alıyorsunuz?

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Siz, böyle bir hak kelâmı kabulde gevşeklik gösteriyor, bu tür hakikatlerden ve inceliklerden dolayı hayrette mi kalıyorsunuz?"

---

599 Sehâvi, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 988; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2256.

Buradaki uyarı ve kınamadan, işaret ilmini hafife alan, onu inkâr eden ve onu incelemekten yüz çeviren kimselere de bir pay vardır. Onlara sanki şöyle deniyor: Siz, âriflerin kalpleri vasıtasıyla ortaya çıkarılıp önünüze sunulan bu manevi ilimlere, onları yalanlayarak ve onlara sahip olanları inkâr ederek mi şükrediyorsunuz? Bu ilimlerin şükrü böyle mi olur?

Ölüm Anında İnsanların Hali

Cenâb-ı Hak sonra, ölüm geldiğinde insanların nasıl aciz kaldıklarını belirterek şöyle buyurdu:

فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَۙ (٨٣) وَاَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَۙ (٨٤) وَنَحْنُ
اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (٨٥) فَلَوْلَٓا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَۙ
(٨٦) تَرْجِعُونَهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٨٧) فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ
(٨٨) فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ (٨٩) وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ
الْيَمِينِۙ (٩٠) فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ (٩١) وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ
الْمُكَذِّبِينَ الضَّٓالِّينَۙ (٩٢) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍۙ (٩٣) وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ
(٩٤) اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِۚ (٩٥) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٩٦)

83. *Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize!*

84. *O zaman siz bakıp durursunuz.*

85. *Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.*

86-87. *Eğer hesaba çekilmeyecekseniz ve doğru söylüyorsanız, onu geri döndürsenize!*

88. *Şayet ölen kimse Allah'a yakın kılınmışlardan ise,*

89. *Ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır.*

90. *Eğer o, amel defterini sağından alan cennetliklerden ise,*

91. *Ona, "Sana amel defterini sağından alan cennetliklerden selâm var!" denir.*

92. *Ama ölen kimse haktan sapan yalancılardan ise,*

93. *Ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.*

94. *Bir de cehenneme atılma vardır.*

95. *Şüphesiz bu, kesin gerçektir.*

96. *Öyleyse yüce Rabb'inin adını tesbih et.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak, önce Kur'an'ı yalanlayanları kınadı. Bu kınama, *"Sizi biz yarattık, hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?"* âyetiyle yapıldı. Sonra bütün insanların yiyecekleri, içecekleri ve diğer geçim vesileleriyle kendisinin hükmü ve emri altında olduklarını bildirdi. Peşinden onların ölüm karşısında nasıl aciz kaldıklarını belirterek şöyle buyurdu:

"Ölüm anında, *ruh boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize!* Ey ölen kimsenin etrafında bulunanlar, *o zaman siz,* ölen kimsenin içine düştüğü sıkıntılı hale *bakıp durursunuz."*

"Biz ona ilim, kudret ve ihata olarak *sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz.* Çünkü siz onun halinden ancak ölümün şiddetinden müşahede ettiğinizi biliyorsunuz; ölümün hakikatini, nasıl gerçekleştiğini ve sebeplerini bilmiyorsunuz. Ayrıca siz, onun yaşadığı şeylerden hiçbirini gidermeye güç yetiremezsiniz. Onun bütün halleri bizim bilgimiz dahilinde ve kontrolümüz altındadır. Fakat siz, bizim işlerimizin nasıl icra edildiğini bilmediğinizden bunu göremez ve idrak edemezsiz.

"Eğer hesaba çekilmeyecekseniz ve doğru söylüyorsanız, onu geri döndürsenize!" Yani siz, kendinizin Allah'ın hükmü ve kudreti altında olduğunuzu düşünmüyor ve bu iddianızda samimi iseniz, boğaza gelen ruhu cesede geri çevirin!

Mana şudur: Ey kâfirler, siz sürekli inkâr içindesiniz. Size bir kitap indirdiğimde, "Bu, bir sihir ve iftira" diyorsunuz. Size doğru söyleyen bir peygamber gönderdiğimde, "Bu, bir sihirbaz ve yalancı" diyorsunuz. Size hayat veren bir yağmur indirdiğimde, "Bu falan yıldızla bize gelen bir şeydir" diyerek maddi sebepleri yaratıcı olarak görüp beni inkâr ediyorsunuz. Eğer bu inancınızda hak üzere olduğunuzu düşünüyorsanız, ayrıca benim hayat veren, öldüren, yoktan var eden ve tekrar yaratan sıfatlarımı inkârda haklı iseniz ve benim hükmüm altında olmadığınızı iddia ediyorsanız, o halde boğaza gelmiş ruhu bedene niçin geri çevirmiyorsunuz? Onun bedenden çıkmasına mani olsanız ya!

Cenâb-ı Hak, devamındaki âyetlerde ölümden sonra ruhların berzah âlemindeki hallerinden bahsederek şöyle buyurdu:

"Şayet ölen kimse, Allah'a yakın kılınmış kimselerden ise ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır." Yani ölen kimse, sûrenin başında bahsedilen üç grup içinde sâbikûndan Allah'a yakın kılınmış kimselerden ise ona bu nimetler vardır. Cenâb-ı Hak onları, sûrenin başında sâbikûn olarak nitelendirdikten sonra bu âyette en yüce vasıflarıyla tanıttı. Bu, Allah Teâlâ'ya son derece yakın olmadır. Sâbikûn (iman ve hayırlarda önde olanlar), mukarrebîn kimselerdir. Onlar, yüce Allah'ı müşahede yoluyla tanıyan ve Allah'ın zatında fâni olmuş âriflerdir. Şu hadis-i şerif onların halini anlatmaktadır:

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Her halleriyle tekten olanlar öne geçtiler"* buyurdu. Kendisine,

"Yâ Resûlallah, onlar kimlerdir?" diye sorulunca, Allah Resûlü,

"Onlar, kendilerini kaybedecek şekilde Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Zikir onların üzerindeki (günah) ağırlıklarını hafifletti; kıyamet gününde ilâhî huzura yükleri hafif olarak geldiler"[600] buyurdu. Sâbikûn, bütün benlikleriyle Allah'ın zikrine dalmış kimselerdir. Öyle ki zikir onların etine ve kanına işlemiş ve böylece Cenâb-ı Hakk'a yakınlık elde etmişlerdir.

600 bk. Müslim, Zikir, 4; Tirmizî, Daavât, 128 (nr. 3596); Ahmed, *Müsned*, 2/323.

Onlar için bir rahatlık vardır. Yani onların ruhları için dünyanın sıkıntı ve kederlerinden bir rahatlık ve maddi âlemin darlığından ruhlar âleminin genişliğine geçiş vardır. Gerçi bu durum onlar için ölümden önce de gerçekleşmiştir, fakat ölümden sonra onun meydanı daha geniş olur.

Yahut onlar için, kendilerine tahsis edilmiş bir rahmet vardır.

Yahut onların üzerine esen hoş bir nesim vardır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] âyette geçen "ravhun" kelimesini, "rûhun" şeklinde de okumuştur.[601] Buna göre mana şudur: Onlar için yeni bir hayat ve dâimî yaşam vardır.

Yahut mana şudur: Ona, içinde ölüm olmayan dâimî hoş bir hayat vardır.

Ayrıca onların ruhları için hoş bir rızık vardır. Bundan kasıt, ruhların ilim ve sırlardan olan rızkıdır. Yahut onların bedenleri için hoş bir rızık vardır. Çünkü onların ruhları, cennette sahibinin bedeninin şekline girerek uçar ve cennetin meyvelerinden yer, nehirlerinden içer. Bu durum, şehidlerle ilgili hadiste dile getirilmiştir. Sıddıklar, şehidlerden daha üstündür.

Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Onlar için cennet vardır. Yahut kokladıkları reyhan (hoş bir koku) vardır.

Ebü'l-Âliye demiştir ki: "Mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerden) biri dünyadan ayrılırken kendisine cennetin reyhanlarından bir dal verilir, onu koklar; sonra ruhu kabzedilir."[602]

Onlar için ayrıca naîm cenneti vardır; berzah âleminde ruhu o cennette sefa sürer. Tekrar dirildikten sonra ise cesedi ruhuyla birlikte o cennette keyif sürer. Bu, ruhların tekrar dirilmeden önce cennete gireceğini gösteriyor. Bu durum, şehidlere ve sıddıklara hastır.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Eğer o, amel defterini sağından alan cennetliklerden ise ona, 'Sana amel defterini sağından alan cennet-*

---

601 Ebû Davud, Huruf, nr. 3991; Tirmizî, Kırâât, nr. 2938.

602 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/26; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/210.

liklerden selâm var!' denir." Yani, "Ey amel defterini sağından alan cennetlik kimse, sana cennetlik kardeşlerinden selâm var; yani sana selâm ediyorlar" denir. Ruha kabirde sual sorulduktan sonra, ruh tanıdığı ruhların yanına yükseltilir; önceden giden ruhlar onu karşılarlar, kendisine selâm verirler ve dünya zindanından kurtulduğu için onu kutlarlar.

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Ey Muhammed, senin için ashâbü'l-yemînden (amel defterini sağından alan cennetliklerden) selâmet vardır; sen onlarda ancak selâmet görürsün.

"Ama ölen kimse haktan sapan yalancılardan ise ..." Onlar, sûrenin başında geçen ve haklarında, *"Sonra siz, ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz"* denilen üçüncü sınıftır.

"Ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır." Ona ilk olarak sunulacak kaynar bir su vardır; onu içer.

"Bir de cehenneme atılma ve içindeki türlü azaplara katlanma *vardır."* Bu, kâfirin, ölümüyle birlikte cehenneme girdiğini gösteriyor. Bazıları âyete şu manayı vermiştir: Ona kabirde cehennemin sıcaklığı ve dumanı vardır. Âyetin berzah âlemine has olmayıp berzahı ve sonrasını kapsaması da muhtemeldir.

İnsanlar, ruhların berzah âlemindeki durumu hakkında değişik görüşler söylemiştir. Bizim hadis ve haberlerden ortaya çıkarttığımız sonuç şudur:

Mukarrebîn olan sıddıkların ruhları cisimlerinin sûretlerine girer, cennetlerde ve diğer yerlerde diledikleri yere giderler.

Şehidlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarına girer ve cennette istediği yere gider. Onların ruhları dünyada bedenlerinde mahpus olduğu için, berzahta kuşların kursaklarında tutulurlar. Ârifler ise böyle değildir. Onların fikirleri melekût ve ceberût âleminde serbestçe dolaştığı için, öldükten sonra ruhları da serbest olur.

Haklarında azap tahakkuk etmeyen iyilik sahibi salihlerin ve diğer müminlerin ruhları ise berzahta farklı yerlerde bulunurlar. Onlardan

bazıları sidretü'l-müntehâ ağacının gölgesi altında bulunur. Bir kısmı ise dünyadaki amelleri ölçüsünde göklerde değişik makamlarda bulunur. Her sınıf, kendi grubuyla birlikte toplanır. Âlimler kendi sınıflarıyla toplanır. Kur'an ehli kendi sınıflarıyla toplanır. Aynı şekilde salihler ve veliler de kendi sınıflarıyla toplanır. Dünyaya dalanlar, azaptan kurtuldukları zaman, ruhları uykuya dalmış kimse gibi olurlar; yeniden dirilme için sûra üfürülmesiyle uyanana kadar günlerin nasıl geçtiğini bilmezler. Bu konuda Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], zina edenlerin, faiz yiyenlerin ve diğerlerinin durumu hakkında gördüğü rüyayı düşün. Hadis Buhârî'de nakledilmiştir.

İbn Hacer der ki: "Müminlerin ruhları, illiyyînde, kâfirlerin ruhları ise siccîn denen azap derekelerindedir. Her ruhun, kabirdeki cesediyle manevi bir bağlantısı vardır. Bu, dünya hayatındaki irtibata benzemez. Ona en çok benzeyen durum, uyuyan kimsenin halidir. Ruhun kabirdeki bedenle bağlantısı uyuyan kimsenin haalinden daha kuvvetli olsa da durumu anlamak için en iyi örnek uyuyan kimsenin halidir. Bu izahla, ruhların yerlerinin "illiyyîn" veya "siccîn" olduğunu bildiren haberlerle, İbn Abdülberr'in naklettiği, "Ruhlar, kabirlerinin içindedir" görüşünün arası bulunmuş olur. Bununla birlikte ruhlara tasarruf izni verilir; ruh illiyyîndeki veya siccîndeki yerine gider. Ölü, bir kabirden diğerine nakledilince, bu irtibat devam eder. Ölünün âzaları parçalanınca da ruhun onlarla bağlantısı devam eder."[603]

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinde demiştir ki: "Mümin Rabb'ine geldiğinde Allah Teâlâ onu, bir huzur, hoş nimet ve elçi melekleri diliyle müjdeyle karşılar. Bu müjde şu âyette geçmektedir:

"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra istikamet üzere gidenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin'" (Fussılet 41/30). Sonra emredilir, onun için kabrine yatak ve örtü serilir, kabri kokulanır. Bu durum şu âyette zikredilmektedir: *"Kim salih amel işlerse, kendileri için (cennette) yer hazırlarlar"* (Rûm 30/44). Ayrıca yattığı yer nurla aydınlatılır, kıyamete kadar ona şerefli me-

603 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/613. Müfessirimizin alıntısı, İbn Hacer'in değişik yerlerdeki açıklamalarından oluşmaktadır. Biz, bütün olarak ifade ettik (mütercim).

lekler arkadaşlık edip şenlik olurlar. Sonunda Allah Teâlâ onu, cennette kendisi için hazırladığı menziline gönderir."[604]

Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinin 70. aslında der ki:

Allah Teâlâ şehidleri kendisine hemen kavuşturur; onları sûra üfürülmeden önce diriltir; cennet sakinleriyle doğrudan konuştuğu gibi şehidlerle konuşur. Bu derece, sıddıklar hariç, şehidlerden aşağı mertebede olanlara verilmez. Sıddıklar bu dereceye en layık olanlardır; çünkü onlar bütün ömürleri boyunca nefislerini (canlarını ve mallarını) Allah yolunda feda etmişlerdir. Şehidler ise Allah'ın taatinde nefislerini bir saat feda ettiler. Bundan, şehidlerin kendilerinden aşağı derecede olanlara karşı özel bir hayata sahip oldukları ortaya çıktı. Bu özel hayata sıddık, şehidden daha layıktır."[605]

Özetle: Bazı ruhlar berzahta dolaşır ve dünyadakilerin hallerine bakar. Bazı ruhlar arşın altındadır. Bazı ruhlar, dünyada Allah için gösterdiği çaba ve gayret ölçüsünde cennetlerde dilediği yere uçarak gider. Bazıları, serbest bırakılıp bedenine gönderilir, onu ziyaret eder. Bazıları, ruhu kabzedilenleri karşılar.

Selmân-ı Fârisî [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kâmil müminlerin ruhları, gökle yer arasında istediği yere gider; Allah Teâlâ onu cesedine geri çevirene kadar dolaşır. Bu ruhlar bedenlerine döndüklerinde dirilerin hallerini bilirler. Onların yanına dünyadakilerden bir ölü gelince onun etrafını sarıp kendisine dünyadan haber sorarlar."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu yetkiye sahip olan ruhlar, âriflerin ruhlarıdır; onların derecesinden altta olanların ruhlarına bu imkân verilmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bir haberde denilmiştir ki: Ârif vefat edince ruhuna, "İstediğin yerde dolaş" denir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "*Şüphesiz, bu* sûrede anlatılanlar *kesin gerçektir.*" Yani yakînen sabit olan şeylerdir. Yahut onlar, yakîn olan doğru haberdir.

604 Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/181-182.

605 Hakîm-i Tirmizî, *a.g.e.*, 1/239-240.

"Öyleyse yüce Rabb'inin adını tesbih et." Şüphesiz, bu sûrede anlatılanlar, O'nu şanına layık olmayan şeylerden yüce ve uzak tutmayı gerektirmektedir. Bu şeylerden biri de şirk ve O'nun hakkı ifade eden âyetlerini yalanmaktır.

83-96. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer kul mukarrebînden (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerden) ise onun için visal huzuru, cemal nimeti ve kemal cenneti vardır.

Yahut onun için geniş rahmet, özel nimet ve bekâ cenneti vardır.

Yahut onun için fenâ fillâh halinin huzuru, bekâ billâh halinin hoşluğu ve ebedî terakki cenneti vardır.

Yahut onun kalbi için Allah ile ünsiyetin huzuru, ruhu için kudsî kokular ve nefsi için firdevs cenneti vardır.

Eğer o, ashâbü'l-yemînden ise ey Muhammed, ashâbü'l-yemînden sana selâm var! Onlar sana selâm verirler, sana kavuşma iştiyakı ile yanarlar, sana gelmenin ve sohbetine girmenin hoşluğu içinde yaşarlar.

Özetle, mukarrebînden olan ârifin rahatı, nimeti ve kavuşması Rabb'iyledir. Ashâbü'l-yemînden olan müminin ise iştiyakı Allah'ın resûlünedir, rahatı ve nimete ulaşması onun sohbeti ve yakınlığı iledir.

Mukarrebînden olan ârif, Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olmuştur; ashâbü'l-yemînden olan mümin ise O'nun resûlü insanların efendisi Hz. Muhammed'de [sallallahu aleyhi vesellem] fânidir. Cenâb-ı Hakk'ın zatında fâni olanlar, mukarrebîndir yani ilâhî huzurda özel yakınlık etmiş âriflerdir. Hz. Peygamber'de [sallallahu aleyhi vesellem] fâni olanlar ise ashâbü'l-yemîndir.

Özetle âyette şöyle deniyor: Eğer o mukarrebînden ise o benim içindir; ben ona karşılık olarak huzur, hoş nimet ve naîm cennetini veririm. Şayet o, ashâbü'l-yemînden ise ey Muhammed, o sana teslim edilmiştir; o cennetliktir. Bunlar, şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Hâşiyesi*'nde yaptığı açıklamaların özetidir.

İmam Gazâlî, *İhyâ*'da özetle der ki: "Mukarrebînden olan ârif için yüce melike vuslat saadeti vardır. Ashâbü'l-yemînden olan mümin için ise kurtuluş vardır. Mümin sâliktir (Cenâb-ı Hakk'a seyir halindedir); ârif ise vâsıldır (Cenâb-ı Hakk'a kavuşmuştur). Allah'tan yüz çeviren kâfir için ise cehennem vardır. Bu konudaki bütün haberler, ârifibillâh zatlara göre yakîn derecesinde haktır. Çünkü onlar, bütün bunları müşahede ile idrak etmiştir."

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde, bazı açıklamalar yaptıktan sonra demiştir ki: "Mukarrebînden olan ârifler, her şeye en yakın olan yüce Mevlâ'yı müşahede ettiklerinden dolayı, bütün korkulardan yana rahatlık içinde ve yüce habîbin yakınlığından dolayı her türlü sıkıntıdan güvendedirler. Ashâbü'l-yemîn de bu hallerden güvendedir."

Nesefî demiştir ki: Rivayet edildiğine göre Osman b. Affân [radıyallahu anh], ölüm hastalığında olan Abdullah b. Mesud'u [radıyallahu anh] ziyaret için yanına geldi. Ona,

"Şikâyetin nedir?" diye sordu; İbn Mesud,

"Günahlarım!" dedi. Hz. Osman,

"Neyi arzuluyorsun?" diye sordu. İbn Mesud,

"Rabbim'in rahmetini" dedi. Bir rivayette, "Rabbim'in hükmettiği şeyi istiyorum!" dedi. Hz. Osman,

"Bir doktor çağırmadın mı?" diye sordu; İbn Mesud,

"Beni doktor (yüce Allah) hasta etti" dedi. Hz. Osman,

"Senin için bir ihsanda bulunmamızı ister misin?" diye sordu. İbn Mesud,

"Ona ihtiyacım yok" dedi. Hz. Osman,

"Senin ihtiyacın yoksa kızlarına verirsin" dedi. İbn Mesud,

"Onların da ihtiyacı yoktur; ben onlara her gece Vâkıa sûresini okumalarını emrettim. Çünkü ben Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu işittim: *"Kim her gece Vâkıa sûresini okursa o asla fakirlik çekmez."* [60[illegible]]

60[illegible] İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 680; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/176.

Kamer, Rahmân ve Vâkıa sûrelerinde "Allah" ism-i şerifi geçmemektedir.[607]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bütün güç ve kuvvet yüce ve ulu Allah'a aittir.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekliyle salât ve selâm eylesin.

Vâkıa sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

607 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/327.

(57) HADÎD SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Hadîd sûresi Medine döneminde inmiştir. Ancak onda Mekke'de inen bazı âyetler mevcuttur. Hadîd sûresi yirmi dokuz âyettir. Sûre, adını 25. âyette geçen "el-hadîd" kelimesinden almıştır. **Hadîd** "demir" demektir.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Cenâb-ı Hak önceki sûrenin sonunda, *"Rabb'ini yüce ismiyle tesbih et"* (Vâkıa 56/96) buyurdu. Bu sûrenin başında da, *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir"* buyruldu. Bunun manası şudur: Göklerdeki ve yerdeki varlıklara uyarak Rabb'ini tesbih et; şüphesiz, onlarda bulunanlar O'nu tesbih etmektedir.

Seâlibî demiştir ki: "Önceki âyet, Rabb'ini yüce ismiyle tesbih et, anlamına gelmektedir. O tesbih, bu sûrenin başındaki, *'O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır"* âyetidir. Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam), Hadîd sûresinin ilk altı âyetinde mevcuttur.'"[608]

---

608 Seâlibî, *Cevâhirü'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/292-293.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾ هُوَ
الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذ۪ي
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۜ
يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا
يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٤﴾
لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِۜ وَهُوَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. *Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir.*

2. *Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O, diriltir, öldürür. O, her şeye kadirdir.*

3. *O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir ve Bâtın'dır.*[609] *O, her şeyi hakkıyla bilendir.*

609 Allah'ın Evvel ve Âhir olması, varlığının bir başlangıcı ve sonu olmaması demektir. Allah'ın Zâhir ve Bâtın olması ise O'nun varlığının, varlığına delalet eden delillerle açık olması, bununla birlikte gözle görülememesi ve akılların, yüce zatının mahiyetini kavrayamaması demektir.

4. O, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yarattı, sonra arşa[610] istivâ etti. O, yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

5. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülür.

6. O, geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O, göğüslerin gizlediğini (kalplerde olanı) bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir."* Yani göklerde ve yerde bulunan melekler, cinler, insanlar ve cansızlar, hal diliyle ve sözlü olarak Allah'ı tesbih etmekte; O'nu yüceliğine layık olmayan inanç, iş ve amelden yüce ve uzak tutmaktadırlar. Şüphesiz, kâinattaki bütün varlıklar, yoktan var ediliş ve ortaya çıkışıyla yüce yaratıcının varlığına delil olmaktadır. O yaratıcı ki varlığı zaruridir, bütün kemal sıfatların sahibidir, her türlü noksanlıktan münezzehtir. *"O'nu tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur"* (İsrâ 17/44) âyetiyle kastedilen budur.

"O, Azîz'dir; yüce zatını inadına tesbih etmeyenlerin cezasını verir; *Hakîm'dir,* emrine teslim olarak yüce zatını tesbih edenlerin mükâfatını vermede hikmet sahibidir."

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur." Yani göklerde, yerde ve ikisinde bulunan varlıklarda bütün tasarruf O'na aittir. O, dilediği gibi var eder, yok eder ve diğer tasarruflarda bulunur.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ mülkünü, insanların anlayış derecesine göre anlattı. Yoksa O'nun mülkü yanında göklerin ve yerin hangi büyüklüğünden bahsedilir? Gökler ve yerler, O'nun mülkü yanında bir hardal tanesinden daha küçük kalır. Cenâb-ı Hak, insanların, gördükleri şeyin üstünde ve ötesindeki şeyleri idrakten aciz olduklarını bildiği için, göklerin ve yerin mülkünün, sonsuz kudretine ait bir mülk olduğunu belirtti. O öyle bir kudrettir ki Allah bir şeyi

610 Arş, kudret ve hâkimiyet tahtı, sınırsız kudret makamı demektir.

var etmek istediği zaman ona, 'ol' der, o da ilâhî kudretle oluverir. O'nun iradesinin bir sonu olmadığı gibi, kudretinin de nihayeti yoktur."[611]

"O, diriltir ve öldürür." O, ölüleri diriltir; dirileri öldürür. *"O, her şeye kadirdir."* Diriltmek ve öldürmek de bu şeylerin içindedir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakmaz.

"O *Evvel'dir;* her şeyden önce var olandır. *Âhir'dir;* her şey yok olduktan sonra varlığı devam edendir. *Zâhir'dir;* her şeyde zuhur edendir (bütün kâinatta kudretiyle tecelli edendir). *Bâtın'dır;* her şeyde zuhur ettikten sonra, zatını gözlerden gizleyendir." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allahım, Evvel sensin, senden önce hiçbir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra hiçbir şey yoktur. Zâhir sensin, senin üzerinde (sana hüküm verecek ve hükmüne mani olacak) hiçbir şey yoktur. Bâtın sensin, senin önünde hiçbir şey yoktur." [612]

Şerefeddin-i Tîbî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] açıklamasına göre yüce Allah'ın Zâhir isminin manası, her şeye galip gelen, hiçbir şeye mağlup olmayan, bütün kâinatta galip ve hâkim olarak tasarrufta bulunan demektir. Çünkü O'nun üzerinde kendisine mani olacak hiç kimse yoktur. Bâtın isminin manası ise, O'ndan başka kendisine sığınılacak hiç kimse yoktur; O, kendisine sığınanları korur."

Âyetlerin tasavvufî işaretlerinde -inşallah- bu isimlerin açıklaması ve meselenin tahkiki gelecektir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O, her şeyi hakkıyla bilendir."* Açık-gizli hiçbir şey O'nun ilminden uzak kalamaz.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, gökleri ve yeri,* dünya günleriyle *altı günde yarattı."* Eğer, onları bir anda yaratmayı isteseydi, şüphesiz yapardı. Fakat onları altı günde yarattı, bu sayı yaratılışta asıl oldu ve Allah bununla kullara teenniyi (acele etmeden iş yapmayı) öğretti.

---

611 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/390.

612 Müslim, Zikir, 61.

"Sonra arşa istivâ etti." Arşı rahmetiyle sardı, kudretiyle hükmü altına aldı. Böylece arş ve içindekiler, zatının sırlarının azameti içinde kayboldu.

"O, yere gireni bilir." Yere giren taneyi, yağmur damlasını ve yerde bulunan hazineleri bilir. *"Oradan çıkanı,* bitki ve diğer şeyleri de *bilir. O, gökten ineni,* melekleri ve yağmur damlalarını bilir. O aynı zamanda meleklerden, ölenlerden ve amellerden *oraya yükseleni de bilir. Siz nerede olsanız, O,* ilim, kudret ve zatının ihatasıyla *sizinle beraberdir."*

İbn Atıyye, Allah'ın kullarıyla beraberliğinin ilmiyle olduğu konusunda âlimlerin ittifakı olduğunu ileri sürmüştür. Onun âlimlerle kastı, zâhir ilim ehli ise bu doğrudur; batın ehline gelince, onlar, bunun aksinde ittifak etmişlerdir. Açıklama için âyetin tasavvufî işaretlerine bakınız.

"Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir." O, herkese ameline göre karşılık verir.

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülür."* Yani bütün işler, müstakil ve ortak olarak başkasına değil, sadece O'na döndürülür.

"O, geceyi gündüze katar." Geceden noksanlaştırıp gündüze ekleyerek gündüzü uzatır. *"Gündüzü de geceye katar."* Aynı şekilde gündüzden de noksanlaştırarak geceyi uzatır. *"O, göğüslerin gizlediğini bilir."* Yani kalpte gizlenip ondan ayrılmayan vesvese ve kötü düşünceler dahil her şeyi bilir. Allah Teâlâ, kâfirlerin organlarıyla yapıp ortaya koydukları bütün amelleri bildiğini belirttikten sonra, içlerinde gizledikleri niyetlerini ve kötü düşüncelerini de bildiğini belirtti.

Yahut Cenâb-ı Hak, onların kalplerinin iyi ve kötü olarak gizlediği her şeyin hakikatini bilir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

1-6. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tesbihin kelime manası "yüzmek"tir. Âriflerin kalpleri zat denizinde ve sıfatların tecelli dalgaları içinde yüzer; sonra kulluk vazifelerini ve

ibadet görevlerini yerine getirmek için yeryüzü sahiline geri dönerler. Göktekiler ve yerdekiler, farkında olsunlar veya olmasınlar, zat denizinde (Cenâb-ı Hakk'ın zâtî tecellileri içinde) yüzmekte ve ona dalmış durumdadırlar. Fakat onların hepsi, Zât-ı Bârî'nin birliği yanında silinip gitmekte, ortada kendilerine ait bir varlık kalmamaktadır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette, Allah Teâlâ tenzih edilmekte yani bütün kusurlardan ve noksan sıfatlardan yüce ve uzak tutulmaktadır. Bu tenzih, Allah ism-i şerifiyle yapılmıştır. Bu ism-i şerif, göklerde ve yerde, küllî ve cüz'î olarak, gizli ve açık tecelli eden bütün cemal ve celâl isimlerini ve sıfatlarını içinde toplamaktadır. Şunu bil ki zâtî tecellilerin feleği, ilâhî sıfatların semasıdır. Sıfatların feleği ise zatın tecellileri için bir yer hükmündedir. Aynı şekilde ilâhî sıfatların feleği, ilâhî isimlerin seması hükmündedir. İsimlerin feleği de sıfatların yeri hükmündedir. Bütün gökler ve yerler, Allah'ın yüce isminin zuhur yeri yani tecelli mahallidir. Söylediğimiz gibi, yüce Allah, tafsil makamında bütün varlıklar tarafından tesbih edilmektedir; cem' makamında[613] ise asıl tesbih eden (zatını yücelten) kendisidir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kuşeyrî'nin, "Zâtî tecellilerin feleği, ilâhî sıfatların semasıdır" sözüyle kastettiği şudur: Yüce zatın, aslî latif sırları, kendisiyle tecelli ettiği sıfatların nurları için bir tavan hükmündedir. Sıfatların nurları, bu sırlar için bir yer hükmündedir. Aynı şekilde sıfatların nurları, isimlerin yeri için bir tavan hükmündedir. İsimler de sıfatların seması için bir yer hükmündedir. Kuşeyrî, açıklamasına şunu da ekleseydi güzel olurdu: İsimlerin feleği, eserler (yaratılan şeyler) için bir semadır. Eser de isimlerin seması için bir yerdir. Demek ki her makam, altı için bir sema; üstü için bir yer gibidir. Buna göre eserler, isimlerin seması için bir yer hükmündedir. İsimler, sıfatlar için, sıfatlar da zat için

613 Tafsil makamına "fark makamı" da denir. Fark, Cenâb-ı Hak'la birlikte diğer varlıkları da müşahede etmektir. Cem' ise her şeyde Hakk'ı müşahede etmek, âlemde gerçek varlık, hakiki fâil, asıl sebep, tek sahip olarak sadece Allah'ı görmektir. Cem' ehli, yüce Allah'ta fâni olan kimsedir. Fark şeriat, cem' hakikattir. Fark ve cem' hallerinin ikisi de gereklidir. Biri olmadan diğeri noksan ve tehlikelidir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196-198; Sühreverdî, *Avârif*, 62. Bölüm; Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377; İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf*, s. 58).

bir yer hükmündedir. O'nun eserlerinin varlığı isimlerinin varlığına delil olmaktadır. Aynı şekilde, isimlerin varlığı sıfatlarının varlığına, sıfatların varlığı da zatının varlığına delil olmaktadır. Bu, terakki (varlık âleminde manevi yükselme) makamıdır; terakkiden sonra varlık âlemine geri dönüş ise aksi yönden olmaktadır; yani zattan sıfatlara, sıfatlardan isimlere, isimlerden eserlere intikal edilmektedir. Konuyla ilgili açıklamalar için İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserine bakınız.

Allah, rubûbiyyetinin künhünün bilinmesinden yücedir; zuhurundan sonra gizlemesinde de sonsuz hikmet sahibidir.

Ruhların ve bedenlerin mülkü Allah'a aittir.

Yahut yukarıda geçtiği gibi, ilâhî zat, sıfatlar ve isimlerin felekleriyle, onların arzının feleği Allah'a aittir.

Allah, velilerinin kalplerini marifetiyle diriltir; düşmanlarının kalplerini ise yüce zatını tanımaktan cahil bırakarak öldürür.

Yahut Allah, kalpleri kendisini tanıtarak diriltir; nefisleri ise kötü arzularından temizleyip uzaklaştırarak öldürür. O, diriltme, öldürme ve diğer işlerin hepsine kadirdir.

O, başlangıcı olmayan Evvel'dir; nihayeti bulunmayan Âhir'dir. O, Zâhir'dir; O'nunla birlikte (kendisine ait bir vücutla) zâhir olan hiç kimse yoktur. O, zuhur halinde gizli olandır (Zuhurunun şiddetinden gözlerden gizlidir). Yahut O, tecellileriyle zâhirdir (varlığı açıktır). Tecellilerinin üzerine yaydığı ululuk perdesiyle gizlidir.

Yahut O, kudretiyle zâhir, hikmetiyle bâtındır.

Yahut O, kendisini tanıtmak açısından zâhirdir; zatının nasıl ve nice olduğu konusunda bâtındır (gizlidir). Kısaca O, gizliliğinde zâhir, zuhurunda gizlidir. O, ortaya koyduğu şeylerde gizlenmiştir; içinde gizlendiği şeylerde de varlığı açıkça gözükmektedir.

Yüce Allah'ın "ez-Zâhir" ismi, varlıkların (hakikatinin) gizlenmesini, kendisine ait varlığının yok olmasını ve ilâhî nurlar içinde kaybolmasını gerektirmektedir. Çünkü, O'nunla birlikte zâhir olan hiçbir şey

yoktur. O'nun "el-Bâtın" ismi ise içinde gizlenmesi için varlakların maddi yönünün ortaya çıkmasını gerektirmektedir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, kendisi Bâtın (gizli) olduğu için her şeyi ortaya koydu; kendisi Zâhir olduğu için, her şeyin varlığını kudretiyle sarıp örttü."[614] Bunun hakikatini ancak manevi zevk sahibi kimseler anlar.

Kuşeyrî demiştir ki: "Yüce Allah, Âhir oluşu içinde Evvel'dir; Evvel oluşu içinde Âhir'dir. Bâtın oluşu içinde Zâhir'dir; Zâhir oluşu içinde Bâtın'dır. Bütün bunlar, aynı anda tek bir zatta mevcuttur. Çünkü O'nun yüce zatı, birbirinden farklı her şeyi ihata etmiştir ve aynı zamanda her şeyden müstağnidir. Ebû Said-i Harrâz'a, 'Rabb'ini nasıl tanıdın?' diye sorulunca, 'O'nu, zıtları bir arada toplamasıyla tanıdım' demiş ve sonra, '*O, Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır*' (Hadîd 57/3) âyetini okumuştur. Zıt şeylerin toplanması, ancak tek şahısta aynı anda olur."

Kuşeyrî, "*O, gökleri ve yeri altı günde yarattı*" (Hadîd 57/4) âyeti hakkında demiştir ki: "Bu âyette altı sıfat mertebelerine işaret edilmektedir. Bunlar, hayat, ilim, kudret, irade, işitme ve görme sıfatlarıdır. Bunun manası, Allah Teâlâ, bütün varlıklara bu altı sıfata sahip zatıyla tecelli etti, demektir." Diğer açıklamalar için Kuşeyrî'nin eserine bakınız.[615]

Allah Teâlâ'nın arşa istivâ etmesi konusunda A'râf sûresinin 54. ve Secde sûresinin 4. âyetlerinin tefsirinde açıklama geçti.

Cenâb-ı Hak, insanın bünyesine giren kötü vasıfları bilir; manevi temizlik ve mücâhede ile ondan çıkıp giden şeyleri de bilir. Yüce Allah, temiz kalplere gayb semasından inen ilim ve sırları bildiği gibi, onlardan çıkan müşahede halâvetini de bilir. Siz nerede olsanız O, kudsî celâline ve ululuğun kemaline layık şekilde zatı ve sıfatlarıyla sizinle birliktedir. Çünkü Allah'ın sıfatı, zatından ayrılmaz; Allah, ilmiyle beraber olunca, bu O'nun zatıyla da olmasını gerektirmektedir. Bunu iyi anla. Onun

614 Açıklama için bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 278.

615 Kuşeyrî'nin bu açıklamalarını *Letâifü'l-İşârât* adlı eserinde tesbit edemedik; onun, yine Kuşeyrî'ye ait *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsir* adlı diğer tefsirinden alınmış olması muhtemeldir (mütercim).

hakikatini zevk yoluyla yani müşahedeyle anlayamazsan, anlayanların sözüne teslim ol.

Bana, şeyhim fakih, muharrir Cenevî[616] şunu nakletti: "Mısır âlimleri, Allah Teâlâ'nın kullarıyla beraberliğinin nasıl olduğunu tartışmak için toplandı. Toplantı şu görüşle bitti: Allah Teâlâ'nın beraberliği, kendisine layık bir şekilde zatıyla olmaktadır."

Yine aynı üstadımı şöyle derken işittim: "Fakih, allame, Seyyid Ahmed b. Mübârek, salih bir insan olan Seyyid Ahmed es-Sakalî ile karşılaştı. Ona, *'Siz nerede olsanız Allah sizinle beraberedir,* âyeti hakkında itikadın nedir?' diye sordu; Ahmed es-Sakalî de, 'Bu beraberliğin Allah'ın zatıyla birlikte olduğuna inanıyorum' dedi. Bunu işiten Ahmed b. Mübârek, 'Şahitlik ederim ki sen âriflerden birisin' dedi."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Zat denizi bitişiktir, onun sıfatlarından ayrılması düşünülemez. Hiçbir zaman ve mekân O'ndan uzak ve boş değildir. Allah, zaman ve mekân yok iken mevcuttu; O şu anda da ezeldeki hali üzeredir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Ârifler için bu konuda iki makam vardır. Biri, aynü'l-cem' makamı, diğeri ise kadim (ezelî) olanın, yaratılan varlıklardan ayrı tutulup tek olduğunu idrak makamıdır. Cenâb-ı Hak, tek ve ezelî olduğu için, ârifin gözünde Rahmân'ın izzeti ve azametinin gücü yanında bütün kâinat küçülür ve nihayet hiçbir izi kalmaz."

Baklî, sonra şöyle demiştir: "Cem' hali sebebiyle yani kâinatta sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen dolayı, ilâhî sıfatın nuru aklın nurunu parlattı. Sıfatın nuru, zatla kaimdir. Allah Teâlâ, fiili için nuruyla zatından ve sıfatlarından tecelli eder. Sonra fiilden tecelli eder. Böylece sen, bütün eşyayı O'nun varlığını yansıtan birer ayna olarak görürsün. O, (tecellileriyle) her şeyde zâhir olup gözükmektedir. Yüce Allah, avam halka fiiliyle, havas tabakasına (seçkin velilere) isminin tecellileriyle, havassü'l-havasa sıfatıyla, zatını müşahede edenlere ise zatıyla gözü-

616 İbn Acîbe'nin bütün üstat ve şeyhleri, tefsirin 1. cildinin "Giriş" bölümünde tarafımızca genişçe tanıtıldı (mütercim).

kür. Bununla birlikte Allah Teâlâ, varlıklardan tamamen uzak olmaktan, onların içine girmekten, onlardan ayrılmaktan ve onlarla birleşmekten münezzehtir. Bu, ancak manevi aşkla bilinecek bir durumdur. Onun nasıl olduğunu ancak âşıklar bilir."[617]

Baklî'nin söylediklerinin özü şudur: Sen, zatı ve sıfatlarıyla tek ve bir olana bakarsan, gözünde O'nunla birlikte kimse kalmaz. Çünkü O'nunla birlikte olan hiçbir şey yoktur. Eğer Cenâb-ı Hakk'a cem' ve fark[618] gözüyle bakarsan, cem' gözünde fark da gözükür (Cenâb-ı Hak'la birlikte, diğer varlıkları da görürsün). Bu durumda kul için O'na nazar edince cem' hâsıl olur, eşyaya baktığında da fark oluşur. Hakikatte fark (Allah'tan başka hakiki varlık) yoktur. Bunu iyi anla. Bunu ancak kâmil aşk sahipleri anlar. Onlar, fenâ fillâh mertebesine ulaşmış kimselerdir. İbnü'l-Fârız bu durumu şöyle dile getirir:

"Cenâb-ı Hak der ki: Bende fâni olmadan beni gerçekten sevmiş olmazsın. Benim sûretim (cemalim) seni sarıp her yanına güzelliğim yansımadıkça da bende fâni olmuş olmazsın."

İmanda Sabit Durmak

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde, âlemin yüce zatını tesbih ettiğini, kâinatın mülk ve tasarrufunun kendisine ait olduğunu belirtti ve zatının sahip olduğu en yüce sıfatları söyledi. Peşinden, kalplerde gizli olan bütün düşünce ve niyetleri bildiğini belirttikten sonra, mümin kullarının imanda sabit durmasını emrederek şöyle buyurdu.

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِۜ فَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِۚ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ

617 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/393-394.

618 Cem' ve fark tabirleri az yukarıda açıklandı.

مُؤْمِنٖينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ

الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا

فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوٖى مِنْكُمْ مَنْ

اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذٖينَ اَنْفَقُوا

مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١٠﴾

مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُٓ اَجْرٌ كَرٖيمٌ ﴿١١﴾

7. ***Allah'a ve Resûlü'ne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan,*** *(Allah yolunda)* ***harcayın. İçinizde iman edip de*** *(Allah yolunda)* ***harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.***

8. ***Peygamber sizi, Rabb'inize iman etmeye davet edip dururken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Halbuki*** *(Allah, ruhlar âleminde)* ***sizden sağlam bir söz almıştı. Eğer*** *(bu söze)* ***inanan kimselerseniz*** *(gereğini yapın).*

9. ***O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz, Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.***

10. ***Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. İçinizden, fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar,*** *(fetihten sonra infak eden ve savaşanlarla)* ***bir değildir. Onların derecesi, sonradan malını harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine en güzel olanı*** *(cenneti)* ***vaat etti. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

11. ***Allah'a güzel bir borç verecek kimdir ki Allah onu kendisine kat kat ödesin. Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve Resûlü'ne iman edin."* Yani iman üzere kalmaya devam edin.

Eğer âyetteki hitap müminlere ise bu onları daha sonra gelecek infak ve diğer işlere davete bir hazırlık olur; çünkü onlar, bu yüksek rütbelere ehil kimselerdir. Şayet hitap kâfirlere ise imana girin, iman edin, anlamına gelir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan* Allah yolunda *harcayın."* Yani siz aslında o mala sahip değilken, O sizi, onda tasarruf etmeye, usulünce harcamaya yetkili kıldı. Bu durumda siz, sadece bir vekil konumundasınız. Öyleyse ondan Allah Teâlâ'nın haklarını yerine getirecek alanlarda harcayın; kendisine izin verilen birine, başkasının malından harcama yapmanın kolay geldiği gibi, size de Allah yolunda mal harcamak kolay gelsin. Âyetteki emir, zekâtı ve diğer infak çeşitlerini kapsar.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah, sizden öncekilerin ellerindeki mallara sizi vâris yaparak onların yerine sizi getirdi; bu mal sizden de başkalarına intikal edecek, öyleyse öncekilerin halinden ibret alın ve malda cimrilik yapmayın.

"İçinizde Allah'a ve Resûlü'ne *iman edip de* malını Allah yolunda *harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır;* bu öyle büyük bir mükâfattır ki değeri ölçülemez."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamber sizi, Rabb'inize iman etmeye davet edip dururken, size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?"* Bu âyet, emredildikleri şekilde imanı terketmelerine karşı onlara bir kınamadır. Âyette, imandan kaçmak için onların hiçbir özürlerinin bulunmadığı bildirilmekte ve ileri sürecekleri bütün bahaneler reddedilmektedir. Onlara deniyor ki: Nasıl iman etmezsiniz; halbuki Allah'ın resûlü sizi bu konuda uyarmakta ve önünüze sizi imana sevkedecek kesin deliller koymaktadır. *"Hem* bundan önce *Allah* ruhlar âleminde *sizden sağlam bir söz almıştı."* Allah, Hz. Âdem'in belinden zerrelerinizi çıkarıp size akıl vererek Rab'liğini ikrar ve davetini tasdik konusunda

sizden söz almıştı. Artık sizin imanı terk konusunda hiçbir bahaneniz kalmadı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah sizin önünüze birliğini ispat eden delilleri koyarak ve size bu deliller üzerinde düşünme imkânı vererek sizden iman sözü aldı; artık siz de bu delillere bakın, onlardan ibret alın ve *eğer* bu misaka yahut iman etmeyi gerektiren herhangi bir delile *inanan kimselerseniz,* iman edin. Şüphesiz, bu durum, iman etmeyi gerektirir; öyle ki iman etmeniz için ondan daha kuvvetli bir gerekçe yoktur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler* yani Kur'an'ı *indirendir."* Karanlıklardan çıkaran, Allah Teâlâ veya kulu Muhammed'dir [sallallahu aleyhi vesellem]. Allah onları, inkâr, isyan ve gaflet karanlıklarından, iman, tövbe ve manevi uyanıklık nuruna çıkarmak için Kur'an'ı indirdi.

"Şüphesiz, Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir." Çünkü O, sizin önünüze yüce zatının varlığını ve birliğini ispat eden aklî delilleri koyduktan sonra, Peygamber'ini göndererek ve âyetlerini indirerek sizi iki cihan saadetine ulaştırdı.

Allah Teâlâ, onları imanı terketmelerinden dolayı kınadıktan sonra, infakı terketmelerinden dolayı da kınayarak şöyle buyurdu:

"Size ne oluyor da Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?" Hakikatte mal Allah'a aitken ve siz de sadece onu, Allah'ın belirlediği yerlere harcamakla görevli halifeleri iken, nasıl oluyor da bu malı Allah'a yakınlık vesilesi olan işlerde harcamıyorsunuz? *"Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır."* Onlardaki her şeye O vâris olur; başka birine hiçbir şey kalmaz. Durum böyleyken, sizin için onu Allah yolunda harcamaktan kaçınmaya hangi bahane kalır? O Allah ki sizi helâk edip mallarınıza vâris olur. Bu durumda o malı Allah için harcayıp ahirete göndermek daha hayırlıdır. Bu âyet, sadakaya teşvik konusunda en etkili âyettir.

Cenâb-ı Hak sonra, onlardan farklı zamanlarda infak edenlerin arasında büyük farkın olduğunu belirterek şöyle buyurdu:

"İçinizde fetihten önce malını harcayanlar ve savaşanlar, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlarla *bir değildir."* Fetihten kasıt, Mekke'nin fethidir. Mana şudur: İslâm'ın izzet bulup yayılmasından önce malını Allah yolunda infak edenler, bundan sonra infak edenlerle bir değildir.

"Onlar, derece bakımından, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlardan daha üstündür." Yani fetihten önce Allah yolunda malını harcayan ve savaşan kimseler, fetihten sonra malını harcayan ve savaşanlardan daha üstündür. Çünkü ihtiyaç ve zaruret vaktinde malını harcayan kimse, genişlik ve zenginlik halinde mal harcayandan daha üstündür. Fetihten önce Allah yolunda malını harcayan ve savaşanlar, muhacir ve ensardan oluşan imanda öncülük yapan ilk nesildir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, Uhud dağı ağırlığınca altını Allah yolunda harcasa, onların infak ettiği bir müddün[619] hatta yarısının sevabına ulaşamaz."[620]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bununla beraber Allah, hepsine* yani iki gruptan her birine *en güzel olanı* yani farklı dereceleriyle cenneti *vaat etti. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* Size, amelleriniz ölçüsünde karşılık verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a güzel bir borç verecek kimdir?"* Bu âyet, infak etmeyi emir, onu terketmeyi kınama ve infak edenlerin derecelerini açıkladıktan sonra, Allah Teâlâ tarafından, malı hayır yolunda infak etme konusunda çok etkileyici bir teşviktir. Âyetin mesajı şudur: Kim, benzeri bir karşılığı veya daha fazlasını bekleyerek malını Allah yolunda harcarsa, o kimse, Allah'a borç veren biri gibi olur. Güzel infak, onda ihlâslı olmak, malın en kalitelisini vermek ve en faziletli yerlere harcamaktır.

"Kim bu şekilde malını Allah yolunda harcarsa, *Allah onu kendisine kat kat öder."* Yani Allah onun infakına karşılık olarak, lutfuyla katbekat fazlasını mükâfat olarak verir. *"Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır."* Bu mükâfat, kendisine bir şey ilave edilmese de bizâtihi çok değerli

619 **Müd:** Bir tahıl ölçek birimi olup yaklaşık 832 gram tahıl alır.

620 Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 5 (nr. 3673); Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 221; Ebû Davud, Sünnet, 10; Tirmizî, Menâkıb, 58; İbn Mâce, Mukaddime, 1.

ve uğruna yarışılmayı hak eden bir mükâfattır. Ona katbekat mükâfat eklenince değeri nasıl olur bir düşünün!

7-11. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ, terbiye şeyhlerine ve müttaki âlimlere, müşahede ve görmeye dayalı yahut tahkik ve delile dayalı imanla iman etmelerini emretti. Birinci iman şekli veliler, ikincisi ise âlimler içindir. Cenâb-ı Hak sonra işaret yollu şöyle buyurdu: Sizi, kendisinde tasarruf için yetkili kıldığı vehbî veya zâhirî ilimlerden infak edin. Sizden, az önce söylendiği gibi iman eden ve sahip oldukları geniş vehbî ilimlerden veya alanı dar zâhirî ilimlerden infak edenler için büyük bir mükâfat vardır. Bu mükâfat, sıdk makamında ilâhî huzurda bulunmak ve bedenlerin sefa sürdüğü cennet bahçelerinde olmaktır.

Size ne oluyor ki Allah'a iman etmiyorsunuz; yani tevhidin delillerini basiret ve ibretle tefekkür ederek her an imanınızı yenilemiyorsunuz! Halbuki Allah Resûlü, sizi imanınızı yenilemeye çağırmaktadır. Hem Allah, ruhlar âleminde sizden, birliğine iman ve Rab'liğini ikrar sözü aldı. Sonra peygamberler göndererek ve Allah'a davet eden terbiye şeyhlerinden halifelerini bulundurarak iman ahdini yeniledi. Eğer bu ahde iman ediyorsanız gereğini yapın.

Kuluna apaçık âyetleri indiren O'dur. Bu âyetler, Kur'an'dır. Allah sizi karanlıklardan nura çıkarmak için onu resûlüne indirdi. O sizi, isyanların karanlığından tövbenin ve istikametin nuruna çıkarır. Gafletin karanlığından manevi uyanıklığın nuruna çıkarır. Hevânın ve nefsanî hazların zulmetinden zühd ve iffetin nuruna çıkarır. Maddenin karanlığından mananın nuruna çıkarır. Cehaletin karanlığından Allah'ı tanımanın nuruna çıkarır.

Size ne oluyor ki canlarınızı ve ruhlarınızı Allah'ın rızası için feda ederek O'nun yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası (maddi manevi bütün mülk) Allah'ındır. O, sizin bedenlerinize ve ruhlarınıza vâris olur. Kim onları Allah yolunda feda ederse, Hak Teâlâ ona karşılık kendisine devamlı bir müşahede verir. Kim onlarda cimrilik ederse, peşinden Hak'tan perdelenme üzüntüsü gelir.

Sizden, maneviyat yolunun zuhurundan önce nefsini Allah yolunda feda eden ve onunla savaşanlar, onun zuhurundan sonra nefsini feda eden ve onunla mücâhede yapanlarla bir değildir. Öncekilere yardımcı olarak birileri yoktu; sonrakiler ise pek çok yardımcı buldular. Bununla birlikte Allah, her birine maddi cennetler vaat etti; ancak öncekilere ayrıca maneviyat cennetini yani marifet cennetini verdi. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Öncekilerden ve sonrakilerden hiç kimsenin durumu O'na gizli kalmaz.

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a güzel bir borç veren kimdir?"* âyeti hakkında demiştir ki: "Bunun bir manası da kulun kalbinden iki dünyanın sevgisini silip atmasıdır (Kalp Allah'tan başka hiçbir şeye rağbet etmezse, malı infak kolay olur). Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

'Sadakanın en hayırlısı, kulun zenginlik halinde (mala rağbeti ve ihtiyacı yokken) verilen sadakadır.'[621] Kim bir şeyden hür olmazsa yani kalbini ondan tamamen çekmezse o şeyi terketmesi çok zor olur."[622]

Allah bu kimseye, sonu olmayan manevi terakkilerle katbekat mükâfat verir. Zaten onun için çok değerli bir mükâfat vardır; o, her şeye gücü yeten yüce sultanın katında has kullara tahsis edilen sıdk makamıdır.

Ahirette Ortaya Çıkan İman Nuru

Cenâb-ı Hak sonra, emrettiği imanın ahirette ortaya çıkacak meyvesinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ
وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَاۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُۚ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ

---

621 Buhârî, Zekât, nr. 1426; Müslim, Zekât, 95.

622 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/106-107.

لِلَّذِينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَٓاءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًاۜ فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌۜ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ
وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُۜ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْۜ قَالُوا بَلٰى
وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى
جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ
وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُواۜ مَاْوٰيكُمُ النَّارُۜ هِيَ مَوْلٰيكُمْۜ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

12. *O gün mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün. Onlara, "Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir" denir. İşte bu, en büyük kurtuluştur.*

13. *O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar, iman edenlere, "Bize bakın* (biraz durun) *da nurunuzdan bir parça alalım" derler. Kendilerine, "Arkanıza dönün de orada nur arayın" denir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir; onun içi rahmet, dışı azaptır.*

14. (Münafıklar) *müminlere şöyle seslenirler: "Biz* (dünyada) *sizinle beraber değil miydik?"* (Müminler de) *derler ki: "Evet, öyle idi, fakat siz* (inkâr ve nifakla) *kendinize kötülük ettiniz;* (müminlerin başına musibetlerin gelmesini) *beklediniz,* (din konusunda) *şüpheye düştünüz, Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı* (şeytan) *da sizi Allah ile aldattı."*

15. *Bugün sizden ve inkâr edenlerden hiçbir fidye kabul edilmez. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"O gün mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu görürsün."* Bu nur, dünyadaki iman nurudur. O, ahirette maddi olarak görülen bir ışığa dönüşür.

Müminlerin önlerinde ve sağlarında koşan nurun Kur'an olduğu da söylenmiştir.[623]

Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlara, dünyadaki amelleri ölçüsünde nur verilir. Bazılarına verilen nur, hurma ağacı gibi yüksektir. Bazılarına verilen, bir adam boyu olur. En az nur verilenin nuru da ayağının başparmağında olur; o bazan parlar, bazan söner."[624]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Müminlerden bazısının nuru, dolunay gibidir; bazısının nuru ise parlak güneş gibidir; beş yüz senelik mesafeyi aydınlatır. Bu durum, diğer hadislerde belirtilmiştir. Onlara verilen nur, iman ve irfanları ölçüsünde olur.

Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Müminler, sırattan farklı süratlerde geçerler ve kendilerine verilen nurla sıratın üzerinde önlerini aydınlatırlar."

Ebû Nasr el-Hemedânî demiştir ki: "Kıyamet günü ümmet-i Muhammed yedi sınıf olur. Bunlar, sıddıklar, âlimler, büdela (velilerden bir grup), şehidler, hacılar, itaat edenler ve isyan edenlerdir. Sıddıklar, sırat köprüsünü yıldırım gibi geçerler. İlmiyle amel eden âlimler, sıratı şiddetli esen rüzgâr gibi geçerler. Büdela, bir saatte kuş gibi geçer. Şehidler, hızlı koşan cins at gibi yarım günde geçerler. Hacılar, yürüyerek bir günde geçerler. İtaat edenler bir ayda geçerler. İsyan edenler ise ayaklarını sırata koyarlar, günah yükleri sırtlarındadır, ayakları kayıp düşerler. Cehennem onları yakmak için yönelir; o anda kalplerindeki iman nurunu görür ve,

---

623 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/220.

624 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/398; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/220; Hâkim, *Müstedrek*, 2/478.

'Ey mümin, çabuk geç, nurun alevimi söndürecek!' der."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Sıddıklar iki kısımdır. Onlardan kulları Allah'a sevkeden, hak yolunda kendilerine uyulan ve seyrü sülûkünü tamamlamış olanlara cennet köşkleri yaklaştırılır, onlara binerler ve üzerlerinde cennete giderler. Sıddıklardan ferdlere (imamet makamında olan kutublara) gelince, onlar sıratı şimşek gibi geçerler. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Mukâtil demiştir ki: "Müminlere verilen bu nur, onlar için cennete gidişte kendilerine delil (rehber) olur."

Müminler için, özellikle ön ve sağ yönlerin söylenmesinin sebebi şudur: Saîdler (cennetlikler) amel defterlerini önlerinden ve sağlarından alırlar; şakîler (cehennemlikler) ise amel defterlerini sol taraflarından ve arkalarından alırlar. Mümine verilen nur, kendilerinin cennetlik olduklarına dair bir alamet ve işaret olur. Çünkü onlar, yaptıkları iyilikleri sebebiyle saadet ehli olmuşlar, beyaz amel defterleriyle de kurtuluşa ermişlerdir.[625]

Melekler onlara der ki: *"Bugün müjdeniz, cennetlerdir.* Yani cennetlere girmektir. Çünkü müjde, bedenlere değil, olaylara olur. *Onlar, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir. İşte bu, en büyük kurtuluştur."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar, iman edenlere, 'Bize bakın,* yani biraz bekleyin de *nurunuzdan bir parça alalım' derler.* Çünkü müminler, süratli bir şekilde yıldırım hızıyla cennete götürülür; münafıklar ise geride karanlık içinde kalır. O zaman müminlere, "Durun, hemen gitmeyin de nurunuzdan bir parça alalım!" derler.

Âyete şu mana da verilmiştir: Bize yönelin, bize bakın da nurunuzdan bir parça alalım! Çünkü müminlerin nuru, önlerindedir. Münafıklara, kendilerini defetmek veya onlara alay etmek için müminler veya melekler tarafından şöyle denir:

625 Açıklama için bk. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/332.

"Arkanıza dönün; yani bize bu nurun verildiği hesap yerine dönün *de orada nur arayın.* Çünkü biz bu nuru orada aldık."

Yahut onlara, "Arkanıza dönün!" denir; onlar da arkalarına dönerler, o esnada aralarına engel konur. *"İki grubun arasına kapısı olan bir sur çekilir."* Cennet tarafıyla cehennem arasına duvardan bir perde konur. Onun, münafıklara bakan tarafında bir kapısı vardır. Bu kapı, münafıkların, müminlerin içinde bulunduğu nur ve rahmeti görmeleri ve böylece üzüntülerinin artması için konulmuştur.

"O surun müminlere bakan *iç tarafı rahmettir;* münafıklara bakan *dış tarafı ise azaptır."* Münafıklar, ateşle sur arasındadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Münafıklar müminlere şöyle seslenirler: Biz* dünyada *sizinle beraber değil miydik?"* Onlar, bu sözle, zâhirde müminlere aynı durumda olduklarını söylemek isterler. Müminler de onlara der ki:

"Evet, öyle idi; siz görünüşte bizimle birlikteydiniz (bizimle namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, cihada çakırdınız). *Fakat siz* inkâr ve nifakla *kendinizi mihnete düşürdünüz,* onu helâk ettiniz; müminlerin başına musibetlerin gelmesini *beklediniz,* din konusunda *şüpheye düştünüz, Allah'ın* ölüm *emri gelinceye kadar boş kuruntular sizi aldattı."* Bu kuruntulardan biri de İslâm'ın sönüp gitmesini beklemenizdir. Yahut bu kuruntularınız, bitmeyen emeller ve uzun süre yaşama hırsıdır. *"O çok aldatıcı* şeytan *da sizi Allah ile aldattı."* Şeytan size, "Allah çok affedicidir, çok ihsan ve iyilik sahibidir; size azap etmez" diyerek sizi aldattı.

Yahut şeytan, "Öldükten sonra dirilmek ve hesap yoktur!" diyerek sizi aldattı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bugün sizden ve* açıkça *inkâr edenlerden hiçbir fidye kabul edilmez. Barınağınız,* varacağınız *yer ateştir.* Ondan ebediyen ayrılmazsınız. *"Size yaraşan odur."* Sizin için kalacak yerlerin en evlası, en layığı odur.

Âyetin bir manası, "O cehennem sizin mevlânızdır" şeklindedir. Mevlâ, "sahip, efendi, dost, yardımcı, insanın işlerini üstlenen kimse" anlamlarına gelmektedir. Buna göre âyete şu manalar verilmiştir:

O ateş sizin sahibinizdir. Bir efendinin, mülkünde istediği gibi tasarrufta bulunduğu gibi, cehennem de size tasarrufta bulunur; sizi istediği gibi yakar.

Cehennem sizin dostunuzdur. Bu, onlarla alay etmek için söylenmiştir.

Âyet şöyle bitiyor: *"O cehennem gidilecek ne kötü yerdir!"*

12-15. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

O gün, imanında kemale eren ve Hakk'a vuslatı talep eden mümin erkek ve kadınların, önlerinde ve sağlarında nurlarının koştuğunu (parlayıp her taraflarını sardığını) görürsün. O, Allah'a yönelme nurudur. Onlar, Hakk'ı müşahede nurlarına ulaşırlar. Kendilerine denir ki: "Bugün sizin müjdeniz, altından ilim nehirleri akan ve içinde ebedî olarak kalacağınız marifet cennetleridir. İşte bu, en büyük kurtuluştur."

Kuşeyrî demiştir ki: "Onların nurları önlerinde ve sağlarında koşar. Kıyamet günü onlara bu nur verildiği gibi, bugün de (dünyada) onlar için kalplerinde ve içlerinde bir nur vardır. Onlar bu nurun içinde yürürler ve bütün durumlarda onunla doğruya ulaşırlar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

'Kâmil mümin, Allah'ın nuruyla bakar.'[626]

Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur:

'O, Rabb'inden bir nur üzeredir' (Zümer 39/22).

Kâmil mümindeki bu nur, çok defa ona yakın olan kimseye de isabet eder; nur çok defa onun kalbine iner. Şüphesiz, Allah'ın velilerinde böyle bir hususiyet mevcuttur."[627]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Cenâb-ı Hakk'ın ârife giydirdiği nura, kâinat ve içindekiler boyun eğer (Ona hürmet edip saygı

626 Tirmizî, Tefsîru Sûre, 15 (nr. 3127); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7496; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/267.
627 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/107.

gösterir). Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî de benzer şeyler söylemiştir. Geniş açıklama için Baklî'nin tefsirine bakınız.[628]

Sırf dışlarını süslemeye özen gösterip iç âlemlerini unutan ve böylece kalpleri nurdan yoksun kalıp harap olan münafık erkek ve kadınlar, dünyada kâmil müminlere, "Bize bakın, bize yönelin de nurunuzdan bir parça alalım!" derler. Onlara, "Arkanıza dönün, dünyanıza ve nefsanî hazlarınıza dönün de onlarda bir nur arayın!" denilir. Bu, onların ikiyüzlülüklerine karşılık kendileriyle alay etmek için söylenir. Aralarına manevi bir sur (engel) çekilir. Bu sur, boş âdetlerini terketmek ve zâhirî süsleri harap etmektir. Çünkü onlar, bunu yapmaya güç yetiremezler. O surda, içlerinden nuru isteyenin gireceği bir kapı vardır. Bu manevi surun iç tarafı rahmettir. Nefsini tezkiye ve terbiye edenler için onun içinde rahatlık, kalp huzuru, manevi neşe ve güzel marifetler vardır. Onun insanlara bakan dış yönü ise azaptır. Bu azap onların içinde bulunduğu hırs, yorgunluk, endişe, korku ve kalp sıkıntısıdır.

Münafıklar, kâmil müminlere, "Biz sizinle maddi âlemde birlikte değil miydik?" derler. Onlar da, "Evet, öyleydi, fakat siz mana âlemine yani içinde rahatlık, huzur ve sükûn bulunan ruhlar âlemine yükselmediniz. Aksine, dünya meşguliyetleriyle kendinizi fitneye düşürdünüz; dünyanın geçici hazlarıyla maddi itibar ve makamını elde etme peşinde koştunuz, güzel şeyleri yeme, içme ve giyinme derdine düştünüz, Allah'a yönelen kimselerin başına musibet gelmesini yahut onların sizin bulunduğunuz hale dönmelerini beklediniz. Manevi terbiye veren velilerin varlığı hakkında şüphe ettiniz. Boş ve yalan beklentiler sizi aldattı. Siz salihlerle sohbet ve nefisle mücâhede olmadan (kâmil mürşid terbiyesinde seyrü sülûk yapmadan) veliliği elde edeceğinizi zannettiniz. Uzun emeller ve ileride yaparım düşüncesi sizi tövbeden ve Allah'a yönelmekten alıkoydu. O çok aldatıcı şeytan da sizi Allah'ın hilim ve rahmetiyle aldattı; size yerinizde oturmayı ve Allah dostlarının makamlarından geri kalmayı güzel gösterdi.

İşte bugün, yani dünyada ve ahirette velilerin makamlarının ortaya çıktığı gün, sizden ve münkirlerden, manen perdelenme gamından

628 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/395-396.

kurtulmak için vereceğiniz hiçbir fidye kabul edilmez. Sizin varacağınız yer, kalplerinizin Allah'tan kopma ateşidir. O sizi sarar, üzerinize akar. O, ne kötü bir sonuçtur!

Kalplerin Yumuşama Zamanı Gelmedi mi?

Cenâb-ı Hak sonra, kendisine yönelmekten geri kalanları kınayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا
يَكُونُوا كَالَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا
لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

16. ***İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilen ve üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşan kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.***

17. ***Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi?"* Yahut onun zamanı yaklaşmadı mı? Yani müminlerin kalplerinin Allah Teâlâ'nın zikrine yumuşama, onunla huzur bulma ve emirlerine yapışıp yasaklarından kaçarak Allah'ın itaatine koşma zamanı gelmedi mi?

Denilmiştir ki: Müminler, Mekke'de sıkıntı içindeydiler; Medine'ye hicret edince bol rızık ve nimete kavuştular. Bu arada bazıları daha önceki hallerine nazaran gevşeklik gösterdiler. O zaman bu âyet indi.[629]

---

629 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/58.

Bununla şu gerçek bilinmiş oldu: Bazan şiddet ve sıkıntı, kul için sırf rahmettir; celâl tecellisi olan musibetler, aslında birer iyiliktir. Senin için sevgili olan neredeyse, düşmanın da oradadır.

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] demiştir ki: "İslâm'a girişimiz ve bu âyetle uyarılışımız arasında sadece dört sene geçti."[630]

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] ise şöyle demiştir: "Müminlerin kalplerinde bir gevşeme oldu; bunun üzerine Allah Teâlâ, Kur'an'ın inişinin on üçüncü senesinde bizi uyarıp kınadı."[631]

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir'in [radıyallahu anh] huzurunda bu âyet okundu; o sırada yanında Yemâme'den bir grup bulunuyordu. Grup âyeti işittiğinde şiddetli şekilde ağladı. Hz. Ebû Bekir onlara bakarak, "Biz de bir zamanlar böyle idik; sonra kalplerimiz sertleşti"[632] dedi.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun, "Sonra kalplerimiz sertleşti" sözünün manası şudur: Kalplerimiz ilâhî vâridatlara karşı kuvvetlendi ve sabit hale geldi. Çünkü kalp, manevi yolun başında yumuşaktır; üzerine gelen manevi hallere ve vâridatlara mağlup olur, azıcık bir şeyden etkilenir. Kalp, nurları ve vâridatları almaya devam ederse onlara alışır, kuvvetlenip sertleşir. Artık vâridatlar onu sarsmaz; böylece kul, hallere sahip olur, haller onu etkisi altına alıp mağlup etmez. Bu, bizzat yaşayarak bilinecek bir durumdur. Âriflerden ağlama hali kaldırılır; o, salihlerde ve dervişlerde görülür.

Bu âyet Fudayl b. İyâz'ın tövbe sebebi olmuştur. Şöyle ki: Fudayl, gençliğinde sevdiği bir kız ile buluşmak için anlaşmıştı. Kızla görüşmek üzere evin duvarına tırmanırken, birinin, *"İman edenler için, kalplerinin Allah'ın zikrine karşı yumuşama ve inen hakka teslim olma zamanı gelmedi mi?"* âyetini okuduğunu işitti. Geri durdu ve, "Allah'tan korkma ve O'na dönme zamanı geldi" diyerek tövbe etti.[633]

---

630 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/333; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/58.

631 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/225.

632 Nesefî, *a.g.e.*, 4/333.

633 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/227.

Allah'ın zikrinden kasıt, hangi lafızla olursa olsun Hak Teâlâ'nın ismini zikretmektir. Şu âyet de bu manadadır:

"Müminler ancak, Allah zikredildiğinde kalpleri ürperen, O'nun âyetleri okunduğu zaman imanları artan ve sadece Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir" (Enfâl 8/2).

Yahut zikirden kasıt Kur'an'dır.

Huşûdan maksat, Allah'a yönelmek, O'na boyun eğmek, O'nun emir ve yasaklarına uymaktır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Onlar, daha önce kendilerine kitap verilen ve üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşan kimseler gibi olmasınlar."* Bu kimseler, yahudi ve hıristiyanlardır. Onlarla peygamberleri arasında uzun zaman geçti; bu arada onlar şehvetlerine uymaları sebebiyle kalpleri katılaştı. Bu şöyle oldu:

Cenâb-ı Hak önceleri, İsrâiloğulları ile şehvetleri arasına engel koyuyor, onların günahlara girmesine mani oluyordu. Onlar, Tevrat'ı işittiklerinde ona saygı duyuyor, kalpleri rikkate geliyordu. Üzerlerinden uzun bir zaman geçti, kalp katılığı ve sertlik onlara galip geldi, Tevrat'la amel etmeyi bıraktılar, hevâlarına uydular, din konusunda ihtilafa düşüp farklı gruplara ayrıldılar.

Abdullah b. Mesud (radıyallahu anh) demiştir ki: "İsrâiloğulları'nın üzerinden uzun zaman geçince kalpleri katılaştı. Kendileri yeni bir kitap uydurup ortaya koydu. Bunu, onlara nefisleri güzel gösterdi. Çünkü daha önce Allah Teâlâ, kitabındaki emirleriyle, onlarla şehvetleri arasına engel koyuyordu. Sonuçta Allah'ın kitabını terkettiler; sanki onu hiç bilmiyormuş gibi davrandılar. Kendilerinin uydurduğu kitapla amel edilmesini isteyerek dediler ki: 'Bu kitabı İsrâiloğulları'na götürün, onlardan bununla amel edilmesini isteyin, eğer size uyarlarsa onları serbest bırakın, yoksa öldürün.'

Sonra bu kitabı onların ileri gelen âlimlerinden birine göndermeye karar verdiler, 'Eğer o âlim bize uyarsa artık hiç kimse muhalefet edemez. Uymazsa onu öldürün; ondan sonra kimse bize aykırı davrana-

maz' dediler ve âlime bir adam gönderdiler. Âlim, Allah'ın kitabını bir kâğıda yazıp onu boru şeklinde içi boş yuvarlak bir şeyin içine koyarak boynuna astı, üzerine de elbisesini giyip onların yanına geldi. İsrâiloğulları âlime, kendi yazdıkları kitabı arzederek, 'Buna inanıyor musun?' diye sordular; o da göğsüne işaret etti ve orada asılı kitabı kastederek,

'Ben bu kitaba iman ettim!' dedi. Bunun üzerine onu serbest bıraktılar. Bu âlimin, yanından ayrılmayan talebeleri vardı. Âlim ölünce, yıkamak için elbiselerini çıkarttıklarında, boynunda asılı şeyi gördüler, içine baktıklarında yazılı kitabı buldular. Onun, iman ettiği şeyin bu kitap olduğunu anladılar ve bazıları o kitaba inandılar. Böylece İsrâiloğulları, din konusunda ihtilafa düşüp yetmiş iki millete (gruba) ayrıldı. Onların içinde en hayırlı grup, bu âlimin yanında bulunan hak kitaba inananlardır."[634]

Allah Teâlâ, âyetin sonunda buyurdu ki: *"Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."* Onlar, hak olan dinlerinden çıkmışlar ve iki hak kitabın (Tevrat ve İncil'in) hükümlerini terketmişlerdir. Yani onların çok azı mümindir. Bunun için Cenâb-ı Hak müminleri, onların fâsıklarına benzemekten nehyetti.

İbn Atıyye demiştir ki: "*'Kendilerine kitap verilenler...'* âyeti, Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] devrinde yaşayan İsrâiloğulları'na işaret ediyor. Bunun için, *'Daha önce kendilerine kitap verilenler'* denildi. Bu şekilde, bir peygamberin asrında yaşayanlar, diğer peygamberin asrında yaşayanlara benzetildi. *'Üzerlerinden uzun zaman geçti'* âyeti hakkında denilmiştir ki: Onların hayatı uzadı, uzun süre yaşadılar. Bunu şöyle yorumlayanlar da olmuştur: Kıyametin beklenmesi uzadı (uzun süre kıyameti beklediler, kopmayınca kalpleri katılaştı)."[635]

İlk dönem müfessirlerinden Mukâtil demiştir ki: "Âyette uzadığı bildirilen şey, emeldir. Onların emelleri (dünyada uzun süre kalma arzuları) uzayınca, kaçınılmaz olarak kalpleri katılaştı."

Denilmiştir ki: Sahabede bir usanç oluştu. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize geçmiş milletlerin halinden bahsedin" dediler. Bu-

634 Olayın tamamı için bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/112. Biz kısa bir rivayet için bk. Kurtubî, *a.g.e.*, 17/226; Süyûtî, *a.g.e.*, 8/59.

635 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/264.

nun üzerine, *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Yusuf 12/3) âyetiyle başlayan Hz. Yusuf'un kıssası indi. Bir müddet sonra da Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize öğüt verseniz" dediler, bu sûre indi.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltir."* Bu âyetin, zikrin kalplerdeki tesirini temsille anlattığı söylenmiştir. Şüphesiz, yağmurun yeryüzünü dirilttiği gibi, zikir de kalpleri diriltir. Âyette ayrıca şu öğretilmektedir: Kalbin katılığını giderme yolu ancak Allah'a sığınıp yardımını istemek, kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp bütün güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilmektir. Muhakkak Allah Teâlâ, tek başına yeryüzünü dirilttiği gibi, manen ölmüş katı kalpleri de diriltir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık."* Onlardan biri de bu âyettir. İçindekileri düşünmeniz, gereğince amel etmeniz ve böylece iki cihan saadetine ulaşmanız için size âyetlerimizi açıkladık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

16-17. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalbin, Allah'ın zikri anında huşû içinde olması, zikredilen yüce zatın nurlarının parlaması anında hayrete düşüp kendinden geçmesidir. Bu durumda zikreden kimse, zikrettiği zatta fâni olur.

Hak'tan inen şeyi dinlerken huşû içinde olmak ise onu insanlardan değil, Hak'tan işitmektir. Bu durum, mukarrebînin (ilâhî huzurda yakınlık elde etmiş âriflerin) derecelerinin en zirvesidir.

Cenâb-ı Hak, sonra, havassı (seçkin velileri), bildikleri sırf dile dayalı olan zâhirî ilim sahiperine benzemekten sakındırdı. Çünkü onların emeli uzadı; onlar baş olma yolunda yarıştılar, hazır nefsanî hazları elde etme derdine düştüler; nihayet kalpleri katılaştı, Hakk'a ulaşma iradesinden tamamen çıktılar.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kalbin katılaşması, şehvetlere tâbi olmaktan ileri gelir. Şehvetle kalp safiyeti bir arada bulunmaz. Kalbin katılaşmasının sonucu, onun Rabb'ini murakabeden uzaklaşmasıdır. Denilmiştir ki: Kalp katılığının başlangıcı, kötü düşüncedir. Kul onu kalbin-

den gidermezse, kötü fikre dönüşür. Kötü fikri kalbinden çıkarmazsa, azimete (kesin karara) dönüşür. Kul, kötülük yapma kararını kalbinden gidermezse, ilâhî emre muhalefete döner. Kul bu hali kalbinden silip atmazsa, kalbi katılaşır, sonra üzerine mühür vurulur, kalp tamamen kapanır."[636] İşte o zaman kalbe, vaaz ve uyarı fayda vermez. Bu konuda bir şair şöyle demiştir:

"Kalp katılaştığında ona hiçbir öğüt fayda vermez; taşlaşmış toprağa yağmurun fayda vermediği gibi."

Şunu da bilin ki Allah Teâlâ, kalpler gaflet ve cehaletle öldükten sonra, onları ilim ve marifetle diriltir. O, iyice düşünüp aklını kullananlar için âyetlerini güzelce açıkladı.

Sadakaya Teşvik

Cenâb-ı Hak sonra, insanları sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ
لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ
هُمُ الصِّدِّيقُونَ ۖ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۖ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

18. ***Şüphesiz, sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir borç verenlere, yaptıkları hayrın mükâfatı kat kat ödenir. Onlara ayrıca çok değerli bir mükâfat vardır.***

19. ***Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklar ve Allah katında şehidlerdir. Onlar için mükâfatlar ve nurlar vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise cehennemliktirler.***

---

636 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/109.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphesiz,, mallarından sadaka veren erkeklere, sadaka veren kadınlara* yahut Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik eden erkeklerle kadınlara *ve Allah'a güzel bir borç verenlere, yaptıkları hayrın mükâfatı kat kat ödenir."* Allah için verilecek güzel borç, helâl ve temiz maldan gönül hoşluğu ile sadaka vermektir. Onların yaptığı bu hayırlara, bire yedi yüze kadar sevap verilir.

"Onlara ayrıca çok değerli bir mükâfat vardır." Bu mükâfat, cennet ve içindeki nimetlerdir.

Sadaka vermek hakkında pek çok hadis rivayet edilmiştir. Onlardan örnek olarak şunları söyleyebiliriz:

"Sadaka, kuldan yetmiş kötülüğü defeder."[637]

"Sadaka, kulun ömrünü bereketlendirir."[638]

"Şüphesiz sadaka, Rabb'in gazabını söndürür ve kötü ölümü uzaklaştırır."[639]

"Herkes kıyamet günü, insanlar arasında hüküm verilinceye kadar sadakasının gölgesi altında bulunur."[640]

Rivayet edildiğine göre genç bir erkekle genç bir kadın, evlenmek için Hz. Süleyman'ın (aleyhisselâm) yanına geldiler. Hz. Süleyman nikâhlarını kıydı, sevinerek huzurundan ayrıldılar. Peşlerinden ölüm meleği Hz. Süleyman'ın yanına gelerek, "Onların haline sevinme; bana, beş gün sonra bu gencin ruhunu almam emredildi!" dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman, gencin durumunu takibe aldı. Altı gün geçti, genç ölmedi. Sonra beş ay daha geçti, genç yine hayattaydı. Bu duruma çok şaşırdı. O sırada yanına ölüm meleği geldi. Hz. Süleyman, ona gencin durumunu sorunca melek dedi ki:

637 Taberânî, *el-Kebîr*, 4/274; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/109.

638 Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/110.

639 Tirmizî, Zekât, 28; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 8/104 (nr. 3309). Hadisin son kısmı için ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 3/502.

640 Ahmed, *Müsned*, 4/147; Hâkim, *Müstedrek*, 1/416; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1766; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 8/104 (nr. 3310).

"Sana söylediğim gibi, bana, onun beş gün sonra ruhunu almam emredildi fakat genç senin yanından çıkınca, bir dilenci ile karşılaştı, ona bir dirhem sadaka verdi, dilenci de onun ömrünün uzun olması için dua etti; bunun üzerine bana, gencin sadakasının bereketine ruhunu alma işini ertelemem emredildi."

Bu konudaki açıklamalar için, *"Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit tutar"* (Ra'd 13/38) âyetinin tefsirine bakınız.

Sadaka ile ömrün uzamasına bir diğer örnek de Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] zamanındaki bir adamın halidir. Bu adam, komşusuna eziyet ediyordu, o da durumu Hz. Musa'ya bildirdi. Hz. Musa, adamı uyardı, fakat adam uyarıya aldırmayıp komşusuna eziyet vermeye devam etti. Bunun üzerine Hz. Musa, adamın helâki için beddua etti. Adam o sabah bir ekmeği sadaka olarak verdi. O sırada adamın evine bir yılan indi, fakat sadaka yılana karşı durdu, yılan adama ulaşamadı. Yılan adamı zehirlemek için havaya kalktı; bir anda yere düşüp öldü. Böylece sadaka belayı savdı.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklardır."* Yani Allah ve Resûlü'nü ileri derecede tasdik eden kimselerdir. Yahut onlar, ileri derecede doğru sözlü kimselerdir. Bu mana, daha tercihe şayandır.

"Onlar ayrıca Allah katında şehidlerdir." Âyetin zâhirinden anlaşılan şudur: Allah'a ve Resûlü'ne iman eden herkes, dereceleri peygamberlerin altında ve havassın (velilerin) üstünde olan sıddıkların derecesindedir. Aynı şekilde Allah'a ve Resûlü'ne iman eden herkes, şehidlerin derecesine ulaşır. Fakat durum böyle değildir. Buna göre "iman edenler" âyetini, veliler gibi kâmil manada iman edenler şeklinde anlamak gerekir. O veliler ki peygamberler kendilerine bir haber getirdiğinde onda hiç şüphe etmediler ve onu tasdikte bir an duraksamadılar. Yani hemen imana koştular ve Allah yolunda şehid oldular. Âyetin işaretlerinde, sıddıkın hakiki manası gelecek.

Denilmiştir ki: Allah'a ve Resûlü'ne mutlak olarak iman eden herkes, sıddık ve şehiddir. Yani onlar, sıddık ve şehidlerle nimetlerde eşit olmasalar da onlara katılırlar. Şu âyette geçtiği gibi:

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, onlar, Allah'ın kendilerine nimetler ihsan ettiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler" (Nisâ 4/69).

Kısaca âyette imana rağbet ettirilerek teşvik edilmektedir. Bu tür kullanım tarzı, Araplar'ın kelâmında mevcuttur. Berâ b. Âzib'in [radıyallahu anh] rivayet ettiği şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

"Ümmetimin müminleri, şehiddirler."[641]

Mücâhid demiştir ki: "Her mümin, sıddık ve şehiddir."[642] Yani yukarıda söylediğimiz şekilde kâmil manada iman edenler, sıddık ve şehid sayılır.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Allah yolunda öldürülenlerin dışında yedi sınıf şehidden bahsetmiştir.[643] Bunu onların diğer müminlere karşı elde ettikleri rütbenin şerefini göstermek için söylemiştir. Allah yolunda öldürülen kimsenin şerefi ise daha özeldir.

Bazıları demiştir ki: Âyetteki şahitliğin manası, müminlerin diğer ümmetlere şahitlik etmesidir.

Âyetin devamında şöyle buyruluyor: *"Onlar için mükâfatlar ve nurlar vardır."* Yani onlar için sıddıkların sevabı ve nuru vardır. Mana şudur: Onlar için mükemmel mükâfatlar ve ziyası tam nurlar vardır.

Âyet şöyle bitiyor: *"İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise cehennemliktirler."*

18-19. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Çokça sadaka veren erkek ve kadınlar, canlarını ve ruhlarını Allah'ın rızası için feda edenlerdir. Kim, Allah yolunda bir şeyini feda ederse, onun yerine bir başkasını vermek Allah'a aittir.

---

641 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/414-415; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/60.

642 Süyûtî, *a.g.e.*, 8/61.

643 Bu yedi grup şunlardır: Vebadan ölenler, suda boğulanlar, zatülcenp hastalığından ölenler, karın hastalığından ölenler, yangında ölenler, yıkık göçük ve depremde ölenler, doğum yaparken ölenler (hadis için bk. Ebû Davud, Cenâiz, nr. 3111; İbn Mâce, Cihâd, nr. 2803; Mâlik, Cenâiz, nr. 36).

"Allah'a güzel bir borç verenler" âyetinin işârî manası şudur: Onlar, kalplerini Allah'ın dışındaki varlıkların sevgisinden uzaklaştırdılar ve onu sürekli Allah'ın huzurunda bulunmaya bağladılar. Onlara kat kat nurlar ve sırlar verilir. Zaten onlar için çok kıymetli bir mükâfat vardır ki o, yüce zatı müşahede etmektir. İşte bu kimseler, *"Allah'a ve peygamberlerine iman edenlere gelince, onlar, sıddıklardır"* âyetinde işaret edilen sıddıklardır. Sûfîlere göre, âyette bahsedilen iman, herkesin imanı değil, kâmil müminlerin yakînî imanıdır.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Onlar, Allah'ı, Allah'ın özel desteği ile marifet ve muhabbetle müşahede edenler ve O'nun resûlüne muhabbet ve marifetle tâbi olanlardır. Onlar bunu, marifetin şeref ve faziletinden dolayı yapmakta; ilâhî emir ve yasak karşısında sevgiyle boyun eğmektedirler. İşte bu kimseler, sıddıklardır. Çünkü onlar, ihlâs ve yakînin kaynağıdırlar. Onlar, Allah'ın sözünü, sıddıkların müşahedesiyle müşahede ettikten sonra tasdik etmişlerdir. Bu öyle bir tasdiktir ki içinde nefis ve şeytandan gelen bir itiraz ve şüphe yoktur. Onlar, ilâhî muhabbet kılıcıyla öldürülmüş ve vuslat denizine atılmış Allah'ın şahitleridir. Onlar, Allah'ın cemaliyle dirilirler; varlıklarını Allah'ta ve kâinatı Allah'ın azameti içinde fâni ederek yüce zatı müşahede ederler.

Onlar, Allah'ın nuruyla insanların içindeki düşünceleri görüp bilirler, onların lehine ve aleyhine şahitlik ederler. Çünkü onların feraseti kesindir, yanılmaz. Onlar, Allah'ın emin kullarıdır. Allah onları, sıddıkıyet, şehadet, velâyet ve manevi hilafet için seçmiştir."[644]

Kuşeyrî demiştir ki: "Sıddık, zâhiri ve bâtını (içi ve dışı) bir olan kimsedir. Şöyle denilmiştir: Sıddık, kulluğun en ağır yüklerini yüklenen, ruhsatlara dalmayan ve tevillere yanaşmayan kimsedir. Şahitler ise kalpleriyle vuslat vatanlarını müşahede eden ve sırlarıyla ilâhî yakınlık vatanlarında bağlanıp kalan kimselerdir. Onların nurları, Cenâb-ı Hakk'ın basiretlerini aydınlattığı tevhid nurudur."[645]

---

644 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/397.

645 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/110.

Dünyanın İç Yüzü

Sıddıklık ve şahitlik makamında zühd (gönlü dünya sevgisinden çekmek) şart olduğu için, Cenâb-ı Hak, fâni varlıklara karşı zühdün gerçekleşmesi için dünyanın basitliğinden bahsederek şöyle buyurdu:

اِعْلَمُوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ
ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا
كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ
ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

20. *Biliniz ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Dünyanın hali bir yağmura benzer ki onun bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurur; sen onu sapsarı görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise* (dünyadaki amele göre ya) *çetin bir azap veya Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*

21. *Rabb'iniz tarafından bağışlanmaya; Allah'a ve Resûlü'ne inananlar için hazırlanan ve genişliği, gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun. İşte bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biliniz ki dünya hayatı* ancak küçük çocukların oyunu gibi *bir oyundur*. Gençlerin eğlencesi gibi *bir eğlencedir*. Kadınların süsü gibi *bir süstür*. Akranların birbirine karşı övünmesi gibi, *aranızda karşılıklı övünmedir*. Arazi sahiplerinin yaptığı gibi *çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir*." Yani onların çokluğu ile övünmekten ibarettir. Kısaca dünya ve içindekiler, akıllı kimsenin kendisiyle huzur ve sükûn bulması bir yana, ona güvenip itimat etmeyeceği hakir ve basit şeylerdir. Bununla birlikte dünyanın nimet ve süsleri, süratle yok olur ve kısa zamanda bozulup gider. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*Dünyanın hali bir yağmura benzer ki onun bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider*. Bitki yeşillik ve güzellikten *sonra kurur; sen onu* bu yeşil halinden *sonra sapsarı görürsün*. O bir anda sararıp solar. *Sonra da* kırılıp parçalanarak *çer çöp olur*."

Hak Teâlâ, dünyanın azıcık faydasıyla birlikte asıl halini ve süratle bozulup gitmesini yağmurun bitirdiği bir bitkiye benzetti. Bitki, gövdesi üzerinde büyüyüp gelişerek kuvvetlenir ve çiftçilerin hoşuna gidecek bir hale gelir. Yahut Allah'ın kendilerine yağmur ve bitki vesilesiyle verdiği nimetlerini bilerek inkâr eden kâfirlerin hoşuna gider. Allah sonra bir âfet gönderir, o güzelim bitkiler kurur, sararır ve dağılıp çer çöp haline gelir.

Bu benzetme sırf dünya ile meşgul olan ve sürekli onun peşinde koşan kimse içindir. Allah'a taat yolunda harcanan yahut çoluk çocuğun geçimi gibi zaruri ihtiyaçlarda kullanılan ve taatleri yapmaya yardımcı olan dünya malına gelince, o, bu benzetmenin içine girmez.

Âyette anlatılan durum, insanın hayat seyri için de bir benzetmedir. Şöyle ki insan genç ve kuvvetli olarak gelişip büyür, görünüş ve şekli güzeldir; sonra noksanlaşmaya ve ihtiyarlamaya başlar, nihayet ölür; düzeni bozulur, malı mülkü dağılır başkasının olur.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Dünya değersizdir; ondan daha değersiz olan, dünyayı talep edendir. Ondan daha değersiz olan ise dünya için yarışandır. Dünya bir cifeden ibarettir; cifenin peşinde koşanların

hiçbir değeri yoktur. Onların en düşük olanı da dünya malında cimrilik edendir. Bu şekilde kötülenen dünya, kulu ahiretten alıkoyandır. Kulu ahiretten alıkoyan her şey, dünyadır."[646]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ahirette ise* Allah'tan yüz çevirenler için *çetin bir azap vardır. Ayrıca* Allah'a yönelen ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çeken kimseler için ise *Allah'ın mağfiret ve rızası vardır."*

Kısaca, dünya basit işlerden ibarettir. Bunlar, oyun, eğlence, süs, övünme, mal ve evladı çoğaltmadır. Ahirete gelince, onun işleri ve halleri çok büyüktür. Onda olan, şiddetli bir azap, mağfiret ve hamde layık Allah'ın rızasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Dünya hayatı,* kendisine güvenip dayanan kimse için *aldatıcı metadan başka bir şey değildir."* Aldatıcı meta, güzel olan tarafını gösterip çirkin olan kısmını gizleyendir. O, insanları aldatıp kandıranın yaptığını yapar. Dünya da böyledir; peşinde koşanlara tatlı ve çekici tarafını gösterir, onlara sürekli tatlı görünür; onlar da şehvet ve güzelliklerinin içine dalarlar, ahirete hazırlanmaktan uzak kalırlar. Ömürleri boş işlerde tükenir. Dünya onları aldatıp tuzağına düşürür, sonuçta müflis halde (elinde hiçbir hayır bulunmadan) ölüme kadar götürür.

Zünnûn-i Mısri demiştir ki: "Ey müridler, dünyanın peşinde koşmayın. Eğer peşinde koşmak zorunda kalırsanız, onu sevmeyin. Şüphesiz, kula gereken azık onda elde edilir fakat gönlün rahatlığı onun dışındaki şeylerdedir."[647]

Cenâb-ı Hak, dünyanın basit, işlerinin değersiz olduğunu belirttikten sonra, ahiretin işinin büyük olduğunu hatırlatarak, kullarını ondan vaat edilen şeyleri elde etmek için yarışmaya teşvik etti. Bu şeyler, mağfiret ve Allah'ın rızasıdır. Bunun için buyurdu ki:

"Salih ameller yaparak *Rabb'inizden bağışlanmaya koşun.* Yani yarışanların rakipleriyle yarıştığı gibi, siz de Allah'ın mağfiretine ulaşmak için yarışın. Ayrıca *Allah'a ve Resûlü'ne inananlar için hazırlanan ve geniş-*

---

646 Kuşeyri, *Letâifü'l-İşârât,* 6/111.

647 Nesefi, *Medârikü't-Tenzil,* 4/335.

liği, gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun." Yani yedi kat gök ve yedi kat yer genişliğinde olan cennete koşun. Âyette, cennetin genişliği söylendi, fakat uzunluğu söylenmedi. Bunun hikmeti şudur: Genişliği ve uzunluğu olan şeylerin, genişliği uzunluğundan daha azdır. Âyette cennetin ne kadar geniş olduğu söylenince, bundan uzunluğunun daha fazla olduğu anlaşılır. Bu, durumu insanların anlayışına yaklaştırmak için söylenmiştir. Yoksa cennet burada söylenenden çok daha büyüktür. Nasıl böyle olmasın ki ahirette (derecesi en düşük) bir mümine, on dünya büyüklüğünde cennet verilecektir.[648]

"Bu cennet, Allah'a ve Resûlü'ne iman edenler için hazırlanmıştır." Bu âyet, cennetin şu anda yaratılmış ve hazır olduğuna bir delildir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu, Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir."* Onlar, müminlerdir. Âyette, kimsenin ameliyle cennete giremeyeceğine dair bir delil vardır. Bu durum, bir hadis-i şerifte açıkça belirtimiştir.[649]

"Allah büyük lutuf sahibidir." Bunun için dilediğine bunu ihsanı eder. O öyle bir ihsandır ki ondan öte istenecek bir şey yoktur.

20-21. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Hikmet sahiplerinden biri, dünyayı şu yedi şeye benzetmiştir.

1. Dünya tuzlu suya benzer; insanı içine batırır fakat onun susuzluğunu gidermez, ona zarar verir, fayda vermez.

2. Dünya, bulutun gölgesine benzer; sürekli durmaz, akıp gider, aldatır, seni ortada bırakır.

3. Dünya, bir anda parlayan şimşeğe benzer; şimşeğin ışığı süratle kaybolur ve insana çarparsa zarar verir.

4. Dünya, yaz bulutuna benzer; yaz bulutu zarar verir, faydası yoktur.

5. Dünya, baharda açan çiçeğe benzer; bahar çiçeğinin güzelliği insanı aldatır, sonra sararıp solar, bir de bakarsın ki çöpe dönmüş.

648 Bu miktar bir hadis-i şerifte geçmektedir (bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/376-377; 4/590-592; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 9863; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18352).

649 Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, nr. 6467; Müslim, Münâfikîn, 78.

6. Dünya, görülen bir rüyaya benzer; insan rüyasında sevinçli bir hal yaşar, uyandığında sevinçten eser bulamaz, geride sadece onu kaçırdığına üzüntüsü kalır.

7. Dünya, içine zehir katılmış bala benzer; balın görünüşü insanı aldatır, yiyeni öldürür.

Seyyid Abdurrahman el-Lecâî, *Kutbü'l-Ârifîn* kitabında demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya gidenlerin ilk derecesi, dünyaya buğzetmektir. O dünya ki kalplerin karalığı, gayb nurlarını örten perde ve sevenle sevilen arasındaki en büyük engeldir. Dünyayı terk ölçüsünde kul manevi sefere hazırlanır ve kalplerin Hakk'a nazar etmesi sahih olur. Eğer kulun kalbinde, dünya bir sineğin kanadından daha değersiz hale gelerek terkedilirse o, müridlerin ilk derecesine adım atmış olur. Bundan sonra kul, dünyasının kendisine takdim ettiğine bakar ve ahiretine yönelir."

Kuşeyrî, bu âyetin işaretinde demiştir ki: "Âyetteki benzetmede nefsin, kalbin, ruhun ve sırrın tavırlarına (vasıf ve hallerine) bir işaret vardır."

Kuşeyrî daha sonra der ki: "Âyette, çocuk hükmünde olan nefs-i emmârenin, dinin hükümlerine muhalefet ederek ve tabiatının arzularına uyarak ortaya koyduğu oyunlara dair bir işaret vardır. Onda ayrıca zühd, vera', tevekkül ve onlara bağlanıp kalma gibi, kalbin eğlencelerine işaret edilmektedir. Yine onda sırrın, gizli hallerden, keşif, müşahede ve Hakk'a nazar gibi gayba ait makamlardan oluşan manevi süsüne işaret olunmaktadır. Onda ayrıca ruhun, ilâhî tecelli ve ihsanlarla övünmesine işarette bulunulmaktadır. Bir de onda sırrın sırrının, maddi varlıklardan fâni olup her şeyi kendinde toplayan ebedî zatla bâki olarak elde ettiği manevi nimetleri çoğaltmasına işaret edilmektedir."[650]

Burada şunu hatırlatalım: Kuşeyrî, açıklamasında sırrı ruhtan önce söyledi, normalde ise ruh, (makam ve sıra olarak) sırdan öncedir.

"Allah'ın mağfiretine ve cennetine koşun ..." âyetinde, Allah'a yönelmeye, süratle O'na koşmaya ve bu işte yarışmaya teşvik vardır. Bu konuda bir şair der ki:

---

650 Kuşeyrî'nin bu açıklaması elimizdeki *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinde yoktur. O, yine Kuşeyrî'nin *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* isimli diğer tefsirinden alınmış olabilir.

"Söz ve fiillerinle hayırlarda öne geçmeye bak! Nefsini, Hak yolunda geri kalmış kimselerin duyacağı pişmanlıktan sakındır!"

Anlatıldığına göre, Ebû Halid el-Kayrevânî, Hak yolunda ciddi gayret sahibi âbidlerden biriydi. Bir gün yarış yapan atlar gördü; iki kişi yarışıyordu. Biri diğerini geçti. Geride kalan, azmini yitirmedi, gayret edip önündekini geçti ve yarışı kazandı. Onun bu sabır ve azmini gören Ebû Halid, yanına vararak adamın alnından öptü, kendisini tebrik ederek, "Allah sana bereket versin; sabrettin ve yarışı kazandın" dedi, sonra Hak yolundaki yarışta nefsinin halini düşündü, başına gelecek sonuçtan korkarak kendinden geçip bayıldı.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) âyetin tefsirinde demiştir ki: "Hak Teâlâ, *'Allah'ın mağfiretine ve cennetine koşun ...'* âyetinde, müridleri süratle mağfiretine koşmaya çağırdı; cemaline müştak âşıkları ise iştiyakla mağfiretine koşmaya çağırdı. Hepsi bu hitabın içine girmektedir. Çünkü herkes, Allah'ı hakkı ile tanımadıkları ve O'na hakkıyla ibadet yapamadıkları için, günah denizine düşmüşlerdir. Cenâb-ı Hak hepsini, Allah'ı hakkıyla tanıdıkları düşüncesine aldanmaktan rahmetiyle temizlenmeye çağırdı."[651]

Yani O'nu hakkı ile tanımadıkları halde, öyle zannetmelerinin gururundan temizlenmeleri için onları mağfiretiyle temizlenmeye çağırdı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Başa Gelen Her Şey Levh-i Mahfûzda Yazılmıştır

Cenâb-ı Hak sonra, kullarını başlarına gelen şeylere karşı teselli etti. Bunlardan biri de dünyaya aldanmaktır. Bu konuda şöyle buyurdu:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

651 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/397.

۝ اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۝٢٤

22. ***Yeryüzünde ve bizzat kendinizde başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta*** *(levh-i mahfûzda)* ***yazılmıştır. Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır.***

23. ***Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez.***

24. ***Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim*** *(infak ve itaatten)* ***yüz çevirirse bilsin ki Allah ganîdir; övülmeye layıktır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde başınıza gelen her musibet, biz onu yaratmadan önce, muhakkak bir kitapta,* levh-i mahfûzda *yazılmıştır."* Yeryüzünde meydana gelen kuraklık, ekin ve meyveleri vuran âfetlerle, nefislerinize gelen hastalık, sıkıntı ve çocukların ölümü gibi musibetler, insanları veya musibetleri yaratmadan önce levh-i mahfuzda yazılmıştır.

"Şüphesiz bu, Allah için çok kolaydır." Yani onları levh-i mahfûzda yazmak Allah'ın kudreti için çok kolaydır; o bir anda yapılacak bir iştir. Levh-i mahfûzda musibetler gibi sevinçler ve ihsanlar da yazılmıştır. Devamındaki şu âyet bunu göstermektedir:

"Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik." Yani başınıza gelen acı tatlı her şeyi, yaratılmadan önce levh-i mahfûzda yazdığımızı size bildirdik ki dünyadan elinizden gidenlere üzülüp ilâhî rahmetten ümidinizi kesmeyesiniz ve dünyaya dair elinize geçen nimet, genişlik, afiyet ve sıhhate

de kendini beğenip böbürlenen kimseler gibi sevinmeyesiniz. Çünkü kim bütün bunların takdir edildiğini yani ilâhî ilme göre belirlendiğini; elden çıkması takdir edilenin muhakkak gideceğini, gelmesi takdir edilenin de geleceğini bilirse, elinden gidene üzüntüsü, eline geçene de sevinci büyük olmaz. Bütün bunlarla birlikte, kulun başına gelen musibetlerde, onun derecesini artırma ve günahlarını temizleme mevcuttur. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz müslümanın başına gelen her türlü sıkıntı, yorgunluk, hastalık, hüzün, hatta kendisine üzüntü veren düşünceler, onun günahlarına kefâret olur (onları temizler)."[652]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ'nın mümin hakkındaki takdirini çok hayret verici buldum. Eğer mümin için sevindirici bir şey takdir edilmişse ona rıza gösterir, bu onun için bir hayır olur. Şayet onun için sıkıntı verici bir şey takdir edilmişse sabreder, bu da onun için bir hayır olur."[653]

Yine bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir müslümanın başına, vücuduna bir diken batması veya ondan daha küçük bir musibet geldiğinde (sabrederse), bu sebeple kendisine manevi bir derece yazılır ve bir günahı silinir."[654]

Herkes, elde ettiği bir menfaate sevinir, başına bir zarar geldiğinde ise hüzünlenir. Bu, insanın fıtratında bulunan tabii bir durumdur. Bunun için Hz. Ömer [radıyallahu anh], kendisine bir ganimet veya hayır (mal) getirildiğinde, "Allahım, biz, ancak bize verdiğin nimetlerden dolayı sevinmeye güç yetiriyoruz" derdi. Fakat insanın sevinci şükür, hüznü ise sabır olmalıdır. Kötülenen hüzün, sabır haline ters olan üzüntü ve feryattır. Aynı şekilde insanı şükürden alıkoyan, azdıran ve böbürlenmeye götüren ölçüsüz sevinçler de kötülenmiştir.

---

652 Buhârî, Merdâ, 1 (nr. 5642); Müslim, Birr, 52; Tirmizî, nr. 966; Ahmed, *Müsned*, 2/303.

653 Çok az değişik lafızlarla bk. Müslim, Zühd, 64; Ahmed, *Müsned*, 4/332.

654 Müslim, Birr, 46; Tirmizî, nr. 965; aynı konuda bk. Buhârî, Merdâ, 1 (nr. 5640).

Âyet şöyle bitiyor: *"Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez."* Şüphesiz, dünya hazlarıyla sevinen ve onu gözünde büyüten kimse, onlarla kibirlenip böbürlenir.

Âyette, dünya malıyla sevinip övünenlerin halinden bahsedilmesi, onun, elinden gidene üzülen kimsenin durumundan daha çirkin bir durum olduğunu bildirmek içindir.

Cenâb-ı Hak, kendini beğenip böbürlenenlerin halini açıklayarak şöyle buyurdu: *"Onlar, cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir."* Yani Allah, kendilerine bir dünya malı ve payı verildiğinde, haddi aşarak sevinen kimseleri sevmez. Onlar dünya nimetlerine bu şekilde sevindiklerinden, dünya gözlerinde büyüdü, böylece onda cimrilik ettiler; başkalarına da malı ellerinde tutmayı emrettiler, onları cimriliğe ve mal biriktirmeye teşvik ettiler.

"Kim, malını infak etmekten yahut Allah'ın emir ve yasaklarından *yüz çevirirse* ve kendisine yasaklanan şeye son vermezse, *bilsin ki Allah ganîdir; övülmeye layıktır."* Yani O'nun, cimri kimsenin infakına bir ihtiyacı yoktur. O, zatında övülmüştür. Cimrilerin Allah'a şükürden yüz çevirmesi O'na bir zarar vermez.

Âyette, infaktan yüz çevirenler için bir tehdit mevcuttur ve onda, infak emrinin ancak bunu bizzat yapana fayda vereceğine dikkat çekilmektedir.

22-24. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanın, tabiatının galip gelmesi ve nefsanî hazlara meyil gibi başına gelen manevi âfetler; ucb (kendini beğenme), gösteriş, kibir, haset ve diğerleri gibi kalbe musallat olan hastalıklar; makamlara, keşif ve kerametlere takılıp kalma gibi ruha ârız olan haller, muhakkak daha önce levh-i mahfûzda yazılmıştır. Bu, ezelî ilim ve kesin kaderdir. Kime ilâhî kader rüzgârı destek verirse, (Allah kendisini desteklerse) o kimse, nefsine rağmen Hakk'a yönelir. Kim de ilâhî yardımdan mahrum edilip zorda kalırsa, hak yoldan geri döner yahut Hak yolundaki seyrinden durur. Öyleyse her iki halde de kulluk ve edep olarak Allah'a yönelmek

gereklidir. Allah Teâlâ, insanlar elden kaçırdıklarına üzülmesinler diye bu gerçeği açıkladı. Kim, hakkıyla kulluk yaparsa onun elden kaçırdığı bir şey yoktur. Bunun bir diğer sebebi de insanların kendilerine verilen fâni nimetlerle sevinip şımarmamalarıdır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âyette anlatılan durum, nefsinin bağından kurtulan hür kimselerin özelliğidir. İnsanların kıymeti, halleri değiştiğinde belli olur. Kim cefa, sıkıntı veya mihnet gibi istemediği şeylerden biri başına geldiğinde hali değişmiyorsa, o kimse kâmil biridir. Kim de elinde dünya malının olmayışına üzülmediği gibi, zararlı bir şey halini değiştirmiyor ve eline geçen dünyalık da kendisini sevindirmiyorsa o kimse, içinde yaşadığı vaktin efendisidir."[655]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâmın hali böyleydi. Kâ'b b. Züheyr, onları tanıtırken demiştir ki:

"Onlar, mızrakları bir kavme ağır bir darbe vurup mağlup ettiğinde buna sevinmezler. Kendileri bir yenilgiye uğradıklarında da üzülüp feryat etmezler."

Kuşeyrî sonra demiştir ki: "Bir adamı tanımak istediğinde, onun başına acı durumlar geldiğinde ne yaptığına bak! İnsanın başına gelen olaylar karşısında halinin değişmesi, onda nefsanî vasıfların bir şekilde kaldığının alametidir."[656]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), Vâsıtî'den naklen demiştir ki: "Ârif, yakînen tanıdığı zatın hakikatinde fâni olan kimsedir. Kulda marifet makamı gerçekleştiğinde, onda (Mevlâ'sından başka biriyle) sevinecek veya üzülecek bir hal kalmaz. Allah Teâlâ, '*Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle de şımarmayasınız diye size bunu bildirdik*' buyurmuştur."[657]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir: "Kalplerin çektiği acı ve hü-

655 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/112.

656 Kuşeyrî, *a.g.e.*, 6/112.

657 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/399.

zünler, Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen ve O'nun tecellilerini görmekten mahrum edildiği içindir."

İbnü'l-Fârız, ilâhî aşkın kalbe girince ne yaptığını şöyle dile getirmiştir:

"Ey yüce sevgili, bir kimsenin kalbi, seni bir gün hatırlarsa, oraya sevinç yerleşir, üzüntü çeker gider."

Allah Teâlâ, Hz. Davud'a [aleyhisselâm] şöyle vahyetmiştir: "Ey Davud, sıddıklara söyle; benimle sevinsinler, benim zikrimle sefa sürsünler."

İmam Gazâlî, bu âyeti delil göstererek, her şeyin önceden takdir edildiğini; dolayısıyla kula takdir edilen rızkın taleple (peşinden koşmakla) artmayacağını ve talep etmeyince de azalmayacağını söylemiştir. Eğer rızık taleple artsaydı ve talep etmeyince noksanlaşsaydı, üzülen ve sevinen kimse için bir sebep oluşurdu. Çünkü biri, rızkı talepte kusur etmiş, onu aramada gevşeklik göstermiş, bunun için rızık elinden kaçmış olurdu. Diğeri ise gayret ve ciddiyetle rızka ulaşmış olurdu. Halbuki Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kendisinden mal isteyen birine, bir miktar yiyecek verdikten sonra,

"Al bunu; o senindir; eğer sen ona gelmeseydin, o sana gelecekti"[658] buyurdu.

İmam Gazâlî, sonra, kula verilecek sevap ve azabın da önceden yazıldığını, ancak sevabın taleple (salih amelle) arttığını ve ameli terkle azaldığını söylemiş; peşinden kaderde yazılan şeyleri iki kısma ayırmıştır. Bir kısım, hiçbir şarta ve kulun fiiline bağlanmadan mutlak olarak yazılmıştır. Kulların rızıkları ve ecelleri bu kısma girmektedir. Diğer kısım ise kulun fiiline bağlıdır. Sevap ve azap bu kısma girmektedir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Onun kaderde yazılan şeyleri iki kısma ayırmasında tenkide açık yönler vardır. Doğru olan durum, olayın detayına bakmaktır. Şöyle ki:

---

658 İbn Hibbân, *el-İhsân*, nr. 3240; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, 1/169; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1190.

Kim, hikmet âlemine bakarsa -ki o, hükümler âlemidir- maddi ve manevi rızıkların kulun fiiliyle birlikte yani ona nisbet edilerek zikredildiğini görür.

Maddi rızka gelince, o bazan kulun çalışmasıyla gelir. Kul, rızık sebeplerine yönelse fakat takvadan yana noksanı olsa, rızık yine gelir. Kul, maddi sebeplerden tamamen uzaklaşsa fakat takva makamını elde etse, bu defa rızık sebepsiz gelir. Şu âyet bunu gösteriyor:

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve kendisini hiç beklemediği yerden rızıklandırır" (Talâk 65/2-3). Allah'tan korkan takva sahibi, bütün varlığı ile Allah'ın taatine yönelmiş kimsedir. Allah da onun bu taatine karşılık kendisini rızık için çalışmaktan kurtarmıştır.

Kim de kudret âlemine bakarsa -ki o, hakikat âlemidir- arada bir vasıta olmaksızın bütün fiillerin Allah'a ait olduğunu görür. Allah'a, yaptıklarının hesabı sorulmaz, kullar ise yaptıklarından sorumludur. Manevi rızık da böyledir. Manevi rızık, elde edene sevabın, mahrum olana da azabın terettüp ettiği taat ve yakîndir. Buna göre kim, hikmet âlemine bakarsa, onu kulun ameline ve çalışmasına bağlı bulur. Şeriat da bunu emretmiştir. Kim de kudret âlemine bakarsa, kulun fiili ve çalışması bir yana, onun varlığını gözünde silip yok eder.

İmam Kuşeyrî, *"Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenenleri sevmez"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Zira kibir, kulda nefsin kötü özelilklerinin kalmasından ve kendinde bir değer görmesinden ileri gelir. Övünmek ise kulun övündüğü şeyde bir kıymet görmesinin neticesidir."[659]

Onlar, sahip oldukları maddi ve manevi rızıklarda cimrilik yapan kimselerdir. Onlarda cimrilik yapmak, onlarla sevinmenin ve onlara bağlanıp kalmanın alametidir. Kendisine bu nimetleri vereni ve onları üzerine yağdıranı müşahede edene gelince, o, Allah ile zengin olup her şeyden gönlünü çektiği için, hiçbir şeyde cimrilik yapmaz. Kim, bütün bu güzel hallerden yüz çevirirse, Allah ondan ve bütün halktan müstağnidir; onların hiçbirine ihtiyacı yoktur. Varlıklar yaratılmadan önce, O, övülmüştür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

659 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/113.

İlâhî Hükümlerin İcrasına Yardımcı Sebepler

Cenâb-ı Hak sonra, kendileriyle ilâhî hükümlerin icra edileceği nimetlerinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ
﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ
وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا
عَلٰى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ
وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا
مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا
فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

25. *Andolsun, biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve beraberlerinde, insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik. Biz ayrıca kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda bulunan demiri indirdik. Allah bunu, kendisine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemek için yaptı. Şüphesiz, Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*

26. *Andolsun, biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların zürriyetleri arasında devam ettirdik. Onlardan bir kısmı doğru yola ermiştir; çoğu ise fâsık kimselerdir.*

27. Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. *(Kendi görüşleriyle)* ***icat ettikleri ruhbanlığa***[660] ***gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Ancak onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Andolsun biz,* insanlar içinden *peygamberlerimizi açık delillerle,* kesin hüccet ve mucizelerle *gönderdik."*

Âyete şu manayı verenler de olmuştur: Andolsun biz, melekleri peygamberlerimize, peygamberlerimizi de ümmetlerine gönderdik. *"Beraberlerinde, kitabı indirdik.."* âyeti de bu izahı desteklemektedir. Âyette kastedilen kitap, Allah tarafından gönderilen bütün ilâhî kitaplardır. Çünkü ilâhî kitaplar meleklerle indirilmiştir. Bu görüşe şöyle cevap verilir: Âyetin takdiri şöyledir: Biz, peygamberlere içindeki hükümleriyle birlikte kitabı indirdik.

"Biz ayrıca mîzanı yani şeriatı *indirdik.* Şeriat, hükümlerin sahih olanı ile bozuk olanlarını tanıyıp ayırmak için bir ölçüdür. Onu, *insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye indirdik."*

Bazıları, âyette bahsedilen mîzanın, maddi terazi olduğunu söylemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Cebrâil [aleyhisselâm], teraziyi indirdi ve onu Hz. Nuh'a [aleyhisselâm] vererek, "Kavmine emret, tartılarını onunla yapsınlar!" dedi.[661]

---

660 Ruhbanlık, insanlardan uzaklaşıp riyâzete çekilerek dünya zevklerini terketmek ve kendini aşırı bir şekilde ibadete vermek demektir. Hak dinler böylesi bir yaşantıyı tavsiye etmemiştir. Ruhbanlığı hıristiyanlar icat etmişlerdir. Hz. İsa'dan sonra, gördükleri baskı ve zulüm sebebiyle bir kısım hıristiyanlar insanlardan uzaklaşarak, insanlardan uzak mekânlara yerleşip kendilerini ibadete adamışlardı. Zamanla, Hıristiyanlığın bünyesinde yerleşen bu uygulamaya "ruhbanlık", bunu yapanlar da "ruhban" adı verilmiştir.

661 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* 4/337.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz ayrıca demiri indirdik."*

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Âdem [aleyhisselâm], cennetten yanında demircilerin şu beş aletiyle birlikte indi: Örs, pense, bileği, çekiç, iğne."

Yahut, *"Demiri indirdik"*, onu madenlerden çıkarttık, manasındadır. Madenler, yere inen sulardan meydana gelmekte ve zamanla maden yatakları oluşmaktadır.

Demirden kastın, silah olduğu da söylenmiştir.

Âyetin manası özetle şudur: Biz, peygamberlerimizi gönderdik ve onlarla birlikte hükümlerimizi bildiren kitabı indirdik. Kim, ona isteyerek tâbi olursa kurtulur, kim de yüz çevirirse biz demiri indirdik; ondan yapılan silahlarla savaşılır ve itaatten yüz çevirenler zorla istikamete getirilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O demirde,* kendisinden faydalanılan ve harpte kullanılan *müthiş bir güç ve insanlar için birçok fayda vardır."* Onu, araç ve gereç yapımında kullanırlar. Demirin kullanılmadığı hiçbir sanat bulamazsın.

"Allah bunu, kendisine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemek için yaptı." Yani Allah demiri, kılıç ve mızrak yapımında ve din düşmanlarıyla savaşta gereken diğer silahların imalatında kullanarak, Allah'ı ve peygamberlerini görmedikleri halde, onlara gayben yardım edenleri ortaya çıkarmak için böyle yaptı.

"Şüphesiz, Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir." O, yolundan yüz çevirenlerin zararını kuvvetiyle defeder; dinine yardım edenleri izzetiyle destekler; harp meydanlarında sabit kalması için onlara sabır ve metanet verir.

Nesefî demiştir ki: "Bu üç şey (kitap, mîzan ve demir) arasındaki münasebet şudur: Kitap, şeriatın kanunu ve dinî hükümlerin yasasıdır. O, doğru yolu gösterir ve antlaşmaların nasıl korunacağını belirler. Özetle kitap ilâhî hükümleri ve cezaları ihtiva eder. Adaleti ve ihsanı emreder. Azgınlık ve zulmü yasaklar. Haksızlık ve zulümden kaçın-

mak ancak, karşılıklı muamelelerde adalet ve eşitliği sağlayacak bir aletle olur. Bu alet de mîzan yani terazidir. Mâlumdur ki ilâhî emirleri içeren kitap ve eşitliği sağlamak için konulan alet, insanları zulüm ve haksızlıktan korumak içindir. Hakkı bilerek inkâra gidenler, zulümde inat edenler ve itaatten el çekip âdil devlet başkanına karşı ayaklananlar, kılıçla yola getirilirler. Kılıçla kastedilen, son derece kuvvetli olarak tanıtılan demirdir."[662]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik."* Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in özellikle söylenmesi, onların kendilerinden sonraki peygamberlerin babası olduklan içindir.

"Peygamberliği yani vahyi *ve kitabı onların zürriyetleri arasında devam ettirdik."* Onların zürriyetleri içinden bazılarına peygamberlik verip kitap indirdik. Abdullah b. Abbas (radıyallahu anh), buradaki kitaba, "kalemle yazı yazmak" manasını vermiştir.

"Onlardan bir kısmı yani onların zürriyetinden veya kendilerine peygamber gönderilenlerden bir kısmı *doğru yola,* hakka *ermiştir; çoğu ise* doğru yoldan çıkmış *fâsık kimselerdir."*

"Sonra onların peşinden yani Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin peşinden *peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik."* Yani bir peygamberden sonra, başka bir peygamber gönderdik; Hz. İsa'ya kadar böyle devam etti. Nihayet Hz. İsa'yı peygamber olarak gönderdik. *"Ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların* yani hıristiyanların *kalplerine şefkat,* sevgi ve yumuşaklık *ve* din kardeşlerine karşı *merhamet duygusu koyduk."* Bu vasıflar, yahudilerde değil, hıristiyanlarda gözükmektedir.

Hz. İsa'ya ilk inanlar havâriler ve yahudilerden bir gruptu. Onlardan kalan grup Hz. İsa'yı inkâr etti. Hıristiyanlar, havârilere tâbi olan ve onları takip eden gruplardır. Onların içinde rahmet ve şefkat sahipleri eksik olmaz, yahudilere gelince, onların kalpleri taştan daha katıdır.

---

662 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/337.

"Onların kendi görüşleriyle *icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık."*

Ruhbanlık, insanlardan uzaklaşıp kendini ibadete vermektir. Hıristiyanların bunu icat etmelerinin sebebi şudur: Hz. İsa'nın göğe kaldırılmasından sonra, zorba ve zalim hükümdarlar hıristiyanlara üç kez katliam uyguladılar; iman edenlerin çoğunu öldürdüler; onlardan çok az insan hayatta kaldı. Onlar da dinleri adına işkence görmekten korktular, dinlerini yaşamak ve canlarını kurtarmak için insanların arasından ayrılıp dağ başlarına çekildiler. Sa'lebî bunu bir hadis olarak nakletmiştir. Onun tefsirine bakınız.[663]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Halbuki biz bunu onlara farz kılmamıştık.* Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi." Kendi kendilerine, Allah rızası için bunu yapacaklarına söz verdiler. *"Fakat ona da gereği gibi uymadılar.* Verdikleri sözün gereğini yerine getirmediler. Çünkü o, Allah için verilmiş bir söz olup bozulması helâl değildir."

Bazıları âyetteki bu uyarının, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberlik dönemine yetiştiği halde ona iman etmeyenler hakkında olduğunu söylemiştir. Buna göre âyetin manası şöyledir: Onlar, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman etmedikleri için bu ruhbanlığın hakkını yerine getirmediler. Peşinden gelen şu âyet bu görüşü desteklemektedir:

"Biz de içlerinden doğru bir şekilde iman edenlere yani Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlere, kendilerine tahsis edilen *mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."* Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan uzaklaşıp Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmişlerdir.

25-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bu ümmetin içinde her devirde kendisine davet eden kimseler bulundurmuştur. Onlar, peygamberlerin vârisleri, ârifibillâh velilerdir. Kendilerine ezelde ilâhî inâyet takdir edilenler için onların ve-

663 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/120-211; ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/42-43.

liliğinin delilleri apaçık ortadadır. Cenâb-ı Hak onlarla birlikte kitabının hakikatini açıklayan ilâhî vâridatlar indirdi. Allah onlarla ayrıca mîzanı (ölçü) indirdi. Bu, o velinin bulunduğu devirdeki insanların terbiyesine münasip ilhamdır. İrşadla görevli kâmil veli, bu ilhamla müridlerinin hallerini ölçer; her birine haline uygun vird, amel ve hal verir. Bunu insanlar, ifrat ve tefrite düşmeden hallerinde dengeyi korusunlar diye yapar.

Allah Teâlâ, kâmil insanlarla birlikte demirle işaret edilen cezbeyi de indirmiştir. Bu cezbe, âriflerin kalplerinde bulunur. Onda, akılları hayrette bırakan müthiş bir kuvvet ve insanlar için birçok fayda vardır. Çünkü o, velinin insanların arasında ışığında yürüdüğü nurdur. Veli, müridlerin kalplerini bu cezbe ve nurla çeker. Kendisinde bu manevi cezbe bulunmayan kimse, manevi terbiye için ehil olamaz. Zira cezbesiz kimse, sırf zâhirde kalmış biridir. Velide bu cezbeyle birlikte, seyrü sülûk de gereklidir. Yoksa o da manevi terbiye vermeye ehil olamaz.

Allah Teâlâ, bu nuru özellikle velilerine tahsis etmiştir. Bunu, dinine ve peygamberinin sünnetine gayben yardım edenleri ortaya çıkarmak için yapmıştır. Yani veliler bu hizmeti yaparken, ilâhî iradenin nasıl bir sonucu murat ettiğini bilmezler. Onlar, Allah'ın dinine yardım için var güçleriyle çalışırlar, sonra yüce Allah'ın ne yaptığına ve kaderde yazılmış olup ortaya çıkan şeyin ne olduğuna bakarlar. Cenâb-ı Hakk'ın rabliğini tanımaya gelince, bu konuda müşahede makamındadırlar (O'nu yakînen tanırlar). Allah Teâlâ çok güçlüdür; kendisine yönelenlerin kalplerini kuvvetlendirir. O, Azîz'dir. dinine yardım için çalışanları destekler, aziz eder.

Âyette, *"Biz Nuh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik"* buyruldu. Bu iki peygamberin özellikle söylenmesinin hikmeti şudur: Hz. Nuh [aleyhisselâm], son derece kuvvet ve şiddet sahibi bir peygamberdi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm] ise son derece yumuşak biriydi.

Her devirdeki veliler de böyledir. Bazı veliler kuvvete, bazıları ise yumuşaklığa meyleder (Bazıları Allah yolunda sert ve tavizsiz, bazıları ise yumuşak olur). Allah Teâlâ bir dini veya yolu ortaya çıkarıp yaymak istediği zaman, insanların içinde velilerinden yumuşaklığa meyledenle, sertliğe yönelen bu iki zıt grubu bulundurur. Yüce Allah insanların

içinde dengeyi sağlamak için böyle yapar. Eğer bu âlemde sadece kuvvet sahibi veliler bulunsaydı, insanlar yanar veya suda boğulurdu. Hz. Nuh'un zamanında olduğu gibi. Şayet âlemde sadece yumuşaklık sahibi veli bulunsaydı, bu defa da dinde bir gevşeme baş gösterirdi; Hz. İbrahim'in zamanında olduğu gibi. Hz. İbrahim'in yumuşaklığından dolayı ümmeti çok olmamıştır.

Hz. Musa zamanında kuvvetle yumuşaklık birleşince, kendisine tâbi olanlar çok olmuştur. Çünkü Hz. Musa [aleyhisselâm] kuvvetli, Hz. Harun ise [aleyhisselâm] yumuşaktı. Bundan dolayı, Hz. Musa'nın tâbi olanları çok oldu.

Ümmet-i Muhammed'in içinde devamlı kuvvetle yumuşaklık birlikte bulunduğu için, bu ümmet çok olmuş ve geniş bir alana yayılmıştır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kolayı seçen yumuşak biriydi. Onun yanında ise vezirlerinden Allah'ın dini konusunda son derece sert ve tavizsiz bir tutum sergileyen Hz. Ömer [radıyallahu anh] bulunuyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] yerine Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] halife oldu ve Allah Resûlü'nün hilim meşrebini takip etti. Onun yanında da yine Hz. Ömer [radıyallahu anh] bulunuyor, kuvvet ve sertliğiyle dengeyi sağlıyordu. Hz. Ömer halife olunca, önceki haline göre yumuşadı; bu defa onun yanında Hz. Ali [radıyallahu anh] bulundu; kuvvet ve dirayetiyle dengeyi sağladı. İşte bu şekilde, hangi grubun tâbileri çoğalmışsa, muhakkak onda yumuşaklıkla kuvvet birleşmiştir. Her şeyi sonsuz hikmetiyle tedbir eden ve zıtları bir arada bulunduran Allah'ı tesbih ederim; O'nun şanı ne kadar yücedir.

"Ona tâbi olanların kalplerine bir sevgi ve rahmet koyduk" âyetindeki durum, Allah'a yönelen müridlerin vasfıdır. Bu ümmetin, ruhbanlığı (dağlara çekilmek değil), kendini mescid ve zâviyelerde ibadete adamaktır. İslâm ümmetinin bu durumu bir hadiste geçmektedir.[664]

---

664 Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin ruhbanlığının (halktan uzaklaşmak değil) Allah yolunda cihad olduğunu belirtmiştir (bk. Ahmed, *Müsned*, 3/266; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/148; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/43; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/66). Diğer bir hadiste ise hicret, cihad, namaz, oruç, hac ve umrenin bu ümmetin ruhbanlık şekli olduğu belirtilmiştir (bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/43).

Dağlara ve çöllere çekilip tek başına yaşamak âriflerin tercih ettiği bir hayat tarzı değildir; âriflerin tercihi, insanların içine karışıp onları irşad etmektir.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah Teâlâ, bu âyette (Hadîd 57/27) Ehl-i sünnet ile bid'atçıları tanıttı. Ehl-i sünnet, rahmet ve şefkat sahibi kimselerdir. Bid'atçılar ise kendi görüşleriyle ruhbanlık ve yeni ibadet şekilleri icat eden kimselerdir.

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin sünnetine sarılanların kalplerinin, dininde ve peygamberine uyma konusunda sevgi ve şefkatle dolu olduğunu bildirdi. Bu sevgi, Allah'ın onları sevmesinden ileri gelmektedir. Onlardaki bu rahmet ise Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rahmettendir. Çünkü Hak Teâlâ onları ezelde dostluğuna seçmiştir. Onlar, peygamberlerin halifeleri ve ümmetin rehberleridir.

Allah Teâlâ, et yememek ve insanların rağbetini elde etmek için cuma ve cemaatlere gitmeyip kırk gün çilehanede oturmak gibi kendi görüşüyle ruhbanlık icat eden bazı katı kimselerin doğru yolda olmadıklarını, aksine onların, kendilerini dinde aldatan şeytanlarına uyduklarını, şeytanların onlara boş ve hayalî şeyleri süslediğini belirtmiştir. Halbuki Allah onlara sadece razı olduğu şeyleri farz kıldı. Allah'ın razı olduğu da ancak şeriat ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] öğrettiği yoldur."[665]

Baklî'nin uygun görmediği kırk gün meselesi şudur: Önceden, kendisini ibadete adamış bazı kimseler, kırk gün halvette kalmayı nezreder, böylece cuma ve cemaatlere katılmazlardı. Bu konuda en güzeli, şu tavsiyeye uymaktır:

"Bir kimsenin dinde adalet sahibi olduğu sabit olunca, onu yaptığı işle baş başa bırak, hemen tenkit etme. En selâmetlisi budur."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

665 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/399.

İman ve Takvanın Mükâfatı

Cenâb-ı Hak sonra, Ehl-i kitaba (yahudi ve hıristiyanlara) iman etmelerini veya müminlere imanda devam etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه۪ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ
رَحْمَتِه۪ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِه۪ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌۙ
(28) لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ (29)

28. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin ki size rahmetinden iki pay versin, size ayrıca kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan etsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.***

29. ***Böylece Ehl-i kitap Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lutfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsin. Allah, büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey* önceki peygamberlere *iman edenler! Allah'tan korkun ve* sizin kitabınızda bahsedilen *peygamberine,* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman edin ki size rahmetinden iki pay versin.* Bu payın biri, Allah'ın resûlüne, diğeri ise kendisinden önceki peygambere iman ettiğiniz içindir. Fakat bu, Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] peygamber olarak gönderildikten sonra, önceki peygamberlerin şeriatlarının devam ettiği manasında değildir. Onlar, hükümleri İslâm'la kaldırılmadan önce hak idiler. Ehl-i kitabın şeriatının yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte onlardan Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlere iki pay verilmesi, insanın sevip alıştığı şeylerden çıkmasının çok zor olmasındandır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"O size ayrıca* kıyamet günü *kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan eder."* Bu nur, *"Nurları önlerinde ve sağlarında koşar"* (Hadîd 57/12) âyetinde belirtildiği gibi, kıyamet günü müminlere verilecek bir nurdur.

"Ve Allah sizin önceki inkâr ve isyanlarınızı *bağışlar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* Şu hadis-i şerif, bu âyetteki hitabın Ehl-i kitaba yapıldığını söyleyen görüşü desteklemektedir:

"Üç kimse vardır ki onlara mükâfatları iki defa verilir: Onlardan biri, Ehl-i kitap'tan olup kendi peygamberine ve bana iman eden kimsedir ..."[666]

Bazıları ise âyetteki hitabın müminlere yapıldığını söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Ey iman edenler, size yasakladığı konularda Allah'tan korkun (haramlara yanaşmayın) ve imanınızda devam edin ki Allah size rahmetinden iki pay versin, size ayrıca kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur ihsan etsin ve sizi bağışlasın. *Sahîh*'te geçen şu hadis de bu görüşü desteklemektedir:

"Bizimle bizden önceki Ehl-i kitabın durumu şuna benziyor: Bir adam, sabahtan akşama kadar ücretle çalıştırmak üzere adamlar tuttu. Her birine bir kırat[667] *ücret belirledi. Yahudiler öğleye kadar çalıştılar, öğle zamanı usanıp işi bıraktılar. İşin sahibi onlara hak ettikleri ücreti verdi. Sonra hıristiyanlar çalışmaya başladılar ve ikindiye kadar çalıştılar. Onlar da yorulup işi bıraktılar. Kendilerine hak ettikleri ücret verildi. Sonra kalan işi tamamlamak üzere siz (ümmet-i Muhammed) geldiniz, akşama kadar çalışıp işi bitirdiniz. Size, diğer ümmetlerin iki katı ücret verildi. Ehl-i kitap, 'Bunlar neden az çalışıp çok kazandılar?' dediler. Allah Teâlâ onlara, 'Sizin hakkınızdan bir şey noksanlaştırdım mı?' dedi. Onlar da, 'Hayır' dediler. O zaman Allah Teâlâ, 'Bu benim ihsanımdır, onu dilediğime veririm' buyurdu."*[668]

---

666 Buhârî, İlim, 31 (nr. 97); Müslim, İmân, 241; Tirmizî, Nikâh, 25; Nesâî, Nikâh, 65. Hadiste geçen üç kimseden ikincisi, sahip olduğu câriyeyi güzelce eğitip terbiye ettikten sonra âzat eden ve kendisiyle evlenen kimsedir. Üçüncü kimse ise Allah'a karşı kulluk görevini ve efendisine hizmetini güzel yapan köledir.

667 1 kırat, dirhemin yirmi dörtte biridir. 1 dirhem ise yaklaşık 3,12 gramdır.

668 Buhârî, Enbiyâ, nr. 3459; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/241.

Denilmiştir ki: *"Onlara (Ehl-i kitap'tan iman edenlere) sabretmelerine karşılık mükâfatları iki kat verilir"* (Kasas 28/54) âyeti indiği zaman, Ehl-i kitap'tan iman edenler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına karşı övündüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin ki size rahmetinden iki pay versin ..." (Hadîd 57/28) âyetini indirdi. Müminler hakkındaki vaatleriyle bu âyet inince, yahudiler müminlere haset ettiler. Bunun üzerine yüce Allah,

"Böylece Ehl-i kitap Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lutfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsin. Allah, büyük lutuf sahibidir" (Hadîd 57/29) âyetini indirdi.[669] Yani onlar, Allah'ın lutfundan hiçbir şeye sahip değiller ki onu istediklerine versinler. Onlar şunu da iyi bilsinler: Bütün lutuf Allah'ın elindedir, hepsi O'nun mülkünde ve yetkisi altındadır; onu kullarından dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir; ikram ve ihsanının bir sonu yoktur.

Eğer âyetteki hitabın Ehl-i kitaba ait olduğunu düşünürsek, *"Ehl-i kitap şunu bilsin ..."* âyetinin manası şöyle olur: Onlardan iman etmeyenler Allah'ın lutfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini bilsinler.

28-29. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İşaret ehline göre âyetteki müjdeler şu kimseler için de geçerlidir: Kimin geçmiş ataları içinde seçkin bir veli, salih hal, şerefli ilim ve yüksek bir makam sahibi bulunur, sonra onların dışında hakiki bir terbiye ehli ortaya çıkar da bu kimse ona boyun eğer ve başkalarına onun veliliğini tasdik ederse, kendisine iki sevap verilir. Ayrıca bu kimsenin manevi makamı çok büyük olur. Velilik, kullar arasında intikal edip durmaktadır. Herkes bilsin ki lutuf Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah, büyük lutuf sahibidir. Kulunu hayırlarda muvaffak eden Allah'tır. Bütün güç ve kuvvet, yüce Allah'a aittir.

---

669 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/122.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Hadîd sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

(58) MÜCÂDİLE SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi: Mücâdile sûresi Medine döneminde inmiş olup yirmi iki âyettir. Sûre, adını ilk âyette sözü edilen olaydan almıştır. **Mücâdile,** "münakaşa etmek, tartışmak" demektir. Bir adamın "zıhâr"[670] yaptığı karısı, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek onu şikâyet etti ve bu konuda Allah Resûlü'yle tartıştı. Olay üzerine bu sûre indi.

Önceki Sûre ile Bağlantısı: Önceki sûrenin sonunda, Allah'ın büyük lutuf ve ihsan sahibi olduğu belirtildi. Bu sûrenin başında da O'nun kullarına olan ihsanından bahsedildi. Yüce Allah'ın lutuf ve ihsanlarından biri de darda kalmışa yardım etmek ve onun sıkıntısını gidermektir.

Rivayet edildiğine göre, Havle bint Sa'lebe b. Mâlik el-Hazrecî, Ubâde b. Sâmit'in kardeşi Evs b. Sâmit'in nikâhı altında bulunuyordu. Havle bir gün namaza durdu. Kocası onu bu halde gördü. Havle, güzel

---

670 **Zıhâr:** Bir kimsenin eşine, "Sen bana annemin sırtı gibisin" demesi veya onu kendisine evlenmesi haram olan kadınlardan birinin karın, bel, kasık gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzeterek kendisine haram kılması demektir. Câhiliye döneminde zıhâr, kadını kocasına süresiz olarak haram kılardı. İslâm ise kefâretini ödeyerek bu haramlığı ortadan kaldırdı. Zıhâr kefâreti sûrenin 3-4. âyetlerinde açıklanmaktadır.

bir kadındı. Selâm verince kocası kendisiyle birlikte olmaya çağırdı. Hanımı yanaşmadı, bunun üzerine kocası kızdı ve ona zıhâr yaptı. Sonra söylediğine pişman oldu ve hanımına, "Sen bana kesin haram oldun" dedi. Bu durum kadına çok ağır geldi. Hemen Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] giderek, "Evs, ben genç ve rağbet edilen bir kadınken benimle evlendi. Yaşım ilerledi, bu arada ona birçok çocuk verdim; o ise beni annesi gibi yaptı (bana zıhâr sözlerini söyledi)" dedi.

Diğer bir rivayette kadın, "Onun küçük çocukları var; eğer ona bıraksam zayi olurlar; ben yanıma alsam aç kalırlar" dedi. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Senin durumun hakkında elimden bir şey gelmez" dedi. Diğer rivayette, *"Sen ona haram oldun!"* buyurdu. O zaman kadın,

"Yâ Resûlallah, o boşama sözünü söylemedi ki! O benim çocuklarımın kocası ve en sevdiğim insan!" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine,

"Sen ona haram oldun!" buyurdu. O zaman kadın,

"İhtiyacımı ve acımı Allah'a şikâyet ediyorum (O'nun katından bir çözüm bekliyorum)" dedi. Kadın sürekli Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir çözüm bulması için müracaat ediyor, Allah Resûlü de her defasında,

"Sen ona haram oldun!" diyordu. Kadın boynunu bükerek gidiyor ve halini Allah'a şikâyet ediyordu.

Rivayet edildiğine göre, kadın başını göğe kaldırarak, "Allahım, halimi sana şikâyet ediyorum; sen, peygamberinin diliyle bir vahiy indir (meselemi çöz!)" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ aşağıdaki âyetleri indirdi.[671]

---

671 Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/446-453; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/49-50; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/69-79.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. ***Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Zaten Allah, sizin karşılıklı olarak yaptığınız konuşmayı işitmekteydi. Şüphesiz, Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

Tefsir

"Allah, kocası Evs *hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir."* Yani Allah, kocası Evs'in kendisine söylediği zıhâr sözleri hakkında sana müracaat eden, sana soru sorup fetva isteyen kadının sözlerini işitmiştir.

Kevâşî demiştir ki: "Âyetteki, 'işitti', ifadesi, 'bildi ve isteğine karşılık verdi' anlamındadır. Âyetin başındaki 'kad' edatı ise 'bekleme veya beklentiye girme' manasındadır. Çünkü Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve ona şikâyette bulunan kadın, Allah Teâlâ'nın bu konuya bir açıklık getirmesini ve olayı çözmesini bekliyorlardı."

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Bu olay şunu göstermektedir: Kimin bütün insanlardan ümidi kesilir ve onun için derdini çözecek Allah'tan başka kimse kalmazsa, Allah o konuda kendisine yeter."

Kuşeyrî demiştir ki: "Kadın, Allah'a şikâyetinde samimi olup sıkıntısını gidermede Allah'tan başkalarından ümidini kesince, Allah onun hakkında, *'Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir ...'* âyetini indirdi. Denilmiştir ki: Bu kadının hadisesi, kıyamete kadar müminler için, zıhâr konusunda bir çözüm

ve rahmet oldu. Bununla şu mesaj da verilmiş oldu: Allah'a yönelen hiç kimse hüsrana düşmez, zarar etmez."[672]

Kadının şikâyetinin (halini Allah'a arzetmesinin) peşinden bu sûre inince, Hz. Âişe [radıyallahu anhâ] onun süratle inişine hayret ederek, "Allah, ne kadar çabuk işitti (kadının isteğine ne kadar çabuk karşılık verdi)" demiştir.

"Allah'a şikâyette bulunan" âyeti, O'na yalvarıp yakaran ve içinde bulunduğu sıkıntıyı O'na açan anlamına gelir.

Âyet şöyle bitiyor: *"Zaten Allah, sizin karşılıklı olarak yaptığınız konuşmayı işitmekteydi."* Yani Allah, kadının sözünü işitti ve isteğine karşılık verdi; çünkü O, kadının ve Peygamber'inin [sallallahu aleyhi vesellem] karşılıklı konuşmalarını işitmekteydi. *"Şüphesiz, Allah her şeyi işitendir, her şeyi bilendir."* O, işitilecek ve bilenecek her şeyi en mükemmel şekilde işitir ve bilir.

1. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Dış âlemde insanlar arasında cereyan eden bir durumdan bahseden bu âyet, işaret ehline göre, insanın iç âlemindeki şu duruma da işaret etmektedir: Şüphesiz, Allah, kalbin durumu hakkında şikâyette bulunan ruhun sözünü işitti. Çünkü kalp, ruhun makam ve meskenidir. Eğer kalp salih olursa o da salih olur. Şayet kalp, dünya sevgisine kapılarak ve nefsin hevâsına tâbi olarak bozulursa o da bozulur. Bunun için ruh, ilham elçisiyle mücadeleye girmekte ve bozuk kalbin halinden Allah'a şikâyet etmektedir. Eğer ruh, talebinde doğru ve samimi olursa Allah onların mücadelesini ve ruhun yakarışını işitmektedir; ruhun isteğine karşılık verir ve kendisine onu tedavi edecek bir tabip (kâmil bir mürşid) hazırlar; böylece ruh, onun sayesinde asıl safiyet ve hürriyetine (yaratılıştaki temiz haline ve Rabb'ine) döner. Allah her şeyi işiten ve görendir.

672 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/117-118.

Zıhârın Hükmü

Cenâb-ı Hak sonra, zıhâr yapanları kınadı ve zıhârın hükmünü belirterek şöyle buyurdu:

اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْۜ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا
الّٰٓـ۪ي وَلَدْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًاۜ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ
غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَٓائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا
فَتَحْر۪يرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۜ ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِه۪ۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ
قَبْلِ اَنْ يَتَمَٓاسَّاۚ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪ينًاۜ ذٰلِكَ
لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِۜ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

2. ***İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anneleri değildir. Onların anneleri ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçekten zıhâr yapanlar, çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz, Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.***

3. ***Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönmek isteyenler, eşlerine temas etmeden önce, bir köle âzat etmelidirler. Bu şekilde size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.***

4. ***Kim*** *(köle âzat etme imkânı)* ***bulamazsa eşine dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman etmeniz için size açıklanıyor. Bu hükümler, Allah'ın sınırlarıdır*** *(onları çiğnemeyin).* ***Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İçinizden kadınlarına* yani zevcelerine *zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anneleri değildir. Onların* gerçek *anneleri ancak, kendilerini doğuran kadınlardır."* Haramlıkta annelere benzeyenler ancak dinin anne olarak onlara kattığı kimselerdir. Bunlar da süt yoluyla anne olanlarla, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zevceleridir. Onlar, anne hükmündedirler. Eşlere gelince onlar, kocası için annelikten çok uzaktır.

"Gerçekten zıhâr yapanlar, dilleriyle dine ve tabiata göre çok *çirkin ve yalan,* haktan uzak yanlış *bir söz söylüyorlar.* Şüphesiz, Allah, onların önceden yapıp tövbe ettikleri kusurları için *çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."*

Cenâb-ı Hak, zıhârın çirkinliğini belirttikten sonra, onun hükmünü açıklayarak buyurdu ki: *"Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönmek isteyenler, eşlerine temas etmeden önce, bir köle âzat etmelidirler."* Yani bu çirkin sözü söyleyenler, sonra da onu tedarik, telafi ve zararını ortadan kaldırmak isteyenler yahut söylediğinin aksini yapmak isteyenler, eşlerine temas etmeden önce bir köle âzat etmelidirler.

Müfessir İbn Cüzey demiştir ki: "Âyetteki 'söylediğine dönme'nin ne olduğu konusunda altı farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlar şunlardır:

Birinci görüş: Zıhârın, İslâm'a girdikten sonra olması durumunda bu hüküm geçerlidir. Yani onlar, Câhiliye devrinde zıhâr yapıyorlardı. Bunu İslâm'a girdikten sonra yaptıkları zaman, o, önceki sözüne (daha önce yaptığı işe) dönmektir. Bu görüş, İbn Kuteybe'ye aittir. Buna göre, sadece zıhâr yapıldığında kefâret gerekir. Onun dışındakilerin görüşü ise farklıdır. Diğer âlimlere göre ancak zıhârla dönme olayı birlikte olunca kefâret gerekir.

İkinci görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmesidir. Bu görüş, İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Buna göre koca, zıhâr yaptığı hanımıyla cinsel ilişkiye girmedikçe kefâret gerekmez. Cinsel ilişkiye girince, kefâret gerekir. Bunun için, koca hanımını yanında tutsun, boşasın veya kadın ölsün farketmez.

Üçüncü görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye azmetmesidir (buna karar vermesidir). Bu görüş de İmam Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Zıhâr yapan koca, hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye azmettiğinde, kendisine kefâret gerekir. Bunun için, koca hanımını yanında tutsun, boşasın veya kadın ölsün farketmez.

Dördüncü görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın hanımıyla cinsel ilişkiye girmeye ve onu yanında tutmaya (kendisini boşamamaya) karar vermesidir. İmam Mâlik'ten rivayet edilen en sahih görüş budur.

Beşinci görüş: Âyetteki dönmek, zıhâr yapan kocanın, özellikle hanımını yanında tutmaya azmetmesidir. Bu görüş İmam Şâfiî'ye aittir. Koca, hanımına zıhâr yaptıktan sonra (imkânı varken) onu boşamazsa kendisine kefâret gerekir.[673]

Altıncı görüş: Âyetteki dönmek, bir defa zıhâr yapan kimsenin onu bir kere daha tekrar etmesidir. Bu, Zâhirîler'e ait bir görüş olup zayıftır. Onlar, ilk yapılan zıhârın bir şey gerektirmediği, kefâretin ancak zıhâr ikinci kez yapıldığında gerekli olduğu görüşündedirler. Halbuki âyet, ilk defa zıhâr yapan kimse hakkında nâzil olmuştur; bu da onların görüşünü reddetmektedir.

Âyetin, 'söylediklerine' kısmına da yukarıdaki gibi farklı görüşlere dayalı olarak şu manalar verilmiştir:

Kendisine haram kıldığı cinsel ilişkiye dönenler,

Cinsel ilişkiye azmedenler,

Zıhârla terkettiği hanımını yanında tutanlar (onu boşamayanlar),

Hanımını yanında tutmaya azmedenler."[674]

---

673 İmam Ebû Hanîfe'ye göre, zıhâr kadını kocasına haram kılar; bu haramlığı ancak kefâret ortadan kaldırır. Sadece zıhâr, kefâreti gerektirmek için yeterlidir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/252).

674 İbn Cüzey'in *et-Teshîl* adlı tefsirinin elimizdeki baskısında bu bilgi mevcut değildir. Baskının dipnotunda, âyetin tefsiriyle ilgili açıklamalarda kısmen tasarruf edildiği kaydedilmiştir.

Bu kimselerin bir köle âzat etmeleri gerekir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî, âzat edilecek kölenin mümin olmasını şart görmüşlerdir.[675]

İmam Mâlik ve cumhura göre âyetteki "temas"tan maksat, cinsel ilişkiyle onun öncesindeki elle dokunma ve öpmedir. Zıhâr yapan kimsenin, kefâretini ödemeden bunlardan birini yapması câiz değildir. Eğer onlardan birini yaparsa tövbe eder, fakat kefârete geri dönmez. Yani kefâreti ödemişse bir daha ödemez. İki ay oruca veya altmış fakiri doyurmaya başlamışsa başa dönmez, kaldığı yerden devam eder.

Hasan-ı Basrî ve Süfyân-ı Sevrî demişlerdir ki: "Âyette kastedilen sadece cinsel ilişkidir; buna göre cinsel ilişkinin dışındaki şeyler kefâretten önce helâldir."[676]

Âyet şöyle bitiyor: *"Bu şekilde,* bu hükümle *size öğüt veriliyor."* Çünkü bu işin kefâret gerektirmesi, onu yapanın bir suç işlediğini göstermektedir. O halde bu hükümden öğüt alıp zıhâra dönmemeli, ona karşı Allah'ın cezasından korkmalıdır. *"Allah, yaptıklarınızdan,* ortaya koyduğunuz bütün amellerden *haberdardır."* Zıhâr da bu amellerin içine girmektedir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Kim* köle âzat etme imkânı *bulamazsa, eşine dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutması gerekir."* Eğer bu orucu, kendi isteğiyle bozarsa bütün âlimlerin ittifakına göre, oruca yeniden başlar. Şayet orucunu hastalık veya unutmak gibi bir özürle bozarsa İmam Mâlik'in bir görüşüne göre, oruca kaldığı yerden devam eder. Ebû Hanîfe, bu kimsenin yeniden başlayacağı görüşündedir. İmam Şâfiî'den ise her iki görüş de nakledilmiştir.

"Peş peşe iki ay oruç tutmaya gücü yetmeyen kimse ise altmış fakiri doyurur."

İmam Şâfiî ve İbnü'l-Kassâr, doyurulacak fakirlerin tam altmış olması gerektiğini söylemişlerdir. Eğer bir fakiri altmış gün doyurursa,

---

675 İmam Ebû Hanîfe ise âzat edilecek kölenin mümin olmasını şart görmemiş, kâfir veya yazışmalı köleyi âzat etmenin de yeterli olduğunu söylemiştir.

676 Konuyla ilgili farklı görüşler için bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil,* 8/52; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/251-253.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre bu geçerli olmaz. Ebû Hanîfe ise aksi görüşte olup bir fakiri altmış gün doyurmanın da kefâret için geçerli ve yeterli olduğunu söylemiştir. Otuz fakiri iki gün doyurma konusunda da imamlar aynı şekilde farklı görüşlere sahiptirler. Yedirilecek yemek, kefâret ödeyecek kimsenin yaşadığı beldede genelde yiyecek olarak kullanılan gıdalardır.

Cenâb-ı Hak, köle âzat etmede ve oruçta, zıhâr yapan erkeğin bu kefâreti eşiyle temastan önce yapması gerektiğnii belirtti. Altmış fakiri doyurmada ise bu şart söylenmedi. Âlimler bu konuda da farklı görüşler dile getirmişlerdir.

İmam Mâlik, altmış fakire yemek yedirmenin de temastan önce yapılması gerektiği görüşündedir. Ebû Hanîfe ise zıhâr yapıp altmış fakire yemek yedirme durumunda olan kimsenin, zıhâr yaptığı eşiyle kefâretten önce cinsel ilişkiye girmesinin câiz olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın âyette, temas etmemeyi yedirme için belirtmediğini söylemiştir. İmam Şâfiî demiştir ki: "Yemek yedirmenin de temastan önce olması gerekir; ancak zıhâr yapan kimse, zıhar yaptığı eşiyle fakirlere yemek yedirme sırasında temasta bulunsa, kefârete kaldığı yerden devam eder, başa dönmez."

Cenâb-ı Hak, zıhâr kefâretinde yapılacak şeylerin sırasını belirlemiştir. İlk yapılacak işten aciz kalınmadıkça diğerine geçilmez. Katil kefâretiyle temettu' haccında da yapılacak işler, belirtilen sırayla yapılmalıdır. Bazı kefâretlerde bu sırayı gözetmek şart değildir; kişi, istenen şeyler arasında bir tercihte bulunabilir.

Âlimlerden biri, kefâretleri iki gruba ayırmış, birinde tertibe dikkat etmenin şart, diğerinde ise serbest olduğunu söylemiştir. Sırayı gözetmenin serbest olduğu kefâret çeşitleri, ihramlı kimsenin Harem bölgesinde avlandığında ödemesi gereken kefâretle, ihramlı iken bir özründen dolayı tıraş olan kimseye gereken kefârettir. Sıra gözetilecek kefâretler ise zıhâr, temettu' (umreyle haccın arasını ayırıp ihramdan çıkmak), katil ve yemin kefâretleridir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman etmeniz için size açıklanıyor."* Yani bunları, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeniz, Allah'ın sizin için koyduğu hükümlerle amel etmeniz ve Câhiliye devrinde içinde bulunduğunuz kötü şeyleri terketmeniz için size açıklıyoruz.

"Size zıhâr ve kefâreti hakkında açıkladığımız *bu hükümler, Allah'ın* çiğnenmesi câiz olmayan *sınırlarıdır.* Onlarla amel etmeyen *kâfirler için elem dolu bir azap vardır."* Kâfirler tabirinin kullanılması, onun ne kadar çirkin bir iş olduğunu ifade etmek içindir. *"Kim inkâr ederse Allah, bütün âlemlerden müstağnidir (hiç kimseye ihtiyacı yoktur)"* (Âl-i İmrân 3/97) âyetinde de "inkâr" aynı maksat için kullanılmıştır.

2-4. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsinden uzaklaşan ve Allah'ın helâl kıldığı şeylerden istifade etmeyi ona haram kılanlar, bunu, nefsi sınırlamak ve onu sıkı kontrolde tutmak için yapmaktadırlar. Fakat onlar, bu konuda ifrata gitmektedirler. Bu kimseler, yaptıklarının doğruluğuna delil olarak da bir zamanlar kendilerinin nefsin şehvetleri içinde hapis kaldıklarını, nefsin onlara tam manasıyla sahip ve hâkim olduğunu, bunun için ondan intikam aldıklarını ileri sürmektedirler. Allah'ın helâl kıldığı şeyleri nefse haram kılmak doğru değildir. Bu konuda ifrata gitmek yasaklanmıştır. Yasak olan ifrat, nefsi helâke götüren riyâzet ve zor işlerdir.

Kuşeyrî demiştir ki: "İnsan, nefsinin haklarını vermelidir; çünkü nefis, ruhun bineğidir. Ruh manevi seyrini ancak onunla gerçekleştirir. Nefis, ruhun desteği ve yardımcısıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Şüphesiz, nefsinin (bedeninin) sende hakkı vardır; ona hakkını ver!'[677]

Buna göre ruhun, bazı vakitlerde nefse müsamaha gösterip onu idare etme yoluna gitmesi gerekir. Bu, nefsin, ruhun tasarruflarına ve

---

677 Konuyla ilgili hadisler için Buhârî, Savm, 51, 55; Tirmizî, Zühd, 64; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 320; Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, 4/276; Ahmed, *Müsned*, 6/268.

hükümlerine meyletmesi için lazımdır. Yoksa nefis zayıflar ve ruha uymaktan usanır; böylece ruh, Allah'a seyrinden kesilir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadisiyle bu duruma işaret etmektedir:

"Şüphesiz, bu din çok sağlamdır; ona yumuşaklıkla dal ve nefsine Allah'ın ibadetini kızılacak bir şey haline getirme. Şu bir gerçek ki yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır."[678] Muhakkak Allah, böyle bir şeyi yapıp hatasından dönenler için çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

Nefsinden uzaklaşıp onu sıkıntıya soktuktan sonra, Allah'ın nefse helâl kıldığı şeylerden istifade etmeye dönenlerin kefâreti, nefsini şehvetin bağından kurtarmaktır. Artık, temiz ve mubah şeylerden aldığı her şeyi, sadece ondan zevk duyup faydalanmak için değil, Allah'a yaklaşmak ve şükür niyetiyle almalıdır. Nefsin iştahla arzuladığı ve vakti gelmeden önce ulaşmaya hırs gösterdiği bir şeyi asla almamalıdır. Eğer nefse karşı bu usulde hareket etmeye güç yetiremezse, onunla mücâhede ve riyâzet için iki ay yahut daha fazla oruç tutmalıdır; tâ ki nefis zaruret sınırında dursun, lüks olan keyfî isteklerde bulunmasın. Şayet buna gücü yetmezse, o zaman altmış yahut daha fazla fakiri doyurmalıdır. Hatta, kalbine gelen her bir nefsanî haz sebebiyle, onu kalpten temizlemek için kefâret olarak bir fakiri doyurmalıdır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Eğer bu şekilde kendisini nefsin tasallutundan âzat etmeye güç yetiremezse, ruhun iki ay peş peşe oruç tutması gerekir. Yani ruh, nefsi sürekli dünyaya ve ahirete yönelmekten alıkoymalı, onun mâsivaya yönelmesine fırsat vermemelidir. Şayet ruh, nefiste enaniyetten (benlikten) bir şeyler kaldığı için onu mâsivaya yönelmekten kesmeye güç yetiremezse, bu defa ruhun, ruhanî kuvvetlerden zayıf düşmüş, nefsin sultası ve vasıfları karşısında çaresiz kalmış altmış güçsüze yemek yedirmesi (güçsüz manevi kuvveleri manen besleyip desteklemesi) gerekir. Bunu onların, ilâhî ahlâkla ahlâklanması ve ruhanî vasıfları elde etmesi için yapmalıdır."

---

678 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18; a.mlf., *Şuabü'l-İmân*, 3/402; Bezzâr, *Müsned*, nr. 74; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/62. Hadisin ilk kısmı kaynaklardan eklendi.

Bütün bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne, tam bir imanla iman etmeniz içindir. Bunlar, Allah'ın, hevâ ve bid'atla çiğnenmesi câiz olmayan hudutlarıdır. Bu hikmetleri inkâr edenler için kalbin ilâhî huzurdan uzaklık azabı ve Hak'tan kopma ateşi vardır. O azap, Hak'tan perdelenme ve kötü hesap gamıyla ruha ve kalbe elem verir.

İlâhî Emre Aykırı Davrananların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, emrine aykırı hareket edenlerin uğrayacağı azaptan bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذٖينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ مُهٖينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ
اللّٰهُ جَمٖيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٦﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي
الْاَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ
سَادِسُهُمْ وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا
ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٧﴾

5. ***Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir. Halbuki biz apaçık âyetler indirdik. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.***

6. ***O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır; onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.***

7. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur. Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara, dünyada yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler ..."* Yani onlara düşmanlık edip emirlerine aykırı davrananlar. Şüphesiz, birbirine düşman olan grupların her biri, diğerine karşı düşmanlık içindedir ve ayrı bir yoldadır. "Allah ve Resûlü'ne düşmanlık edip onların yoluna aykırı gidenler, *kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir."* Yani geçmiş ümmetlerden peygamberlerine düşmanlık eden kâfirlerin yakalanıp helâk edildikleri yahut lânetlendikleri gibi, onlar da aynı âkıbete duçar olacaklardır.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah'ın emrine muhalefet edenler ve Resûlullah'a itaati terkedenler, önceki kâfirlerin ve isyan edenlerin zelil edildiği gibi, zelil ve rüsva edileceklerdir. Âyet, Hendek günü müminlerle alay edenler hakkında inmiştir. Çünkü Allah, isyan edenlerden intikam alma sünnetini o gün icra etti. Kim, Allah Resûlü'nün dininde bir bid'at çıkarak onun bir sünnetini zayi ederse bu rezillik onun da başına gelir, bu zilleti o da yaşar."[679]

İbn Atıyye demiştir ki: "Âyet, münafıklar ve yahudiler hakkında inmiştir. Onlar, Resûlullah'ın ve müminlerin başına bir musibetin gelmesini bekliyorlar, onların kötü hallere düşmesini temenni ediyorlar ve bunu aralarında gizlice konuşuyorlardı."

"Halbuki biz apaçık âyetler indirdik." Yani onlar, düşmanlıkları sebebiyle helâk oldular; oysa biz onlara, kendilerinden önceki ümmetlerden Allah'a ve Resûlüne düşmanlık edenlerin âkıbeti ve onlara yaptığımız

679 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/119.

muamele hakkında apaçık âyetler indirdik. Yahut biz, Resûlullah'ın doğru ve getirdiklerinin hak olduğuna dair apaçık âyetler indirdik.

"Bu açık âyetleri *inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır."* Yahut iman edilmesi gereken her şeyi inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır. Bu durumda apaçık âyetler, iman edilecek şeyler içine öncelikle girmektedir. Bu azap, onların izzet ve kibirlerini yok edip kendilerini alçaltan bir azaptır.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Hatırla; *o gün Allah onların hepsini diriltecektir."* Yahut Allah'ın onların hepsini dirilttiği gün onlara bu azap vardır. Yani Allah, onlardan hiçbirini bırakmadan hepsini diriltecektir. Yahut onlar, hepsi bir halde ve tepede toplanacaklardır.

"Ve Allah, onları utandırmak, hallerini teşhir etmek ve azaplarını şiddetlendirmek için, dünyada *yaptıkları çirkin işleri kendilerine haber verecektir."* O zaman kâfirler, insanların önünde içine düştükleri rezillikten kurtulmak için cehenneme koşarak gitmeyi temenni edeceklerdir.

"Allah onları bir bir saymıştır." Onları ilmiyle kuşatmış, O'ndan hiçbir şey gizli kalmamıştır. *"Onlar ise* yaptıklarını *unutmuşlardır."* Çünkü onlar, yaptıkları şeyi basit görüyorlar ve ancak büyük işlerin yazılacağını düşünüyorlardı.

"Allah, her şeye şahittir." Hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz.

Cenâb-ı Hak sonra, yüce şahitliğinin her şeyi kapsadığına dair bir delil getirerek buyurdu ki: *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun?"*

Bu âyetteki görmek, şu âyetlerdeki görmekle aynı manadadır:

"İbrahim'le Rabb'i hakkında tartışan kimseyi görmüyor musun?" (Bakara 2/258).

"Onların (bâtılı savunan şairlerin) her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin? (Şuarâ 26/225).

Yani müşahedeye dayalı bir ilimle bilmez misin ki Allah, göklerde ve yerde mevcut olan bütün varlıkları bilir.

"Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur." Yani Allah Teâlâ, onların durumunu bilmektedir. *"Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir."* Onların gizlice konuştuklarını bilir; onların yaptığı işten hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

Âyette "üç" ve "beş" sayılarının özellikle belirtilmesi, vâkıaya uygun olarak söylenmiş olabilir. Çünkü âyet, münafıklar hakkında inmiştir. Münafıklar, müminleri öfkelendirmek için üçlü beşli gruplar halinde toplanıp gizlice konuşmalar yapıyorlardı.

Âyete şu mana da verilmiştir: Onlardan, üç veya beş kişi yahut bundan daha az ve daha fazla sayıda kimse, toplanıp gizlice konuştuklarında Allah onlarla beraberdir; onların konuştuklarını işitir. Bir de âdet şudur ki gizli görüşmeler yapacak grup, ileri görüşlü ve tecrübe sahibi kimselerden oluşur. Onların sayısı da ikiden başlar, beşe, altıya ve durum icabı daha fazlasına kadar çıkar. Cenâb-ı Hak, âyette üçü ve beşi söyledi ve, *"Bundan daha az"* buyurdu. Bu ifade, iki ve dördü gösteriyor. Sonra, *"Bundan daha fazla"* buyurdu. Âyetin bu kısmı da beşten yukarısını gösteriyor. Bu açıklamayı Nesefî yapmıştır.[680]

Âyet şöyle bitiyor: *"Sonra* Allah, kıyamet günü kâfirlere, onları rezil etmek ve içine düştükleri azabı gerektiren şeyleri açıklamak için dünyadaki *yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir."* O'nun ilmi, her şeyi aynı seviyede bilir. Hiçbir zaman ve mekân O'ndan boş değildir.

5-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur: *"Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim."*[681]

Kim, Allah'ın velisine düşmanlık ederse Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık etmiş olur; kendisinden önce, velilere eziyet edenlerin helâk olduğu gibi o da helâk olur. Halbuki Allah Teâlâ her devirde velilerinin

680 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 4/343.

681 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

mevcut olduğuna dair apaçık âyetlerini indirmiştir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır:

"Biz bir âyeti neshettiğimizde (hükmünü kaldırdığımızda) veya onu unutturduğumuzda, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz" (Bakara 2/106).

Veliler, Cenâb-ı Hakk'ı tanıtan birer âyet ve şahittir. Allah onlardan birini alınca, yerine daha hayırlısını veya bir benzerini getirir. Onların veliliğini inkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır. Bu azap, ilâhî huzurdan kovulup uzaklaştırılmak, Hak'tan perdelenme gamı ve kötü hesaptır. Allah, o gün inkârcıların hepsini bir araya toplayıp onlara velilerine yaptıkları tenkit ve eziyetleri haber verir. Allah onların bütün yaptıklarını bir bir sayıp kaydetmiş, onlar ise unutmuştur. Çünkü onlar, velilikten yana tam manasıyla cahil oldukları için, yaptıkları tenkit ve eziyetlerin doğru olduğunu zannediyorlardı. Münkirler toplanıp velileri üzecek şeyler konuştuklarında, âyette geçtiği gibi, onlar hakkında şöyle denir:

"Üç kişinin gizlice konuştuğu yerde dördüncüleri mutlaka O'dur. Beş kişinin gizlice konuştuğu yerde altıncıları mutlaka O'dur. Bunlardan daha az veya daha çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara, dünyadaki yaptıklarını haber verir. Şüphesiz, Allah, her şeyi bilendir."

İmam Kuşeyrî, *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, kendilerinden öncekilerin helâk edildikleri gibi helâk edileceklerdir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Yani Allah'ın tecellilerine mazhar olanlara düşmanlık yapanların âkıbeti budur. Allah'ın tecellilerine mazhar olanlar, muhakkik veliler ve hakikat sırlarını ayakta tutan âriflerdir. Ayrıca Resûlullah'ın aynası hükmünde olan ilmiyle amel eden ve dinin hükümlerini ayakta tutan âlimlere düşmanlık edenlerin âkıbeti de aynıdır. Onları inkâr edenler, apaçık keramet ve deliller karşısında veya dinî ilimlerin ve ilâhî hükümlerin yayılması anında delilsiz kalıp rezil olacaklardır. Yüce Allah, dostlarının gerçek veli olduğunu ve manevi verasetlerinin kuvvetini gösteren apaçık alametler ve parlak deliller indirdi. Bu deliller, velilerin sahip olduğu müşahede halleri yahut âlimlerin ortaya koyduğu kesin deliller

ve parlak burhanlardır. Kim, inkâr perdesiyle onların velâyet nurlarını ve manevi verasetinin eserlerini örtüp görmezden gelirse, onun için Hak'tan kopma ve sürekli horluk içinde kalacağı bir zillet azabı vardır."[682] Kuşeyrî'nin ifadeleri, biraz açıklanarak verildi.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"O sizinle beraberdir"* âyetinin tefsirinde demiştir ki: "Allah'ın ilimle beraberliği umumidir; O'nun yakınlığı ise hususidir. İlimle yakınlık, umumidir (herkesi kapsar); ilâhî tecellilerin zuhuru ise hususidir. Bu özel yakınlık, şu âyette ifade edilmektedir:

'Sonra (ona) yaklaştı ve iyice sarktı. Öyle ki iki yay kadar yahut daha yakın oldu' (Necm 53/8-9). Aradaki yer, mesafe, mekân ve yön kalkıp ilâhî zatın ve sıfatların nurları ârife ulaşınca, işte bu, hakiki beraberlik olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, yaratılmış varlıklardan ayrılmaktan ve onlara bitişmekten münezzehtir (böyle bir durumdan yüce ve uzaktır). Eğer sen, meclisleri Allah için ve Allah hakkında olan özel sohbet ehlini görmüş olsaydın, onların yüzünde Allah ile beraberliğin nurlarını görürdün. Sen, şekli gösteren zâhirî ilimle kalmakla, hakikatten ne kadar uzaktasın. Bilmez misin Allah'ın ilmi ezelîdir ve Allah varlıklara ilmiyle tecelli etmektedir. İlâhî sıfatlar, ilâhî fiilleri de kapsamaktadır ve zuhurları varlıklar üzerinde müşahede edilmektedir. Zerreler ilâhî sıfatların yakınlığından uzak değilken, yüce zat denizine dalmış âşık, kudsî ve âli ruhlar zatın yakınlığından nasıl uzak olur? Sakın benim, kadim olan zatın, yaratılmış varlıklar için bir mahal olmadığı konusunda cahil olduğumu zannetme! Şüphesiz O, bütün hâdis varlıkları yaratandır. Bu denizden geçersen, Rahmân'ın müşahedesi içinde maddi-manevi hiçbir varlık ve insan göremezsin."

Baklî'nin açıklamalarının özeti şudur: İlimle beraberlik, zatla da beraber olmayı gerektirir; çünkü sıfat mevsufundan ayrılmaz. Latif zat denizi, ondan zuhur eden kesif varlıkları onlardan ayrılmadan ihata etmiştir. Kadim olanın yaratılmış varlıklara mahal olmayacağı sözüne gelince, bu doğrudur. Fakat bizim katımızda (âriflerin nazarında) yaratılmış varlıklar, zatın müşahedesi içinde eriyip yok olmuştur. Çünkü âlemde olan ancak yüce zatın değişik tecellileridir.

682 Kuşeyri'nin açıklaması *Letâifu'l-İşârât*'ın elimizdeki baskısında mevcut değildir. Bu açıklama Kuşeyri'nin *et-Teysir fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinden alınmış olabilir.

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Yaratılmış varlık, ezelî olana yaklaşınca, eriyip yok olur, geriye ezelî olan kalır."

Öyleyse sen, madde âleminden geçip mana denize ulaş ki hakiki varlık olarak sadece ezelî olan zatı bulasın. Bunu anla ve söylenenlere teslim ol. Eğer sen gökte hilâli görmemişsen, onu gözüyle gören insanların sözüne teslim ol.

İsyan ve Düşmanlığa Devam Edenler

Cenâb-ı Hak, çizdiği ilâhî hudutlarında duran ve emirlerini koruyan müminlerden bahsettikten sonra, ona muhalefet edenlerden söz ederek, "Gizlice konuşmaktan menedilip de menedildikleri şeyi yapan ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmez misin?" buyurdu. Şöyle demek daha güzel olur: Allah Teâlâ kâfirleri, *"Onlara, yaptıklarını haber verir"* âyetiyle gizlice ve düşmanca konuşmaları konusunda tehdit ettikten ve onların her şeylerini bildiğini söyledikten sonra, peşinden şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ
بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا
نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

8. ***Gizlice konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda gizlice konuşanları görmez misin? Onlar sana geldiklerinde seni, Allah'ın selâmlamadığı bir şekilde selâmlıyorlar. İçlerinden de, "Bu söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gizlice konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve peygambere isyan konusunda gizlice konuşanları görmez misin?"*

Âyet, yahudi ve münafıklar hakkında inmiştir. Onlar, aralarında gizlice konuşuyorlar, müminleri gördükleri zaman da onları kızdırmak için birbirlerine kaş göz işareti yapıyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] onları bundan menetti, fakat onlar, benzeri işleri yapmaya yine devam ettiler.

Âyetteki, "Görmez misin?" hitabı Allah Resûlü'nedir.

Siyer kitaplarında şöyle geçer: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], müminlerin aleyhine gizli konuşmalara devam eden ve emrini dinlemeyen münafıkların mescidden çıkarılmasını emretti, onlar sürüklenerek mescidden çıkarıldılar. *el-İktifâ* aldı eserde böyle geçmektedir.

Onlar, sırf günah, müminlere karşı düşmanlık ve Allah Resûlü'ne isyan olan işler hakkında gizlice konuşuyorlardı. Yani Hz. Peygamber'e isyan sayılan işleri birbirlerine tavsiye ediyorlardı.

"Onlar sana geldiklerinde seni, Allah'ın selâmlamadığı bir şekilde selâmlıyorlar." Yani sana selâm verdiklerinde, Allah'ın sana verdiği şetkilde selâm vermiyorlar; es-selâmü aleyke" yerine, kelimeyi değiştirip "es-sâmu aleyke" diyorlar. "es-Sâmu", "Ölüm" anlamındadır. Bununla, "Sana ölüm olsun" diyorlar. Halbuki Allah Teâlâ, resûlüne şöyle selâm vermektedir:

"Allah'ın seçilmiş kullarına selâm olsun" (Neml 27/29).

"Peygamberlere selâm olsun" (Sâffât 37/181).

Âyet şöyle devam ediyor: *"İçlerinden de, 'Bu söylediklerimiz yüzünden Allah bize azap etse ya!' diyorlar."* Onlar birbirlerine veya kendi içlerinden, "Eğer o hak peygamber ise bu yaptığımız konuşmalar sebebiyle Allah bizleri helâk etse ya" diyorlar. Allah Teâlâ buyurdu ki:

"Azap olarak *cehennem onlara yeter! Oraya girecekler* ve içinde yanacaklar. *Orası ne kötü bir dönüş yeridir!"*

8. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velileri haksız suçlamalarla karalamaktan ve meclislerinde onları üzecek şeyleri konuşmaktan sakındırıldıktan sonra, buna devam edenleri görmedin mi? Onların aralarında konuştuğu şeyler, günah, düşmanlık, iki kişinin arasını bozma, kalpleri karıştırma ve sünnetine aykırı davranarak Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] isyan sayılan şeylerdir.

Ey Resûlullah'ın halifesi olan ârif! Münkirler senin yanına geldikleri zaman seni, Allah'ın, dostlarına verdiği selâmla selâmlamazlar. Yani onlar, sana hitap ederken, Allah'ın, velilerine emrettiği hürmet ve tâzime aykırı hitap ederler. İçlerinden de, "Onları küçük görmemize karşılık Allah bize azap etse ya!" derler. Onlara, kalplerinin Allah'tan kopma ve ilâhî huzurdan uzaklaştırılma azabı yeter. O hal içinde ebedî olarak kalırlar. O ne kötü bir durumdur!

Müminlere Selâm ve Hürmet Şekli

Cenâb-ı Hak sonra, müminlere, yukarıdaki durumun aksini emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّـذ۪ٓي اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ۝ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝

9. ***Ey iman edenler! Aranızda gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın; iyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.***

10. *Günah olan gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, iman edenleri üzmek içindir. Halbuki şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Öyle ise müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Meclislerinizde ve halvet yerlerinizde *birbirinizle gizlice konuştuğunuz zaman,* şu münafıkların yaptığı gibi *günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın; iyilik ve takvayı konuşun."* Yani müminlerin hayrına olan ve Allah Resûlü'ne isyandan sakındıran şeyleri konuşun. Yahut farzları yerine getirmeyi ve isyanları terketmeyi konuşun. *"Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun."* O size, hayır-şer her ne konuşmuşsanız onun karşılığını verir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Günah ve düşmanlık içeren *gizli konuşmalar,* başkasından değil, *şeytandandır.* Çünkü kötü işleri güzel gösteren ve onlara sevkeden odur. Bu fısıltılar, kendilerine büyük bir sıkıntı içinde olduklarını yahut mümin kardeşlerinin başına bir bela geldiğini vehmettirerek *iman edenleri üzmek içindir."* Yahut münafıklar, bu gizli konuşmalarıyla müminlere iftira atarak ve onları kötüleyerek üzmek istemektedirler. Bunun için dinimiz, üç kişi bir arada bulunduğunda, iki kişinin, üçüncüden ayrılıp gizlice konuşmasını yasaklamıştır.[683] Bu durum, üçüncü şahsın, arkadaşlarının kendisi hakkında kötü bir şey konuştukları zannına kapılmaması içindir.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyurdu ki: *"Allah'ın* dilemesi ve *izni olmadıkça,* şeytan yahut hüzün, *müminlere hiçbir zarar veremez. Öyle ise müminler sadece Allah'a tevekkül etsinler."* Münafıkların gizli konuşmalarına aldırış etmesinler. Şüphesiz, Allah, müminleri münafıkların şerrinden ve zararından korur. Müminler, işlerini Allah'a havale etsinler ve şeytanın şerrinden O'na sığınsınlar. Gerçek şu ki şeytanın tuzak ve hilesi zayıftır.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Münafıkların gizli konuşması çirkin bulundu ve tehlikesinin büyük olduğu belirtildi. Çünkü onların konuş-

683 Bu konudaki bir hadis için bk. Buhârî, İsti'zân, 47; Müslim, Selâm, 37, 38; Ebû Davud, Edeb, 24; Tirmizî, Edeb, 56; İbn Mâce, Edeb, 50; Ahmed, *Müsned,* 2/9.

ması, iki kişinin arasını bozmayı içeriyordu. Halbuki işlerin en hayırlısı, iki kişinin arasını düzeltmektir. Her iş zıddının hükmünü alır. Yani iki kişinin arasını bozmak için yapılan gizli konuşmalar ne kadar tehlikeli ise hayır, takva ve Allah'a yaklaştıracak işler hakkında konuşmak da o derece kıymetlidir."

Kuşeyrî sonra şöyle demiştir: "Kulda müşahede hali galipse, kalpler ilâhî huzurda hazırsa, Allah'a tevekkül sahihse, kulun nazarı yerinde ve isabetliyse, bu haller ona tesir etmez. Yani şeytanın vermek istediği hüzün, vehim ve zarar onu etkilemez; bunlar ancak kalbi ve hali zayıf kimselere tesir eder."[684]

9-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey iman edenler, kalplerinizle ve sırlarınızla (içinizden) gizlice konuştuğunuzda, günah olan şeyi konuşmayın. Bu günah, kalbi dünya işlerini tedbir için meşgul etmektir. Bilakis dünyanın gereksiz işlerinden kalbinizi uzak tutun ki Allah ile huzur halini elde etmiş olarak dünyadan size nasibiniz gelsin.

Düşmanlığı da konuşmayın. Bu, kalbi insanların hali ve işiyle meşgul etmektir. Yani onlardan gelecek fayda ve zararı hesap edip durmaktır. Kalbi bundan kurtarmalıdır; çünkü esasında (ilâhî takdirin dışında) insanların elinde fayda ve zarar verme imkânı yoktur.

Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] isyanı da konuşmayın. Bu, içinde sünneti terketme düşüncesini barındırmak yahut (onun halifesi olan) meşâyihin emrine muhalefet etmeyi düşünmektir.

İçinizde (kalbiniz ve sırrınızla) iyiliği konuşun. Bu iyilik, Allah'ın azametini gösteren deliller üzerinde tefekkür etmektir. Ayrıca takvayı konuşun. Takva, kalbi Allah'ın huzurunda bulunmaya hasredip mâsivadan (O'nun sevmediği her şeyden) uzaklaşmaktır.

Mâsivayı terkederek, huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun; O sizi, her şeye muktedir sultanın huzurunda sıdk makamına oturtur.

684 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/121-122.

Dünya hakkında düşünmek ve kalbi onunla meşgul etmek şeytandandır. Çünkü kalpte şeytanın sol taraftan girdiği bir yer vardır. Kalp Allah'ı zikredince, şeytan sinip kaçar; kalp gaflete düşünce, şeytan kalbe dünyevî dert ve düşüncelerle vesvese vermeye başlar. Şeytan bunu, müminleri üzmek ve kalp huzurlarını bozup kafalarını karıştırmak için yapar. Kalpte iman nuru kuvvetlenince, şeytan, ona bir zarar veremez; ancak Allah'ın izni ve dilemesiyle olan hariçtir. Demek ki şeytanın kendi başına kalbe bir tasallutu ve hâkimiyeti yoktur. Şu halde müminler, Allah'a tevekkül etsinler (her işlerinde O'na güvenip dayansınlar). Müminlerin Allah'a tevekkülü sağlam olursa, Allah onları şeytandan korur. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Gerçek şu ki şeytanın, iman edenler ve Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur" (Nahl 16/99).

İmam Kuşeyrî'nin az yukarıda belirttiği gibi, manevi hali kuvvetli olan kimselere şeytanın kalbe atacağı hüzün ve zarar ulaşmaz. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Meclis Edebi

Cenâb-ı Hak, müminler arasında kin ve düşmanlığa sebep olacak şeyleri yasakladıktan sonra, aralarında sevgi ve yakınlaşmaya vesile olacak işleri emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا ق۪يلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْۙ وَالَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١١﴾

11. ***Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın" denildiği zaman hemen kalkın ki Allah içinizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size, 'Meclislerde yer açın,* sonradan gelenlerin yer bulması için kendinizi toplayıp yeri genişletin' *denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin."* Âyette kastedilen meclis, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] meclisidir. Sahâbe-i kirâm, Allah Resûlü'nün sözünü dinleme arzularından dolayı meclisinde bulunmak için yarışıyorlar ve bu sebeple izdiham oluşturuyorlardı.

Bu meclisin, savaş safları yani gazilerin mevzileri olduğu da söylenmiştir. Şu âyet bu konudadır:

"Hani sen, müminleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erkenden ailenden (evinden) ayrılmıştın. Allah her şeyi işiten ve görendir " (Âl-i İmrân 3/121).

Bu konuda denilmiştir ki: Müminlerden biri savaşta ilk safa gelerek, "Yer açın, bana da yer verin!" diyordu, diğerleri ise savaşa ve şehidliğe olan rağbetlerinden dolayı ona yer açmıyorlardı. Bu âyet indi.[685]

Ancak, âyetin öncesinde ve sonrasında gizlice konuşma olayı anlatıldığı için, birinci görüş yani âyetteki meclislerle ilim ve sohbet meclislerinin kastedildiğini söylemek daha münasiptir.

Siz, emre uyarak meclislerde gelenlere yer açarsanız, Allah da size, genişletilmesini istediğiniz her konuda genişlik verir. Sizin genişlemesini isteyeceğiniz şeyler, rızık, ev, göğüs, kabir, cennet, ilim ve marifet olabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size,* Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] meclisinden, *"Kalkın* ve namaza, cihada veya diğer salih amellere yönelin *denildiği zaman hemen kalkın."* Yahut size, "Mecliste gelen için ayağa kalkıp yer verin" denildiğinde hemen kalkın, yani sizden isteneni yapmayı ağırdan alıp geciktirmeyin.

Denilmiştir ki: Ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] oturmayı istiyorlardı. Çoğu kez bazıları, kendilerine kalkın denilene

---

685 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/265.

kadar oturuyordu. Bundan dolayı onlara, emredilince derhal kalkmaları ve ağırdan almamaları emredildi.

Âyet şöyle devam ediyor: "Sizden istenen bu şeyleri yapın ki *Allah, sizden iman edenleri yükseltsin."* Onları emirlerine ve resûlünün emrine uymaları sebebiyle dünyada ilâhî yardım, zafer ve güzel yâd ile, ahirette de cennet köşklerine dahil ederek yüceltsin. *"Kendilerine ilim verilenleri ise* ilimle ameli birleştirdikleri için âli *derecelerle yükseltsin."* Şüphesiz ilim, yüce rütbesiyle birlikte amelle birleşince öyle yücelir ki derecesini akıl idrak edemez. Hepsinde bir şeref bulunmakla beraber, amelden yoksun olan ilim böyle değildir. Bunun için genelde âlimlerin sadece sözlerine uyulur (salih amel ve güzel hal açısından örnek alınacak âlim azdır).

Âlimlere verilecek derecelerin ne olduğu hakkında iki görüş vardır. Birincisi, bu dereceler âlime dünyada verilir. Onlar rütbe, şeref ve insanların saygısıdır. Diğer görüşe göre ise bu dereceler âlimlere ahirette verilir. Bu görüş daha tercihe şayandır.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Âlimlerin, iman ehline yedi yüz derece üstünlüğü vardır. Her derece arasında beş yüz senelik mesafe mevcuttur."[686] Bu tür bir haber, kendi görüşüyle söylenmez. Onun, bir hadise dayanması muhtemeldir.

Âyetin manası şudur: Allah, sizden iman edenleri bir derece yükseltir; ilim verilenleri ise derecelerle yükseltir.

Bazıları, âyette geçen derecelerin, hem iman edenlere hem de ilim ehline ait olduğunu söylemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Allah, sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir. İlim sahiplerinin üstünlüğü, diğer delil ve sebeplere dayanır.

Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh], bu âyeti okuyunca şöyle derdi: "Ey insanlar, bu âyeti iyi anlayın; o sizin ilme rağbetinizi artırsın."[687]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

---

686 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/48.

687 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6/133.

"Âlimin âbide üstünlüğü, dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir."[688] Diğer rivayette, *"Benim ümmetime üstünlüğüm gibidir."*[689]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Âlimin bir günlük ibadeti, cahil âbidin kırk senelik ibadetine denktir."*[690]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü ilk şefaat edecek kimseler önce peygamberler, sonra âlimler, sonra şehidlerdir."[691]

Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şahadetiyle, peygamberlikle şehidlik arasında vasıta olan ilmin rütbesi ne kadar büyüktür. Hadisteki âlimlerin içine, Allah'ı bilen âriflerle, ilâhî hükümleri bilen âlimler girmektedir.

Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Süleyman [aleyhisselâm] ilim, mal ve saltanat arasında seçim yapmada serbest bırakıldı, o ilmi seçti. Bunun üzerin Allah ona, malı ve saltanatı da verdi."[692]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, İbrahim'e [aleyhisselâm] şöyle vahyetti: "Ey İbrahim, ben her şeyi bilen âlimim, âlimleri severim."[693]

Hikmet sahiplerinden biri demiştir ki: "İlimden mahrum kalan kimse acaba neyi elde etmiştir? İlmi elde eden de acaba neden mahrum olmuştur?"

İlimler çok çeşitlidir. İlmin şerefi, öğrettiği şeye bağlıdır. İlimlerin en üstünü, Allah Teâlâ'nın yüce zatını, müşahedeye dayalı olarak bil-

---

688 Ebû Davud, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 11, Ahmed, *Müsned*, 5/196.

689 Ebû Davud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32; Ahmed, *Müsned*, 5/196.

690 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/345. Aynı konuda, farklı lafızlarla bir hadis için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/269. Konuyla ilgili başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Tek bir âlim, şeytana karşı, bin âbidden daha güçlüdür"* (Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17).

691 İbn Mâce, Zühd, 47; İbn Abdulber, *Beyânü'l-İlm*, 1/30.

692 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/269.

693 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/345.

mektir. Buna, "marifetullah" denir. Sonra, ilâhî sıfatları ve isimleri bilmek gelir. Sonra ilâhî hükümleri bilmek ve peşinden ona ulaştıracak alet ilimlerini bilmek gelir.

Âyet şöyle bitiyor: "Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır." Bu âyet, ilâhî emre sarılmayan kimse için bir tehdittir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

11. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İlim meclisi için söylenen edepler, vaaz ve nasihat meclisi için de istenir. Vaaz ve nasihat meclisi de ilim meclisidir, çünkü nasihat faydalı ilimdir. Dervişlerden veya diğer insanlardan biri şeyhin meclisine geldiği zaman, halkada boş yer varsa oraya oturur, yoksa halkanın arkasına oturur. Oturduğu yer, ayakkabıların bulunduğu yer de olsa oraya razı olmalı, halkaya oturmak için insanları sıkıştırmamalı ve birini yerinden kaldırmamalıdır. Ancak şeyh, kendisine yardım veya başka bir fayda için onun öne gelmesini emrederse yavaşça, nezaketle ve edep içinde öne geçer.

Eğer meclistekilere, "Genişleyin, gelen için yer açın!" denilirse hemen yer açmalılar ki Allah da onlara marifet, irfan, ahlâk, manevi zevk, makamlar ve artırılması istenen diğer konularda genişlik ve bereket ihsan etsin.

Onlara, "Namaz, hizmet yahut bir iş için kalkın" denilince, hemen kalkmalılar ki Allah da onlardan iman sahiplerini yükseltsin. Avam halk içinde marifete ehil kimse yoktur. Çünkü onların âriflerin sohbetine katılması, kendileriyle bereketlenmek ve gösterecekleri hürmetle sevap almak içindir. Allah'ın zatını kefiş ve müşahede yoluyla bilen ârifler, Allah'ı delil ve burhanla bilenlerden yedi yüz derece üstündürler. Âlimler de cahillerden yedi yüz derece üstündürler. Ârif, âlimden yedi yüz derece üstündür.

Müminler dört tabakadır. En üst tabakada ârifibillâh veliler bulunur. Sonra âlimler, sonra salihler ve sonra avam halk gelir. Velilerden kasıt,

Allah Teâlâ'nın, kendisine bir terbiye şeyhi ile buluşmayı nasip ettiği ve onun terbiyesine girerek fenâ fillâh ve bekâ billâh makamlarına ulaşan, kendisinden kâinatın perdeleri açılan ve kâinatın sahibini müşahedeye dalan kimsedir. Onlar, mukarrebîn makamına yükselmiş sıddıklardır. Âlimlerden kasıt ise ilmin gösterdiği şekilde ihlâsla amel edenlerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde demiştir ki:

"Şunu bil ki Allah Teâlâ'nın kitabında ve Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetinde, nerede ilim zikrediliyorsa, ondan kasıt ancak faydalı ilimdir. Bu ilim, hevâyı söndürür, nefse ait kötü vasıfları kalpten söküp atar, beraberinde haşyet bulunur ve kul onunla Allah'a yönelir. Yüce Allah, *"Kulları içinde Allah'tan haşyetle* (tâzim ve saygı ile) *ancak âlimler korkar'* (Fâtır 35/28) buyurdu. Cenâb-ı Hak, haşyet sahibi olmayan âlimlerin bilgisini 'gerçek ve faydalı ilim' kabul etmemiştir.

Allah Teâlâ'nın kullarından istediği ilmin şahidi (alameti), haşyettir. Haşyetin şahidi, ilâhî emirlere uymaktır. Beraberinde, dünyaya rağbet, dünya ehline karşı yağcılık, himmetini dünya kazanmaya, mal toplamaya ve servet biriktirmeye sarfetmek, dünya malıyla övünmek, onu çoğaltmaya çalışmak, uzun emel, ahireti unutmak gibi kötü haller bulunan ilme gelince, böyle bir ilim, peygamberlerin mirası olmaktan çok uzaktır. Bir vârise intikal eden miras, onu bırakanın bıraktığı şekilde intikal etmez mi? Bu vasıftaki âlimler, kendisini yakıp başkasına ışık veren muma benzerler. Allah Teâlâ böyle bir ilmi, sahibinin aleyhine delil ve huzurunda azabını çoğaltmaya sebep yapmıştır. Sakın, böyle bir âlimin ilminden köylü-şehirli pek çok insanın faydalanması seni aldatmasın. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

'Şüphesiz, Allah, bu dini günahkâr bir adamla da kuvvetlendirir.'[694]

Dünya malı kazanmak ve onunla üstünlük elde etmek için ilim öğrenen kimse, yakuttan yapılmış bir kaşıkla pislik sunan kimseye benzer. Aradaki vesile ne güzel, fakat onunla sunulan şey ne kadar kötü!

Vakitlerini ilim talebi için ayıran, kırk sene ilim öğrenmekle uğraşan, fakat onunla amel etmeyen kimse, bu süre içinde oturup sürekli

694 Buhârî, Cihâd, nr. 3062; Müslim, İmân, 178.

taharetle uğraşan, sürekli abdestini yenileyen, ancak onunla bir vakit namaz kılmayan kimseye benzer. Çünkü ilmin maksadı, onunla amel-dir; nitekim taharet ve abdestin maksadı da namaz kılmaktır.

Adamın biri, Hasan-ı Basrî'ye bir mesele sordu; o da konuyla ilgili fetvayı söyledi. Adam, Hasan-ı Basrî'ye, 'Fakihler senin söylediğinin ak-sini söylüyorlar!' deyince Hasan-ı Basrî, adamı uyararak dedi ki: 'Yazık sana! Sen hiç gerçek fakih gördün mü? Gerçek fakih (ilâhî hükümler-deki kastı hakkıyla anlayan kimse), Allah'ın emrini ve yasağını O'ndan aldığı bir ilimle bilip anlayan kimsedir.'

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'yi şöyle derken işittim: 'Gerçek fakih, kalp gözünden perdeyi kaldıran ve Rabb'inin melekûtunu müşahede eden kimsedir.' İbn Atâullah-ı İsken-derî'nin açıklamaları burada bitti."[695]

Allah Teâlâ'yı delil ve burhan yoluyla bilen ihlâs sahibi âlimlerin derecesi, yüce Allah'ı müşahede ile tanıyan ârif velilerin derecesinden sonra gelir. Âlimleri sâlihler takip eder, onlardan sonra diğer müminler gelir. Kim bunun aksini söylerse, o kimse, velâyet mertebesini bilmiyor demektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Cennet sakinlerinin çoğunluğunu, safdil (aklı kıt) kimseler oluşturur."[696] İlliyyîn makamı ise basiret sahibi gerçek akıl sahiplerine aittir. Onlar Al-lah'ın, basiretlerini açtığı, mücâhede ve riyâzetle sırlarının (manevi kir ve perdelerden) temizlendiği ve böylece Hakk'ı müşahede edip O'nu yakînen tanıyan kimselerdir. Hak Teâlâ, bir âyetinde onlardan şöyle bahsetmiştir:

"Onlar, sözü dinleyip onun en güzeline uyarlar. Onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır" (Zümer 39/18). Geniş açıklama için bu âyetin tefsirine bakınız.

Kimin kalbi Allah'tan perdeli iken, başkasını O'na sevkederse o aklı kıt biridir. Ancak delile göre hareket eden kimse, taklit edenden daha

695 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 17-18 (Beyrut, ts.).

696 Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/79; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, nr. 1361.

üstündür. Yani vesveseden yana güvendedir. Yoksa dinde güvenilir birine tâbi olup o ne derse ihlâsla yapan kimse, delile takılıp amelden geri kalan kimseden hal olarak daha güzeldir.

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde tevhidin dereceleri hakkında geniş açıklamalar yapmış ve bu arada demiştir ki:

"Tevhid konusunda en yüksek derece peygamberlere aittir. Sonra ârifibillâh velilerin derecesi gelir. Ondan sonra ilimde yüksek pâye sahibi âlimlerin derecesi gelir. Onları salihler takip eder." Görüldüğü gibi İmam Gazâlî, ârifibillâh velileri, âlimlerden önce zikretmiştir.

Üstat Kuşeyrî, *Risâle*'sinin önsözünde demiştir ki: "Allah Teâlâ bu taifeyi (ârif sûfîleri), velileri içinde seçilmiş kimseler kılmış ve onları peygamberlerden sonra insanların en üstünü yapmıştır."[697]

İbn Rüşd'e [rahmetullahi aleyh], Gazâlî ve Kuşeyrî'nin, velileri âlimlerden üstün tutmalarıyla ilgili sözleri sorulunca demiştir ki: "Allah'ı yakînen tanıyan âriflerin, Allah'ın hükümlerini bilen âlimlerden üstün olmasına gelince, üstat Ebû Hâmid el-Gazâlî'nin sözünde, âlimler ittifak etmişlerdir. Akıllı bir kimse, Allah için gerekli olan celâl vasıflarını ve kemal sıfatlarını yakînen bilen âriflerin, Allah'ın hükümlerini bilen âriflerden daha üstün olduğunda şüphe etmez. Allah'ı yakînen tanıyan ârifler, aynı zamanda usul ve fürû âlimlerinden (kelâm ve fıkıh ehlinden) daha üstündür. Çünkü her ilim, konu ettiği şeyle şeref kazanır" (Konusu Allah Teâlâ'yı tanıtmak olan marifet ilmi, ilimlerin en faziletlisidir; ona sahip olan ârifler de âlimlerin en üstünüdür). O, bu görüşünü delillendirmek için uzun açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar *el-Mi'yâr* adlı eserde zikredilmiştir; oraya bakınız.[698]

Âlimlerden biri, ârifin âlime üstünlüğü konusunda şunları söylemiştir:

Ârif, söylediklerinin üzerinde bir hal ve makamdadır; âlim ise söylediğinin altındadır. Yani ârif, (tövbe, sabır, şükür, recâ, korku, tevekkül,

---

697 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 36 (İstanbul: Semerkand, 2007).

698 Bu isimde pek çok eser mevcuttur; konunun hangisinde geçtiğini tesbit edemedik (mütercim).

marifet ve muhabbet gibi) yakîn makamlarından biri hakkında konuştuğu zaman makamı, anlattığı halin üzerindedir. Çünkü ârif, sürekli manevi makamlar içinde ilerler; ulaştığı makamda temkin sahibi yani sabit-kadem olduktan sonra ondan bahseder. Âlim ise bu makamların sadece özelliklerini anlatmakla yetinir.

Âlim seni amele sevkeder; ârif ise seni amelini görmekten uzak tutar.

Âlim seni ağır yükümlülükler altına sokar; ârif ise seni müşahedeye ulaştırarak rahatlatır.

Âlim seni zâhirî ilimlere yöneltir; ârif ise sana (zaruri ilimlerle birlikte) dâimî hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan Allah'ı tanıtır.

Âlim seni sebeplere yöneltir; ârif ise seni sebeplerin sahibine sevkeder.

Âlim seni aradaki vasıtaları (varlıkları ve sebepleri) görmeye sevkeder; ârif ise seni bütün sebep ve vasıtaları yaratıp hareket ettirene yöneltir.

Âlim seni ağyara bağlanıp kalmaktan sakındırır; ârif ise seni nurlara (manevi hal ve makamlara) bağlanıp kalmaktan sakındırır ve yüce Mevlâ'nın huzuruna sevkeder.

Âlim seni açık şirkten sakındırır; ârif ise seni gizli şirkten kurtarır.

Ârifle âlimin arasındaki farklar konusunda bunların dışında pek çok şey söylenmiştir.[699]

Sûfilerin ıstılahında, ilâhî hükümleri bilenlere "âlim" denir; Cenâb-ı Hakk'ın zatını keşif ve müşahede yoluyla bilenlere de "ârif" denir. Bu açıklamalar, Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde de geçmektedir.[700] Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

699 Ârifle âlimin, bâtınla zâhir ilminin tarif ve farkları hakkında geniş bilgi için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 326-338.

700 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/48 vd.

Hz. Peygamber'le Özel Konuşma Edebi

Cenâb-ı Hak sonra, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile özel konuşma ve görüşme edeplerinden bahsederek şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12. ***Ey iman edenler! Peygamber'le özel konuşma yapacağınız zaman, öncesinde bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer*** *(sadaka verecek)* ***bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.***

13. ***Peygamber'le özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz da mı bunu yapmadınız! Allah sizi affetti. Artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Bazı mühim işleriniz için Hz. *Peygamber'le özel konuşma yapmak istediğiniz zaman, özel konuşmanızın öncesinde bir sadaka verin."*

Bu emirde, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] yüceltme, fakirlere fayda, Allah Resûlü'yle özel görüşmelerde ve soru sormada ifrata gidenler için bir sakındırma mevcuttur. Onda ayrıca, ihlâslı müminle münafık, ahireti sevenle dünyayı seven birbirinden ayrılmaktadır.

Âyetteki emrin, teşvik için mi yoksa farz manasında mı olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür, fakat bu hüküm, peşinden gelen âyetle kaldırılmıştır.

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Allah'ın kitabında bir âyet vardır ki onunla benden başka kimse amel etmedi. O, özel konuşma âyetidir. Benim 1 dinarım vardı; onu 10 dirheme sattım; Hz. Peygamber'le [sallallahu aleyhi vesellem] her özel konuşmamda ondan 1 dirhem sadaka veriyordum." [701]

Yine Hz. Ali demiştir ki: "Sadaka konusunda müslümanlara ruhsat verilmesinin ve hükmün hafifletilmesinin sebebi benim."

Diğer rivayette Hz. Ali şöyle demiştir: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu ibadetin (sadakanın) insanlara ağır geleceğini anladı ve bana,

"Yâ Ali, sana göre bu sadaka ne kadar olsun? Bir dinar yeterli midir?" diye sordu; ben de,

"Hayır, 1 dinar çoktur" dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yarım dinar yeterli midir?" diye sordu. Ben,

"Yarım dinar da çoktur" dedim. Allah Resûlü,

"Peki, o zaman ne kadar olsun?" diye sordu. Ben de,

"Bir buğday veya bir arpa ağırlığında (altın veya gümüş) olsun" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen gerçekten çok zâhid (dünyadan gönlünü çekmiş) birisin" buyurdu. Bunun üzerine Allah, ruhsat âyetini indirdi. [702]

Fahreddin-i Râzî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], Hz. Ali'ye, *'Sen gerçekten çok zâhid birisin'* sözünün manası şudur: Sen, malı az olan birisin; bunun için sadakayı kendi durumuna göre belirledin."

---

701 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 22/482-483; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/84.

702 Tirmizî, Tefsîru Sûre, 58 (nr. 3300); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/83.

Bir rivayette Hz. Ali, "Bir arpa ağırlığında altın yeter" deyince, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen gerçekten çok zâhid birisin" buyurdu. Bu rivayet Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde de geçmektedir.[703]

Âyet şöyle devam ediyor: "Hz. Peygamber'le özel konuşmanızdan önce vereceğiniz *bu sadaka, dininiz için daha hayırlıdır* ve nefislerinizi cimriliğin kirinden *daha temizleyicidir. Eğer* sadaka verecek *bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* Bunun için, sadaka vermeden Resûlullah ile özel konuşma yapmanıza müsaade etti.

Denilmiştir ki: Hz. Peygamber'le özel konuşmak için sadaka verme on gece sürdü, sonra hükmü kaldırıldı. Bazıları da bunun bir saat kadar sürdüğünü söylemiştir.

Hz. Ali'nin [radıyallahu anh] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] on mesele sordum, o da bana cevaplarını verdi. Sonra âyet indi; Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme hükmünü kaldırdı. Ben,

"Yâ Resûlallah, vefa nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Tevhid ve Allah'tan başka ilâhın olmadığına şahitlik etmektir" buyurdu. Ben,

"Fesat nedir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Küfür ve Allah'a ortak koşmaktır" buyurdu. Ben,

"Hak nedir?" diye sordum; Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"İslâm, Kur'an ve sana geldiğinde velâyettir" buyurdu. Ben,

"Çare nedir?" diye sordum; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Çareyi terkedip Allah'a teslim olmaktır" buyurdu. Ben,

"Bana düşen nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

703 Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 2/444.

"Allah'a ve Resûlü'ne itaattir" buyurdu. Ben,

"Allah Teâlâ'ya nasıl dua edeyim?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Sıdk ve yakîn ile" buyurdu. Ben,

"Allah'tan ne isteyeyim?" diye sordum; Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

"Afiyet iste" buyurdu. Ben,

"Nefsimin kurtuluşu için ne yapayım?" diye sordum; Resûl-i Ekrem

"Helâl ye, doğru söyle" buyurdu. Ben,

"Sevinç ve sürûr nedir?" diye sordum; Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Cennettir" buyurdu. Ben,

"Kulun rahatlığı nedir?" diye sordum; Allah Resûlü,

"Allah'a kavuşmasıdır" buyurdu. Ben sorularımı bitirince, âyet indi ve Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme hükmünü kaldırdı. [704]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Peygamber'le özel konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz mu?"* Yani sadaka vermekten dolayı fakir düşeceğinizden mi korktunuz? Yahut içinde nefislerin hoşlanmadığı infak bulunan bu emirden mi korktunuz? "Korktunuz da mı size emredileni *yapmadınız* ve sakada vermek size ağır geldi? Siz onu yapmadınız; bununla birlikte *Allah sizi affetti."* Yani sizden yükümlülüğü kaldırdı; Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka vermeyi terketmeniz sebebiyle sizi hesaba çekmedi; aynen günahına tövbe edeni ondan dolayı hesaba çekmediği gibi.

"Öyle ise namazı kılın, zekâtı verin." Yani siz, Hz. Peygamber'le özel konuşmadan önce sadaka verme konusunda kusur işlediniz; bunu telafi için namazı hakkı ile kılmaya ve zekâtı vermeye koşun. "Diğer işlerde *Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin."* Onların emirlerini yerine getirmek, bu

---

704 Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/346.

konuda vâki olan kusurları telafi etmek gibidir. "*Allah, zâhiren ve bâtınen bütün yaptıklarınızdan haberdardır.*" Bu âyette, hem müjde hem de tehdit mevcuttur.

12-13. Âyetlerin Tasavvufi İşaretleri

Şeyhlerinizi ziyaret ettiğinizde, kendileriyle özel görüşme ve konuşma yapmadan önce bir sadaka verin. Bu sadaka, şeyhe veya onun hane insanlarına teslim edilebilir. Çünkü bu sadaka, manevi feyiz kapılarını açan bir anahtardır. O, derin bir kuyudan su çeken kovaya benzer; böyle bir kuyudan su ancak kova veya benzeri bir vasıtayla çekilebilir.

Bunu yapmanız sizin için daha hayırlı ve kalplerinizi cimrilikten temizlemek için daha tesirlidir. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız, Allah çok affedici ve çok merhamet edicidir. Bu konudaki kusurdan dolayı Allah sizi affetti. Öyle ise namazı hakkıyla kılın ve özellikle kalplerin namazına dikkat edin. Kalplerin namazı, yüce Allah'ı tâzim etmek ve sürekli O'nun huzurunda bulunmaktır. Ayrıca malınızın zekâtını verdiğiniz gibi, bedenlerinizin zekâtını da verin. Bedenlerin zekâtı, meşâyihe ve mümin kardeşlere hizmete koşmaktır. Size emrettikleri ve yasakladıkları hususlarda Allah'a, Resûlü'ne ve onun halifelerine (rabbânî âlimlere ve mürşidlere) itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

Münafıklara Uyarı

Cenâb-ı Hak sonra, münafıkları kınayıp uyarmaya dönerek şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ
وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ

جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ
عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔاۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۜ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ
لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍۜ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ
الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِۜ
اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِۜ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

14. *Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Onlar bile bile yalan yemin ederler.*

15. *Allah, onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yaptığı iş ne kötüdür!*

16. *Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın dininden alıkoydular. Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır.*

17. *Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak. Onlar cehennemliktirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*

18. *O gün Allah onların hepsini diriltir. Onlar size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin ederler. Onlar kendilerinin faydalı bir iş yaptıklarını zannediyorlar. Dikkat edin onlar, yalancıların tâ kendileridir.*

19. *Şeytan onları istila etmiş ve kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki şeytanın taraftarları hüsrana uğrayanların tâ kendileridir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?"* Onlar yahudilerdir. Şu âyet bunu gösteriyor: *"Onlar, Allah'ın lânet ve gazap ettiği kimselerdir"* (Mâide 5/60).

Hak Teâlâ'nın gazabı, O'nun intikam almayı irade etmesidir.

Münafıklar, yahudileri dost ediniyorlar ve onlara müminlerin gizli haberlerini aktarıyorlardı. Bunun için Allah onların halini ortaya koyup kendilerini rezil etti.

Cenâb-ı Hak sonra buyurdu ki: "Ey müslümanlar topluğu, bu *münafıklar ne sizdendirler ne de yahudilerden."* Âyette geçtiği gibi onlar, iki grup arasında dolaşıp dururlar. Bir onlara, bir bunlara gidip gelirler (Nisâ 4/143).

"Onlar, münafık olduklarını *bile bile yalan yere yemin ederler;* "Vallahi biz müslümanız, münafık değiliz" derler.

"Allah, onlara, acısına dayanılmaz cinsten *şiddetli bir azap hazırlamıştır. Onların* geçmişte *yaptığı işler ne kötüdür!"* Onlar, ısrarla kötü işleri yapmaya devam ederlerdi. Yahut bu söz, onlara ahirette söylenecek şeyi haber vermektedir.

"Onlar, mallarını ve kanlarını korumak için yalan *yeminlerini kalkan yapıp,* güven ve emniyetteyken insanları *Allah'ın dininden alıkoydular."* Yahut kendilerini Allah'ın yolundan yani Allah'a iman ve itaatten alıkoydular. *"Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır."* Bu azap onları alçaltıp rezil eder. Allah onlara, inkârları ve hak yoldan alıkoymaları sebebiyle, içine atılanı alçaltan bir azap hazırladı. Şu âyet de bu manadadır:

"İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşı azaplarının üstüne azap ekleriz" (Nahl 16/88).

Devamındaki âyetlerde şöyle buyruluyor: *"Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine* az da olsa *hiçbir fayda sağlamayacak."* Yani o kendileri için korkup onları korumak için yalan yere yemin ettikleri malları ve evlatları, Allah katında onlara hiçbir fayda vermeyecektir.

Rivayet edildiğine göre, münafıklardan bir adam, "Kıyamet günü, kendimizi mallarımız ve evlatlarımızla koruruz (onlar bize yardım eder)" dedi. Ona cevap olarak bu âyet indi.

"Onlar, yani bu çirkin vasıflara sahip kimseler, *cehennemliktirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır."*

"O gün Allah onların hepsini diriltir. Onlar, mümin olduklarına dair dünyada *size yemin ettikleri gibi,* ahirette *Allah'a da yemin ederler."* Allah'a yemin ederek, "Biz, ihlâslı gerçek müminleriz, münafık değiliz" derler. *"Onlar,* dünyada *kendilerinin faydalı bir iş yaptıklarını zannediyorlar."* Yahut onlar, dünyada olduğu gibi, ahirette de yalan yeminlerinin işe yarayacağını, ondan fayda görüp zarardan korunacaklarını zannederler. Çünkü onlar, dünyada yalan yeminleriyle ailelerine ve mallarına gelecek zararı savıyorlardı. *"Dikkat edin onlar, yalancıların tâ kendileridir."* Onlar yalanda öyle bir noktaya ulaşmışlardır ki daha ötesi yoktur. Zira onlar, bütün gaybı, gizliyi ve âşikârı bilen Allah'ın huzurunda yalan söylemeye cesaret edecek kadar ileri gitmişlerdir.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Şeytan onları istila etmiş,* üzerlerinde hâkimiyetini kurup kendilerini emri altına almış *ve onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur.* Öyle ki onlar, kalpleriyle ve dilleriyle Allah'ı zikretmezler. *İşte onlar, şeytanın taraftarlarıdır.* Yani onun ordusu ve tâbileridir. *İyi bilin ki şeytanın taraftarları hüsrana uğrayanların tâ kendileridir."* Onlar öyle bir hüsran yaşarlar ki daha ötesi yoktur. Çünkü onlar, ebedî cennet nimetlerini ellerinden kaçırmışlar ve onun yerine can yakıcı cehennem azabını almışlardır.

14-19. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sûfilerin arasına karışmış münafıklar, (manevi yolu inkârla uğraşan) zâhir ehlini tasdik eden, bu işte onlara yardım eden ve bâtın ehlini (kâmil mürşidleri) inkâr eden kimselerdir. Onlar, bâtın ehli mürşidlerle karşılaştıklarında onlara sevgi gösterir, uyum sağlar ve kendileriyle birlikte olduklarını iddia eder. Bu kimseler, zâhir ehli ile bâtın ehli arasında dolaşıp dururlar; ne onlara ne bunlara katılırlar. Onlar, tam bir zâhir ehli

olmadıkları gibi, hakikate ulaşmadıklarından bâtın ehli de değillerdir. Yukarıda tefsirini yaptığımız âyetin uyarı ve tehdidi bir şekilde onları da içerir.

Sûfîlerin arasına karışmış münafıklar için hazırlanan azap, kalplerinin Hak'tan perdelenme gamı ve mukarrebînlerin derecesinden geri kalmalarıdır.

İmam Kuşeyrî, Allah Teâlâ'nın, *"Yeminlerini (asıl hallerini gizlemek için) bir kalkan yaparak insanları Allah'ın yolundan alıkoydular"* âyetinin işârî tefsirinde demiştir ki: "Kim dünyalık bir menfaat elde etmek için, yaptığı taati kalkan yapıp arkasına gizlenirse, ilâhî kader okları bilmediği yerden onun perdesini delip aslını ortaya çıkarır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Onların malları ve evlatları Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak.''[705]

Ahiret günü Allah, hepsini bir araya toplar. Münafıklar, mukarrebîne (Allah katında özel yakınlık elde etmiş velilere) yanaşarak, bugün dünyada dilleriyle yaptıkları gibi, hal dilleriyle yemin ederek, kendilerinin onlardan olduklarını söylerler; kendilerinin bâtın ehli olduğunu zannederler ve iyi bir halde olduklarını düşünürler. O zaman, Allah tarafından karşılarına hiç beklemedikleri şeyler ortaya çıkarılır. Bu şeylerden biri de onların âriflerle sohbetlerinde ihlâslı olmadıklarıdır. Onlar, âriflere karşı hatalı davrandılar, bu yüzden bâtıl düşünceler içinde kaldılar. Eğer onların has tevhid ehli âriflerle sohbeti Allah için devam etseydi, ârifler onlara hatalarını gösterirlerdi.

Şeytan onları istila etti, içinde bulundukları kötü hali onlara güzel gösterdi; onlara Allah'ın zikrini ve O'nu müşahedeyi unutturdu. Böylece onlar, her işte şeytanın taraftarları oldular.

---

705 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/123.

Şah Şücâ-i Kirmânî demiştir ki: "Şeytanın kulu istila ettiğinin alametleri şunlardır:

1. Onu yeme, içme ve süslenme gibi bedeniyle meşgul etmesi.

2. Kalbini, Allah'ın nimet ve ihsanlarını tefekkürden ve onlara şükürden uzaklaştırması.

3. Dilini yalan, gıybet ve iftira ile meşgul ederek Rabb'inin zikrinden uzaklaştırması.

4. Kalbini dünya işlerini tedbir etmek ve dünya malı biriktirmekle meşgul edip yaratılanları tefekkür ve sahibini murakabe etmekten uzaklaştırması."

Şeytana Uyanların Âkıbeti

Cenâb-ı Hak sonra, şeytanın taraftarlarının âkıbetinden bahsederek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ۝

كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ۝

20. ***Allah'a ve peygamberine düşman olanlar var ya, onlar en düşük kimseler arasındadırlar.***

21. ***Allah, "Elbette ben ve peygamberlerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphesiz, Allah çok kuvvetlidir, Azîz'dir*** *(her işinde galiptir).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'a ve peygamberine düşman olanlar* yani onlara muhalefet edenler, onlarla kendileri arasına engel koyanlar *var ya,* onlar, az önce bahsedilen şeytanın taraftarlarıdır. *Onlar en düşük kimseler arasındadırlar."* Öncekiler ve sonrakiler içinde onlardan daha ze-

lil bir kimse göremezsin. Çünkü iki hasımdan birinin zilleti, diğerinin izzeti ölçüsünde olur. Allah'ın izzeti sonsuz olduğuna göre, O'na düşman olan kimsenin zilleti de aynı şekilde olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah,* levh-i mahfûzda, *'Elbette ben ve peygamberlerim,* düşmanlara karşı delil ve kılıçla veya onların biriyle *galip geleceğiz' diye yazmıştır."* Bu âyet, Allah'a düşman olanların en zeliller içinde olmasının sebebini de belirtmektedir.

"Şüphesiz, Allah, velilerine yardımda *çok kuvvetlidir, Azîz'dir,* her işinde galiptir; istediğini yapmaya hiç kimse mani olamaz."

20-21. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Her kim Allah dostlarına düşmanlık ederse o kimse mağlup olur; onun dünyada ve ahirette âkıbeti zillettir. *"Allah, 'Elbette ben ve peygamberlerim galip geleceğiz' diye yazmıştır."* Peygamberlerin halifeleri de o galip geleceklerdendir. *"Elbette Allah, kendisine yardım edenlere yardım eder. Şüphesiz, Allah çok kuvvetlidir, Azîz'dir (her hükmünü icra eder)"* (Hac 22/40). Ancak bâtın ehli iken halk içinde bilinmeye ve nefsi adına ortaya çıkmaya çalışan kimse gibi, tavrını değiştirenler, bu hükmün dışındadırlar; Allah onları galip getirmez. İlâhî kudret onu çeşitli hizmet ve sıkıntılarla edeplendirir. Çünkü bâtın zâhire dönmez, aksi de böyledir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah'ın Taraftarlarındaki İman

Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın taraftarlarının halinden bahsederek şöyle buyurdu:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشٖيرَتَهُمْ
اُو۬لٰٓئِكَ كَتَبَ فٖي قُلُوبِهِمُ الْاٖيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَاۜ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُۜ اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِۜ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

22. ***Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetlere koyacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Onlar, Allah'ın taraftarlarıdır. Şüphesiz, Allah'ın taraftarları kurtuluşa eren kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Resûlüm yahut ey bu hitabı dinleyen herkes! *Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.*" Yani mümin bir topluluğun, Allah'ın emirlerine aykırı giden ve resûlüne düşmanlık eden müşriklerle dostluk kurduğunu göremezsin. Yani bunu yapması uygun değildir. Bundan sakınmalı ve böyle bir iş asla vuku bulmamalıdır.

Âyette, Allah'ın düşmanlarıyla dostluk kurmaktan ve onlarla içli dışlı olmaktan sakındırmak için böyle etkili bir dil kullanılmıştır. Emri vurgulamak ve manayı kuvvetlendirmek için, ayrıca, "*Onlar babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa!*" buyrulmuştur. Yani Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler, ona en yakın insanlar da olsa onlarla dostluk kurmaz. Şüphesiz, Allah Teâlâ'ya iman, O'na düşman olan herkesi baştan terk etmeyi gerektirmektedir. Bu, imanında samimi olanların halidir. Bunun için sahâbe-i kirâm, Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık eden babaları, oğulları ve kardeşleriyle savaşıyorlardı.

Ubeyde b. Cerrâh [radıyallahu anh], Uhud Harbi'nde müşriklerin safında savaşan babasını öldürmüş[706] ve başını Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] getirmiştir. Bunu Allah'a ve Resûlü'ne itaatini göstermek için yapmıştır.

Sa'd b. Ebû Vakkâs [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bedir günü, müşriklerin safında bulunan kardeşim Utbe'yi öldürmek için çok gayret ettim ama olmadı!" Onlar hakkında bu âyet indi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah onların kalplerine imanı yazdı."* Yani Allah, böyle olanların kalplerinde imanı sabitleştirdi. Âyette, amellerin imandan ayrı bir şey olduğuna delil vardır. Çünkü kalpte sabit olan, imandır; kalpte âzaların amellerinden bir şey sabit olmaz.

"Ve onları kendi katından bir ruh ile destekledi." Yani Allah, yüce katından bir ruh ile onları kuvvetlendirdi.

Bu ruh, yakîn nurudur yahut Kur'an'dır. Ona düşmana karşı zafer manası verenler de olmuştur. Bu ruhun, imanın kendisi olması da mümkündür. Çünkü iman, kalplerin hayatı için bir ruhtur.[707]

Süfyân-ı Sevrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Bazıları, bu âyetin, zalim sultanla birlikte olan kimseler hakkında indiği görüşündedir." Yani âyet, zalim sultana yağcılık yapıp kendisine nasihat etmeyen kimseler hakkında inmiştir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Kim, imanını sahih ve tevhidini hâlis yaparsa, bid'atçılar ile dostluk kurmaz, onunla aynı mecliste bulunmaz, ona düşman olduğunu açıkça ortaya koyar. Kim bir bid'atçıya yağcılık yapıp onu desteklerse, Allah ondan sünnetlerin tadını çekip alır. Kim bir dünyalık izzet veya mal elde etmek için bid'atçının davetine uyarsa; Allah onu elde ettiği izzet içinde zelil eder, zenginlik içinde fakirleştirir. Kim bir bid'atçının yüzüne gülerse, Allah onun kalbinden

706 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/137; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 8/63. Bunun Bedir Savaşı'nda olduğu da söylenmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 17/275).

707 Âyette geçen ruha "burhan, delil, hidayet, rahmet ve Cibrîl" manaları da verilmiştir (bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 22/494; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 6/137).

iman nurunu çekip alır. Kim bunları tasdik etmezse, tecrübe etsin!" Bunu Nesefî nakletmiştir.[708]

Cenâb-ı Hak, düşmanlarıyla dostluk kurmayan müminlere dünyada ikram ettiği nimetleri açıkladıktan sonra, ahirette ihsan edeceği nimetleri açıklayarak buyurdu ki:

"Onları, altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetlere koyacaktır. Allah onların hâlis tevhidi ve taatleri sebebiyle *onlardan razı olmuş, onlar da* kendilerine ahirette verdiği büyük mükâfat ve dünyada takdir ettiği güzellikler sebebiyle *Allah'tan razı olmuşlardır."* Âyet onların kendilerine dünyada ve ahirette verilen şeylerden dolayı yaşadıkları sevinci açıklamaktadır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Onlar, Allah'ın taraftarlarıdır."* Hakkı ayakta tutan ve insanların haklarını koruyan yardımcılarıdır. Bu, kâfirlerin şeytanın taraftarları olmasına mukabil müminlerin niçin Allah'ın taraftarları olduklarını açıklamaktadır.

"Şüphesiz, Allah'ın taraftarları kurtuluşa eren kimselerdir." Bu âyet de müminlerin iki cihan saadetini elde ettiklerini açıklamaktadır. Yani onlar, dâimî nimetler içinde ebediyen sefa süren, sevilecek her şeyi elde eden ve korkulacak bütün şeylerden güven içinde olan kimselerdir.

22. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hakiki imanı ve hâlis irfanı isteyen bir topluluğun, gafillerle ve isyankârlarla dostluk kurduğunu göremezsin. Onlar, nesep olarak kendilerine insanların en yakını olsalar da durum değişmez. Hakiki kardeş ve hâlis dost, seninle hak yolunda giden, sana taatte yardımcı olan ve seni gaflete düşüren her şeyden uzak tutan kimsedir. Seni gaflet ve isyana sevkeden kimse ile aranda gerçek bir dostluk bağı yoktur. Bu kimse, baba, anne ve kardeş olsa da durum budur. Bu konuda, *"O gün (Allah için birbirini seven ve hak yolda destekleyen) müttakiler hariç, bütün dostlar birbirinin düşmanı olur"* (Zuhruf 43/67) âyetinin tefsirinde geniş açıklama geçti.

708 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 4/349.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Kim dini konusunda haktan sapan kimselere yanaşırsa yahut inancında bid'ata dalan kimselere yağcılık yaparsa, Allah onun kalbinden tevhid nurunu çekip alır. Bu kimse, dininde hainlik ve inancında kusur içindedir. Yakında yaptığının cezasını çeker. Allah, velilerinin kalplerine imanı yazmış ve onu sabit kılmıştır. Denilir ki: Allah, velilerin kalplerine ismini nakış gibi işlemiştir. Sen de kalplerine yüce Allah'ın ismi nakış gibi işlenmiş bu kimseleri yücelt!"[709]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Allah ve Resûlü'ne düşmanlık yapanları dost edinmeyen müminler, diğer varlıklara karşı Allah'ı tercih ettiler. Çünkü Allah Teâlâ onların kalplerine tevhid ve marifet ağaçlarını dikti; ruhlarına zatıyla tecelli etti; böylece bu tecellinin hakikati onların ruhlarında ve akıllarında nakış gibi yer etti."[710]

"Allah onları tarafından bir ruh ile destekledi" âyeti hakkında *Hâşiyetü'l-Fâsî*'de[711] demiştir ki: "O, müşahede makamı ve ona ait tecellidir. O, sûfîlere göre sırrın hakikatidir. O öyle bir ilimdir ki onun gölgesi, ilâhî iradenin tahsis (takdir ve nasip) ettiği şekilde, Allah'a yönelen ruhlara, kabiliyet ve istidadına göre yayılır. O yüce Allah'ın, peygamberlerine indirdiği vahiy ve velilerine öğrettiği ilâhî bir ilimdir. Bundan dolayı ona, 'nefh' ve 'ilka' denir. Ruhun hayatı ve kuvveti ondan olduğu ve o, Allah'a izafe edildiği için kendisine 'ruh' denmiştir. Çünkü ruh, Allah'ın sıfatlarının nurundan bir tecellidir. O'nun ilminin etkisine bir misaldir. Allah'ın kudretinin ve kelâmının bir eseridir. Özetle, hakiki ilim Allah'ın zatına aittir. Diğer sıfatlar da aynı şekildedir. İlâhî ilmin bir tecellisi, yansıması ve misali olan ârızî ilim ise yüce Allah'ın kullarından tahsis ettiği kullarına aittir. Kullar, Allah'ın ilminden ancak O'nun dilediği kadarını bilebilirler. *'Size ilimden pek az şey verilmiştir'* (İsrâ 17/85) âyeti de bu gerçeği dile getiriyor. Parlak bir aynadaki resimlerin, karşısında duran cisimlere bir yansıması ve etkisi oluyorsa; Allah'a yönelen ruhlara intikal eden

---

709 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 6/124-125.

710 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/406.

711 Bu eser, İbn Acîbe'nin tarikat silsilesindeki şeyhlerden Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazdığı hâşiyedir.

ilimler de böyledir. Bu ilimler, hakiki vücut sahibi katından gelen ve zâtî ilminden yansıyan tecelliler olup, hakiki ilme nisbetle gölge hükmündedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür."

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) demiştir ki: "Allah onların ruhlarını, zâtî tecellisiyle ve sıfatlarını müşahedede içinde tuttuğu halle kuvvetlendirdi. Daha doğrusu onları zat denizinin tecellileri içine daldırdı."[712]

"Onlar Allah'ın hizbidir" âyeti hakkında Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Hizb, taraftar demektir. Onlar, abdallardır. Onların en üstünü sıddıklardır."[713]

Velilerden Hüseyin er-Râzî demiştir ki: "Allah'ın hizbi (dostları), konuştukları zaman, (dile getirdikleri ince hikmetlerle) insanı hayrette bırakırlar. Sükût etseler (nuranî hallerinden ârif oluklan) belli olur. İnsanlardan uzaklaşsalar (kalpleriyle ilâhî huzurda) hazır olurlar. Uyusalar, mana âlemini müşahede ederler."[714]

İbn Atâ demiştir ki: "Allah'ın öyle has kulları vardır ki Allah'a bağlılıkları devamlıdır. Gözleri hep O'nunla aydınlıktır. Kalpleri sürekli Allah'a bağlı olduğu ve safi yakînle O'na nazar ettiği için, hayatları ancak Allah iledir. Onların hayatı, O'nun hayatına bağlıdır. Onlar için ebediyen ölüm yoktur. Onların Allah'tan ayrı kalmaya sabırları da yoktur. Çünkü ruhları Allah'a âşık olmuş ve katında bağlanıp kalmıştır. Onların sığınağı ilâhî huzurdur. Kalpleri, içinde parlayan ilâhî nurla mest olmuş, parlamış ve nurunun fazlası vücut âzalarına yansımıştır. Böylece onlar ilâhî himaye içinde korunmuşlardır. Onlar, Allah'ın hizbi olan dostlarıdır."[715]

Velilerden Ebû Osman demiştir ki: "Allah'ın taraftarı, Allah için kızan ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmayan kimsedir." [716]

---

712 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 3/407.

713 Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/316; Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/408.

714 Sülemî, *a.g.e.*, 2/316; Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/407.

715 Rûzbihân-ı Baklî, *a.g.e.*, 3/408.

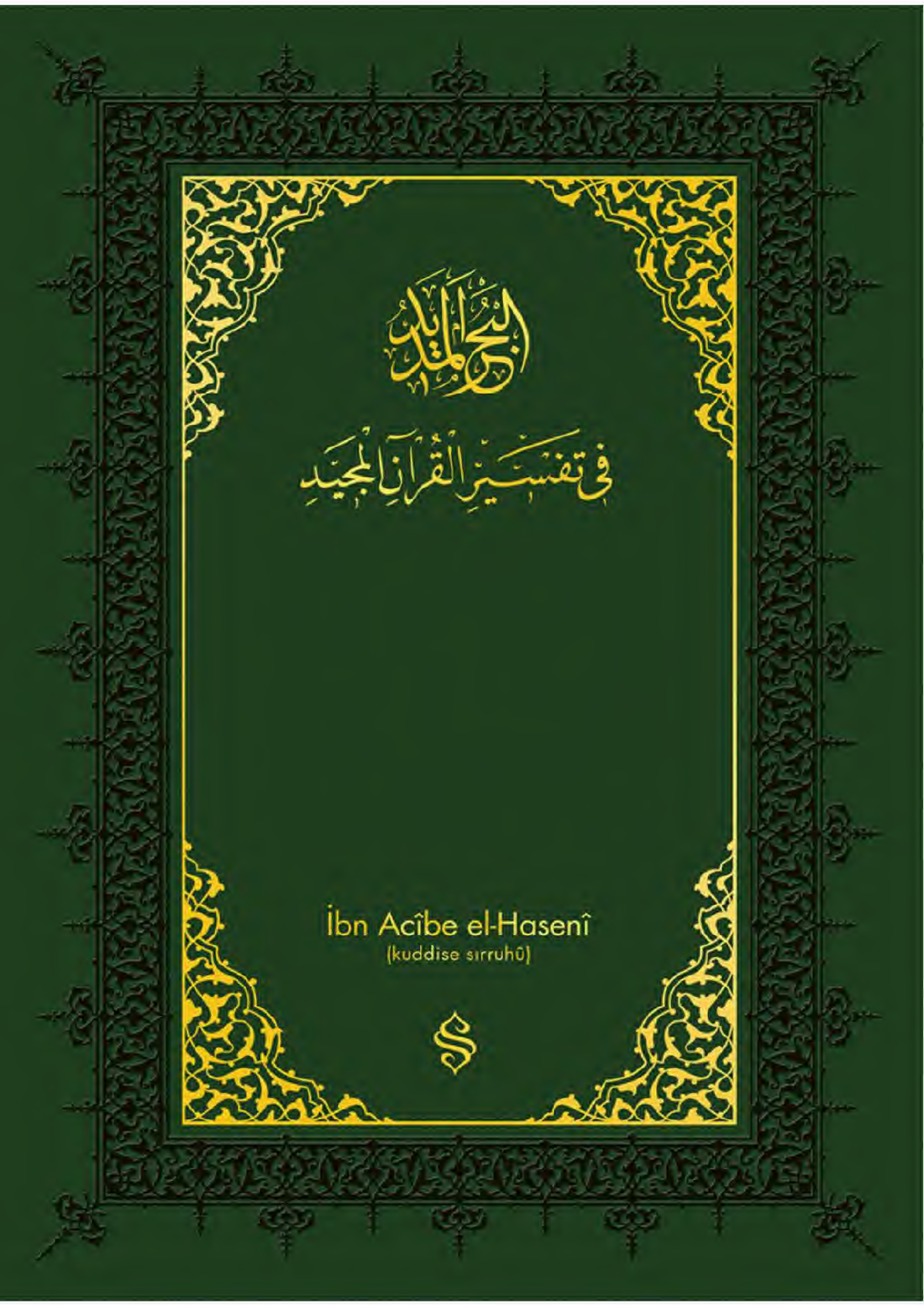
716 Sülemî, *a.g.e.*, 2/316.

Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizi de bütün bu vasıfları kendisinde toplayan kimselerden eylesin. Âmin.

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashabına en güzel şekilde salât ve selâm etsin.

Mücâdile sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)